

CIVILDAVA

XII/1

BRASOV

1979-1980

MUZEUL JUDEȚEAN BRAȘOV

CVMIDAVA

XII/1

18.099

1979—1980

Colectivul de redacție :

**Titus N. Hașdeu, Ioan Prahoveanu, Luana
Popa, Ioan I. Pop.**

Secretar de redacție :

Măriuca Radu

CVMIDAVA

Anuarul Muzeului județean Brașov.

**Orice corespondență se va adresa :
Muzeul județean Brașov, Piața 23
23 August nr. 30, 2200 Brașov.**

Tel. : 4 36 85

CVMIDAVA

**Annuaire du Musée districtuel de
Brașov.**

**Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse : Muzeul județean Brașov.
Piața 23 August nr. 30, 2200 Brașov.**

Tel. : 4 36 85

**Responsabilitatea asupra conținutului materialelor publicate revine
în exclusivitate autorilor**

CUPRINS

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

<i>Tiberiu Musca</i> , Repertoriul descoperirilor comunei primitive în estul Transilvaniei	7
<i>Florea Costea, Ioan Ciupea</i> , Noi descoperiri arheologice în Țara Făgărașului	17
<i>Zoltán Székely</i> , Cetatea dacică din valea Cașinului (județul Covasna)	23

ISTORIE MEDIE

<i>Ioan Prahoveanu</i> , Relațiile politice ale Brașovului cu Moldova în secolele XV—XVI	35
<i>Ioan Ciupea, Raluca Comardicea</i> , Făgărașul în politica lui Mihai Viteazul de unire a celor trei țări române	43
<i>Gernot Nussbächer</i> , Moara de hirtie din Brașov din secolul al XVI-lea	53
<i>Gheorghe Mitran</i> , Brașovul, centru de producție și comercializare a articolelor de cositor	71
<i>Constantin Rezachevici</i> , Radu Șerban și Branul	85
<i>Minerva Nistor</i> , Brîncoveanu și Brașovul	95
<i>Ladislau Gyémánt</i> , O ordonanță gubernială tipărită în limba română, privind haiducia în sud-estul Transilvaniei	173
<i>Elisabeta Marin</i> , Colecția „Acte ale Magistratului privind breslele”	177

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

<i>Margareta Susana Spănu</i> , Legăturile lui Mihail și Vasile Kogălniceanu cu Brașovul	185
<i>Luana Popa</i> , Documente referitoare la legăturile familiei Mureșenilor cu familia Brătianu	205
<i>Viorel Faur</i> , Aspecte ale luptei românilor din Crișana pentru drepturi naționale (1849—1914)	215
<i>Măriuca Radu</i> , Asociațiunea pentru sprijinirea învățăcelilor și sodalilor români meseriași din Brașov — susținătoare a învățămîntului profesional brașovean românesc	229
<i>Mircea Gherman</i> , Corespondența lui Timotei Cipariu păstrată în arhiva Mureșenilor	239
<i>Aurelian Ionașcu</i> , Viața și opera profesorului Romulus Ionașcu (1868-1917)	259
<i>L. Ionescu-Tomșani</i> , Trecerea Oltului la 1—2 septembrie 1916 cu Maria Manciulea	271
<i>Ioan Mândrea</i> , 1918 în Țara Făgărașului	281
<i>Arnold Ungureanu</i> , Atitudinea presei săsești față de unirea Transilvaniei cu România	3

INHALT — SOMMAIRE

FRÜGESCHICHTE UND ARCHÄOLOGIE

<i>Tiberiu Musca</i> , Le répertoire des découvertes préhistorique dans l'est de Transylvanie	7
<i>Florea Costea, Ioan Ciupea</i> , Neue archäologische Entdeckungen im Fogarascher Land	17
<i>Zoltán Székely</i> , La cité dace dans la vallée de Caşin, departement de Covasna	23

MITTELALTERLICHE GESCHICHTE

<i>Ioan Prahoveanu</i> , Die politische Beziehungen der Stadt Braşov mit der Moldau im 15-ten und 16-ten Jahrhundert	35
<i>Ioan Ciupea, Raluca Comardicea</i> , La terre de Făgăraş dans la politique de Michèle le Brave	43
<i>Gernot Nussbächer</i> , Die Kronstädter Papiermühle im 16. Jahrhundert	53
<i>Gheorghe Mitran</i> , La ville de Braşov — centre de production et de commercialisation des produits finis en étain	71
<i>Constantin Rezachievici, Radu Şerban</i> et la cité de Bran	85
<i>Minerva Nistor</i> , Brîncoveanu und seine Beziehungen zu Stadt Braşov	95
<i>Ladislau Gyémánt</i> , Eine in rumänischer Sprache gedruckte Gubernialverordnung über die Haiduken (Freischärler) in Südostsiebenbürgen	173
<i>Elisabeta Marin</i> , Die Sammlung „Magistrats-Akter Zunft-Urkunder“	177

MODERNE UND ZEITGENÖSSISCHE GESCHICHTE

<i>Margareta Susana Spănu</i> , Die Beziehungen Mihail und Vasile Kogălniceanu zu Stadt Braşov	185
<i>Luana Popa</i> , Des documents concernant les liaisons de la famille Mureşianu avec la famille Brătianu	205
<i>Viorel Faur</i> , Aspekte aus dem Kampf der Rumänen für nationale Rechte in der Crişana (1849—1914)	215
<i>Măriuca Radu</i> , Der Verband zur Unterstützung der rumänischen Lehrlingen und Gesellen — seine Hilfe bei der Gründung der Berufsschulwesens	229
<i>Mircea Gherman</i> , Die im Archiv der Familie Mureşianu aufbewahrten Briefe von Timotei Cipariu	239
<i>Aurelian Ionaşcu</i> , Das Leben und Tätigkeit des Professors Romulus Ionaşcu (1863—1917)	259
<i>L. Ionescu-Tomşani</i> , Die Überschreitung des Olt am 1-ten und 2-ten September 1916 mit Maria Manciualea	271
<i>Ioan Mândrea</i> , Das Jahr 1916 in Fogarascher Land	281
<i>Arnold Ungureanu</i> , Stellungnahme der sächsischen Presse zur Frage der Vereinigung Sieberbürgens mit Rumänien	305

Mircea Băltescu , Emil Poenaru, Un document de la lutte des universitaires de Braşov pour démocratie et progrès	319
Alexandru Suciu, Gheorghe Popa , De la lutte des organs et des organisations locale du partie pour la préparation et l'accomplissement de la nationalisation dans le municipe et dans le district de Braşov	335

KULTURGESCHICHTE

Vasile Olteanu , Coresienische Kontroverse	351
Dorina Negulici , Die Familie Radu Tempea in der nationalen Kultur	363
Grigore Țopan , Die Rumänische Akademie und ihre Voraussetzungen im Bewusstsein der Kronstädter Professoren	377

BEMERKUNGEN UND DISKUSSIONEN

Florea Costea, Radu Ștefănescu , Archäologische Oberflächen — Forschungen in Kreis Braşov	383
Maria Lambucă, Emil Micu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi et des autres lettrés roumains, collaborateurs de „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ (1838—1865)	393
Constantin Catrina , Die Unabhängigkeitslieder in Siebenbürgen	409
Silvia Popa , Quelques aspects de l'activité des sociétés scolaires roumaines de lecture de Braşov au XIX-e siècle	435
Herbert Rabinovici , Ein historisches Ereignis: der Empfang der rumänischen Armee in der Stadt Braşov im August 1916	451

SAMMLUNGEN

Radu Ștefănescu , Siegel aus der Sammlung des Museums von Braşov	457
Mariana Marcu , Der feudale Münzenschatz von Paloş — Kreis Braşov	479

100 JAHRE SEIT DER GEBURT DES SEXTIL PUȘCARIU

Alexandru Niculescu , Sextil Pușcariu — Romanist	485
Magdalena Vulpe , Sextil Pușcariu über das Braner und dessen Leute	497

CHRONIK	505
--------------------------	-----

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR DIN ORÎNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE ÎN ESTUL TRANSILVANIEI

(partea I)

TIBERIU I. MUSCA

Bogata documentație adunată în decursul ultimelor patru decenii, obligă cercetătorul contemporan să le însumeze în lucrări de sinteză, repertorii și cataloage pentru a putea stabili problematica, respectiv orientarea cercetărilor viitoare.

Primele încercări de adunare a datelor arheologice pentru această regiune le întâlnim încă din scolul trecut în lucrări semnate de Orbán Balázs¹ și Vitos Mózes², pentru a aminti doar pe unii. Pentru primele patru decenii ale secolului nostru remarcăm cele două volume semnate de Iuliu Marțian³ și Roska Márton⁴. Toate aceste lucrări își păstrează caracterul lor utilitar prin informațiile ce le înglobează.

Lucrarea de față cuprinde doar descoperirile preistorice, reprezentând un prim capitol din repertoriul județului mai sus amintit. În elaborarea lucrării s-a pornit de la datele centralizate în binecunoscutul repertoriu a lui Roska M., informațiile din această lucrare fiind confruntate cu însăși literatura citată de autor, iar într-o a doua etapă s-a completat cu noile date bibliografice și cu rezultatele cercetărilor efectuate în ultimii patruzeci de ani.

Pentru a simplifica aparatul critic, în cazul repertoriului mai sus amintit trimiterile se vor face doar la acesta dacă bibliografia citată nu oferă date în plus sau contradictorii.

Din același motiv nu vor fi cuprinse numerele de inventar, avându-se în vedere faptul că sub același număr sînt cuprinse materiale aparținînd unor culturi și epoci diferite (astfel își pierde caracterul utilitar). În cele ce urmează prezentăm în ordine alfabetică datele ce fac obiectul lucrării de față.

1. *Aluniș* (com. Mujna)

a) Dintr-un loc necunoscut, din teritoriul localității, a ajuns în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe o sabie de bronz de tip micenian,

¹ Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása*, I—VI, Budapesta, 1869—1871.

² Vitos Mózes, *Csikmegyei füzetek*, 1894.

³ Iuliu Marțian, *Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen*, MAGW., XXXIX, 1909; idem, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920.

⁴ Roska M., *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942, (în continuare: Erd. Rep.)

lungă de 93 cm⁵. În colecția lui Kovács F., din Tg. Mureș a existat o sabie de bronz lungă de 90 cm și 4 seceri de bronz⁶. După cât se pare, cele două spade amintite reprezintă aceeași piesă, ajunsă în colecția muzeului mai sus amintit⁷.

b) De pe malul drept al Tîrnavei Mari, de pe terasa denumită „Kisvár“ (Cetatea Mică), provine o cantitate mare de ceramică atipică, dar care după tehnica pastei și a arderii se poate încadra în epoca bronzului⁸. Bazîndu-se pe considerentul că pe raza localității nu se găsesc alte descoperiri din această perioadă, autorii cercetărilor, leagă de aceasta descoperirile de piese de bronz mai sus amintite⁹.

c) La mijlocul muntelui „Leshegy“ (Muntele de pîndă), mai sus de punctul anterior amintit se află locul denumit „Vágás“ (Tăietură) de unde provin fragmente ceramice atipice lucrate cu mîna împreună cu bucăți de chirpic¹⁰.

2. Armășeni (com. Ciucsîngeorgiu)

Din localitatea respectivă sînt cunoscute două topoare de piatră cu ceafa arcuită, din care unul întreg, iar celălalt fragmentar¹¹.

3. Arvățeni (com. Feliceni)

Din partea nordică a localității provin fragmente ceramice atipice, dar care se pot încadra cu toată probabilitatea în epoca bronzului¹².

4. Avrămești (com. Avrămești)

Din valea pîriului Ing. provine o mare cantitate de ceramică și bucăți de chirpic¹³. Tot acolo s-a găsit și un topor de bronz¹⁴. Se mai cunoaște dintr-un loc neprecizat un topor-ciocan de piatră.^{14a}

5. Atid (com. Atid)

a) Din această localitate este cunoscută o imitație, după o tetradrahmă de la Filip II¹⁵ și un celt de bronz.

b) La capătul pîriului Vărpatak (Pîriul Cetății) se situează locul denumit „Dealul Cetății“. Pe latura ei estică se observă un șanț dublu. Din acest loc provin fragmente ceramice grosolane, fragmente de cărămidă și un mare număr de oase umane.¹⁶

6. Bancu (com. Ciucsîngeorgiu)

⁵ *Ibidem*, nr. 181, p. 269; K. Horedt, în *Apulum*, III, 1961, p. 11, fig. 1/3; idem, în *Nouvelles Études d'Histoire*, II, 1960, p. 32, fig. 1/3; A. D. Alexandrescu, în *Dacia*, X, 1966, p. 119—121, pl. 1/4, cat. nr. 4.

⁶ Roska M., *op. cit.*

⁷ *Ibidem*.

⁸ Ferenczi I. Ferenczi G., în *Studia*, f. 2, 1958, p. 18, n. 12; idem. în *Materiale*, X, 1973, p. 337.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 21; *ibidem*, p. 339.

¹¹ Roska M., în *Közlemények*, Cluj, I, 1941, 1, p. 56; idem, în *Erd. Rep.*, nr. 55, p. 60.

¹² Informație Ferenczi G. căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹³ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 264, fig. 317.

¹⁴ Idem, în *Apulum*, III, 1947—1949, p. 73.

^{14a} Idem, *Erd. Rep.*, p. 264.

¹⁵ *Ibidem*, p. 79.

¹⁶ *Ibidem*.

a) Dintr-un loc necunoscut provine o sapă-ciocan de cupru.¹⁷

b) Pe terenul lui Csedő L. au fost găsite în jurul unor vetre circulare rămășițele unui atelier de turnătorie, iar la 200 de m de acest loc, lângă piriul Répás, pe terenul lui Gábor s-a mai găsit un celt și cinci brățări de bronz. Din cele două descoperiri ce formează un depozit sînt cunoscute următoarele piese ajunse în diferite colecții: 15 celturi, din care unele cu decor unghiular, iar altele în formă de franjuri; 9 seceri întregi și fragmentare, din care șapte cu cîrlig și două cu limbă la minier; două lame de ferăstrău; două vîrfuri de lance, unul cu limba simplă; trei fragmente de vase; și cinci brățări, unele decorate, altele nedecorate¹⁸.

c) În locul numit „La cimitirul vechi“ au fost descoperite în urma unor periegeze fragmente ceramice hallstattiene.¹⁹

7. Bădeni (com. Mărtiniș)

Cetatea din localitate a fost considerată ca fiind de proveniență dacică. De pe teritoriul ei provin cîteva vîrfuri de săgeți de bronz considerate de autor ca fiind scitice²⁰. În funcție de aceste materiale s-ar părea că cetatea datează de la sfîrșitul primei epoci a fierului.

8. Bălan

În literatura de specialitate sînt cunoscute de pe teritoriul acestei localități urme de zidărie, ce se observă în locul numit „Várbükk“²¹ (Fagul Cetății). Nu este exclus să fie mai tîrzii.

9. Bențid (com. Simonești)

La est de localitate un deal de formă circulară poartă numele de „Virful Cetății“. În acest loc se pot distinge urmele unei fortificații și șanțul ce separă dealul de restul promontoriului.²²

10. Betești (com. Mugeni)

Pe malul drept al Tîrnavei Mari, în mijlocul satului, pe ogorul țăranului Szécsi D. au fost descoperite fragmente ceramice din epoca bronzului și din perioada migrațiilor²³.

11. Casinu Nou (com. Plăieșii de Jos)

a) În locul denumit „Damófarka“ s-au găsit urme neolitice și din epoca bronzului.²⁴ S-ar părea totuși că este vorba de bronz timpuriu și nu neolitic.

b) Pe terasa din fața „Cetății Szetye“ s-au găsit fragmente ceramice și unelte de piatră cioplită aparținînd neoliticului și epocii bronzului²⁵.

c) În locul denumit „Fehérföld“ au fost adunate fragmente ceramice de tip Wietenberg.²⁶

¹⁷ Idem, în *Közlemények*, II, 1942, 1, p. 31, 62, fig. 2; idem, *Erd. Rep.*, n. 44, p. 58, fig. 61.

¹⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 126, pl. 298/6-11. 299/1-10 (cu toată bibliografia).

¹⁹ János P., Kovács D., în *Studii și Materiale*, II, Tg. Mureș, 1967, p. 44.

²⁰ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 35.

²¹ *Ibidem*, nr. 12, p. 31.

²² *Ibidem*, p. 37.

²³ Székely Z., în *Materiale*, VI, 1959, p. 194.

²⁴ János P., Kovács D., *loc. cit.*, p. 44, pl. XII/19-25.

²⁵ *Ibidem*, pl. XI/15-18.

²⁶ *Ibidem*, p. 43, pl. X/1-9.

d) În locul denumit „Szetyepataktöve“ s-au descoperit urme aparținând Hallstatt-ului timpuriu și culturii dacice.²⁷

e) În punctul denumit „Rétpataktöve“ au fost adunate materiale hallstattiene și dacice.²⁸

f) Dintre cele două poduri de pe pârîul Setye, de pe o pantă de aproximativ 3 km, au fost adunate materiale de tip Schneckenberg (Jigodin) și hallstattiene.²⁹

g) Din locul denumit „Vasod“ provine un pumnal de bronz. În același loc au fost găsite în primăvara anului 1978 fragmente ceramice de tip Wietenberg III³⁰.

h) Vizavi de punctul Vasod și în continuarea acestuia au fost adunate fragmente ceramice și unelte de piatră aparținând culturii Ariușd.³¹

i) În punctul denumit „Nádasoldal“ (Panta cu stuf) au fost adunate fragmente ceramice de tip Coțofeni.³²

j) Pe malul drept al pârîului Szetye au fost adunate fragmente ceramice din epoca bronzului și dacice.³³

12. Călugăreni (com. Mărtiniș)

La nord de sat, într-un loc neprecizat, a fost găsit un topor de piatră perforat.³⁴

13. Căpîlnița

Din raza localității este cunoscut în locul denumit „Pădurea Mare“ pe panta vestică a locului numit „Kétvízköze“, punctul denumit „Ördög-barázda“ (Brazda Dracului). Acest loc reprezintă urmele unei vechi fortificații ce constă dintr-un val construit din bucăți de stîncă dublat de un șanț.³⁵

14. Ceheșel (com. Simonești)

a) Dintr-un loc necunoscut provine o mărgea de lut de formă tronconică.³⁶

b) În apropierea satului a fost descoperit un tezaur de obiecte din argint dacice, ascunse într-un vas cu buza răsfrîntă în afară, de culoare brună, ornamentat cu patru butoane pe umăr. Tezaurul se compune din: două fibule de tipul celor găsite în tezaurul de la Sîncrăieni; patru fibule cu nodozități; trei brățări; două spirale de braț și 3 torquesuri. Cu ocazia sondajului efectuat s-au mai găsit fragmente ceramice decorate cu butoni

²⁷ *Ibidem*, pl. XI/10—14; H. Daicoviciu, *Dacii de la Burebista la cucerirea romană*, 1972, p. 13; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, 1975, p. 28.

²⁸ János P., Kovács D., *loc cit.*, p. 44.

²⁹ *Ibidem*; Roman P., János P., Horváth Cs., în *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 570.

³⁰ Tiberiu I. Musca, *Un pumnal hallstattian timpuriu descoperit în sud-estul Transilvaniei*, mss.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Informație Ferenczi G.

³⁵ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 11.

³⁶ *Ibidem*, p. 56.

³⁷ Székely Z., în *Materiale*, VII, 1961, p. 188; *idem*, *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 51—58, 64, fig. 2, 3/1—2, 4/1—6, 5/1—8; H. Daicoviciu, *op cit.*, p. 180; I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, p. 257, cat. nr. 58.

și arcul și spirala unei fibule. Tezaurul a fost datat în sec. I î.e.n.³⁷ Auto-
rul sondajului presupune că așezarea s-ar afla pe teritoriul satului.³⁸

15. *Cetățuia* (com. Sînsimion)

a) La marginea sudică a satului, pe terasa cuprinsă între piraiele Fisag și Görgös, în punctul numit „Görgös” s-au descoperit fragmente ceramice și un ac de bronz cu capul rulat, primele aparținând culturilor Wietenberg, primei și celei de-a doua epoci a fierului.³⁹

b) Aproape de centrul satului, în peretele estic al carierei de lut, s-a descoperit un cuptor a cărui pardoseală era făcută din fragmente ceramice dacice, iar pereții din lut amestecat cu pleavă. În apropierea acestui loc s-a mai găsit un ciocan și un topor de fier.⁴⁰

16. *Chedia Mică* (com. Simonești)

Din fața casei lui Borbáth D. provin fragmente ceramice din epoca bronzului.⁴¹

17. *Ciceu* (com. Siculeni)

Este cunoscută de mult timp cetatea situată între piraiele Egres și Vărpatak, denumită „Cetatea Ciceului”. În literatura veche de specialitate se consideră că este de origine dacică.⁴² Cetatea a fost sondată de Z. Székely, cu care ocazie a observat că incinta de piatră legată cu mortar aparține feudalismului timpuriu, dar sub acesta se află și un val de pământ mult aplatizat. Materialul descoperit aparține, o parte civilizației dacice alături de val, iar o altă parte feudalismului timpuriu.⁴³

18. *Cireșeni* (com. Feliceni)

a) În punctul denumit „Avas” s-a descoperit un fragment de topor de piatră șlefuit și perforat, precum și fragmente ceramice atipice.⁴⁴

b) Într-un loc neprecizat, în drum spre culmea denumită „Resztet-tő”, s-a descoperit o urnă cu cenușă.⁴⁵ Urna fiind pierdută nu se poate încadra cultural.

19. *Ciuboteni* (înglobat orașului M. Ciuc)

Pe terasa de pe malul drept a pîrîului Șumuleu, în Curtea Școlii Generale au fost găsite întâmplător cinci vase de tip Wietenberg, ce aparțin fazei a III-a.⁴⁶

20. *Ciucani* (com. Sînmartin)

În apropierea izvorului de apă minerală, cu ocazia deștelenirii parcelei de lingă potecă s-au găsit fragmente ceramice din epoca bronzului (Wietenberg) și dacice.⁴⁷

21. *Ciucsîngeorgiu* (com. Ciucsîngeorgiu)

³⁸ Székely Z., *Materialc.* VIII, 1961, p. 188.

³⁹ János P., Kovács D., *loc. cit.*, p. 49, pl. XXIV/150—159.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 48, pl. XXIII/148—149.

⁴¹ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 127.

⁴² *Ibidem*, p. 59.

⁴³ Székely Z., în *Materiale*, III, 1957, p. 158; I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 258, cat.

nr. 71.

⁴⁴ Informație Ferenczi G.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Materialele se păstrează în colecția Muzeului național al R. S. România.

⁴⁷ János P., Kovács D., *loc. cit.*, p. 48, pl. XX/108—110.

- a) Dintr-un loc neprecizat provine un fragment de topor de piatră.⁴⁸
 b) În apropierea bisericii din localitate s-a descoperit o necropolă cu urne funerare. În urne ca piese de inventar se aflau culturi.⁴⁹
 c) În locul denumit „Öriástető“, conform informațiilor din literatura de specialitate, se află o „cetate păgînă“, neidentificată în stadiul actual al cercetărilor.⁵⁰

d) Pe o terasă înaltă la poalele căruia curge pîriul Fiság, în locul denumit „Potoczkekert“ (Grădina Potowski), a fost descoperit în 1956 o așezare cu depuneri aparținînd culturilor: ceramicii liniare, Boian, Precucuteni, Ariușd, Coțofeni, Wietenberg și din secole ulterioare.⁵¹

e) Lîngă izvorul de apă minerală „Édesbükk“, cu ocazia deștelenirii s-a găsit un topor de piatră de dimensiuni mari în formă de con, cu secțiunea ovală. Reprezintă un topor de mină neolitic. Cu ocazia periegezei efectuate au mai fost descoperite fragmente ceramice și o ceașcă dacică.⁵²

f) La 50—70 m nord de biserica romano-catolică s-au găsit fragmente ceramice, o ceașcă și o seceră cu cîrlig.⁵³ Materialele încadrate în bronzul tîrziu aparțin probabil culturii Noua.

g) Din curtea parohiei romano-catolice provine o ceașcă de tip Wietenberg II.⁵⁴

h) Lîngă grajdurile C.A.P.-ului din localitate au fost găsite fragmente ceramice dacice și un vîrf de săgeată din fier din aceeași perioadă.⁵⁵

22. Cîrța (com. Cîrța)

a) Despre teritoriul localității este cunoscută o cetate de pămînt.⁵⁶

b) Lîngă biserică a fost descoperit la începutul secolului trecut un depozit de piese de bronz, compus din: cești de bronz, toarta torsionată a unei căldărușe, o sabie de bronz cu limbă la minier, lungă de 46,5 cm și o figurină zoomorfă ce se aseamănă cu un căluț.⁵⁷

23. Chinușu (com. Mărtiniș)

Din locul denumit „Kövesoldal“ provine un fragment de topor de piatră șlefuită.⁵⁸

24. Corund (com. Corund)

a) Dintr-un depozit sint cunoscute următoarele piese: două culturi de tip transilvănean, un celt-ciocan, două seceri cu cîrlig, una întregă,

⁴⁸ Roska M., în *Közlemények*, I, 1941, 1. p. 56, idem, *Erd. Rep.*, p. 60.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Székely Z., în *Materiale*, V, 1959, p. 243, pl. XI/1—6; Popescu D., în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 553; Comșa E., în *Cumidava*, IV, 1970, p. 5, idem, în *Cumidava*, VI, 1973, p. 11, idem, *Istoria comunităților culturii Boian*, 1974, p. 35, Nițu A., în *Studii și Comunicări*, Sf. Gheorghe, 1973, p. 72; S. Carinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni*, 1974, p. 13, n. 3, p. 17, 18, 21, 56—61, 153; fig. 26/4—6, 28/3, 29/1, 31/5. Foarte posibil că din această așezare provine fragmentul de topor de piatră menționat la punctul notat cu a.

⁵² János P., Kovács D., loc. cit., p. 44, pl. XIII/26—31.

⁵³ *Ibidem*, pl. XIII/32—33.

⁵⁴ În colecția muzeului din Miercurea Ciuc.

⁵⁵ János P., Kovács D., loc. cit., p. 44.

⁵⁶ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 60.

⁵⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, op. cit., p. 147 (cu bibliografia anterioară).

⁵⁸ Informație Ferenczi G.

iar cealaltă fragmentară și alte trei fragmente de seceri și un fragment de seceră de tipul probabil, cu buton.⁵⁰

b) Tot din aria localității provine un fragment de brățară de bronz și o verigă de bronz.⁶⁰

— Cetatea Tartod amintită de Roska M. în cadrul localității în discuție cu noua organizare administrativă aparține localității Virșag.

25. Cozmeni (com. Sînmartin)

a) Roska M. amintește pe „Nyergestető“ (Culmea cu Șa) existența unei „cetăți păgine“, neidentificată pînă azi.⁶¹

b) La 1,5 km est de sat, la poalele Carpaților, pe malul drept al pîriului Boziaș, a fost descoperită și sondată o așezare de tip Criș.⁶²

c) În ograda locuitoarei Kovács A., în urma unui sondaj s-au descoperit materiale hallstattiene timpurii de tip Mediaș și dacice.⁶³

d) Pe pantele muntelui „Daragita“ a fost descoperită o așezare de tip Mediaș. Materialul adunat din silozurile pentru cartofi se rezumă la ceramică.⁶⁴

e) În punctul denumit „Borbélyok“ a fost depistată o așezare de tip Wietenberg, suprapus de locuirea sporadică din cea de-a doua epocă a fierului și din perioade ulterioare.⁶⁵

f) Lîngă drumul național 12, între Cozmeni și Tușnad sat, din arăturile din zona cimitirului s-au putut aduna fragmente de cranii, de ceramică și unelte de piatră din epoca bronzului.⁶⁶

g) În marginea vestică a satului, lîngă drumul de cîmp ce duce spre Cetățuia, în locul numit „Kápolnásmező“ s-au găsit fragmente ceramice din prima și cea de-a doua epocă a fierului.⁶⁷

26. Crăciunel (com. Ocland)

a) În punctul denumit „Szénaság“ se află o movilă de pămînt cu un perimetru de cca. 160 pași de unde provin fragmente ceramice grosolane.⁶⁸

b) Din locul denumit „Belmező“ provin fragmente ceramice, o prisnea de lut și o sîrmă de aur.⁶⁹

c) Din grupul de 38 de tumuli situați pe „Kövesbérc“, opt intrau în raza localității în discuție.⁷⁰ În mod întîmplător au fost descoperite într-un tumul două schelete și următoarele piese: un vîrf de lance în formă

⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 55—56, pl. 36/3—10.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 56, pl. 36/11.

⁶¹ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 60.

⁶² Vulpe R., *SCIV*, VI, 1955, p. 566—567; *Istoria României*, I, 1960, p. 39.

⁶³ Vulpe R., *loc. cit.*, p. 567; I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 260, cat. nr. 91.

⁶⁴ János P., Kovács D., *loc. cit.*, p. 45, pl. XV/50—52.

⁶⁵ *Ibidem*, pl. XV/47—49.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 108, nr. 53.

⁶⁹ *Ibidem*; M. Rusu, în *A.M.N.*, IX, 1972, p. 45.

⁷⁰ *Ibidem*.

de frunză, cu peduncul; o brătară cu capetele deschise; un ac de bronz cu capul rulat, o pereche de cercei de aur și o ceașcă cu fundul rotund-jit.⁷¹

27. *Cristurul Secuiesc*

a) Din punctul denumit „Omlăstetô” provin fragmente ceramice eneolitice, din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, un topor de piatră și un topor-ciocan de piatră.⁷²

b) Dintr-un loc neprecizat (poate Omlăstetô) provine încă un topor-ciocan de piatră și un obiect de piatră de formă ovală găurit în partea superioară (probabil un buzdugan).⁷³

c) Pe terasa denumită „Cserépcsüöldal” situată lângă drumul ce duce spre Cechești, s-a găsit un mormînt celtic cu car.⁷⁴

d) În locul denumit „Panta de brad” în urma cercetărilor efectuate au fost descoperite materiale aparținînd culturilor Bodrogkeresztur, dacice și din secolele ulterioare.⁷⁵

e) De pe malul drept a pîriului „Cetății” din locul numit „Valea Cetății” provine o figurină antropomorfă, încadrată în aria culturii scito-sarmatice.⁷⁶ Din aceeași vale sînt cunoscute urme aparținînd culturii Wietenberg, dacice și din secole ulterioare.⁷⁷

28. *Crișeni* (com. Atid)

Se cunosc urmele unei vetre provenind, probabil, dintr-o așezare preistorică.⁷⁸

29. *Cușmed* (com. Atid)

Lîngă locul denumit „Lăzărtava” se situează movila lui Engi (Engihalma), de unde se consideră că provine un car de bronz.⁷⁹

⁷¹ Székely Z., în *Cercetări arheologice în regiunea Brașov și ...*, Mediaș, 2, 1953, p. 16—17, idem, *Almanah*, Tg. Mureș, 1955, p. 9—10, fig. 2/4—6, idem, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 860.

⁷² Roska M., *op. cit.*, p. 269, idem, în *Közlemények*, IV, 1944. 1—2, p. 29.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 70; *Istoria României*, I, 1960, p. 236, Berciu D., *Zorile istoriei...*, p. 293; Zirra VI., *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 201.

⁷⁵ Székely Z., în *SCIV*, XVIII, 1967, 2, p. 331; idem, în *Cumidava*, III, 1969, p. 100; idem, în *Materiale*, IX, 1970, p. 312.

⁷⁶ Idem, în *Apulum*, IX, 1971, p. 134, fig. 4/2—2c.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Roska M., *Erd. Rep.*, p. 139.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 144—145.

LE RÉPERTOIRE DES DÉCOUVERTES PRÉHISTORIQUES DU DÉPARTEMENT HARGHITA

RÉSUMÉ

Dans la préface on met en évidence le fait que cet article représente seulement un premier chapitre du répertoire du département Harghita en étant dédié aux découvertes préhistoriques.

Après quelques considérations, méthodiques on passe à la présentation en ordre alphabétique des localités des découvertes qui ont fait le sujet de l'article.

NOI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

FLOREA COSTEA, IOAN CIUPEA

Intensificarea cercetărilor de teren, mai ales în ultimii ani, a contribuit la îmbogățirea considerabilă a cunoștințelor privind trecutul îndepărtat al tuturor regiunilor țării noastre. Este și cazul Țării Făgărașului, unde prin investigațiile întreprinse de Muzeul Cetății Făgăraș în colaborare cu Muzeul județean Brașov, Institutul de Istorie și Arheologie și Muzeul Transilvaniei din Cluj-Napoca, s-a reușit ca în prezent punctele albe de pe hartă să dispară aproape complet.

Perieghezelor și interesului salutar de a recupera și salva o serie de vestigii li se datorește și intrarea în colecțiile Muzeului Cetății Făgăraș a unor piese cu apreciable valoare cultural-istorică. La unele din aceste acțiuni și materiale ne vom referi pe scurt în cele ce urmează, relevându-le numai pe acelea care au permis precizarea caracterului și apartenența așezărilor.

Mai întâi precizăm că nu a fost nici de această dată identificată vreo locuire paleolitică. În schimb din epoca nouă a pietrei, ale cărei mărturii erau (și continuă, în parte să fie) sărace, vom semnală interesanta așezare de la Felmer, situată în punctul numit de localnici „Dealul Morii“, la N-E de sat. Vegetația perenă bogată ne-a împiedicat să supunem unei observații atente toate punctele ce se arătau favorabile locuirii. De aceea ne-am îndreptat atenția cu precădere asupra unui mic platou, situat aproximativ la jumătatea lungimii dealului. Nesondind numeroasele puncte în care solul are o culoare mai închisă și poate să indice locuințe, de aici s-au recoltat totuși numeroase materiale ceramice. O categorie a acestora o formează vasele mici și mijlocii, din pastă grosieră, cu multe ingrediente, arsă slab și inegal, cu colorit cenușiu, negricios, brun etc. Cea mai mare cantitate o formează însă categoria ceramicii fine, de o mare varietate tipologică și dimensională, arsă oxidant și vopsită cu roșu.

Așezarea aparține culturii Petrești. Cercetarea ei sistematică obligă și la investigarea pantelor și teraselor naturale dinspre sat, de unde de asemenea s-au recoltat materiale similare¹. Trebuie văzută totodată și relația dintre aceasta și așezarea contemporană de pe Valea Felmerului, spre Hălmeag.

Din epoca bronzului, așezărilor știute pînă acum vin să li se adauge altele, dintre care enumerăm:

¹ La periegheza din 1978 au mai participat Ioan Frățean și Constantin Predescu, ambii de la Muzeul Cetății Făgăraș.

1. **Beclean, punctul „La Șosea”,** la vest de localitate, începînd de la circa 500 m de sat, între calea ferată și șoseaua Brașov—Sibiu, pe o suprafață de mai multe hectare;

2. **Beclean, punctul „La Canton”,** în stînga și dreapta căii ferate, pe o suprafață ce nu a putut fi delimitată. Ambele au fost identificate prin ceramică și aparțin culturii Schneckenberg²;

3. O posibilă locuire din aceeași epocă pare să fie și la Felmer, în punctul menționat mai sus, a cărei importanță nu o putem preciza acum³.

Din epoca dacică au fost de asemenea reperate așezări noi, dintre care le amintim pe cele de la Beclean, punctul „La Canton”, și de la Voila, pusă în evidență prin o rișniță rotativă și fragmente ceramice. Prima, după ceramică, poate fi datată în secolele III—II î.e.n., cea de-a doua în epoca clasică⁴.

Databile în epoca romană, cu excepția celor din zona Hoghizului și de la Calbor, sînt două așezări descoperite recent: una pe Valea Felmerului, la circa 8 km spre Hălmeag, cealaltă chiar în perimetrul satului Felmer, în locul numit „Via Popii”. Din acest ultim loc provin cîteva fragmente ceramice cenușii, modelate la roată, și ulciorul cenușiu-negricios, aflat în colecția muzeului făgărășan, datat în epoca romană și atribuit autohtonilor daci (vezi mai jos). În cazul în care cercetările sistematice vor confirma observațiile de pe teren, numărul așezărilor daco-romane va spori cu încă două, ce se anunță a fi nu doar întinse și bogate în material ci și cu mare semnificație istorică⁵.

Interesul Muzeului Cetății Făgăraș pentru depistarea și recuperarea unor vestigii a făcut ca în prezent acesta să poată oferi cercetării istorice și vizitatorilor săi o serie de materiale arheologice dintre cele mai interesante, între care se înscriu și trei vase ceramice și o brățară de bronz.

1. **Ceașcă, dacică,** modelată cu mina, din pastă cu agregat de pietricele și nisip. Fund plat, perete abia perceptibil arcuit, buza tăiată oblic în exterior. Două torți simetrice. Culoarea brun-roșcată, ardere reductoare.

Dimensiuni: h=168 mm; d.f.=94 mm; d.g.=280 mm. (Inv. 132).

2. **Strachină dacică,** modelată cu mina, din pastă similară celei din care a fost confecționată și ceașca. Lateral, simetrice, au fost plasate patru apucători oblice. Fund drept, peretele frînt în unghi drept de la nivelul inferior al torților, buza retezată oblic spre interior. Fragmentele din care s-a întregit prezintă, pe lîngă culoarea brun-cafenie inițială și unele nuanțe ce denotă ardere secundare.

Dimensiuni: h=117 mm; d.f.=146 mm; d.g.=365 mm. (Inv. 133, fig. 2).

² La periegheză a participat și C. Predescu; C. GOOS, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1876, p. 20; I. MARTIAN, *Repertoriu arheologic pentru Arleal*, Bistrița, 1920, p. 20.

³ Vezi nota 1.

⁴ La prima a participat și C. Predescu; cea de a doua a fost identificată de I. Ciupca.

⁵ Vezi nota 1.

3. **Brățară de bronz.** Alcătuită din trei segmente, unite prin inele din același material. Fiecare segment este confecționat dintr-un fragment de sirmă rotundă, pe care sînt aplicate în unghi de 120° trei spirale din cite două fire. Capetele spiralelor se detașează ușor la locul de întîlnire cu inelele de legătură, de care, de asemenea, sînt sudate. Numărul spirelor este de 25 sau 26.

Dimensiuni: d. ext.=100 mm; d. int.=87 mm; gr.=cca 55 g. (Inv. 139, fig. 3).

Atît vasele cît și brățara provin din așezarea dacică de la Cuciulata, „Stogul lui Cotofan” și se încadrează perfect în datarea propusă de autorul cercetărilor sistematice efectuate aici, adică în secolele II—I î.e.n.⁶

4. **Ulcior.** Piesă extrem de interesantă, modelată la roată, din pastă fină, arsă puternic, aproape oxidant; culoarea cenușie, aproape neagră. Este decorat prin lustruire, cu motive întîlnite atît în epoca dacică clasică, cît și în secolele următoare. În afara suprafeței de deasupra curbării maxime, unde sînt plasate aceste motive, restul suprafeței exterioare este lustruit uniform. Ulciorul are inel de sprijin, profil aproape rotunjit, gît înalt, buza curbată exterior și rotunjită.

Dimensiuni: h=333 mm; d.f.=94 mm; d.m.=200 mm; d.g.=60 mm. (Inv. 1054, fig. 4, 4a).^{*}

Cercetătorul I.H. Crișan crede că vasul aparține dacilor și se datează în epoca romană, respectiv în faza a IV-a a ceramicii daco-getice. Indiferent de atribuire și datare însă, ulciorul în discuție⁷, alături de celelalte vestigii semnalate mai sus, face parte din cele mai importante materiale arheologice din bogata (deși recent încheată) colecție a Muzeului Cetății Făgăraș. Cercetarea sistematică a celor cîteva puncte menționate aici, care se adaugă celor cîteva zeci depistate în anii 1974—1977, nu va face decît să contribuie decisiv la cunoașterea în detaliu a trecutului istoric al Țării Făgărașului, teritoriu românesc în care investigațiile arheologice planificate sînt abia la început și foarte puține⁸, realitate ce impune cu mare stringență creșterea amplexării lor.

⁶ GH. BICIR, *Așezări dacice în Țara Oltului*, în *Studii și Comunicări*, 14, Sibiu, 1969, p. 123 și urm. Pînă la intrarea în colecția Muzeului Cetății Făgăraș, piesele au făcut parte din colecția preotului I. Moraru din Cuciulata, predate fiind apoi lui I. Ciupea.

⁷ Vasul a fost adus la Muzeul Cetății Făgăraș de o persoană ale cărei date biografice nu se mai cunosc. Din investigațiile făcute de noi la Felmer se pare că acesta provine din așezarea de pe „Via Popii”. I.H. CRIȘAN, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania* București, 1969, p. 262, nr. 124.

⁸ GH. BICIR, *op. cit.*; M. MACREA, *Șantierul arheologic Cașolt—Arpașul de Sus, Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 145—119; M. MACREA și D. BERCIU, *Șantierul arheologic de la Cașolt—Arpașul de Sus*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 615; M. MACREA, I. GLODARIU, *Așezarea dacică de la Arpașul de Sus*, București, 1976; *idem*, *Fortificația așezării dacice de la Arpașul de sus, în Cvmidava*, VIII, Brașov, 1974—1975, p. 23 și urm.; THOMAS NÄGLER, *Cercetări din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, în *Studii și comunicări*, 14, Sibiu, 1969, p. 89 și urm.

NEUE ARCHÄOLOGISCHE ENTDECKUNGEN IM FOGARASCHER LAND

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasser teilen in einem kurzen Überblick die Ergebnisse einiger Feldforschungen mit, die im Frühjahr 1978 (an ihnen beteiligten sich noch I. Frătean und C. Predescu vom Museum der Fogarascher Burg) im Fogarascher Land vorgenommen wurden, sowie ihre Bemühungen einige bedeutungsvolle archäologische Funde zugänglich zu machen.

Es wurden Siedlungen aus dem Neolithikum („Dealul Morii“ in Felmern), der Bronzezeit („La șosea“ und „La Canton“ in Beclean, und an der genannten Stelle in Felmern) und dem dakischen La Tène („La Canton“ in Beclean) identifiziert.

Aus der Zeit der Römerherrschaft in Dazien wurde auf dem von den Einheimischen „Via Popii“ genannten Hatterteil von Felmern eine Siedlung ausfindig gemacht.

Von den seit kurzem erworbenen neuen archäologischen Funden des Fogarascher Museums werden beschrieben: einige dakische Gefäße („Stogul lui Coțofan“, Fig. 1, 2) und ein Bronzearmband (Fig. 3) von Cuciulata, aus der Römerzeit ein auf der Drehscheibe hergestellter Krug von grauer Farbe mit Glanzschicht. Der Fund wurde schon vor längerer Zeit in Felmern („Via Popii“) gefunden und ist dakischen Ursprungs (aus der Zeit von 106—271 u.Z.) und beweist ein übriges Mal die Kontinuität, der dakischen Bevölkerung während der Römerherrschaft.

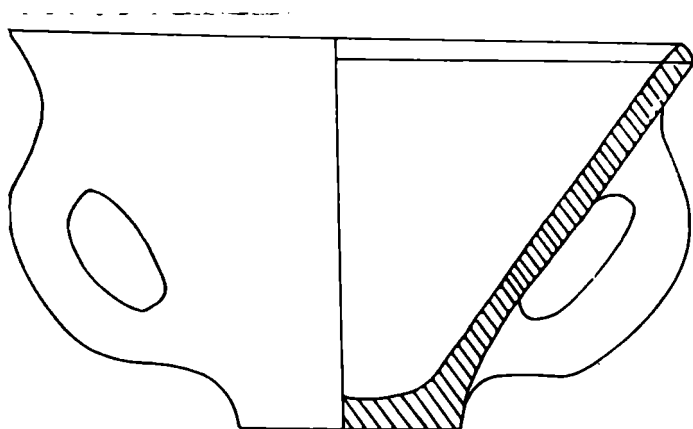

Fig. 1. — Ceașcă dacică de la Cuciulata „Stogul lui Coțofan“

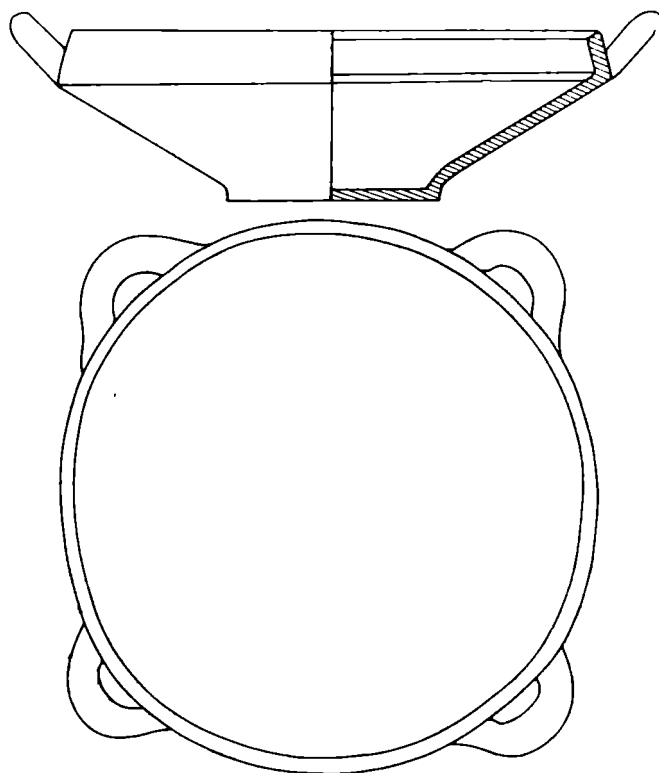
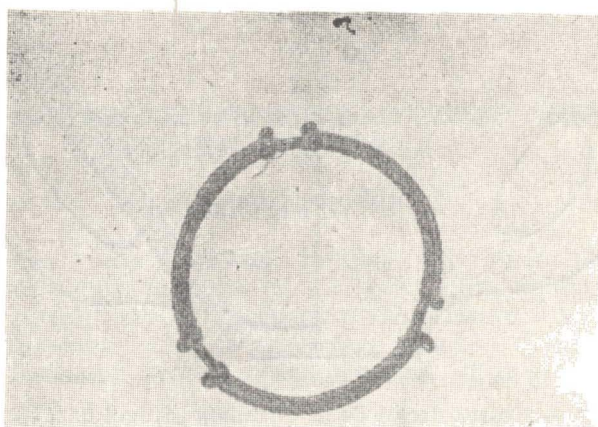

Fig. 2. — Strachină de la Cuciulata „Stogul lui Coțofan“.

**Fig. 3. — Brățară de bronz, Cuciulata „Sto-
gul lui Coțofan“.**

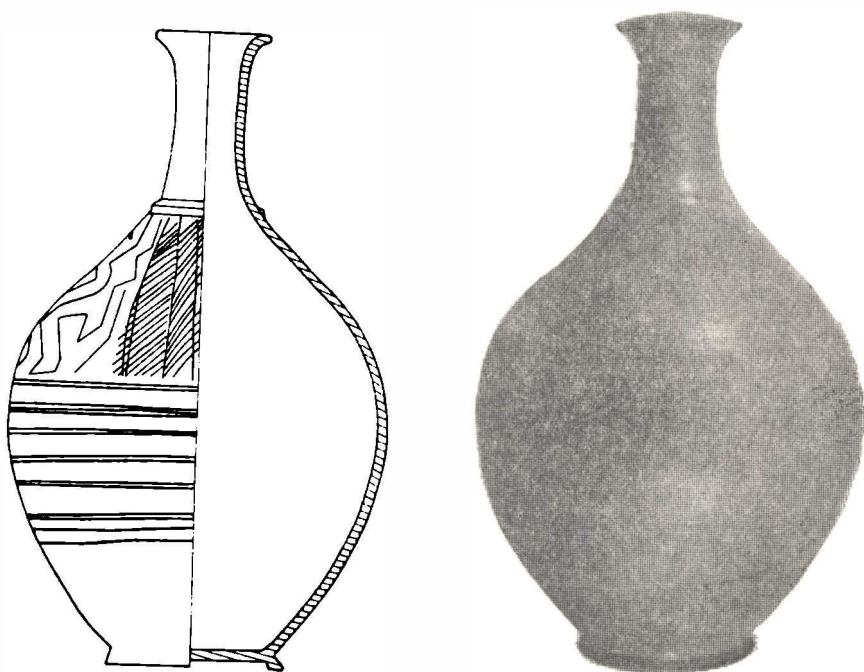

Fig. 4, d a. — Ulcior descoperit la Felmer, județul Brașov

CETATEA DACICĂ DIN VALEA CAȘINULUI (JUD. COVASNA)

ZOLTÁN SZÉKELY

În valea pîriului Cașin, în apropierea satului Valea Seacă, se află o vale laterală prin care curge un pîrîiaș mic, denumit „Pîriul Cetății“, care se varsă în pîriul Cașin pe malul lui stîng. În această vale, la o distanță de cca. 4 km de la vărsarea lui în pîriul Cașin, pe malul drept al pîrîiașului se află o terasă largă, din care se ridică un promontoriu de stîncă, care poartă denumirea de „Muchia Cetății“ (Vărele). B. Orbán¹ este primul care menționează cioburile de vase care se găsesc pe terasa pîriului și cetatea care se află pe vîrfurile acestui munte denumit „Cece“ (fig. 1).

La începutul secolului nostru, A. Ferenczi amintește cetatea în raportul asupra unei periegeze pe care a făcut-o împreună cu I. Nestor în această regiune, considerînd-o ca cetate dacică.² Ötvös Gyula, profesor la Liceul din Tîrgu Secuiesc, cu ocazia unei excursii în anul 1974 a adunat cîteva fragmente de vase dacice, pe care le-a găsit pe terasa pîrîiașului și care au ieșit la iveală în urma construirii unui drum pe malul lui drept. Această descoperire a îndemnat direcțiunea Muzeului județean din Sf. Gheorghe să includă în planul de săpături cercetarea cetății și a terasei. Lucrările de săpături au fost executate în vara anului 1975.

Pe terasa pîriului a fost trasată o secțiune executată în direcția SE—NV, lungă de 16 m, lată de 1 m și adîncă de 1.30 m. Sub humusul gros de 0,20 m se găsește un strat de cultură de culoare neagră gros de 0,40—1 m plin cu pietre mari, urmat de un alt strat de culoare brună (fig. 3), gros de 0,40 m și de sol virgin de culoare roșie. În stratul de humus au fost găsite fragmente de vase din epoca modernă. Stratul de cultură de culoare neagră conținea fragmente de vase dacice. A fost surprins și un bordei cu fundul ars la roșu. Nivelul de sub acest strat aparținea epocii bronzului, fapt atestat de cîteva fragmente de vase din cultura Wietenberg. În direcția sud-est a fost deschisă o casetă cu dimensiunile 4 x 3 m.

Materialul arheologic descoperit în secțiune și în casetă constă din fragmente de vase. În stratul de cultură din epoca bronzului au fost găsite fragmente din buza și din fundul unui vas făcut din pastă cu mult nisip,

¹ B. ORBÁN, *A Székelyföld leírása*, Pesta, III, p. 112.

² A. FERENCZI, *Raport asupra unei excursii arheologice în județul Trei-Scaune*, ACMI, 1926—1928, Cluj, 1929, p. 244.

ars în culoare cărămizie, prevăzut cu două torți și pe umăr decorat cu împunsături (fig. 5/7). Fragmentele din buza unui alt vas sînt decorate tot cu împunsături (fig. 5 5—6).

Ceramica dacică se împarte în două categorii: ceramică de uz casnic, lucrată cu mîna, din pastă grosolană bine arsă și ceramică lucrată la roată, din pastă de calitate superioară, arsă cenușiu sau cărămiziu.

Din prima categorie fac parte căni cu toartă, cești cu toartă, vase de tip borcan, cupe, vase fructieră cu picior.

Cănille cu toartă sînt de diferite dimensiuni. Un exemplar s-a păstrat întreg. Este făcut cu pastă, cu mult nisip, arsă în culoare brun-neagră. În interior se vede modelarea grosolană cu urme de degete. Buza este răsfrîntă în afară, corpul zvelt, fundul plat, iar toarta plină. Dimensiuni: înălțimea 13,5 cm, diametrul buzei 10 cm, al fundului 7,5 cm (fig. 7).

Cești cu toartă au fost găsite puține și numai fragmentare. Fundul de care se leagă toarta este destul de plat și gura largă (fig. 5/8). Vasele de tip borcan, cu dimensiuni variate, au buzele mai mult sau mai puțin răsfrînte în afară și corpul zvelt. Buzele sînt în general fără decor, dar se găsesc cîteva ornamentate cu creștături cu briu alveolat și cu dungă în relief. Pe umăr, vasele sînt decorate cu butoni plați (fig. 6/5, 5/12) sau cu virfuri de degete (fig. 6/4), cu briu alveolat sau cu creștături (fig. 6/3) cu alveole și cu linii în val executat foarte stîngaci. Decorul cu briu alveolat este combinat la unele vase cu butoni alungiți decorați tot cu alveole (fig. 5/11). În afară de acestea se găsește și decorul incizat în formă de ramură de brad.

Din fructierele cu picior nu s-au păstrat decît fragmente de buze. Acestea sînt din pastă cu nisip, arse în culoare neagră și cărămizie.

Două fragmente de cupă sînt făcute în mod grosolan din pastă cu nisip, arse în culoare neagră. Buza uneia este dreaptă, fundul este plat; fragmentul celălalt are buza lată (fig. 5/12). Un mic fragment aparține unei strecurători din lut.

Categoria a doua a ceramicii cuprinde fragmente de fructiere, căni și străchini făcute la roată, din pastă fină de culoare cenușie. Astfel de vase au fost găsite puține.

Uneltele de uz casnic sînt reprezentate numai de un lustruitor de vas căruia îi lipsește minerul (fig. 6/13).

Pe baza obiectelor descoperite putem constata că pe malul pîrîului purtătorii culturii Wietenberg din epoca bronzului au avut o așezare peste care s-a suprapus o alta din epoca La Tène dacică.

Cetatea

Resturile cetății se găsesc pe un promontoriu de stîncă a cărei suprafață a fost nivelată și terasată. Spre est, sud și vest laturile promontoriului sînt abrupte. La nord, platoul de formă ovală este legat printr-o șa cu masivul muntos. Platoul cu axul lung pe direcția N-S, cu diametrele de 65 m, respectiv 25 m, are două terase, iar pe marginile lor se află ziduri de piatră. Platoul a fost explorat prin șase secțiuni.

Secțiunea I. Plasată pe direcția est-vest, are o lungime de 30 m. În partea estică pe marginea platoului, zidul este făcut din lespezi de piatră

legate între ele cu pământ, gros de 1,30 m; sub humus, stratul de cultură La Tène era gros de 1 m, sub care se afla un strat de culoare brună, gros de 0,10—0,40 m în formă de lentilă, care aparținea epocii bronzului (cultura Wietenberg). Pe stinca nativă a fost lut galben. La mijloc, stratul dacic s-a subțiat, avînd grosimea de 0,30—0,40 m. Resturi de cultură din epoca bronzului au fost constatate numai pe lîngă zidul estic. Pe partea vestică, pe interiorul zidului, stratul dacic de asemenea a avut o grosime de 1 m și conținea multe fragmente de vase. În această porțiune zidul era gros de 1,80 (fig. 1/2, 4).

Secțiunea a II-a. Partea sudică a platoului a fost secționată cu un șanț lung de 20 m, în care a fost găsit zidul de piatră gros de 2 m.

Secțiunea a III-a. Partea nordică a platoului și zidul terasei I au fost secționate cu un șanț lung de 17 m; ambele ziduri au grosimea de 1,80 m. Zidul cetății a mai fost verificat prin secțiunile IV—VI.

Cetatea a avut o formă ovală cu axa lungă nord-sud, cu dimensiunile 45×25 m. Pe terasa a II-a interiorul fortăreței are dimensiunile de 15×15 m (fig. 2).

În secțiuni au fost găsite numai fragmente de vase care aparțin epocii bronzului și La Tène-ului dacic.

Fragmentele de vase din epoca bronzului au fost găsite la capătul estic al secțiunii I, în interiorul cetății, la baza zidului. Acestea fac parte din străchini făcute din pastă bună de culoare brun-roșcată dintre care două au fost întregite. Buza lor este puțin răsfrintă în afară, pintecele bombat, fundul plat sau puțin adîncit. Trei străchini sînt decorate pe umăr cu caneluri oblice; pe a patra, în afară de caneluri, sub buză se găsește un șir de împunsături. Dimensiunile acestor vase: înălțimea 4—5 cm, diametrul buzei 10—11 cm, al fundului 3, 5, 4 cm (fig. 5/1-4).

Ceramica dacică este foarte fragmentară și se împarte în următoarele categorii: 1, ceramică făcută cu mîna; 2, vase făcute la roată.

Din prima categorie fac parte vase de tip borcan și vase fructieră cu picior. Vasele de tip borcan au buzele drepte, îngroșate, late sau răsfrinte în afară; sub buză sînt decorate cu briu alveolat cu butoni de formă alungită; pe umăr, decorul este briu alveolat sau crestat. Un fragment de buză este decorat cu o bandă de linii paralele, urmată de o bandă cu linii în val (fig. 5/9). Un alt fragment dintr-un vas, în afară de briul alveolat, mai este decorat și cu butoni de formă rotundă (fig. 6/2). Tot cu mîna sînt făcute două fragmente de vas; unul este o bucată din buza unui vas fructieră cu picior de culoare neagră, celălalt fragment prevăzut cu un buton alungit aparține unei urne (fig. 6/6).

Categoria a II-a a ceramicii prezintă următoarele tipuri: vase fructieră de diferite dimensiuni, străchini, cupe, ulcioare cu toartă (fig. 6/9) și vase de tip „Krausengefäß“ (fig. 6/9). Toate sînt făcute din pastă fină de culoare cenușie. Vasele fructieră sînt de diferite dimensiuni, pe margini neornamentate sau cu decor lustruit cu linii în val. (fig. 6/7/10), cu piciorul scund prevăzut cu borduri în relief. Restul ceramicii este foarte fragmentar.

În afară de acestea, trei fragmente de vase făcute la roată, bine arse, decorate cu caneluri înguste sînt de factură romană (fig. 6/11-12).

La încadrarea cronologică a așezării și a cetății nu avem alte elemente decît materialul ceramic și construcția acesteia asemănătoare cu

celelalte cetăți dacice din sud-estul Transilvaniei. Unele dintre acestea din urmă sînt mai bine datate pe baza monedelor sau fibulelor descoperite în ele.

Ceramica dacică este fragmentară; în privința formei și decorului reprezintă tipurile de vase care sînt cunoscute în sec. I î.e.n. — sec. I e.n. Fragmente de vase timpurii sînt relativ puține. Datarea în această perioadă tîrzie este sprijinită și de trei fragmente de vase de factură romană. Cetatea a fost probabil contemporană cu cea de la Covasna. Acest fapt arată felul de construcție cu terase, cu zid făcut din lespezi de piatră legate între ele cu lut. Nu avem nici o indicație ca cetatea să fi fost devastată, nefiind găsite urme de incendiere, observate foarte bine la cetatea de la Covasna. Acest fapt dovedește că cetatea probabil a fost predată fără lupte sau a fost părăsită cu ocazia înaintării trupelor romane în această regiune. O locuire din epoca romană sau dintr-o epocă mai tîrzie nu este atestată.

Se pune problema rolului acestei cetăți în sistemul de apărare al dacilor din sud-estul Transilvaniei.

În a doua jumătate a secolului trecut și la începutul secolului nostru, cetățile din sud-estul Transilvaniei au intrat în atenția mai multor cercetători ca: Orbán³, Ackner⁴, Marțian⁵, unele dintre acestea fiind atribuite fie unguirilor, fie secuilor, sașilor sau dacilor. A. Ferenczi și I. Nestor, cu ocazia unei periegeze au încercat încadrarea unora dintre cetățile din județul Covasna în sistemul de fortificație a dacilor⁶. A. Ferenczi a mai făcut și o lucrare vastă, tratînd problema cetăților din județul Harghita⁷. Desigur că aceste cercetări avînd la bază numai descoperiri de suprafață n-au putut aduce date sigure privind originea lor.

În ultimele decenii, o serie dintre aceste cetăți au fost săpate de către Muzeul din Sf. Gheorghe și s-a putut constata că unele dintre ele au fost construite de către daci. Din punctul de vedere al sistemului construcției, pot fi împărțite în două grupe:

1. Cetăți întărite cu șanț și cu val de pămînt;

2. Cetăți cu zid de piatră, toate făcute pe platoul movilelor sau pe piscurile munților unde terenul a fost amenajat prin terasare. Cetățile care au fost construite pe un teren mai puțin ridicat nu au avut mai multe terase, fiind amenajat numai platoul.

La prima grupă a cetăților întărite cu val de pămînt aparțin următoarele cetăți: cetatea de pe „Virful ascuțit” de la Cernat, cetatea Vapa de la Bicsadul Oltului, cetățile Jigodin I, III la Miercurea Ciuc, cetatea Bogat, cetățile de la Porumbenii Mari și Zetea. Peste unele dintre acestea, în epoca feudală s-a construit cîte o fortăreață cu zid de piatră legată cu mortar.

La cetățile din prima grupă, valul este construit din pietre nelucrate, legate între ele cu pămîntul rezultat în urma săpării șanțului. În fața valului exista un șanț, care în foarte multe cazuri este greu de observat.

³ B. ORBÁN, *op. cit.*, p. 154.

⁴ M.J. ACKNER, *Die römischen Alterthümer*, JCC, 1, 1856, p. 3 și urm.

⁵ I. MARȚIAN, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920.

⁶ A. FERENCZI, *op. cit.*, p. 246—261.

⁷ A. FERENCZI, *Cetățile antice din județul Ciuc*, ACMI, 1932—1938, Cluj, 1938, p. 247, 352.

Valul a fost făcut numai pe latura unde urcarea era accesibilă, iar laturile piezișe au rămas cu fortificație naturală. Forma lor în plan — patrulateră cu colțuri rotunjite, pentagonală — a fost făcută după configurația terenului.

Cetățile din grupa a II-a, ca cele de la Covasna, Cașin și Racu ocupă de obicei înălțimi dominante, cu largi posibilități de a supraveghea regiunea respectivă. Terenul amenajat cu terasare posedă trei (cetatea de la Covasna) sau două terase (creasta cetății din Valea Cașinului). Pe terasa de sus au fost construite locuințe, dar și pe celelalte terase au fost găsite urme de locuire, bucăți de chirpici din locuințe făcute din material lemnos, fragmente de vase, unelte etc.

Zidul de obicei înconjoară vârful muntelui și este construit din lespezi de piatră, prelucrate pe fața exterioară și legate între ele cu pământ. Grosimea lui este de obicei 1,80 m, dar la unele cetăți zidurile sînt și mai groase: 3,50 sau 9 m (ca la Covasna pe terasa a II-a). Majoritatea cetăților se găsesc pe înălțimi mari sau în văi greu accesibile; foarte puține sînt așezate pe forme de teren mai joase, ca de exemplu la intrarea în Depresiunea Ciucului: cele trei cetăți dacice Jigodin I, II, III; la ieșirea din depresiune o singură cetățuie, pe movila lui Bogat. Amplasarea acestora pe acest loc era necesară din cauza configurației terenului ca și datorită faptului că regiunea a fost în vecinătatea limesului roman în fața cu castrul roman de la Olteni în Valea Oltului.

Se pune întrebarea cînd, în ce împrejurări și cu ce scop au fost construite aceste cetăți? Pentru a da un răspuns avem foarte puține elemente și acestea în primul rînd de caracter arheologic.

Pentru datarea cronologică nu se poate lua în considerare felul de construire cu val de piatră sau cu zid de piatră. La Jigodin I și III cetățile sînt întărite cu val de pietre; în prima au fost găsite monede grecești din secolul al II-lea î.e.n. iar în a doua, la Jigodin III, monede romane din secolul al III-lea e.n.; acestea datează fiecare cetate în epoci diferite. Pe de altă parte, materialul ceramic descoperit ne dă doar indicații vagi pentru încadrarea cronologică mai exactă. Nu vedem însă nici o indicație în a stabili că cetățile cu val au fost construite înaintea celor cu zid de piatră.

În privința epocii în care au fost construite aceste cetăți ne putem baza numai pe materialul ceramic descoperit. Ele aparțin cel mai devreme secolelor II—I î.e.n, unele fiind probabil ridicate în timpul lui Burebista. Nu este exclus însă ca și într-o epocă mai timpurie dacii să fi construit cetăți, fapt dovedit de cetățile cu val de pietre, care arată o tradiție moștenită din prima vîrstă a fierului de la sistemul de construcție a cetăților hallstattiene întărite cu val de pământ, ca de ex. la Singeorgiu de Pădure (județul Mureș), Cernat (județul Covasna) etc. Construirea lor în timpul lui Decebal nu este plauzibilă, ci doar reamenajarea unora fiindcă erau la o distanță destul de mare de la granița imperiului roman și nu au fost periclitare direct de romani.

Amplasarea acestor cetăți în interiorul arcului carpatic nu arată un sistem de apărare al graniței Daciei în felul sistemului defensiv roman. Nu sînt construite la intrarea pasurilor, ci în interiorul regiunii, lucru ce se explică prin faptul că dacii locuiau pe ambele versante ale Carpaților. Totuși, cetățile în discuție formează un sistem de apărare specific local

pentru o formație de stat, compusă din mai multe triburi, fiecare avînd o oarecare independență. Nu avem nici o indicație în a dovedi că cetățile au fost construite drept sedii ale unor căpetenii de trib, ele servind mai mult ca locuri de refugiu, adăpost pentru populație în cazul atacurilor inamice.

În privința sistemului de apărare al dacilor constituit din cetăți, regiunea cea mai bine cercetată este partea sudică, regiunea Hunedoarei, unde se află cele mai puternice cetăți dacice. Făcînd o comparație cu acestea, putem constata multe asemănări, dar și anumite deosebiri. Și unele și altele se găsesc în regiunile de munte, pe înălțimi dominante, în punctele strategice ale regiunii respective, folosind la amenajarea terenului terasarea. În sud-estul Transilvaniei însă, incinta de piatră nu este fortificată cu turnuri, iar zidul este făcut numai din lespezi de piatră, nu din blocuri. Construcțiile interioare, mai modeste, nu sînt așa de solide ca cele din cetățile Hunedoarei. Prin urmare cetățile din sud-estul Transilvaniei, prin dimensiunile lor mai mici se impun ca niște fortificații întărite pentru o comunitate mai mică, un loc de refugiu al populației în caz de pericol. Această menire a avut-o și cetatea din valea Cașinului.

În afară de aceste cetăți mai sînt încă și altele neidentificate, a căror cercetare va completa cunoștințele noastre asupra sistemului defensiv din această parte a Daciei.

LA CITÉ DACE DANS LA VALLÉE DE CAȘIN (DÉP. DE COVASNA)

R É S U M É

À la limite de la comune de Valea Seacă, dans la vallée du ruisseau „Cetății“, affluent du ruisseau de Cașin, s'élève la montagne de Cece. À la base de la montagne, sur la rive droite du ruisseau, a été découverte une habitation dace. Avant les Daces à l'époque du bronze, dans la même place, étaient établis les porteurs de la culture de Wietenberg. Au sommet de la montagne, les Daces ont aménagé deux terrasses entourées d'un mur de pierres avec de la terre comme liant. À l'intérieur de la cité, on a trouvé des fragments de vases datant de l'époque du bronze (culture Wietenberg) et du temps des Daces. La cité a été construite sous le règne de Burebista et les Daces l'ont quittée à cause de la conquête romaine. Durant les invasions, la cité a servi de refuge pour la population autochtone établie, comme la prouve l'habitation, sur la rive du ruisseau. Dans les couches plus récentes, on n'a trouvé aucune trace de culture ultérieure à celle des Daces.

Les cités daces du sud-est de la Transylvanie, compte tenu de la manière de construction, peuvent être divisées en deux groupes:

1. Cités en terre, fortifiées à vallum et fossé.
2. Cités à terrasses, entourées de mur de pierres ont le liant était la terre.

Les cités de la vallée de Cașin et de Covasna font partie de ce dernier groupe et elles ont été construites, probablement, au temps de Burebista.

Fig. 1. — 1, Cetatea dacică din valea Cașinului. Vedere generală.

Fig. 2. — Zidul dacic în șanțul I.

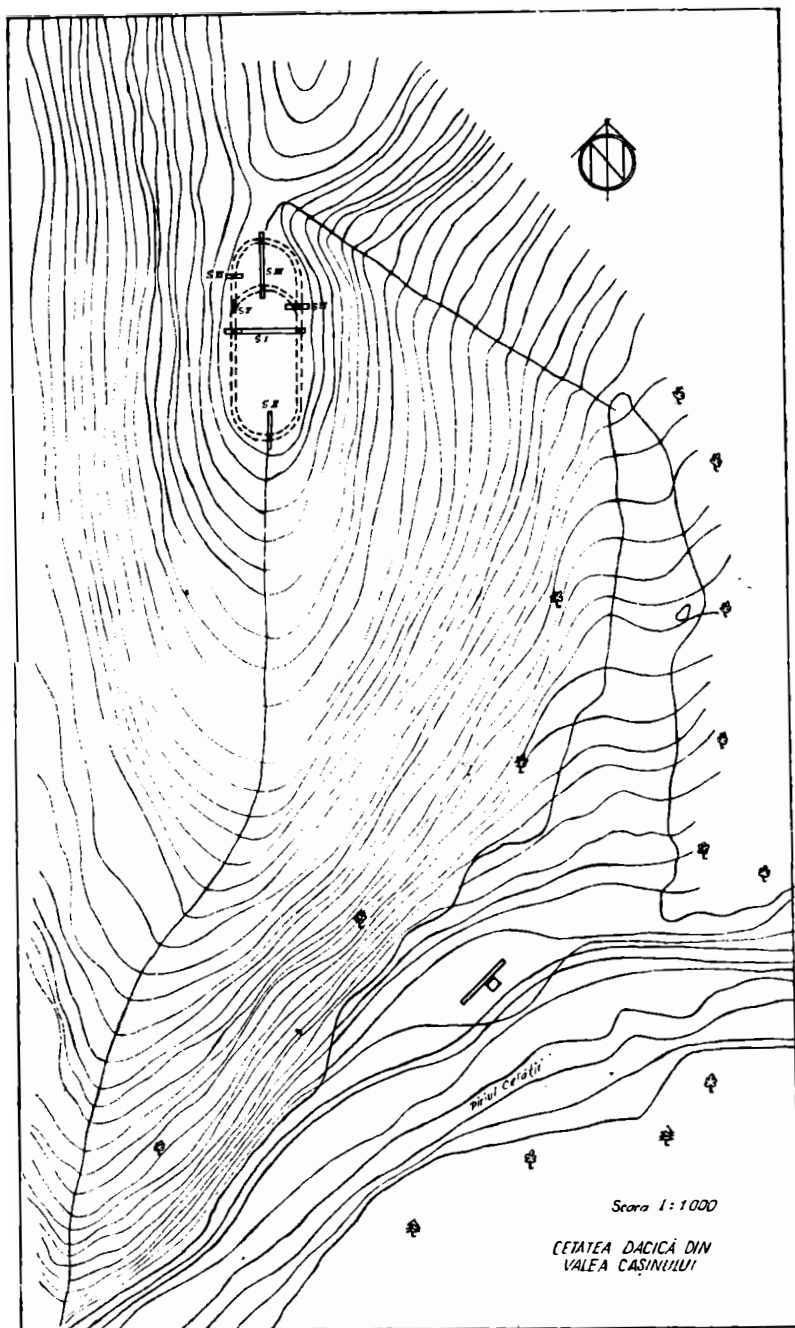

Fig. 2 a. — Planul cetății.

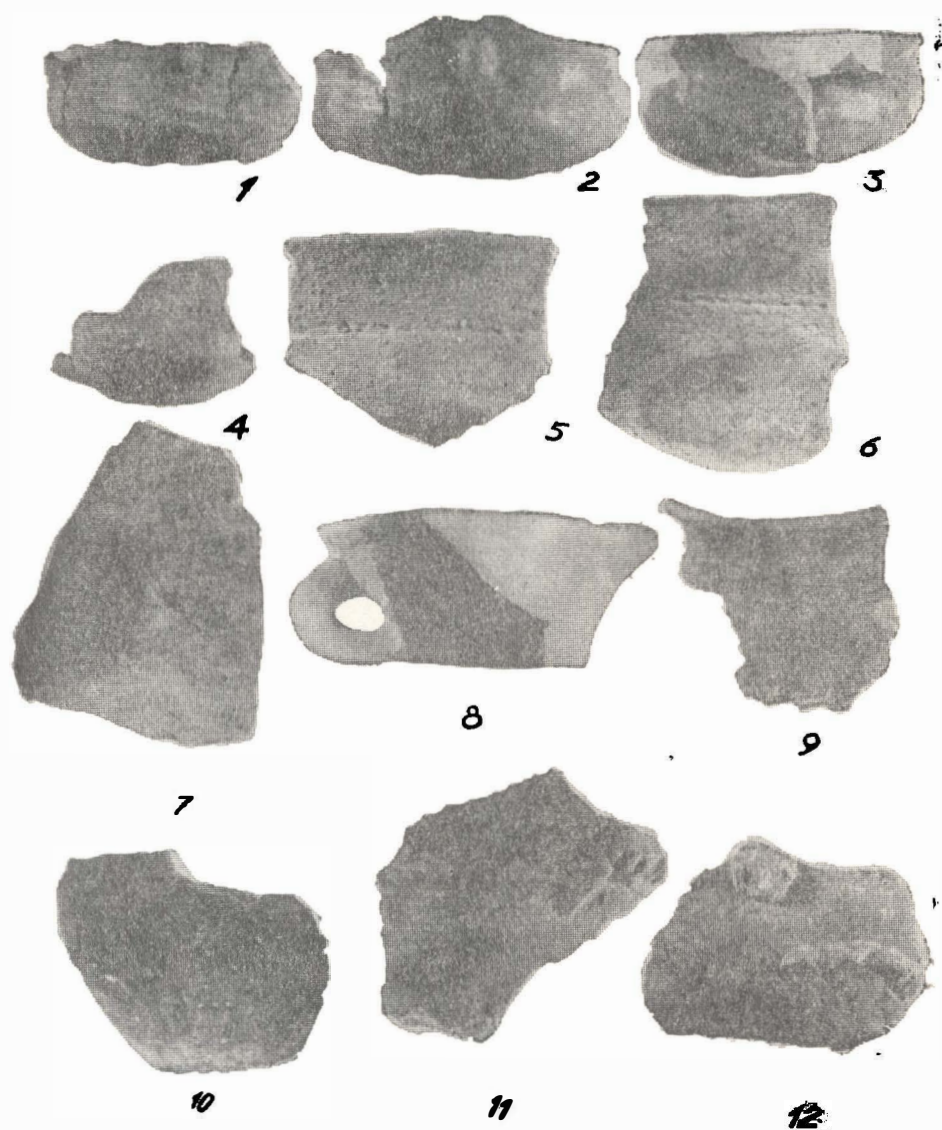

Fig. 5. — Fragmente de vase din epoca bronzului și epoca dacică din așezarea și cetatea din valea Cașinului.

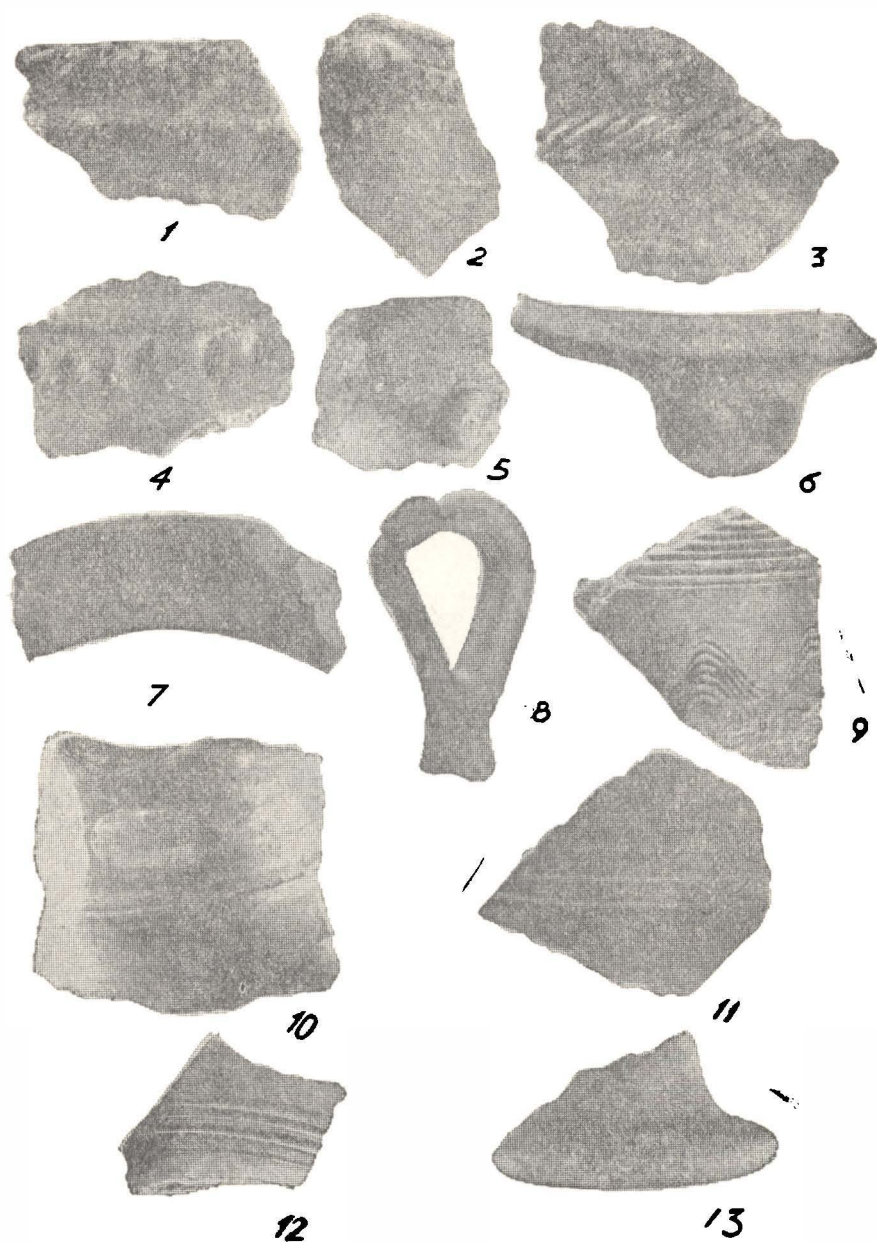

Fig. 6. — Fragmente de vase din epoca dacică din așezarea și cetatea din valea Cașinului.

Fig. 7. — Cană de lut din așezarea dacică.

RELAȚIILE POLITICE ALE BRAȘOVULUI CU MOLDOVA ÎN SECOLELE XV—XVI

IOAN PRAHOVEANU

Intemeiat pe vechea vatră a satului „Brasău”¹ și atestat documentar pentru prima dată la jumătatea secolului al XIII-lea, orașul Brașov a cunoscut începînd din a doua jumătate a veacului următor o dezvoltare deosebită sub toate raporturile, datorită interferenței mai multor factori: geografici, economici și politici.

Situat la intersecția principalelor artere de legătură dintre țările române, Brașovul a constituit în evul mediu centrul economic și cultural al întregului teritoriu românesc, racordat la căile de comunicație dintre Occident și Orient.

Pe lîngă poziția geografică favorabilă, privilegiile comerciale acordate de către domnii țărilor române, începînd din a doua jumătate a secolului a XIV-lea, au asigurat cadrul juridic pentru stabilirea unor permanente raporturi economice și culturale între Brașov, Țara Românească și Moldova.

Relațiile Brașovului cu Țara Românească și Moldova, reglementate prin privilegii și salvconduce erau determinate nu numai de interese economice ci și de cele politice, circumscrise acțiunii comune de apărare împotriva turcilor. Semnificativă pentru sublinierea rolului pe care l-au avut legăturile cu Țara Românească și Moldova în dezvoltarea orașului Brașov este scrisoarea adresată în anul 1558 de către Marele Vornic muntean Stănilă brașovenilor: „*voi știți bine că fără noi nu puteți fi și țara voastră, Țara Birsei, fără țara noastră nu poate fi*”².

Ne vom referi, în cele ce urmează la relațiile politice dintre Brașov și Moldova în timpul domniilor lui Ștefan cel Mare și urmașului acestuia Petru Rareș, care au imprimat și Transilvaniei aceeași orientare în raport de evenimentele vremii. Iar Petru Rareș a fost arbitru situației premergătoare constituirii Principatului autonom al Transilvaniei la 1541.

Pentru epoca glorioasei domnii a celui ce a fost portretizat de către cronicar ca „mic de stat dar mare în fapte”, numeroase documente moldovenești vorbesc de comenzi de arme la Brașov precum și de informații reciproce în ceea ce privește mișcările armatelor turcești.

Brașovenii și-au dat seama de puterea și iscusința lui Ștefan cel Mare, de aceea încă din 1468 ei sprijină domnia acestuia împotriva uneltirilor

¹ N. IORGA, *Brașovul și românii*, București, 1905, p. 3.

² GR. TOCILESCU, *534 Documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, p. 445—446.

lui Petru Aron. Un răvaș din 10 iulie 1468 trimis la Suceava și semnat de cei mai de frunte boieri ai lui Ștefan cel Mare, cuprinde sfatul acestora către brașoveni de a da crezare trimisului lor Iliăș³. Comentînd acest răvaș, Ioan Ursu, unul dintre principalii biografi ai lui Ștefan cel Mare, nu exclude posibilitatea că această solie „să fie în legătură cu o meșteșugită cursă pe care de multă vreme căuta să o întindă ucigașului tatălui său. Brașovenii ar fi fost în acest caz complici”⁴.

Politica brașovenilor de apropiere de Ștefan cel Mare le dictează și atitudinea acestora față de domnii din Țara Românească, după cum aceștia erau prietenii sau dușmanii turcilor. Față de Radu cel Frumos, susținut de turci, au o atitudine ostilă, interzicînd exportul de arme, iar cînd domnul Moldovei se pregătea să-l înlocuiască, brașovenii sprijină această acțiune trimițînd lui Ștefan arme. Într-o scrisoare din 11 octombrie 1470 Radu se plînge brașovenilor, acuzîndu-i că „au pace și concordie cu Ștefan, îi adăpostesc spionii acestuia și-i vînd arme”⁵, fapt care atestă pe deplin apropierea hotărîtă a brașovenilor de Ștefan cel Mare.

În primăvara anului 1474, cînd, Laiotă Basarab se împotriva turcilor, Brașovul reia vechile legături de prietenie cu Țara Românească. O scrisoare din acest an a domnului Țării Românești este concludentă în această privință: „Să-mi trimiteți aici voinici în ajutor și să le dați arme căci de va da Dumnezeu nu veți mai avea frică de turci, ca pînă acum, căci se află acum la domnia mea solul fratelui meu Ștefan voevod, jupin Valpaș logofătul, și l-a trimis înainte, iar Ștefan vine cu toate oștirile sale în ajutorul nostru. Așa să ne stați și voi, în ajutor cu ce puteți ca să ne apăram de turci și de vrăjmașii noștri”⁶.

Relațiile politice dintre Brașov și Ștefan cel Mare se întăresc în preajma și în timpul războaielor de la Vaslui și Valea Albă. O serie de documente ne vorbesc despre trimiteri de arme, despre trimiteri de solii și de informări reciproce în privința mișcării turcilor.

Astfel, înaintea luptei de la Vaslui, brașovenii trimit mari cantități de arme lui Ștefan cel Mare,⁷ iar după bătălie, printr-o scrisoare din 1 noiembrie 1475, în urma primirii soliei brașovenilor formată din Gașpar și Mihai îi asigură și de sprijinul său. „Să știe domnia voastră de lucrul pentru care ați trimis solia la noi, pe frații voștri, jupin Gașpar și jupin Mihai, că noi toate bine și toate cu de-amănuntul le-am priceput... sîntem prietenii voștri și ai întregii creștinătăți”⁸.

Înaintea bătăliei de la Valea Albă, Ștefan cel Mare trimite la Brașov pe Mihai, meșterul, pentru a cumpăra săbii și arme, rugîndu-l pe judele Brașovului, prin scrisoarea sa din 18 februarie 1476, să sprijine acțiunea acestuia „să lași pe sluga noastră pe meșterul Mihai să vie la noi cu săbii și arme, ca să ne fie împotriva păgînilor”⁹. Dînd ascultare domnului moldovean, judele Brașovului înlesnește cumpărarea și trimiterea de arme, dînd meșterului Mihai și prețioase informații în privința mișcărilor

³ I. BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 299.

⁴ I. URSU, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei*, București, 1925, p. 61.

⁵ *Ibidem*, p. 68.

⁶ *Ibidem*, p. 78.

⁷ *Ibidem*, p. 81.

⁸ I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 336.

⁹ *Ibidem*, p. 337.

turcilor. Printr-o scrisoare de răspuns, Ștefan mulțumește brașovenilor pentru modul cum a fost sprijinit, adăugînd „vă rugăm pe domnia voastră să ne dați de știre și de aici înainte de cele ce veți afla”¹⁰.

La data de 5 iunie 1476, Ștefan trimite din mijlocul oștirii, pe cînd se afla la Birlad, un sol, și anume pe Vulpaș, cu scrisoare rugîndu-i din nou pe brașoveni să-i trimită noi știri în privința mișcării turcilor și le pune în vedere să nu permită exportul de grîu sau alte bucate în Țara Românească” căci ei doresc pieirea noastră și a întregii creștinătăți, și sînt supuși turcilor”¹¹.

După bătălia de la Valea Albă și în urma reluării domniei în Țara Românească de către Vlad Țepeș, brașovenii trimit în solie la Ștefan cel Mare pe Martin, care informează pe domn despre evenimentele din Țara Românească. Mulțumindu-le pentru aceste informații Ștefan trimite prin același Martin o scrisoare rugîndu-i să-l informeze și pe mai departe „dacă nu s-au întîmplat fratelui său Vlad Țepeș vr-un rău”¹².

În anul 1479, Ștefan cel Mare fiind informat că Țara Românească e străbătută de numeroase oști turcești, roagă pe brașoveni să-l informeze precis asupra direcției de atac a acestora. Brașovenii care țineau numeroase iscoade în Țara Românească (este vorba de românii din Șcheii Brașovului și din comuna Rîșnov), aflînd că turcii se îndreaptă spre trecătoarea Branului și că deci ei sînt cei vizați, la data de 26 aprilie trimit domnului moldovean o scrisoare impresionantă prin care îl roagă „cu mare dor și dragoste” să le vină cit mai grabnic în ajutor socotindu-l ca pe unul ce e destinat să apere aceste părți ale Transilvaniei¹³.

Primejdia turcească pentru Brașov și Moldova devenea din ce în ce mai amenințătoare în măsura în care, în Țara Românească, Basarab cel Tânăr, zis Țepeluș, la început devotat lui Ștefan, a trecut de partea turcilor însoțindu-i pe aceștia chiar în expediții. În această atmosferă relațiile dintre Brașov și Moldova se string și mai mult. Semnificativă pentru această perioadă este scrisoarea trimisă de la Hirlău la 9 iulie 1480 de Ștefan cel Mare brașovenilor, prin care acesta îi înștiințează că turcii și muntenii au prădat țara secuilor și se pregătesc din nou să prade sau în Moldova sau în Transilvania. El îi roagă să sprijine mișcările lor, să-l înștiințeze despre ele și să aducă la cunoștință și lui Ștefan Băthory cele scrise de el, îndemnîndu-i să se apropie de Moldova „domnia voastră căutați bine cu iscoade și dacă veți vedea domnia voastră că acei vrăjmași pornesc sau împotriva voastră, sau împotriva noastră, să fiți gata și să ne trimiteți iute de știre și noaptea și ziua ca să fim și noi gata și să ne ridicăm împreună cu domnia voastră împotriva acelor vrăjmași”¹⁴.

Ca și în alte rinduri brașovenii se grăbesc să-l informeze pe Ștefan asupra desfășurării evenimentelor, corespondența continuînd și în anul următor (1481). Din acest an avem scrisoarea din 4 februarie prin care domnul Moldovei mulțumește brașovenilor pentru știrile ce i-au trimis

¹⁰ *Ibidem*, p. 338.

¹¹ *Ibidem*, p. 339—340.

¹² I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 341.

¹³ *Ibidem*, p. 353.

¹⁴ *Ibidem*, p. 356.

despre Țepeluș și-i asigură că va trimite și el știrile căpătate de la oamenii săi din Turcia ¹⁵.

După anul 1481 corespondența politică dintre Brașov și Moldova privind același obiectiv *apărarea împotriva turcilor* încetează, deoarece Ungaria, care stăpânea la acea epocă și Transilvania, a încheiat în anul 1483 un tratat de neagresiune, pe timp de cinci ani cu sultanul Baiazid, succesorul lui Mahomed al II-lea. În aceste condiții Brașovul va avea cîtva timp liniște din partea turcilor. Însă Moldova rămîne obiectivul principal al expansiunii turcești, Ștefan cel Mare găsindu-se în fața unui dușman mult mai puternic. În schimb legăturile comerciale și culturale între Brașov și Moldova au continuat în tot timpul domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi. La începutul secolului al XVI-lea, după ce turcii s-au asigurat în ceea ce privește țările române, ei s-au îndreptat, cu toate puterile spre Ungaria pe care o înving în bătălia de la Mohács din anul 1526, unde a murit și regele maghiar.

După dezastrul de la Mohács, lupta pentru ocuparea tronului Ungariei, devenit vacant, s-a dat între Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei și Ferdinand de Habsburg. Teatrul principal al luptelor dintre cei doi candidați s-a mutat în Transilvania, rîvnită de Habsburgi pentru bogățiile sale și pentru importanța ei strategică. Multe orașe din Transilvania, printre care și Brașovul, au trecut de partea lui Ferdinand de Habsburg, declarîndu-se dușmani ai lui Ioan Zápolya, pe care îl sprijineau secuii, o parte a nobilimii și turcii.

În acest conflict cei doi adversari au căutat să-și asigure sprijinul domnului moldovean, Petru Rareș. „Dar cei doi regi urmăreau să folosească, fiecare în interesul său, pe Rareș, acesta înțelegea să profite de acest prilej pentru a-și spori posesiunile transilvănene și, totodată, influența în această țară” ¹⁶.

Trecînd de partea lui Zápolya, în luna ianuarie 1529, Petru Rareș, după ce străbătu „Țara Secuilor“, s-a îndreptat cu armata sa spre „Țara Birsei“, apropiindu-se de Brașov. Întîmpinat cu daruri de solii orașului, care l-au rugat să cruțe localitatea, promițînd totodată supunere față de Zápolya, Petru Rareș a părăsit Țara Birsei la 8 februarie 1529, întorcîndu-se în Moldova ¹⁷.

Deoarece brașovenii n-au respectat promisiunea făcută, rămînînd credincioși lui Ferdinand, Petru Rareș a trimis în luna iunie 1529 o armată contra lor, sub comanda marelui vornic Grozav, care avea ordin „să iasă în fața Brașovului pe drumul de jos” ¹⁸.

„Armata marelui vornic Grozav s-a ciocnit cu armata ardeleană a lui Ferdinand, de sub conducerea lui Ștefan Mailat, episcopul Gerendi și Valentin Török, în ziua de 22 iunie 1529 lingă Feldioara (aproape de Brașov)... Armata lui Ferdinand a fost zdrobită cu desăvîrșire și comandanții au putut scăpa cu fuga. Mailat, urmărit de moldoveni și de secui,

¹⁵ I. BOGDAN, *op. cit.*, p. 359.

¹⁶ *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Ed. a III-a, București, 1963, p. 175.

¹⁷ I. URSU, *Petru Rareș*, București, 1923, p. 10.

¹⁸ OCTAVIAN POPA, *Ștefan Mailat Domnul Făgărașului (1502—1550)*, în „Țara Birsei“, III, 1931, nr. 6, p. 506—507.

s-a ascuns sub un pod al Oltului de unde apoi a luat-o spre Făgăraș, unde și-a găsit adăpost sigur“¹⁹.

Lupta de la Feldioara a fost dezastruoasă pentru brașovenii. „În acea luptă nenorocită, ca să nu zicem rușinoasă, scriu brașovenii, am pierdut toți soldații, și toate tunurile noastre au fost duse de moldoveni. Nicio-dată Țara Birsei nu a suferit un dezastru așa de mare“²⁰.

Armata moldoveană victorioasă s-a reîntors în țară aducând lui Petru Rareș o pradă bogată. Dar brașovenii au rămas și pe mai departe credincioși lui Ferdinand, fapt care a determinat a treia campanie împotriva lor. În luna octombrie 1529, Petru Rareș se afla din nou în Țara Birsei. La început, el a cerut brașovenilor să i se supună și să recunoască pe Ioan Zápolya ca principe al Ardealului. La refuzul acestora, la 25 octombrie 1529, în timp ce se afla în fruntea armatei sale la Prejmer, domnul Moldovei trimite brașovenilor o scrisoare cerind supunerea. „Am venit aicea ca să vă silesc pe voi, cari sînteți răzvrătiți contra luminatului rege. Iar să vă supuneți stăpînirii sale. Așa ni se pare nouă că aveți de gînd să vă hrăniți cu pietri“. Scrisoarea se termină cu amenințarea că dacă refuză să se supună „vom pune să se calce în picioare semănăturile voastre“ și îi invită să trimită soli distinși ca să trateze²¹.

Pentru că brașovenii n-au ținut cont de scrisoarea lui Rareș, acesta atacă, la 29 octombrie 1529 orașul, distrugînd o mare parte din fortificații. Brașovenii, văzînd primejdia care-i amenință, ascultară de data aceasta de sfaturile domnului, trimițînd la 1 noiembrie o solie, care pentru a îndupleca pe domn îi amintește „țara majestății voastre și țara noastră au fost totdeauna unite“²². Solii i-au oferit 5000 florini pentru răscumpărarea prinșilor și cruțarea orașului de bombardare. În afară de aceasta i-au mai dat pe deasupra un dar „de onoare“ de 600 florini. Totodată brașovenii s-au obligat prin tratatul încheiat cu Rareș, la 3 noiembrie 1529, să recunoască de rege pe Zápolya, fapt pomenit și de Petru Rareș într-o scrisoare din 1531 adresată lui Ioan de Zápolya „Brașovenii și toată Țara Birsei sunt de doi ani sub judecata și îndemnul meu“²³.

Datorită sprijinului hotărîtor pe care Petru Rareș l-a acordat lui Ioan Zápolya, el obține: „Cetatea de Baltă cu domeniul său, Ciceul cu 60 de sate românești, Ungurașul cu peste 30 de sate, Bistrița și Valea Rodnei cu 23 de sate și cu minele de aur și argint. Rareș devine astfel arbitrul situației din Transilvania“²⁴.

Această situație din Transilvania nu convenea turcilor care intervină prin Aloisio Gritti, pe care Petru Rareș l-a prins și l-a ucis în anul 1534. Acțiunea aceasta, care în fond era îndreptată împotriva Porții, l-a apropiat pe Rareș de partida antiotomană a lui Ferdinand de Habsburg. Dar, la 24 februarie 1538, Ferdinand a semnat la Oradea un tratat de pace cu Ioan Zápolya. A urmat înlocuirea lui Petru Rareș cu Ștefan Lăcustă și intervenția armată a turcilor în Transilvania și Ungaria, fapt care a dus

¹⁹ *Ibidem*, p. 507.

²⁰ *Ibidem*, p. 507.

²¹ I. ŪRSU, *op. cit.*, p. 17.

²² *Ibidem*, p. 17.

²³ *Ibidem*, p. 20.

²⁴ *Din istoria Transilvaniei*, p. 175.

la transformarea Ungariei, stăpinită de Zápolya, în pašalic turcesc (29 august 1541) și a Transilvaniei în principat²⁵.

Desfășurarea evenimentelor survenite după anul 1541 influențează și relațiile politico-economice dintre Brașov și Moldova, imprimându-le o nouă fizionomie, cu totul deosebită aceleia de pînă acum, cînd regimul juridic al acestor legături economice era stabilit de privilegii domnești.

În fruntea Transilvaniei autonome era un principe ales de dietă, care, ca și domnii Moldovei și ai Țării Românești, era investit cu largi prerogative în problemele de politică externă și internă.

Dezvoltarea orașului Brașov, ca de altfel a întregii Transilvanii, este influențată în această perioadă de nesfîrșitele războaie purtate pentru stăpînirea acestei țări de cele două puteri, Turcia și Imperiul habsburgic, care căutau să impună la conducere principii, partizani ai politicii lor. Unii dintre acești principii, în special cei reformați, vor sprijini dezvoltarea Brașovului, alții, îndeosebi cei catolici, vor cauza multe neajunsuri orașului, a cărui conducere era compusă din patriciatul săsesc luteran. Această stare de lucruri va influența și relațiile politico-economice dintre Brașov și Moldova.

²⁵ *Ibidem*, p. 177.

DIE POLITISCHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN BRAȘOV (KRONSTADT) UND DER MOLDAU WÄHREND DES XV UND XVI JAHRHUNDERTS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Stadt Brașov (Kronstadt), am Schnittpunkt wichtiger Verkehrswege zwischen den rumänischen Ländern gelegen und somit durch die grossen Verkehrsadern mit Westeuropa und dem Orient in Verbindung, war im Mittelalter das wirtschaftliche und kulturelle Zentrum des gesamten rumänischen Territoriums.

Die politischen Beziehungen von Brașov (Kronstadt) zur Moldau, besonders während der Herrschaft von Stephan dem Grossen und Petru Rareș, gehörten zu den gemeinsamen antiottomanischen Aktionen. Im Rahmen dieser Unternehmungen war Brașov (Kronstadt) der Hauptlieferant von Waffen an die rumänischen Länder. Gleichzeitig schickte die Stadt Gesandte an den moldauischen Herrscherhof, die Informationen über die Bewegungen und die Absichten der ottomanischen Armee überbrachten.

FĂGĂRAȘUL ÎN POLITICA LUI MIHAI VITEAZUL DE UNIRE A CELOR TREI ȚĂRI ROMÂNE

IOAN CIUPEA și RALUCA COMARDICEA

Permanența și intensitatea legăturilor românilor, aflați de o parte și de alta a munților, este tot mai argumentat demonstrată de cercetările din ultima vreme ca fiind una din realitățile fundamentale ale istoriei poporului nostru.

Evoluția politică, social-economică și culturală a Țării Făgărașului a cunoscut fenomene și momente ale căror semnificații, depășind cadrul local, o evidențiază tot mai pregnant ca tipică pentru ideea de mai sus¹.

Unul din aceste momente reprezentative este legat de rolul pe care cetatea și ținutul Făgărașului l-au avut în planurile politice și militare ale lui Mihai Viteazul, constituind totodată o confirmare a faptului că prima unire politică a românilor a purtat pecetea puternicei personalități a marelui voievod.

*
.

Lucrare fundamentală pentru cunoașterea istoriei Țării Făgărașului și a unității în evoluția social-economică a societății românești din depreșiunea de la nord de munți și din Țara Românească, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII*, a academicianului David Prodan subliniază și importanța pe care ținutul a avut-o în politica lui Mihai Viteazul, fiind „nu numai domeniul său de temelie ci și puternicul punct de sprijin al stăpînirii sale în Transilvania”².

Rîndurile care urmează își propun să prezinte aspectele concrete care au condus pe distinsul istoric la sublinierile din lucrarea amintită, privind rosturile hotărîte domeniului și cetății Făgărașului de către Mihai Viteazul, aspecte nu lipsite de importanță în cronica marilor fapte ale primului unificator politic al românilor precum și în ansamblul de date care leagă strîns istoria acestui ținut de aceea a Țării Românești.

¹ Analize aprofundate ale unor asemenea momente ale istoriei Țării Făgărașului vezi la: K. HOREDT, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958; ȘT. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1979; TH. NÄGLER, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș) în Studii și comunicări, Arheologie-istorie XIV*, 1969; A. ARMBRUSTER, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria: O nouă interpretare*, în *Studii*, nr. 3, Tom 25, 1972; D. PRODAN, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, VI, 1963; ȘT. METEȘ, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1971.

² D. PRODAN, *op. cit.*, p. 165.

Prima atestare documentară a Țării Făgărașului — „Terra Blachorum“, în diploma acordată la 1222 cavalerilor teutoni³ — definește în același timp realitatea istorică fundamentală a acestei vechi vetre de viață românească, pentru care permanența legăturilor cu Țara Românească constituie o caracteristică la fel de importantă.

În pofida masivității impunătoare, Munții Făgărașului nu au fost o piedică pentru legăturile românilor de la nord și de la sud, după ce marile trecători au început a fi controlate de noua stăpânire din Transilvania, în vreme ce potecile tănuite au fost mereu circulate, dovadă fiind numeroasele știri documentare despre făgărășeni trecuți în Țara Românească de la începuturile epocii feudale pînă la Unirea din 1918⁴. Sînt foarte cunoscute trecerile repetate peste munte ale celebrului Gheorghe Cîrțan. Alt mare călător făgărășan, Ion Codru Drăgușanu, relatînd plecarea sa din Drăgușul natal, consemna, în veacul trecut, în una din epistolele sale și un element din tradiția locală: „mocanii noștri, cum numesc România „Țara“, așa chemă și Cîmpulungul simplu „Oraș“, dînd a se înțelege că Țara Făgărașului fu pertinență a României și primul „oraș“ sau metropolea noastră, oarecînd Cîmpulungul“⁵. Tradiția și documentele arată că peste munte se trecea în „Țară“ amintind astfel stăpînirea domnilor munteni asupra Țării Făgărașului ca și toate firele mai mult sau mai puțin știute care legau aceste părți ale pămîntului românesc.

Este cunoscut faptul că, după ce nu a mai fost stăpînită efectiv de către domnii munteni s-a păstrat, vreme îndelungată, în titulatura domnească termenul de „Herțeg al Făgărașului și al Amlașului“, la început cu rost revendicativ, dovadă fiind cele două încercări de la începutul secolului al XVI-lea de recîștigare a fostei posesiuni, iar mai tîrziu faptul explicîndu-se ca intrat în tradiția cancelariei⁶. Apariția acestui termen în titulatura a șase documente ale lui Mihai Viteazul⁷ ar putea primi ultima explicație. Se impune însă observația că documentele sînt datate în anii 1597—1599, adică anii tratatelor cu imperialii, cînd poziția oscilantă a lui Sigismund Báthory periclita frontul luptei antiotomane, și cînd pentru Mihai Viteazul se profila calea de urmat, adică aducerea sub o singură cîrmuire a celor trei țări române⁸. Nicolae Iorga arăta: „De acum intervine... ideea cealaltă, pornită din instinctul celui care se simțea legat de toate elementele risipite ale aceluiași neam, fără ca aceasta să fie încă

³ Documenta Romaniae Historica. D. *Relații între țările române*, vol. I, 1222—1456, doc. I, p. 2 (În continuare: D.R.H.).

⁴ D. PROEAN, *op. cit.*, passim; idem. *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, 1601—1650, București, 1970 și vol. II, 1651—1680, București, 1976, passim; Ș.T. METEȘ, *op. cit.*, passim; idem, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, passim; C. CONSTANTINESCU-MIRCEȘTI, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și în Țara Românească în sec. XVIII—XIX*, București, 1976, passim. Încă din 1640 un urbariu al Țării Făgărașului amintea cîteva din locurile de trecere peste munte, cf. D. PRODAN, *Urbariile...*, vol. I, p. 735—736.

⁵ IOAN CODRU DRĂGUȘANU, *Peregrinul transilvan*, p. 45.

⁶ D. PRODAN, *Boieri și vecini...*, p. 164 și 182.

⁷ Fostele posesiuni ale Țării Românești, Făgărașul și Amlașul apar înscrise în titulatura domnească a lui Mihai Viteazul în documentele emise la 27 sept. 1597, Tîrgoviște, 24. febr. 1598, Tîrgoviște, 6 sept. 1598, Tîrgoviște, 10 apr. 1599, Tîrgoviște, 4 aug. 1599, Tîrgoviște, și 28 aug. 1599, București (D.R.H., B. Țara Românească, vol. XI, 1975, doc. nr. 263, 274, 314, 327, 337 și 339).

⁸ I. IONAȘCU, *Țările române în timpul domniei lui Mihai Viteazul în Istoria medie a României*, partea întii, București, 1966, p. 357.

pentru dînsul o politică: urmărirea legării într-un singur stat a acestor fragmente de viață românească⁹. Deosebit de grăitor apare gîndul voievodului transmis în octombrie 1598 de către Petru Armeanul, solul lui Mihai la arhiducele Maximilian, „cînd deci Ardealul, Țara Românească și Moldova ar fi împreună... cine poate ști ce ar trimete Dumnezeu...”¹⁰.

În condițiile acestea, cererea adresată imperialilor de Mihai Viteazul, în noiembrie 1598, de a stăpîni trei cetăți în Transilvania, între care și Făgărașul¹¹, îndeamnă către considerarea faptului că, apariția în titulatura domnească a celor șase documente amintite, a fostelor posesiuni de peste munți ale domnilor munteni, nu este datorată numai tradiției cancelariei. Dacă ar fi fost așa s-ar fi întîlnit această situație și în alte documente ale lui Mihai Viteazul, anterioare anului 1597.

Desfășurarea evenimentelor, mult complicată de interesele multiple asupra țărilor române și de instabilitatea politică din Transilvania, devenită amenințătoare pentru Mihai Viteazul, avea să fie decisă de voievodul muntean care, în octombrie 1599, a trecut munții îndreptîndu-se spre Șelimbăr, locul confruntării cu oștile lui Andrei Báthory. Venind din Brașov în ziua de 22 octombrie și-a stabilit tabăra la Șercaia, iar în dimineața zilei de 23 octombrie a pornit spre Făgăraș, unde a prînzit în afara cetății, îndreptîndu-se apoi spre Cîrța¹².

După intrarea triumfală în Alba Iulia, voievodul trece la organizarea temeinică a stăpînirii sale în Transilvania fiind evidentă „tendința sa de unificare politică și stabilire treptată a unei administrații românești”¹³. Politica lui Mihai Viteazul în Transilvania era apreciată de comisarul imperial Ungnad, în raportul său din februarie 1600 către Rudolf al II-lea, ca fiind aceea a unui „...possessor, gubernator et absolutus patronus...” informînd totodată că așa se declara și voievodul însuși¹⁴. Rosturile pe care marele voievod le-a hotărît cetății și domeniului Făgărașului ilustrează din plin aprecierea lui Ungnad. Încă din toamna anului 1599 a pus în fruntea cetății Făgărașului doi oameni de încredere, Badea Stolnicul din Grădiște și Iane Comisul din Coșești. În 26 noiembrie 1599 cei doi pîrcălăbi ai cetății dau o chitanță lui Ioan Budaki, — „iudicem bisstricensem”¹⁵. Într-un document emis din Făgăraș, datat 20 aprilie 1600, este amintit „boierinul domniei mele jupan Focarcaș căpitanul din cetatea Făgărașu-

⁹ N. IORGA, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București. 1968, p. 241.

¹⁰ HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. DCVII, p. 397.

¹¹ *Ibidem*, doc. DCXXIX, p. 414 („...im Fall je ihm der Frieden bey dem Turkischen Keyser, und die Gnade solte abgeschalgen werden, das ihrer ein das Landt zu Theil werden möchte, dargegen ihm drei Schlosser bleiben solten: Fogarasch, Schamos-Vywar, — der dritte Nhamb ist ihm abgefallen”).

¹² A. VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, doc. 232, p. 338; *Quellen*, V, p. 284 „Cum tandem vaivoda solvisset Sarkano 23. Octobris, transiit Fogaras arcem, neminen laedens, immo neque pagum, quia alimenta dederant sufficienter. Sic milites eius diei veniunt in Kertz”; Ioan Darahi relatează și el trecerea prin Făgăraș, amintind de soldați de-ai lui Mihai închiși în cetate și eliberați în urma amenințării voievodului, cf. *Călători străini despre țările române*, vol. IV, p. 123; cf. și IOACHIM CRĂCIUN, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la românii, 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 116.

¹³ I. IONĂȘCU, *op. cit.*, p. 358.

¹⁴ „... Ye weiter man mit der Cession von einander khombt und sich nahend lautter und offen Ir Gnaden erklärn „possessor, gubernator et absolutus patronus”... (HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MLXXII, p. 706).

¹⁵ *Ibidem*, XV, partea întîi, doc. MCCCCXXXVIII, p. 747.

lui¹⁶. Aceștia sînt cei trei boieri ai voievodului care au fost puși în fruntea cetății Făgărașului asemenea altora din alte cetăți ale Transilvaniei.

Dar, în afară de cetate, Mihai Viteazul a luat pentru sine întreaga Țară a Făgărașului, fosta posesiune munteană devenită apoi mare domeniu feudal, pe care o dăruiește soției sale Doamna Stanca. Faptul s-a petrecut la sfîrșitul anului 1599 și are semnificații mai largi, deoarece nu a fost doar un domeniu feudal pe care Mihai Viteazul și l-a rezervat ci a avut și un rol politico-militar important. Omul politic, marele strateg a văzut limpede virtuțile ținutului. Așezarea sa geografică, locul său în contextul sud-transilvănean, factorul uman și material care îl reprezenta și existența puternicei fortificații au determinat rolul pe care Făgărașul l-a avut în politica sa.

Trecerea marelui domeniu în stăpînirea sa și dăruirea acestuia Doamnei Stanca este unul din actele de politică proprie pe care Mihai Viteazul a dus-o în Transilvania. El a fost săvîrșit în pofida opoziției nobilimii și a curții imperiale. În propunerile avansate de Basta privitoare la organizarea Transilvaniei, Făgărașul face obiectul unui punct aparte (al șaselea) care prevedea ca domeniul să rămînă în proprietatea arhiducesei Maria Christierna¹⁷ care intrase în posesia lui în urma căsătoriei cu Sigismund Báthory¹⁸. La sfîrșitul anului 1599 intervine însuși împăratul Rudolf al II-lea care aflînd că Mihai a luat pentru el și a dăruit soției sale Făgărașul se pronunță pentru cedarea domeniului sau a venitului lui, Mariei Christierna, așa cum cardinalul Andrei Báthory fusese pus să plătească 16.000 de taleri anual după ce l-a luat în stăpînire¹⁹. Dar hotărîrea lui Mihai Viteazul a fost luată, astfel că la sfîrșitul lui ianuarie și începutul lui februarie 1600 circulau știri despre plecarea voievodului la Făgăraș pentru a-și întîmpina familia. Plecarea la Făgăraș a lui Mihai Viteazul era anunțată în 31 ianuarie de Carlo Magno pentru următoarele 6 zile²⁰. Același lucru îl anunțau și comisarii Pezzen și Ungnad în raportul lor din 7—8 februarie 1600²¹. Acest raport, ca și acela din 15—16 februarie²²

¹⁶ D.R.H., B., vol. XI, doc. 372, p. 518.

¹⁷ HURMUZAKI, vol. III, doc. CCLXXXV, p. 366.

¹⁸ D. PRODAN, *Boieri și vecini...*, p. 165.

¹⁹ „P.S. Du wurdest dich woll zu erindern wissen, was Massen unserrer freuntlichen lieben Muehmen, der Ertzherzsogin Maria Christierna, das Gueth Fogarasch, mit den Zuegenhörungen, in den pactis sponsaliti von dem Sigismundo Bathori verschrieben und Irer L. nacher eingeben, letztlich auch von dem Cardinal Bathori ob woll iniusto invasore, jährlich derselben sechzehnen Tausent Taler darauss volgen zu lassen zugesagt worden.

Ob wir nun woll vernemen das der Michael Waida solches Gueth vu sich genommen unnd seinem Weibe geben solle, so wöllen wir uns doch zu ime versehen, er werde sich, auf dein und deiner Mitcommissarien Zuesprechen, mit so unbillich gegen besagter unserer Muehmen Lieb erzeigen, dass er ir solches Gueth mit widerumb einraumen oder das Einkommen“. HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, doc. CMX, p. 561.

²⁰ *Ibidem*, doc. MXVIII, p. 657.

²¹ „Uns gibt abermalls gross Naccgedenkhen das der Michals Weib gen Fogarasch khumbt und sy der Sohn dort hin beläit; auch der Michal ir bis dorthin endgegen fahren, das Weib mit sich gen Weissenburg nemben und den Sohn wider inn die Wallahei schikhen will: das gibt khein Ansehen alls wollt er aus Siebenbirgen ziehen, oder cedirn“. (HURMUZAKI — IORGA, doc. MLXXII, p. 682).

²² *Ibidem*, doc. MLXXII, p. 706—711.

evaluau situația ca nefiind de natură să arate că voievodul are în intenție să cedeze Transilvania. Plecarea lui Mihai spre Făgăraș a avut loc însă numai în 20—21 februarie²³. Din alt raport al comisarilor ajunși la Făgăraș în 28 februarie reiese că Doamna Stanca a sosit aici pe la mijlocul lunii februarie. Castelul era apreciat ca fiind bine construit și întărit și că voievodul urma să-și păstreze și averea sa aici. Se arăta că în cetate sînt doi boieri, dar nu și o armată deosebită fără a se ști deocamdată dacă se vor lua măsuri de întărire. Comisarii atrăgeau iarăși atenția că pe timp ce trece, Mihai are tot mai puțin intenția de a ceda Transilvania²⁴.

Luînd în stăpînire domeniul Făgărașului voievodul a intervenit direct în judecarea pricinii de hotar dintre satele Scorei și Sărata²⁵, în adjudecarea unei părți a satului Mindra²⁶ și înnobilînd pe boierul Vasile Bîrsan din Luța²⁷. La Făgăraș a ridicat pentru supușii săi, în partea de miazăzi a șanțului cetății o biserică care a fost apoi dărîmată la scurt timp după moartea voievodului.

În toate documentele importante privitoare la organizarea Transilvaniei, la situația sa este cerut ținutul Făgărașului, pentru el și pentru familia sa. A stăpînit Făgărașul, dar a vrut în permanență să i se recunoască această stăpînire. Unul din rapoartele citate mai sus²⁹ face cunoscut că Mihai Viteazul pretindea Făgărașul în baza unui „ius antiquum Vaivodarum Valachiae Transalpinæ“. Acest temei al stăpînirii sale asupra Țării Făgărașului este invocat la mai mult de un veac după ce domnii munteni nu au mai stăpînit efectiv posesiunea de peste munți aruncînd o lumină și asupra discuției titlaturii din cele șase documente din anii 1597—1599.

•
•

Luarea în stăpînire a domeniului Făgărașului și dăruirea acestuia Doamnei Stanca nu era socotită ca un semn bun pentru interesele imperiale de către Ungnad în raportul său din 15—16 februarie 1600. Mihai Viteazul era bănuît de scopuri ascunse notîndu-se o confidență făcută de voievod lui Corniș în legătură cu plecarea spre Făgăraș și încercarea de a trece în Moldova³⁰. Evenimentele ulterioare dezvăluiesc gîndul ascuns de care îl bănuiau comisarii pe Mihai Viteazul. Este vorba de pregătirile militare și politico-diplomatice din primăvara anului 1600 făcute în vederea campaniei din Moldova.

După desfășurarea lucrărilor dietei din 12—15 martie 1600, Mihai Viteazul a plecat în dimineața zilei de 16 martie spre Făgăraș³¹ iar de aici în 19 martie spre Sibiu. Comisarii sosiți la Făgăraș după plecarea voievo-

²³ *Ibidem*, doc. MLXXXVII, p. 723.

²⁴ *Ibidem*, doc. MCVII, p. 738—739.

²⁵ *D.R.H.*, B., XI, doc. 372, p. 517—519.

²⁶ *Ibidem*, doc. 406, p. 559—560.

²⁷ A. VERESS, *op. cit.*, VI, doc. 34, p. 32—33.

²⁸ *Ibidem*, IX, p. 131.

²⁹ HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MLXXII, p. 707.

³⁰ *Ibidem*, p. 711.

³¹ „16 Martii mane hora 7 ex urbe solvit princeps, versus Cibinium contendit“ (Cf. *Quellen*, V, p. 288) și HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MCLIII, p. 791—792.

dului s-au arătat nemulțumiți de faptul că li s-a refuzat intrarea în cetate de către boierii dinăuntru, aceștia având consemn să nu lase pe nimeni când voievodul lipsește. Faptul apare suspect pentru comisari care au aflat totuși și au consemnat într-un post-scriptum din 20 martie, despre 2000 de puști și săbii aduse la Făgăraș de Rätz Gheorg de la Viena, și că Mihai s-a arătat foarte mulțumit încercînd chiar el o pușcă pe care a lăudat-o spunînd oamenilor lui că aceste arme le vor fi de mare folos³². Știrile lunii aprilie arată că Făgărașul a fost principalul loc al pregătirilor campaniei moldovene. La 11 aprilie comisarii raportau despre trimiterea la Făgăraș a cavaleriei sub paza a 24 de tunuri³³ iar în 25 aprilie informau despre trimiterea artileriei³⁴. Voievodul însuși a plecat în dimineața zilei de 24 aprilie spre Făgăraș unde va ajunge o zi mai târziu³⁵. Documentele relatează despre convocarea pentru ziua de 26 aprilie, la Făgăraș a reprezentanților orașelor ardeleni în vederea depunerii jurămîntului. În 19 aprilie, din Alba Iulia sînt chemați pentru ziua de 26 aprilie la Făgăraș, judele Bistriței cu încă 5 orășeni de frunte³⁶. În 24 aprilie erau sosiți la Alba Iulia reprezentanții Clujului în frunte cu judele Kakaș Istvan precum și delegațiile altor orașe. Comisarii aflaseră de intenția voievodului ca primul jurămînt să fie depus numai față de el³⁷. Fruntașii orașelor nu s-au prezentat la această convocare. Este consemnat faptul că arhiepiscopul de Tirnovo plecase la Făgăraș din dorința voievodului de a-l avea alături³⁸. Raportul comisarilor din 30 aprilie menționa o trecere în revistă a trupelor făcută de Mihai, știre pe care au aflat-o de la logofătul voievodului³⁹. Sibienii erau zoriți din „arce nostra Fogaras“ în 28 aprilie pentru a preda neîntîrziat dajdia⁴⁰. În aceste zile sînt aduse știri din Moldova de la un preot și de la un grup de 25 de pribegi moldoveni⁴¹. Și tot în aceste zile ale sfîrșitului lunii aprilie 1600 sînt adresate scrisori împăratului⁴², arhiducelui Matia⁴³ și lui Pezzen⁴⁴. Făgărașul apare așadar drept cartierul general al ultimelor pregătiri înainte ca Ungnad să consemneze „Iacta

³² „Der Rätz Georg, so, die Sabelkhlingen und 2000 Röhr von Wien herain gefurt, ist vor 5 Tagen hieher . . .

Dem Herrn Waida fasst unglaublich furkhomben, das im Eur M. die Röhr und Sabl schikken wurden; hatt sich hoh druber erfreuth. und, nach dem im der Rätz Jörg ein Rohr zum Muster mither hatt gebracht, so hatt ers gar vleissig besichtigt, selbst angeschalgen und das Musster feintlih gelobt, vermeinend zeine Leut werden sich gar fain dartzue schicken und dieselben wol wieder den Feind brauhen khinnen“. Este vorba probabil de acele 8 căruțe cu arme trimise lui Mihai de la Viena menționate în avizul din 15 februarie 1600, cf. A. VERESS, *op. cit.*, VI, doc. 37. p. 36.

³³ HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MCCXCVI, p. 832.

³⁴ *Ibidem*, doc. MCCXXIV, p. 869.

³⁵ *Ibidem*, Cf. și P. BINDER *Contribuții privind domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania în Revista de istorie*, Tom 28, nr. 4, 1975, p. 583—584.

³⁶ HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MCCXIV, p. 848.

³⁷ *Ibidem*, doc. MCCXXII, p. 864.

³⁸ *Ibidem*, doc. MCCX, p. 846.

³⁹ *Ibidem*, doc. MCCXXXI, p. 877.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. MCCXXVII, p. 872.

⁴¹ *Ibidem*, doc. MCCXXIV, p. 881. Tot acum probabil „Au venit înaintea domniei mele în cetatea Făgărașului“ delegații împăcinaților de la mănăstirea Coșuna și din satul Radovanu, cf. *D.R.H. B*, XI, doc. 412, p. 564.

⁴² HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MCCXXVIII, p. 873.

⁴³ HURMUZAKI, vol. IV, partea II, doc. XXV, p. 44—45.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. XXIV, p. 43—44.

est alea a Michaelae⁴⁵ arătînd că pe 1 mai 1600 a plecat de aici în drumul său spre Moldova⁴⁵ devenind peste puțină vreme primul domn care s-a intitulat „Voievod și Domn al Țării Românești și al Ardealului și al Moldovei“.

Ca „Domn al Țării Românești“, încă din 1597—1599 apărea în titulatura lui Mihai Viteazul termenul de „Herțeg al Făgărașului“ pe care-l socotea după documentul amintit mai sus ca „drept din vechime“; ca „Domn al Ardealului“ Făgărașul avea să fie „domeniul său de temelie“ și principalul loc al acțiunilor sale înainte de a deveni și „Domn al Moldovei“.

În iulie 1600 în cadrul tratativelor duse cu diplomatul imperial Pezzen de „Mihai-Vodă Măria Sa, Domnul Andealului, Moldovei și Țării Românești“ apare înscrisă și dorința de a stăpîni, el și urmașii lui, Gurghiu, Veciul (Brîncovenesti) și Făgărașul „cum pertinentiis zuis“⁴⁶. Repetata menționare a acestor cetăți și domenii în negocierile cu imperialii arată și ea importanța care le era acordată de către Mihai Viteazul. Acestea au fost cerute și înainte de a intra în stăpînirea Transilvaniei dar și după pierderea ei.

După bătălia de la Mirăslău, multe documente vorbesc de retragerea lui Mihai la Făgăraș unde își avea familia și o parte considerabilă a bunurilor sale. În rapoartele lui Basta dintre 20 septembrie — 10 octombrie 1600, sînt consemnate știri după care voievodul s-a aflat la Făgăraș unde și-a regrupat forțele, fapt care a determinat pe generalul imperial să-l urmărească⁴⁷. Și raportul lui Ungnad din 21—22 septembrie arăta că nobilimea se îndrepta spre Făgăraș unde se afla familia și cea mai mare parte a avutului acesteia adusă în Transilvania⁴⁸. În 22 septembrie același Ungnad comunica știri aflate de la Ștefan Csaky; Mihai Vodă s-a dus cu 3000 de oameni la Făgăraș unde a făcut tabără, tot acolo a plecat și Baba Novac cu 4000 de pedestrași, armașul Sava a dus 1000 de cai din Moldova iar Deli Marco a venit cu 2000 de sirbi călări. Ungnad nu știa dacă cei 3000 de secuici care au fost adunați la Făgăraș se mai aflau și acum acolo sau au plecat pe la casele lor. Și Radu Clucer i-ar fi venit în ajutor astfel că se bănuia că Mihai ar avea iarăși vreo 16.000 de oameni. Raportul menționa hotărîrea nobilimii de a se îndrepta spre Făgăraș pentru o nouă luptă⁴⁹. Nu a mai avut loc o nouă confruntare deoarece situația creată de înaintarea în Moldova a polonezilor conduși de cancelarul Zamoyiski, care urmărea să-l pună pe Simion Movilă în tronul Țării Românești, impunea retragerea grabnică peste munți a lui Mihai Viteazul cu oștile sale. Cronicarul Szamosközy vorbește de 18.000 de oameni în oastea lui Mihai⁵⁰ iar un alt raport al lui Ungnad relatează plecarea spre Brașov a voievodului cu 10.000 de oameni, Făgărașul fiind ocupat de oamenii lui

⁴⁵ HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MCCXXXVI, p. 883.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. MCCCLI, p. 962.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. MDXCIII, p. 1100.

⁴⁸ HURMUZAKI, IV, I, doc. CXXIV, p. 136—137.

⁴⁹ *Ibidem*, doc. CXXV, p. 138—139. Cf. și P. BINDER, *op. cit.*, p. 590.

⁵⁰ I. CRĂCIUN, *op. cit.*, p. 140.

Ștefan Csaky. Același raport menționa că în 24 septembrie au sosit la Sibiu doi boieri trimiși de Mihai din tabăra de la Făgăraș, cu o scrisoare datată 23 septembrie 1600⁵¹.

Cu această scrisoare adusă de cei doi boieri, care au fost luați ca ostatici, încep tratativele dintre foștii adversari de la Mirăslău. Între problemele în discuție în aceste momente era și aceea a locului unde aveau să fie adăpostite familia și averea sa care în situația creată în urma pierderii Moldovei și Țării Românești ajung să fie zălogul fidelității voievodului față de imperiali. Se hotărîse inițial că acest loc să fie Sibiul dar Mihai nu este de acord arătînd că a vrut să evite captivitatea turcească și că dorește să se bucure de libertate. Cere ca Făgărașul să fie reședința familiei sale, unde să-și aibă curtea, în libertate și nu ca loc de detenție arătînd hotărît că mai ales la Făgăraș nu vrea să fie închis. Considera că nu este o dorință nedemnă și nici prea mare aceea de a primi Făgărașul, Gurghiul și Veciul. Aceștia sînt termenii în care se adresează lui Basta, într-o scrisoare trimisă în momentele grele de la sfîrșitul lui septembrie și începutul lui octombrie 1600⁵². Dar nobilimea și imperialii nu sînt de acord cu dorința lui Mihai ca Făgărașul să fie reședința familiei sale oferind un alt loc, Gilăul. Ca motiv al refuzului este invocată iarăși stăpînirea anterioară asupra domeniului Făgărașului a Mariei Christierna⁵³. Adevăratele cauze reies însă din luările de poziție ale lui Ungnad și Basta. Primul, pronunțîndu-se și el pentru Gilău, arăta că dacă Mihai ar ține cele 3 cetăți, Făgărașul, Gurghiul și Veciul și avîndu-i aproape pe secui ar controla o treime din Transilvania⁵⁴ iar Basta considera că însăși stăpînirea Transilvaniei ar consta în a stăpîni două cetăți, Făgărașul și Deva⁵⁵.

Familia lui Mihai a fost condusă la Gilău⁵⁶ după care în februarie 1601, în condițiile revenirii lui Sigismund Báthory în Transilvania, a fost arestată și transportată la Făgăraș⁵⁷ în aceeași cetate în care cu un an mai înainte intrase ca stăpînă. Nobilimea a hotărît în dieta de la Cluj ca domeniul Făgărașului să fie dăruit lui Ștefan Csaky⁵⁸ hotărîre întărită de Sigismund Báthory prin actul din 10 iunie 1601⁵⁹. Întemnițarea familiei

⁵¹ HURMUZAKI, IV, I, doc. CXXVIII, p. 142—143.

⁵² „...denn selbst in Fogaras will ich nicht eingespert seyn... Mein Wunsch ist, von S. M. Fogaras, Görgeny und Vecsied zu erhalten... Dasz wir aber Fogaras als Wohnsitz für unsere Familie ansprechen, geschieht, weil es nahe an der Wallachey liegt und von dort sich leichter zu versehen ist...” HURMUZAKI, IV, I, doc. XV, p. 22.

⁵³ A. VERESS, *op. cit.*, VI, doc. 198, p. 218—219. În acest document este consemnată și cererea adresată lui Mihai de a restitui tunurile luate din cetatea Făgărașului. În 1632 se mai afla pe unul din bastioanele cetății un tun de 24 de mîji, cu numele „Șoimul” ce purta stema lui Mihai Viteazul, cf. D. PROLEAN, *Urbariile...*, vol. I, p. 132.

⁵⁴ HURMUZAKI, IV, doc. CXXXI, p. 147—148.

⁵⁵ *Ibidem*, IV, partea a doua, doc. III, p. 4.

⁵⁶ „22 octobris. Uxor Michaelis Vadae in arcem Gyalu advecta est”. Cf. I. CRACIUN, *op. cit.*, p. 143; cf. și *Quellen*, V, p. 378.

⁵⁷ A. VERESS, *op. cit.*, VI, doc. 303, p. 324—326.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 326.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. 358, p. 375—379.

sale la Făgăraș „a mîhnit mult pe Mihai Vodă“⁶⁰ care a primit vești despre soarta prizonierilor lui Csaky în martie⁶¹ și în aprilie 1601⁶².

După reconcilierea cu imperialii Mihai Viteazul avea să lupte împreună cu generalul Basta la Gurăslău împotriva lui Sigismund Báthory. După victorie s-a îndreptat spre Făgăraș pentru a-și elibera familia⁶³ dar drumul său avea să fie curmat de odiosul asasinat de pe Cîmpia Turzii.

Capătă valoare de simbol faptul că ultimul drum al voievodului îl ducea spre Făgăraș „În fond se gîdea iarăși la stăpînirea Transilvaniei și Făgărașului trebuia să-i fie puternicul punct de sprijin. Aci, în mijlocul unei boierimi și populații masiv românești, în preajma Țării Românești, cu oastea Țării Românești aproape, se putea simți mai în siguranță, aci erau aproape și secuii credincioși. De aci trebuia să-și ia deci noi puteri pentru asigurarea stăpînirii sale în Transilvania“⁶⁴.

⁶⁰ *Ibidem*, doc. 302, p. 324.

⁶¹ HURMUZAKI, IV, partea întii, doc. CCVI, p. 246.

⁶² HURMUZAKI — IORGA, *Documente*, XII, doc. MDCCVIII, p. 1178.

⁶³ *Ibidem*, doc. MDCCXCIII, p. 1218 și doc. MDCCXCIV, p. 1219; cf. și I. CRĂCIUN, *op. cit.*, p. 155—160; RADU POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 80; *Istoria Țării Românești (Letopisețul Cantacuzinesc)*, București, 1960, p. 81. Situația familiei lui Mihai după aducerea ei la Făgăraș era aceea de prizonierat, lipsită de bunurile ei. În 18 aug. 1602 din Făgăraș, Nicolae Pătrașcu cerea permisiunea de a merge la împăratul Rudolf al II-lea; cf. VERESS, *op. cit.*, VII, p. 97. În 27 aug. 1602, Basta intervine pe lângă împărat pentru a i se ordona lui Ștefan Csaky, restituirea bunurilor familiei lui Mihai; cf. VERESS, *op. cit.*, VII, doc. 59, p. 72.

⁶⁴ D. PRODAN, *Boieri și vecini...*, p. 166.

LA TERRE DE FĂGĂRAȘ DANS LA POLITIQUE DE MICHEL LE BRAVE

R É S U M É

Les permanences des liaisons entre la Terre de Fogaras et la Walachie, ont connu un de ses moments les plus importants dans la part que Michel le Brave a confert à Fogaras dans sa politique d'union des les trois pays roumains — Le Walachie, la Transilvanie et la Moldavie.

Domaine de la plus grande importance, ayant plus de 60 villages et une forteresse puissante, le Fogaras sera le domaine particulier du seigneur Michel, le quel il fait don à sa femme, la Dame Stanca; mais aussi, tenant une part d'une particulière importance militaire et politique dans son règne sur la Transilvanie et dans les préparations pour la campagne en Moldavie.

Par la possession de Fogaras pour soi-même, par les propos qu'il lui a décidé dans ses plans politiques, nous pouvons souligner en plus le fait que sa politique d'union des les trois pays roumains a reçu l'empreinte de sa puissante personnalité, tenant, bien sur, compte des circonstances des lesquelles cette union a eu lieu, et que la Terre de Fogaras a toujours été un pont de liaison entre la Walachie et la Transilvanie, un facteur de l'unité de les trois pays roumains.

MOARA DE HÎRTIE DIN BRAȘOV ÎN SECOLUL AL XVI-LEA
Rolul ei în producția și în comerțul hîrtiei pe teritoriul României.
Contribuții la dezvoltarea culturii românești.
Importanța pentru arhivistica românească.

GERNOT NUSSBÄCHER

Hîrtia este un mijloc indispensabil pentru fixarea gîndurilor umane și astfel utilă pentru toate aspectele vieții sociale. Importanța hîrtiei ca mijlocitor al culturii determină și necesitatea studierii istoriei sale ¹.

Istoria hîrtiei urmărește cercetarea dezvoltării forțelor de producție, legăturile lor de interdependență cu relațiile de producție pe diferite trepte ale dezvoltării în acest domeniu. După cum a arătat Karl Marx în *Capitalul*, „Drept exemplu atît pentru continuitatea producției cît și pentru aplicarea principiului automatizării, poate fi luată fabrica modernă de hîrtie. În general, în producția de hîrtie poate fi studiată cu folos și în amănunt deosebirea dintre diferitele moduri de producție, precum și legătura dintre relațiile de producție sociale și aceste moduri de a produce. Într-adevăr, vechiul mod de fabricare a hîrtiei folosit în Germania oferă o mostră de producție meșteșugărească, Olanda în secolul al XVII-lea și Franța în secolul al XVIII-lea un exemplu de manufactură propriu-zisă, iar Anglia modernă un exemplu de fabricație automată în această ramură; în afară de aceasta, în China și în India mai există două forme vechi asiatice ale aceleiași industrii ².

Drept urmare, cercetarea istoriei hîrtiei prezintă interes prin faptul că ea constituie un caz model pentru cercetări economico-istorice.

O disciplină a istoriei hîrtiei, anume filigranologia, s-a dovedit deja a fi de importanță ca știință auxiliară a istoriei, ajutînd la datarea documentelor scrise pe hîrtie ³. Filigranologia nu-și poate îndeplini sarcinile de știință auxiliară decît bazîndu-se pe studierea întregii producții de hîrtie.

Hîrtia astăzi nu mai poate fi concepută să lipsească din viața omului. Prima și cea mai importantă funcție socială a ei a fost și este aceea de purtător al culturii, de suport al scrisului, de mijlocitor al ideilor umane

¹ Cf. dr. WOLFGANG SCHLIEDER, *Zur Geschichte der Papierherstellung in Deutschland von den Anfängen der Papiermacherei bis zum 17. Jahrhundert*, în *Beiträge zur Geschichte des Buchwesens*, Band II, Leipzig, 1966, p. 33—168.

² KARL MARX și FRIEDRICH ENGELS, *Opere*, vol. 23, București, 1966, p. 390.

³ Cf. DAMIAN P. BOGDAN, *Filigranologia ca disciplină științifică*, în „Revista arhivelor”, X, nr. 2, 1967, p. 3—40; cf. și S. JAKÓ, *Bibliografia privind istoria hîrtiei din România*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historia, Fasciculus 1/1969, p. 3—15.

și ca mijloc de realizare a relațiilor dintre oameni. O altă funcție este aceea de împachetat, ambalaj, în diferite forme, pentru protecția altor produse și pentru a mijloci comercializarea.

Hirtia servește apoi și în scopuri igienice și ca materie primă pentru alte ramuri industriale, aceasta însă numai în ultima vreme.

Până în secolul al XVI-lea nu putem urmări mai bine decât istoria hirtiei ca factor cultural, pentru alte domenii de folosire existind prea puține informații în documentația păstrată.

În țara noastră, înainte de a exista o producție proprie de hirtie, consumul de hirtie s-a bazat exclusiv pe import. Hirtia a ajuns în țara noastră în secolul al XIV-lea, îndeplinind funcția de suport de scris pentru documente publice și particulare.

Ne referim mai întâi la Transilvania unde s-au păstrat mărturii mai vechi despre cunoașterea și folosirea hirtiei.

Începuturile folosirii și răspîndirii hirtiei în Transilvania le prezentăm — în lipsa unui corpus de documente complet — pe baza documentelor din colecția „Urkundenbuch”. Acestea permit însă numai o vedere parțială asupra problemei, dar suficientă pentru caracterizarea situației.

În anul 1977 a apărut volumul X din seria C-Transilvania al corpusului „Documenta Romaniae Historica”. El include toate documentele privind Transilvania din anii 1351—1355, cu o descriere diplomatică detaliată, după care datele privind folosirea hirtiei pe teritoriul Transilvaniei se pot completa în mod fericit. Ne putem aștepta că viitoarele volume din „Documenta Romaniae Historica” să ofere alte completări la datele pe care le prezentăm în continuare.

În Transilvania, cel mai vechi document scris pe hirtie, care s-a păstrat în Arhiva Capitlului din Alba Iulia, datează din anii 1328—1330 și provine din cancelaria papală din Avignon ⁴.

Prima poruncă regală pe hirtie, cunoscută nouă, care a ajuns în Transilvania, a fost emisă în anul 1334 la Visegrad de Carol Robert ⁵.

Tot din anul 1334 avem cunoștințe despre primul document emis pe hirtie de Capitlul din Oradea, deci de o instituție de pe teritoriul României de azi ⁶.

Cel mai vechi document pe hirtie emis de un voievod al Transilvaniei pe care îl cunoaștem datează din anul 1331 ⁷.

Capitulul din Arad emite primul document pe hirtie cunoscut, în 1341 ⁸.

În 1348, comiții comitatului Solnocul mijlociu emit un document pe hirtie la Săuca lângă Carei ⁹.

În Transilvania, primul document voievodal, scris pe hirtie îl cunoaștem de la vicevoievodul Petru, fiind emis în anul 1349 la Sintimbru ¹⁰.

⁴ FRANZ ZIMMERMANN — KARL WERNER. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, nr. 465, Sibiu, 1892, p. 421.

⁵ *Ibidem*, nr. 506, p. 460.

⁶ SZÖNYI I. LÁSZLÓ. 14. századbeli papirosokleveleink vizjegyei (*Filigranele documentelor noastre de hirtie din secolul al XIV-lea*), extras din „Magyar Könyvszemle”, 1907, Budapesta 1908, p. 27.

⁷ *Ibidem*, p. 30.

⁸ *Ibidem*, p. 84.

⁹ FRANZ ZIMMERMANN — KARL WERNER, *op. cit.*, vol. II, nr. 633, Sibiu, 1897, p. 55.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 646, p. 64.

În același an, și comitele comitatului Cluj emite la Cojocna un document pe hîrtie ¹¹.

Seria documentelor pe hîrtie, emise de locurile de adevărare din Transilvania, începe — după cîte cunoaștem în prezent — la Conventul din Cluj-Mănăstur în anul 1348 ¹², iar la Capitlul din Alba Iulia în 1350 ¹³.

Înainte de 1351 a fost emis primul document pe hîrtie, cunoscut astăzi, de către „provincia” Sibiului ¹⁴. Cel mai vechi document pe hîrtie păstrat de la districtul Brașov datează din anul 1355 ¹⁵, iar din 1356 primul păstrat emis de „provincia” Mediașului ¹⁶.

Din intervalul 1351—1355 cunoaștem primele documente emise pe hîrtie de comitatele Satu Mare — 1351 ¹⁷, Timiș — 1351 ¹⁸, Arad — 1351 ¹⁹, Solnoc exterior — 1352 ²⁰, Bihor — 1354 ²¹ și Caraș — 1355 ²².

De la capitlul din Cenad cunoaștem documente scrise pe hîrtie de la 1352 ²³ și din același an de la Conventul din Dealul Orășii ²⁴.

Din cele 363 de documente din anii 1351—1355, privind Transilvania, 64 sînt emise pe hîrtie de către instituții din Transilvania. Dintre acestea, cele mai multe provin de la Capitlul de Oradea — 17, comitatul Satu Mare — 11, conventul din Cluj-Mănăstur — 6, capitlul din Alba Iulia — 15 și voievodul Transilvaniei — 5.

În anul 1366 apare hîrtia folosită în documente emise de comitatul Turda ²⁵, iar în 1368 de la comitatul Solnocul interior, la Dej ²⁶.

Cel mai vechi document păstrat, care s-a scris pe hîrtie la Cluj, a fost emis în anul 1375 de către regele Ludovic I ²⁷.

Din succinta enumerare de mai sus, care nu are pretenția să fie exhaustivă, reiese, că în decurs de o jumătate de secol de la prima apariție a hîrtiei în Transilvania, întrebuințarea hîrtiei ca suport de scris pentru documente se generalizează, cel puțin la instituțiile și în centrele mai importante.

În ceea ce privește Țara Românească și Moldova, datele principale privind începuturile întrebuințării hîrtiei sînt cuprinse într-un studiu amănunțit al lui Gh. Ionescu ²⁸.

¹¹ *Ibidem*, nr. 652, p. 70.

¹² S. JAKÓ. *Paleografia latină cu referire la Transilvania*. În *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. I, București, 1956, p. 179.

¹³ FRANZ ZIMMERMANN. *op. cit.*, vol. II, nr. 660, p. 77.

¹⁴ *Documenta Romaniae Historica, seria C Transilvania* (în continuare: *D.R.H., C.*), vol. X, nr. 67, București 1977, p. 64—65.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 326, p. 340—341.

¹⁶ FRANZ ZIMMERMANN. *op. cit.*, vol. II, nr. 705, p. 122.

¹⁷ *D.R.H., C.*, vol. X, nr. 8, p. 5—6.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 52, p. 47—48.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 74, p. 77.

²⁰ *Ibidem*, nr. 96, p. 107.

²¹ *Ibidem*, nr. 278, p. 287—288.

²² *Ibidem*, nr. 340, p. 360.

²³ *Ibidem*, nr. 131, p. 139—140.

²⁴ *Ibidem*, nr. 148, p. 155—156.

²⁵ FRANZ ZIMMERMANN. *op. cit.*, vol. II, nr. 844, p. 238.

²⁶ *Ibidem*, nr. 920, p. 317.

²⁷ *Ibidem*, nr. 1040, p. 437.

²⁸ GH. IONESCU, *Contribuțiuni la studiul începuturilor întrebuințării hîrtiei în cancelariile Valahiei (Țării Românești) și Moldovei*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, anul II, nr. 1, 1951, p. 77—90.

Cel dintii hrisov scris pe hirtie, care s-a păstrat din Țara Românească a fost emis de Mircea cel Bătrîn în anul 1406²⁹. Din Moldova, primul document pe hirtie cunoscut astăzi a fost emis de Alexandru cel Bun în anul 1428³⁰. Mai vechi ar fi documentul vistiernicilor acestui domn, din 1404, adresat magistratului Bistrița³¹.

Nu s-au cercetat încă originea și căile de pătrundere a acestor hirtii, dar ele desigur au intrat aici pe marile artere comerciale, care străbăteau țara. Majoritatea hirtiei folosite provenea din Italia, unde încă din secolul al XIII-lea această industrie era mult dezvoltată³².

Preponderența hiriei italiene în Transilvania durează pînă în prima jumătate a secolului al XVI-lea³³.

După bătălia de la Mohács din 1526, legăturile culturale directe ale Transilvaniei cu Europa centrală au fost mult împiedicate din cauza rivalității dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya pentru stăpînirea asupra Transilvaniei. Ostilitățile care au durat peste un deceniu au dus la o izolare și mai mare. Aceasta a determinat înființarea primelor tipografii, care să satisfacă nevoile culturale cele mai acute ale țării, avizată în mare măsură pe importul de cărți³⁴.

Prima tipografie a Transilvaniei a fost cea de la Sibiu, atestată documentar din anul 1529³⁵.

Cea de-a doua tipografie transilvăneană a fost înființată de către marele umanist brașovean Johannes Honterus, la Brașov, unde, începînd din anul 1539 este cunoscută editarea cărților³⁶. Destinația principală a tipografiei era să furnizeze manualele școlare necesare în școala orașenească reorganizată de către Honterus într-un gimnaziu umanist (Studium Coronenense). Încă din primul an al activității, tipografia din Brașov lucrează cu o mare capacitate de producție, cunoscîndu-se zece cărți ieșite de sub

²⁹ *Ibidem*, p. 81.

³⁰ *Ibidem*, p. 85; vezi mai nou: DAMIAN P. BOGDAN. *Din paleografia slavo-română*, în *Documente privind istoria României*, Introducere. vol. I, București, 1956, p. 127—128.

³¹ cf. *Documenta Romaniae Historica, seria D, Relații între țările române*, vol. I, nr. 110, București, 1977, p. 178—179; documentul este probabil datat greșit și provine de fapt din anul 1504.

³² JEAN IRIGOIN, *Les origines de la fabrication du papier en Italie*, în „*Papiergeschichte*“, XIII, nr. 5/6, Mainz, 1963, p. 65—66; cf. și SIGISMUND JAKÓ și RADU MANOLESCU. *Seriarea latină în evul mediu*, București, 1971, p. 40; cf. SZÖNYI, *op cit.*, p. 13—14; majoritatea hirtiei provine din Fabriano, o parte mică din Veneția.

³³ cf. reproducerile de filigrane din publicațiile: *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven*, vol. I. *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, Sibiu, 1880, planșa 1—7; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, Brașov, 1889, planșa 1—3; vol. III, Brașov, 1896, planșa 1—6.

³⁴ GERNOT NUSSBÄCHER. *Von Buchdruckern und alten Büchern, Ein Beitrag zur Geschichte des siebenbürgischen Buchdrucks vom 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, I, în „*Neuer Weg*“, București, XXVI, nr. 7956, 7 decembrie 1974.

³⁵ ZSIGMOND JAKÓ, *Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte*, în „*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*“, București, nr. 1. 1966, p. 31—58. cu bibliografia mai veche a cercetărilor.

³⁶ GERNOT NUSSBÄCHER, *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*, Ed. îmbunătățită și adăugită, București, 1977, p. 49.

teascurile ei ³⁷. Hirtia folosită a fost adusă din străintate, după cum arată filigranele ei, proveniența lor nefiind studiată.

În socotelile orașului Brașov din această perioadă apar foarte rar numele furnizorilor de hirtie. Astfel în 1521 a fost cumpărată hirtie de le negustorul Petrus Schram ³⁸, în 1533 de la Johann Benkner, fiul fostului jude primar, el însuși mare negustor și mai târziu jude primar ³⁹. În 1534 apar ca furnizori de hirtie pentru municipalitatea Brașovului Georgius Blesch ⁴⁰ și Johann Fuchs ⁴¹, care amândoi au ocupat mai târziu funcții înalte în administrația orașului Brașov. În 1536 a fost procurată hirtie de la Jacobus Fuchs ⁴². În 1539 este menționat din nou Johann Benkner ⁴³, în 1541, hirtie a fost procurată de la Bartus Fuchs ⁴⁴. Din socotelile vigesimale din anul 1542 aflăm că marele negustor Christianus Hirscher a adus la Brașov, printre alte mărfuri, și două baloturi de hirtie ⁴⁵.

Pentru aprecierea cantitativă a acestei unități de măsură menționăm că în evul mediu se foloseau următoarele măsuri pentru hirtie :

1 carte (liber, Buch) = 24 (25) coli ;

1 legătură (ligatura, Riess) = 20 cărți = 480 (500) coli;

1 balot (Ballen) = 10 legături = 4800 (5000) coli.

Cifrele în paranteză reprezintă numărul colilor pentru hirtia de tipar ⁴⁶.

Existînd deci la Brașov o necesitate permanentă de cantități mari de hirtie, care se procura greu din străinătate, și existînd un număr de negustori mari, care dispuneau de capital suficient, toate acestea constituiau premise favorabile pentru întemeierea unei morii de hirtie la Brașov.

Astfel se ajunge la mențiunea din cunoscuta cronică a lui Hieronymus Ostermeyer, între evenimentele datate 17 februarie și 28 iulie 1546, în care se spune :

„În acest an s-a făcut mai întii hirtie de către un polonez cu numele Hannes, pe cheltuiala lui Johann Fuchs și a lui Johann Benkner“ ⁴⁷.

Urmărind desfășurarea evenimentelor în mod mai amănunțit, aflăm următoarele etape ale începuturilor morii de hirtie din Brașov :

³⁷ *Ibidem*, p. 51—58.

³⁸ *Quellen — Kronstadt* ... II, p. 103.

³⁹ *Ibidem*, p. 310.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 393.

⁴¹ *Ibidem*, p. 394.

⁴² *Ibidem*, p. 447.

⁴³ *Ibidem*, p. 631.

⁴⁴ *Quellen — Kronstadt* ... III, p. 103; vezi și GYÁRFÁS TIHAMÉR. *A Bras-sai ötvösség története (Istoria meșteșugului aurarilor din Brașov)*, Brașov, 1912, p. 85.

⁴⁵ *Quellen — Kronstadt* ... III, p. 194.

⁴⁶ Dr. KARL THEODOR WEISS, *Handbuch der Wasserzeichenkunde, bearbeitet und herausgegeben von Dr. Wisso Weiss*, Leipzig, 1962, p. 27

⁴⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, Band IV, Brașov, 1903, p. 506; o sinteză a problemei vezi în lucrarea : JAKÓ SIGISMUND, *Începuturile fabricării hirtiei în țara noastră*, I ; *Morile de hirtie din Brașov și Cluj în secolul al XIV-lea*, în „Revista bibliotecilor“, XXIII. nr. 3, 1970, p. 177—179 ; o vedere generală despre prepararea hirtiei în țările române, vezi la SIGISMUND JAKÓ și RADU MANOLESCU, *Scrierea latină* ... p. 41, bibliografie p. 47—48 ; ultima sinteză, vezi GERNOT NUSSBÄCHER : *Anfänge der Papierherstellung*, în „Neuer Weg“, București, XXVIII, nr. 8448, 13 iulie 1976 ; *Erweiterung und Untergang*, în „Neuer Weg“, nr. 8454, 20 iulie 1976 ; *Verbreitung in den rumänischen Ländern*, în „Neuer Weg“ nr. 8464, 31 iulie 1976.

La 19 februarie 1545 s-a cumpărat terenul pentru moara de hirtie, pentru suma de 25 florini ⁴⁸.

La 25 februarie 1545, din porunca judeului primar Vincentius Schneider, s-a dat lui „Ioannes Papyrarius“ suma de 5 florini din vistieria oraşului ⁴⁹.

Între 7 şi 12 martie 1546, când meşterul „Ioannes Papyrarius“ a adus judeului primar şi magistratului oraşului Braşov prima hirtie cofecţionată aici, el a primit ca „bibale“ suma de 2 florini ⁵⁰.

Intr-o ultimă menţiune de după 25 noiembrie 1546, descoperită mai recent, se spune că „din porunca domnului jude primar şi a senatorilor, lui Joannes Papyrarius i s-au dat 5 florini“ ⁵¹.

După cum a putut stabili cercetătorul bucureştean Alexandru Măreş, acest prim meşter de hirtie, care a activat la Braşov, a fost Johannes Hockermann, care a lucrat înainte la moara de hirtie din Balice lângă Cracovia. Neputînd să achite în termen o datorie de 500 florini, contractată la 14 august 1544 la Bartholomeus Cromer din Cracovia, probabil un mare negustor, Johannes Hockermann s-a refugiat — pare-se — la Braşov, pentru a se sustrage, fie şi numai momentan, obligaţiilor asumate ⁵². O altă posibilitate ar fi, ca el să fi acceptat oferta negusotrilor braşoveni Fuchs şi Benkner, să ridice pentru ei o moară de hirtie la Braşov în schimbul unei retribuţii care să-i permită achitarea datoriei. La 30 aprilie 1546 s-a eliberat un salvconduct pentru soţia lui să plece la Braşov după soţul ei Johannes Papyrarius ⁵³. Începînd cu anul 1547 apar din nou în filigramele morii de hirtie din Balice lângă Cracovia iniţialele „I.H.“ ale lui Johannes Hockermann ⁵⁴. Astfel menţiunea din socotelile Braşovului din noiembrie 1546 pare să se refere la banii de drumetrie pentru întoarcerea spre Cracovia, acordaţi lui Hockermann, după ce a condus construcţia şi a iniţiat în procesul de producţie pe nişte lucrători localnici.

Din ştirea cronicarului Ostermeyer mai rămîn de comentat numele celor doi antreprenori, Johann Fuchs şi Johann Benkner.

Johann Fuchs, de meserie aurar, a fost senator al Braşovului din 1507 pînă în 1549. În 1526 a devenit comandantul trupelor oraşului, fiind trimis în 1528 la împăratul Carol V la Praga şi în 1530 la regele Ferdinand de Habsburg. În 1529, Fuchs a fost villic al Braşovului, al doilea funcţionar după judele primar, ocupînd în anii 1530—1532 funcţia de castelan al cetăţii Bran, iar între 1533—1540 supraveghea posesiunile Zărneşti şi Tohan. După moartea judeului Lucas Hirscher „cel mic“ (1541), Fuchs a fost ales jude primar al Braşovului. În 1542 a fost ales consilier al regentei Transilvaniei din partea Universităţii săseşti ⁵⁵. În anii 1542—1543, sub

⁴⁸ *Quellen*..., VI, Braşov, 1909, p. LVI; ştirea nu este contemporană şi prezintă îndoieli.

⁴⁹ *Quellen*..., III, p. 259.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 340.

⁵¹ *Arhivele Statului Braşov*, (în continuare: A.S.B.), *Socoteli alodiale Braşov*, I/6, p. 532: „Ex commissione domini Judicis et Juratorum Ciuium dedimus Joanni Papyrario florenos 5“.

⁵² ALEXANDRU MAREŞ, *Primul meşter de hirtie din Țările Române*, în „Limba Română“, XXII, nr. 1, 1973, p. 60—61.

⁵³ *Ibidem*, p. 62.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 61.

⁵⁵ FRIEDRICH STENNER, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt)*, Braşov, 1916, p. 46; cf. şi GYÁRFÁS TIHAMÉR, *op. cit.*, p. 83—84.

patronajul său s-a efectuat Reforma la Brașov și în Țara Birsei, iar în 1544 el a determinat instalarea lui Honterus în funcția de primpreot al orașului și secularizarea averilor bisericești ⁵⁶.

Johann Benkner a fost fiul judeului primar Johann Benkner, căruia i-a fost adresată cunoscuta scrisoare a lui Neacșu din Cîmpulung din anul 1521, primul document păstrat scris în limba română. Johann Benkner, care era și ginerele judeului Lucas Hirscher, a devenit senator al Brașovului în 1535, ocupînd diferite funcții mai mici între 1541—1542. În 1545 el a fost villic al Brașovului, iar în anii 1547 și 1548, apoi 1550—1552, 1555—1560 și în 1565 a ocupat funcția cea mai înaltă în administrația orașului, aceea de jude primar, fiind și sprijinitorul diaconului Coresi ⁵⁷.

Johann Benkner este tipul întreprinzătorului renașcentist. El a dobîndit mai tîrziu și o spălătorie de aur la Zlatna ⁵⁸.

Cu acești susținători materiali și spirituali, moara de hîrtie din Brașov, prima de pe teritoriul României, avea create condițiile necesare unei bune funcționări.

Instalația cea mai importantă a morii de hîrtie era șteampul acționat hidraulic, în care erau tocate într-o pastă deșeurile textile care formau materia primă de bază. Forța motrice erau riul Ghimbășelul, în regiunea actualului cartier „Stupini”. Pentru realizarea colilor se foloseau site de sîrmă, care erau prevăzute cu filigrane.

Primele hîrtii păstrate cu filigran brașovean apar în lunile aprilie-iunie 1546. Ele reprezintă stema Brașovului în varianta încetățenită de Johannes Honterus — coroana cu trunchiul de copac cu rădăcini — iar dedesubt o vulpe. Această vulpe este emblema lui Johann Fuchs (deoarece „Fuchs” înseamnă „vulpe”) ⁵⁹.

La începutul anului 1547 apare un nou tip de filigrane. Pe o jumătate a colii se află stema Brașovului, iar pe cealaltă vulpea ⁶⁰. Începînd din a doua jumătate a anului 1547, dispare vulpea din filigranele morii de hîrtie din Brașov, fapt care pare să indice retragerea lui Johann Fuchs din întreprindere, Johann Benkner rămînînd singurul ei proprietar ⁶¹.

În 1553 aflăm din nou numele unui meșter de hîrtie „Hans Papyrmacher”, care a primit din partea magistratului Brașovului un împrumut de 5 florini ⁶². În același timp apare un nou tip de filigrane, începînd de la mijlocul anului 1552, probabil confecționate de acest „Hans Papyrmacher”, și care sînt folosite pînă în anul 1555 ⁶³.

O nouă fază a istoriei morii de hîrtie începe în anul 1556, cînd Johann Benkner, ca jude primar al Brașovului, a fost trimis să întîmpine pe regina Isabella și pe fiul ei, Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, care au fost reînștalați în Transilvania ⁶⁴. Probabil că Benkner a obținut atunci

⁵⁶ GERNOT NUSSBÄCHER, *Johannes Honterus...*, p. 65, 91—93.

⁵⁷ FR. STENNER, *op. cit.*, p. 9—10.

⁵⁸ *Quellen...*, vol. VI, p. XLVIII și LVIII—LXII.

⁵⁹ GEBHARD BLÜCHER, *Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor”, XX, nr. 7/1967, p. 422 (tipul II).

⁶⁰ *Ibidem*, p. 422 (tipul I).

⁶¹ *Quellen...*, vol. VI, p. LVI.

⁶² A.S.B. *Socoteli alodiale Brașov*, Pachet acte 182, nr. 6, p. 1, nr. 7, p. 1.

⁶³ GEBHARD BLÜCHER, *Din istoria hîrtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în Cumidava, Culegere de studii și cercetări a Muzeului județean Brașov*, III, Brașov, 1969, p. 161.

⁶⁴ *Istoria României în date*, București, 1971, p. 122 ; cf. și *Quellen...*, IV, p. 519.

un privilegiu de furnizor al curții, deoarece începînd din 1556 se constată o creștere considerabilă a hîrtiei brașovene folosită în cancelaria principelui. Urmare a acestei situații este filigranul schimbat, reprezentînd de acum înainte și pînă în 1560 stema Brașovului, iar deasupra lupul din stema familiei Zápolya⁶⁵.

La 25 noiembrie 1561, Johann Benkner a încheiat un acord cu un alt meșter de hîrtie, cu numele Hans Zipser, ca să-i cedeze moara de hîrtie în schimbul sumei de 1163 florini⁶⁶. Hans Zipser a plătit în șase rate semestriale aproape jumătate din sumă, dar în 1565 au murit amîndoi contractanții⁶⁷.

Din perioada lui Zipser (1563) cunoaștem că meșterul de hîrtie avea obligația să plătească magistratului Brașovului o taxă anuală de 6 florini⁶⁸. Din același timp avem și prima știre documentară despre un personaj auxiliar, anume un „stringător de zdrențe“, pentru aprovizionarea cu materia primă a morii de hîrtie⁶⁹.

Importanța lui Hans Zipser mai constă în faptul că el a mărit instalațiile, putîndu-se produce hîrtie cu două perechi de site, în loc de una, cum era pînă atunci. Filigranele confecționate de acest meșter au fost folosite timp de un sfert de secol, pînă în 1588, dînd prin deformarea lor evolutivă posibilitatea stabilirii unor legități importante pentru filigranologia generală.

După moartea lui Johann Bekner, moara a fost moștenită de către fiica sa din prima căsătorie, Agnetha Hutterin⁷⁰. La 4 februarie 1567 ea a dobîndit prin cumpărare de la moștenitorii urmașilor lui Hans Zipser o parte în valoare de 87 florini⁷¹.

La 21 martie 1568, magistratul din Brașov evaluează moara de hîrtie la 950 florini și aprobă vinzarea integrală către Agnetha Hutterin⁷². În acest document oficial apare numele de Hans Frühe pentru meșterul de hîrtie decedat⁷³.

În perioada de la 1568 pînă pe la 1584, moara de hîrtie din Brașov este condusă cu pricepere de către Agnetha Hutterin⁷⁴.

În listele de impozite, păstrate fragmentar, apar începînd din 1573 și numele unor lucrători la moara de hîrtie, „Papierer“, care în majoritate locuiesc în strada „De mijloc“, deci în apropiere relativă de moara de

⁶⁵ Cf. G. BLÜCHER, *Filigranele*, op. cit., p. 423 (tipul IV); idem. *Din istoria...*, p. 161; asupra stemei familiei Zápolya, cf. JOSEPH BEDEUS v. SCHARBERG, *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes*, Sibiu, 1838, p. C-7; eventual ar putea fi vorba de o variantă a blazonului familiei Benkner, acordat de regele Vladislav al II-lea lui Johannes Benkner în anul 1509; cf. GYARFÁS TITAMÉR, *Brassói címeres levelek és nemes családok (Diplome cu blazon și familii nobile din Brașov)*, Budapesta, 1912, p. 28-29; vezi și JOSEF VON SEBESTYÉN, *Die Wappendenkmäler des Burzenländer Sächsischen Museums*, în „Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums“, III, Brașov, 1938, p. 41-42.

⁶⁶ *Quellen...*, vol. VI, p. LVI.

⁶⁷ *Ibidem*, p. LVI-LVII.

⁶⁸ A.S.B., *Socoteli alodiale Brașov*, I/8, p. 505.

⁶⁹ A.S.B., *Fond Primăria Brașov*, IV.D.1, p. 104.

⁷⁰ *Quellen...*, VI, p. LVI.

⁷¹ *Ibidem*, p. LVII.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ JOSEPH TRAUSCH: *Wo und wann wurde die erste Buchdruckerei in Siebenbürgen errichtet?* în Anton Kurz, *Magazin...* II. Band, Brașov, 1846, p. 362-353.

hirtie. Numărul lor este la început de 2, apoi după 1579 de 4, iar după 1582 citeodată și de 6.

Magistratul Brașovului în această vreme era de mai multe ori ospătat la moara de hirtie, când se întrunea pentru conscrierea finului⁷⁵.

La 8 februarie 1581, Cristofor Báthory, voievodul Transilvaniei, a confirmat documentul magistratului din Brașov din 21 martie 1568 pentru Agnetha Hutterin. Totodată îngăduia ridicarea unei mori de măcinat grîne (mola frumentaria) și dreptul proprietăresei, de a lăsa cele două mori prin testament cui dorește⁷⁶.

În primăvara anului 1584 moare Agnetha Hutterin. Moara de hirtie revine celui mai mic frate al ei, Marcus Benkner (1563—1597). Moara a fost evaluată la 1500 florini, ceea ce dovedește creșterea valorii ei în timpul gospodăririi de către Agnetha Hutterin⁷⁷. Marcus Benkner fiind notar la curtea principelui, a lăsat conducerea morii în seama fratelui său mai mare, David Benkner (1556—1598)⁷⁸. Acesta apare în documente mai întii ca om de afaceri⁷⁹. În 1584 îl găsim pe David Benkner ca „prefect al atelierului de fierărie din Tâlmăciu“, una din primele manufacturi din Transilvania⁸⁰. La 13 februarie 1587, David Benkner împreună cu fratele său Marcus Benkner obțin de la voievodul Sigismund Báthory un privilegiu pentru înființarea unui teasc de ulei⁸¹.

În repetate rînduri, David Benkner vinde magistratului din Brașov hirtie⁸². În timpul său între anii 1586 și 1589 a început folosirea unor filigrane noi⁸³.

În primul testament al său din anul 1592, Marcus Benkner lasă moara de hirtie fraților săi David și Paulus, exprimînd dorința ca ea să nu fie înstrăinată din cadrul familiei⁸⁴.

Intr-un act din 1 mai 1597, Marcus Benkner adeverește că fratele său David Benkner i-a administrat bunurile imobile de la Brașov inclusiv moara de hirtie, a efectuat reparații și construcții noi, de asemenea, i-a cumpărat teren agricol, și lasă aceste bunuri mai departe în folosința sa⁸⁵. Curînd după aceea, la 20 iunie 1597, Marcus Benkner a decedat la curtea principelui din Alba Iulia⁸⁶. Moara de hirtie a revenit fraților David și Paulus, dar primul, David, care a condus moara de hirtie timp de peste un

⁷⁴ GEBHARD BLÜCHER, *Bestimmung der Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen*, în „Magyar könyvszemle“ (Revista de bibliologie maghiară), 84, nr. 4, 1968, p. 349—350.

⁷⁵ A.S.B., *Socoteli alodiale Brașov*, V/10, p. 68 (1568); V/12, p. 97 (1579), p. 377 (1581); V/14, p. 377 (1583).

⁷⁶ JOSEPH TRAUSCH, *op. cit.*, p. 351—354.

⁷⁷ *Quellen* ..., VI, p. LVII.

⁷⁸ FR. STENNER, *op. cit.*, p. 9.

⁷⁹ A.S.B., *Colecția Biserica Neagră*, IV.E.97, 28 iulie 1582; *Colecția Schnell*, III, 185, 23 noiembrie 1585, în legătură cu bunurile domnului muntean Petru Cercel.

⁸⁰ *Arhiva Bisericii Negre, Brașov*, (în continuare: A.B.N.), T.q.80.IX, nr. 496.

⁸¹ *Ibidem*, T.q.80.V, nr. 1162.

⁸² A.S.B., *Socoteli alodiale Brașov*, V/15, p. 391 (1586); 712 (1587); V/16, p. 30 (1587).

⁸³ GEBHARD BLÜCHER, *Filigranele* ..., p. 424, tipurile VI, VII și VIII; cf. și *idem*, *Din istoria hirtiei* ..., p. 161—162.

⁸⁴ A.B.N., T.q.80.V, nr. 1187, dispozițiile sînt confirmate și în testamentul al doilea, din 1595; *ibidem*, nr. 1204.

⁸⁵ A.S.B., *Colecția Biserica Neagră*, IV.E.99.

⁸⁶ *Quellen* ..., p. LVII.

deceniu, a murit la 8 octombrie 1598⁸⁷. Moștenitorii săi au cedat partea lor lui Paulus Benkner (1561—1620)⁸⁸, care astfel a devenit unicul proprietar al morii de hirtie⁸⁹.

La 25 august 1600, moara de hirtie din Brașov, împreună cu moara de făină și cu ferma agricolă, au fost incendiate și distruse de trupele venite din Moldova în sprijinul lui Mihai Viteazul⁹⁰. Ea a împărțășit astfel soarta morilor de hirtie de la Sibiu, înființată în 1574, distrusă în anul 1599⁹¹, și a morii de hirtie din Cluj, înființată în 1562, distrusă probabil la sfârșitul anului 1601⁹².

În deceniul următor, terenul morii de hirtie din Brașov a devenit locul mai multor evenimente războinice.

În iulie 1602 și-a ridicat acolo tabăra armata Țării Românești sub conducerea domnului Radu Șerban⁹³. În iunie 1603, lângă moara de hirtie se instalează tabăra lui Mirza, conducătorul haiducilor din Țara Românească⁹⁴. La 8 iulie sosește Moise Székely, principele Transilvaniei, care își așează de asemenea tabăra lângă moara de hirtie⁹⁵. La 17 iulie 1603 are loc bătălia de lângă moara de hirtie din Brașov, în care armata lui Radu Șerban nimicește pe cea a lui Moise Székely, acesta însuși pierzându-și viața⁹⁶. În acest timp, părțile beligerante au provocat pagube evaluate la 400 florini clădirilor și instalațiilor încă nerefăcute ale morii de hirtie⁹⁷.

În anul 1609, Paulus Benkner a început să construiască din nou clădirile morii de hirtie. Dar ele au fost distruse definitiv de către trupele principelui Gabriel Báthory de sub conducerea lui Nagy András în ianuarie 1611⁹⁸. La 9 iulie 1611, lângă moara de hirtie are loc a doua bătălie, în care Radu Șerban „pricinuieste o grea înfringere armatei principelui ardelean”⁹⁹. În septembrie 1611, armata lui Báthory este silită cu tunuri, să se retragă din suburbiile orașului până la moara de hirtie¹⁰⁰. La 11 aprilie 1612 a avut loc o ciocnire între haiducii principelui Gabriel Báthory și trabanții orașului Brașov lângă moara de hirtie, în care 35 din cei din urmă au căzut pe câmpul de luptă¹⁰¹.

În luna iulie 1612, lângă locul morii de hirtie s-a aflat tabăra secuilor și haiducilor de sub conducerea lui Gheorghe Nemeti¹⁰².

Spre a nu mai oferi adăpost pentru dușmanii orașului Brașov, magistratul orașului a dispus în luna februarie 1613 tăierea tuturor sălciiilor de

⁸⁷ *Ibidem*, p. XLIX.

⁸⁸ FR. STENNER, *op. cit.*, p. 11 ; *Quellen...*, VI, p. XLIX.

⁸⁹ A.B.N., T.q.80.V, nr. 1213.

⁹⁰ *Quellen...*, VI, p. LVII.

⁹¹ GERNOT NUSSBÄCHER, „Jerg Berger sonnst teuffell genent“. *Die Hermannstädter Papiermühle im 16. Jahrhundert*, în „Hermannstädter Zeitung“, Sibiu, IV, nr. 185, 9 iulie, 1971, p. 6.

⁹² Idem, *Heltaiék papirmalma (Moara de hirtie a familiei Heltai)*, în „Utunk“ (Cluj), XXVI, nr. 29 (1185), 16 iulie, 1971, p. 6—7.

⁹³ *Quellen...*, V, p. 321.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 328.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 449.

⁹⁶ *Istoria României în date*, p. 131.

⁹⁷ *Quellen...*, VI, p. LVII.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Istoria României*, vol. III, București 1964, p. 147.

¹⁰⁰ *Quellen...*, V, p. 343 și 442.

¹⁰¹ *Ibidem*, IV, p. 165.

¹⁰² *Ibidem*, V, p. 350.

lingă moara de hirtie ¹⁰³. În luna septembrie 1613, lingă moara de hirtie a fost așezată tabăra armatei lui Ali Magiaroglu Pașa ¹⁰⁴.

După moartea lui Paulus Benkner în luna martie 1620, magistratul Brașovului nu a permis împărțirea morii de hirtie devastate și a terenurilor din jur, pînă cînd cei doi fii nu devin majori și „această moară de hirtie să poată fi reconstruită nu numai în folosul familiei Benkner, ci și pentru cîntea orașului nostru Brașov“ ¹⁰⁵.

În 1646, fiul mai mare, Johann Bekner, vinde partea sa din moara de hirtie pentru 100 florini, iar în 1650, după moartea fiicei Margareta, partea ei este împărțită celorlalți cinci frați ¹⁰⁶.

În 1676, terenurile agricole și finețele de lingă moara de hirtie au fost împărțite între moștenitori ¹⁰⁷.

În iunie 1690, Anna Benkner și fiul ei Paul Benkner se plîng magistratului împotriva devastării terenurilor „lingă moara noastră de hirtie“ de către trupele austriece ¹⁰⁸. Ultima dată am întîlnit expresia „lingă moara de hirtie“ într-un document din anul 1691 ¹⁰⁹.

Pînă în prezent nu cunoaștem nici o dovadă a producerii hîrtiei în moara de hirtie din Brașov în secolul al XVII-lea ¹¹⁰. Producția de hirtie la Brașov a fost reluată abia la începutul secolului al XVIII-lea de către medicul Lucas Seuler (1661—1735) ¹¹¹.

În secolul al XVII-lea s-a reluat producția de hirtie în Transilvania abia în anul 1637, prin înființarea unei mori de hirtie la Lancrăm de către principele Gheorghe Rákoczi ¹¹². Curînd după aceea, în anii 1642—1643, și domnitorul Matei Basarab a luat inițiativa înființării unor mori de hirtie în Țara Românească, prin care a contribuit substanțial la dezvoltarea culturală ¹¹³.

Revenind la producția de hirtie a morii de hirtie din Brașov în secolul al XVI-lea, aceasta era destul de diferențiată. Se producea atît hirtie de tipar, cit și hirtie de scris. Hirtia de scris era de mai multe calități, de la hirtia „proastă“ („grob Papier“ 1576 sau „schlechtes Papier“ 1577), la hirtia „bună“ („gutt Papier“ 1588, „Bogaschine Papir“ 1589) și chiar hirtia „foarte bună“ („bestes Papier“ 1586).

¹⁰³ *Ibidem*, VI, p. LVIII.

¹⁰⁴ *Ibidem*, V, p. 472; vezi și MIHAIL GUBOGLU, *Șapte documente turcești din arhivele Brașovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta Otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor“, VIII, nr. 1, 1965, p. 223—229.

¹⁰⁵ *Quellen...*, VI, p. LVIII.

¹⁰⁶ *Ibidem*, VI, p. LVIII.

¹⁰⁷ *Ibidem*, IV, p. 193.

¹⁰⁸ A.S.B., Fond: *Primăria Brașov*, Colecția Stenner, Seria latină-germană, vol. II, nr. 80.

¹⁰⁹ A.S.B., Fond: *Primăria Brașov*, IV.F.2., p. 404.

¹¹⁰ JAKÓ SIGISMUND, *Inceputurile fabricării hîrtiei...*, p. 179.

¹¹¹ JAKÓ ZSIGMOND, *Az erdély papirmalmok feudalizmuskori történetének vázlat (II) 1712—1848* (*Scurt istoric al morilor de hirtie din Transilvania în epoca feudală*), în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, Cluj, Series Historia, fasciculus 1/1964, p. 56.

¹¹² GERNOT NUSSBÄCHER, *Date privind istoricul morii de hirtie din Lancrăm*, în *Apulum*, XV, Alba Iulia, 1977, p. 681—691.

¹¹³ LIVIA BACĂRU, *Filigramele cărților tipărite la Cîmpulung în secolul al XVII-lea*, în *Studia bibliologica* (Culegere de studii, comunicări și referate), vol. III, București, 1969, p. 67—77 (cu bibliografia anterioară).

Formatul colii de hirtie obișnuită varia între 322—335 mm înălțime și 420—437 mm lățime. Hirtia de format mare „Regal Papier“ care era produsă numai în cantități mici, avea formatul 460—465 mm × 595—610 mm.

Prețul hirtiei prezintă de asemenea o evoluție interesantă. Dacă între anii 1522—1539 prețul de amănunt al unei „cărți“ (= 24 coli) este între 4—6 aspri (8—12 denari), prețul unei „legături“ (= 480 coli) între anii 1532—1545 este între 60—90 aspri (1 florin 20 denari — 1 florin 80 denari).

O schimbare radicală a situației are loc după înființarea morii de hirtie din Brașov. În 1547 o „carte“ (= 24 coli) costa 5—7 denari, deci mai puțin de două treimi din prețul anterior. Prețul unei „legături“ (= 480 coli) scade la 40—50 aspri (80 denari — 1 florin), deci tot cu o treime. Hirtia de calitate mai slabă are prețul scăzut la 30 aspri (60 denari) pentru o legătură (1577).

Consumul de hirtie sporind, cunoaștem din perioade mai târzii și prețul unui balot (4800 coli), care variază între 11 florini (1568) și 12 florini 50 denari (1570—1571).

Hirtia de format mare avea în perioada 1583—1589 prețuri pentru o „carte“ între 20—24 denari.

Din socotelile orașului Brașov rezultă întrebuințarea principală a hirtiei pentru scris, dar uneori și pentru folosul tunarilor¹¹⁴. O altă întrebuințarea găsea hirtia — îmbibată cu ulei sau unsoare — pentru ferestre în locul sticlei¹¹⁵. O singură dată cunoaștem menționarea hirtiei de împachetat¹¹⁶. Nu apar în socotelile Brașovului mențiuni despre folosirea hirtiei pentru tipar.

Ne lipsesc date concrete asupra cantității producției morii de hirtie din Brașov. Se cunoaște că o pereche de forme rezista la o producție de 300.000—400.000 coli de hirtie în timp de un an¹¹⁷. Aceasta ar corespunde unei cantități de 60 baloturi în condițiile unei producții continue și uniforme. După alte constatări, producția medie anuală a unei mori de hirtie în secolul al XVI-lea era de 400 legături, adică 40 baloturi. Din această producție, circa 120% era destinat pentru cultură (tipografii, școli) și 85% pentru folosul administrației. Din această ultimă cantitate, autoritățile de stat și locale foloseau 89%¹¹⁸.

Gebhard Blücher a putut constata că în tipografia brașoveană se foloseau anual în medie 5 baloturi de hirtie¹¹⁹.

Consumul orașului Brașov a crescut de la vreo 2 legături (960 coli) în anul 1547, pînă la vreo 6 legături (2880 coli) în anul 1589, iar necesitățile orașului Sighișoara nu depășeau într-un an o legătură (480 coli).

Cel mai mare consumator al hirtiei brașovene a fost cancelaria principelui Transilvaniei. În socotelile Brașovului există multe însemnări

¹¹⁴ *Quellen* ..., p. 384 (1522) ; II, p. 244 (1532) ; 695 (1540).

¹¹⁵ *Ibidem*, I, p. 690 (1526) ; III, p. 62 (1539) ; 65 (1542), p. 70 (1547).

¹¹⁶ *Quellen* ..., II, p. 502 (1537).

¹¹⁷ THEODOR GERARDY, *Datieren mit Hilfe von Wasserzeichen (Schaumburger Studien 4)*, Bückeburg, 1964, p. 63.

¹¹⁸ BOGDÁN ISTVÁN, *A magyarországi papiripar története (1530—1900) (Istoria industriei de hirtie din Ungaria)*, Budapesta, 1963, p. 444.

¹¹⁹ GEBHARD BLÜCHER, *Bestimmung der Auflagehöhe* ..., p. 348.

despre livrări de hirtie, în cantități care variază între 1 legătură (480 coli) până la cantitatea de 5 baloturi care s-a cerut deodată în anul 1568 ¹²⁰.

Analiza consumului de hirtie a cancelariei principelui, pe baza documentelor cercetate, ne arată următoarele :

— hirtia brașoveană începe să fie folosită chiar din al doilea trimestru al anului 1546, aproximativ în egală măsură cu hirtia străină ;

— începînd din 1557, hirtia brașoveană devine preponderentă. Se poate constata o lacună în trimestrul III din 1561, înainte de contractul lui Benkner cu Hans Zipser, iar în trimestrul II din 1564 apar primele hirtii cu filigrane ale morii de hirtie din Cluj, hirtie care pînă în 1568 se folosește aproximativ în egală măsură cu cea brașoveană ¹²¹.

Epidemia de ciumă din 1572 pare să fi avut o înriurire asupra morii de hirtie din Brașov, observîndu-se un consum foarte scăzut în cancelaria principelui între 1572—1574, cînd crește aportul hirtiei străine, iar din 1574 apar și primele hirtii produse la Sibiu, în cantitate mică, pînă în 1577. Aproximativ din 1588 începe să sporească tot mai mult aportul hirtiei străine în documentele din cancelaria principelui.

Un alt consumator principal al hirtiei brașovene era și magistratul din Sibiu. Dacă în prima perioadă, 1546—1555, consumul de hirtie brașoveană era numai sporadic, el începe să devină masiv și aproape exclusiv începînd din a doua jumătate a anului 1557 pînă în 1574, cînd începe folosirea predominantă a hirtiei sibiene ¹²². Între 1568 și 1570, socotelile Brașovului consemnează mai multe livrări de hirtie cu destinația Sibiu.

Tot în socotelile Brașovului se află mențiuni și despre trimiterea unor cantități de hirtie peste Carpați, în anul 1552, domnului muntean Radu Ilie ¹²³, iar în 1559, lui Alexandru Lăpușneanu în Moldova ¹²⁴.

Hirtia brașoveană s-a răspîdit în toată Transilvania, dar și în Moldova și Țara Românească, și în cantități mai mici, a ajuns chiar mai departe. Rămîne ca o sarcină de viitor stabilirea mai precisă a ariei de răspîndire a hirtiei brașovene.

Fără să dăm mai mult decît unele exemple, menționăm că hirtia brașoveană a fost folosită cel puțin în cancelariile domnilor moldoveni Bogdan Lăpușneanu (1568—1572), Ioan Vodă cel Viteaz (1572—1574), Petru Șchiopul (1574—1591), Aron Tiranul (1591—1595).

În Țara Românească, folosirea hirtiei brașovene începe cu Mircea Ciobanul (1545—1559). Hirtia produsă la Brașov a fost folosită în anul 1555 și în cancelaria imperială a lui Ferdinand de Habsburg, la Viena, de unde cunoaștem un document semnat de marele umanist român Nicolae Olahus.

Hirtia brașoveană a fost folosită în cancelaria regelui Poloniei și principelui Transilvaniei, Ștefan Báthory în anul 1582 la Riga ; de asemenea se cunoaște folosirea sporadică a hirtiei brașovene la sud de Dunăre.

Din statistica alcătuită de Gebhard Blücher, rezultă următoarea repartizare a hirtiei cu filigrane în perioada 1546—1600 :

¹²⁰ A.S.B., *Socoteli alodiale Brașov*, V/10, p. 45.

¹²¹ GERNOT NUSSBÄCHER, *Heltaiék papírmalma...*

¹²² Idem, *Jerg Berger...*

¹²³ A.S.B., *Socoteli alodiale Brașov*, V/8, p. 397.

¹²⁴ *Ibidem*, V/9, p. 557; cf. *Hurmuzaki-Iorga*, vol. XI, p. 801

Filigrane în documente din secolul al XVI-lea (1546—1600)

	Hîrtie din Transilvania						Hîrtie străină	Total
	Braşov	Cluj	Sibiu	Fără filigran	Format mare	Total		
1. Numărul de documente cercetate	1754	447	256	109	34	2600	1458	4058
2. Procentajul	43,3	11,0	6,3	2,7	0,8	64,1	35,9	100
3. Ani de producție	54	28	25				54	
4. Media număr documente/an	32,5	16,0	10,2			58,7	27,0	85,7
5. Procentaj	37,8	18,6	11,9			68,4	31,6	100

Astfel se poate constata că :

- hîrtia indigenă domină curînd piața internă din Transilvania ;
- producția internă nu a putut satisface întru totul necesitățile interne ;
- producția de hîrtie din Braşov, luată aparte, era mai mare decît cea importată ;
- hîrtia din Cluj și cea din Sibiu aveau o importanță mult mai mică pe piață ¹²⁵.

Hîrtia braşoveană a fost folosită în tipografiile din următoarele localități : ¹²⁶

Localitatea	Tipărituri din perioada
Braşov	1547—1594
Cluj	1550—1560
Sibiu	1552—1553
Țîrgoviște	1557—1558
Alba Iulia	1567—1579
București	1573—1575

Din datele de mai sus rezultă importanța economică a morii de hîrtie din Braşov în secolul al XVI-lea, atît ca întreprindere industrială, cît și pentru comerțul cu hîrtie.

Funcția principală a hîrtiei, aceea de purtător al scrisului și mijlocitor al ideilor umane prin scris și tipar, determină însemnătatea morii de hîrtie din Braşov pentru cultura pe teritoriul țării noastre.

Dacă moara de hîrtie este la rîndul ei rezultatul firesc al dezvoltării culturii și a necesităților crescînde de hîrtie, existența ei a dat noi imbol-

¹²⁵ GEBHARD BLÜCHER, *Kronstädter Drucke und ihr Papier im 16. Jahrhundert*, în „Siebenbürgisches Archiv“, vol. 10, Köln — Wien, 1974, p. 66—67.

¹²⁶ Cu folosirea datelor din GEBHARD BLÜCHER, *Wasserzeichenforschungen*, Heft 9 (manuscris), cf. și GERNOT NUSSBÄCHER, *Johannes Honterus...*, p. 97.

duri activității culturale, și în primul rînd celei tipografice din țara noastră, după cum rezultă și din tabelul următor : ¹²⁷

Tipografia	Anii de activitate cu hirtie străină	Titluri	Anii de activitate cu hirtie brașoveană	Titluri
1. Tîrgoviște	1508—1547	5	1557—1558	1
2. Sibiu	1529—1546	4	1552—1553	1
3. Brașov	1539—1545	28	1547—1594	89
4. Cluj	—	—	1550—1506	39
5. Alba Iulia	—	—	1567—1579	15
6. București	—	—	1573—1575	2
		37		147

Tabelul de mai sus în această formă nu reflectă importanța concretă și diferențiată a hirtiei brașovene pentru cultura din țara noastră.

Din cele 147 tipărituri pe hirtie brașoveană din secolul al XVI-lea, majoritatea sînt în limba latină, 19 sînt în limba maghiară, constituind cele mai vechi tipărituri în această limbă în țara noastră ; 9 tipărituri sînt în limba germană, în majoritatea lor cu caracter religios ; 7 sînt tipărituri în limba greacă, ediții de manuale școlare.

Dar importanța cea mai mare revine tipăriturilor chirilice, slavo-române, în număr de 37, tipărite pe hirtie brașoveană.

Pe hirtie brașoveană este tipărit primul text în limba română cunoscut astăzi, Evangheliarul slavo-român de la Sibiu ¹²⁸. Pe hirtie brașoveană sînt tipărite încă 3 tipărituri slavo-române, 6 în limba română și 24 în limba slavonă. Dintre tipăriturile chirilice din perioada de după înființarea morii de hirtie din Brașov, numai 3 nu conțin hirtie brașoveană. Acestea sînt „Tilcul evangheliilor“, tipărit în 1567 probabil la Cluj ¹²⁹, „Sbornicul slavon“ de la Sebeș din 1580 și „Palia de la Orăștie“ din 1582, care sînt tipărite pe hirtie sibiană ¹³⁰.

Diaconul Coresi, cel mai mare tipograf român din secolul al XVI-lea, a fost — după cum a constatat Gebhard Blücher — principalul consumator al hirtiei de tipar din Brașov ¹³¹.

Și la înființarea tipografiei din București, Brașovul si-a avut rolul său inclusiv prin furnizarea hirtiei necesare tipăririi cărților ¹³².

¹²⁷ Pe baza datelor din GEDEON BORSA, *Régi Magyarországi Nyomtatványok (Vechi tipărituri din Ungaria)*, Budapesta, 1971, și a cercetărilor lui GEBHARD BLÜCHER, rămase în manuscris.

¹²⁸ EMIL PETROVICI — L. DEMÉNY, *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*, București, 1971.

¹²⁹ GERNOT NUSSBÄCHER, *Coresi-Druck aus Klausenburg?* în „Karpaten Rundschau“, IV (XV), nr. 22 (1998), 4 iunie 1971, p. 9.

¹³⁰ Idem, *Jerg Berger...*

¹³¹ GEBHARD BLÜCHER, *Bestimmung der Auflagehöhe...* p. 347.

¹³² L. DEMÉNY, *Tipărirea bucureșteană în secolul al XVI-lea*, în „Studii“, revistă de istorie, tom. 25, nr. 2/1972, p. 203—224 ; ALEXANDRU MAREȘ, *Activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie în lumina unor noi informații*, în „Limba Română“, XXI, nr. 4, 1972, p. 307—315 ; GERNOT NUSSBÄCHER, *Puncte de vedere cu privire la activitatea tipografică a lui Lavrentie*, în „Revista bibliotecilor“, nr. 11, 1973, p. 677—678.

Prin răspîndirea tipăriturilor slavone bucureștene la sud de Dunăre, hîrtia brașoveană a devenit astfel și o purtătoare a cuvîntului tipărit, cu rol în istoria culturii acestor regiuni.

În secolul al XVI-lea, cultura a fost transmisă și răspîndită nu numai prin tipar, ci și prin manuscrise, multe din ele fiind scrise pe hîrtie brașoveană. Filigranele ei pot ajuta la o datare corectă a acestor manuscrise ducînd astfel la urmărirea exactă a fenomenelor istoriei culturii românești¹³³.

Importanța morii de hîrtie din Brașov pînă arhivistica românească rezultă din importanța ei pentru filigranologia generală și pentru cea din țara noastră.

Produsele morii de hîrtie din Brașov fiind răspîndite într-o arie geografică relativ mică, au permis regretatului cercetător brașovean Gebhard Blücher (14.I.1934—5.X.1968) să ajungă la concluzii teoretice importante cu privire la datarea documentelor cu ajutorul filigranelor¹³⁴.

Blücher arată că : „Studiul exhaustiv al evoluției filigranelor brașovene, bazat pe cel mai numeros material folosit pînă în prezent pentru caracterizarea evoluției filigranelor unei singure mori de hîrtie, a permis elaborarea primului model matematic caracterizînd evoluția unei variante de filigran, punînd astfel baza teoretică în aprecierea posibilităților și limitelor filigranologiei în problema datărilor. Modelul matematic, simplificat bineînțeles, nu poate cuprinde complexitatea și variabilitatea fenomenului, avînd astfel un caracter pronunțat teoretic. Valoarea lui constă însă în imaginea creată, care la rîndul ei ajută la aprecierea unui caz concret și oferă concluzii generale, care pun în evidență valoarea unui studiu adîncit al filigranelor în vederea datării documentelor și tipăriturilor¹³⁵.

Cercetările lui Gebhard Blücher constituie, pînă în prezent, cea mai avansată realizare a filigranologiei pe plan mondial în această direcție.

O fază premergătoare pentru aceste concluzii teoretice generale a fost alcătuirea repertoriului filigranelor morii de hîrtie din Brașov în secolul al XVI-lea cu ajutorul betagrafiei, cel mai complet realizat pînă în prezent pe scară internațională.

O primă vedere de ansamblu, din 1967, arată că în urma studierii a 1123 documente date, a putut decela 130 de variante de filigrane¹³⁶. Ultima sinteză a repertoriului (1968) se prezintă astfel¹³⁷: (vezi p. 69).

Cu ajutorul repertoriului de filigrane, Gebhard Blücher a reușit să dateze din punct de vedere filigranologic toate tipăriturile vechi românești, tipărite pe hîrtie brașoveană. Astfel el a putut confirma în multe cazuri datarea înscrisă pe cărți, dar în mai multe cazuri a putut să trateze pentru prima dată științific tipărituri incomplete sau fragmente ce nu prezentau dată¹³⁸. Dacă astăzi nu mai există nici o „pată albă” în datările

¹³³ cf. GEBHARD BLÜCHER, *Filigranele...*, p. 425.

¹³⁴ Idem, *Kronstädter Drucke...*, p. 62—90.

¹³⁵ Idem, *Posibilitățile de datare cu ajutorul filigranelor. Un model matematic*, în „Revista bibliotecilor”, XXII, nr. 10, octombrie, 1969, p. 623.

¹³⁶ Idem, *Filigranele...*, p. 421.

¹³⁷ Idem, *Din istoria hîrtiei*, p. 161 ; idem, *Kronstädter Drucke...*, p. 68

¹³⁸ Idem, *Din istoria hîrtiei*, p. 174 ; cf. și idem, *Kronstädter Drucke und Papier des 16. Jahrhunderts*, „Gutenberg-Jahrbuch 1969”, Mainz, 1969, p. 13.

Evoluția filigranelor brașovene din secolul al XVI-lea

Tipul de filigran	Perioada de fabricație aproximativă	Nr. de variante decelate	Numărul docum. studiate			Media anuală a docum. cercetate
			Hîrtie obișnuită	Hîrtie fără filigran	Hîrtie format mare	
I	1546—1551	7	7	—	—	1
II	1546—1551	26	56	—	—	9
III	1552—1555	13	43	—	—	11
IV	1556—1560	11	140	—	—	28
V	1562—1588	90	1322	—	37	49
VI	1586	2	7	—	—	—
VII	1587	2	4	—	—	—
VII	1589—1600	2	—	—	14	—
VIII	1589—1600	22	259	—	—	23
Total :		165	1838	109	51	

de carte veche românească, este meritul lui Gebhard Blücher, ale cărui rezultate sînt folosite și apreciate atît în țară ¹³⁹ cît și în străinătate ¹⁴⁰.

În afară de cărți, cu ajutorul repertoriului de filigrane au putut fi date și mai multe documente nedatate. În această direcție, dată fiind răspîndirea hîrtiei brașovene, mai rămîne mult de făcut, deoarece din cauza morții sale premature, Blücher nu a putut cerceta decît în mică măsură documentele din secolul al XVI-lea care se află la București și în alte arhive. Tot așa, cum la documentele slavo-române din colecția Stenner am putut stabili datele corecte ale unora din ele numai cu ajutorul filigranelor brașovene, vor exista multiple alte ocazii de valorificare a repertoriului morii de hîrtie brașovene din secolul al XVI-lea, fie și numai ca model pentru alcătuirea altor repertorii de filigrane, care să permită urmărirea originii și circulației hîrtiei, legăturile economice, politice și culturale, de asemenea verificări ale unor datări de documente.

Alcătuirea și publicarea repertoriilor de filigrane pot fi de un real folos istoriei noastre și, implicit, arhivisticii. Fără să exagerăm, sîntem de părere, că documentele românești nedatate, mai ales din secolele al XV-lea și al XVI-lea, după efectuarea datării lor complexe, inclusiv cu ajutorul filigranologiei, pot preciza data și succesiunea unor evenimente și să contribuie astfel la completarea istoriei țării noastre.

Tradiția bogată a preocupărilor privind istoria hîrtiei din România, realizările ei de prestigiu de pînă acum, constituie o bază solidă pentru aportul lor și în viitor la dezvoltarea acestei ramuri științifice pe plan internațional.

¹³⁹ ALEXANDRU MAREȘ, *Despre un presupus Liturghier slavon coresian și despre datarea unei cărți tipărite de Șerban Coresi*, în „Limba Română”, XVII, nr. 5/1968, p. 457; idem, *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea ?*, în „Limba Română”, XVIII, nr. 3/1969, p. 242; DAN SIMONESCU, *Un mare editor și tipograf din secolul al XVI-lea, Coresi*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, serie nouă, XI, București, 1969, p. 55; AL. MAREȘ, *În legătură cu activitatea tipografică a diacului Lorinț*, în „Limba Română”, XIX, nr. 2, 1970, p. 131; idem, *O ediție brașoveană din secolul al XVI-lea a unei cărți venețiene*, în „Limba Română”, XIX, nr. 6, 1970, p. 523; ILIE MORUȘ și colaboratorii, *Cărturari brașoveni (sec. XV—XX)*, Ghid bibliografic, Brașov, 1972, p. 43—44.

¹⁴⁰ HOLL BÉLA, *Gebhard Blücher (1934—1968)*, în „Magyar Könyvszemle”, Budapest, anul 84, nr. 4, 1968, p. 386; GEDEON BORSA, „Régi Magyarországi Nyomtatványok”, Budapest, 1971, nr. 71, 71A, 103A, 104A, 375 etc.

DIE KRONSTÄDTER PAPIERMÜHLE IM 16. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser bietet einen Überblick über die Anfänge der Verwendung des Papiers auf dem Gebiete Rumäniens. Die ältesten erhalten gebliebenen Papierurkunden (1328—1330) stammen aus der päpstlichen Kanzlei, das Grosswardeiner Kapitel stellte die älteste bekannte Papierurkunde auf dem Gebiete Rumäniens aus (1334). Es werden die ältesten Papierurkunden siebenbürgischer Behörden aus dem 14. Jahrhundert angeführt. Aus der Walachei ist die älteste Papierurkunde von 1406 bekannt, aus der Moldau von 1428.

Es werden die Umstände geschildert, die zur Gründung der ersten siebenbürgischen Druckereien — 1529 in Hermannstadt — Sibiu, 1539 in Kronstadt — Braşov — führten.

Die Kronstädter war die älteste Papiermühle des Landes und wurde auf Anregung des grossen Humanisten Johannes Honterus (1498—1549) durch die Unternehmer Johann Fuchs und Johann Benkner errichtet. Der erste Meister war Johannes Hockermann, der von Krakau kam. Die Papierproduktion begann im Frühjahr 1546. Anhand von verschiedenen Quellen, einschliesslich der Wasserzeichen, wird die Geschichte der Papiermühle bis zu ihrer Zerstörung im Jahre 1600 verfolgt.

Danach wird die Entwicklung des Papierpreises und der Verbrauch des Papiers in Kanzleien und Druckereien dargestellt. Ein Teil des Kronstädter Papiers wurde in die Walachei und in die Moldau ausgeführt. Es wird der Anteil des Kronstädter Papiers an den rumänischen Drucken hervorgehoben. Auf Grund der Wasserzeichenforschungen von Gebhard Blücher (1934—1968) wird die Bedeutung der Kronstädter Papiermühle für die allgemeine Wasserzeichenkunde geschildert sowie ihre praktische Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte, durch Datierungen von Urkunden und Drucken, deren Datum unbekannt war.

BRAȘOVUL, CENTRU DE PRODUCȚIE ȘI COMERCIALIZARE A ARTICOLELOR DE COSITOR

GHEORGHE MITRAN

Meșteșugul turnării și decorării articolelor de cositor, alături de arta argintarilor, a constituit un element specific economiei orașului medieval transilvănean. Practicat empiric și sporadic încă de civilizațiile antice (Homer menționează de cinci ori în „Iliada” termenul de cositor), el se consacră și ajunge la deplină înflorire în Evul mediu, în Europa centrală și apuseană. Datorită funcționalității, prețurilor mai scăzute, repertoriului ornamental, articolele de cositor au fost mult solicitate și, în consecință, produse în cantități mari. Numeroase colecții particulare sau ale muzeelor, concentrează valoroase mărturii ce pot furniza interesante concluzii investigației de specialitate.

Prețioase informații asupra acestui meșteșug ne oferă lucrarea *Altes Zinn*¹, în care autorul Karl Berling identifică, compară și ordonează piesele din muzeele germane. Din această sursă aflăm și opiniile unor autorități în materie. Experți ca Bapst, Demiani, Gurlitt, Graul, Tischer, Dietz, Focke, Walcher și Molthein etc., s-au preocupat în genere de centrele și atelierele de producție din Bremen, Teplitz, Salzburg, Nürnberg, Frankfurt etc., au întocmit studii comparative asupra cositoarelor germane și franceze din muzee. Într-o lucrare mai recentă (*Zinnsammlung im Zwinger*, Dresda, 1966), autorul Günther Reinheke, abordând colecția de cositoare din Muzeul Zwinger, utilizează aceeași manieră de investigare ca și predecesorii săi.

Istoriografia referitoare la evoluția acestui meșteșug în Transilvania este reprezentată de E. Sigerus², V. Roth³, Iulius Bielz⁴, Huber și Oertel⁵, A. Eichhorn⁶ etc. Mențiuni episodice fac N. Iorga⁷, Ștefan Pascu⁸,

¹ KARL BERLING, *Altes Zinn*, Berlin, 1920.

² EMIL SIGERUS, *Siebenbürgisch deutsches zinnengesch.*

³ VICTOR ROTH, *Gesichte des deutschen Bankunst gevebers in Siebenbürgen, Strassbourg*, 1905.

⁴ IULIUS BIELZ, *Die Zunftaltertümer im Baron-Brukenenthalischen Museum*.

⁵ HUBER și OERTEL, *Siebenbürgisch Sächsisches und anderes zinn*, Reichenberg, 1936.

⁶ ALBERT EICHORN, *Von deutschen Zünften in Kronstadt. Die Zinngieser, in Mittheilungen Sächsischen Museums*, Kronstadt, 1938.

⁷ NICOLAE IORGA, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, Buc., 1906; idem, *Brașovul și românii*, vol. X, în *Studii și documente*, Buc., 1905; idem, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor după acte descoperite în arhivele săsești*, I, *Brașovul*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, tom. 27, *Memoria secțiunii istorice*, Buc., 1905.

⁸ ȘTEFAN PASCU, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Buc., 1954.

E. Limona⁹, Iancu Bidian¹⁰, volumele : *Călători străini despre Țările Române* etc. Preocupări serioase în acest domeniu le-a avut Muzeul Brukenthal prin Anamaria Haldner¹¹, care, în câteva studii ce vizau aspectul artistic al meșteșugului, a reușit să pună în circuit științific colecția de cositoare a muzeului.

În contextul manifestării unui interes sporit în străinătate față de acest gen de artă decorativă, a existenței în Transilvania a unor prețioase colecții încă insuficient cercetate și valorificate, considerăm binevenit aportul nostru, asociat celorlalte eforturi, spre a oferi acestei arte locul cuvenit.

Cadrul general în care se dezvoltă și se organizează meșteșugurile în Brașov

În Evul mediu, Țările române în sens geopolitic constituiau un spațiu „de întreită răspîntie”¹², aici se întîlnesc regiunea apuseană, meridională și continentală. „Statul organic are mai puțină nevoie de ținuturi identice sau asemănătoare, ci mai mult de teritorii care să se completeze armonice”¹³, afirma R. Kjellen, fondatorul geopoliticii. Carpații au reprezentat dintotdeauna osatura fizică a Țărilor române, în pofida vremurilor de restriște. La poalele lor și-a început existența materială și spirituală orașul Brașov, element de structură în complexul geopolitic și geoeconomic românesc. „... locul cel mare de schimb între Apus și Răsărit”¹⁴, cum îl numea laconic N. Iorga, încumbă efectele multiplelor raporturi și interdependențe realizate cu lumea europeană și mediteraneeană. Prin specificul său, Brașovul a fost o funcție tipică a sensului geopolitic atribuit spațiului românesc.

În veacul al XIV-lea, fără a părăsi structurile tradiționale, teritoriile transilvănene aflate în jurul unor importante centre meșteșugărești, devin puternice centre urbane, devansind dezvoltarea generală și, implicit, creînd breșe în configurația structurilor feudale¹⁵. Dezvoltarea meșteșugurilor, ca rezultat al diversificării lor, a perfecționării tehnice, a creșterii exploatarei de materii prime indigene, a organizării în sistemul breslei și afirmării lor într-un cadru legislativ propice, în condițiile unui debușeu superior, deși a fost relativă, a creat premisele generalizării economiei de schimb, a impulsionat creșterea producției și productivității muncii meșteșugărești etc. Implicațiile sociale s-au observat imediat : apare consuma-

⁹ ELENA LIMONA, *Colecția „Acte în legătură cu breslele brașovene”*, în *Revista Arhivelor Statului*, Buc., 1957.

¹⁰ IANCU BIBIAN, *Organizarea și rolul meșteșugurilor în viața economică și socială a orașului Brașov în secolul al XV-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, 1975.

¹¹ ANAMARIA HALDNER, *Cămile de cositor din colecția Muzeului Brukenthal*, în *Studii și comunicări*, nr. 12, Sibiu, 1965; idem, *Cîteva probleme în legătură cu influența „cositorului nobil” asupra atelierelor transilvănene*, în *Studii și comunicări*, nr. 14, Sibiu, 1969; idem, *Colecția de cositoare. Catalog*, Sibiu, 1972.

¹² VINTILĂ MIHĂILESCU, *România. Țară de răspîntie*, în *Conferința*, nr. 8, p. 6—9, 1939.

¹³ VICTOR JINGA, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Brașov, 1945, p. 9.

¹⁴ N. IORGA, *Brașovul și românii*, Buc., 1905, p. 6.

¹⁵ IANCU BIDIAN, *op. cit.*, p. 137.

torul, meșteșugarul devine producător de mărfuri pentru piață și se interpune negustorul, se dezvoltă circulația mărfii și implicit concurența. Schimbările, desigur, nu au fost radicale și imediate, ele s-au produs în condițiile dominației modului de producție feudal și a legilor sale generale. „Un pas important în dezvoltarea forțelor de producție s-a înregistrat în momentul când tehnica a făcut posibilă topirea metalelor și turnarea lor în diferite forme. Astfel se dezvoltă noi branșe meșteșugărești care vor forma apoi meșteșuguri de-sine-stătătoare”¹⁶.

Meșteșugul turnătorilor în cositor a fost adăpostit în orașele transilvănene Sibiu, Brașov, Sighișoara, Cluj, Bistrița etc. Alegerea Brașovului ca centru pentru baterea monedelor încă din 1429, arată că aici exista tradiția topirii și turnării metalelor¹⁷. Cultivarea acestor tradiții a fost stimulată de crearea unui sistem legislativ alcătuit din privilegii și drepturi emise de principii, care au înțeles că „... forța și gloria conducătorilor se află în bogăția și puterea orașelor”¹⁸.

Evoluția meșteșugului turnării în cositor și raporturile lui cu piața până la mijlocul secolului al XIX-lea

Numeroase izvoare (documente și colecții de cositoare) pun în lumină faptul că articolele de cositor, prin calitatea lor, fie funcțională, fie decorativă ocupau un loc important și necesar în gospodăria urbană, în viața orașului în general. „Blidele vechi de prin sate erau numai din lemn, pe când ale boiernașilor și negustorilor se făceau din cositor, al cărui nume ni s-a păstrat de la strămoșii romani, iar al Domnilor și de argint”¹⁹. Articolele de cositor erau solicitate de gospodăria orășeanului, vecinătății, bresle, administrația orașului, bisericii, de piața externă. Inițial, producția de cositoare a fost destinată necesităților funcționale.

Cea mai veche mențiune documentară asupra meșteșugului de stănar (turnător în cositor) în Transilvania datează din 3 ian. 1393, la care dată unul dintre membrii Magistratului din Sighișoara purta numele de Andreas Toppengiesser²⁰ (turnător în cositor). În Brașov prima mențiune documentară asupra acestui meșteșug datează din 15 mai 1488 când în lista de impozite este menționat un „Der Czyngysser”²¹ (turnător în cositor) care plătește un impozit de 40 aspri. În 1489 este menționat tot în Brașov meșterul Görg Kannegiesser²², (Görg Turnător de câni). Deși men-

¹⁶ ȘTEFAN PASCU, *op. cit.*, p. 71.

¹⁷ IANCU BIDIAN, *op. cit.*, p. 154.

¹⁸ ELEKES LAJOS, *Essai de centralisation de l'État hongrois dans la seconde moitié du XVe siècle*, în *Studia Historica*, vol. XXII, 1960, p. 2.

¹⁹ N. IORGA, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, Buc., 1906, p. 163.

²⁰ FRANZ ZIMMERMANN, CARL WERNER, GEORG MÜLLER. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 1902, nr. 1298, p. 48, este citat și de HUBER și OERTEL, *op. cit.*, p. 25, de ȘTEFAN PASCU, *op. cit.*, p. 71, etc. Ștefan Pascu îl califică drept „turnător de clopote”, semnificația etimologică (turnător de oale) a numelui (Toppengiesser), faptul că apare alături de alți meșteri precum menționați (Nicolaus Aurifaber, Jacobus Wahl artlinus) ne îndreptățește să-i atribuim calitatea de turnător în cositor. Este posibil ca acest meșter să fi posedat și tehnica turnării clopotelor sau a altor piese, întrucât branșa turnătorilor nu era diversificată în secolul al XIV-lea.

²¹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, 1896, vol. III, p. 727.

²² A. EICCHORN, *op. cit.*, p. 16.

țiunile documentare despre meșterii stânari brașoveni datează abia din secolul al XV-lea, iar un studiu pe obiect executat mai devreme de secolul XVI nu este posibil deoarece „piesa cea mai timpurie pare a fi o cană din colecția Muzeului din Sf. Gheorghe, datată la 1500”²³, putem presupune că meșteșugul era cunoscut în Transilvania, respectiv în Brașov încă din secolul al XIV-lea, cu atât mai mult cu cât el se impusese în Europa apuseană și centrală în secolele XII—XIII. În perioada și zona geografică amintită producția de cositoare era destinată mănăstirilor, primăriilor pentru cruciați (embleme de însemne religioase pentru recunoaștere), peleurilor care foloseau sticlute în formă de pungi de cositor pentru păstrarea uleiului și apei. În secolul al XIV-lea se foloseau cămile de cositor cu gît și pintec, cu gură evazată, ce imitau cămile de ceramică. Faptul că Boemia, Saxonia etc. erau centre de exploatare a materiei prime, de producție și comercializare a cositoarelor, face verosimilă în parte supoziția că meșteșugul turnării cositorului a fost adus în Transilvania de coloniștii saxoni din zona Rinului, posibil de coloniști veniți și din alte regiuni. Prima mențiune documentară asupra meșteșugului (Andreas Toppengiesser, 1393, Sighișoara) poate fi pusă în legătură cu așezarea unor grupuri de coloniști saxoni pe Valea Tirnavei, în părțile Sighișoarei, în secolul al XIII-lea.

Cert este că meșteșugul se impusese în Brașov în secolul XV. Acest aspect trebuie explicat prin prosperitatea crescîndă a orașului care la mijlocul veacului concentra circa 6000 de locuitori și 40 de meșteșuguri²⁴, cu emanciparea progresivă a întregului complex de factori social-economici.

Amplul efort de ridicare a sistemului de fortificații a orașului Brașov a constituit un factor particular, care de asemenea a asigurat un curs favorabil producției meșteșugărești în ansamblu și evoluției sale ulterioare.

Integrat în sistemul de factori economici, social-politici aflați într-un permanent proces de afirmare, în secolul al XVI-lea meșteșugul cunoaște o înflorire fără precedent. „Cositorarii din Sibiu erau atît de numeroși încît se organizează în breaslă la 1500”²⁵. Aceași situație este întîlnită și la Brașov unde funcționau aproximativ 21 de meșteri bine organizați²⁶. Un mare număr de mențiuni în Stadthannenrechnung²⁷ (socotelile orașului) se referă la cumpărarea și îmbunătățirea cositoarelor aparținînd orașului, ceea ce implică serioase solicitări ale meșterilor menționați. Astfel în 1529 Georg Bleasch (administratorul orașului) plătește 8 florini lui Jacob Clomb pentru niște „vasculorum stanneorum”²⁸. În 1536 Vincențiu Sartor cumpără pentru „Cellario Civitati”²⁹ 6 vase cu toarte (fructiere) cu 5 fl. și 20 aspri. Cu prilejul sosirii „regiae maiestatis domini nostri” în 1538 s-au cumpărat 2 „magnas scafas” cu 13 aspri, 6 vase mari cu 2 aspri bucata, 4 „parvas scafas” cu 13 aspri, 6 „scafas” a 2 aspri bucata³⁰. Meșterii stânari sînt deseori solicitați de administratorii orașului și pentru cositorirea căldărilor. În 1531 Jacob Hyrscher plătește 28 aspri pentru

²³ ANAMARIA HALDNER, *Colecția de cositoare. Catalog.*, Sibiu, 1972, p. 4.

²⁴ RADU MANOLESCU, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Buc., 1965, p. 41 și 44.

²⁵ ȘTEFAN PASCU, *op. cit.*, p. 71.

²⁶ A. EICCHORN, *op. cit.*, p. 27.

²⁷ *Quellen...*, vol. II, Kronstadt, 1889.

²⁸ *Ibidem*, p. 193.

²⁹ *Ibidem*, p. 450.

³⁰ *Ibidem*, p. 595.

„stanneatione 4 caldarium“³¹. Asemănător procedează în aceeași calitate Sigismund Gemmar³² și Johann Kemmel³³ în 1537 și respectiv în 1542.

Articolele de cositor cu destinație funcțională populează și inventarele castelului Bran. În *Törzburger Castellansrechnungen* pe anii 1538—1547 sînt menționate ca intrate și folosite mai multe piese de cositor³⁴. În inventarul dinainte de 1549 apar 6 castroane mari de cositor „gros Czyne Schlüssel“, 6 castroane mici, 4 căni „Czyne Kannen“, 7 vase de gătit³⁵.

Importanța Brașovului ca centru de producție și comercializare a cositorului este conferită și de conținutul cererilor avansate magistratului Brașovului de către unii principii. Într-o scrisoare nedată, Neagoe Basarab se adresează brașovenilor „pentru niște cositor ce a cumpărat de la dinșii“³⁶. Același domnitor într-o altă scrisoare solicită „județului crăiesc“ cositorul „ce se adunase pentru dînsul în valoare de 300 de florini“³⁷. Socotelile administratorului orașului, Vincențiu Sartor, menționează în 1534 că pe lîngă suma de bani trimisă „magnifico domino waywodae“, se mai expediază „unum quartale stanni“ în valoare de 5 fl.³⁸ În același an se mai expediază voievodului pînă la Făgăraș, cupru și aceeași cantitate de cositor³⁹. Relațiile țărilor române cu Brașovul în secolul al XVI-lea îmbrăcau și aspectul menționat mai sus. Subliniind sintetic necesitatea acestor relații reciproce avantajoase, marele vornic Stănilă al lui Mircea Ciobanu, scria brașovenilor în 1558 : „Știți bine că fără noi voi nu puteți fi și țara voastră, Țara Birsei fără țara noastră nu poate fi“⁴⁰. În acest cadru putem afirma că meșterii stănari erau intens legați de piața internă și externă, contribuind prin aportul lor la diversificarea relațiilor cu piața externă, la sortimentarea sporită a articolelor destinate pieții interne, la emanciparea acesteia.

Afirmarea tot mai complexă a acestui meșteșug ca producție și comercializare, a determinat necesitatea unui sistem legislativ specific, care să garanteze existența juridică a corporației, interesele profesionale în contextul concurenței, să reglementeze producția, desfacerea, prelucrarea materiei prime, îndatoririle profesionale și civice ale meșterilor, calfelor și ucenicilor. În 1568 breasla turnătorilor în cositor din Brașov își primește statutele de la Universitatea săsească, dar abia din 1572 există protocoale de breaslă⁴¹. Documentele din 1568 conțin precizări referitoare la ucenicie, angajare, la „meister-stück“, necesar pentru a deveni meșter⁴². Unele articole arată că un meșter nu avea voie să aibă mai mult de un ucenic și o calfă, că se pedepsesc sărbătorile fără motiv ; fiecare meșter trebuia

³¹ *Ibidem*, p. 277.

³² *Ibidem*, p. 555.

³³ *Ibidem*, vol. III, p. 163.

³⁴ *Ibidem*, p. 65.

³⁵ *Ibidem*, p. 477.

³⁶ I. BOGDAN, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul al XV-lea și al XVI-lea*, Buc., 1902, p. 264.

³⁷ *Ibidem*, p. 265.

³⁸ *Quellen* . . . vol. II, p. 419.

³⁹ *Ibidem*, p. 428.

⁴⁰ ȘTEFAN METEȘ, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în secolul al XVIII-lea*, Buc., 1902, p. 264.

⁴¹ A. EICCHORN, *op. cit.*, p. 17.

⁴² *Ibidem*, p. 17 și 18.

să aibă un sigiliu de fier, se stabilea simbria calfelor, prețurile la cositoarele vechi etc.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, viața breslei a fost tulburată de apariția și înmulțirea nebreslașilor (phuschern), a negustorilor, a concurenței cu implicațiile sale. Spiritul de conservare al breslei a determinat acțiunea imediată a meșterilor (zinngiessermmeister) din 23 nov. 1580, când aceștia apar în fața Universității săsești din Sibiu și depun o plingere comună împotriva comercianților (mercatores et institutores), nebreslașilor ce veneau din ținuturi străine în special din statele germane, comercializând pe piața transilvăneană piese de cositor de proveniență străină spre pericolul și ruina breslei (în pernițiem ac ruinam czeche)⁴³. În aceste condiții adunarea a hotărât confiscarea mărfurilor negustorilor străini sau indigeni care ar fi introdus pe piață produse de cositor din afara breslei (extra Czeham)⁴⁴. Se hotăra de asemenea, procentul de amestec al materialului de turnat: la 6 livre cositor se adăuga 1 livră plumb. Pentru o livră de staniu preparat trebuiau plătiți 24 dinari⁴⁵.

Prin aceste măsuri de autoapărare se încerca normalizarea vieții de breaslă, monopolul unic asupra producției și vânzării cositoarelor, în genere consolidarea poziției breslei în complexul economic.

În conformitate cu organizarea mai judicioasă și austeră a vieții de breaslă s-a elaborat în 1593 și un statut⁴⁶ în 7 puncte ce stipula obligațiile morale și profesionale ale ucenicilor (lehryungen) în atelier și în afara lui. Aceste tendințe au conferit breslei un pronunțat caracter de castă. Având rinduielile feudale de partea ei, breasla declanșează o aprigă luptă împotriva a tot ce era de natură să-i lezeze interesele.

O consecință firească a sistemului corporaționist în veacul al XVII-lea, a spiritului său monopolist, a constituit-o apariția a mici piețe locale adăpostite de oraș⁴⁷. Acest fenomen social-economic a reprezentat o etapă de tranziție în procesul de creare a pieții interne generale. Generate de afirmarea monopolului corporaționist, a sistemului juridic aferent, micile piețe locale au constituit o formă specifică de manifestare a economiei de schimb în perioada amintită.

⁴³ Arhivele Statului Brașov, *Colecția acte bresle* IV H d 35/4 (în continuare: ASB și CAB). La această importantă adunare au participat și meșterii Michael și Martin din Brașov. Însemnătatea acestui act decizional este conferită de calitatea de suport juridic al statutului din 1593 și privilegiului din 1602 etc.

⁴⁴ *Ibidem*. Circulația intensă a negustorilor, a profesioniștilor extrabreslași străini (forță de muncă liberă și calificată) era o realitate, o premiză a viitorului mod de producție care a determinat riposta vehementă a monopolului corporaționist în adunarea din 23 noiembrie 1580.

⁴⁵ 1 livră = 560—636 grame, 1 chintal = 120 livre, cf. M. DAN și S. GOLDENBERG, *Le commerce Balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIIe siècle et au début du XVIIe siècle* în *Revue des études sud-est européennes*, tome V — 1967, nr. 1—2, p. 88.

⁴⁶ *Verzeichnis der Kronstädter zunft Urkunden*, Brașov, 1886, p. 52.

⁴⁷ Micile piețe adăpostite de oraș amplificau sfera monopolului de breaslă dar au și îngrădit aspirația liberului schimb care se practica în apusul și centrul Europei cu repercusiuni îngrijorătoare pentru economiile slab dezvoltate. Prețioasa autonomie a sistemului legislativ a economiei transilvănene a protejat afirmarea viiguroasă a fenomenului economic local, limitind la minim consecințele economice ale liberului schimb pînă la ocupația habsburgică. Din acest punct de vedere sistemul breslelor a jucat un rol pozitiv în afirmarea specificului economic transilvănean.

Un element important, de natură să întărească poziția breslei în sistemul economic transilvănean, a fost privilegiul ⁴⁸ lui Sigismund Báthory din 10 martie 1602 dat în Brașov, ce reprezenta de fapt confirmarea privilegiului din 23 noiembrie 1580. Privilegiul stipula monopolul breslei asupra producției și desfacerii articolelor de cositor. Negustorii nu aveau dreptul să introducă lucrări de cositor „res staneas exterarum Regionum in hoc regnum” și nici turnătorii (extra Caeham) extra-breslași să rețearne și să vândă vechile cositoare (res Staneas veteres dirutas reficerent et elaborarent). Acest privilegiu a reprezentat un prețios instrument în mîna meșterilor stănari, capabil să zădărnicească în mod legal toate intențiile ce aduceau prejudicii breslei.

Cadrul juridic al breslei s-a lărgit prin decretul din 5 decembrie 1639 dat de Universitatea săsească cu privire la „cursus honorum” al breslei, deci privind instituirea și promovarea calfelor în calitatea de asociat, de meșter, de reprezentant al breslei. Ucenicia (Lehrzeit) dura 4 ani. A. Eicchorn ⁴⁹ vorbește pe larg despre obligațiile ucenicilor. După dezlegarea sa (Freisprechung) ucenicul călătorea în țări străine pentru a-și cultiva îndemînarea și a putea să devină calfă (Geselle). În perioada 1588—1811 s-au primit ucenici după cum urmează: în secolul XVI — 12, în secolul XVII — 12, în secolul XVIII — 33, în secolul XIX — 3⁵⁰. Ei provin în special din satele Țării Birsei. Ucenicul era făcut calfă în prezența a 2—3 meșteri. În Brașov existau frății de calfe constituite în cadrul breslei ca organizație independentă, cu un reprezentant (Irtengesellen) ce avea grijă de lada frăției, căuta de lucru calfelor călătorești străine, ancheta eventuale denunțuri împotriva vreunui membru al frăției. El se alegea în fiecare lună. Deși constrîngerea la călătorie (Wanderzwang) a fost abolită, totuși calfele brașovene au respectat această tradiție. Călătoria dura 3—4 ani pînă deveneau capabile să întocmească piesa de meșter (Meisterstück). Documentul din 1568 precizează că piesa de meșter consta în o formă de sticlă, o formă de blid de 5 funzi capacitate, o formă de cană etc. Toate trebuiau făcute „în termen de 14 zile și bine” ⁵¹. La instalarea noului meșter se plăteau în secolul XVII între 34 și 46 fl. Breasla alegea starostele ei (der Czechmeister), acesta avînd și lada breslei în păstrare. Următorul funcționar al breslei era tatăl calfelor (der Gesellenvater), el avea în supraveghere calfele. Breasla încuraja tot mai mult cariera fiilor de meșteri și se opunea vizibil intrării „străinilor”. Numărul meșterilor brașoveni după A. Eicchorn a fost de 67. În secolul XV — 2, în secolul XVI — 20, în secolul XVII — 28, în secolul XVIII — 14, în secolul XIX — 3.

Acest cadru juridic era subsumat unui singur scop, creșterea volumului și calității producției. Brașovul era firesc să fi fost un însemnat atelier și depozit al cositoarelor din moment ce Sigismund Báthory — ne spune Michael Seybriger în cronica sa — a ordonat confiscarea tuturor „Zinnen Gefäss” ⁵² (vase de cositor), din fiecare casă și transportarea lor în căruțe spre a deveni material strategic.

⁴⁸ A.S.B., CAB IV H 35/9.

⁴⁹ A. EICCHORN, *op. cit.*, p. 20, 21.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 27.

⁵² *Quellen* ..., vol. V, 1889, p. 438.

Articolele de cositor erau deseori achiziționate și de slujitorii bisericii. În mai 1613 cu ocazia unei sărbători religioase, pastorul elvețian Simon Nösnev consemnează între altele plata a 6 fl. pentru „Zinnen Schüssel“⁵³ (strachini de cositor). Dintr-o altă mențiune⁵⁴ (1680, februarie 18) reiese că la nunta lui Paul Benckner și Caspar Rausz au primit ca daruri din partea familiei lui articole de cositor.

Cu atîți solicitanți producția și desfacerea articolelor de cositor cunoaște un reviriment fără precedent în secolul al XVII-lea.

Brașovul „... piața de schimb (emporium) al vecinilor... antrepozit (officina) comun pentru toate lucrurile“⁵⁵, a impresionat și sub acest aspect unii călători. Evlia Celebi (1611—1684) poposind în preajma Brașovului cu prilejul expediției lui I. Kemeny din 1662, relatează: „este un oraș minunat, cu case frumoase și dese, așezate în rînduri unele după altele... Toate au acoperișurile din bronz galben și din cositor...“⁵⁶. Deși afirmația pare fantezistă, Karl Berling, citindu-l pe expertul G. Bapst, arată că la muzeul din Nürnberg se află probe concludente în legătură cu utilizarea cositorului la acoperișurile clădirilor⁵⁷.

Secretarul Waclich, însoțind o solie poloneză în drum spre Constantinopol, relatează că oprindu-se în Brașov, „... aici a fost preschimbat argintul pe care l-am găsit în Polonia, la Racow și s-a făcut rost de un serviciu din același metal precum și de un serviciu de cositor“⁵⁸.

Un interes deosebit față de piața cositorului din Brașov l-a nutrit și principele Gh. Rákoczy I. La 30 septembrie 1642, el poruncește din Vințul de Jos magistratului Brașovului să-i trimită 12 chintale de cositor la Alba Iulia⁵⁹. Porunca se repetă la 23 decembrie 1643 din Alba Iulia către Goldschmidt Michael jude primar în Brașov, să trimită pe Cristoph, turnător în cositor împreună cu instrumentele și materialele necesare pentru turnarea fluierelor unei orgi⁶⁰. Într-o scrisoare din 25 octombrie 1643 adresată aceluiași jude, Gh. Rákoczy I mulțumește pentru cele 2 chintale de cositor trimise, pentru care vor primi chitanță⁶¹. Solicitățile sînt atît de mari încît la 12 decembrie 1645 Michael Goldschmidt își cere scuze printr-o scrisoare adresată lui Gh. Rákoczy I pentru netrimiteră de cositor⁶². Principele nu cedează însă și reînnoiește cererea în scrisoarea din 17 mai 1646 (Oradea) prin care solicită să-i fie trimis la Alba Iulia cositorul din care s-au primit numai 2 chintale⁶³. Este cert însă că meșterii stănari ca și reprezentanții orașului sesizaseră profitul ridicat al pieselor finite în raport cu cel obținut prin simpla comercializare a materiei prime. Astfel se explică, în parte, rezistența voalată a lui Michael Goldschmidt față de cererile principelui Gh. Rákoczy I, ca și promptitudinea cu care judele Brașovului Hanăș Mancăș răspunde solicitărilor lui Constantin Brîncu-

⁵³ *Ibidem*, vol. IV, 1889, p. 169.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 202.

⁵⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, Buc., 1968, p. 21.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. VI, Buc., 1976, p. 610.

⁵⁷ KARL BERLING, *op. cit.*, p. 49.

⁵⁸ *Călători...*, vol. V, Buc., 1973, p. 605.

⁵⁹ A.S.B., Fondul Primăriei Brașovului, *Colecția Fronius* (în continuare FPIB, CF) vol. II, nr. 48, p. 33.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 59, p. 37.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 93, p. 48.

⁶² *Ibidem*, nr. 133, p. 61.

⁶³ *Ibidem*, nr. 155, p. 69.

veanu, care trimite brașovenilor cositor curat să-l prelucereze. Într-o scrisoare din 25 decembrie 1697 Constantin Brîncoveanu îl roagă pe Hanăș Mancăș să poruncească meșterilor brașoveni să-i lucreze niște „tipsii de cositor, care să fie gata în 30 de zile, dar să-l lucreze (cositorul) așa curat precum l-au trimis”⁶⁴. La 15 februarie 1698 Brîncoveanu mulțumea în scris lui Hanăș Mancăș pentru tipsiile de cositor „că s-au nevoit de s-au trimis la timp...”⁶⁵. Conținutul acestor documente relevă faptul că meșterii cositorari erau solicitați pe piața externă (datorită prestigiului de care se bucurau), nu de puține ori de domnitorii români, contribuind prin modestul lor aport la progresul firesc al unității relațiilor comerciale, elemente formative ale pieței interne generale.

În secolul al XVIII-lea Transilvania a adoptat principiul apusean : „cea dintîi îndestulare a unei țări este înmulțirea negustoriei (...) a felurilor de meșteșuguri și lucrări de mină — manufacturi”. Integrată complexului economic habsburgic, Transilvania a îndeplinit în cadrul politicii economice a Vienei, funcția de debușeu. Negustorul, întreprinzătorul manufacturist, muncitorul salariat, fabrica, meșteșugarul bogat, profesionistul extrabreslaș sînt consecințe ale fenomenului amintit, a premiselor capitaliste devenite tot mai vizibile în structura economiei transilvănene. Acestor elemente generale li se asociază afirmarea viguroasă a inițiativei negustorilor români, greci, armeni, situație îndeosebi specifică Brașovului. Aceștia, ignorînd dreptul de preemțiune al breslelor, au acaparat aprovizionarea cu materii prime. Sașii se plîng la 1738 că „Românii (brașoveni) au acaparat în mîinile lor și au atras la sine aproape întregul comerț”⁶⁶. Numeroase documente relatează plîngerile repetate ale meșterilor breslași împotriva negustorilor greci, români, armeni care au acaparat desfacerea mărfurilor în oraș și peste graniță încît negustorii străini din Moldova, Țara Românească, Turcia nu mai vin să aducă materie primă și să cumpere mărfurile lor. Meșteșugarul rămîne astfel la dispoziția negustorilor din Schei care oferă materii prime scumpe și de slabă calitate. Nebreslașul (Stöhrer), tulburător al breslei este inclus și el în plîngerile meșterilor. „Turnătorii în cositor spun că înainte boierii din Valahia trimiteau chintale întregi de vase de cositor ca să fie turnate din nou și de asemenea cumpărau noi vase de cositor”⁶⁷. Un document din 21 mai 1776 ne informează despre procesul breslei turnătorilor în cositor împotriva negustorilor ce aduc prejudicii breslei încălcînd privilegiile băthoryene⁶⁸. Un alt document din 22 octombrie 1776 cuprinde reclamația lui Samuel Meldt și Johann Müller (zinngiesser meister) către judecatul orașului Brașov împotriva negustorului Johann Reich pentru comerț ilicit cu mărfuri de cositor. Un atestat al chirurgului Johann Schultz motivează că mărfurile de cositor au fost un comision pentru el⁶⁹. Seria reclamațiilor continuă cu cea din 10 septembrie 1776 formulată de Michael Meldt, Johann Müller și Valentin Mankesch „zinngiesser meister” către judecatul orașului Brașov împotriva

⁶⁴ A.S.B., F.P.B., *Colecția Stenner*, I, 3, nr. 359.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 362.

⁶⁶ A. MUREȘIANU, *Originea și dezvoltarea așezării Scheilor Brașovului*, în *Anuarul Institutului de Istorie națională a Universității din Cluj*, vol. IV, 19.., p. 206.

⁶⁷ E. LIMONA, *op. cit.*, p. 333.

⁶⁸ A.S.B., F.P.B., *Colecția acte ale Magistratului privind breslele* (în continuare C.A.M.B.), p. II, nr. 316.

⁶⁹ *Idem*, nr. 317.

lui Michael Madăts și Samuel Barbenius, negustori care fac comerț cu obiecte de cositor aducând prejudicii breslei. Acțiunea s-a soldat cu confiscarea mărfii⁷⁰. Un document din 29 octombrie 1771 relatează despre procesul intentat de Michael Meldt, Johann Müller (zinngiesser meister) lui Nicolae Zaharia, negustor din Schei care a adus piese de cositor din Carlsbad (Karlovy-Vari) pentru Ioan Nika. Inculpatul a fost achitat, marfa confiscată⁷¹. Reclamațiile erau formulate nu numai împotriva persoanelor particulare. Într-un document din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, breasla turnătorilor în cositor din Brașov acuză breasla curelarilor de încălcarea privilegiilor și cere judicatului ca aceasta să predea formele de turnat cositor⁷². Tot din secolul al XVIII-lea este și cererea cositorarilor către Magistratul Brașovului pentru respectarea drepturilor breslei ca negustorii să nu mai facă comerț cu obiecte de cositor iar țișanii să nu mai confecționeze și să vîndă nasturi de cositor căci în caz contrar vor confisca mărfurile⁷³. Alarmată de această situație Comisia Economică Gubernială din Sibiu trimite chestionare breslelor pentru a elabora anumite prognoze ce vizau readaptarea structurilor corporaționiste pe noi baze. Un document din 4 iulie 1776 conține răspunsul breslei turnătorilor în cositor din Brașov la chestionarul comisiei amintite⁷⁴. Interesant este punctul 4 care atestă legăturile comerciale ale breslei cu Țara Românească, Moldova, parțial cu Turcia. Cu toate acestea „comerțul trece din ce în ce mai mult în miinile românilor. Pe sas îl părăsește din ce în ce mai mult vechiul său spirit comercial și întreprinzător”⁷⁵. După N.G.V. Gologan românii dețineau în Brașov la 1769, 80 de firme iar din 132 comercianți doar 11 erau sași⁷⁶. În 1768 importul de plumb și cositor al Brașovului din Austria și Ungaria era în valoare de 3511,30 fl. și respectiv de 6871,17 fl.⁷⁷. O mare parte din această materie primă a fost întrebuințată la confecționarea de dopuri pentru înșurubat (destinate ploștilor) care din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au reprezentat un câștig rentabil pentru breaslă.

Un document din 27 decembrie 1791 semnat de Michael Meldt și alți 7 meșteri cuprinde instrucțiuni în 8 puncte privind confecționarea dopurilor (schruben)⁷⁸. Meșterii primeau cîte 10 dopuri pentru lucru, pentru 1 dop se plăteau 34 dinari, din care 1 dinar revenea lăzii breslei. Actul a fost întărit în 1794 ; meșterii se obligau să respecte instrucțiunile⁷⁹. Articolele de cositor continuau să facă parte din peisajul economic al orașului, încă să-l intereseze pe orășean. O însemnare de marfă (27 iulie 1774) dată de Simion Hirs lui Antonie Constantin, figurează și cu 2 perechi sfeșnice cositor⁸⁰. Foaia de marfă din 1799 dată de Zaharia despre cele ce trebuie să-i aducă de la „Beci” punctează și linguri de cositor⁸¹. Un document din

⁷⁰ *Idem*, nr. 318.

⁷¹ *Idem*, nr. 322.

⁷² *Idem*, nr. 320.

⁷³ *Idem*, nr. 321.

⁷⁴ A.S.B., F.P.B., C.A.M.B., p. II, nr. 319.

⁷⁵ *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, III Band., p. 323.

⁷⁶ N.G.V. GOLOGAN, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, Buc., 1928, p. 47.

⁷⁷ VICTOR JINGA, *op. cit.*, p. 258.

⁷⁸ A.S.B., C.A.B., IV Hd 35/7.

⁷⁹ *Verzeichnis der Kronstädter Zunft-Urkunden*, Brașov, 1886, p. 52.

⁸⁰ A.S.B., *Registre diverse*, U, 11, f. 293.

⁸¹ A.S.B., Act. Magistra, nr. 619/1779, anexa 1.

1794 consemnează că după moartea soției sale Marinița, soțului i-au rămas între altele și 30 oca de cositor amestecat⁸². George Haines atestă în 25 noiembrie 1796 că a auzit pe popa din Turches spunînd că întorcîndu-se noaptea a găsit 2 paznici de noapte culegînd talere de cositor din casa diaconului Ion Ștefanovici⁸³. În condițiile în care sticla, ceramica fină se impun pe piață în detrimentul articolelor de cositor, la începutul secolului al XIX-lea activitatea breslei turnătorilor în cositor își restrînge activitatea productivă și implicit volumul vînzării.

În secolul al XIX-lea activitatea turnătorilor în cositor este desfășurată doar de 3 meșteri, Karl Slaminek fiind ultimul meșter cunoscut.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea articolele de cositor sînt prezente doar în modestele gospodării brașovene, sau sporadic în foile de socoteli ale unor negustori. Hagi Ghenovici atestă în 4 aprilie 1804 că stă chezaș pentru Anica Paraschiva în judecata din pricina cositorului dat de Iosif Blum cu 42 fl.⁸⁴. Ana Popovicioaia cere Sfatului în 1805 să i se restituie pentru pricina cu Duca Melencovici, între altele 26 ștucuri talere de cositor și 4 ploște de cositor⁸⁵. Antonie Leca face însemnare în 19 decembrie 1807 pentru marfa dată lui chir Gh. Hirs „... talere de cositor...”.⁸⁶ Tot Antonie Leca face foaie de marfă (22 aprilie 1808) pentru Gh. Hirs în Moldova, în care se specifică și cositor⁸⁷. Nicolae Răuț Leca face însemnare de marfă (10 martie 1809) pe care o dă lui Gh. Hirs, înscrind între altele potire, linguri de cositor⁸⁸. Într-o listă din 1809—1814 cu marfă trimisă de un negustor brașovean unor detailiști din Cîmpulung, Stoica Gogu și Popa Sava se menționează „5 oca de cositor vârgеле, ... ploști, farfurii și candelē, 5 ploști cu șirof de cositor, 3 potire cu discosurile lor de cositor”⁸⁹.

Desființarea breslelor în 1872 întrerupe o agonie prelungită, consfințește caracterul unitar, omogen al pieții interne, segmentată pînă la începutul secolului XIX de monopolul corporaționist. Incapacitatea sistemului de breaslă de a se adapta noilor structuri, de a învinge sentimentul de breaslă al vremii trecute : „nimeni peste mine !”, de a abandona mentalitatea „ce folos avem noi din asta, că astăzi are unul o fabrică din care înainte trăiau 50 de meșteri”⁹⁰, l-a făcut incompatibil cu realitățile și spiritul veacului trecut. Brașovul nu s-a cramponat de acest aspect desuet în peisajul activității sale economice ci, dimpotrivă, specificul său s-a realizat plenar în cadrul noilor relații capitaliste, respectiv în structura pieței interne generale.

Întrucît se simțea nevoia unor precizări în legătură cu tehnica turnării și decorării pieselor de cositor, considerăm justificată intenția noastră de a aborda și acest aspect în numărul viitor al *Cumidavei*.

⁸² *Idem*, nr. 120/1794.

⁸³ A.S.B., *Acte judecătorești*, nr. 278/1796.

⁸⁴ A.S.B., *Act. Magistr.* nr. 490/1804.

⁸⁵ A.S.B., *Acte judec.*, nr. 140/1805.

⁸⁶ A.S.B., *Acte diverse*, nr. 394.

⁸⁷ *Idem*, nr. 415.

⁸⁸ *Idem*, nr. 440.

⁸⁹ N. IORGA, *Brașovul și românii (Scrisori și lămuriri)*, vol. X, în *Studii și documente*, Buc., 1905, p. 22, 23, 26.

⁹⁰ VICTOR JINGA, *op. cit.*, p. 277.

R É S U M É

La recherche entreprise dans les archives de même que dans les collections privées nous a donné la possibilité de faire connaître au lecteur des aspects particuliers d'une ancienne préoccupation artistique : l'art de la fonte et de la décoration de l'étain. Grâce à leur utilité, au riche répertoire ornemental, aux prix accessibles, les objets en étain ont été très sollicités, et par conséquence produits en grandes quantités.

La ville de Braşov a été un puissant centre de production et commercialisation des produits finis en étain. Bien que les premières mentions documentaires sur le „zinngiesser meister“ remontent à la fin du XIV-ième siècle la littérature spécialisée converge vers l'opinion que la production des étains s'était imposée de beaucoup plus tôt.

La conclusion que s'ensuit nécessairement c'est que les objets en étain ont représenté une étape de transition entre la céramique et le bois, d'un côté, le verre, la porcelaine, la faïence de l'autre côté.

De nos jours le musée d'histoire de Braşov et les nombreuses collections privées gardent de précieuses témoignages de cet vieil art.

Nous considérons que c'est notre devoir à nous de mettre le public en contact avec cette production peu exploitée en Transylvanie et d'offrir à cet art la place qu'il mérite.

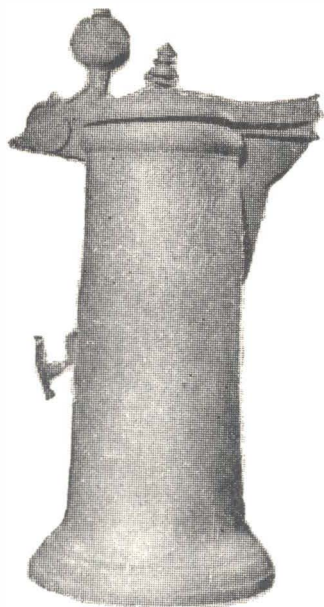

Fig. 1 — Cană executată la Brașov, la jumătatea secolului al XVIII-lea. Meșter necunoscut. Colecție particulară.

Fig. 2 — Cană executată la Brașov, datată 1755. Meșter, M. M. K. (Michael Meldt-senior II). Motiv gotic exprimat prin fețe hexagonale, demarcate prin linii incizate și contururi ușor adâncite. Biserica evanghelică Prejmer. Nr. inv. 56/7

Fig. 3 — Cană executată la Brașov, la jumătatea secolului al XVIII-lea. Meșter, I. G. (Iohann Gockesch). Biserica evanghelică din Prejmer. Nr. inv. 2

Fig. 4 — Cană executată la Brașov la jumătatea secolului al XVIII-lea. Meșter Iohann Gockesch (I. G.). Biserica evanghelică din Hărman. Nr. inv. 70/10.

RADU ȘERBAN ȘI BRANUL*

CONSTANTIN REZACHEVICI

Vreme de șase veacuri, martor al legăturilor pe multiple planuri între Țara Românească și Transilvania, Branul a reprezentat — cum îl arată și numele — principala „Poartă“ a drumului dintre cetatea de negustori și meșteșugari a Brașovului și vechile reședințe domnești de la Cimpulung, Curtea de Argeș și Tirgoviște. Controlind o cale însemnată de negustori, de soli sau de oșteni, aproape nu a existat domn al Țării Românești care în drum spre Țara Birsei să nu fi trecut sau chiar să nu fi poposit în preajma sau între zidurile acestei „Porți“ fortificate. Dar în viața cetăților sînt unele momente de referință, cînd desfășurarea evenimentelor istorice aduc acești martori dăltuiți în piatră în prim plan, proiectînd asupra lor o lumină intensă, reflectată de cronicile și izvoarele vremii. Un astfel de moment a fost în viața cetății Bran epoca lui Radu Șerban, urmașul în fapte și continuatorul acțiunilor lui Mihai Viteazul.

Marele său înaintaș a reliefat nu o dată rolul țărilor române în stăvîlirea expansiunii otomane și necesitatea cooperării militare strînse între Țara Românească și Transilvania. „Bine să ia aminte și să grijească — sfătuia el pe împăratul Rudolf al II-lea în ianuarie 1600 — că Ardealul și Țara Românească în ce loc sînt ; tot norocul creștinătății iaste aruncat pre aceste 2 țară ; carele sîntu baștele, ce se cheam(ă) strejile, și apărătură a toată creștinătatea ; că Dumnezeu să ferească, de-ară apuca Turcul aceste 2 țară, ară fi peire a toat(ă) creștin(ă)tatea . . .“¹. Înaintea bătăliei de la Șelimbăr, Mihai Viteazul declara hotărît : „țara lui și această țară (Transilvania — n.a.) sînt atît de împreunate și legate una de alta, încît căzînd una cade și cealaltă și păstrînd una se păstrează și cealaltă“². Iar în anul 1601, viteazul domn cerea din nou împăratului Rudolf al II-lea să țină seama că Țara Românească nu e mai departe de Constantinopol decît cale de cinci zile, iar „din Țara Românească și din Moldova, Transilvania se poate ocupa ușor“ de către turci³. La aceeași concluzie ajunsese în 1595 și istoricul și arhitectul militar Filippo Pigafetta, care arăta că din Țara Românească „se găsesc pretutindeni poteci pentru a trece în Transilvania, deși ea este înconjurată de munți care nu pot fi trecuți decît prin 8 sau

* Comunicare susținută la sesiunea prilejuită de 600 de ani de atestare documentară a cetății Bran și 375 de ani de la urcarea în scaun a lui Radu Șerban, Bran. 1977.

¹ N. Iorga, *Documente noi în mare parte românești relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în *Analele Academiei Române*, S.II, M.S.I., t. XX, 1898, p. 477.

² Relatarea lui G. Malaspina (A. Veress, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, în *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia*, S. II, t. III, Budapesta, 1909, p. 359.

³ *Tesaur de monumente istorice*, I, ed. Al. Papiu Ilarian, București, 1862, p. 254—255, 261.

10 drumuri mai de seamă, încît un principe dacă e slab nu trebuie să se încreadă în apărarea trecătorilor împotriva unuia prea puternic“⁴.

Într-adevăr, numai în județele Săcueni și Prahova existau în veacurile XVII—XVIII peste 25 de poteci de plai, pázite de plăieși munteni care convergeau spre Brașov⁵, dar între cele opt sau zece drumuri mai de seamă de-a-lungul Carpaților munteni, amintite de Pigafetta, cel care trecea pe la Rucăr—Bran ocupa un loc de frunte. La începutul anului 1600, Mihai Viteazul socotea regiunea Brașovului ca principală poartă de acces din Țara Românească în Transilvania, arătînd că, în cazul unei campanii antiotomane, va lăsa „la toate trecătorile de la granițe paza cea mai bună : adică la Brașov dinspre Țara Românească, și la Bistrița dinspre Moldova, și la fel la Cluj“⁶.

După comentariile la o hartă a Transilvaniei, tipărită la Anvers în 1602, în timpul domniei lui Radu Șerban, nerelevante de cercetătorii istoriei Branului, „intrarea și ieșirea din această regiune (a Brașovului — n.a.) este pázită de castelul Bran (*le chateau Turts-fest*) : pe aici se face trafic de mărfuri cu grecii. La două zile de aici (Brașov — n.a.) este orașul Țigoviște în Țara Românească, un însemnat oraș negustoresc...“⁷.

Însemnările celor care au străbătut acest drum, Rucăr—Bran, de la sau spre reședința domnească a Țării Românești la începutul veacului al XVII-lea, arată că el era socotit deosebit de dificil. Aloisio Radibrat, trimis imperial pe lingă Radu Șerban, care în iulie 1603 l-a parcurs în ambele sensuri, fiind martor al trecerii pe la Bran a oștilor domnului român, mărturisește că acesta împreună cu boierii și oștenii săi : „au trecut cu foarte mări greutate munții, pe drumul ce duce pe la Rucăr și pe la castelul Bran“⁸. „În 21 aprilie (1613) — notează Tomas Borsos, trimisul lui Gabriel Báthory la Constantinopol, care în ajun plecase din Brașov —, am trecut peste munții aceia mari și de nesuferit, peste Piatra Craiului și am ajuns la Rucăr în Țara Românească“⁹. Dificultățile erau legate mai ales de porțiunea de drum de la Piatra Craiului. În iunie 1598, comisarii imperiali care au fost trimiși la Țigoviște spre a încheia tratatul cu Mihai Viteazul, mărturisesc că după ce au trecut prin Rîșnov—Bran : „Am fost primiți de boierii cei mai de seamă la o depărtare de o zi și jumătate de drum chiar pe culmea abruptă numită Piatra Craiului, unde carele se lasă jos cu scripetele“¹⁰.

* * *

Acest drum care lega Brașovul de Țigoviște, străjuit de cetatea Bran, a jucat un rol important în vremea lui Radu Șerban. Cel pe care N. Iorga îl socotea un „viteaz“, din „rasa lui Mihai vodă“, „un biruitor... care

⁴ A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, în *Analele Academiei Române*, S. III, M.S.I., t. IV, 1925, p. 190.

⁵ C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lingă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, în *Cumidava VIII*, (1974—1975), Brașov, p. 124—125.

⁶ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XII, București, 1903, p. 570, nr. CMXXI, (în continuare: Hurmuzaki).

⁷ *Abrégé du Theatre d'Ortelius*, Anvers, 1602, p. 99, harta care menționează și Branul la p. 100.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, București, 1902, p. 119.

⁹ *Călători străini despre țările române*, IV, București, 1972, p. 376.

¹⁰ Hurmuzaki, XII, p. 360, nr. DL.

moștenise sabia lui Mihai Viteazul“ și din ale cărui acțiuni militare va învăța Matei Basarab¹¹, a avut strinse legături cu Transilvania în întreaga sa domnie. „Istoria principatului ardelenesc din anii 1601—1612 — observa Ilie Minea cu peste patru decenii în urmă — are atâtea legături cu cariera politică a lui Radu Șerban, încît fără a cunoaște rolul lui Radu Șerban nu se poate scrie istoria adevărată a acestor ani din istoria Ardealului“¹².

Nu stăruim aici asupra acestor legături¹³, decît pentru a sublinia rolul de frunte pe care l-a jucat în cadrul lor relațiile lui Radu Șerban cu Brașovul și implicit cu Branul. Dintre toți domnii munteni din veacul XVI¹⁴, Radu Șerban a poposit de cele mai multe ori la Brașov, trecînd pe la Bran, iar judele brașovean Mihail Weiss, care i-a fost prieten statornic, și care îl socotea pe Radu „bogat, șiret (îndeminatic) și foarte încercat în treburile militare“¹⁴, încheind cu el, cum vom vedea, un tratat de alianță, poate fi socotit magistratul brașovean care în veacul al XVII-lea a vizitat de cele mai multe ori curtea de la Tirgoviște.

Pare ciudat că domnia lui Radu Șerban atît de rodnică în legături între Tirgoviște și Brașov, pe drumul Branului, a trecut aproape neobservată de istoricii cetății Bran¹⁵. Explicația de ordin general, referindu-ne la receptarea întregii sale domnii, e legată de nedrept de puțină atenție acordată de istoriografia din vremea noastră urmașului lui Mihai. „Ni se pare — observa Ioachim Crăciun în 1926 — că istoricii noștri au fost prea avari în a recunoaște lui Radu Șerban toate meritele ce le-a avut și a-l prezenta postêrității ca pe un mare voievod, egal în foarte multe privințe, cu însuși Mihai Viteazul. Neglijența aceasta poate avea o singură scuză: nenorocul lui Radu Șerban de-a urma în scaunul Țării Românești îndată după eroul ucis la Turda și de a nu fi avut sfîrșitul învăluit într-un înălțător tragism ca al lui Mihai. Umbra voievodului „viteaz“ l-a acoperit însă și pe el... iar această umbră covîrșitoare n-a fost înlăturată nici măcar acum de pe numele gloriosului învingător de la Brașov...“¹⁶.

Contemporanii săi au apreciat însă la justa valoare contribuția lui Radu Șerban la apărarea Țării Românești și a Transilvaniei. Comandantul imperial G. Basta numea pe domnul român „zidul de apărare al Transilvaniei“¹⁷, iar în 1603 cardinalul Cinzio Aldobrandini socotea, la rîndul său, Țara Românească „ca un zid de apărare a Transilvaniei și o fortăreață îndreptată împotriva sultanului“¹⁸.

¹¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. IV. IX. CCLVI, CXCIX. Cf. și idem. *Un biruitor: Radu-Vodă Șerban, Vălenii de Munte*, p. 3 („viteazul cel dintău al țării”).

¹² I. Minea, *Radu vodă Șerban cerut ca principe al Ardealului*, în *Cercetări istorice*, V—VII (1929—1931), Iași, p. 367.

¹³ C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transilvanie au debut du XVIIe siècle*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XI (1972), nr. 5, p. 761—772; idem, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar).

¹⁴ M. Weiss, *Liber annalium raptim scriptus (1569—1612)*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1909, p. 204.

Cf. I. Moșoiu, *Branul și cetatea Branului*, București, 1930, p. 23—24; Emil Micu, *Castelul Bran*, București, 1957, p. 23—24; Ana Maria Henegariu, *Cetatea Bran*, București, 1963, p. 19; Titus Hașdeu, *Cetatea Bran*, ed. a II-a, București, 1971.

¹⁶ I. Crăciun, *recenzie la V. Motogna, Războaiele lui Radu Șerban*, București, 1926, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, V, (1928—1930), Cluj, p. 635.

¹⁷ A. Veress, *Epistolae et acta generalis Georgii Basta (1602—1607)*, II. Budapesta, 1913, p. 515.

¹⁸ N. Buta, *I ragguagli di Claudio Rangoni, vescovo di Reggla-Emilia...*, în *Diplomatarium italicum*, I (1925), p. 348.

Ales domn de marea adunare a țării de la Cîrstienești — jud. Argeș în prima jumătate a lunii octombrie 1601, ca reprezentant al boierimii proimperiale, în frunte cu frații Buzești, care a constituit sprijinul domniei lui Mihai Viteazul, Radu Șerban a fost nevoit să se retragă în Transilvania înaintea lui Simion Movilă, domnul Țării Românești, susținut de poloni. Aproape un an a durat lupta sa în Transilvania alături de forțele imperiale, mai întâi pentru alungarea lui Sigismund Báthory, apoi pentru dobîndirea stăpînirii Țării Românești ¹⁹.

Atît la prima încercare de a reveni în Țara Românească, la începutul lui martie 1602, cit și în cea de a doua, încununată de succes, în iulie același an, Radu Șerban a trecut prin Țara Bîrsei, ultima oară așezîndu-și tabăra lingă moara de hirtie a Brașovului ²⁰, dar a preferat drumul de la est de Teleajen, pe la Pasul Tătarului și Tabla Buții, pentru a tăia retragerea lui Simion Movilă spre Moldova ²¹, așa cum încercase și în 1601, cînd conducea oștile boierilor răsculați asupra lui Simion, cu prilejul luptelor de la Crucea Comisoaiei și Gura Nișcovului ²². În schimb, în iulie 1602, de sub zidurile Brașovului din oastea domnească s-a desprins un detașament condus de Cernica, viitorul mare vornic și Oancea logofăt, care trecînd pe la Bran s-a îndreptat spre Tirgoviște, avînd drept țintă — după un document intern — „să apuce tronul aici în cetatea Tirgoviște” ²³. Detașamentul era destul de numeros, de vreme ce Simion Movilă a fost bătut, fiind nevoit să fugă spre Buzău ²⁴.

Pe la Bran trec în 1602 curierii cu scrisori care atestă legăturile cu Transilvania ale lui Radu clucer Buzescu, care, dealtfel, îl însoțise aici pe Radu Șerban ²⁵. De acum înainte în timpul întregii domnii a acestuia, soliile, care trecînd pe sub zidurile Branului fac legătura între Tirgoviște și comandantul Basta, comisarii imperiali, principii Transilvaniei sau orașele de aici sînt atît de numeroase, încît numai o simplă enumerare a lor ar constitui un material de proporții ²⁶.

Înfrîngerea marelui han la Ogretin (23—24 septembrie 1602) ca și marea campanie antiotomană, dincolo de Dunăre (februarie—martie 1603), au ridicat considerabil prestigiul lui Radu Șerban. Pentru G. Basta și comisarii imperiali devine evident că numai urmașul lui Mihai Viteazul mai putea salva Transilvania de pericolul otoman reprezentat de noul principe Moise Székely, care în aprilie—iunie 1603 cucerise aproape întreaga țară, alungîndu-l pe Basta la Satu Mare ²⁷. La 21 aprilie 1603 Basta scria : „Pericolul e mare și dacă Românul nu vine cu ajutoare

¹⁹ Reconstituirea evenimentelor la C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar).

²⁰ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, Brașov. 1847. p. 209; G. Șincai, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*, II. ed. a II-a, București, 1886. p. 464.

²¹ C. Rezachevici, *op. cit.*

²² Idem, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții la istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în *Studii*, XXIV (1971), nr. 6, p. 1152—1155.

²³ *Documente privitoare la istoria României*, B, XVII-4, București, 1954. p. 365.

²⁴ Cf. *Călători străini*, IV, p. 241.

²⁵ N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*, în *Analele Academiei Române*, S. II. M.S.I., t. XXI, 1899, p. 115.

²⁶ Înregistrarea lor la C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie*.

²⁷ *Ibidem*.

puternice, cum este dator, eu mă îndoiesc de putința de a păstra provincia“²⁸.

Dacă Radu Șerban n-a venit însă decît atunci cînd a socotit el însuși, în schimb de la sfîrșitul lui aprilie și pînă în iulie 1603 a trimis mai multe detașamente care au atras pe secui de partea domnului Țării Românești, au hărțuit oastea lui Moise Székely, i-au nimicit avangarda, au asigurat paza pasului Bran, atrăgîndu-l în cele din urmă pe principe lingă Brașov. Unele din aceste detașamente venind în Țara Birsei de la Tîrgoviște au trecut pe la Bran și deși în 1603 Brașovul înclina spre Moise Székely, cetatea Branului n-a schițat nici un gest de împotrivire la trecerea lor. Detașamentul cel mai însemnat a înaintat pe două coloane : una prin pasul Tătarului, iar cealaltă condusă de Mîrza cel Mare, un fost căpitan al lui Mihai Viteazul, a trecut la 5 iunie 1603 pe la Bran, cele două coloane unindu-se lingă Brașov²⁹. La 6 iulie, cu două zile înainte ca Moise Székely să-și așeze tabăra lingă moara de hîrtie a Brașovului, căpitanii lui Radu Șerban s-au îndreptat spre Rîșnov, „ca dacă le va veni ajutor și zaherea din Țara Românească, să fie mai aproape“ (Șt. Szamosközy), zdrobind între Cristian și Rîșnov avangarda formată din elita trupelor lui Moise. După aceea, căpitanii Gh. Raț și Mîrza s-au retras la Bran în așteptarea oștii lui Radu Șerban³⁰.

Domnul împreună cu oastea Țării Românești porni de la Tîrgoviște după 6 iulie 1603, drumul pînă la Bran durînd trei zile³¹, trecerea prin munți, după un martor ocular, făcîndu-se „cu foarte mari greutate“³². Balada populară închinată lui Radu Șerban, care se mai cînta pe la 1880³³ și care a fost culeasă înainte de 1884 de Aron Prejbeanu de la un lăutar din Comarnicul de pe Prahova, a luat naștere inițial ca urmare a admirației cu care oamenii locului au urmărit neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban în iulie 1611, în campania asupra lui Gabriel Băthory. Cum însă și bătălia cu Moise Székely s-a dat în iulie 1603 tot lingă Brașov, într-o formă dezvoltată a baladei, cele două treceri peste Carpați s-au contopit, dealtfel și cele două campanii. Elementele care se referă la Bran și împrejurimi. la turci și tătari, privesc expediția din 1603 și sînt cele mai numeroase în cadrul baladei. Astfel, domnul și oastea sa în drum spre Ardeal „urcă la munții nalți“ : „Sus în vîrf la Pietricea, // Stătea de se odihnea“; Pietriceaua fiind desigur muntele deasupra Branului, la izvoarele Dimbovicioarei. Ciobănașul întîlnit aici, care paște oile românilor din Zărnești, îi furnizează domnului „vești“ despre situația grea a românilor din Transilvania oprimați în 1603 de turci, tătari și nobili unguri și despre dorința lor de a fi „îzbăviți“ de domnul român. Dar oferta ciobănașului de a-l conduce pe voievod pe o cărare ascunsă : „Printre stînci, strîmtă vilcea // Să nu simtă pasărea“ se referă la drumul expe-

²⁸ A. Veress, *Epistolae et acta*, II, p. 217.

²⁹ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 166, 173—174; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 117; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 222.

³⁰ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 166; N. Iorga, *op. cit.*, p. 118—119.

³¹ Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească*, în *Tezaur*, I, cd. cit., p. 329; *Istoria Țării Românești*, București, 1960, p. 86.

³² N. Iorga, *loc. cit.*, p. 119.

³³ După mărturia lui G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, București, 1899, p. 573.

diției din 1611, între valea Teleajenului și a Tîrlungului, drum neumblat de oști, care necesită într-adevăr o călăuză (locuitorii din Schiulești pe Teleajen, pe unde într-adevăr Radu Șerban a trecut în 1611, pretind cu mult temei pe baza tradiției, că strămoșii lor au condus atunci oastea domnească). Tot la campania din 1611 se referă și afirmația baladei : „Păgînii la Bran păzesc“, căci atunci G. Báthory a trimis un detașament de pază la Bran. Faptul că „bătaia lui Șerban“ e localizată „în jos de Bran“ și că Branul și împrejurimile sale sînt amintite mai des³⁴, ne fac să presupunem că autorul inițial al baladei a fost un român din zona Branului.

Ca urmare a morții lui Moise Székely în bătălia de lingă Brașov (17 iulie 1603), Radu Șerban devine elementul hotărîtor în menținerea Transilvaniei în tabăra „Ligii sfinte“. Una din urmările acestui fapt a fost întărirea relațiilor sale cu Brașovul începînd din 1604. În ianuarie, sfatul cetății trimite un sol la Tîrgoviște, Radu Șerban răspunzînd la 7 februarie prin paharnicul Vilcu. La 3 martie în timp ce paharnicul amintit și postelnicul Neacșu sînt trimiși la Brașov, cetatea trimite la curtea domnească pe popa Mihai de la Sf. Niculae din Șchei³⁵, cu misiunea de a-l chema pe domn la Brașov, în vederea încheierii unei înțelegeri.

Cum domnul solicitase lui Basta o întrevvedere în februarie 1604 la Brașov³⁶, comandantul împreună cu comisarii imperiali, alte personalități și o escortă de 500 de valoni, vine la Brașov la 10 martie, organizînd împreună cu conducerea orașului primirea festivă a lui Radu Șerban³⁷. Domnul sosește în cetate cu 150 de români la 12 martie, și după discuțiile cu Basta și încheierea unei „învoielii“ (*eine starke Bündnis*) cu magistratul brașoveni, „s-a întors iară — scrie cronica popii Vasile din Șchei — cu cinstit rămas bun și cu bucurie mare la scaunul său din Tîrgoviște“³⁸. Toate aceste solii și alaiuri domnești treceau pe la Bran și desigur primirea aici, poate chiar găzduirea domnului român, va fi fost pe măsura prieteniei pe care i-o arăta Brașovul. Tot pe la Bran trece la începutul lui octombrie 1604 și solia munteană condusă de vistierul Papa Greceanu, care discută cu senatul brașovean³⁹, ca și solia acestuia de răspuns, în frunte cu M. Weiss și popa Mihai din Șchei, ce pornește spre Tîrgoviște la 15 octombrie. Ca urmare a tratativelor purtate înaintea întregii curți, M. Weiss perfectează „învoiala“ tratată de Radu Șerban la Brașov în martie⁴⁰ și de atunci între el și Radu Șerban a început o strînsă prietenie, politica cetății fiind coordonată după cea a domnului român.

Socotelile Brașovului înregistrează în 1604 și în anii următori schimbul a zeci de solii cu reședința domnească de la Tîrgoviște, solii — între

³⁴ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II (1884), vol. III, p. 390; G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1885, p. 478—479.

³⁵ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 116.

³⁶ A. Veress, *Epistolae et acta*, II, p. 402—403.

³⁷ N. Iorga, *loc. cit.*; M. Weiss, *Liber annalium*, în *Quellen*, V, p. 168—169.

³⁸ A. Veress, *op. cit.*, p. 421—422, 433; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 150—151; XX, p. 353; C. Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 251; M. Weiss, *op. cit.*, p. 170; S. Nösner, *Res actae*, în *Quellen*, IV, p. 160; P. Banfi, *Tagebuch*, ibidem, p. 419; *Chronik von Pope Vassilie*, ibidem, V, p. 4; R. Tempea, *Istoria sfintei deseri a Scheilor Brașovului*, București, 1969, p. 60.

³⁹ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 118.

⁴⁰ M. Weiss, *op. cit.*, p. 168—170; *Chronicon Fuchsis-Lupino-Oltardinum*, I, p. 230; N. Iorga, *op. cit.*, p. 119.

care se numără și senatori brașoveni — care folosesc drumul Branului. 40 de călărași și dorobanți, care petrece la Brașov între 16 octombrie — 23 noiembrie 1604⁴¹ Tot pe la Bran trec de obicei și numeroasele solii schimbate de Radu Șerban cu principii Transilvaniei, Șt. Bocskay, Sigismund Rákóczi și Gabriel Báthory între 1605—1610⁴², solii la care din partea ardeleană face adesea parte M. Weiss și alți magistrați brașoveni⁴³.

Urmărind să obțină stăpînirea Țării Românești, o mai veche dorință a Báthoreștilor, principele Gabriel Báthory străbate Carpații pe la Bran, cu o oaste apreciată la 35 000 de oșteni⁴⁴, majoritatea haiduci și secui. La 25 decembrie 1610 a sosit în Țara Bîrsei⁴⁵, întîrziind aici cîteva zile, căci deși timpul era călduros, încît cojoacele confecționate de brașoveni pentru oamenii săi n-au fost folosite⁴⁶, căzuse o zăpadă „cum nu s-a mai văzut“, astfel că trecerea munților s-a făcut cu mare dificultate. Oastea principelui s-a împărțit în două. Mai întîi au pornit spre Bran 6 000 de haiduci conduși de Gabriel Bethlen, viitorul principe, cu misiunea de a surprinde pe Radu Șerban la Tirgoviște, precedați de 2 000—3 000 de oameni din Țara Bîrsei cu lopoți, pentru a deschide drumul prin zăpadă. A urmat apoi Gabriel Báthory cu grosul trupelor și artileria, care a efectuat deplasarea în circa șase zile. Cronicile transilvănene, fără a deosebi cele două eșaloane, indică pentru începutul campaniei în Țara Românească date cuprinse între 26—30 decembrie 1610⁴⁷. Momentul pătrunderii avangărzii conduse de Bethlen la sud de Carpați (24 decembrie 1610/3 ianuarie 1611) îl aflăm din dramatica inscripție slavă făcută cu vopsea roșie la exteriorul absidei sudice și a celei a altarului bisericii mănăstirii Dealu, în vremea egumeniei lui Matei al Mirelor⁴⁸. La 7 ianuarie 1611 Báthory era la Tirgoviște⁴⁹, de unde Radu Șerban plecase spre Moldova cu oastea, familia și boierii săi, conform unui plan strategic dinainte stabilit, pentru a nu fi surprins între forțele otomane de la Dunăre și oștile lui Báthory, cu trei zile înainte de intrarea în țară a haiducilor principelui⁵⁰. După cronicile brașovene, trimisul judeului M. Weiss l-ar fi anunțat pe Radu Șerban cu o zi înainte asupra momentului cînd G. Báthory urma să pătrundă în Țara Românească⁵¹, deși domnul cunoștea bine mișcările principelui.

⁴¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 118—119.

⁴² Cf. C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie.*

⁴³ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 189; M. Weiss, *op. cit.*, p. 184; N. Iorga, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁴ Considerăm aceste efective indicate de un act contemporan mai apropiate de realitate (A. Veress, *Documente*, VIII, p. 111); 30.000 de oșteni indică și o altă relație tipărită chiar în 1611 (*Iacobi Franci relationis historicae continuatio...*, <Frankfurt am Main>. 1611, p. 106).

⁴⁵ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 241.

⁴⁶ M. Seybriger, *Chronik*, în *Quellen*, V, p. 438.

⁴⁷ A. Veress, *op. cit.*, p. 113—114; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, loc. cit.; Fr. Mikó, la G. Șincai, *Cronica românilor*, II, ed. II-a, p. 508; cronicile lui P. Sutoris, M. Forgats, S. Nösner și P. Banfi, în *Quellen*, IV, p. 16, 45, 163. V, p. 422.

⁴⁸ R. Gloglovan, *Inscripții inedite de la mănăstirea Dealu*, în *Studia Valahica*, II, Tirgoviște, 1970, p. 169.

⁴⁹ Hurmuzaki, IV², p. 313—315, nr. CCCXXII.

⁵⁰ P. Sutoris, *Auszug aus einer alten Chronik*, în *Quellen*, IV, p. 16. La 1/11 ianuarie 1611 Radu Șerban era a Iași (A. Veress, *op. cit.*, p. 119).

⁵¹ P. Sutoris, loc. cit.; S. Paulinus, *Eine Historie von dem Báthory Gábor*, în *Quellen*, V, p. 599.

Cetatea Branului nu s-a opus trecerii oștilor lui Báthory, dar ținând seama de atitudinea Brașovului, partizană a lui Radu Șerban, care a refuzat să primească pe principe, chiar dacă pentru împotrivire a plătit acestuia o sumă însemnată⁵², probabil Branul nu și-a deschis porțile, cum nu a făcut-o nici în anul următor. De altfel, aceasta explică înverșunarea cu care Gabriel Báthory a pedepsit în aprilie 1612 pe cei doi pircălabi, atunci când aceștia după o scurtă împotrivire i-au predat cetatea⁵³.

Punându-și în aplicare planul strategic, bazat pe alianța cu Moldova, Polonia și cu imperialii⁵⁴, Radu Șerban a redobândit Țara Românească în mai 1611, pornind apoi împotriva lui G. Báthory, care încă din martie se retrăsese în Transilvania. De data aceasta, domnul, care de la Buzău s-a îndreptat direct spre valea Teleajenului, în vreme ce Báthory și-a stabilit la 29 iunie 1611 tabăra lângă Prejmer⁵⁵, a trecut munții de la Schiulești pe Teleajen, pe plaiul care-i poartă de atunci numele, ajungând în valea Tirlungului și de aici la Săcele și Brașov, în ohiar dimineața înfruntării cu Báthory⁵⁶. M. Weiss afirmă că Radu Șerban a străbătut munții și a înfruntat pe Báthory ajutat de brașoveni „în toate chipurile“, iar P. Sutoris, alt cronicar brașovean contemporan, ne informează că Weiss s-a dus chiar el la Radu Șerban pentru a-l chema în ajutor⁵⁷. „Nu numai intrarea neașteptată a lui Șerban prin locuri nebănuite l-a lăsat perplex pe principele Transilvaniei — scria Th. Glower, ambasadorul englez la Poartă — ci de asemenea înțelegerea pe care a făcut-o cu cetățenii Brașovului“⁵⁸.

Ca și în 1603 însă, Radu Șerban a trimis cete militare și pe la alte trecători, astfel că în ajunul luptei, Báthory și cei din tabăra lui erau convinși că „voievodul s-a așezat cu tabăra lângă apa Dimboviței, și vrea să vină împotriva noastră pe la Piatra Craiului dinspre Rucăr“, fapt care l-a determinat pe principe să trimită spre Bran 800—1 000 de călăreți de pază⁵⁹; știrea despre o presupusă sedere a lui Radu Șerban, timp de opt—zece zile la Rucăr fiind înregistrată și în cronica mai târzie a lui G. Kraus⁶⁰.

Deși învingător lângă Brașov asupra lui G. Báthory (10 iulie 1611), deși ajutat după luptă de oștile imperiale venite din Ungaria Superioară sub conducerea lui Sigismund Forgách, Radu Șerban n-a izbutit să atragă de partea sa nobilimea și pe secui, iar G. Báthory a rezistat cu succes în

⁵² M. Weiss, *Liber annalium*, p. 220.

⁵³ P. Sutoris, *op. cit.*, p. 26; A. Hegyes, *Diarium*, în *Quellen*, V, p. 452. Cei doi pircălabi erau pielarul Horvat și croitorul Johannes.

⁵⁴ Cf. C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie*, p. 768—769.

⁵⁵ Th. Tartler, *Tartlauer Chronik*, în *Quellen*, IV, p. 66.

⁵⁶ C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lângă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, p. 124—126.

⁵⁷ M. Weiss, *Liber annalium*, p. 222; P. Sutoris, *op. cit.*, p. 19. Cf. și Caspar Böhthinus, *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen*, în *Monumenta Ungrica*, ed. J. Cr. Engel, Viena, 1809, p. 282. La domnul român ar fi fost, după Böhthinus, J. Benkner și alți doi orașeni (*ibidem*, p. 284—285); S. Nösner, *Res actae*, în *Quellen*, IV, p. 163.

⁵⁸ Elvira Georgescu, *Dépeches de Sir Thomas Glower à lord Salisbury*, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, Paris, XII (1934), 1e partie, p. 31.

⁵⁹ Fr. Mikó, trad. la I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban la Brașov (1611) — văzută de un cronicar transilvănean*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 198; C. Böhthinus, *op. cit.*, p. 285; A. Veress, *Documente*, IX, p. 182.

⁶⁰ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, București, 1965, p. 12.

Sibiu asediului la care a fost supusă cetatea de cei doi aliați în august. Masiva intervenție turco-tătară, care încă din prima jumătate a lui iulie 1611 instaurase pe Radu Mihnea, protejatul Porții, în Țara Românească și care în septembrie s-a năpustit prin Pasul Buzăului în Țara Birsei⁶¹, a determinat pe Radu Șerban și Sigismund Forgách să caute apropierea cetății, prietene a Brașovului, care l-a primit între zidurile ei pe comandantul imperial, în timp ce Radu Șerban gata de luptă a rămas în tabără de lângă orașul vechi pînă la 14 septembrie 1611⁶². În ziua următoare, Radu Șerban a plecat spre Țara Românească, câteva zile mai tîrziu trecînd pe sub zidurile Branului⁶³, urmărit de avangarda lui Báthory. Întîmpinată cu foc de apărătorii cetății Bran aceasta s-a retras spre Rîșnov. În rîndurile ei se afla și cronicarul Fr. Mikó, care a privit ultimii oșteni ai lui Radu Șerban mistuindu-se pe sub poalele cetății, după ce au lăsat în urmă carele cu bagaje⁶⁴. I-au urmat curînd oștenii lui Sigismund Forgách, care nu voiau să lupte cu turcii și care de la Bran au luat „drumul Cigăului” sau „Țigăului” (*Cziga utjan*), cu intenția de a se îndrepta spre Lipova. Pe „Cigău” ei au părăsit pînă și carele cu hrană, unindu-se cu oastea lui Radu Șerban⁶⁵.

Cetatea Bran a fost astfel ultimul aliat al lui Radu Șerban, care n-a mai ajuns niciodată în cetatea sa de scaun. Despărțindu-se în Țara Românească de oștile pămîntene, împreună cu lefegii poloni, curtenii moldoveni și rămășițele oștii lui Forgách, domnul a trecut Milcovul la 29 septembrie 1611. Succesul retragerii sale prin Țara Românească s-a datorat faptului că Radu Mihnea n-a cunoscut drumul urmat de rivalul său. Neașteptîndu-se ca acesta să coboare pe la Bran spre Tîrgoviște, „el au fost mers spre Teleajen cu mulțime de turci și cu tătari asupra lui Șărbăn vodă” — afirmă un participant la evenimentele, dar abia la Lunca Mare (Lunca Asău) în Moldova „i-au ajuns tătarii gonaci fără veste”, nimicînd o parte din poloni și moldoveni⁶⁶. De acum pentru Radu Șerban începe lunga pribegie în țările împăratului, încheiată la 1620 în catedrala St. Ștefan din Viena.

Anul acesta cînd se împlinesc 600 de ani de atestare documentară a cetății Bran și 375 de ani de la urcarea în scaun a lui Radu Șerban, rîndurile de mai sus constituie nu numai evocarea unor momente legate de istoria cetății, trecute ușor cu vederea de istoricii ei, ci, totodată, un modest omagiu adus voievodului care unind destinele Țării Românești și ale Transilvaniei, mai mult decît oricare altul după Mihai Viteazul, a străbătut în atîtea rînduri drumul Brașovului, cum n-o va mai face nici unul din urmașii săi în scaun.

⁶¹ Cf. pentru sfîrșitul celei de a doua domnii a lui Radu Șerban, C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie*.

⁶² P. Sutoris, *op. cit.*, p. 21; S. Nösner, *op. cit.*, p. 164; Hurmuzaki, IV¹, p. 451, nr. CCCLXXXI.

⁶³ S. Nösner, *loc. cit.*; M. Seybriger, *Chronik*, în *Quellen*, V, p. 441; Valentin Goekesch, *Chronik*, în *Quellen*, VI, p. 9.

⁶⁴ Fr. Mikó, la I. Crăciun, *Sfîrșitul domniei lui Radu Șerban. O mărturie mai puțin cunoscută*, în *Studii și cercetări istorice*, XVIII, Iași, 1943, p. 294; G. Kraus, *op. cit.*, p. 18, afirmă eronat că Radu Șerban s-a retras prin pasul Buzăului.

⁶⁵ *Chronicon Fuchsis Lupino-Oltardinum*, I, p. 247; A. Veress, *Documente*, VIII, p. 221. Drumul Cigăului-Țigăului, azi neidentificabil, pare să fi fost un drum local în zona Branului, al cărui nume provenea de la ocupația păstorească a locuitorilor.

⁶⁶ *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 89; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 83.

RADU ȘERBAN ET LA CITÉ DE BRAN

— RÉSUMÉ —

Après une brève présentation de la route qui reliait la Valachie à la Transylvanie (en suivant le trajet des localités Rucăr-Bran), la communication présentée lors de la célébration en 1977 de 600 ans d'attestation documentaire de la cité de Bran et de 375 ans depuis l'avènement de Radu Șerban au trône de Valachie (1602—1611), expose en détail les relations du prince roumain avec la ville de Brașov et la cité de Bran. L'époque de Radu Șerban, en fait le continuateur des actions de Michel le Brave, constitue un moment significatif dans l'histoire des relations entre la Valachie et le Trasylvanie; parmi les princes roumains du XVIIe siècle, Radu Șerban s'étant le plus souvent arrêté à Brașov, en passant par la cité de Bran. On présente par ordre chronologique non seulement les passages du prince roumain par la cité de Bran, notamment en 1603, lors de la campagne contre le prince Moise Székely et en 1611, lors de la retraite après l'expédition contre Gabriel Báthory, mais aussi le passage par la même cité des troupes roumaines en 1602 et 1603, des nombreux émissaires diplomatiques et des fréquentes ambassades échangées entre la prince de Valachie avec les princes de Transylvanie, le capitaine des Sicules et les villes transylvaines, au premier chef la ville de Brașov. Cette dernière a conclu d'ailleurs un accord avec Radu Șerban en 1604. L'avancement du prince roumain, à la tête de son armées, par la cité de Bran, lors de la campagne contre Moise Székely, s'est reflétée aussi dans une ballade composée probablement par un habitant de la zone de Bran. On présenté également, le passage par la même cité, en route vers la Valachie, des ambassades de Brașov, en tête avec le juge M. Weiss, de celles envoyées par les princes de Transylvanie ou par les Sicules, la cité de Bran constituant souvent un endroit d'arrêt de celles-ci, à une époque d'intenses relations entre les pays roumains.

BRÎNCOVEANU ȘI BRAȘOVUL

MINERVA NISTOR

Situația politică

Urmărind etapele majore ale domniei lui Constantin Brîncoveanu, remarcăm că odată ajuns domn, el a continuat relațiile înaintașilor săi cu Brașovul, relații ce oscilau în funcție de conjunctura politică în care se afla Țara Românească.

Ales domn, într-un moment dificil, când turcii și tătarii se pregăteau să atace Țara Românească, iar intențiile expansioniste ale Imperiului habsburgic erau atât de vădite (indeosebi după căderea Belgradului în anul 1688), Brîncoveanu știa că soarta țării sale înconjurată de dușmani depindea nu de puterea armelor proprii ci de aceea a diplomației „informată, prezentă și suplă”¹.

Vecinii, indeosebi principii Transilvaniei, nu rămân indiferenți față de politica pe care o va duce noul domn, așa cum o dovedește și scrisoarea trimisă la 21 august 1689 de principele Transilvaniei, Mihai Apaffi, magistratului Brașovului prin care îi cere informații asupra situației din Țara Românească unde se află Constantin Brîncoveanu „despre acțiunile și intențiile sale”².

Îndată ce ajunge domn, sfătuit și de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino, Brîncoveanu îi scrie lui Constantin Aga Bălăceanu, aflat la Viena, să renunțe la încheierea tratatelor cu imperiului. „Încă nu este vremea a ceea ce gîndești că turcul și tătărul încă este în puterea lor”³.

Totuși, după victoria de la Tohan — Zărnești (11—12 august 1690) când oștile românești, turcești și tătărăști în frunte cu Beiul (Constantin Brîncoveanu) — cum îl numea cronica turcească — înfrîng pe habsburgi, Brîncoveanu începe treptat să-și schimbe atitudinea față de turci, deși aceștia îl răsplătiseră confirmîndu-i, după iscălirea păcii de la Karlovitz (1699) domnia pe viață⁴.

Deoarece perspectivele militare și politice ale Imperiului otoman în-

¹ Virgil Cîndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Matei, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 170—172; P. P. Panaitescu, *Țara Românească în vremea lui Constantin Brîncoveanu, Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 207.

² *Arhivele Statului Brașov, Colecția de documente a Magistratului orașului (Colecția Fronius)*, vol. II, doc. 243.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 207.

⁴ Înfrîngerea habsburgilor s-a soldat cu capturarea a 30 de tunuri, muniții, precum și steagurile primite de la papă. Peste 200 de persoane au reușit să fugă, găsindu-și adăpost în cetatea Brașovului, fiind apoi obligați să se predea, cînd și Brașovul, Sibiuul, Clujul și alte orașe au fost nevoite să se supună lui Emerik Tököly, ales principe al Transilvaniei de „Dietă”, convocată la Cristian-Sibiu. Cu această

cep să devină nefavorabile, Brîncoveanu acreditează ideea apropierii de Imperiul țarist și de Habsburgi.

Prin politica sa față de Imperiul țarist, Brîncoveanu urmărea atragerea țarului Petru I spre un război cu turcii, „a grăbirii acestui conflict de la care țările române așteptau atât de mult“, primind pentru serviciile aduse țarului crucea de cavaler al ordinului „Sf. Andrei“, iar printr-o Jalo-vannaia gramota (privilegiu), din 1701 i se asigura lui și Contacuzinilor în caz de primejdie azil în Malorusia.

Apropierea de habsburgi, îi aducea dreptul de refugiu în Transilvania, într-un moment cînd perspectiva unui atac turcesc ce putea fi defavorabil Rusiei, îi primejduia viața⁵. Un alt motiv al apropierii de habsburgi, era desigur și acela de apărare a integrității bisericii ortodoxe împotriva tendințelor de catolicizare ale Vaticanului care avea influență la curtea de la Viena⁶, contribuind astfel în mod indirect la afirmarea conștiinței unității naționale a românilor din Transilvania, un nou pas spre realizarea acestei unități.

Brîncoveanu, făcuse pe lângă imperiali cîteva tentative îndrăznețe; la rîndul lor, aceștia se amăgeau cu speranța că domnitorul va lucra pentru ei.

Pentru serviciile aduse pe cale diplomatică habsburgilor și ca prieten al acestora, i-a fost decernată lui și fiului său mai mare (Constantin) la 30 ianuarie 1695 de către împăratul Leopold I, diploma de prinț ereditar al Sf. Imperiu cu drept de a purta titlul de „Ilustrisimus“ ce se adăuga la diploma de nobil ardelean obținută în 1679 și la aceea ce conte al Ungariei primită la 1688. Împăratul se adresa lui Brîncoveanu cu formula: „Prea strălucit, înalt și iubit principe“⁷.

Relații economice și culturale ale domnitorului Constantin Brîncoveanu cu Brașovul

Pentru stabilirea unor raporturi mai strînse cu curtea imperială, pentru sprijinirea populației din Șchei, prin menținerea bisericii ortodoxe și îndeosebi pentru asigurarea unui refugiu în eventualitatea unei primejdie

ocazie, Brîncoveanu ține o frumoasă „orație“. La Zărnești a fost ucis, apoi decapitat marele boier, Constantin Aga Bălăceanu. Capul i-a fost trimis la București și expus pentru învățătură de minte. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, p. 112 (după cronică lui J. Teutsch, *Geschichte Jahr*; Hans Hermann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, vol. I, Sibiu, 1893, p. 124; Mihail Guboglu, *Cronici turcești privind țările române în sec. XVII și începutul sec. XVIII*, București, 1974, vol. II, p. 390—391; Iohann Filstich, *Încercare de istorie românească*, București, 1979, p. 225—282; N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, p. 329; N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 130; idem, *Brașovul și românii*, București, 1905, p. 233; *Istoria României*, III, p. 208; Candid Muslea, *Biserica sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I, Brașov, 1943, p. 307; A. A. Sturza, *C. Brîncoveanu, prince de Valachie 1688—1714, son regne et son époque*, Paris, vol. III, 1915, p. 78; St. Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1969, p. 134.

⁵ Gh. Georgescu Buzău, *Un diplomat român la Moscova, la începutul sec. al XVIII-lea*, *David Corbea Ceașul*, în „*Relații româno-ruse în trecut*“, București, 1957, p. 12; Virgil Cîndea, *op. cit.*, p. 177—179, 184.

⁶ Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 167.

⁷ V. Drăghiceanu, *C. Brîncoveanu, conte al Regatului ungar și principe al sacrului imperiu român*, București, 1915, Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 167—168.

turcești, în viitor politica domnitorului față de Brașov va avea acest întreg caracter. Preocupându-se succesiv de aplicarea acestui plan, domnitorul reușise să-i cîștige pe brașoveni, îndeosebi conducerea orașului (magistratul), printr-o serie de privilegii date acestora și prin comenzile mari făcute meșterilor brașoveni. Brașovul, a găsit în acest timp în Brîncoveanu un sprijinitor moral și material, avîndu-se în vedere situația grea în care se afla datorită ocupației habsburgice și a concurenței cu produse vieneze.

Brașovenii aveau în Țara Românească vie, iar negustorii beneficiau de mari avantaje față de cei locali. La fel păstoritul birsanilor supuși Brașovului nu se făcea prin secuime pe unde ajungeau în Vrancea și întilneau alți păstori, ci prin văile munților din Țara Românească datorită calității superioare a ierbii de pe versantul sudic al Carpaților meridionali, bucurîndu-se de mari privilegii, așa cum reiese din hrisoavele de dănie ce poartă iscălitura autografă a lui Constantin Brîncoveanu și din corespondența păstrată în Arhivele Statului Brașov și Arhiva Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului.

Astfel, prin hrisovul din 28 martie 1694, Constantin Vodă scutește pe negustorii brașoveni aflați în Țara Românească de birul judecătoresc, de schimb banilor, de fum, cotărie, haraci, cai domnești și împărătești, și de orice alte dări⁸. Într-un alt hrisov din 28 noiembrie 1695, scutește viile bisericii din Șcheii Brașovului, de la Pitești, Cernătești și din Dealul Topolovenilor de vinărit și de toate dăjdiile și rînduielile⁹. La intervenția unor șcheieni, la 28 noiembrie 1696, domnitorul oprește oierii din țară de a lua pentru oile birsane taxe mai mari decît cele stabilite pentru ei¹⁰.

La 14 octombrie 1697, Constantin Vodă mulțumește lui Hanăș Mancăș (Johann Mankesch) jude primar al Brașovului pentru „ploconul” trimis, asigurîndu-l că e gata să-l ajute în orice problemă ar avea în Țara Românească, anunțîndu-l totodată că i-a înnoit cartea de oierit¹¹.

Nu era an în care domnitorul să nu aducă înlesniri brașovenilor; astfel printr-un hrisov din 5 ianuarie 1701, scutește de birul slujitoresc și de alte orînduieli pe negustorii brașoveni care au fost prădați de oștile nemțești și fac negoț prin deosebitele orașe ale țării¹².

La 1 decembrie 1701 Constantin Vodă oprește luarea taxelor de la stînele birsanilor¹³, iar printr-o scrisoare din 26 februarie 1704 adresată lui Andreăș „Reltel” (Andreas Rether), jude primar și magistrat al orașului Brașov, Constantin Brîncoveanu mulțumește pentru „plocon” și promite ca pe cît îi va sta în putință, va ușura pe „scheii brașoveni care se hrănesc în țară” ... măcar că și aici la noi desul de greale sînt (obligatiile)“¹⁴.

⁸ *Catalogul documentelor bisericii sf. Nicolae din Schei — 1594—1836 (Catalog Glodariu)*, doc. 17; Sterie Stinghe, „Gazeta Transilvaniei”, nr. 18, 4 martie, 1937.

⁹ Sterie Stinghe, *Gazeta Transilvaniei*, nr. 20, 11 martie, 1937.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 18, 4 martie, 1937.

¹¹ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: *Primăria Brașov*, Colecția de documente a Magistrului „Stenner”, seria slavă, vol. I, anii 1415—1709, fond 1, doc. 357; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 306, doc. 9; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 247; *Documente Hurmuzaki*, vol. XV², p. 1467, doc. 2745; *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. I, anii 1521—1799, Brașov, 1955, p. 32, doc. 146.

¹² *Catalog Glodariu*, doc. 26; St. Stinghe, *op. cit.*, nr. 21, 14 martie, 1937.

¹³ *Catalog Glodariu*, doc. 37; St. Stinghe, *op. cit.*, nr. 22, 18 martie, 1937.

¹⁴ *Stenner*, I, 3, doc. 389; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 6; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 252; *Documente Hurmuzaki*, XV², doc. 2833; *Catalogul documentelor românești*, doc. 210; Șt. Ionescu, Panait *op. cit.*, p. 226.

La 23 ianuarie 1705, domnitorul anunță sfatul cetății Brașovului despre vinul cumpărat de birșani la Cimpulung și oprit de curuți. Informează totodată că brașovenii aflați în „țară“, vor plăti taxe mai mici pe vite decît pămîntenii ¹⁵. În 1707 ianuarie 30, Brincoveanu scrie noului jude Georgius Jeckel despre regretul său pentru moartea judei Andreas Rether „om bun și priatin“. Anunță totodată, că a poruncit asupra vămii pentru vitele și carele brașovenilor „ce vin să ia vinuri și alte bucate din țară“ ¹⁶.

Asan, mare căminar anunță pe brașoveni la 21 septembrie 1707, despre măsurile luate de Brincoveanu pentru a pune capăt abuzurilor la vama de la Cimpina, hotărînd totodată, ca marfa brașoveană să nu aibă voie a o vinde prin tirguri sau să o aducă de la Brașov alți negustori decît numai brașovenii ¹⁷.

La 22 septembrie 1707, domnitorul anunță sfatul Brașovului despre ușurarea dărilor brașovenilor stabiliți în Țara Românească, cruțați față de alte „breasle“ din țară, care s-au mai încărcat cu dări deși „nu gîdim să fi mai fost vreodată greu pămîntului acestuia ca acum“. Domnitorul le reproșează că șcheienii s-au învățat să umble pe alte „poteci“ decît drumul inare al vămii (pentru a nu plăti vamă) ¹⁸.

Printr-un alt hrisov din 8 ianuarie 1713, Constantin Vodă dă voie brașovenilor să țină oi cîte vor vrea, dispunînd cum și cîtă vamă să plătească pentru vinurile de la viile lor din Țara Românească, scutindu-i de multe dări obișnuite în țară ¹⁹.

Domnitorii care vor urma la tron după C. Brincoveanu: Alexandru Mavrocordat, Mihai Racoviță, Alexandru Ipsilante ș.a., vor reconfirma și ei aceste privilegii.

C. Brincoveanu reușește să-i cîștige pe juzii primari ai orașului și prin împrumuturile mari acordate acestora. Astfel la 20 mai 1706, judele Andreas Rether, cu întregul magistrat aflați în București, dau atestare că au împrumutat de la domnitorul C. Brincoveanu suma de 3000 de taleri cu dobîndă de 100% pe an, punînd garanție pînă la plata datoriei, satul Tohan din districtul Brașov.

La 30 mai 1709, domnitorul cere judei Bartes Seuler (Bartolomeus Seuler)³ și sfatului orașului, să i se restituie prin trimisul său cei 3000 taleri împrumutați cu trei ani în urmă. De nu le va fi la îndemină, să facă alt „așezămînt“. Cu greu obține domnitorul, iar după moartea acestuia doamna Maria (abia în 1718) banii împrumutați. Tergiversările conducerii orașului

¹⁵ Stenner, I, 3, doc. 353; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 3; idem, *Socotelile Brașovului*, doc. 353; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 3; idem, *Socotelile Brașovului*, doc. 353; *Documente Hurmuzaki*, XV², doc. 2841; *Catalogul documentelor românești*..., doc. 14.

¹⁶ Stenner, I, 3, doc. 402; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 13; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 255; *Documente Hurmuzaki*, doc. 2851; *Catalogul documentelor românești*..., doc. 221; *Inventarul Arhivelor Statului Brașov*, Colecția Stenner, doc. 392.

¹⁷ Stenner, I, 3, doc. 691; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 11; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 256; *Documente Hurmuzaki*, doc. 2862; *Catalogul documentelor românești*..., doc. 234.

¹⁸ Stenner, I, 3, doc. 410; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 12; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 257; *Documente Hurmuzaki*, doc. 863; *Catalogul documentelor românești*..., doc. 236.

¹⁹ *Catalog Glodariu*, doc. 59, 97, 101, 499; St. Stinghe, *op. cit.*, nr. 25, 1937.

pentru restituirea banilor, denotă situația grea în care se afla Brașovul sub dominația habsburgică²⁰.

În actele convenționale încheiate cu ocazia împrumutului, domnitorul este elogiat: „gratiosos nostros dominos et magnos patronus“, iar în scrisorile de binețuri trimise juzilor orașului, Brîncoveanu se adresa „bunului nostru prieten și vecin de aproape, mare județ al cinstitei cetăți a Brașovului“²¹.

Pentru privilegiile primite, la rîndul său și Brașovul dădea înlesniri domnitorilor și boierilor din Țara Românească pentru comenzile făcute meșterilor brașoveni, pentru cumpărături pe piața orașului, refugiu în timp de primejdie și îndeosebi pentru adăpostirea averilor.

În dorința de a avea o curte strălucitoare, ctitorii laice și de cult împodobite, pentru darurile care trebuiau trimise la Poartă și îndeosebi pentru a ajuta meșterii brașoveni, domnitorul comandă la Brașov, diverse obiecte destinate înfrumusețării interioarelor, uzului casnic și nevoilor cultului, poletie în aur și argint: cupe împodobite pentru mesele mari ale curții, argintării de masă, tipsii de cositor pentru cuhniile domnești, candelabre, sfețnice, candelă, podoabe, postavuri, funii de ocnă, sfoară, carete, fernerie, clopote, vase de aramă, etc. deși se lucrau și în țară astfel de produse cum reiese din scrisoarea trimisă la 15 mai 1696 de Daniel Barbara (Kendorfi) judeului primar al Brașovului, Johann Mankesch, ca să-i permită exportul unor vase vechi de cupru ale ei în Țara Românească (Hava Alföld) pentru a i se confecționa acolo vase de aramă pentru casa ei²².

La Brașov, la „Irimia pecetariul“ comandă Brîncoveanu la 10 aprilie 1689 pecetea de inel săpată într-un safir ales și scris cu slove latinești, datat 1689²³.

La 25 decembrie 1697, Brîncoveanu scrie judeului primar să determine breasla postăvarilor, să execute comanda de postav, breasla frîghierilor, comanda de sfoară, iar pe cea a turnătorilor în cositor să confecționeze tipsiile din cositorul trimis, însă să-l lucreze curat, precum l-au primit²⁴.

Documentele consemnează repetatele schimburi de produse între domnitor și juzii orașului. La 24. oct. 1698 Brîncoveanu mulțumește jupînului

²⁰ Stenner, I, 3, doc. 418; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 8; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 260; *Documente Hurmuzaki*, doc. 2875; *Catalogul documentelor românești*, doc. 264; Constantin A. Stoide și C. T. Jiga, *Cantacuzinii și Brîncovenii, creditori ai Brașovului*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1962, p. 235. „Sumam pecuniae inopiam his turbulentis temporibus“; Arh. St. Brașov, Acte diverse 381 — anexa I. latină.

²¹ C. A. Stoide, C. T. Jiga, *op. cit.*, p. 238; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 283; St. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 268.

²² *Arhivele Statului Brașov*, Fond: *Primăria Brașov*, Colecția de documente a Magistrului orașului, „Schnell“, doc. 240; St. Ionescu, Panait, *op. cit.*, 97.

²³ Stenner, I, 3, doc. 349; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 91, doc. 5; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 237—238; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1416, doc. 2617; *Catalogul doc. românești*, doc. 107.

²⁴ Stenner, I, 3, doc. 350; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 62—63, doc. 9; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 247; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1465, doc. 2749; *Catalogul documentelor românești*, doc. 161.

Mancăș (Johann Mankesch) pentru păstrăvăii trimiși, „bucurându-ne că ne-am apropiat cu vecinătate”²⁵.

Dorința domnitorului de ajuta meșterii brașoveni se desprinde și din scrisoarea trimisă la 22 ianuarie 1698 judeului, în care aduce obiecțiuni la prețul obiectelor de cositor comandate meșterilor brașoveni pe care tot le cumpără deși sînt mai scumpe decît cele din Danța (Gdansk — Dantzig — Danzig — Polonia) care sînt mai bune și le poate cumpăra în țară unde vin negustorii cu ele. Tot din Danzig unde era un vestit atelier de turnătorie a metalelor, putea să cumpere și clopote²⁶.

La 3 martie 1708, Brîncoveanu anunță pe judele primar Gh. Reitel (Georg Jeckel) că a primit postavul comandat²⁷, iar la 1 iulie și 6 august 1709, cere judeului Bartes Sauleru (Bartolomeus Seuler) să-i poruncească lui Mihai Clopotariul (Michael Einscherck) să-i isprăvească sfeșnicele, iar turnătorului de clopote Hendrih Lambru (Henrich Lampe) (din Hildesheim — Germania) să meargă să-i ducă clopotul ce l-a vărsat (turnat) și sulinarele comandate să le așeze la fîntină că va ordona rucărenilor să vină cu carele să le ridice²⁸.

Brașovul a constituit și punct de tranzit spre Țara Românească a unor produse occidentale: cristaluri, tipsii de argint, cositoare aduse din Ungaria, Boemia, Lipsca.

De la Brașov cerea Brîncoveanu meșteri vestiți zidari, ștucatori, timplari etc. Brașovului, centru meșteșugăresc vestit, i se pot atribui multe opere brîncovenești cu funcționalități diverse, îndeosebi argintărie: pocale, talere, cățui, chivoturi, ferecături de cărți, ripide, vase de ars mirodenii, candelă, căni, candelabre, sfeșnice etc. (deoarece metalul prețios prelucrat, constituia și un mijloc de teaurizare, de rezervă bănească mai ușor de transportat) păstrate astăzi în diferite colecții și muzee din țară și străinătate, executate de meșteri vestiți ca: Georg May II, Hans Rentsch, Johannes Henning, Michael Neustädter, Peter Bartsch, Georg Böss, Marcus Reinner, Pitter Hiensch, Martin Engertr, Georg Böhn, St. Weltzer și alții. Din stilul și variatele metode de lucru ale argintarilor brașoveni în care se remarcă influențe ale artei meșterilor orfevrari din sud-estul Germaniei, a școlii din Nürnberg, Augsburg și nordul Italiei, desprindem strădania lor de a îmbina în mod cît mai fericit formele transilvănene de Renaștere și baroc cu cele ale artei bizantine prin intermediul țărilor române, ale artei românești, care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, se afla într-o epocă de mare înflorire. Epoca brîncovenească a fost ultima perioadă

²⁵ Stenner, I, 3, doc. 367; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 307—308, doc. 11; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 248; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 469; *Catalogul documentelor românești*, 163, 2762; *Inventarul Arhivelor Statului Brașov*, p. 151, doc. 367.

²⁶ Stenner, I, 3, doc. 361; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 90, doc. 10; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 247—248; *Documente Hurmuzaki*, doc. 2751; *Catalogul documentelor românești*, doc. 152.

²⁷ *Arhivele Statului Brașov, Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei, Catalog de documente*, vol. I, doc. 83.

²⁸ Stenner, I, 3, doc. 421—424; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 12—13; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 260; *Hurmuzaki*, XV², doc. 2904, 2912; *Catalogul documentelor românești*, doc. 267, 270.

de strălucire a artei argintăriei. Prin Brincoveanu, s-a creat la Brașov o veritabilă școală de meșteșuguri artistice.

La majoritatea produselor comandate de Brincoveanu meșterilor brașoveni, se remarcă faptul că el cerea ca lucrările să reflecte gustul mediului artistic românesc, meșterii trebuind să execute după modelele, „izvoadele” și temele primite, stabilindu-se astfel, că deși lucrarea era executată de un meșter dintr-un centru săsesc, concepția artistică era românească. Edificatoare în acest sens, este scrisoarea din 16 februarie 1706, prin care domnitorul îl anunță pe judele Brașovului că l-a reținut pe Georg May (argintarul preferat al domnitorului), un răstimp la curtea sa ca să se poată înțelege cu el asupra fiecărui amănunt a noii sale comenzi, informându-l totodată că el s-a înțeles cu meșterul și speră să execute și de data aceasta lucrări frumoase²⁹.

Vorbind despre Brincoveanu, despre epoca sa, trebuie să vorbim și despre ceea ce a reprezentat el pentru spiritualitatea românilor din Șchei. Brincoveanu trimite cărți (minee, trioade penticostare) și scrisori de îmbărbătare șcheienilor ca de exemplu scrisoarea din 5 iulie 1701³⁰, îndemnându-i să rămână în credința lor cea veche, contribuind în mod indirect la emanciparea românilor de aici și la lupta împotriva tendinței de deznăționalizare. Trimite și hrisoave de dănie bisericii Sf. Nicolae ca cel din 1701, diferite obiecte de cult: cruci, împodobite cu pietre prețioase, argintărie, sfite etc.³¹ și chiar pe ceașul Corbea în nenumărate rinduri să-i mențină pe șcheieni în vechea lor credință.

Prin politica sa, domnitorul a creat brașovenilor multiple și diverse posibilități de afirmare. De la Brașov își recrutează Brincoveanu valoroși sfetnici diplomați ca fiii dascălului Ioan Corbea „gocioman” la biserica din Șchei și „logofăt” la cetatea Brașovului, pe frații Teodor, David și Matei, refugiați în Țara Românească după ocupația habsburgică (1688).

Cei trei frați mari învățați, care îndepliniseră la început funcția de traducători la Cancelaria domnească pentru limbile: latină, slavonă, rusă și greacă, au primit învățătura probabil de la tatăl lor „care trebuie să fi fost un dascăl bun și un preot luminat”, deoarece preoții de la biserica Sf. Nicolae erau aleși dintre cei mai culți, conform unei vechi tradiții.

²⁹ Identificarea mărcilor de meșteri de pe obiectele aflate în muzeele și bisericile din Brașov, ne-a îngăduit cunoașterea unor opere aparținând și altor artiști consacrați, ca descendenții direcți ai lui Georg May: Andreas May I, II, Michael May junior, Samuel May etc. Unele din lucrări fără a fi datate, se situează ușor prin tehnică, compoziție și stil, în aceeași perioadă brincovenească. Analogiile ne ajută la încadrarea artistică a lucrărilor într-un interval de timp apropiat perioadei lui Georg May, cadrul cronologic în care se înfiripă un nucleu creator, care a cuprins generații de meșteșugari. Și lucrările acestor argintari sînt pe cît de importante ca valoare artistică, pe atît de reprezentative ca expresie a unui puternic centru meșteșugăresc. Brașovul preia și dezvoltă tradiția prelucrării metalelor, iar acești meșteri nu fac decît să cultive activitatea vechilor ateliere. Gyárfás Tihamer, *Brassói ötvösség története*, Brașov, 1912, p. 318, doc. 444; Victor Roth, *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, Sibiu, 1934, p. 10; Corina Nicolescu, Fr. Killyen, *Der Kronstädter Goldschmied Georg May II, und sein Werk in Forschungen zur Werks und Landeskunde*, vol. IX, 1966, nr. 1, p. 61; Minerva Nistor, *Noi identificări de opere brincovenești ale argintarului brașovean Georg May II*, Cumidava V, Brașov, 1971, p. 64.

³⁰ *Catalog Glodariu*, doc. 30, reprodus de Candid Mușlea, *op. cit.*, fig. 33; St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei*, Brașov, 1901, vol. I, p. 19; Arh. Mz. Schei, *Catastif VII/3*, p. 89.

³¹ Arh. Mz. Schei, *Catastif VII/2*, p. 27.

Într-un așezămint de la începutul secolului al XVIII-lea, referitor la această biserică, românii din Șchei hotărâu în această privință „preoți neînvățați și necredincioși și neînțelepți să nu primească orășenii” (din Șchei n.a.)³².

Cel mai însemnat dintre ei, ceaușul David, aflat în serviciul lui Brîncoveanu, al Cantacuzinilor și prin ei în serviciul țarului Petru I, dovedise capacitatea „diplomaților români solicitați pentru cultura, experiența și abilitatea lor, reușind să joace un rol în politica externă a marilor puteri europene ale vremii”³³, „un fin politician, inteligent”, cum îl caracteriza țarul³⁴.

În importanta misiune încredințată de țar, pregătirea și încheierea alianței cu Francisc Rakoczi al II-lea (cel ce reprezenta în acea vreme ostilitatea habsburgică)³⁵, ceaușul David, încearcă să-l capaceze pe Rakoczi „nu ca sol... ci ca ardelean”³⁶. Nu e exclus ca, în decursul tratativelor, pribeagul din Brașov să fi sprijinit pe lângă Francisc Rakoczi și cauza românilor din Transilvania aflați sub dominație străină.

Brîncoveanu fusese la Brașov înainte de a fi domn (1674), trimis de Gh. Duca să determine pe boierii refugiați aici, printre care mulți Cantacuzini, să se înapoieze în țară. El însoțea pe mama sa Stanca și pe bunica sa Ilina. Succesele misiunii de la Brașov, aveau să contribuie la evoluția carierei politice a tânărului boier. A fost apoi, și după victoria de la Tohan-Zărnești, în zilele de 14—15 august când vizitează Brașovul și biserica Sf. Nicolae, unde asistă la slujba religioasă³⁷.

Acest oraș, cu mare vocație umanistă persistentă încă, corespundea din plin cerințelor domnitorului, fiind în imediata apropiere a Țării Românești. Nu putem trece cu vederea nici atmosfera cultural-artistică, precum și centrul românesc al Șcheilor care întreținea permanente legături cu Țara Românească și Moldova.

³² Cei trei frați îndeplineau funcția de traducători la Cancelaria domnească pentru limbile latină, slavonă, rusă și greacă. Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor române greco-ortodoxe din Brașov*, Brașov, 1902, p. 1—2; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1477; Stenner, I, 3, doc. 379; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 325—326, doc. 5.

³³ Virgil Cîndea, *op. cit.*, p. 184; C. Șerban, *Legăturile stolnicului Constantin Cantacuzino cu Rusia, în Studii și articole de istorie*, III, 1957, p. 241.

³⁴ Pe lângă funcția de ceauș, în oastea munteană, primește și aceea de diplomat, fiind trimis de domnitor la încoronarea regelui Poloniei August al II-lea. La cancelaria țarului i se conferise rangul de consilier aulic, unde i se încredințează domeniul relațiilor diplomatice cu țările române, iar lui Teodor, funcția de curier extraordinar. Gh. Buzău, *op. cit.*, p. 14—20; C. Șerban, *op. cit.*, p. 246; G. S. Ardeleanu, *Știri privitoare la istoria țărilor române în corespondența împăratului Rusiei Petru I*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I, 1950, p. 209; Mihail Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand Charles XII*, Stanislas Leszczyński, *Démètre Cantemir et Const. Brancovan*, II, Iași, 1845, p. 193, notă (scrisorile din 30/IV și 30/VI, 1707).

³⁵ Gerényi, II. *Rákoczi Ferenc és I. Péter diplomáciai Kapcsolatainak Kezdetei*, în *Magyar orosz történelmi Kapcsolatok*, Budapest, 1956, p. 70, 77; *Istoria diplomației*, vol. I. București, 1962, p. 295.

³⁶ David ajunsese să-l informeze la scurt timp și pe Brîncoveanu despre succesul misiunii sale, deoarece la întoarcere, în drum spre Moscova, muri. *Ráday Pál Iratai 1707—1708*, vol. II, Budapest, 1961, p. 213—214: „Noutate reflexiones in discursu legati csari Moscovitarum.

³⁷ St. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 112; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 233; Candid Mușlea, *op. cit.*, p. 329.

Proprietăți ale domnitorului Constantin Brîncoveanu la Brașov

Anul 1701 îi adusese lui Brîncoveanu autorizația imperială care prevedea ca atunci cînd din cauza politicii otomane nu va mai putea rămîne în Țara Românească să fie primit în Transilvania cu toți ai săi și tratat cu cumință chiar mai mult, obține posibilitatea de a cumpăra case aici³⁸.

La 22 ianuarie 1707, Consiliul de război austriac ordona comandantului Brașovului să primească cu onorul cuvenit pe Brîncoveanu în cazul în care acesta s-ar retrage în Ardeal. În aceeași lună cancelaria Austriei era anunțată că împăratul a reinnoit diploma de protecție a domnitorului permițînd refugiul acestuia în Transilvania³⁹.

Printr-un decret din 23 mai 1713, Brîncoveanu obține de la împăratul Carol al VI-lea indigenatul Transilvaniei, ceea ce îi dădea și de data aceasta dreptul să cumpere moșii sau case aici⁴⁰, adeverindu-se astfel că deși dorința domnitorilor munteni sau moldoveni de a stăpîni mai mult timp Transilvania nu s-a putut realiza, totuși penetrația din Țara Românească și Moldova în Transilvania, nu a încetat cu toate greutățile înfrîinate. Unele din căile acestei penetrații s-au concretizat în cumpărarea de întinse domenii aici de către domnitori sau boieri și ridicarea unor cetăți pe domeniile lor, în mijlocul unor comunități românești, constituind astfel un element de sprijin de o deosebită importanță pentru românii din Transilvania, ele reprezentînd în același timp și locuri de refugiu, capabile de a da o oarecare siguranță în fața spectrului mazălirii⁴¹, și Constantin Vodă Brîncoveanu în tendința de a-și pune la adăpost cel puțin o parte din marea lui avere, cumpără și alte domenii în Transilvania, în afară de moșia de la Sîmbăta de Sus, pe care o avea de la bunicul său Preda Brîncoveanu (amanetată în 1653). Aici, unde construiește, în 1696 mănăstirea, iar în 1714 acel frumos palat, expresii ale artei brîncovenesti.

La 18 iunie 1708, C. Brîncoveanu anunță judele Brașovului, pe Georgius Jeckel, că a cumpărat satul Poiana Mărului de la „Nalți Andreas (Naláczy) cu frații lui și de la Schil Adam cu frații lui... cu iobagi cu tot”, unde construiește o bisericuță de lemn pe locul căreia în anul 1777, pînții Emanuel și Grigore Brîncoveanu, construiesc actuala biserică. Cumpără satul Sîmbăta de Jos de la guvernatorul Gheorghe Banffy cu 1000 de galbeni și zălogește satele Vișeta și Drăgușul. Zălogește apoi mai

³⁸ C. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la C. Vodă Brîncoveanu*, București, 1907, p. 33; St. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 203. Drept pe care îl obținuseră și românii din Schei și grecii la 16 septembrie 1701, de la împăratul Leopold I, să-și facă case cum vor vrea, să cumpere moșii, să țină boabe în cetate, să-și aducă vinurile de la vile din Țara Românească, să ție cai de negoț, știuți de poștă etc. Originalul la Muzeul Primei școli românești din Scheii Brașovului, *Catalog Glodariu*, doc. 32.

³⁹ C. Giurescu, N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 153; St. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 237.

⁴⁰ St. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 268.

⁴¹ Ștefan Meteș, *Relațiile bisericilor române din Ardeal cu Țările Române în secolul al XVII-lea*, Sibiu, 1935, p. 364; Semo Șerban, *Cîteva observații asupra unor monumente brîncovenesti din sudul Transilvaniei*, Muzeul de artă R.S.R., Studii Muzeale, V, București, 1971, p. 30.

multe sate în Țara Făgărașului de la Mihai Apaffi, pe care Brincoveanu îl împrumută cu 50 000 de florini și cumpără mai multe case în Brașov⁴².

Din toate acțiunile domnitorului se remarcă intenția sa de a avea aici un loc al său de refugiu. Cert este că aceste cumpărări îndeosebi de case, erau în funcție de conjunctura politică în care se afla.

Se știe că Brașovul, a servit de adăpost ospitalier domnitorilor pribegi, boierilor, nobililor maghiari și familiilor lor, fără însă să li se dea dreptul să posede o casă pe teritoriul orașului. În repetate rânduri (1544, 1546, 1653, 1655), nobilimea maghiară, susținută și de principele Georg Rakoczi, a solicitat și în „Dietă” aprobarea pentru construirea de case în oraș, spre a nu mai fi nevoiți să stea la diferite case particulare și hanuri. Magistratul orașului a refuzat de fiecare dată. Teamă de asimilare determină probabil și Forul politic unitar al sașilor din Transilvania „Universitas Saxorum” să protesteze și el îndeosebi împotriva dietei de la Alba Iulia din 15 ianuarie 1655 care hotărâ cumpărarea de case în orașele săsești de către nobili. Pentru a înțelege mai bine atitudinea autorităților Brașovului în această problemă, trebuie să ținem seama de „Constituția” mai veche a orașului, articolele 16 din protocolul anului 1602 și art. 1 din protocolul anului 1634 care nu permitea sub nici un motiv stabilirea străinilor în oraș.

Totuși, Brincoveanu prin relațiile care le avea cu Curtea imperială de la Viena, trecând peste vechile îngrădiri, cu toate opozițiile magistratului, reușește să cumpere mai multe case în Brașov (în afara incintei cetății) ajutat de oamenii săi de aici⁴³.

Astfel, în ziua de 30 aprilie 1700, împuternicitul domnitorului Nicolae Pater de Tîrnovo cumpără pentru acesta de la Francisc Bialiș-junior, locuitor din satul Ilieni (Illyafalva) din scaunul Sepsî-Szekely, azi județul Covasna, averea acestuia din Șchei, compusă din două rânduri de case cu toate grădinile, pivnițele, grajdurile cu toate cele aparținătoare acestora, moștenite de la tatăl său Francisc Bialiș (senior), căpitanul Șimleului (azi Șimleul Silvaniei — județul Sălaj). Casele aveau ca vecini de o parte pe Ioan Mozar, de alta pe Gheorghe Sathor.

Cei trei martori care erau de față la cumpărarea și întocmirea actelor pentru case, declară că această vânzare-cumpărare, s-a efectuat în piața de vite din Brașov (azi strada Diaconu Coresi), în casa nemeșului Ștefan Veér, fiind de față Francisc Bialiș junior care le-a vîndut pe vecie în toate rosturile însemnate mai sus pentru 1000 de taleri împuternicitului mării sale voievodului muntean Constantin Cantacuzino Brincoveanu și descendenților lui⁴⁴.

⁴² Stenner, I, 3. doc. 405; Georg Hermann, *op. cit.*, p. 124—126; N. Iorga, *Socoteliile Brașovului*, p. 147; *Documente Hurmuzaki*, doc. 2855; *Catalogul documentelor românești...*, doc. 246; *Inventarul Arhivelor Statului Brașov*, Colecția Stenner, p. 183; St. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 268; Șerban Semo, *Noi piese în lapidariul de la Mogoșoaia, Studii muzeale ale Muzeului de artă R.S.R.*, IV, 1968, p. 28.

⁴³ *Quellen...*, IV, p. 507; Uebersichtliche Darstellung der älteren Gemeinde Verfassung der Stadt Kronstadt, nelst den alten Orts Constitutionen dieser Stadt Kronstadt, 1865, p. 8—9; Minerva Nistor, *Hanurile din Țara Birsei*, în *Monografia Țara Birsei*, vol. II, București, 1974, p. 143; Arh. St. Sibiu, N. Coll. Post nr. 1540.

⁴⁴ *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1478; Kádár, *Szolnok — Doboca vármegye monográfia*, I. Cluj, 1905, p. 150; Nagy Iván, *Magyarország családai*, vol. I, p. 290; Stenner I, 3. doc. 682.

În scrisoarea întărită despre case, trimisă lui Brîncoveanu de solul său, acesta anunță că a mai cumpărat și o stupină de la același Fr. Bialiş pe care a scris-o tot pe numele Măriei Sale și a descendenților săi „iure perpetuo”⁴⁵.

Într-o scrisoare din 13 iunie 1700 către Sfatul Cetății Brașovului domnitorul confirmă și condiționează cumpărarea caselor de la fiul „Franțescului căpitan” (Fr. Bialiş), spre a fi locuită de trimișii săi cînd trec pe acolo și „ca să rămîie moștenire în urma noastră, rămășițelor noastre”⁴⁶. Casele din Șchei fiind nemeșești, nu plăteau dajde (impozit).

La 18 octombrie 1700, domnitorul îl anunță pe jupîn Gheorghe (Georgius Jeckel) judele primar al orașului că deoarece are multe necazuri din cauza caselor cumpărate „de la feciorii Franțescului căpitan” trimite pentru acreditare pe Pană postelnicul și pe logofătul Toader Corbea „sicritarul nostru” (secretar domnesc) ca să negocieze cu dinșii⁴⁷, iar într-o altă scrisoare din 27 martie 1701 anunță pe judele Andreiaș (Andrei Rether) despre trimiterea lui David (Corbea) Ceașul spătăresc în afacerea caselor pentru a avea un răspuns clar, apoi protestează pentru răspunsul ambiguu primit de la magistrat și îl roafă să vorbească mai pe larg și deslușit deoarece din scrisoarea primită de la dinșii „încurcat și întunecat scrisă”, n-a înțeles nimic referitor la dreptul său de proprietate și moștenire asupra caselor cumpărate de la feciorul „Franțescului”⁴⁸.

Cu ocazia venirii sale la Brașov, David Corbea obține pentru domnitor din partea sfatului orașului carte de stăpînire asupra caselor din Șchei. La 12 aprilie 1701, Sfatul cetății Brașovului îi confirmă dreptul de stăpînire asupra acestor case ... „noi acia îngăduim s-o stăpînească măria sa și în urma măriei sale, rămășițele măriei sale, precum le-au stăpînit și răposatul jupînul Franțiscul căpitanul”⁴⁹.

La 30 aprilie 1701, împăratul Leopold I dă principelui Valachiei, C. Brîncoveanu privilegiul pentru a poseda o casă de adăpost în Șchei scutită de impozit. În 10 iunie 1701, Brîncoveanu primește și aprobarea Universității săsești⁵⁰.

La 28 decembrie 1702, domnitorul primind cartea de stăpînire asupra

⁴⁵ *Documente Hurmuzaki*, p. 1478.

⁴⁶ Stenner, I. 3, doc. 381; N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 250; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1480, doc. 2801; *Inventarul Arhivelor Statului Brașov, Colecția Stenner*, p. 157; *Catalogul documentelor românești*, doc. 185.

⁴⁷ *Inventarul Arhivelor Statului Brașov, Colecția Stenner*, I. 3, doc. 384; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 280, doc. 1; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1481, doc. 2810; *Catalogul documentelor românești*, doc. 191.

⁴⁸ Stenner, I. 3, doc. 383; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 250—251, doc. 1—3; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 251; *Documente Hurmuzaki*, p. 1482, doc. 2814; *Catalogul documentelor românești*, doc. 197.

⁴⁹ Stenner, I. 5, doc. 684, seria slavă 685, traducerea latină a doc. 684; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 251, doc. 2; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 143; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1482, doc. 2815; *Catalogul documentelor românești*, doc. 198; G. Hermann, *op. cit.*, p. 124.

⁵⁰ *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1482, 1484, doc. 2815, 2818; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 235; G. Hermann, *op. cit.*, p. 126; Arh. St. Brașov, Protocolul Magistratului pe anii 1709—1715/4 c.2, p. 14—28.

caselor din Șchei, emisă inițial numai în limba română, cere să se facă și „latinește“ precum scrie „izvodul“ (pe care o primește)⁵¹.

În anul 1702, Brîncoveanu cumpărase case și în Brașov Vechi în Maierul (Heydnischer Mayerhoff) pe Mittlere Gasse (azi strada de Mijloc), în pivnițele cărora depusese mari cantități de vin. Le cumpărase de la grecul Nica Hogeia vameșul orașului, (probabil Nicolae Pater de Tirnovo), sprijinitor al cărăușilor români din Șchei, case pe care Nica le cumpărase la rîndul său, de la un sas Heyde cetățean liber al orașului.

Brașovul vechi, mai închis pentru străini decît Șcheiul, era mai degrabă un sat de margine (Mayerul) decît suburbie (Vorstadt), motiv pentru care domnitorul va avea multă opoziție din partea sfatului orașului pentru aceste case, fiind nevoit chiar pînă în cele din urmă să renunțe la ele⁵².

În 1703 Cancelaria ardeleană sesizată de numeroasele cumpărări pe care le făcea domnitorul în Transilvania, a cerut Curții de la Viena aprobare expresă în acest scop⁵³.

Correspondența între domnitor și sfatul orașului Brașov, referitoare la neplăcerile pe care le aveau paznicii caselor sale și la intenția sa de a cumpăra altele care să fie „slobode“ (libere), continuă. Astfel, la 21 iulie 1707, Brîncoveanu anunță judele despre sosirea la Tîrgoviște și trimiterea auru-lui la Brașov ca să i se polească arginturile comandate la Georg May și totodată cere judeului Gh. Fetchiel (Georgius Jeckel) să poruncească ca tehiul croitorilor și al cojocarilor să nu mai supere pe Andreiaș, păzitorul caselor sale din Șchei, căci ceea ce au făcut dumnealor de au descuiat încuietorele de la uși și lăzile lui, „să atinge și de cîntea noastră“. Toate treburile ce au ei în țară (Țară Românească), se fac după voia lor... „iar noi numai un om avem acolo și nu se poate odihni“⁵⁴.

Pentru a obține înțelegerea magistratului orașului sau a generalilor imperiali, Brîncoveanu trimite mari cantități de vin vechi și bun de Pitești și Dealul Mare, podgorii cu cel mai bun vin consemnate și pe harta stolnicului Constantin Cantacuzino dedicată lui Brîncoveanu⁵⁵. Astfel, într-o scrisoare din 19 octombrie 1707 adresată judeului Gheorghe Jeicăi (Georgius Jeckel) îl anunță despre trimiterea unor buți cu vin în pivnițele caselor sale din Șchei spunînd să primească și dinsul o bute cu vin de Pitești „și să o beai cu sănătate“⁵⁶, iar într-o altă scrisoare din 25 iunie 1708 către același jude îl roagă să dispună ca Gh. Taco (Czako) (secretar), gine-rele judeului, să aleagă două buți din care îl are în casele din Brașovul Vechi să le trimită cu doi cărăuși la Sibiu la noul general comandant al Transilvaniei Crihpaum (Kriepbaum). Îl mai roagă, să nu li se facă greu-

⁵¹ Stenner, I, 3, doc. 385; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 252, doc. 4; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 251; *Documente Hurmuzaki*, p. 1491, doc. 2824; *Catalogul documentelor românești*, doc. 206.

⁵² N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 236, Pavel Binder, *Membrii familiei Pater din Transilvania, sprijinitori ai ortodoxiei și factori de unitate națională*, în rev. Mitropolia Ardealului nr. 4—6, aprilie—iunie 1979, p. 347—352.

⁵³ *Documente Hurmuzaki*, p. 1478, doc. 2850; St. Ionescu, Panait, op. cit., p. 267.

⁵⁴ Stenner, I, 3, doc. 396; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 99—100, doc. 7; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 255; *Documente Hurmuzaki*, p. 1516, doc. 2856; *Catalogul documentelor românești*, doc. 229.

⁵⁵ St. Ionescu, Panait I. Panait, op. cit., p. 64; Virgil Cindea, *Stolnicul printre contemporani*, București, 1968, p. 80.

⁵⁶ Stenner, I, 3, doc. 423; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 34; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 256; *Catalogul documentelor românești*, doc. 237.

tăți celor doi iobagi de la Simbăta designați să-i păzească casele din Brașovul Vechi, cumpărate cu 6—7 ani în urmă de la Nica Hogeia în seama căruia au fost lăsate, dar plecând la Beciu (Viena), nu le-a mai îngrijit⁵⁷.

Cu toate serviciile aduse magistratului orașului, Brîncoveanu avea neplăceri pentru casele situate în Brașovul Vechi așa cum reiese din scrisorile din 6 decembrie 1708 și 3 ianuarie 1709, adresate Sfatului cetății Brașovului prin care domnitorul reproșează că are neplăceri pentru casele cumpărate de la Nica vameșul „cu bun temei și zăpis de virzare“ (cite au avut și el de la cei ce le-au cumpărat). Nu înțelege de ce nu i se îngăduie să aibă case în Brașov, existând cazuri de precedentă încă din timpul lui Matei Vodă (Basarab) care cumpărase și el case la ei. El menționează că „nu sintem numai noi acolo în Brașov cumpărători de case, au cumpărat cine a vrut și cui a trebuit case acolo în Brașov afară de cetate“, iar alți boieri și negustori străini „greci, sirbi n-au nici o opreală“. Noi nu le-am luat pentru speculă „cu aceea hrană nu ne hrănim fără cit... ne-au poftit inima avînd pe multe locuri case să avem și acolo niște căscioare, să se afle și cite o dată să fie pentru odihna oamenilor noștri ce trimitem cu trebi acolo“. „S-ar fi căzut... bănuiele să nu auzim pentru aceasta“. Al lor (adică brașovenii), au voie să cumpere în țară (Țara Românească) ce vor „au vii, au case, au niscai bucate“⁵⁸.

În scrisoarea din 3 ianuarie 1709 adresată sfatului orașului, Brîncoveanu anunță că nu consimte răscumpărarea curții, grădinii și caselor sale din Brașovul Vechi de către Gheorghe Dietrich (Dietherich) secretar al sfatului, care face mari mari presiuni pe lingă magistrat (unul din urmașii lui Heyde, de la care cumpărase casele Nica Hogeia).

Domnitorul, protestează deoarece magistratul nu a anunțat la timpul obisnuit ci abia după 6 ani. Nu înțelege de ce, spune el, pun după 6 ani atîtea „meșteșuguri“ cînd aveau datoria să o spună de la început deoarece nici judecata nu permite „strămutare“ dacă se mai învechește lucrul. Lasă la aprecierea sfatului, dacă trebuie sau nu să mai stăpînească casele acelea. A înțeles din cele ce i-a scris Gh. Dietrich că nu le este cu voia să țină casele din Brașovul Vechi „ce noi încă cu sila și fără pofta dumneavoastră nu vom putea“. Cere banii de cumpărare 550 florini cu dobînda de 10—12 % pe an și vor da zapisele ce vor fi... și să-i fie casele de bine“⁵⁹.

După multe intervenții Dietherich reușește să cumpere casa cutitarului Johannes Thamar (Johann Thoma), din orașul de sus — Obere Vorstadt (Șchei), vecină cu a domnitorului, astfel încît Dietherich a putut propune lui Brîncoveanu schimb de proprietate și domnitorul a fost de acord, după cîm reiese din scrisoarea trimisă la 14 martie 1709 judeului Brașovului către marele spătar Toma Cantacuzino. Acesta, anunță că sosind de la Brașov, unde participase la nunta lui Bartolomeo Ferrarii (Bartolomeo

⁵⁷ Stenner, I, 3, doc. 406; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 37, doc. 36; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 257; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1523, doc. 2876; *Catalogul documentelor românești*, doc. 247.

⁵⁸ Stenner, I, 3, doc. 414; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 256—257; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 150; *Documente Hurmuzaki*, p. 1524, doc. 2883; *Catalogul documentelor românești*, doc. 251.

⁵⁹ Stenner, I, 3, doc. 422; N. Iorga, *Brașovul și românii*, doc. 9—10, idem, *Socotelile Brașovului*, p. 258—259; *Hurmuzaki*, p. 1525, doc. 2885; *Catalogul documentelor românești*, doc. 252; *Inventarul Arhivelor Statului Brașov, Colecția Stenner*, p. 171.

Ferrati) (doctorul intim al domnitorului), „Vodă a primit cu bucurie cartea de învoire a lui Dietrich (Dietherich) ca să dea măriia sa „Maierul“ și să ia locul (cuțitarului) pentru care cere scrisoare pe care s-o dea omului pe care il trimite. Schimbul s-a efectuat din partea orașului cu ajutorul lui Drauth Georgius fost villic și Ștefan Filstich villic, tatăl cronicarului Johann Filstich, iar din partea domnitorului, fiind Toma Cantacuzino și Nicolae Pater⁶⁰.

Deși s-a făcut acest schimb, cuțitarul nu a ieșit din casă încît domnitorul a trebuit să intervină din nou la 1 iulie 1709 pe lângă judele primar al orașului Bartsu Sauler (Bartolomeus Seuler) să poruncească cuțitarului să iasă din casele sale „căci are cite ceva a derege la casele acelea“⁶¹.

Brîncoveanu mai intrase și în posesia altor case, ale unui văr al său, Istrate, fiul lui Stoian comisul, care le-a primit pentru o datorie de la Statie Sofrangiul din Brașov. Domnitorul anunță la 22 martie 1708 pe judele primar că murind vărul său Istrate, casa din Brașov, jupîneasă și coconii au rămas „asupra noastră“, că va veni negustorul Milea să pună pe cineva de pază la casele vărului său. Un alt văr al domnitorului, Gh. Cantacuzino avea și el case aici cei venise pentru o datorie, pe care tot Brîncoveanu prin oamenii săi le administra.

Este numai o parte din corespondența domnitorului cu magistratul orașului referitoare la casele și averea depusă aici⁶².

La Brașov, în casele cumpărate aici, își trimite Brîncoveanu pentru păstrare cei 53 893 galbeni, lăzile cu argintărie, bijuterii și pietre scumpe ale familiei domnești și mari cantități de vin. Toată averea domnească, era administrată de omul său de încredere, cunoscutul om de afaceri, grecul Apostol Manu (staroste al negustorilor). După mazilirea domnitorului, la 14 martie 1714, au fost deschise casele din Șcheii Brașovului unde se aflau lăzile cu lucruri scumpe: icoane ferecate în aur și argint, stofe, porțelanuri, săbii ornamentate, cărți, pietre scumpe și alte obiecte de preț, pentru a se face inventarul și pentru a fi scoase la licitație, fiind de față Apostol Manu⁶³.

Brîncoveanu, nu ajunsese să locuiască în casele din Brașov, pentru care se străduise atît de mult să le obțină. Au locuit probabil urmașii săi

⁶⁰ Stenner, I, 5, doc. 703; I, 3, doc. 421; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 104—106, 259, 261, doc. 11—12; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 150, 258, 260; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1523, doc. 2892; 2904; *Catalogul documentelor românești*, doc. 421; G. Hermann, *op. cit.*, p. 125; I. Filstich, *op. cit.* I, p. 230. Tatăl cronicarului, Johann Filstich, cel care descries domnia lui Brîncoveanu, cunoscînd situația din Țara Românească, din călătoriile sale la București, avînd această posibilitate ca fiu al judei orașului Brașov. S-a inspirat mult în cronică sa și din cronică lui Radu Greceanu, fapt ce reiese din descrierea pe care o face în lucrarea sa privind înscăunarea domnitorului; Arh. St. Brașov, Protocolul Magis. pe anii 1709—1715/4, c. 2, p. 14—28.

⁶¹ *Catalogul documentelor românești*, doc. 267; Stenner, I, 3, doc. 421; N. Iorga, *Brașovul și...*, p. 104, 106 (nr. 12), N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 260; *Hurmuzaki*, doc., XV, p. 1536.

⁶² Stenner, I, 3, doc. 407; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 236, 255, 256, doc. 7; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 257; *Documente Hurmuzaki*, p. 1523, doc. 2874; *Catalogul documentelor românești*, doc. 245.

⁶³ „Țara Birsei“, III, 1931, p. 503—504; A. A. Mureșianu, *Mormînte domnești și boierești din biserica Sf. Nicolae din Brașov*, în „Gazeta Transilvaniei“, nr. 51, 1941; Candid Mușlea, *op. cit.*, p. 198—199; Șt. Ionescu, Panait I., *op. cit.*, p. 101—238; Arh. St. Brașov, Actele Magistratului, 1157/708.

pribegi aici după moartea domnitorului sau au construit altele noi specifice Țării Românești, introducând și la Brașov stilul brincovenesc, stil circumscris epocii Cantacuzin-Brincovenesc, generalizat în această perioadă.

Multiplele relații economico-politice și cultural-artistice ale domnitorului cu Brașovul au fost întrerupte de tragedia sa sfârșită și al celor patru fii ai săi.

Actul din 1714, lua viața unui om dar nu putea împiedica perpetuarea unui ideal politic față de care Brincoveanu s-a dovedit consecvent și activ în aplicarea lui.

Cărturar de factură umanistă, promotor și remarcabil reprezentant al unui climat spiritual deosebit, încadrându-se într-un context mai larg de cultură ce a depășit granițele Țării Românești, Brincoveanu, ca și cronicarii epocii sale, a avut conștiința originii etnice și lingvistice comune a românilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Este foarte posibil că el va fi intuit și urmărit o unire spirituală a tuturor românilor.

Relații ale urmașilor lui Constantin Brincoveanu cu Brașovul

După deznodământul din 1714, cînd Cantacuzinii îl sacrifică pe Brincoveanu, odată cu deposedarea familiei de toate bunurile materiale, începe exodul Brincovenilor: pribegi la Brașov, a stabilirii lor aici, uneori pentru perioade lungi, și a relațiilor acestora cu orașul, îndeosebi cu ospitalierul Șchei.

Cu doamna Maria și cu fiicele sale, se continuă șirul relațiilor Brincovenilor cu Brașovul. Cu greu, prin procese și intervenții repetate reușește doamna Maria să obțină o parte din lucrurile prețioase depozitate în Șchei, banii împrumutați și casele de aici, unde vor locui fiicele sale, despre care scria judeului orașului la 19 februarie 1717, că au autorizația „generalului” să vină în Țară (Românească)⁶⁴. În scrisoare, ea nu precizează la care din cele șapte fiice ale sale se referă: Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuța, Bălașa sau Smaranda.

Din insistentele scrisori pentru restituirea banilor, datoria orașului către domn, adresate judeului primar Filstai (Ștefan Filstich), la 24 mai, 7 și 19 iunie 1717, de doamna Maria după întoarcerea din exilul său asiatic, de la Kutai, de pe malul Mării Negre, unde fusese surghiunită de turci, reiese situația grea în care ajunsese soția răposatului C. Vodă Brincoveanu (Altin Bei — prințul aurului cum îl numeau turcii). Ea scria deznădăjduită: „nu ne trimiteți banii ca să ne mai ușurăm sarcina ce ne iaste în spinare”⁶⁵.

Domnița Ancuța, care face și ea danii bisericii Sf. Nicolae, una din fiice, soția lui Nicolae Ruset, fiul lui Iordache Ruset, cel mai puternic și

⁶⁴ Arhivele Statului Brașov, acte diverse, doc. 111; C. A. Stoide, *Noi documente...*, p. 296, 297, doc. 191; *Catalogul documentelor românești*, doc. 287.

⁶⁵ Arhivele Statului Brașov, Acte diverse, doc. 112; *Stenner*, I, 3, doc. 426—427; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1563, doc. 2948; XIV¹, București, 1915, doc. 589, 670, 679; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 237, 261—263, doc. 13—14; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 261; C. A. Stoide, *Noi documente brașovene*, în „Revista Arhivelor”, București, 1947, VII, II, p. 296—297, doc. 19; Șt. Ionescu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 289, 292; Virgil Cindea, *op. cit.*, p. 105; N. Sandru, *Prințul aurului*, București, 1972, p. 51; C. A. Stoide, T. Jiga, *op. cit.*, p. 235—236.

mai bogat boier din timpul lui Constantin Brincoveanu, își trăise ultimii ani ai vieții împreună cu cele două fiice, Măriuța și Satha, în Șchei, unde moare la 12 aprilie 1730. Nu este însă înmormintată aici, ci dusă după dorința ei, la mănăstirea Hurez⁶⁶.

Tot aici a locuit în timpul pribegiei și domnița Bălașa cu soțul Manolache Lambrino pe care domnița Ancuța îl lăsase epitrop al bisericii Sf. Nicolae. De aici scrie M. Lambrino soborului Țării Românești, că fiind slobozit (probabil să se poată întoarce în țară), în curind „voi veni în țara mea”⁶⁷. Manolache Lambrino a păstrat casa moștenită din Șchei chiar și după plecarea sa în Țara Românească după cum ne dovedește scrisoarea trimisă de el la 18 mai 1731 magistratului Brașovului în care protestează asupra arestării și pedepsirii nejustificate a lui Theodor administratorul casei sale din suburbia Brașovului Șchei⁶⁸.

La Brașov, se va refugia împreună cu familia în 1737 însoțindu-l pe generalul Ghillany care se retrăgea cu trupele de la București. și prințul Constantin Brincoveanu unicul nepot al familiei în linie bărbătească supraviețuitor al tragediei din 1714 (fiul lui Constantin, băiatul cel mare al domnitorului). În nădejdea unei victorii a trupelor austriece, care i-ar fi putut aduce domnia, tânărul principe împreună cu alți boieri, s-a raliat la „politica creștină” a Imperiului habsburgic, care însă a eșuat. Stabilit la Brașov în speranța dobândirii tronului Țării Românești, nu încetează să intervină la Curtea de la Viena prin agenții săi bucurându-se ca și alți pribegi și de sprijinul românilor din Șchei. De aceea nu ezită să intervină în favoarea șcheienilor pe lângă împărat, la 3 ianuarie 1738, prin intermediul generalului Lobkowitz⁶⁹.

Și tot la Brașov își găsesc adăpost strănepoții lui Brincoveanu; Nicolae și Emanuel principi și comiți ai Imperiului (titluri date lui Constantin Vodă și urmașilor săi). Nicolae era căsătorit cu Maria, sora lui Enăchiță Văcărescu, refugiat și el cu familia aici unde ducea o viață apuseană. Cu ocazia vizitei la Brașov a împăratului Iosif al II-lea, în 1773 (găzduit în casa lui Mihai Fronius din cetate), împăratul invită la festivitatea oferită în cinstea sa și pe boierii pribegi din Țara Românească și Moldova. Enăchiță Văcărescu conversa cu împăratul în limba italiană.

Erau la Brașov după războiul ruso-turc (1769—1774) peste 150 de familii fugare, nu era casă sau han să nu fi fost ocupată de străini cum relatează cronicarul brașovean Georg Hermann⁷⁰. De aici, familiile lui Nicolae Brincoveanu și Enăchiță Văcărescu pleacă în 1790 în surghiunul lor peste Dunăre. Mama lui Enăchiță Văcărescu este înmormintată în biserica Sf. Nicolae alături de fiul lui Nicolae Brincoveanu.

Emanuel (Manolache) Brincoveanu, refugiat și el la Brașov cu soția Zoia fiica lui Sturza și cu cei 2 fii Elena și Grigore, stăpinea încă satul

⁶⁶ Catalog Glodariu, doc. 160; C. Mușlea, op. cit., p. 175.

⁶⁷ Radu Tempea, *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului*, ed. Sterie Stinghe, Brașov, 1898, p. 90—91; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 234—239; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 263; idem, *Scrisori românești către sfat în sec. XVII*, București, 1899, p. 158, doc. 113; I. Prișcu, *Două scrisori de la Manolache Lambrino*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 6, 1921; C. Mușlea, op. cit., p. 175.

⁶⁸ Arhivele Statului Brașov, Fond: Primăria Brașov, Colecția de documente a Magistratului orașului, vol. I; Colecția Schnell, doc. 89.

⁶⁹ Corina Nicolescu, *Biserica Sf. Nicolae...*, op. cit., p. 21—22.

⁷⁰ A. A. Mureșianu, *Refugiapi munteni morți la Brașov în răzmerița din 1770—1775*, în „Țara Bîrsei”, 1930.

de moștenire Simbăta de Sus cum reiese dintr-o scrisoare trimisă guvernatorului Transilvaniei în 1785. La 25 aprilie 1811, prințul Emanuel moare, fiind îngropat cu mult alai în cimitirul bisericii Sf. Treime din cetate, alături de fiica lui Elena (soția unui Cantacuzino) moartă în 1809⁷¹. Soția Zoîța și prințul Grigore Brîncoveanu ultimul descendent a lui Constantin Brîncoveanu, căsătorit cu Ruxandra nepoata domnitorului Moldovei, Antonie, întorși în țară, revin din nou la Brașov în cea de-a doua pribegie la 28 februarie — 12 martie 1821 când începe și exodul boierilor Grigore Ghica, Barbu Văcărescu și alții. În 1821 moare și Zoîța fiind îngropată alături de soțul Emanuel și fiica ei Elena.

Pietrele de mormint ale celor trei Brîncoveni sînt ușor de recunoscut fiind ornate cu motive vegetale frecvente în arta brîncovenească. Tot în acest cimitir se află și mormintul Ruxandrei, fiica principelui Alexandru Șuțu moartă tot în 1821.

Legat de această biserică unde erau înmormîntați părinții lui, prințul Grigore Brîncoveanu la întoarcerea în patrie în 10 aprilie 1823, dăruise bisericii Sf. Treime din Brașov moșiile făgărășene ce rămăseseră fără întrerupere în stăpînirea Brîncovenilor timp de aproape 150 de ani. Poiana Mărului și Simbăta de Sus. Brîncovenii mai dăruiseră și o mulțime de obiecte de cult: cruci, argintărie, sfite, etc. păstrate astăzi în patrimoniul bisericii Sf. Treime din Brașov⁷².

În Șchei, a trăit ultimii ani cu familia, fiind înmormîntată în biserica Sf. Nicolae, Maria soția domnitorului Șerban Cantacuzino (fratele mamei lui Brîncoveanu). îngrijită de fiica ei Maria, soția lui Constantin Aga Bălăceanu.

Într-o scrisoare trimisă de Constantin Brîncoveanu judeului primar Barteș Sauler (Bartolomeus Seuler) la 15 martie 1709, mulțumește pentru osteneala depusă în terminarea caretei și a arginturilor comandate și îndeosebi pentru cîstea cu care au fost primiți trimiși la Brașov la nunta „vărului nostru” Iordache Beizadea (Gheorghe Cantacuzino) fiul lui Șerban Cantacuzino aflat în pribegie la Brașov, care să căsătorească cu fiica lui Iordache fiul lui Antonie Vodă din Moldova⁷³. Cronicarul Radu Greceanu descrie desfășurarea acestei nunți⁷⁴.

Tot la Brașov, după ce străbătuse imperiul se stabilise în 1746 (unde și moare), doamna Păuna, soția domnitorului Ștefan Cantacuzino, vărul lui Brîncoveanu, fiul stolnicului C. Cantacuzino, care cumpărase și el pentru refugiu o moșie la Recea (Făgăraș) și case în Șchei, unde se găseau lăzi cu lucruri scumpe depozitate într-o boltă. Nici el nu ajunsese să le moștenească fiind mazilit în 1716⁷⁵.

⁷¹ G. Hermann, *op. cit.*, p. 274, 353—354; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 239, 241—242.

⁷² N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 233, 250; A. A. Mureșianu, *Soarta refugiaților mînteni la Brașov în răzmerița din 1821*, în „Țara Birsei”, 1930.

⁷³ Stenner, I, 3, doc. 386; N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 86—87, 233, doc. 4; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 259; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1532, doc. 2893; *Catalogul documentelor românești*, doc. 257; *Inventarul Arhivelor Statului Brașov*, Colecția Stenner, p. 159.

⁷⁴ Radu Greceanu, *Istoria lui C. Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, București, 1970, p. 145.

⁷⁵ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 233, 238; C. Mușlea, *op. cit.*, p. 129; A. A. Mureșianu, *Morminte domnești și boierești...*, *op. cit.*, p. 51.

Nu e palmă de loc, spune N. Iorga, „atît în biserica cea mare (Sf. Nicolae), cît și în paraclise și în jurul lor unde să nu fi fost îngropați voievozi și doamne, coconi și domnițe, boieri și membri ai familiilor lor”⁷⁶.

Influențe ale arhitecturii brincovenești și postbrincovenești asupra arhitecturii brașovene

În continuare, ne vom referi pe scurt la cîteva construcții din secolele XVII—XVIII susceptibile a fi aparținut lui Brîncoveanu sau urmașilor săi pribegi la Brașov (post Brîncovenești). Unele păstrează și în prezent vădite influențe ale arhitecturii de peste munți.

Vehiculația populației de pe un versant pe altul al Carpaților, în perioada Cantacuzinilor și îndeosebi a Brîncovenilor, își găsește expresia și într-o serie de construcții care au evoluat sub influența meșterilor zidari din Țara Românească contribuind astfel la răspîndirea formelor arhitectonice specifice Țării Românești în Țara Birsei și invers. Apar aici clădiri în planul și structura cărora se îmbină trăsăturile proprii ale arhitecturii locuințelor autohtone, bolți cilindrice cu penetrații, cu planșee de lemn tencuite sau planșe cu grinzi aparente (o dezvoltare și transformare la o scară mai mare a casei tradiționale de locuit), combinată cu elemente străine de ordin decorativ. Aceste motive sînt preluate și introduse de meșterii locali sub influența artei Renașterii tirzii italiene, prin intermediul Țării Românești, cu loggii susținute de coloane, asemenea caselor domnești de peste munți (legate direct de palatele Brîncovenești), ieșite în afara corpului clădirii, construite într-un stil pitoresc, deschise larg spre curtea și grădina înconjurătoare, sau cu frumoase scări exterioare bifurcate. Aceste elemente, sînt combinate și cu forme baroce în amestec cu particularitățile orientale, îndeosebi în stucatura fațadelor și a tavanelor, modele preluate reciproc și de meșterii brașoveni și de cei din Țara Românească, introduse apoi aici de meșterii care circulau între ambele zone, cum reiese din scrisoarea trimisă de spătarul Toma Cantacuzino la 10 august 1709 judeului Brașovului prin care cere niște meșteri zidari și un „ștucator” care mai lucrase la casele sale din București iar acum lucrează la Brașov⁷⁷.

Să nu uităm nici vehiculațiile negustorilor, îndeosebi, ale șcheienilor, care în peregrinările lor ajungeau pînă departe în orașele hanseatice, Saxonia, Veneția, prin Țara Românească în Balcani la Constantinopol, aducînd cu ei moda timpului și în construcția locuințelor. Mulți negustori din Balcani se înrudesesc și se asociază în negoț, prin companii mai ales cu românii din Șchei, îndeosebi în perioada principelui Mihai Apaffi. Mai mult decît atît, la 11 februarie 1786, magistratul Brașovului a aprobat cetațenia unui grup de negustori petiționari greci pentru așezarea lor în Șchei și pe actuala str. Constantin Brîncoveanu unde au cumpărat mai multe case⁷⁸.

Majoritatea clădirilor acestei perioade (sec. XVII—XVIII), cumpărate de domnitori și boieri la Brașov, sînt de la negustori greci ca: Ioan Hagi,

⁷⁶ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 231; C. Muslea, *op. cit.*, p. 329.

⁷⁷ Stenner, I, 5. doc. 701; N. Iorga, *Brașovul și românii*, *op. cit.*, p. 113, doc. 7; idem, *Socotelile Brașovului*, p. 260; *Documente Hurmuzaki*, XV², p. 1137, doc. 2912;

⁷⁸ G. Herman, *op. cit.*, p. 130.

Nica Duca, Nica Hogeș și alții care și ei la rîndul lor le cumpărase probabil de la sași ca de exemplu casele cumpărate de Brîncoveanu în Brașovul Vechi.

La majoritatea acestor clădiri, întîlnim inscripții pe grinzi care însă nu constituie un indiciu în datare. În majoritatea cazurilor ele erau săpate și cu ocazia unor reparații efectuate de proprietarii care le preluau. Uneori întîlnim la aceeași clădire mai multe inscripții cu datări și proprietari diferiți. Noii proprietari, domnitori, boieri, negustori, le transformă după gustul și modelele preluate din Țara Românească completîndu-le cu ștucaturi și mai ales cu foișoare, element tradițional al arhitecturii populare românești, încît clădirile acestei perioade, ne înfățișează în general atît forme de arhitectură civilă românească cît și săsească specifică Țării Birsei.

În lumina cercetărilor de pînă acum, a documentelor arhivistice, iconografice, bibliografice, analiza unor construcții, a izvoarelor narative de tradiție locală, bazată pe o bogată informație de la bătrîni din Șchei și Brașovul Vechi, au fost posibile atribuirii referitoare la unele clădiri din Brașov, din secolele XVII-XVIII, locuite probabil de Cantacuzini și Brîncoveni.

Spunem cu multă greutate avînd în vedere faptul că domnitorul Constantin Brîncoveanu cu cunoscuta-i pasiune de a construi, repara, adapta și de a înfrumuseța pretutîndeni ceva, a transformat probabil și casele cumpărate la Brașov; apoi, multiplele transformări în cadrul orașului ca organism viu, aflat într-o permanentă transformare, a păstrat cu greu unele elemente constructive sau decorative, deoarece unele din clădirile vechi au dispărut, iar pentru unele din ele nu se cunoaște cu precizie nici măcar locul unde au existat, fiind distruse de diferitele calamități (cutremure, incendii etc.), care s-au abătut asupra orașului. Altele au fost sistematic demolate. De asemenea, modificările intervenite pe parcurs, îndeosebi la fațadele clădirilor, au schimbat mult aspectul inițial al acestora, așa cum apar și din confruntările aspectului actual al clădirilor din Șchei și din Brașovul Vechi cu unele stampe⁷⁹. Majoritatea clădirilor schimbîndu-și adeseori înfățișarea (stilurile) și proprietarii odată cu aceasta uneori și denumirea, aceeași clădire apare în epoci diferite sub diverse nume.

În Piața Unirii nr. 30 se află situată pe o colină cu panta spre piață o clădire parter, pe un plan aproape pătrat, avînd un subsol imens cu bolti cilindrice. La parter o singură încăpere este acoperită cu boltă cilindrică cu penetrații, restul cu planșee din lemn tencuite iar una cu grinzi aparente. Pe una din grinzi, este înscrisă inscripția NIKO DOUKA ANO 1699.

Arhitectura fațadelor este simplă iar acoperișul în patru ape prezintă o ușoară evazare deasupra streșinii. Dimensiunile mari, datarea și alte elemente ne determină să o încadrăm cu aproximație între casele domnitorului Brîncoveanu din Șchei.

În imediata apropiere, pe strada Comuna din Paris nr. 3—5, o altă clădire formată în prezent din două corpuri de clădiri avînd același acoperiș și corp comun la fațada principală, este susceptibilă de a fi aparținut Brîncovenilor datorită arhitecturii și tradiției locale, informații primite de la fosta locatară Bucșa Elena decedată în anul 1974 în vîrstă de 75 de ani

⁷⁹ Minerva Nistor, *Brașovul în izvoare cartografice și iconografice*, în Cumi-dava, IX, 1976, fig. 44—48.

și de la Nilă Silvia în vîrstă de 68 ani, care au locuit aici din anul 1920 și lor li s-a transmis din bunici și străbunici că această casă a aparținut domnitorului Brîncoveanu și urmașilor săi.

Descriind biserica Sf. Nicolae, Corina Nicolescu afirmă că „spre sud-vest, dincolo de zidul cimitirului, în vale, o casă de mari proporții, construită tot în stil baroc, este considerată a fi aparținut familiei lui Constantin Brîncoveanu” unde „în veacul al XVIII-lea în casa din preajma bisericii considerată a fi aparținut lui Constantin Brîncoveanu a locuit unicul nepot al domnitorului și singurul descendent al familiei în linie bărbătească”⁸⁰.

Această casă, după toate probabilitățile, ar putea fi cea amintită mai sus. Grajdurile, șoproanele azi dispărute, grădina foarte mare comună cu cea a clădirii mai sus menționate din Piața Unirii nr. 30, au aparținut pînă în prezent bisericii Sf. Nicolae. Fiind o casă de proporții mari a avut în ultimul timp diferite destinații: sediul Casinei Române, moară, școală, iar în prezent locuință pentru mai multe familii⁸¹.

Planul clădirii, care se înscrie într-un dreptunghi este dezvoltat în înălțime pe două nivele; la primul nivel se găsesc pivnițele cu bolți de cărămidă simplă în jurul cărora se află camere în care se intră direct de afară, probabil destinate slujitorilor. La ambele corpuri ale clădirii se ajunge prin pridvoare înfrumusețate cu coloane orientate în direcții opuse (spre sud și nord), spre curte și grădină. Arhitectura exterioară a pridvoarelor este simplă avînd ca elemente marcante arcadele și pinioanele cu vîrf teșit deasupra unor copertine de țiglă solz. Multe elemente de stil sînt împrumutate din arhitectura Țării Românești, exemplu pridvoarele adăugate probabil ulterior și ștucatura tavanelor. Tot în exterior, șarpanta acoperișului în două ape este prevăzută și ea cu pinioane cu vîrf teșit. Pridvoarele care marchează intrarea principală a locuințelor de la parter, unde se găsesc camerele situate de o parte și de alta a cîte unui vestibul central, sînt în prezent transformate. În vestibulul de la apartamentul nr. 5 se afla o vatră cu foc deschis cu horn datată 1730, anul morții domniței Aneuța Brîncoveanu în Șchei. În anul 1932 noul proprietar a demolat vatra cu inscripția și a închis pitorescul pridvor cu geam⁸². Tavanele unora din camere sînt prevăzute cu arcade, iar unele ornamentate cu frumoase decorații în ștucătură.

Tot în Șchei, mai pot fi susceptibile și alte case din secolul al XVIII-lea care ar fi putut servi de locuință unora din familiile Brîncovenilor pribegi la Brașov. Astfel, ar putea fi unele case din incinta bisericii Sf. Nicolae. În una din ele în prezent este organizată expoziția de carte veche românească și arhiva Muzeului primei școli românești.

O altă clădire ar putea fi cea din Piața Unirii nr. 3⁸³. Clădirea se compune din subsol și parter, fiind construită pe plan poligonal aproximativ în formă de S. Și aici accesul din curte se face printr-un foisor închis,

⁸⁰ Corina Nicolescu, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, București, 1967, p. 9—21.

⁸¹ Informație primită de la locatara Nilă Silvia, în vîrstă de 68 de ani, care locuiește aici din anul 1920.

⁸² Ibidem.

⁸³ Informație primită de la Olteanu Vasile, directorul Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului.

avînd ferestrele cu arcade plate și pilaștri cu capitelluri ornamentale, cu elemente florale, lucrate în piatră. Foișorul are un pinion despărțit de parter, printr-o cornișă acoperită cu copertină de țiglă.

Restul arhitecturii exterioare a fațadelor este în general destul de simplu cu acoperiș în patru ape prevăzut cu lucarne. Sistemele de nivele sînt: bolți cilindrice la subsol și planșee din lemn tencuit la parter.

La nr. 15 pe strada Comuna din Paris, o altă clădire specifică secolului al XVIII-lea, a aparținut după informațiile primite⁸⁴, unei vechi familii de oieri Găitan din Săcele. Pe o tablă, scrie și astăzi „Valea oierilor“.

În plan, este o casă de locuit de tip rural, asemănătoare caselor din satele Țării Birsei, cu camere grupate în jurul unui vestibul central, și plafonul din grinzi de lemn, cu cioplituri longitudinale ornamentale.

Edificiul și-a păstrat structura originală. Forma generală a clădirii ca și profilele ornamentale sînt specifice stilului baroc provincial rar întîlnit la alte case din Brașov. Este vorba de tradiționalul pridvor, foarte original cu coloane de zid, cu arce în acoladă, sistem neîntîlnit în Șchei și foarte rar în Țara Birsei. Oierii săceleni (mocanii), care străbăteau cu oile cîmpiile Țării Românești pînă departe în Balcani, probabil au împrumutat din arhitectura locurilor pe unde treceau, unele elemente de construcție.

Zidăria pereților este din cărămidă de format mare fățuită, folosită în mod curent la clădirile din secolul al XVIII-lea. Acoperișul este simplu, cu șită. În spate, un fronton de lemn traforat, obișnuit în Șchei în secolul al XVIII-lea. Fațada spre stradă, este împodobită cu o frumoasă pictură în ulei reprezentînd „Botezul Domnului“.

Poarta înlăturată în 1953, era una din puținele porți vechi de lemn (sec. XVIII), care se mai păstra în Șchei. Avea formă arcuită ornată radial cu acoperiș tradițional din șindrîlă⁸⁵.

O frumoasă exemplificare a influenței arhitecturii din Țara Românească asupra construcțiilor din această perioadă la Brașov, o constituie și pridvorul clădirii primei școli românești (azi muzeu) din incinta bisericii Sf. Nicolae adăugat în perioada anilor 1760—1761⁸⁶.

Pe Tocile nr. 2 în apropierea podului Grid se află o altă casă, specifică stilului baroc care începe să se generalizeze în Șchei în sec. al XVIII-lea. Casa a aparținut bisericii Sf. Nicolae fiind locuită și de protopopul Eustatie Grid (1700—1760). După inscripția chirilică de pe una din grinzi dintr-o încăpere, reiese că a aparținut și lui Hagi Ioan Grecul (fost curator al școlilor din Brașov) și anul 1733.

Casa are două nivele: subsol și parter construită pe un plan dreptunghiular cu pridvor deschis, mărginit de 7 arcade și stîlpi scunzi de secțiune pătrată, specific Șcheiului. Arhitectura exterioară este simplă, elementele decorative sînt doar ancadramentele ferestrelor și profilele cornișei. Acoperișul în patru ape, ușor evazat, cu frîngere de pantă este prevăzut cu lucarne. În 1939 șarpanta a fost parțial modificată, iar șindrila înlocuită cu țiglă. După relatările arhitectului Gustav Treiber, este sigur opera unui meșter român.

⁸⁴ Informație primită de la Bucșa Elena, decedată în anul 1974, în vîrstă de 75 ani care a locuit pe această stradă din anul 1920.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Minerva Nistor, *op. cit.*, p. 54.

În 1933—1934, cînd strada a fost lărgită, a fost înlocuită și vechea poartă din secolul al XVIII-lea, în formă arcuită, ornată radial, asemănătoare porții aflate la casa de pe str. Comuna din Paris nr. 15⁸⁷.

Coborînd din Șchei, pe strada care poartă numele domnitorului, str. C. Brîncoveanu. Gasse der Reichen, str. bogaților fiind locuită de valahi, moldoveni, de negustori greci, sirbi, bulgari și macedoneni stabiliți la Brașov, întîlnim alte case aparținînd secolului al XVIII-lea, care, după tradiția locală, ar fi fost locuite de Cantacuzini și Brîncoveni.

A. A. Mureșianu vorbind de familia Nicolaștilor, menționează că se stabilise în 1723 la Brașov, unde cumpărase case și grădini în ulița „Furcoaii” (azi str. Constantin Brîncoveanu), în apropierea casei cumpărate în 1711 de însuși C. Vodă Brîncoveanu⁸⁸.

Tot A. A. Mureșianu, într-un articol din *Gazeta Transilvaniei*, susține că în registrele de dajde ale Brașovului din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, se amintește la începutul uliței Ecaterinei de Sus (azi str. C. Brîncoveanu), din cartierul românesc al Șcheiului, un „Woewodenhaus” (Casa voievodului), pe lîngă alte două case, situate mai jos de ale familiei Brîncovenilor⁸⁹.

Brîncoveanu, obținînd titlul de prinț ereditar al Sf. Imperiu, era scutit de impozit pe case, nefigurînd cu regularitate în registrele de impozite ale orașului. Încercarea de a identifica totuși casele sale după aceste registre (urmărind cartierele Șchei și Brașov Vechi unde le avem atestate), ne obligă să urmărim vecinii sau proprietarii de la care domnitorul le cumpărase. Această temă, formează însă obiectul unei alte lucrări.

În continuare, încercăm să determinăm o parte din aceste clădiri (ale Brîncovenilor) orientîndu-ne după stil, epocă și tradiția locală.

Începem cu casele de pe str. C. Brîncoveanu numerele 51 și 46, adevărate palate, cu frumoase pridvoare, îndeosebi casa de la numărul 46 care în registrele de dajde apare sub denumirea de „Haus der Wojewoden” — Casa voievodului, „Haus der fursten” — casa conducătorului, iar tradiția orală o denumește și azi, „Prinzhaus” — casa prinților fiind, probabil, locuită de prinții Emanuel și Grigore Brîncoveanu care, se pare, îi aduc modificări în 1800, cînd au construit și poarta în formă de arc de triumf a palatului de la Sîmbăta de Sus⁹⁰.

Clădirea constituie una dintre creațiile reprezentative ale meșterilor constructori ai vremii la Brașov. Loggia de pe fațada principală, în prezent denaturată, adăugată, constituie nota caracteristică a construcției. Față de clădirile mai vechi de caracter feudal, aceasta este o construcție de concepție mai nouă, în planul și structura căreia, se îmbină trăsături proprii ale arhitecturii locuințelor autohtone, cu elemente de ordin decorativ,

⁸⁷ În prezent clădirea aparține de I.C.R.A.L. Brașov; informație primită de la familia Huluban, care locuiește aici de peste 50 de ani; Gustav Treiber, *Das Bürgerhaus*, în *Das Burzenland*, vol. III, Brașov, 1928, p. 206—207, fig. 247, 248.

⁸⁸ N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 234, 239; A. A. Mureșianu, *Contribuții la istoria vechii familii brașovene a Nicolaștilor*, în *Țara Bîrsei*, 1931; Gustav Treiber, *Landenkmal der alten Kronstadt, Das Haus der Woiewoden*, în *Jarbuch 1966 Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender*, München, 1966, p. 95—96.

⁸⁹ A. A. Mureșianu, *Morminte domnești și boierești...*, în *Țara Bîrsei*, III, 1931, p. 503—504.

⁹⁰ Șerban Seno, *Noi piese din Lapidarul...*, op. cit., p. 28; Gustav Treiber, op. cit., p. 95—96.

introduse de meșterii acelei perioade sub influența arhitecturii vechi balcanice și brîncovenești.

Clădirea de plan dreptunghiular, cu trei nivele, este tratată diferit. La subsol, pivnițele imense, unde odinioară se intra cu carele încărcate cu buți de vin, mai păstrează bolțile cilindrice cu penetrații. La fel, la unele camere de la parter mai întâlnim tavane boltite deoarece locatarii de aici nu au permis să se facă transformări, cum s-a întâmplat cu camerele de la etaj unde bolțile au fost înlocuite cu planșee din lemn tencuite. Accesul în clădire, se face atît pe fațada centrală cît și pe cea secundară.

După informațiile primite de la familiile Orfanu și Birsanu care locuiesc aici de peste 30 de ani, aflînd și ei de la alți locatari mai vechi, se știe că această casă a aparținut Brîncovenilor.

La nr. 32 tot pe această stradă, se află o interesantă clădire în stil baroc, amintită și de C. Herman în cronica sa⁹¹. Fațada principală este prevăzută cu ancadrame profilate în tencuială la ferestre, iar acoperișul în două ape și pinioanele cu virf teșit, are o frumoasă proporție față de parter. O cornișă cu copertină de țiglă desparte parterul de pinioane, atît pe fațada principală cît și pe cea posterioară. La partea superioară se găsesc trei nișe asemenea unor ocnițe.

Parterul, are planșee din lemn tencuite, planșee cu grinzi aparente și o boltă în cruce (voute d'arté). Pe grinda din încăperea posterioară, sînt incizați anii: 1769 și 1770. Tavanele sînt împodobite cu ștucaturi cu scene biblice.

Tot din secolul al XVIII-lea, după stegulețul de pe acoperiș (1793), este casa de la nr. 12, opera unui meșter brașovean. După tradiție, a aparținut unui negustor grec stabilit la Brașov, care apoi a vîndut-o.

Clădirea are două nivele, pe un plan dreptunghiular. Și aici, accesul în clădire se face pe fațada laterală spre curte, printr-un pridvor cu stîlpi neoclasiici. În interior tavanele sînt ornate cu ștucaturi. Ancadramele neoclase ale ferestrelor chiar și spre curte sînt lucrate în piatră. Cornișa de deasupra parterului are o mică copertină, iar deasupra acoperișului în două ape are pinioane cu virf teșit. Acoperișul, a păstrat forma originală cu șarpantă din lemn acarisat cu învelitoare din țiglă solzi.

În curte se păstrează un pavilion de vară (chioșc), mărturie elocventă a influenței orientale și brîncovenești ce oferă farmecul autenticității.

Tavanul pavilionului este ornat cu motive de ștucatură asemenea celor din interiorul clădirii, iar pereții, păstrează încă nișe în ziduri.

Înceiem șirul caselor de pe această stradă, cu cea de la nr. 10, construită tot în secolul al XVIII-lea, pe trei nivele și pe un plan în formă de T, accesibilă printr-un pasaj lateral, ce conduce spre curte. Este construită pe o fundație din piatră, cu zidărie portantă alternată cu cărămidă și cu un subsol acoperit cu bolți cilindrice de cărămidă. Parterul în asize, are arcul în plin centru al intrării, subliniat de profile neoclase cu emblema decorativă la cheie. Nivelele superioare sînt acoperite cu planșee din lemn tencuite, iar gangul este asfaltat și acoperit cu o boltă cilindrică cu penetrații.

Fațada prezintă cele trei nivele tratate diferit și are ca elemente decorative ghirlande și elemente neoclase la ancadramele ferestrelor. So-

⁹¹ G. Herman, *op. cit.*, p. 130; Ștefan Petraru, Constantin Catrina, *Brașovul memorial*, Brașov, 1976, p. 30.

clul este simplu, sobru. Pe arcada porții apare anul 1798 și emblema probabil al unui membru al companiei grecești cu care domnitorul C. Brincoveanu avea multiple relații.

Acoperișul corpului principal, este în două ape cu dublă pantă și cu pinion teșit și cu lucarne. Streașina este profilată numai la fațada principală. Spre curte, streașina evazată protejează parapetul balconului executat din scinduri frumos traforate. După informațiile primite de la locatara Cristea, aici a locuit sora domnitorului C. Brincoveanu.

Trecînd în cartierul Brașov Vechi, Heidnischer Mayerhoff (Maierul), în Mittlere Gase — str. De Mijloc, unde domnitorul Constantin Brincoveanu cumpărase case de la vameșul Nica Hoge, ne-am oprit la casele de la nr. 46—52, cu grădinile întinse unde în prezent se află clubul Dinamo. Acest teren, a aparținut după informațiile primite de la Nistor Maria în vîrstă de 72 de ani, născută pe această stradă unde locuiește și în prezent, unui proprietar Ganzel care-l cumpărase de la un mare negustor. După cele spuse de Nistor Maria, care aflase și ea de la bunici și străbunici, casele au aparținut cîndva unui domnitor.

Din acest grup de case de pe această stradă, caracteristice sec. XVII—XVIII, cele care păstrează cel mai bine forma inițială cu toate modificările intervenite pe parcurs, sînt cele de la numerele 46—48 cu pivnițe mari ce comunicau între ele.

Casa de la nr. 46 păstrează un original pridvor deschis prin care se face accesul la camerele de la parter.

Stilpii ce susțin arcadele, cu capitele sculptate și balustrada dau acestui pridvor pitoresc și valoare artistică.

În vestibul (prima cameră) se mai păstrează tradiționala vatră cu foc deschis specifică caselor din Țara Birsei din această perioadă. În camera alăturată, cu tavanul acoperit cu planșee din lemn cu grinzi aparente, pe una din grinzi este o inscripție chirilică JO NIC — probabil Ioan Pater, înobilat, tatăl lui Nicolae Pater, sprijinitor al ortodoxiei, iar dedesubt BUKURBAD și anul 1681. La subsol tot pe o grindă apare o inscripție în limba germană și anul 1824⁹².

Dacă în secolele XVII—XVIII, influența stilului brincovenesc se impunea în arhitectura Brașovului, influența de peste Carpați, continuă și în secolele următoare, exemplu: pe una din căile de pătrundere în oraș (pe str. Lungă nr. 5), fostul han „La Cerbul de Aur“, se păstrează și astăzi în bune condițiuni, clădirea cu volumele vitrate ale celor două etaje, fostele prispe închise cu geamlîc, ale clădirii de aici.

Clădirea prezintă un element de evident interes arhitectonic, fiind o construcție reprezentativă pentru tipul de casă cu geamlîc, vădind puternice influențe orientale, tip foarte răspîdit la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în orașele din Țara Românească, în zona Cîmpulung și Pitești. Probabil, prin această filieră a ajuns acest sistem de construcție și la Brașov deoarece și clădirea alăturată de pe str. Lungă nr. 1, fostul han „La Vulturul de Aur“, prezintă geamlîc, dezvoltată însă pe trei laturi. Ambele au multă asemănare cu clădirea fostului han Gabroveni din Pitești. Ele merită să fie conservate și puse în valoare prin restituirea funcției lor inițiale.

Cele două clădiri au un specific urban care prin dezvoltarea planului

⁹² P. Binder, *op. cit.*, p. 349.

în jurul unei curți interioare se îndepărtează de tipul derivat din tradiționala casă țărănească⁹³.

Tot pe strada Lungă — Civitas Vetus — Suburbia cu drumuri rele — arteră de penetrație dinspre Țara Românească și în Schei, întâlnim case de tip balcanic, cu balcoane octogonale închise, suspendate pe fațada principală, identice unor case din București, reprezentate pe desenele lui Lancekot și Doussant, de la începutul secolului al XIX-lea⁹⁴.

O scurtă trecere în revistă a acestor clădiri, aflate în afara zonei de demolări, analizează ca un tot unitar, precum și o descriere amănunțită a unor detalii pe care le găsim cu unele diferențe de tratare la toate, a fost necesară pentru a căpăta indicii care să ne ajute la determinarea lor aproximativă. Au rămas suficiente vestigii din această perioadă, neînvinse de intemperii, care să traverseze secole de istorie. Studiul, surprinde, prin descrierile făcute și valențele specifice acestei arte originale, raportul existent între arhitectura brincovenească și între înrîurile orientale, suprapuse fondului existent de aici.

Care este concluzia pe care studiul acestor clădiri o impune, și care ni se pare, ar merita să fie remarcată, este aceea că ele fac o evidentă legătură în primul rînd cu construcțiile din Țara Românească, ideea existenței unei influențe reciproce în toată această perioadă, influență pe care a exercitat-o etapa deplinei maturități a artei brincovenesti, a rezistenței stilului brincovenesc și post brincovenesc, cu larg ecou în timp.

Cercetătorului de azi al realităților de la Brașov, îi incumbă o sarcină și nu una din cele mai puțin importante, aceea de a răspunde la întrebarea, cine sînt cei care au ridicat casele enumerate aici. Stadiul actual al cercetărilor, cu toată bogăția informațiilor, nu ne-a oferit pînă în prezent nici o mențiune certă. O serie de documente însă, precum și situația existentă în cadrul altor construcții ridicate în timpul Cantacuzinilor și Brincovenilor în alte localități, ne oferă analogii prețioase. Avem și șansa de a avea cîteva documente, privind schimbul de meșteri din Țara Românească la Brașov și invers.

Aceste clădiri pe lîngă imaginea cuprinzătoare a valorii arhitectonice, a trăsăturilor stilistice definitorii, au și o semnificație istorică, un caracter documentar informativ, pornind de la fondul nostru istoric, de la condițiile care le-a generat, pentru înțelegerea epocii lui Brincoveanu.

Studiul de față, nu este numai memoria unui om, a unei personalități sau a unei aproape jumătate de secol de cultură și civilizație, ci a unei perioade de maximă înflorire culturală, care animă viața spirituală, îndeosebi a românilor din Schei, cu un cuvînt, a unei epoci prospere brașovene, mărturie elocventă a ceea ce a însemnat personalitatea domnitorului Brincoveanu pentru întregul Brașov.

Studiul, se dovedește astfel, un punct de plecare, motivul necesar pentru o lucrare mai extinsă.

* Cu această ocazie, aducem mulțumirile noastre tov. Rista Gabriela, care a executat ilustrațiile foto de la această lucrare.

⁹³ Minerva Nistor, *Contribuții la cercetarea hanurilor...*, op. cit., p. 80—89; Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, fig. 99, 190.

⁹⁴ Radu Crețeanu, *Date privind monumentele vechi din Pitești și punerea lor în valoare în cadrul secțiunii de sistematizare a orașului*, în *Buletinul monumentelor istorice*, XXXIX, nr. 5, 1970, p. 65; Minerva Nistor, *Contribuții la cercetarea hanurilor din Țara Birsei*, în *Cumidava*, VII, Brașov, 1973, p. 89.

DIE BEZIEHUNGEN DES FÜRSTEN CONSTANTIN BRINCOVEANU UND SEINER FAMILIE ZU BRAȘOV (KRONSTADT)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Als ein Mann von humanistischer Bildung und Förderer einer günstigen geistigen Atmosphäre, durch sein Bestreben Anschluß an einen Kulturkreis zu finden, der das Gebiet der Walachei überschritt, war Fürst Constantin Brincoveanu (1688—1714) bemüht, Beziehungen zu der bedeutenden mittelalterlichen Stadt Kronstadt aufzunehmen.

Vorliegende Arbeit macht auf zwei Ziele von Brincoveanus Politik Kronstadt gegenüber aufmerksam. Erstens einmal wollte er durch eine Annäherung an den Wiener Hof die Integrität der orthodoxen rumänischen Kirche gegen den Vorstoß der katholischen Kirche schützen, und zweitens wollte er sich für die Eventualität einer türkischen Gefahr eine Zufluchtsstätte sichern.

Als Freund der Habsburgermonarchie und angesichts der diplomatischen Dienste, die er ihr leistete, wurden Brincoveanu und seinem größten Sohn am 30. Januar 1695 seitens des Kaisers Leopold der Titel eines Prinzen mit dem Zusatz „Illustrissimus“ verliehen, den er erblich auf seine Nachkommen übertragen durfte. Im Jahre 1701 erwarb er auch das Asylrecht in Siebenbürgen für sich und seine Familie für den Fall, daß er infolge der türkischen Politik nicht mehr auf dem Thron der Walachei verbleiben konnte. Er sollte sich dieses Privilegiums allerdings nicht erfreuen, denn 1714 wurde er überraschend von den Türken ausgehoben und nach Konstantinopel gebracht und dort zusammen mit seinen vier Söhnen enthauptet.

Um die Kronstädter Sachsen, vor allem den Magistrat, für seine Pläne zu gewinnen, gewährte er ihnen Reihe von Geldanleihen und Handelsprivilegien für die Walachei. In einem solchen Schuldschein bezeichnen die Kronstädter den Fürsten „gratiosus nostros dominus et magnus patronus“, während er selbst den Stadtrichter „als unseren guten Freund und Nachbarn“ anspricht.

Kronstadt fand in dieser Zeit in Brincoveanu einen moralischen und materiellen Förderer, es kam infolge der habsburgischen Besatzung und der Konkurrenz der Wiener Erzeugnisse zwischen ihnen zu einer guten Zusammenarbeit. Von Kronstadt bestellte Brincoveanu verschiedene Handwerksmeister: Maurer, Tischler, vor allem Goldschmiede.

Von namhaften sächsischen Kronstädter Goldschmieden stammen zahlreiche Erzeugnisse im sogenannten Brincoveanu-Stil: Pokale, Kannen, Kelche, Becher, Leuchter, die heute in verschiedenen Sammlungen unseres Landes und anderer Länder aufbewahrt werden. Wir erwähnen davon bloß einige, wie zum Beispiel eine von Georg May II., dem bevorzugten

Goldschmied Brincoveanu, gearbeitete Kanne im Museum für bildende Künste Cluny in Paris, zwei Leuchter in dem Nationalmuseum von Budapest, ein Bucheinband (1697) im Kloster Patmos in Griechenland.

Im Stil und in der Arbeitstechnik der Kronstädter Goldschmiede, insbesondere bei G. May II, ist der Einfluß der Goldschmiedekunst Südostdeutschlands, der Schulen von Nürnberg und Augsburg, sowie von Norditalien festzustellen. Man kann ferner verfolgen, wie sie sich bemühten die Formen der siebenbürgischen Renaissance und des Barocks mit jenen der byzantinischen Kunst, die sie mittels der rumänischen Kunst kennenlernten, zu verbinden. Die Zeit Brincoveanus stellt eine Blütezeit der rumänischen Kultur dar und die letzte Blütezeit der Goldschmiedekunst.

Die im Brincoveanu-Stil hergestellten Goldschmiedearbeiten verwenden die Treibtechnik und als Zierelemente vor allem Blumenmotive, die realistisch dargestellt werden, und zwar der Heleantus, stilisierte und spiralförmige Frisen und Akantusblättern, geöffnete und gedrehte Medallions, dann die auch in der Volkskunst anzutreffende aufgeblühte Tulpe u.a. Diese Dekorationselemente kehren auch in den übrigen Kunstgattungen (Wandmalerei, Skulptur, Stickerei, Holz, Keramik, Kacheln, Architektur, Grabsteine) wieder. Es ist ein überladener Stil, bei dem alle Elemente in eine Spiral- oder Schraubenform eingeordnet sind.

Bei den Bestellungen Brincoveanu gab er an, wie die Arbeiten ausgeführt werden sollten, sie mußten seinem Geschmack folgen und der rumänischen Kunst sich anpassen. Man spricht darum von der Brincoveanu-Kunst.

In seinem Bestreben wenigstens einen Teil seiner märchenhaften Schätze in Sicherheit zu bringen (die Türken nannten ihn Alzin Bei, d.h. „Geldprinz“) und eine Zufluchtsstätte zu haben, kaufte Brincoveanu in Kronstadt und Umgebung Güter und Häuser. Den Häusern fügte er einige Elemente der Brincoveanu-Architektur, wie zum Beispiel die von der Spätrenaissance beeinflusste Loggia, barocke Dekorationsformen mit orientalischen Merkmalen hinzu. Auf diese Art trifft man diesen pittoresken Brincoveanu-Stil — seine wichtigsten Repräsentanten sind die Paläste von Mogoșoaia und Potlogi — auch bei einigen siebenbürgischen Bauten an.

Brincoveanu gehört zu jenen Männern, die zwar als Mensch bezwungen wurden, die aber in ihrem Werk weiterleben.

**Fig. 1 — Constantin Brincoveanu.,
domnul Țării Românești (1688—1714)**

Fig. 2 — Brașovul, gravură de Iacobus Barrewijn, Anvers, 1688.

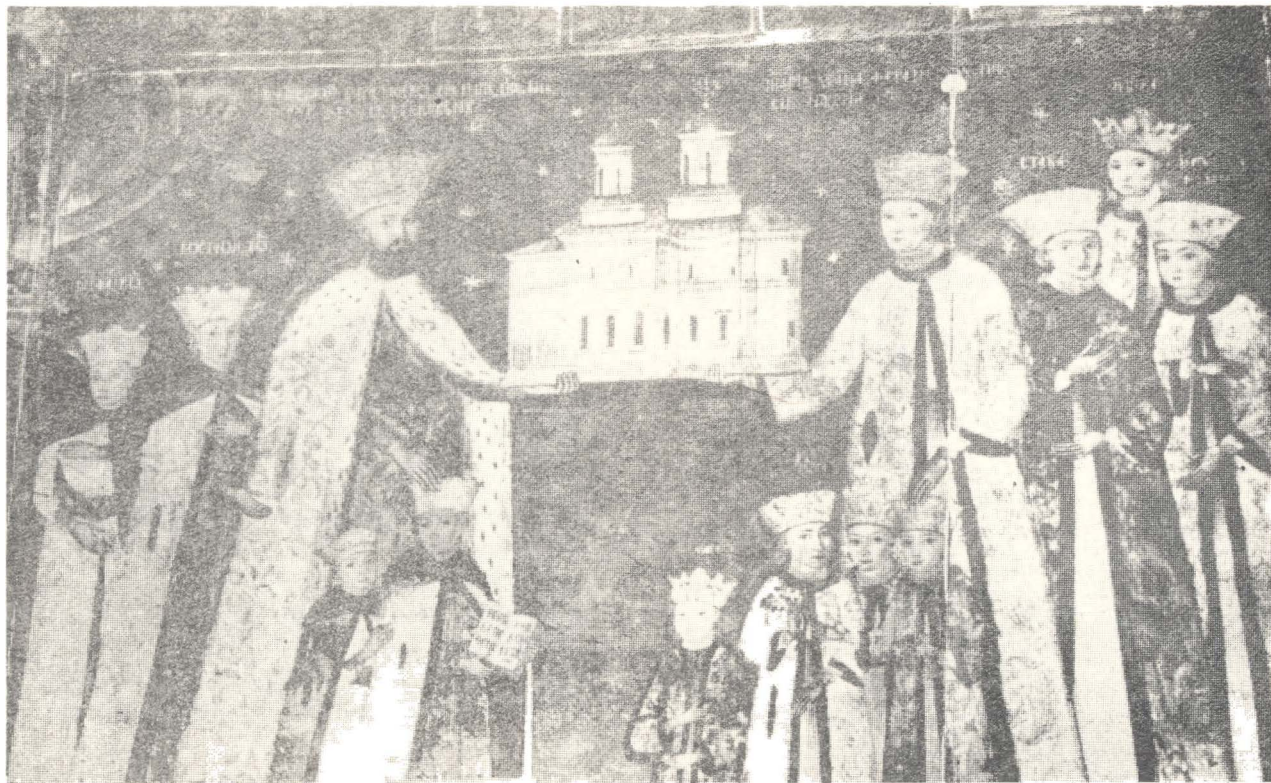

Fig. 3 — Domnitorul C. Brâncoveanu cu cei patru fii și doamna Maria cu cele șapte fiice. Tablou votiv — mănăstirea Hurez.

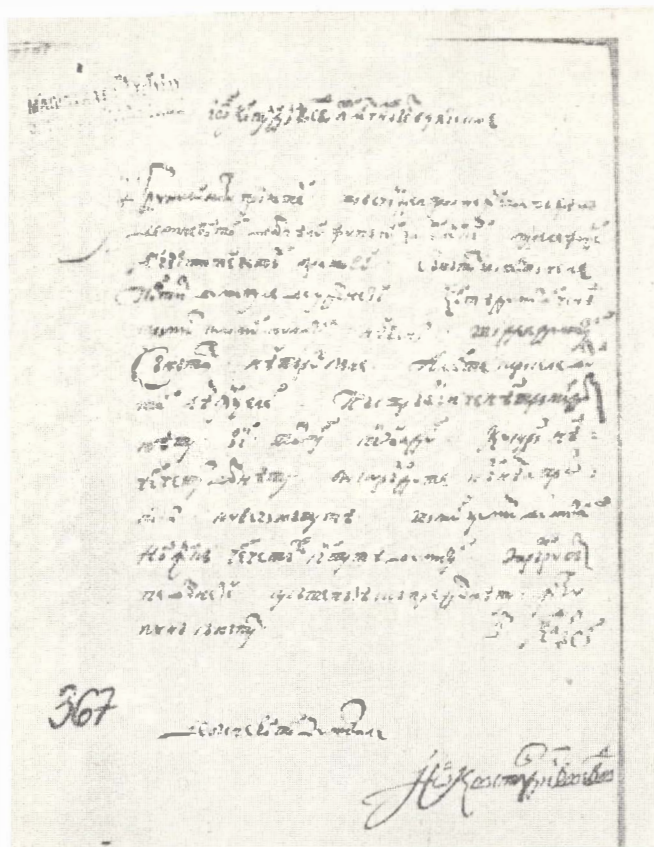

Fig. 4 — 21 august 1688. Scrisoarea principelui Transilvaniei, Mihai Apafi, adresată magistratului Brașovului, prin care îi cere informații despre C. Brincoveanu „despre acțiunile și intențiile sale”.

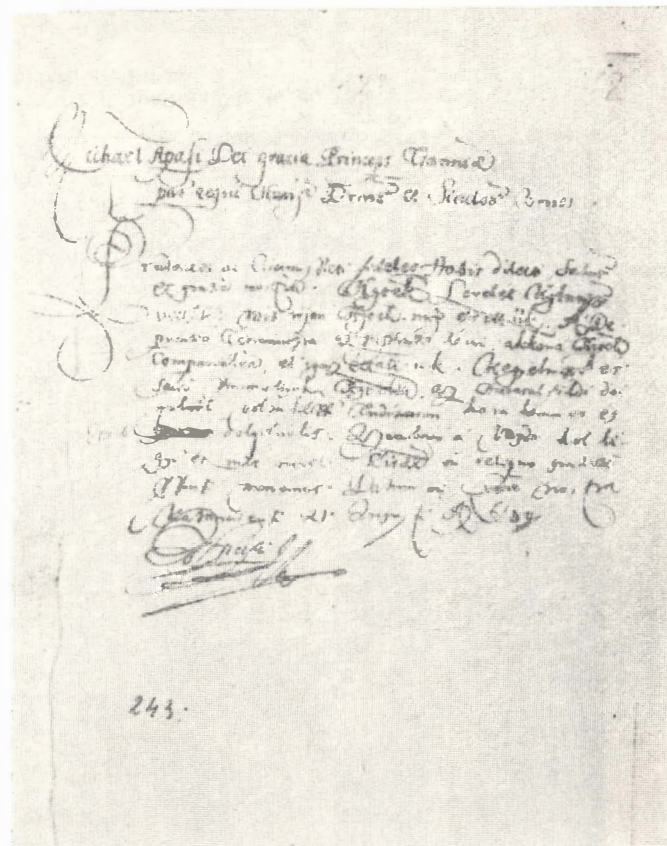

Fig. 5 — 24 octombrie 1698, C. Brincoveanu mulțumește judeului Brașovului, Johann Mankesch, pentru păstrării trimiși, bucurându-ne că „ne-am apropiat cu vecinătate”.

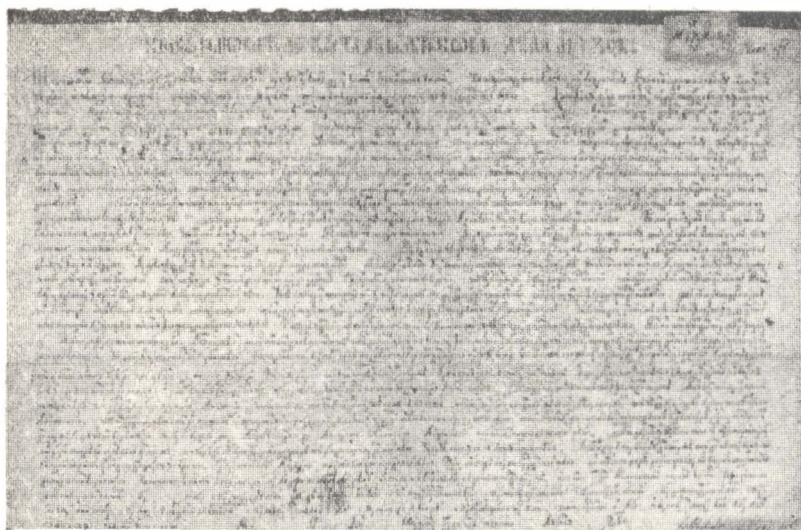

Fig. 6 — 28 martie 1698. Hrisov dat de C. Brîncoveanu, prin care sînt scutiți negustorii brașoveni de birul judecătoresc, schimbul banilor, de fum, cotărie, haraciu, cai domnești și împărătești și de orice alte dări.

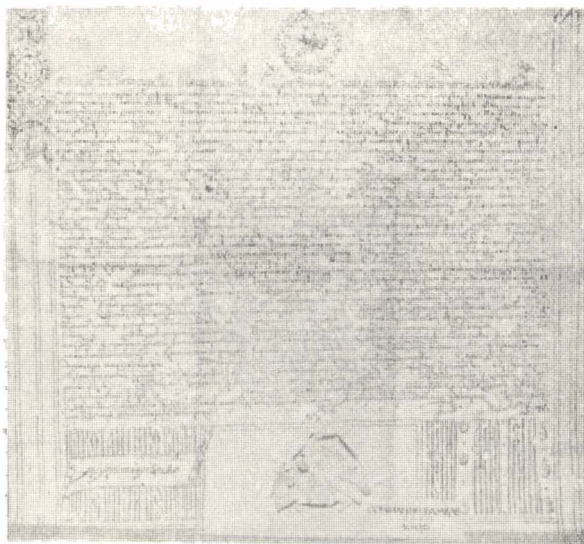

Fig. 7 — 28 noiembrie 1695. Hrisov dat de C. Brîncoveanu prin care scutește brașovenii de vama pentru vinurile din viile bisericii sf. Nicolae din Pitești și dealul Topolovenilor.

MAGISTRAT. ANNO
 1705. 23. JANUARII
 C. Brincoveanu a-
 nuntă că brașovenii a-
 flai în țară vor plăti
 taxe mai mici pe vite
 decît pămîntenii.

Fig. 10 — 23 ianuarie 1705. C. Brincoveanu a-
nuntă că brașovenii a-
flai în țară vor plăti
taxe mai mici pe vite
decît pămîntenii.

MAGISTRAT. ANNO
 1707. 30. JANUARII
 C. Brincoveanu a-
 nuntă pe brașoveni că a
 poruncit să nu mai fie
 luate taxe pe vite celor
 ce vin să cumpere vi-
 nuri și alte bucate.

Fig. 11 — 30 ianuarie 1707. C. Brincoveanu a-
nuntă pe brașoveni că a
poruncit să nu mai fie
luate taxe pe vite celor
ce vin să cumpere vi-
nuri și alte bucate.

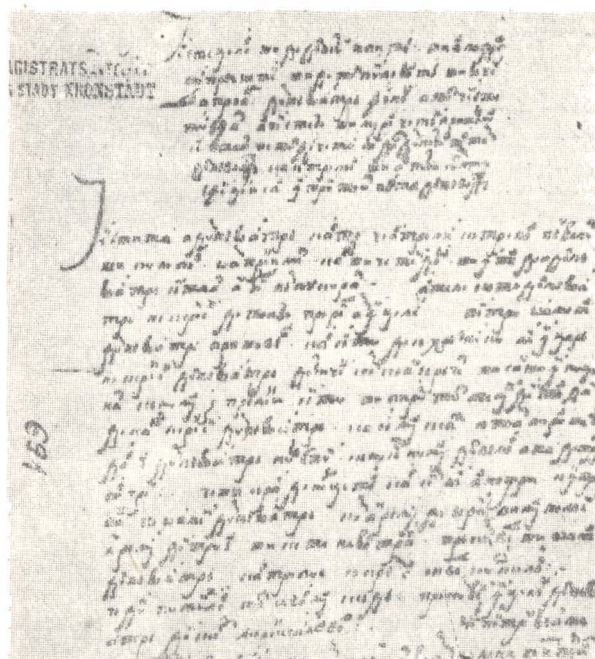

Fig. 12 — 21 septembrie 1707.
C. Brincoveanu anunță că
marfa brașoveană nu are voie
a o vinde prin târguri sau s-o
aducă de la Brașov alți ne-
gustori decît brașovenii.

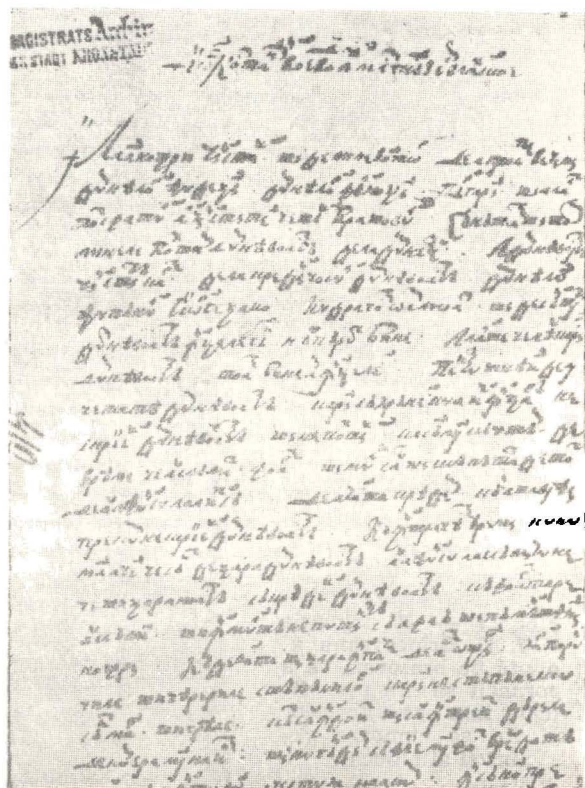

Fig. 13 — 22 septembrie 1707.
C. Brincoveanu anunță Sfatul
Brașovului despre ușurarea dă-
rilor brașovenilor, stabiliți în
Tara Românească.

Fig. 14 — 8 ianuarie 1713, Tîrgoviște. Hrisov dat de C. Brincoveanu, prin care dă privilegiile brașovenilor, să țină oi cîte vor vrea, scutindu-i de multe dări obișnuite în țară.

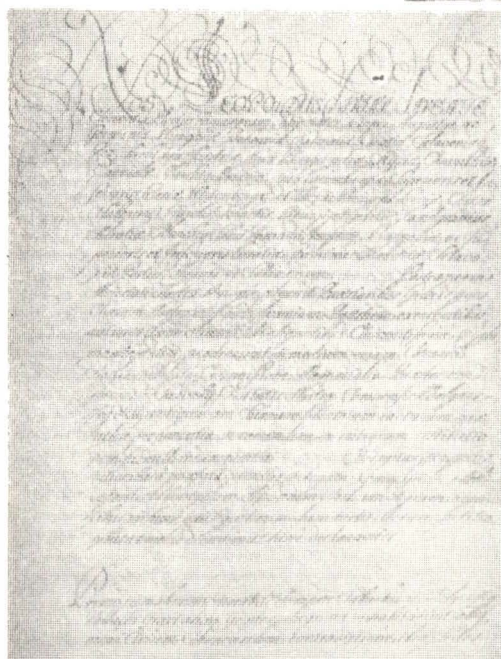
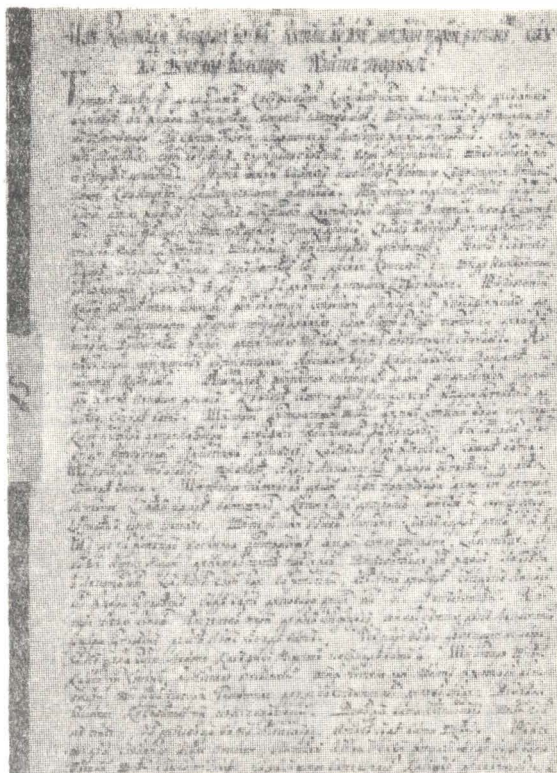

Fig. 15 — 16 septembrie 1701. Diploma dată de împăratul Leopold I, în care sînt cuprinse privilegiile obștii din Bolgareșeg (românilor și grecilor din Șchei), să-și aducă vinurile de la viile din Țara Românească, să-și facă case cum vor vrea, să țină boabe în cetate etc.

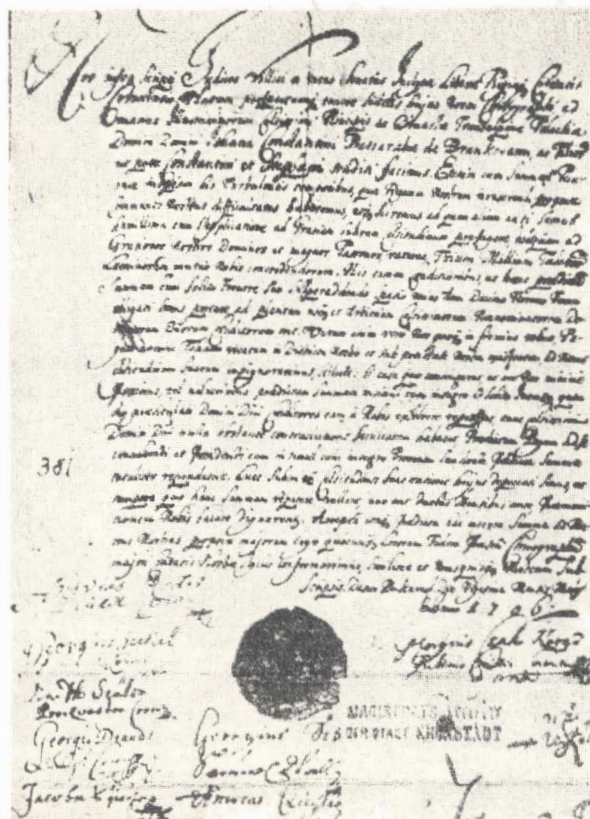

Fig. 16 — 20 mai 1706, București. Andreas Rether judele Brașovului împreună cu întregul Magistrat, dă atestare că a împrumutat de la C. Brincoveanu 3.000 taleri. Pun garanție satul Tohan.

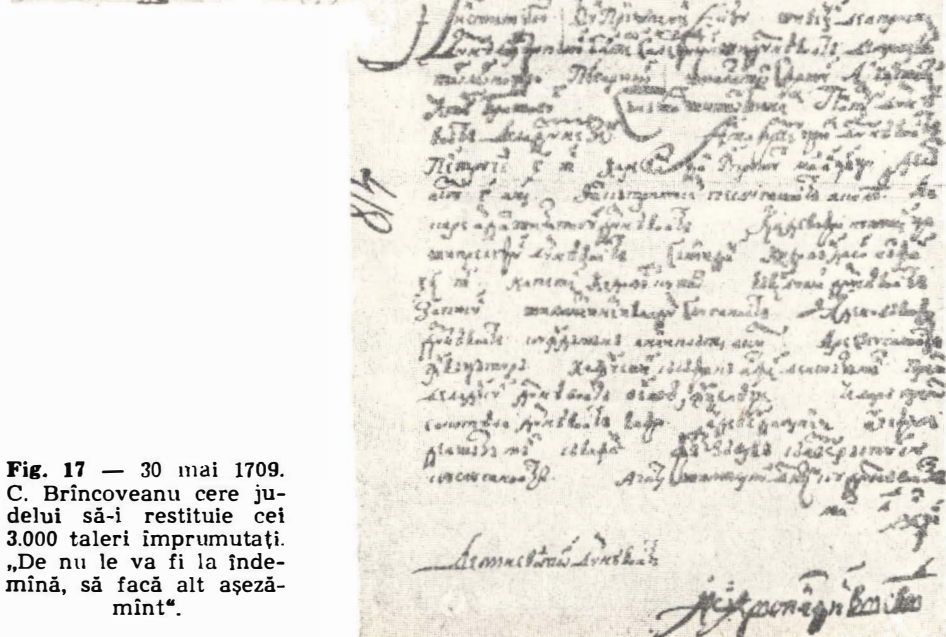

Fig. 17 — 30 mai 1709. C. Brincoveanu cere judei să-i restituie cei 3.000 taleri împrumutați. „De nu le va fi la îndemână, să facă alt așezămint”.

Fig. 18 — 14 octombrie 1697. C. Brincoveanu mulțumește judeiului Johann Man-kesch, pentru „ploconul” trimis. Anunță că i-a înnoit cartea de oierit.

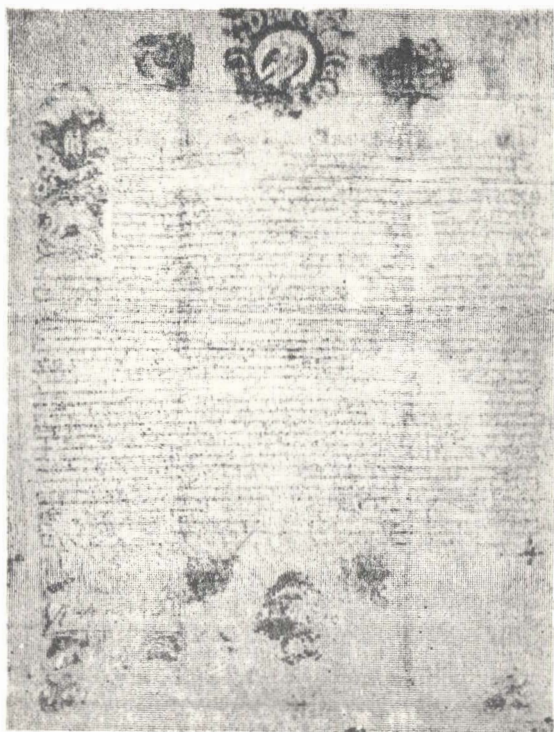
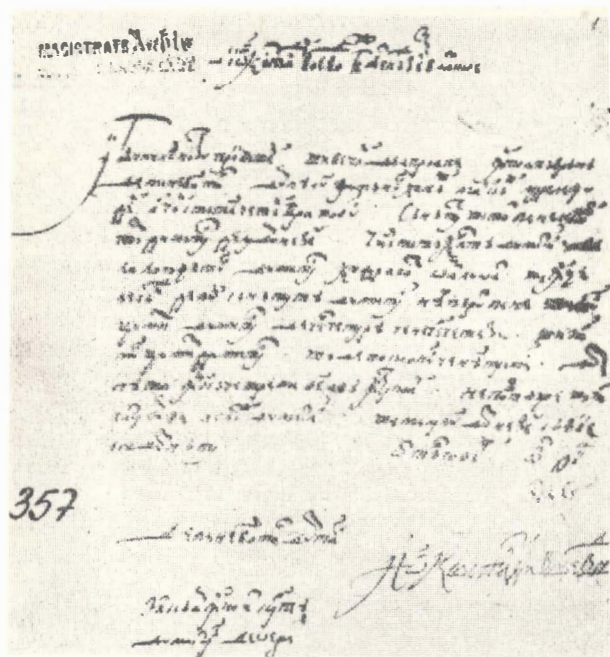

Fig. 19 — 1701. C. Brincoveanu face diferite danii bisericii din Șcheii Brașovului.

11
 "Mănușile lui C. Brincoveanu
 de la 5 iulie 1701. C. Brincoveanu
 imbatătează pe șcheieni să ră-
 mână în credința lor cea veche.

Fig. 20 — 5 iulie 1701. C. Brincoveanu imbatătează pe șcheieni să rămână în credința lor cea veche.

12
 "Mănușile lui C. Brincoveanu
 de la 27 martie 1701. C. Brincoveanu
 scrie lui Andreas Rether despre trimiterea lui
 David Corbea, ceaușul spătar-
 resc.

Fig. 21 — 27 martie 1701. C. Brincoveanu scrie lui Andreas Rether despre trimiterea lui David Corbea, ceaușul spătar-
 resc.

Fig. 22 — 1701. Scrisoarea lui David Corbea, prin care sfătuiește șcheienii care merg la soborul de la Bălgrad.

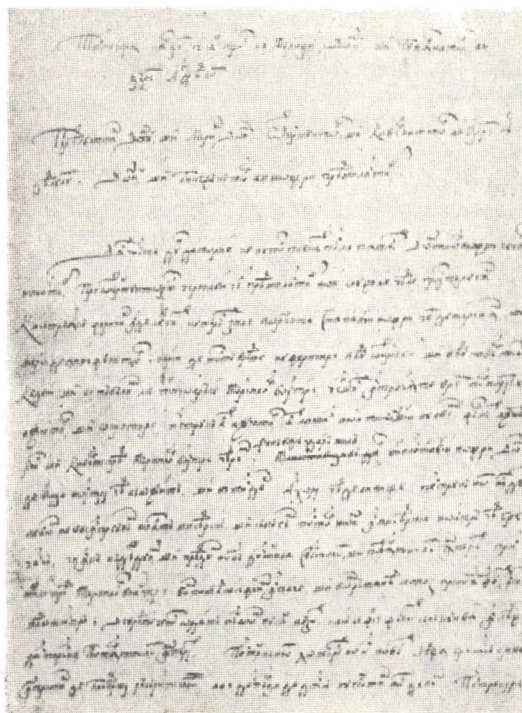
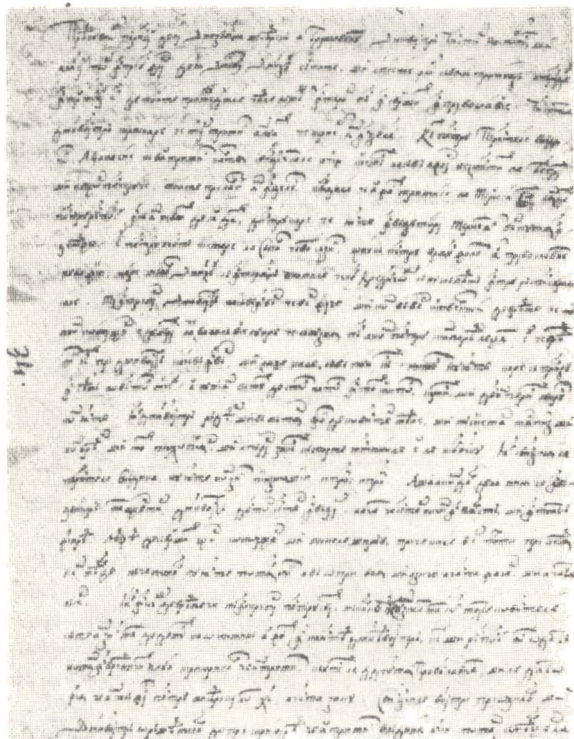

Fig. 23 — 1701. Tălmăcirea scrisorii trimise guvernatorului Transilvaniei de către românii și grecii din Șchei, la sfatul lui David Corbea, în care se arată că nu vor să se asculte de altă biserică.

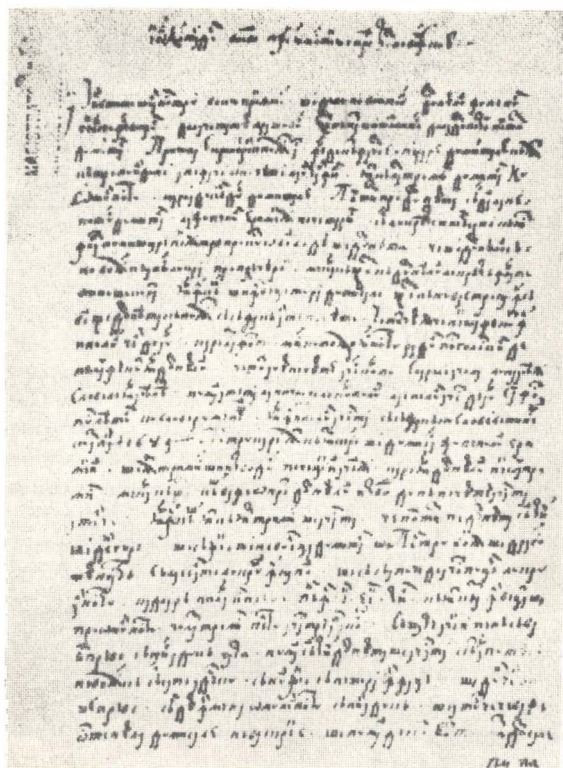

Fig. 24 — 10 aprilie 1698. Comanda făcută de C. Brincoveanu lui Irimia Pecetariul din Brașov, pentru pecetea de inel.

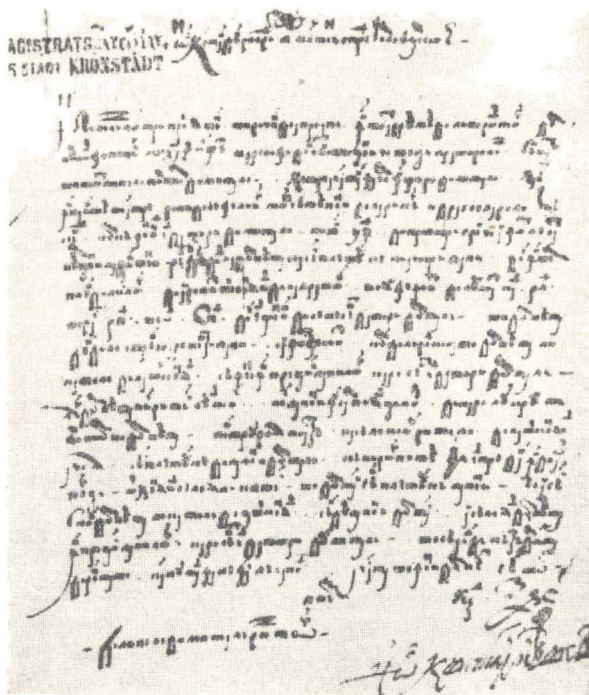

Fig. 25 — 25 decembrie 1697. C. Brincoveanu cere judeiui Mankesch să urgenceze trimiteria postavului, sforii și cositoarelor comandate.

Fig. 26 — 15 mai 1696. Barbara Kendorf cere judei Mankesch să aprobe exportarea de vase vechi de cupru în Țara Românească pentru a fi prelucrate.

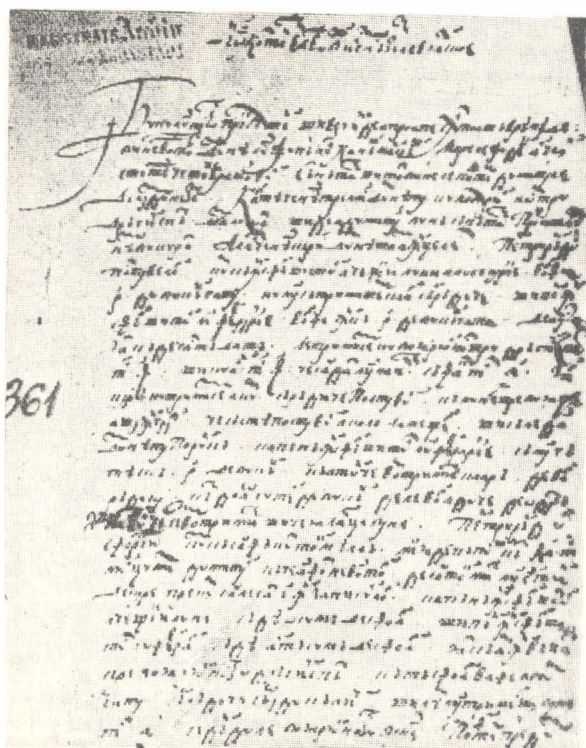
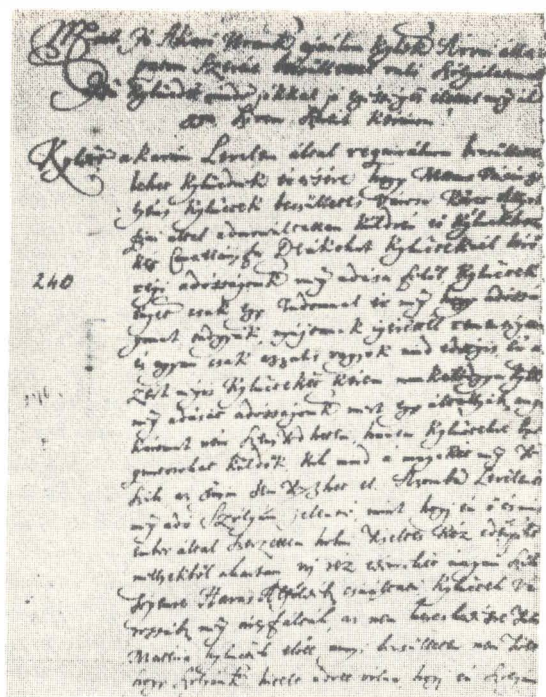

Fig. 27 — 22 ianuarie 1698. C. Brincoveanu confirmă judelei Mankesch primirea scrisorii în care este anunțat despre terminarea poștaului și sforii comandate, protestînd asupra prețului mare a tipsiilor de coșitor în comparație cu cele de Danzig.

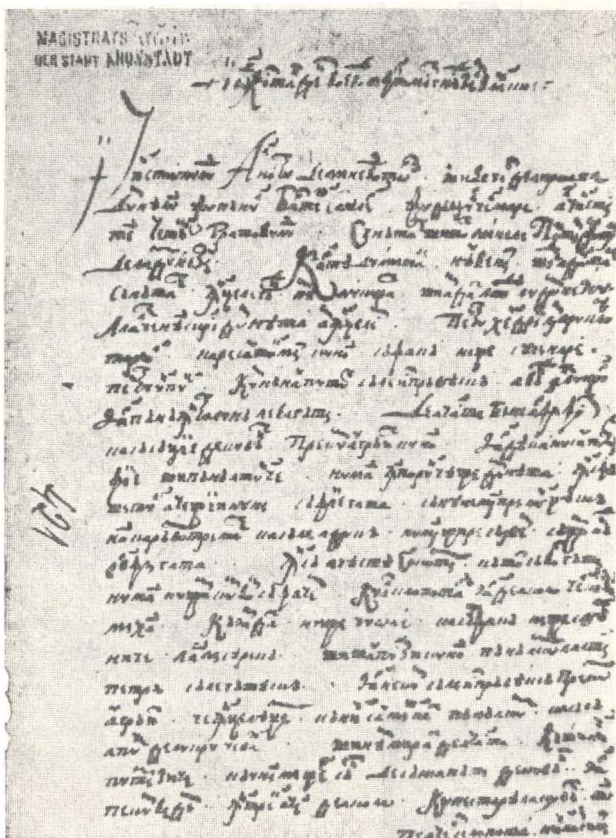

Fig. 28 — 1 iulie 1709. C. Brincoveanu cere judei Bartolomeus Seuler să urgenteze terminarea sfeșnicelor și sulinarelor comandate și să poruncească cutitarului Johann Thoma să iasă din casele sale.

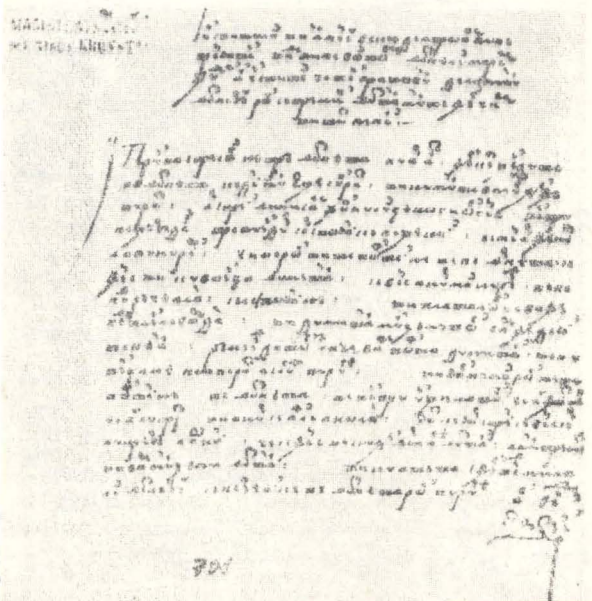

Fig. 29 — 10 august 1709. Spătarul Toma Cantacuzino cere judei meșteri zidari să-i spoiască casele din București și „un ștucator care mai lucrase la el”.

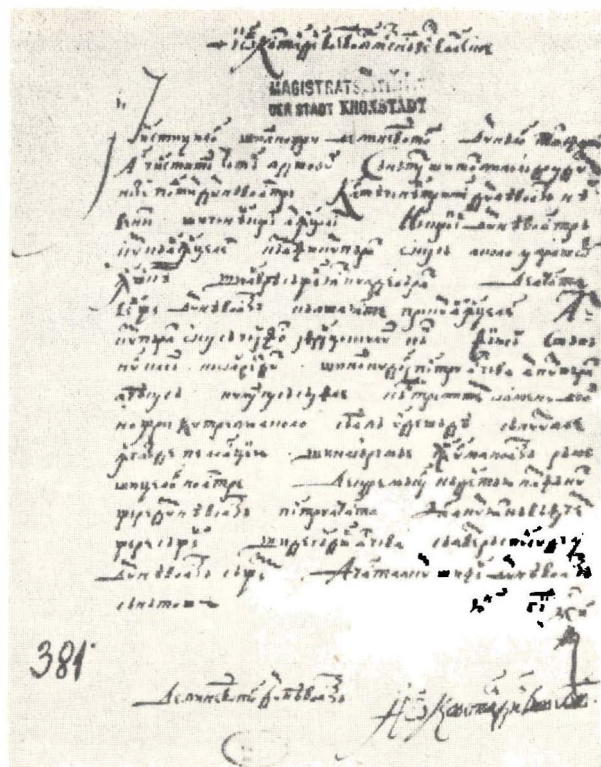

Fig. 32 — 13 iunie 1700, C. Brincoveanu confirmă magistratului Brașovului că a cumpărat case în Șchei Brașovului.

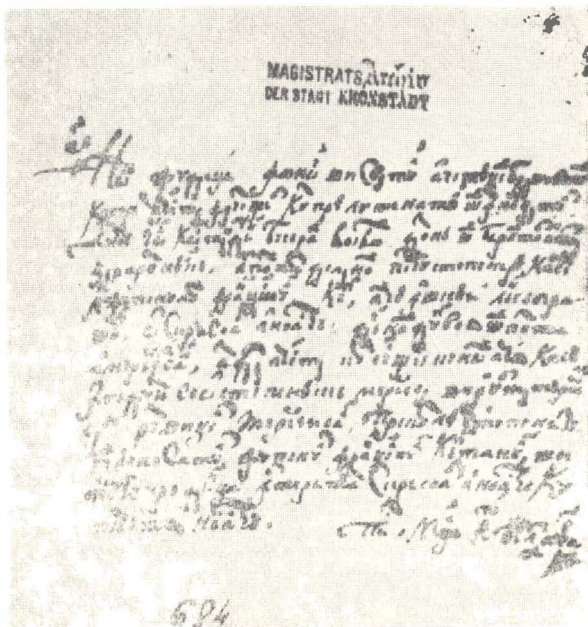

Fig. 33 — 12 aprilie 1701. Sfatul cetății Brașovului confirmă lui C. Brincoveanu dreptul de stăpânire asupra caselor din Șchei, cumpărate de la Fr. Bi-
aliș.

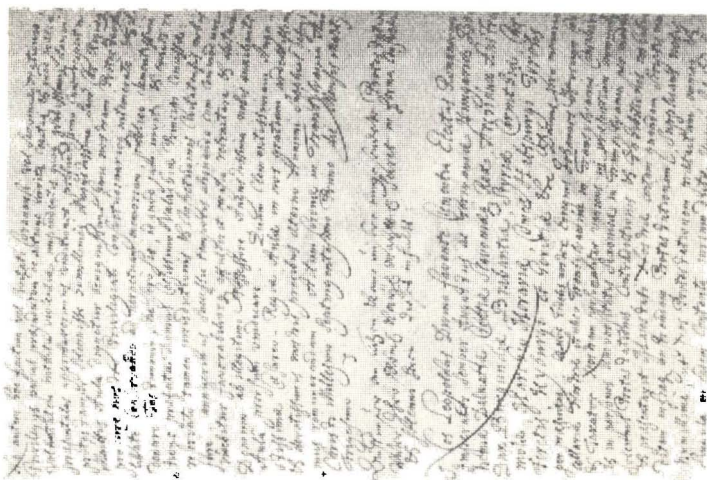
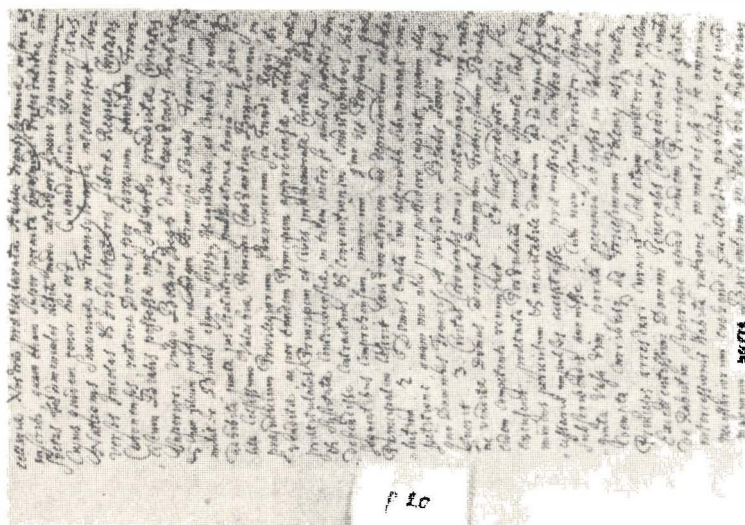

Fig. 34 — 30 aprilie 1701. Fragment din diploma emisă de Leopold I. principelui Valahiei, C. Brîncoveanu, pentru casele cumpărate de la Fr. Bialiş.

MAGISTRATS AYDIN
 384
 18 octombrie 1700. C. Brincoveanu anunță pe judele Georgius Jeckel despre trimiterea lui Pană Postelnicul și Teodor Corbea pentru a duce tratative în problema caselor.

Fig. 35 — 18 octombrie 1700. C. Brincoveanu anunță pe judele Georgius Jeckel despre trimiterea lui Pană Postelnicul și Teodor Corbea pentru a duce tratative în problema caselor.

Fig. 36 — 28 decembrie 1702. C. Brincoveanu cere judei Andreas Rether ca actul de întărire pentru stăpânirea caselor cumpărate de la jupin „Frantescu”, scrisă inițial românește să se întocmească și latinește „precum scrie izvodul”.

MAGISTRATS AYDIN
 385
 28 decembrie 1702. C. Brincoveanu cere judei Andreas Rether ca actul de întărire pentru stăpânirea caselor cumpărate de la jupin „Frantescu”, scrisă inițial românește să se întocmească și latinește „precum scrie izvodul”.

Fig. 37 — 21 iulie 1707. C. Brincoveanu anunță judele Brașovului despre trimiterea aurului pentru poleirea obiectelor comandate argintarului brașovean Georg May II și despre paza caselor sale din Schei.

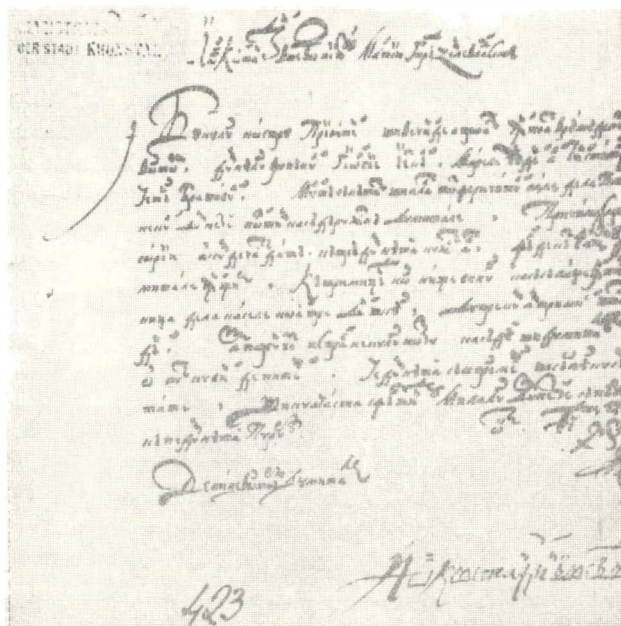
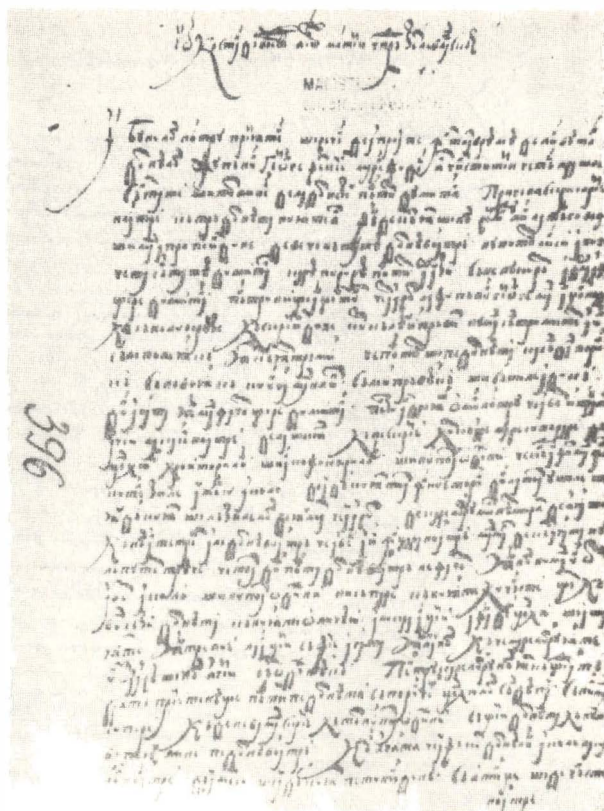

Fig. 38 — 19 octombrie 1708. C. Brincoveanu anunță judele Brașovului despre trimiterea unei cantități mari de vin de Pitești în pivnițele caselor sale din Schei.

406

Fig. 40 — 3 ianuarie 1708. C. Brincoveanu anunță sfatul cetății Brașovului despre neplăcerile ce le are pentru casele din Brașovul Vechi cu Dietherich (un descendent al lui Heyde), care vrea să le răscumpere.

[illegible]

Fig. 39 — 25 iunie 1708, C. Brincoveanu scrie judei G. Jeckel despre cei doi iobagi de la Sîmbăta designați să-i păzească casele din Brașovul Vechi, cumpărate de la Nica Hogege, vameșul orașului (Nicolae Pater), pe care și el le cumpărase de la un sas Hayde.

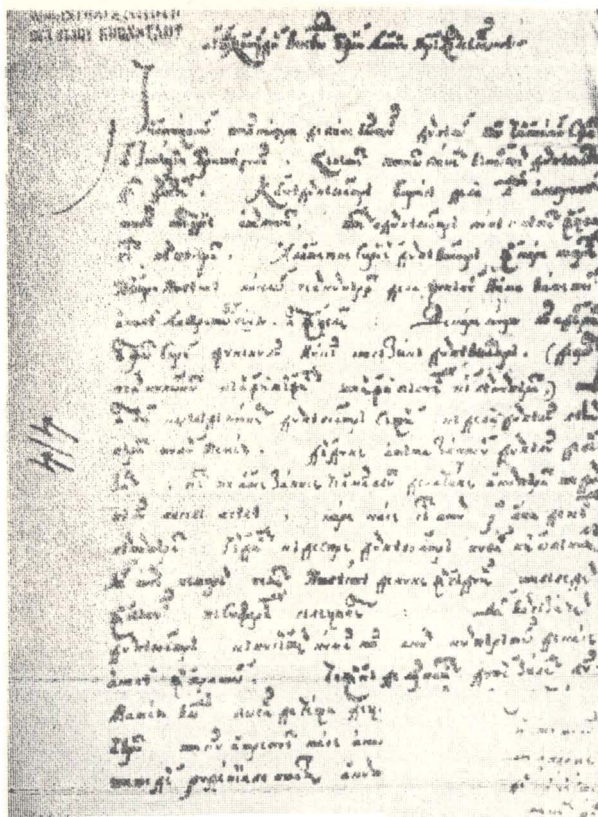

Fig. 41 — 6 decembrie 1708. C. Brîncoveanu reproșează sfatului cetății Brașovului pentru neplăcerile ce le are pentru casele din Brașovul Vechi și precizează că le-a cumpărat „ca să fie pentru odihna oamenilor noștri ce trimitem cu trebi acolo“.

Fig. 42 — 14 martie 1709. Spătarul Toma Cantacuzino anunță sfatul orașului Brașov despre aprobarea domnitorului de a se face schimbul caselor din Brașovul Vechi cu altele în oraș cumpărate de Dieterich de la cuștarul Johan Thoma.

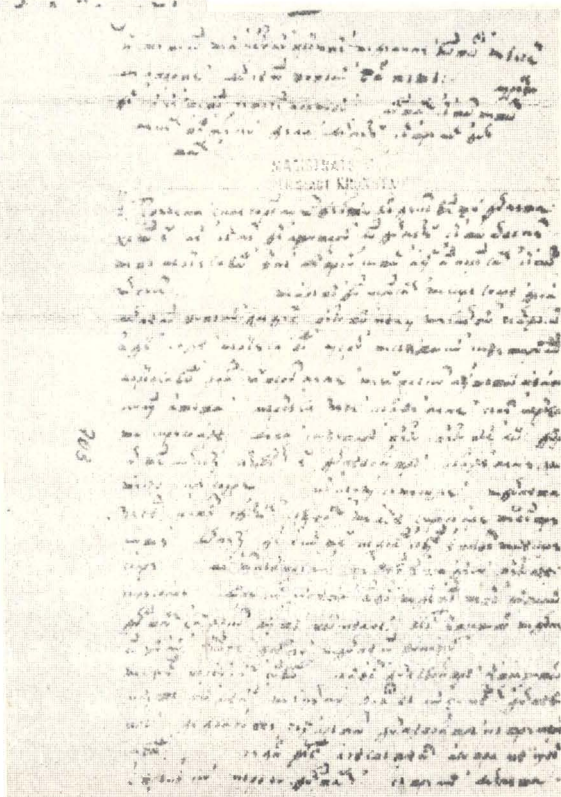

Fig. 44 — 22 martie 1708. C. Brîncoveanu către judele Georgius Jeckel despre casele din Brașov ce i-au rămas de la vărul său Istrate.

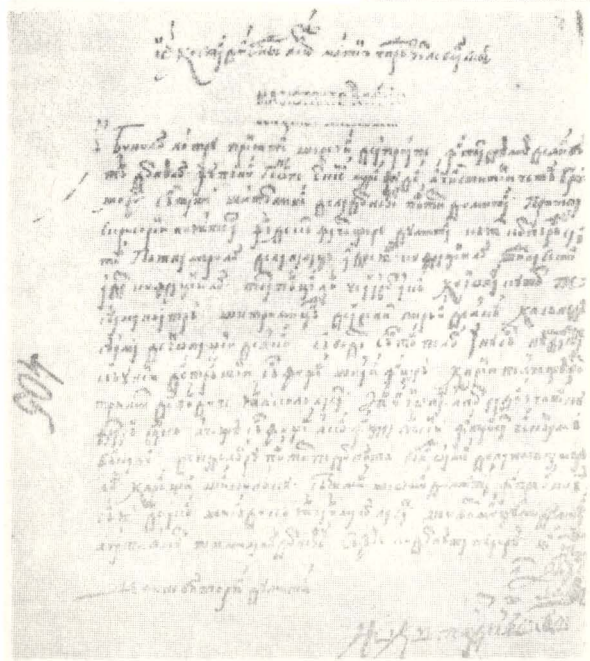
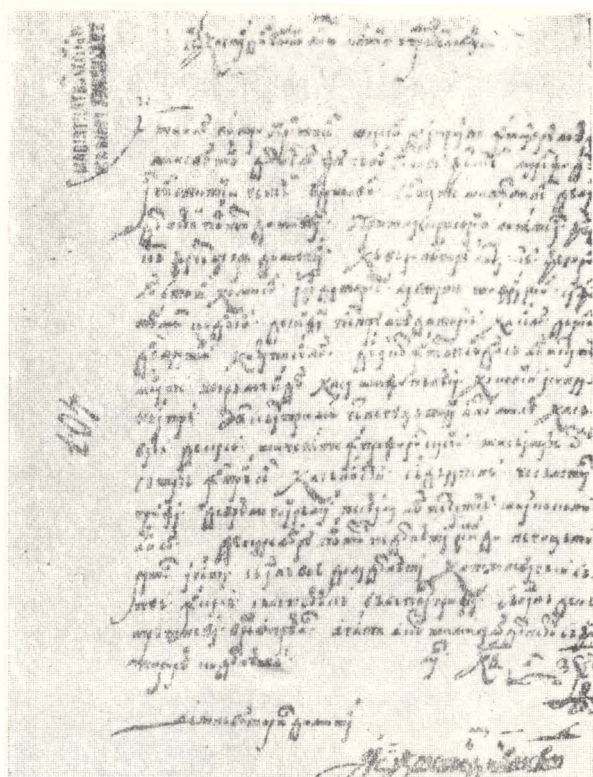

Fig. 45 — 18 iunie 1708. C. Brîncoveanu anunță pe G. Jeckel despre cumpărarea satului Poiana Mărului.

Fig. 50 — Brașov, — Piața Prundului cu „Valea Prundului” și complexul de clădiri din jur, unde domnitorul C. Brincoveanu cumpărase casa.

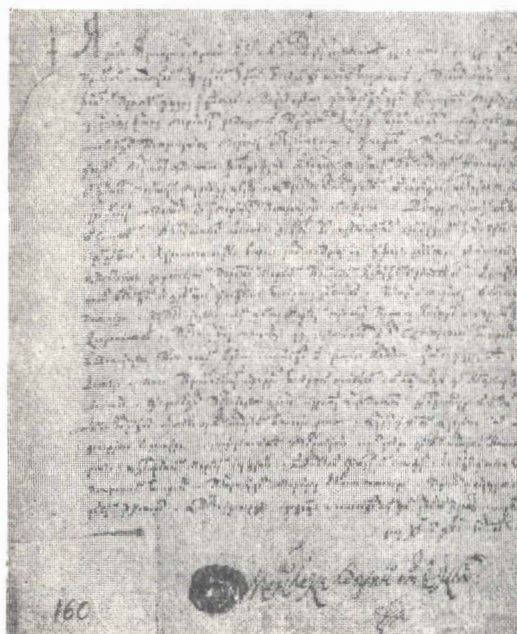
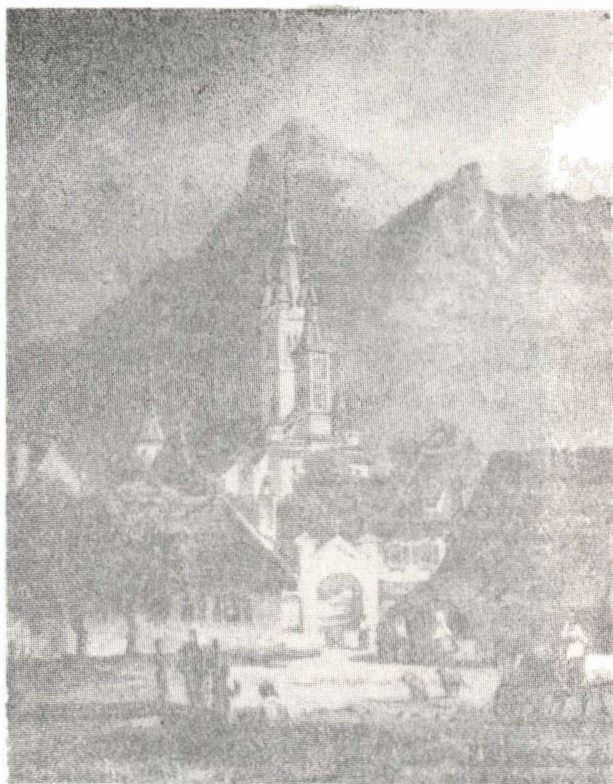

Fig. 51 — 11 septembrie 1730. Carte de danie dată bisericii Sf. Nicolae de către domnița Ancuța Brincoveanu (Ruset).

Fig. 52 — Braşov — Piaţa Prundului.

Fig. 53 -- Clădirea din Piaţa Unirii nr. 30 (sec. XVII)

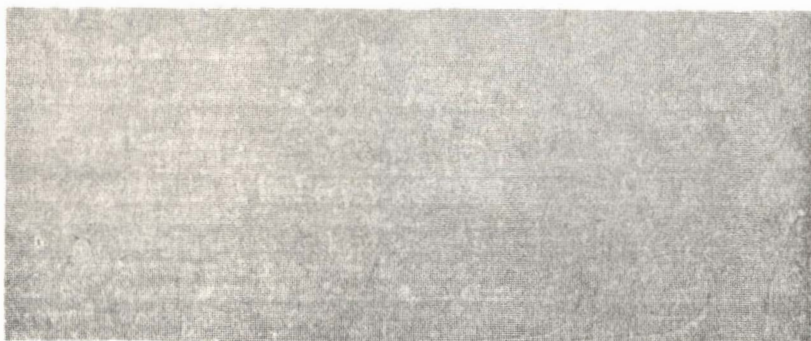

Fig. 54 — Inscripţia din 1699 înscrisă pe una din grinzile clădirii din Piaţa Unirii nr. 30.

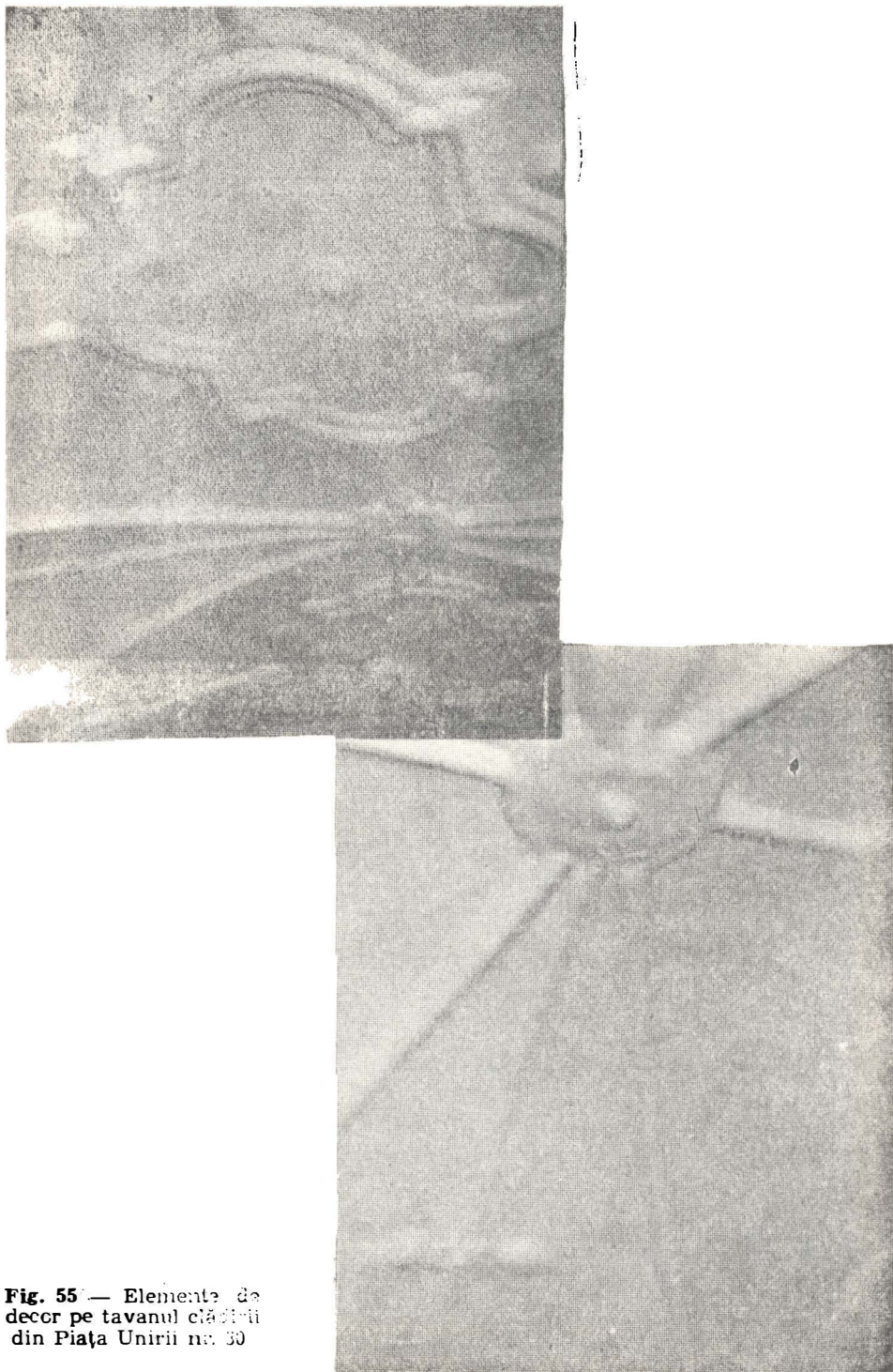

Fig. 55 — Elemente de
decor pe tavanul bisericii
din Piața Unirii nr. 30

Fig. 56 — Fațada clădirii din Piața Unirii nr. 1.

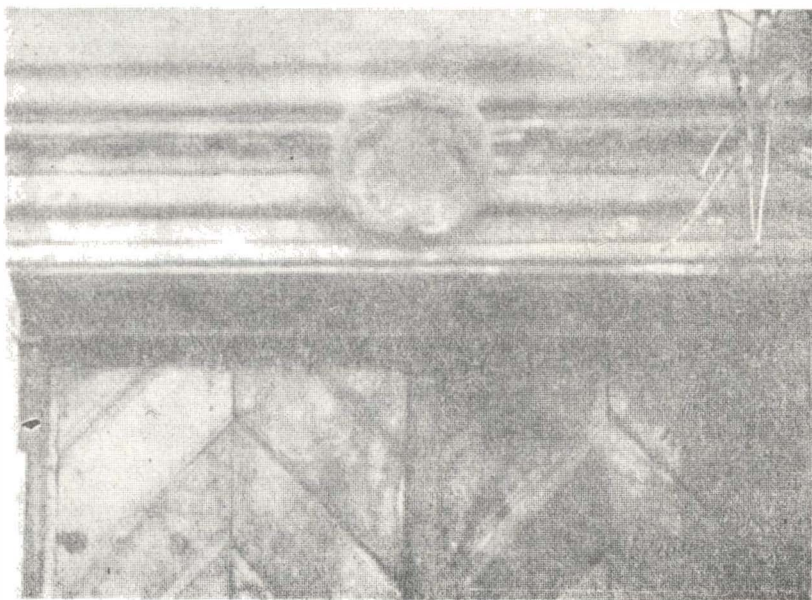

Fig. 57 — Ancadrament de ușe la clădirea din Piața Unirii nr. 1

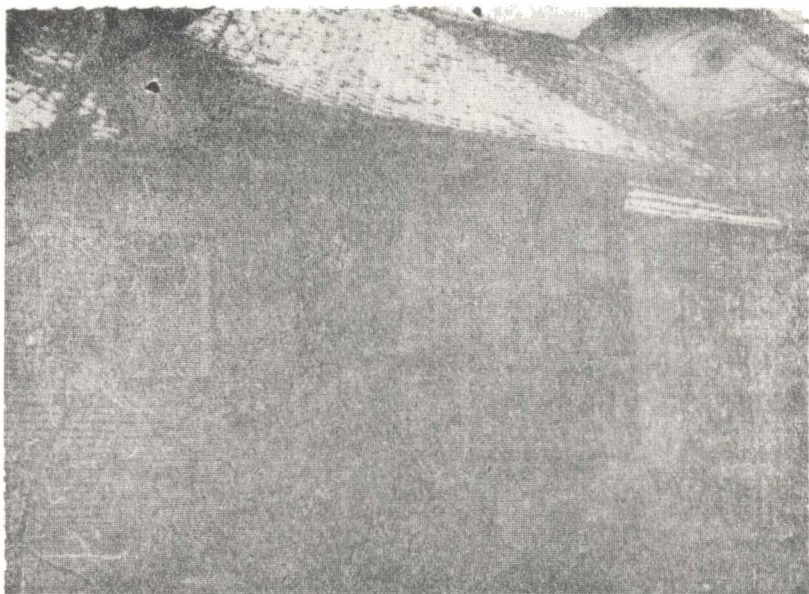

Fig. 58 — Clădirea din Piața Unirii nr. 2 (sec. XVIII —
încinta bisericii Sf. Nicolae).

Fig. 59 — Decorații în ștuc pe tavanul clădirii
din strada Comuna din Paris nr. 5

Fig. 60 — Clădirea din strada Comuna din Paris nr. 3—5 (sec. XVIII)

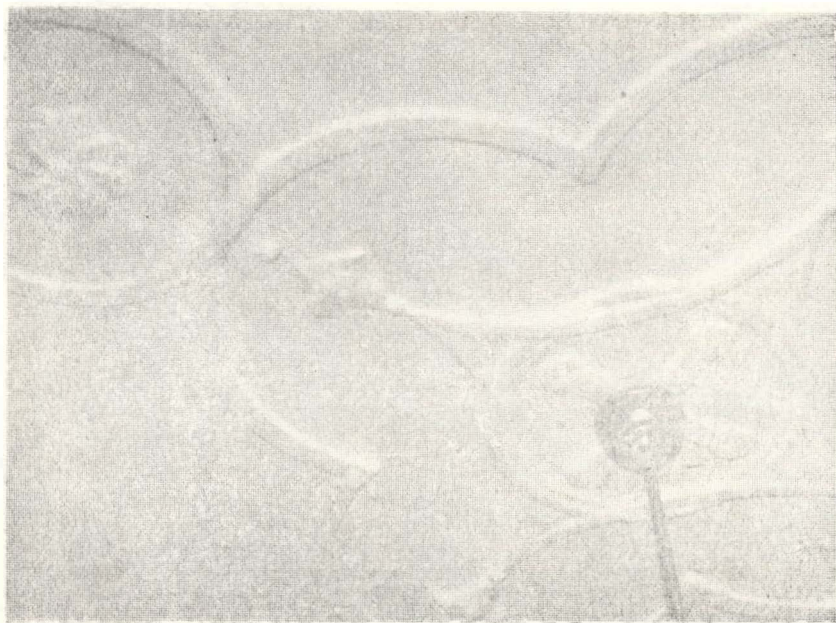

Fig. 61 — Decorații în ștuc pe tavanul clădirii din strada Comuna din Paris nr. 5

Fig. 62 — Clădirea în stil baroc provincial, sec. XVIII,
din strada Comuna din Paris, nr. 15

Fig. 63 — Pridvorul cu coloane de zid cu arce în acoladă
a clădirii din strada Comuna din Paris nr. 15

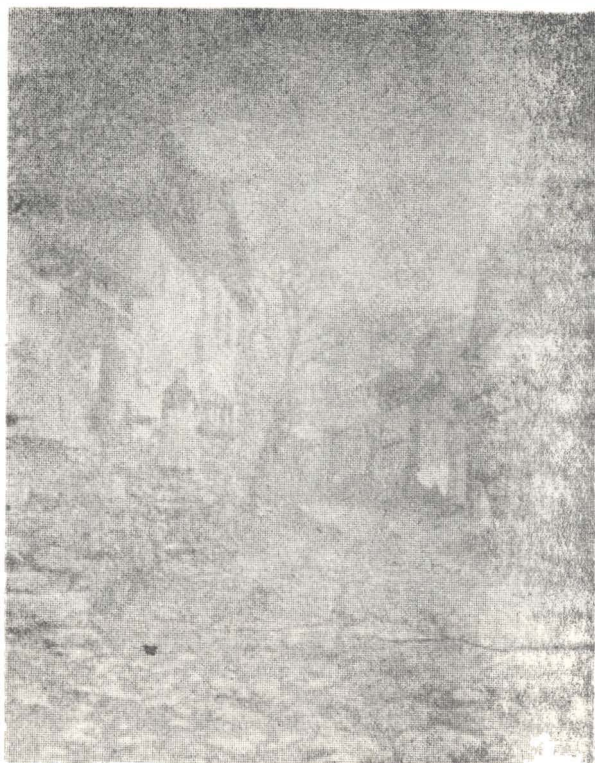

Fig. 64 — Stradă veche din Schei

Fig. 65 — Poarta clădirii de pe Tocile nr. 2, în formă arcuită, ornată radial, cu acoperiș tradițional de șindrilă (demolată în anul 1953).

Fig. 65 — Clădirea în stil baroc, sec. XVIII, de Pe Tocile nr. 2

Fig. 67 — Inscripția din 1773 pe una din grinzile clădirii de Pe Tocile nr. 2

Fig. 68 — Clădirea din strada C. Brîncoveanu nr. 5i (sec. XVIII)

Fig. 69 — Clădirea din strada C. Brîncoveanu nr. 46 „Haus der Wojewoden“
— Casa voievodului sau „Prinzhaus“ — Casa prinților

Fig. 70 — Clădirea din str. C. Brîncoveanu nr. 45 (sec. XVIII)

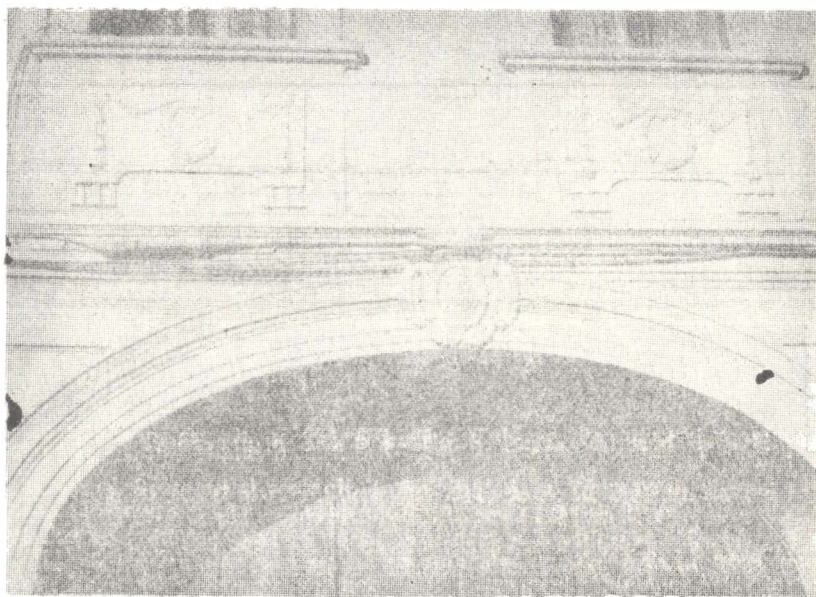

Fig. 71 — Emblema Companiei grecești cu inscripția 1798 de pe arcada porții clădirii din strada C. Brîncoveanu nr. 10.

Fig. 72 — Clădirea în stil baroc, sec. XVIII, de pe strada C. Brîncoveanu nr. 32

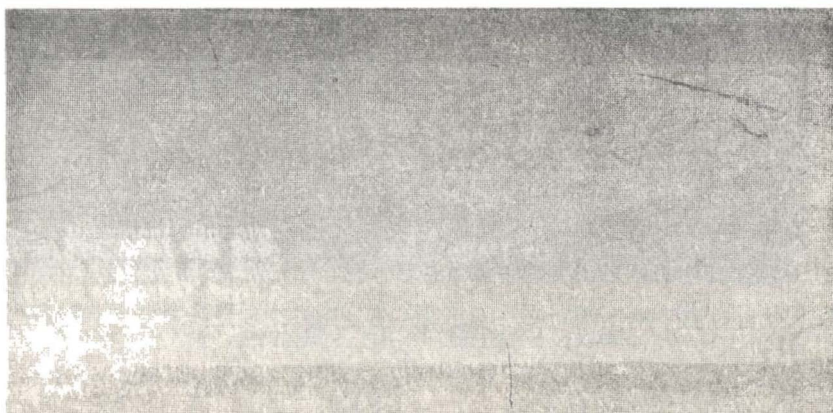
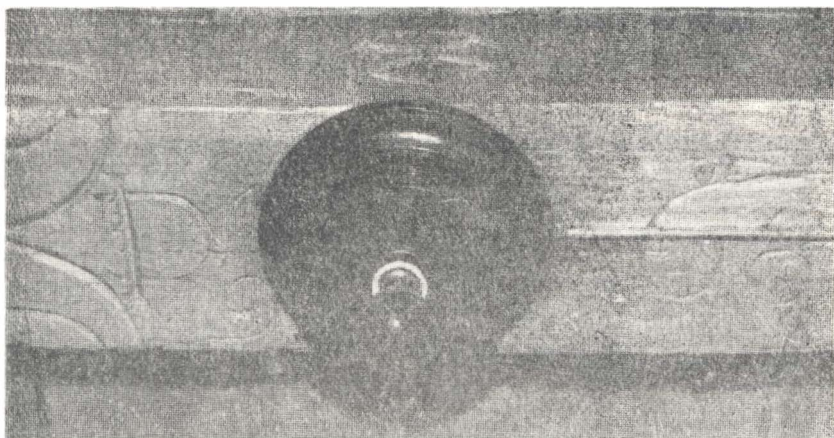

Fig. 73 — Inscripțiile din 1768 și 1770 din clădirea de pe strada C. Brîncoveanu

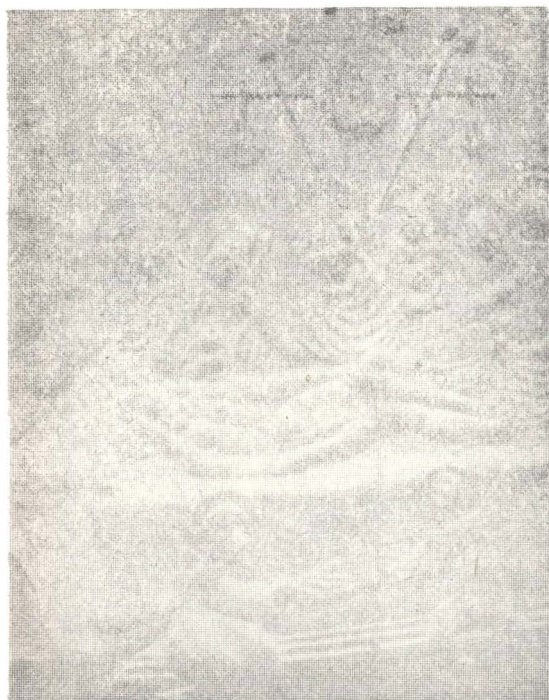

Fig. 74 — Planșeele din lemn tencuit, decorate cu ștucaturi, cu scene biblice din clădirea de pe strada C. Brîncoveanu nr. 32

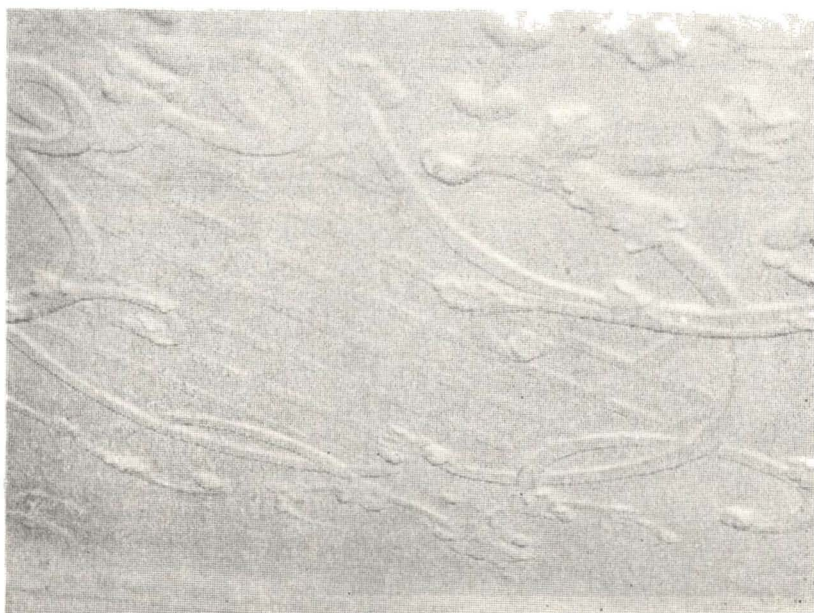

Fig. 75 — Planșeele din lemn tencuit decorate cu ștucatură, cu scene biblice din clădirea de pe strada C. Brincoveanu nr. 32.
<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

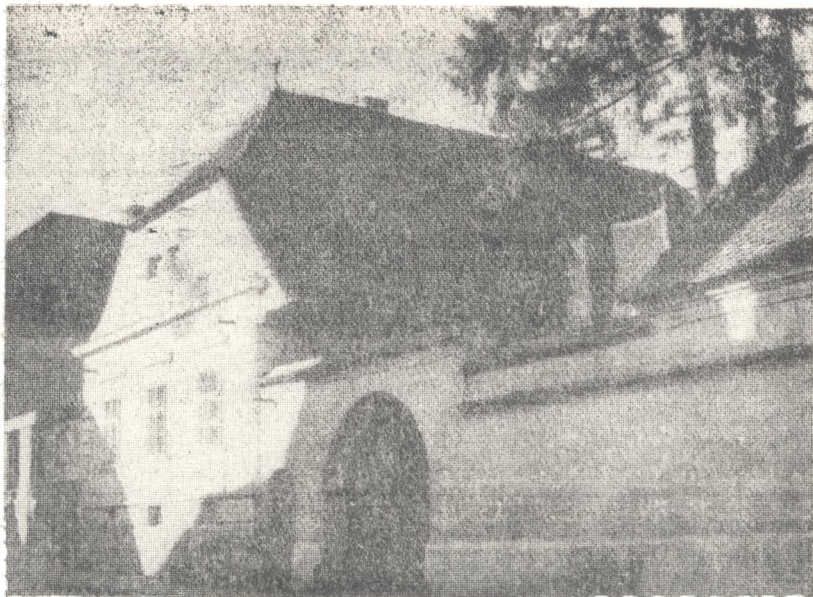

Fig. 76 — Clădirea (sec. XVIII) din strada C. Brîncoveanu nr. 12 cu acoperișul original și șarpanta din lemn acarisat cu învelitoare din țiglă schei.

Fig. 77 — Pridvorul cu stlpi neoclasici a clădirii din strada C. Brîncoveanu nr. 12

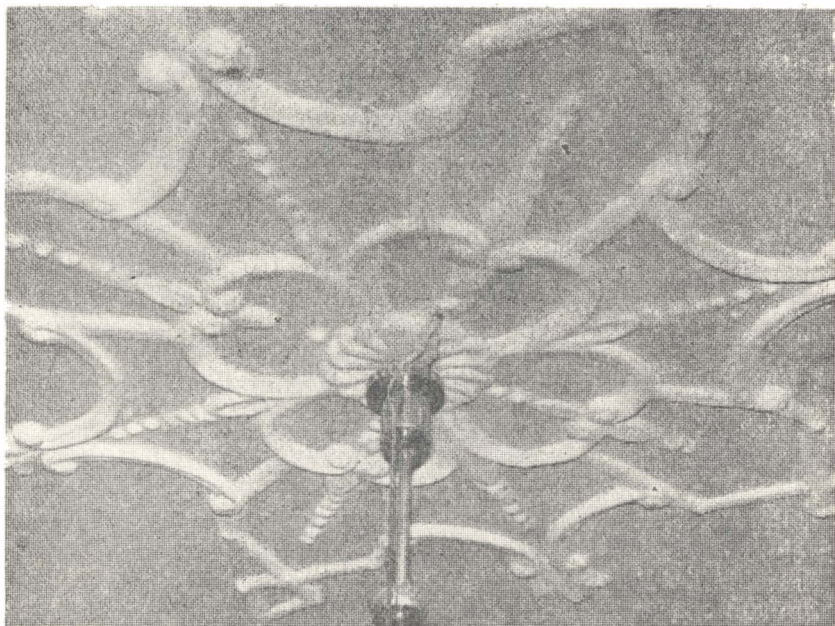

Fig. 78 — Din podoabele tavanelor (decorații în ștuc), a clădirii
din strada C. Brîncoveanu nr. 12

Fig. 79 — Brașovul Vechi (Mayernoff), strada de Mijloc, unde domnitorul C. Brîncoveanu cumpărase case (stampă)

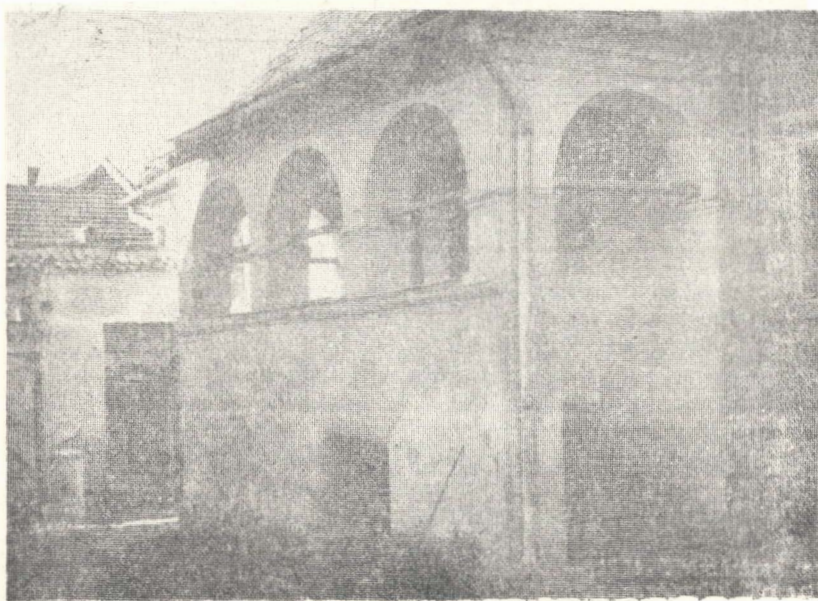

Fig. 80 — Pridvorul clădirii din strada de Mijloc nr. 46 (1681)

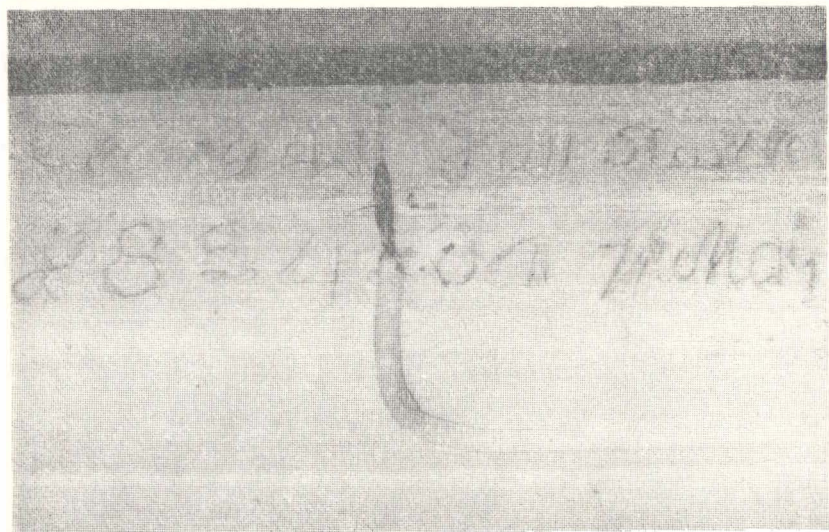
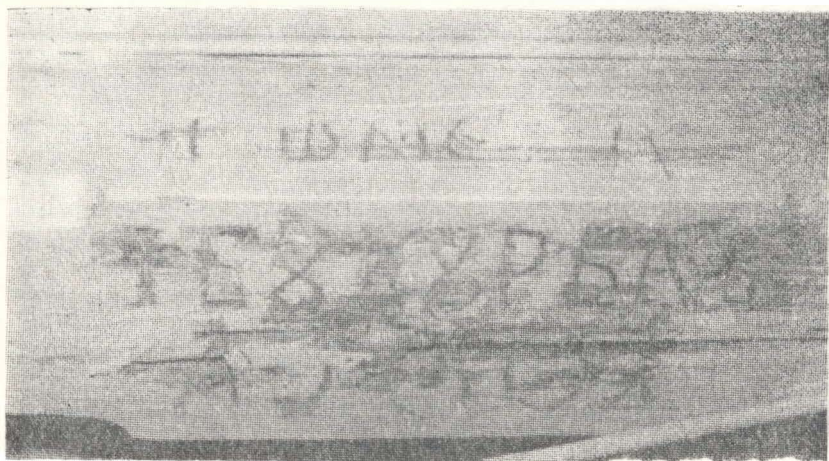

Fig. 81 — Inscriptiile din 1681 și 1824, înscrise pe grinzile clădirii de pe strada de Mijloc nr. 46

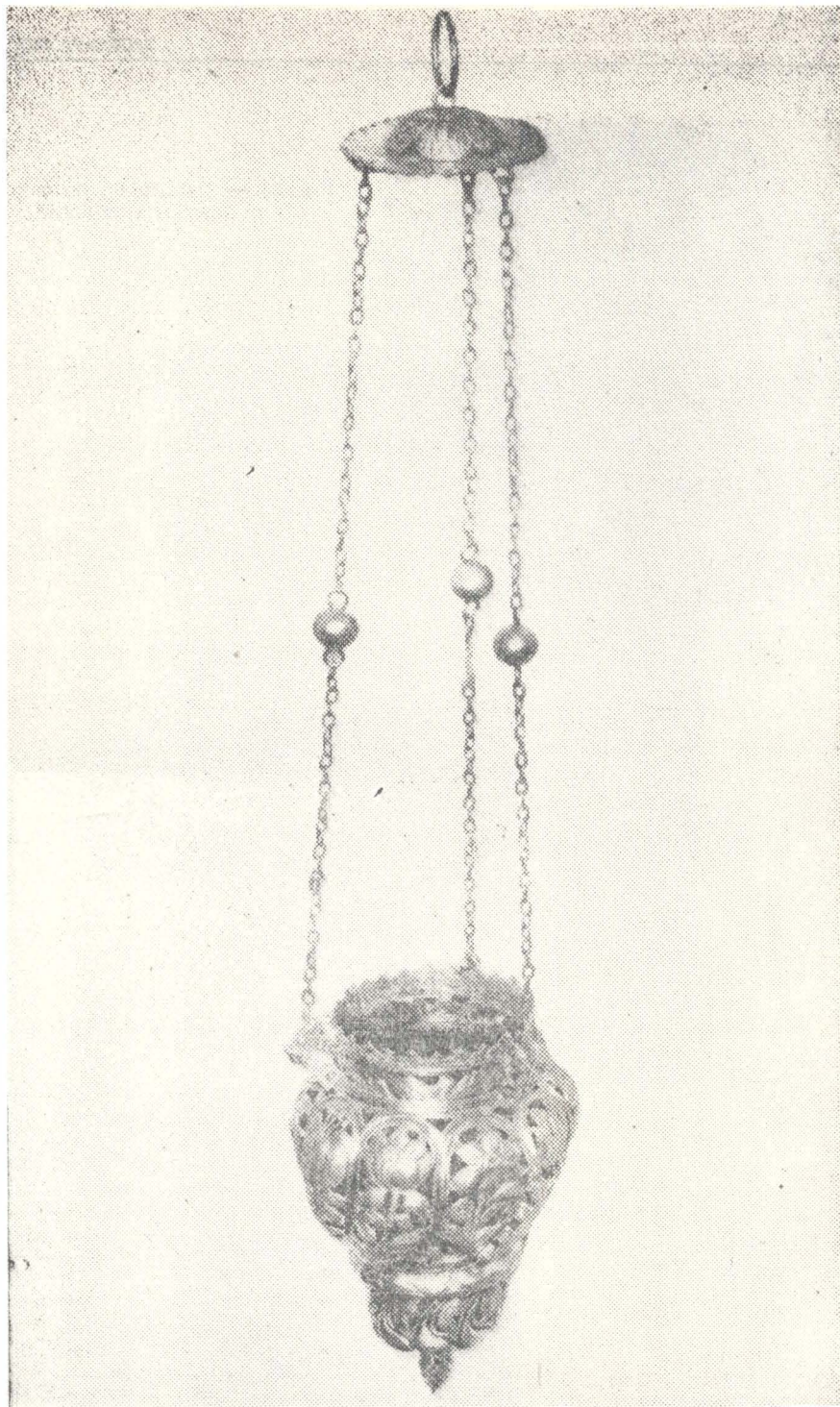

Fig. 82 — Candelă în stil brincovenesc executată pentru doamna Maria în 1691 de Georg May II, argintarul preferat al domitorului C. Brincoveanu (Muzeul cetății Bran).

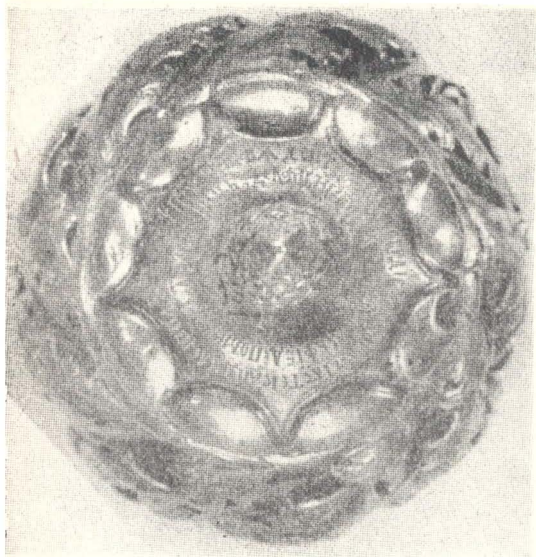

Fig. 83 — Detaliu de pe candelă
cu inscripția de danie

Fig. 84 — Prințul Emanuel
(Manolache) Brincoveanu, ctitor
al bisericii Sf. Treime în
Brașov (originalul la parohia
bisericii Sf. Treime)

Fig. 85 — Printul Grigore Brîncoveanu, ultimul descendent al domnitorului C. Brîncoveanu, cel care donase bisericii sf. Treime moșiile fâgărășene: Poiana Mărului și Simbăta de Sus (originalul la parohia bisericii Sf. Treime).

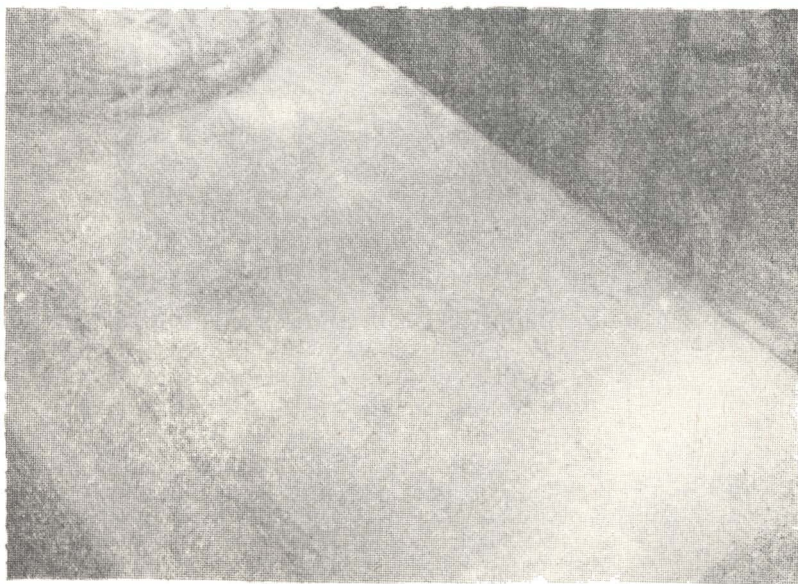
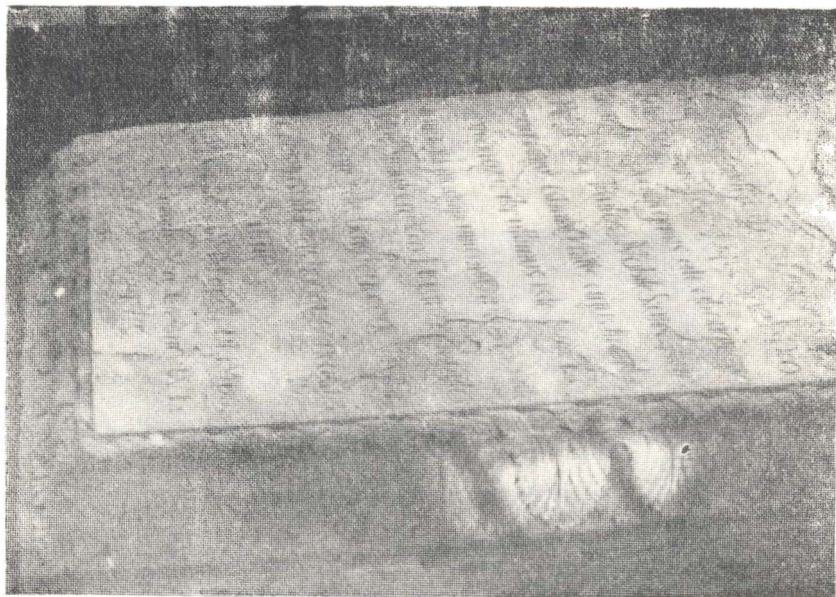

Fig. 86 — Pietrele de mormint ornate cu motive vegetale frecvent în arta brîncovenască de pe mormintele familiei prințului Emanuel Brîncoveanu † 1811, a fiicei Elena † 1803 și a soției Zoîța † 1821, din cimitirul bisericii Sf. Treime Brașov

Fig. 87 — Emblema (vulturul bicefal) de pe pietrele de mormînt ale familiei prințului Emanuel Brîncoveanu

Fig. 28 — Piatra de pe mormîntul Ruxandrei, fiica domnitorului Alexandru Șuțu † 1821

O formă de luptă care ia o deosebită amploare în epoca despre care vorbim e haiducia. Amplificată de rezistența prin fugă a țăranilor la recrutare și de fenomenul tot mai larg al dezertării din armată, haiducia devine o adevărată teroare pentru autorități și stăpîni, creîndu-se o stare generală de nesiguranță. Măsurile febrile care se iau pentru preîntîmpinarea formării cetelor de haiduci (în limbajul oficial „tilhari”, „hoți”) reflectă cu prisosință pericolul pe care-l reprezintă activitatea lor pentru cei privilegiați. Confiscarea armelor țăranimii, controlul asupra vinzării armelor și prafului de pușcă, supravegherea pădurilor, drumurilor, arestarea celor suspecti, adunarea satelor risipite, dărîmarea hanurilor, circiumilor suspecte, controlul sever asupra străinilor pentru a împiedica pătrunderea unor instigatori, sînt doar cîteva elemente din acest complex de măsuri². Dieta ține pasul cu autoritățile administrative creînd cadrele legislative necesare unei activități eficiente de reprimare a mișcărilor țăărănești. Restabilirea forurilor de judecată ale stăpînilor de pămînt asupra țăranilor, reintroducerea pedepselor corporale în locul celor bănești, rezistența înversunată împotriva desființării unor anacronisme ale sistemului judiciar ca pedepsele cu mutilarea și tortura sau față de extinderea dreptului de grațiere a celor condamnați la moarte — sînt expresii elocvente ale tendinței de a păstra neatinse prerogativele aparatului represiv îndreptat împotriva mișcărilor populare³.

La aceste măsuri generale se adaugă apoi cele concrete, imediate, luate în momentele de cumpănă. Astfel, în 1793—1794, sînt organizate adevărate campanii pentru stîrpirea haiduciei. În vederea izolării cetelor de haiduci de susținătorii lor sînt emise circulare care promit recompense celor ce-i vor preda vii sau morți, tînuitorilor punîndu-li-se în schimb în vedere pedepse aspre⁴.

Măsurile luate s-au dovedit a fi însă inefficiente, acțiunile haiducești continuînd cu și mai mare putere în diferite părți ale țării. Se cunosc date de pildă despre amploarea deosebită a haiduciei între 1792—1795 în Bihor⁵. Ordonanța gubernială pe care o publicăm în anexa acestei lucrări reflectă o stare de fapt asemănătoare în părțile de sud-est ale Transilvaniei. Este vorba de o ordonanță tipărită în limba română de guvernul Transilvaniei în 28 septembrie 1795 cu numărul 5554⁶ în vederea lichidării

² *Istoria României*, III, p. 843.

³ Protocolul dietei din 1790—1791, Cluj, 1832, p. 509, 622; Anexa, p. 68—69; Protocolul dietei din 1792, Cluj, f.a., p. 333, 351, 388; Protocolul dietei din 1794—1795, Cluj, f.a. p. 307; „firea locuitorilor acestei țări necesită pedepse cît mai aspre și înfricoșătoare pentru menținerea liniștei publice” (traducerea noastră. N. A.).

⁴ I. Sabău, *Din lupta țăranimii...*, p. 230.

⁵ Mihail Dan, Petru Bona, *Frămîntări țăărănești în Bihor la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj*, XV, 1972, p. 443—450.

⁶ Biblioteca Filialei Academiei R.S. România din Cluj-Napoca, Fond Unitariani, pachet 14, nr. 883 (1 f., tipărită la Cluj, tipografia lui Martin Hochmeister). Textul ordonanței este inedit. Tipăritura a fost descrisă bibliografic în: A. Veress, *Erdély és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544—1803)*, Cluj, 1910, p. 76; Idem, *Orînduiele românești vechi tipărite în Ardeal (1744—1848)*, în *Revista arhivelor*, 1924—1926, I, p. 354; *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 111, nr. 250; Barbu Theodorescu, *Repertoriul cărții românești vechi 1508—1830*, în *Biserica ortodoxă română*, LXXVIII, 3—4, 1960, p. 352; *Magyarország bibliográfiája 1712—1860*, V, Budapesta, 1971.

„tilharilor și hoților“ care au sporit în munții și pădurile din ținuturile Brașov, Făgăraș și Trei Scaune fără a putea fi prinși „măcar că de mai multe ori și încă cu o mare laolaltă adunare de oameni s-au cercat după dinșii“. Aceste adevărate expediții — ne spune mai departe ordonanța — nu au avut succes pentru că locuitorii „nu numai una înțeleg cu tilharii, ci încă îi și ascund“ sau „avînd mare frică și teamere de dinșii, nu îndreznesc a-i da afară“. Nici cei care pleacă în urmărirea lor „nu să sârguesc cu toată hierbințală ca să-i prinză“. Pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, Guvernul instituie o recompensă de 100 de zloți pentru cei care predau vii și 50 de zloți pentru cei care-i predau morți pe haiduci. Tăinuitorii sînt amenințați cu pedepse cumplite pînă la pierderea vieții. În sfîrșit, haiducii care se predau de bunăvoie vor fi amnistiați, iar dacă ajută și la prinderea celorlalți vor beneficia de recompensele amintite.

Măsurile preconizate de această ordonanță nu reprezintă o noutate față de cele încercate înainte fără succes. Ceea ce însă le conferă șanse în plus este tipărirea în limba română pentru a le spori audiența în rîndul locuitorilor din ținuturile amintite. Aceste speranțe ale autorităților nu s-au dovedit însă îndreptățite. Legăturile între haiduci și poporul din părțile în care activau n-au putut fi întrerupte, iar haiducia a proliferat și în deceniile următoare. Ansamblul de măsuri cuprinse într-un adevărat cod al represiunii la dieta din 1810—1811, între care un articol special este destinat combaterii haiduciei, oferă dovada elocventă în acest sens⁷. Astfel pe drept cuvînd cele două decenii următoare răscoalei din 1784 reprezintă „o perioadă de teamă chinuitoare de reîntoarcere a vremii lui Horea“⁸ pentru privilegiații din Transilvania.

ANEXA

5554.1795.

În numele preînălțatului împăratului romanilor Frantișc al doilea marelui prințip țării Ardealului, domnului domnului noao preamilstivului.

Din mai multe, încoace de cătră Ținutul Haromsicului și Făgărașului trimise înștiințări, au priceput crăiască Gubernie, cum că, atît în mai sus numite ținuturi, după cum și în ținutul Brașovului, așa și la păduri și la munți, carii să află în cuprinsul acestor ținuturi întru atît s-au sporit și înmulțit tilharii și hoții, cît acum prea multe prăzi și tilhării și hoții, ba încă și ucigări au început de cătră ei a să face în aceale părți, fără de a putea prinde pre vreunul dintre ei, măcar că de mai multe ori și încă cu o mare laolaltă adunare de oameni s-au cercat după dinșii la munți și la păduri ca să-i prinză și să-i sprijănească. Încă și această au cunoscut Crăiasca Gubernie, că poteră, sau goană, cară să făcea și să face după aceștia tilharii și hoți, de o parte pentru aceia n-are nici o meargerea înainte sau sporiu, pentru că și însuș oareș carii din lăcuitorii a acestor numite ținuturi, nu numai una înțeleg cu tilharii, ci încă îi și ascund și pitulă pre ei, sau avînd mare frică și teamere de dinșii, nu îndreznesc a-i da afară și a-i pradosi. De alta parte iareș pentru aceia nu să pot prinde acei tilharii și hoți, pentru că lăcuitorii locurilor, carii mearg în poteră și în goană, din pricin acum arătate nu să sîrguesc cu toată hierbințală ca să-i prinză.

⁷ Protocolul dietei din 1810—1811, Cluj, 1811, p. 1160, 1172. În introducerea articolului de lege privind haiducia se spune: „quia crimen latrocinii in Principatu Transylvaniae haud infrequens est“.

⁸ Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 159.

Dirept aceasta nu s-au lăsat Crăiasca Gubernie a nu face despre iztirşirea tilharilor şi hoţilor, folositoare rinduieli; însă cum mai nădinadins şi cu mai mare hierbinţală să să pornească lucrul în treaba iztirşirii tilharilor şi hoţilor, de bine au aflat crăiască Gubernie tuturor de obşte prin acest patent a înştiinţat cum că la oameni aceia, carii prinzind pre vreun tilharius sau hoţu dintre aceştia, înil vor aduce viu la mina tistului sau la diregătorii cea mai de-aproape, o sută de zloţi nemţeşti, iară la ceaia ce pre un tilharius sau hoţu mort înil vor aduce şi-l vor arăta la faţa tistului său, cincizeaci de zloţi nemţeşti să vor da numai decit la mina.

Încitu-i iarăş despre oamenii aceia, carii vor cuteza pre tilharii şi pre hoţii în casa sa, cuprinzându-l, a-i pitula şi a-i ascunde, sau locul acela în care să ţiu şi pribejenesc şi poposesc, ştiindu-l, tisturilor şi diregătorilor nu l-ar descoperi, adecă nu l-ar da afară, trebue ştiut, cum că unii ca aceştia oameni cu bună seama după aflarea faptei lor şi împrejurarea lucrului, nu numai cumplit să vor pedepsi, ci şi cu pierderea vieţii sale vor avea a răspunde de o întimplare ca aceasta.

Tilharilor acelor, sau hoţilor iarăş, carii încetind de a mai urma faptelor celor reale, şi vieţii lor mult primejdioase, s-ar întoarce la viaţa cea cu bună rinduială şi soţiile sale sau locurile lor, în care să ţin şi stau ascunşi, le-ar descoperi, dind mina de ajutoriu şi mijloc, cum aceştia mai leasne şi mai uşor s-ar prinde şi strimtori, cu bună seama şi nezmintit, nu numai viaţa, ci încă şi cea mai miche pedeapsă, făcînd așa, etra să va, încă şi din plata cea hotărîtă, pentru tilharii şi hoţii carii să vor prinde şi sau morţi sau vii să vor aduce de cătră ei, să vor împărteşi. S-au dat din Crăiascul Gubernium al Ardealului în Cluj în luna lui septemvrie în 28 de zile 1795.

Grof Banfi, gubernator.

David Sichel, canţelar.

David Vaina, secretar.

EINE IN RUMÄNISCHER SPRACHE GEDRUCKTE GUBERNIALVERORDNUNG ÜBER DIE HAIDUKEN (FREISCHÄRLER) IN SÜDOSTSIEBENBÜRGEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Reformen Josephs II. führten zu keinen strukturellen Veränderungen der Lage der Bauernschaft, so daß deren Bewegungen unter verschiedensten Formen weitergeführt wurden. Die neuen Lasten, die während des Krieges gegen Frankreich auferlegt wurden, bewirkten eine Verschärfung der Unruhen. Eine besonders verbreitete Kampfform war das Freischärlertum (Haidukentum), das im Jahre 1795 in Südostsiebenbürgen, vor allem in der Gegend von Kronstadt (Braşov), von Fogarasch (Făgăraş) und den Drei Stühlen große Ausmaße annahm. Die in rumänischer Sprache gedruckte Gubernialverordnung, deren Text wir veröffentlichen, widerspiegelt das Ausmaß dieses Phänomens, die Zusammenarbeit der Bevölkerung mit den Haiduken und die Maßnahmen, durch die die Behörden, übrigens erfolglos, diese Bewegungen zu bekämpfen versuchten.

COLECȚIA „ACTE ALE MAGISTRATULUI PRIVIND BRESLELE“

FOND — PRIMĂRIA BRAȘOV

ELISABETA MARIN

Orașul Brașov, situat la întretaieriile marilor drumuri comerciale, care legau între ele cele trei țări românești, a jucat de-a lungul întregului ev mediu un rol important — constituind centrul principal în menținerea și dezvoltarea legăturilor economice, politice și cultural spirituale ale Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova.

Una din bazele comerțului brașovean o constituia producția meșteșugărească, care era organizată după sistemul breslelor, producție ce a atras în repetate rânduri atenția domnitorilor din Moldova și Țara Românească, care au acordat Brașovului numeroase privilegii, înlesnind comerțul și dezvoltarea acestui oraș.

În activitatea lor, breslele au creat multe documente care conțin informații prețioase referitoare la situația economică și socială a timpului. Documentele erau de obicei păstrate în lada breslei, care conținea privilegii, statute, registre cu evidența măștrilor, calfelor, ucenicilor, socotelile de breaslă etc.

Aceste materiale au format obiectul primului repertoriu pentru documentele de breaslă din Brașov, alcătuit în 1886 de F. W. Seraphin, Friedrich Stenner și Karl Nussbächer, în cinstea expoziției industriale de la Brașov: (*Verzeichnis der Kronstädter Zunft-Urkunden — Festschrift gelegentlich des Gewerbetages und der Gewerbe — Ausstellung zu Kronstadt im August 1886*).

Friedrich Stenner (1851—1924) arhivar al orașului Brașov, între anii 1878—1903, cunoscînd cu această ocazie, caracterul deosebit al documentelor privind breslele, a separat această categorie de acte — trecînd la ordonarea materialelor răvășite și fără evidență, găsite între diferitele acte ale arhivei. Astfel, el a constituit două pachete de documente privind breslele, care reprezintă o anexă la colecția de acte administrative ale magistratului, neînregistrate.

Spre deosebire de lăzile de breaslă, mai sus menționate, materialul din aceste pachete conține acte create sau strînse la magistratul orașului și la subdiviziunile acestuia. Materialele sînt în cea mai mare parte funcționale și în mare măsură, de importanță minoră. Totuși găsim și acte importante cum ar fi copii de privilegii, statute, memorii, anchete, bilanțuri, socoteli, venituri ale breslelor, din care putem să surprindem situații și aspecte majore din istoria meșteșugurilor și a breslelor.

Friedrich Stenner, a organizat colecția sa pe bresle, alfabetic, după denumirea germană a acestora. Colecția cuprinde 40 de bresle și se prezintă astfel, conform tabelului de mai jos (pachetul I de la A—N și al doilea de la O—Z).

Nr. crt.	Bresla — denumirea în limba germană	Bresla — denumirea în limba română	Anii extremi	Nr. documente
1.	Allgemein	Probleme generale	1700-1808	1—35
2.	Bäcker	brutari	1730-1800	36—52
3.	Barbierer	bărbieri	1748-1749	53
4.	Binder-Fassbinder	dogari-butnari	1600-1750	54
5.	Buchbinder	legători cărți	1734	55
6.	Drechsler	strungari în lemn	1620-1800	56—65
7.	Färber	vopsitori	1750-1800	66—70
8.	Fleischhauer	măcelari	1697-1800	71—81
9.	Goldschmiede	aurari	1656-1772	82—86
10.	Hutmacher	pălărieri	1540-1776	87—90
11.	Kammacher	pieptănari	1700-1800	91
12.	Kaufleute	negustori	1775-1762	92—94
13.	Kürschner	blănari	1677-1806	95—107
14.	Klempfner-Glaser	tinichigii-geamgii	1773-1774	108—109
15.	Knopfstricker	năsturari	1716-1766	110—114
16.	Kupferschmiede	arāmari	1727	115
17.	Lederer	pielari	1700-1777	116—122
18.	Maurer	zidari	1751	123
19.	Müller	morari	1731	124
20.	Oelschläger	(oloieri)	1769	125
21.	Posmentierer	găitănari	1728-1766	126—128
22.	Riemer	curelari	1729-1800	129—141
23.	Scheidenmacher	tecari	1750-1766	142—143
24.	Schlosser-Schmiede	lăcătuși-fierari	1725-1800	144—154
25.	Schneider	croitori	1730-1774	155—167
26.	Schuster	pantofari	1723-1781	168—178
27.	Seifensieder	săpunari	1724-1766	179—183
28.	Seiler	frînghieri (funari)	1653-1777	184—196
29.	Siebmacher	sitari	1700-1800	197
30.	Strumpfstricker	ciorăpări	1659-1771	198—202
31.	Tischler	timplari	1523-1832	302—221
32.	Töpfer	olari	1700-1800	222
33.	Tuchscherer	tunzători de postav	1723	223
34.	Tuchmacher	postăvari	1689-1795	224—257
35.	Wagner	rotari		
36.	Weissgerber	mănușari (tăbăcari)	1657	264
37.	Weber-Leinweber	țesători-pînzari	1726-1795	265—286
38.	Wollenweber	țesători de lînă	1724-1766	287—314
39.	Zimmerleute	dulgheri	1809	315
40.	Zinngiesser	turnători în cositor	1766-1777	316—322

Din documentele mai importante, care formează această colecție semnalăm statutele de breaslă, care apar în copii, concepute sau sub o nouă formă, cu articole modificate, supuse aprobării Magistratului orașului Brașov. Din unele din aceste statute reiese clar că breslașii, evoluind în timp, nu se mai puteau încadra în articolele statutelor, care îi îngrădeau și-i constringeau la anumite reguli. Este tocmai perioada cind breslele se află într-o stare de descompunere, luptînd pentru aplanarea contradicțiilor din interiorul lor și a sistemului de breaslă în general, față de dezvoltarea forțelor de producție. Tabelul ce urmează ne prezintă în ordine cronologică statutele de breaslă; cele însemnate cu *) sînt menționate și în *Verzeichnis der Kronstädter Zunft-Urkunden* de F. W. Seraphin și *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei*, vol. I, 1413—1820.

Nr. crt.	Anul emiterii	Breasla	Publicații	Cota
0	1	2	3	4
1. 1523*)	ianuarie 13	Statutul breslei timplarilor și zidarilor, sticlărilor, sculptori	F. W. Seraphin, <i>Verzeichnis der Kronstädter Zunft Urkunden</i> p. 41	pachet II nr. 205
2. 1540*)	februarie 5	Statutul breslei mănușarilor (7 art.)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 5	pach. I nr. 90
3. 1620*)		Strungari în lemn Rîșnov	Ed. rez. în <i>Cumidava</i> , V, 1971, p. 81-84; facsimil p. 90-94	pach. I nr. 56
4. 1656*)	mai 17	Statutul breslei aurarilor (61 articole)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 14	pach. I nr. 83
5. 1657*)	oct. 3	Statutul breslei mănușarilor Brașov (12 articole)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 5-6	pach. II nr. 264
6. 1659*)	august 19	Statutul breslei cioarărilor (28 art.)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 41	pach. II nr. 199
7. 1689*)	aprilie 21	Statutul calfelor din breasla postăvarilor (38 articole)	<i>Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei</i> , vol. I, p. 52-53, poz. 52	pach. II nr. 233
8. 1700-1800		Statutul calfelor din breasla strungarilor în lemn (55 articole)		pach. I nr. 64
9. 1700-1800*)		Statutul breslei postăvarilor — Brașov	<i>Industria textilă...</i> , vol. I, p. 57-58, poz. 68	pach. II nr. 231
10. 1700-1800		Statutul breslei sîtarilor din Brașov (15 articole)		pach. II nr. 197

0	1	2	3	4
11. 1700-1800	Statutul breslei olarilor (fragm.)			pach. II nr. 222
12. 1710*) noiembrie 1	Statutul breslei strungarilor în os (17 articole)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 4		pach. I nr. 63
13. 1723*) mai 10	Statutul breslei rotarilor — Rîșnov (15 articole)	Cumidava, V, 1971, p. 85		pach. II nr. 262
14. 1725 februarie	Statutul breslei fierarilor (30 articole)			pach. I nr. 148
15. 1727*) iunie 6	Statutul breslei țesătorilor de postav cenușiu (proiect)	<i>Industria textilă...</i> , vol. I, p. 71-72, poz. 116, 122		pach. II nr. 290
16. 1729*) martie 21	Statutul breslei strungarilor în lemn — Rîșnov	Cumidava, V, 1971, p. 82		pach. I nr. 57
17. 1729*) august 12	Priv. Carol VI — țesători lină	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 51		pach. II nr. 289, 290, 292
18. 1730*) ianuarie 31	Privilegiul lui Carol VI dat breslei croitorilor	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 35		pach. II nr. 165
19. 1730 august 17	Statutul breslei pînzarilor	<i>Industria textilă...</i> , p. 54, poz. 57		pach. II nr. 278
20. 1734*) ianuarie 1	Statutul legătorilor de cărți (16 articole)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 7		pach. I nr. 55
21. 1735*) mai 3	Statutul breslei brutarilor	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 1		pach. I nr. 42
22. 1736*) ianuarie 31	Privilegiul lui Carol VI dat breslei croitorilor	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 35		pach. II nr. 166
23. 1739*) mai 11	Statutul breslei frîghierilor (29 articole)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 41		pach. II nr. 191
24. 1750-1800	Proiect de statut de breaslă al croitorilor germani (20 art.)			pach. II nr. 163
25. 1751 mai 17	Statutul breslei brutarilor (30 art.)	F. W. Seraphin, <i>op. cit.</i> , p. 1		pach. I nr. 43
26. 1755*) sept. 23	Statut general al breslelor (39 art.)	Ed. rez. în <i>Ind. textilă...</i> , vol. 1, poz. 227		pach. I nr. 19, 28, 29

0	1	2	3	4
27. 1761*) ianuarie 7	Statutul breslei pin- zarilor (36 art.)	<i>Industria textilă...</i> , vol. I, p. 113, poz. 250	pach. II nr. 274	
28. 1771 aprilie 10	Statutul breslei brutarilor (30 art.)	Ed. rez. <i>Ind. texti- lă...</i> , vol. I, poz. 1101	pach. I nr. 41	
29. 1787*) dec. 10	Rezumatul privile- giilor și documente- lor celor 40 bresle din Braşov	F. W. Seraphin, op. cit., p. 6	pach. I nr. 20	

Documentele colecției ilustrează relațiile sociale și contradicțiile din sînul breslelor, tendințele de polarizare în condițiile feudalismului în descompunere. După cum afirma și Marx în *Capitalul* (Marx—Engels, *Opere*, vol. 23, p. 319—320), „sistemul breslelor din evul mediu încearcă să împiedice cu forța transformarea meșterului în capitalist, limitînd numărul muncitorilor pe care putea să-i folosească un singur meșter, la un număr maxim redus“.

De asemenea, în documente întîlnim aspectul luptei continue între breslași și nebreslași. De aceea, majoritatea actelor sînt plîngerii, procese, cereri, reprezentînd conflictele inerente dintre membrii breslelor. Acțiunile legate de constrîngerea de breslă și concurența extrabreslași sînt demne de remarcat. aici punîndu-se în special problema meșteșugarilor români — dintre care se remarcă tăbăcarii din Săcele și măcelarii din Brașov.

Românii din Schei și din satele din împrejurimile Brașovului, Săcele, Cristian, Codlea, Zărnești, Tohan, Rîșnov, Feldioara, Bod, Hărman — considerați nebreslași, erau în număr destul de mare și reprezentau o concurență simțitoare pentru bresle, mai ales în condițiile cînd breslele, datorită reproducerii feudale simple, nu puteau face față cerințelor crescînde ale pieței interne. Pe baza documentelor putem să analizăm condiția meșteșugarului român din Țara Birsei și să observăm că meseriile practicate de aceștia, fiind tradiționale și de casă, au trebuit să fie recunoscute chiar de bresle. Așa s-a întîmplat în cazul meșteșugului de confecționare de straie și țoluri, vopsitul lîinii, etc. (*Acte ale Magistratului privind breslele*, pachet I, nr. 68).

În afară de statutele breslelor, un număr de acte funcționale reflectă starea de fapt a breslelor; în primul rînd numeroase tabele nominale care cuprind numele și numărul membrilor breslelor; apoi, numeroase cereri către Magistratul orașului Brașov, de a sista primirea pe perioada de 5—10 ani în rîndul breslei a noi membri. Dealtfel, în urma unei anchete întreprinse de comisia economică guvernamentală în 1766, răspunsurile breslelor la chestionarul despre situația economică a breslelor sînt revelatoare. Nu atît faptul că toate prezentau o stare de decădere economică, dar și o stare de monopolizare a aprovizionării cu materii prime, de către negustori, care prin comerțul lor prejudiciuau breslele. Aceste răspunsuri indi-

cau ca factor principal de decădere — negustorul armean, negustorul român din Șchei și negustorul grec.

Negustorii desfăceau produsele meșteșugarilor în district și peste granițe speculându-i pe aceștia prin folosirea monezii turcești, pe care o calculau și ca zarafi la un curs mai scăzut.

La răspunsurile chestionarului se mai adaugă și plîngerile cizmarilor, blănarilor, țesătorilor, curelarilor, timplarilor, funarilor, boiangiilor, ș.a. Ca o soluție împotriva acestei stări de fapt, meșteșugarii propun reducerea duratei carantinei, crezînd că acesta ar fi impedimentul, neobservînd însă că numărul negustorilor români, mai mare decît al negustorilor sași, a crescut simțitor, că aceștia erau mai întreprinzători și mai buni cunoscători a realităților economico-comerciale. Cu timpul, acești negustori, care făceau legătura între Imperiul Otoman și cel Habsburgic se stabilesc devenînd cetățeni (Bürger), contribuînd astfel prin activitatea lor la unitatea economico-socială a celor trei țări române.

Documentele din colecție se referă și la activitatea breslelor și meșteșugarilor din satele districtului și Țării Birsei, ilustrînd aspecte ale exploatarei satului de către oraș, prin subordonarea breslelor satești față de cele orășenești.

Un alt aspect întilnit în sinul breslelor este cel al neînțelegerilor între membrii de rînd ai breslei, între maiștrii bătrîni și maiștrii tineri. Diferențierea economică în cadrul breslelor nu convine tinerilor maiștri, care nu pot să participe la verificarea socotelilor breslei, la locuri mai bune de desfacere pe piață etc., fiind obligați să se supună bătrînilor, care prin diferite procedee reușesc să ocupe funcțiile principale în breaslă.

Mai semnalăm și sigiliile unor bresle care pot completa unele publicații de specialitate (A. Eichhorn — *Despre sigiliile de breaslă*, în „Forschungen für Volks und Landeskunde“, 1969, nr. 2).

S-ar mai putea semnala la această colecție limbajul folosit. Se poate spune că este un limbaj mercantil, deloc pretențios, iar în unele documente de limbă germană este presărat cu cuvinte românești, cum ar fi: Kolatschen — pentru colaci; pantz — pentru pînză; zeeke — pentru zeghe (postav); keltuni — pentru călțuni; barfaschen — pentru borfași (adică nebreslași) ș.a.

Colecția de documente prezentată cuprinde numai o parte a actelor referitoare la istoria breslelor brașovene, fiind o completare la documentele de breaslă de bază, care se găsesc în primul rînd în arhivele breslelor respective.

DIE SAMMLUNG „MAGISTRATS-AKTEN, ZUNFT-URKUNDEN“

Die Sammlung „Magistrats-Akten, Zunft-Urkunden“ wurde von Friedrich Stenner, der zwischen 1878—1903 Archivar der Stadt Kronstadt (Braşov) war, zusammengestellt.

Die Sammlung umfasst Akten von 40 Zünften die in alphabetischer Reihenfolge geordnet sind, und beziehen sich auf Kopien von Privilegien, Statuten, Memorien, Rundfragen, Rechnungen und Einkünfte der Zünfte, aus welchen wir, Begriffe und Aspekte der Geschichte der Handwerke ansehen können.

Die wichtigsten Dokumente sind die Konzepte der Zunftstatuten. Die Dokumente beziehen sich außerdem auf die Organisation, Produktion und das Sozialleben der Zünfte.

LEGĂTURILE LUI MIHAIL ȘI VASILE KOGĂLNICEANU CU BRAȘOVUL

MARGARETA SUSANA SPANU

În anul 1921 Vasile Kogălniceanu declara de la tribună în Parlament: „Trei generații din tată în fiu am luptat pentru țărănimea română. . . străbunul meu Constantin Kogălniceanu la 1749 a subscris marele act de dezrobire a țăranilor, bunicul meu Ilie Kogălniceanu a contribuit la 1828, 10 martie la ameliorarea stării țăranilor și tatăl meu Mihail Kogălniceanu a împroprietărit țăranii la 1848. . . nu puteam eu omul de la 1907 să mă sustrag de la opera mare și bună de împroprietărire a țăranilor. Tocmai conștiința datoriei mele către memoria lui Mihail Kogălniceanu, a numelui și a întregului meu trecut mi-a impus să primesc demnitatea de raportor al legii agrare și mai presus de toate sfînta și marea datorie de conștiință către viitorul neamului meu“.¹

Kogălnicenii au fost de cele mai multe ori prezenți în marile evenimente ale istoriei românilor din sec. XIX și începutul celui următor. Nu de puține ori lupta comună a românilor de pe ambele versante ale Carpaților a prilejuit legături strînse ale frunțașilor politici moldoveni și munteni cu cei transilvăneni.

Mihail Kogălniceanu, proeminentă personalitate a istoriei noastre și totodată unul din diplomații de frunte ai unei Europe în plin proces de desfășurare a luptelor naționale, și-a înscris numele și în istoria politică a Transilvaniei. La baza activității sale diplomatice a stat crezul deseori subliniat în scrierile sale despre patria care înseamnă „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională, istoria Moldovei (. . .), a Valahilor și a fraților din Transilvania“.²

Colaborator încă din primii ani de apariție a „Gazetei de Transilvania“ și a „Foi pentru minte, inimă și literatură“, numele său este întîlnit cu regularitate în paginile publicațiilor brașovene. Deseori sînt preluate articole valoroase ale marelui cărturar și publicate de foile române din Brașov, ca de exemplu cel din anul 1840, introducere la revista „Dacia literară“ care este reprodus de „Foaia pentru minte, inimă și literatură“.³ Aceeași publicație reia în numărul 33 pe anul 1845⁴ un alt articol intitulat *Înainte cîvîntare* în limba franceză.

¹ Titu Georgescu, Ion Ilincioiu, 1907 *intelectualii și răscoala*, Craiova, 1974, p.70.

² Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tom I, București, 1946, p. 647—648.

³ „Gazeta Transilvaniei“, număr jubiliar 1838—1908. Brașov, 1908, p. 19.

⁴ *Ibidem*, p. 21.

Gazetele brașovene aflate atunci sub redacția lui Gheorghe Barițiu și avînd drept colaboratori pe Andrei și Iacob Mureșianu au constituit pentru românii de pretutindeni, cărora prin programul ei li se adresa „singura școală politică care a crescut pe români”⁵ și prin aceasta principala tribună de luptă pentru pregătirea și desfășurarea revoluției de la 1848.

Fără îndoială numele lui Mihail Kogălniceanu nu putea lipsi din rândurile colaboratorilor care au însumat toate marile personalități ale timpului, îndeplinindu-și misiunea de la această prestigioasă catedră. Motivația acestei colaborări este dată de identitatea idealului lor — Dacia respectiv România una și indivizibilă, cuprinzînd pe toți românii în granițele statului național.

Prin prisma acestor fapte pare surprinzător că primele contacte directe și publice cu Iacob Mureșianu datează din anul 1855, cînd însă Mihail Kogălniceanu ia o poziție ostilă față de cel care începînd din anul 1850 era noul redactor al foilor brașovene. Mihail Kogălniceanu publică articolul *Jurnalismul românesc și Dl. Iacob Mureșianu redactor răspunzător al Gazetei de Transilvania*⁶, continuat apoi după răspunsul Gazetei cu alte două articole⁷, în care consideră foaia brașoveană aflată într-o perioadă de „decadență” consecință a activității lui Iacob Mureșianu.

Din unele documente ale timpului s-ar putea trage concluzia că nedreptatea săvîrșită de Mihail Kogălniceanu s-ar fi putut datora unor intrigi și dezinformări⁸. Cert este însă că poziția sa a provocat o puternică reacție mai ales printre patrioții moldoveni.

Mărturie stau răspunsurile date lui Mihail Kogălniceanu de către E. I. Armatu⁹, Alexandru Hurmuzaki¹⁰ și alții care condamnă atitudinea lui Mihail Kogălniceanu. Ulterior Nicolae Iorga va califica pe Mihail Kogălniceanu de „vehement și nedrept” cu Mureșianu¹¹.

Opinia preluată de istoriografia contemporană restabilește realitatea arătînd eroarea lui Mihail Kogălniceanu care a „subestimat prin reproșul său abilitatea, iscusința și prudența de care trebuie să dea dovadă un redactor de gazetă românească în Ardealul amenințat la tot pasul de duritatea absolutismului habsburgic reîntronat”¹².

Cea mai frumoasă dezmințire o dă însuși Mihail Kogălniceanu, a cărui probitate morală nu-i permitea să treacă peste o astfel de greșală fără a acorda reparațiile cuvenite.

Rolul și valoarea Gazetei și a redactorului ei, aportul adus la dezvoltarea evenimentelor majore ale istoriei noastre (unirea Principatelor, reformele din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, luptele politice din perioada de instaurare a dualismului austro-ungar, cucerirea independenței de stat a României) desigur că vor fi determinante în acel „mea culpa” pe care Mihail Kogălniceanu îl va face cu prilejul aniversării a

⁵ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor în Dacia superioară*, tom. I, cap. 75.

⁶ „România literară”, nr. 1, 1855.

⁷ *Ibidem*, nr. 14 și 15. 1855.

⁸ A. A. Mureșianu, *Iacob Mureșianu 1812—1887*, Album comemorativ, Brașov, 1913, p. 38.

⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Doc. 785.

¹¹ Nicolae Iorga, *Mihail Kogălniceanu, omul politic și românul*, București, 1920, p. 90.

¹² Cornelia Bodea, *Iacob Mureșianu, interogat de poliția habsburgică*, „Manuscriptum”, nr. 4. 1972, p. 112.

50 de ani de existență a Gazetei Transilvaniei. În scrisoarea adresată cu această ocazie Gazetei, Mihail Kogălniceanu face precizări semnificative în apriecerea valorii foii brașovene și a redactorilor săi¹³.

Subliniind legăturile sale vechi de 50 de ani cu „veteranul ziaristiceii române”. Mihail Kogălniceanu precizează că „în acest lung timp... nu o dată m-am întâlnit cu luptătorii Mureșeni, deși aflându-ne în țări politic despărțite nu o dată am simpatizat și am lucrat împreună căci și unii și alții am avut și am urmărit același scop: apărarea și întărirea naționalității române fie dincolo fie dincoace de Carpați”¹⁴. În continuare parcă voină a se referi direct la vechea sa eroare spune: „dreptul nu pere nici-odată, mai ales cînd ei are apărători ca voi (Mureșenii — n.n.) curajoșii fii ai Carpaților cari în mijlocul persecuțiunilor, al restriștelor ați știut a susține pe valoroasa Gazetă a Transilvaniei ce a fost și este nu numai marea voastră înainte — luptătoare dar și însuși anele admirabilelor voastre acte pentru susținerea și dezvoltarea naționalităților române în timp de jumătate secol”¹⁵. Tot în această scrisoare, Mihail Kogălniceanu face dovada unei remarcabile clarviziuni arătînd greșelile politicii maghiare, care nu recunoaște „egala îndrituire și respectarea drepturilor naționalităților nemaghiare... și din contră acei ce împilează pe români, acei ce voiesc a stinge naționalitatea română din Ardeal și Bănănt sint mai mult dușmanii prezentului și viitorului Ungariei decît ai însuși românilor”¹⁶.

Acest document datat: București, decembrie 1887, este scris de mina lui Vasile Kogălniceanu căruia tatăl său fiind bolnav i-a dictat-o¹⁷. De altfel, încă de la începutul anului 1887, dr. Aurel Mureșianu se interesează de starea sănătății lui Mihail Kogălniceanu urîndu-i grabnică însănătoșire și anunțîndu-i vizita lui Teofil Frîncu — în acel timp corespondent al Gazetei Transilvaniei — însărcinat din partea sa, să-i exprime „sentimente de adîncă stimă și venerațiune”¹⁸.

Legăturile dintre Kogălniceni și Mureșeni continuă. Cu prilejul aniversării Gazetei la 70 de ani de la întemeiere, în anul 1908, Vasile Kogălniceanu scrie lui Aurel Mureșianu de data aceasta în numele său, o scrisoare omagială în care spune: „În familia mea am avut un adevărat cult pentru valoroasa Gazetă a Transilvaniei, care a înfruntat ca un falnic stejar vijelia a șapte decenii. În decursul acestor ani Gazeta a stat martoră la frămîntărilor și prefacerilor înregistrate în arhivele sale, ce le am putea numi cu drept cuvînt naționale, deci și ale întregului neam românesc”¹⁹.

„O serbare jubiliară ca a Gazetei Transilvaniei — consideră Vasile Kogălniceanu — ar fi trebuit să întrunească la Brașov pe cei mai demni reprezentanți ai întregii prese române: de aici, din Basarabia și Bucovina, ea ar fi trebuit să fie serbarea ziaristiceii române grupate sub vechiul steag înălțat (...) acum șaptezeci de ani...”. Caracterizînd activitatea publica-

¹³ Această scrisoare a fost publicată și în nr. jubiliar al „Gazetei Transilvaniei”, 1908, p. 27—29; parțial republicată de Dumitru Mircea în „Tribuna”, nr. 36 din 7 septembrie 1967.

¹⁴ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Doc. 853.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. jubiliar, 1838—1908, Brașov, 1908, p. 38—39.

¹⁸ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: *Colecția de documente a Bibliotecii „Astra” Brașov*, donația Mihail și Vasile Kogălniceanu, Doc. 64.

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei”, Număr jubiliar. 1838—1908, Brașov, 1908, p. 38—39.

ției și a redactorilor săi, Vasile Kogălniceanu continuă: „D-tră a-ți suferit și duceți încă o luptă sfântă pentru un ideal ce dacă e național, e în același timp și al umanității întregi căci e al justiției eterne și tocmai aceasta deosebește idealul nostru național de cel al altor popoare al căror ideal e crotropitor. Astfel ați așezat baza solidarității naționale ce numai D-v. o practicați. Astfel numai la D-v. mai grăiesc morții națiunii, numai la D-v. le mai ascultați solemnă lor voce, numai D-v. mai îndepliniți misiunea de care sinteți îndrumați, numai D-v. n-ați rupt legăturile cu trecutul”²⁰.

Cu multă amărăciune el face o analiză a stărilor triste din România, relevându-se încă o dată ca un militant pe tărîm social nemulțumit de politicianismul aservind intereselor de clasă. „Nu vă luați după politicianii noștri — îi recomandă el lui Aurel Mureșianu — care nu se cutremură, nu se sfiesc ca să ia sfînta voastră cauză ca platformă politică de ajungere la putere”. Iată de ce Vasile Kogălniceanu militează pentru „neamestecul nostru în direcția politicei D-tră. lăsînd judecăței Dv. sănătoase conducerea ei. Acum după cele întîmplate în primăvara anului trecut (ce ne-au arătat de ce fel de strat social sîntem împovărați) cred mai mult încă că vă este de recomandat să vă feriți de noi și de politicianismul nostru”, este concluzia lui Vasile Kogălniceanu în care răzbate puternic suferința la sîngerosul an 1907 și importanța pe care a acordat-o răscoalei țărănești.

Aceeași stimă și prețuire pe care Kogălnicenii tatăl și fiul o manifestă pentru „luptătorii Mureșeni”, o vom găsi și din partea acestora.

În anul 1896 „Gazeta Transilvaniei”, aflată sub direcția lui Aurel Mureșianu, publică un ciclu de articole semnate de Anghel Demetrescu. Autorul conturează profilul politic și aportul adus înlăptuirii poporului român de către Mihail Kogălniceanu. Dintr-o scrisoare²¹ a Dr. Aurel Mureșianu adresată în 5 aprilie 1908 lui Vasile Kogălniceanu (recuperată de fiul său Aurel A. Mureșianu de la Vasile Kogălniceanu) aflăm despre permanența legăturilor celor două familii de patrioți²².

Din aceste rînduri am putut reconstitui o vizită pe care Dr. Aurel Mureșianu o va face lui Mihail Kogălniceanu la București în anul 1891 „trei săptămîni înainte de a pleca la Paris ca să se supună operației, căreia i-a sucombat”.

Dr. Aurel Mureșianu relatează că în convorbirea care a durat peste două ore, după ce l-a informat pe Mihail Kogălniceanu despre situația românilor din Ardeal, marele om politic i-a expus „cu elanul propriu lui de situațiunea Țării Românești, de bărbații ei conducători și de regele”, căruia îi adresase cu puține zile înainte „o scrisoare al cărei cuprins mi l-a schitat pe scurt zicînd că această scrisoare cuprinde testamentul său”. Convorbirea aceasta, cea din urmă pe care a avut-o cărturarul brașovean cu Mihail Kogălniceanu, i-a rămas adînc întipărită în memorie. Referindu-se la testamentul politic menționat de Mihail Kogălniceanu, notează: „n-am citit nicăieri nimic despre scrisoarea aceasta... care după natura ei nu era destinată de a fi publicată. Mult a-și dori să știu dacă nu se află cumva în arhiva D-voastră vre-o copie a acestei scrisori de importanță istorică”.

Este o emoționantă și totodată valoroasă relatare, poate ultima referitoare la un contact direct al unei personalități politice brașovene cu

²⁰ Ibidem.

²¹ Muzeul județean Brașov. *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 105, Doc. 1015.

²² Ibidem, Dos. 597, Doc. 5942.

Mihail Kogălniceanu, concluzie întărită și de faptul că pe această scrisoare fiul său Vasile Kogălniceanu adnotează „scumpă amintire“ punându-și apoi semnătura sa.

O altă scrisoare care face parte din fondul de documente donate în anul 1927 de Vasile Kogălniceanu liceului „Andrei Șaguna“ din Brașov este scrisă de generalul Moise Groza²³. Din Brăila, 16 ianuarie 1914 generalul Moise Groza impresionat de alegerea sa în Comitetul de acțiune pentru publicarea operelor lui Mihail Kogălniceanu, îi mulțumește fiului acestuia. Astfel, prin Moise Groza a cărei soție a fost sora Dr. Aurel Mureșianu și fiică a lui Iacob Mureșianu (1812—1887), legăturile Kogălniceanilor cu Mureșenii continuă.

Cîteva scrisori păstrate în Arhiva Mureșenilor atestă faptul că Vasile Kogălniceanu va ajunge în relații de strinsă amicizie cu Aurel A. Mureșianu (1889—1950)²⁴. Cu tot caracterul particular al acestei corespondențe, mereu răzbat accentele patriotice ca un permanent fir de legătură al celor două familii.

Un alt aspect al relațiilor lui Vasile Kogălniceanu cu frații de peste Carpați și după anul 1918, al griii manifestate de patriotul român pentru „propășirea neamului și înflorirea limbei strămoșești“, îl constituie colaborarea sa cu așezămintele de cultură brașovene. Astfel în anii 1927—1929 Vasile Kogălniceanu donează despărțămintului „Astra“ Brașov și liceului „Andrei Șaguna“ (despre care Octavian Goga nota „acest liceu a radiat fluidul permanent al năzuințelor noastre moderne... aici s-a hrănit speranța pentru ziua de mîine“) biblioteca și arhiva familiei. Gestul său este o dovadă a profundului patriotism și interes purtat instruirii și educării fiilor neamului românesc.

La 6 decembrie 1927 Vasile Kogălniceanu înaintează directorului liceului „Andrei Șaguna“, Iosif Blaga, prima ofertă manifestându-și intenția de a dona biblioteca sa din București și Brașov, liceului, de unde rezultă că o parte din ea se afla deja în localitate. Aceasta se datorește faptului că așa cum menționează în scrisoare intenționa la acea dată să se stabilească definitiv în Brașov, unde avea locuință pe str. Neagră nr. 65²⁵.

„Din tinerețe — spune Vasile Kogălniceanu — am avut o dragoste caldă pentru orașul Brașov și a gîntei noastre de peste munți care este matca românismului, leagănul naționalității noastre... În mintea mea visam Brașovul ca viitoare cetate strategică a României de mîine. Era natural acest dor, căci de cînd există lumea și cît va exista legea firească spune că muntele domină valea și doar toată lupta milenară s-a dat pentru posesiunea munților de unde stăpînitorul domină șesul pînă la Tisa. Munții cu codrul lor au fost totdeauna refugiul și cetatea de apărare a neamului nostru la orice invazie de barbari“²⁶.

Directorul liceului, Iosif Blaga, înaintează referatul său Eforiei Școlare la 20 decembrie 1927²⁷ după care se va accepta donația. La rîndul său

²³ Arhivele Statului Brașov, Fond: Colecția de documente a Bibliotecii „Astra“-Brașov, donația lui Mihail și Vasile Kogălniceanu, Doc. 76.

²⁴ Muzeul județean Brașov, Arhiva Mureșenilor, Dos. 314, Doc. 11.930 și 11.933.

²⁵ Arhivele Statului Brașov, Fond: Eforia școlară Brașov, Dos. 573, f. 2.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, fila 3.

Eforia comunică acest lucru lui Vasile Kogălniceanu la 13 ianuarie 1928, exprimându-și mulțumirile în numele tuturor susținătorilor liceului²⁸.

Intr-adevăr actul capătă o valoare deosebită atât prin numărul mare de volume (20 000)²⁹ cit. și prin proveniența ei.

Un an mai târziu la 22 iulie 1929, Vasile Kogălniceanu — adresându-se președintelui despărțămîntului „Astra” Brașov Dr. Nicolae Căliman — făcea o nouă donație, de data aceasta un număr de 87 acte, printre care se aflau documente privind pe Ion Eliade Rădulescu, domnitorul Alexandru Ioan Cuza, Miron Costin, Ștefan Golescu, Ipsilante, Aron Densușianu și alții³⁰.

În post scriptum-ul scrisorii, Vasile Kogălniceanu menționează și adaosul unui număr de 39 file manuscrise ale Dr. Krezzulescu³¹, constituind discursul acestuia de introducere la alegerea ca membru al Academiei Române. Regretabil că acest document nu s-a păstrat. Tot atunci în 23 iulie 1929, Vasile Kogălniceanu trimite pentru despărțămîntul „Astra” Brașov din propriile sale lucrări un număr de 42, din care volumele III și IV legate³².

Un caz aparte în cadrul documentelor din donație îl constituie manuscrisul³³ caiet format registru, al apelului „Către săteni” conceput de Vasile Kogălniceanu.

În istoriografia răscoalei țărănești din anul 1907 este cunoscută numai existența broșurii „Către săteni” care a fost tipărită în septembrie 1906 și răspândită în județele din jurul Capitalei, în nordul Moldovei, ca și în județele Munteniei și Olteniei³⁴.

Broșura „Către săteni” a constituit alături de poezia lui George Coșbuc „Noi vrem pământ”, material propagandistic considerat de autorități drept „incendiar”³⁵. În prezent acest manuscris se află în colecția de documente donate de Vasile Kogălniceanu Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov în anul 1927. Data redactării manuscrisului³⁶ este 30 august 1906; el este semnat de Vasile Kogălniceanu și de alți cîțiva susținători ai cauzei țărănești constituiți într-un comitet de acțiune³⁷.

Unul din obiectivele pe care Vasile Kogălniceanu și semnatarii le-au îndeplinit a fost și acela de a strînge azeziunea țărănimii prin iscălirea apelului. Această acțiune din vara anului 1906 relevă faptul că strîngerea lor — care în final au totalizat 40 000 de iscălituri³⁸ — denotă o acțiune largă, care, fără îndoială, a însemnat pe lîngă o propagandă intensă pentru cauza țărănească, și un factor în pregătirea însăși a răscoalei din 1907.

Cercetările noastre întreprinse pînă în prezent ne permit să conside-

²⁸ *Ibidem*, fila 1.

²⁹ *Ibidem*, fila 3.

³⁰ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: Colecția de documente a Bibliotecii „Astra”-Brașov, donația Mihail și Vasile Kogălniceanu, Doc. 81.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, Doc. 79.

³³ *Ibidem*, Doc. 71.

³⁴ Titu Georgescu, Ion Ilincioiu, *op. cit.*, p. 53.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: Colecția de documente a Bibliotecii „Astra”-Brașov, donația Mihail și Vasile Kogălniceanu, Doc. 71.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Vasile Kogălniceanu, „Către săteni”, București, septembrie 1906.

răm că una din cele nouă condici³⁹ întocmite și răspindite este manuscrisul păstrat la Arhivele Statului din Brașov, manuscris care a fost prezentat de Vasile Kogălniceanu în adunarea ce a avut loc la data de 5 septembrie 1906, în sala Oppler din București, urmînd apoi tipărirea lui într-un tiraj de 10 000 exemplare.

Această afirmație se sprijină pe o mențiune ulterior făcută pe document de către Vasile Kogălniceanu în care specifică: „celelalte iscălituri au fost subscrise în opt condici și-au fost luate de judecătorul anume numit și trimis de la București, această rușine a omeniei se cheamă Eftimie Antonescu care în urmă a fost recompensat pentru toate nelegiuirile sale de partidul de la putere din 1907 — partidul liberal — ss. Vasile Kogălniceanu⁴⁰.

Sînt cuvinte care reflectă temperamentul acestui pasionat apărător al cauzei țărănimii române, democrat convins care pe același caiet nota la 30 august 1906: „Fie-care va putea să vie într-un noi să-și spuie cuvîntul. În ziua cînd țărănimia va fi unită într-un cuget, nimeni nu va putea să le stea în cale. Să-și aducă mereu aminte de aceasta și să caute a lucra pe temeiul acestor dorinți“⁴¹.

Prin existența acestor documente care atestă, pe lîngă strînsele legături brașovene ale celor doi Kogălnicenii și unele aspecte referitoare la evenimente importante ale istoriei noastre, se adaugă o nouă filă relevantă pentru luptele politice ale patrioților români de pe ambele versante ale Carpaților.

ANEXE

1

Stimate Domnule Kogălniceanu*, permiteți-mi a vă exprima, în ajunul Bobotezei, urările mele cele mai fierbinți pentru o grabnică însănătoșire, precum și pentru binele și prosperitatea familiei D-voastră. Dorind să aflu cum vă mai merge am rugat pe vechiul și credinciosul corespondent al „Gazetei“, d. Teofil Frîncu, să vă viziteze și să vă exprime și prin grai sentimentele de adîncă stimă și venerațiune, ce vi le păstrează.

Al D-voastră devotat

Dr. A. Mureșianu.

Brașov, 4(16) ianuarie. 1887.

Arhivele Statului Brașov, Fond: Colecția de documente a bibliotecii „Astra“-Brașov, donația „Mihail și Vasile Kogălniceanu“, Doc. 64.

* Scrisoare adresată de Dr. A. Mureșianu lui Mihail Kogălniceanu.

³⁹ *Arhivele Statului Brașov, Fond: Colecția de documente a Bibliotecii „Astra“-Brașov, donația Mihail și Vasile Kogălniceanu, Doc. 70.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

Iubitul meu Domn și amic *

Onorabile Dr. Aurel Mureșianu !

Vechiul colaborator al „Gazetei Transilvaniei”, încă de pe la anii 1839—1849, permite-mi a-ți adresa felicitările mele sincere și conaționale, cu ocaziunea jubileului de 50 de ani al existenței veteranului ziaristicii române.

Și eu în acest an serbez între ai mei jubileul de 50 ani de viață politică.

În acest lung timp de cincizeci de ani nu odată m-am întâlnit cu luptătorii Mureșeni; deși aflându-ne în țări politic despărțite nu odată am simpatizat și am lucrat împreună, căci și unii și alții am avut și am urmărit același scop: apărarea și întărirea naționalității române, fie dincolo fie dincoace de Carpați.

Câte evenimente s-au petrecut în țările noastre în această jumătate de secol. Câte lupte am susținut, cât curaj s-a arătat, cât abnegațiune am dezvoltat, câte sacrificii am făcut și noi și voi, sau mai bine zicând noi împreună !

Noi Românii de dincoace de Carpați am fost mai fericiți decât voi Românii de sub coroana Habsburgilor.

Noi ne-am văzut visul cu ochii ! Am ajuns a fi un stat liber și independent. Ocupăm azi un loc respectabil între națiunile de sine stătătoare. Suntem stăpîni pe destinele noastre, și viitorul nostru atîrnă numai de noi; de inteligența, de prudența, de energia ce vom ști a desvolta în mijlocul pericolelor ce ne-ar amenința.

Voi iubiții noștri frați de peste Carpați a-ți dobîndit mult pe tărîmul culturai naționale, și aceasta în mare parte mulțumită „Gazetei Transilvaniei”, dar n-ați ajuns încă acolo unde trebuie să ținteze ori-ce națiune mindră de singele care curge în vinele sale, și mai ales națiunea română urmașă poporului-împărat.

Spre a ajunge la acest scop măreț, mai trebuie încă multe efortări, multe sacrificii, multă prudență politică și mai presus de toate *unire, unire deplină între voi, unire în cașet, unire în simțiri, cum zicea nemuritorul vostru bard național.*

Dreptul nu pere nici odată, mai ales cînd el are apărători ca voi curajoșii fii ai Carpaților, care în mijlocul persecuțiunilor, al restriștelor, ați știut a susține pe valoroasa „Gazeta a Transilvaniei” ce a fost și este nu numai marea voastră înainte — luptătoare, dar și însuși analele admirabilelor voastre acte pentru susținerea și dezvoltarea naționalității române în timp de jumătate secol.

Noi Românii din regatul românesc un minut n-am fost, un minut nu suntem fără a împărtăși durerile voastre, fără a simpatiza cu efortările voastre pentru asigurarea naționalității române, acolo unde D-zeu și Divul Traian au împlîntat-o, căci știm că atunci cînd — (dar aceasta nu va fi) — cînd naționalitatea română ar fi stînsă peste Carpați, nici noi Românii de dincoace de Carpați nu vom avea propria noastră existență națională asigurată !

Cu toții simțim, în inima fiecărui din noi există dar durerea de a vedea politica greșită și funestă ce se urmărește în contra Românilor de către concetățenii voștri Maghiari, politica mai înainte de toate funestă însuși statului ungar !

Totdeauna am avut simpatii vii pentru națiunea maghiară, dar asemenea pururea am deplîns linia de purtare a o mare parte de Maghiari către Români concetățeni ai lor: sentimentele mele au corespuns pururea actelor mele. Cînd în 1868 — sunt acum 20 de ani — am vizitat parlamentul Ungariei, cite capete am recunoscut, care în 1860 se refugiaseră în Moldova și pe care eu prim-ministru a lui Cuza-Vodă le-am refuzat găzilor guvernului absolutist, ce atunci domnea în Budapesta ca și în Viena.

Cînd prefectul de Galați, în 1860, voia să predea consulului austriac pe refugiații Vidasz și Berzenczey, comitele Secuilor, și cînd aceștia iarna îmbrăcați numai cu un veșmînt de vară, au venit la Iași, eu pe răspunderea mea le-am dat, un sauf — conduit i-am îmbrăcat cu înșei blanele mele, și în trăsura mea i-am înapoiat la Galați, unde au urmat a petrece în liniște sub protecțiunea drapelului român; cu toate protestațiunile și amenințările reprezentantului Austriei. Această linie de purtare ospitalieră mi-a fost dictată prin crezul politic cel profesez și astăzi, ca acel care predică înfrățirea între popoarele Ungariei, prin egala îndrituire și respectarea drepturilor naționalităților nemaghiare de sub coroana Sfîntului Ștefan, lucrează pentru întărirea și înflorirea statului Ungariei: și din contra acei ce împiează pe Români, acei ce voiesc a stinge naționalitatea română din Ardeal și Banat sunt mai mult dușmanii prezentului și viitorului Ungariei, decât ai însuși Românilor.

În aceste sentimente, care cred că — curînd sau tirziu — vor fi împărtășite nu numai de adevărații oameni de stat ai Ungariei, dar și de adevărații ei ziaristi, vă reînnoiesc felicitările mele. urările mele călduroase și sincere la frumoasa voastră serbare !

Regret din suflet că nu sunt decît cu inima în mijlocul acelor care serbează jubileul „Gazetei Transilvaniei“.

Ca concluziune doresc ca „Gazeta“ să ajungă la jubileul său de o sută de ani !

Facă D-zeu și energia voastră ca acel jubileu să se serbeze în mijlocul unei națiuni fericite, adică ajunse la culmea împlinirii dreptelor sale aspirațiuni ! Numai astfel națiunea română de peste Carpați, alături cu națiunea maghiară, avînd ambele aceleași drepturi și îndatoriri, va lucra împreună la întărirea și gloria patriei comune...

București, decembrie, 1887.

M. Kogălniceanu

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Doc. 853.

„Gazeta Transilvaniei“, număr jubiliar, Brașov, iunie 1908; Dumitru Mircea, *O scrisoare a lui Kogălniceanu*, în „Tribuna“, nr. 36, 7 septembrie 1967.

3

București, 11/24 ianuarie, 1908.

Stimate D-le Dr. Aurel Mureșianu,

În familia mea am avut un adevărat cult pentru valoroasa Gazeta a Transilvaniei, care a înfruntat ca un falnic stejar vijelia a șapte decenii. În decursul acestor ani Gazeta a stat martoră a frământărilor și prefacerilor înregistrate în arhivele sale, ce le am putea numi cu drept cuvînt naționale, deci și ale întregului neam românesc.

Intemeiată de Gheorghe Barițiu, Iacob și Andrei Mureșianu, tocmai în zorile revoluției de la 1848, așa stă scris în destinul „Gazetei Transilvaniei“ ca originea ei să-i fie și programul ei. Greutățile ce începură la 1838 dăinuiesc încă, și cu ele trebuie să continue și misiunea Gazetei. E îmbucurătoare și înălțătoare pînă la sublim pilda ziarului ce aveți onoare să-l conduceți, că a putut fi tot deauna la înălțimea sa în mijlocul celor mai mari uragane sociale: cum a fost epoca viforoasă dintre 1838—1848 precum și revoluțiunea din anii 1848/1849. Puține ziare, nu zic de la noi, ci chiar din apusul luminat, (care n-a trăit ca noi veacuri numai cu arma la umăr), zic, puține ziare sînt care să se poată fâli cu un trecut ca al Gazetei Dv.

Cu atît mai mare e bucuria noastră pentru jubileul vostru publicistic, care e un adevărat eveniment național.

Dacă epoca noastră ce o străbatem n-ar fi atît de demoralizată și lipsită de ideal național, o serbare jubiliară ca a „Gazetei Transilvaniei“ ar fi trebuit să întrunească la Brașov pe cei mai demni reprezentanți ai întregii prese române: de aici, din Basarabia și Bucovina, ea ar fi trebuit să fie serbarea ziaristicii române grupate sub vechiul steag...

Din nenorocire timpul în care trăim e păcătos din cale afară. D-v. ați suferit și duceți încă o luptă sfîntă pentru un ideal, care dacă e național, e în același timp și al umintăței întregi, căci e al justiției eterne și tocmai aceasta deosebește idealul nostru național de cel al altor popoare, al căror ideal e cotropitor. Astfel ați așezat baza solidarității naționale ce numai D-v. o practicați. Astfel numai la D-v. mai grăiesc morții națiunii, numai la D-v. le mai ascultați solemna lor voce, numai D-v. mai îndepliniți misiunea, pe care sînteți îndrumați, numai D v n-ați rupt legăturile cu trecutul.

Noi, pigmeii, acești de dincoace de munți am rupt-o cu trecutul. La noi Aquila Română s-a prefăcut într-un ordinar corb ce umblă după hoituri de interese personale, noi nu mai avem un ideal.

Dacă printr-o minune dumnezeiască s-ar întîmpla ca să i se îplinească dorul unui Andrei Mureșianu, dor suprem ce l-a formulat astfel:

„Dorirea-și după moarte să viu la zece ani“, bietul martir, planînd peste noi, de cele ce ar vedea s-ar întoarce în negru-l mormînt numai ca să nu vază falsa noastră inimă.

Cînd vă scriu iubite Domnule Mureșianu, vibrînd de aceste sentimente, jubileul „Gazetei” e pentru mine o dumbravă verde în care mă refugiez din deșertul de nisip în care mă găsesc. E o mîngîiere ca idealul nostru, al citor-va, găsește un azil la D-v, în caracterele D-v de granit.

Fiți rezerva părții neamului românesc de dincoace, conduceți-vă de bunul D-v și crește-ți limba românească, ca ea să fie frontiera pentru noi și voi, iar nu Carpații.

Fiți rezerva părții neamului românesc de dincoace, conduceți-vă de bunul Dv. geniu. Nu vă luați după politicianii noștri, care nu se cutremură, nu se sfiesc, ca să ia sfînta voastră cauză ca platformă politică, de ajungere la putere.

Vă veți fi aducînd aminte, iubite d-le Mureșianu, că la 1896, cînd eram prim redactor la ziarul „Românul”, predicam neamstecul nostru în direcția politicei D-v, lăsînd judecateri D-v sănătoase conducerea ei.

Dacă acum zece ani mai bine am fost de ideea aceasta, acum după cele întîmplate în primăvara anului trecut (ce ne-au arătat de ce fel de strat social suntem împovărați), cred mai mult încă că vă este de recomandat să vă feriți de noi și de politicianismul nostru.

Vă rememorez de asemenea, iubite d-le Mureșianu, și scrisoarea ce acum 20 de ani părintele meu Mihail Kogălniceanu — fiind bolnav — mi-a dictat-o mie cu ocazia jubileului „Gazetei” de 50 de ani și pe care ați publicat-o în „Gazeta Transilvaniei” tot în ordinea aceasta de idei, de care mă inspir și pînă azi.

Vă zic, iubite domnule Mureșianu, faceți din „Gazeta Transilvaniei” Evanghelia neamului românesc, un catechism de creșterea lui morală și de formare de caractere naționale.

Cu distinsă stimă al D-v,

Vasile M. Kogălniceanu,
publicist, fost deputat.

Gazeta Transilvaniei, LXXI, număr jubiliar, Brașov, iunie 1908.

4

Brașov, 5/IV 1908.

Scumpă amintire. *

Prea stimată Domnule Kogălniceanu,

De mult vreau să vă scriu și să vă mulțumesc de frumoasa scrisoare ce mi-ați trimis-o pentru numărul festiv al „Gazetei”. Am fost adînc mișcat de dragostea cu care ne întîmpinați, mai ales reamintindu-ne legăturile de amicitie în care am stat cu fericitul și neuitatul D-v părinte.

Mi revoc în memorie cu multă mulțumire și cu pietate acele ore, dintre cele mai plăcute ale vieții mele, care le-am petrecut în societatea tatălui D-voastră, care ne iubea pe noi Ardelenii și se interesa atît de mult de stăruințele și luptele noastre **.

Între mine și tatăl D-voastră se născu o simpatie și amicitie ce-o pretuiam cu cît vedeam întrînsul pe cel mai mare și mai genial dintre bărbații de stat ai României. În anul 1891, trei săptămîni înainte de ce a plecat la Paris ca să se supună operației, căreia i-a sucombat, l-am vizitat într-o după amiază la șosea. Zăcea în pat, dar cu toate acestea m-a primit îndată și foarte călduros. Am convorbit împreună peste două ore.

M-a întrebat cum ne merge în Ardeal și după ce l-am informat despre toate mi-a vorbit cu elanul propriu lui de situațiunea Țării Românești, de bărbații ei conducători și de regele. Mi-a spus că cu puține zile înainte a adresat regelui, din incidentul jubileului lui de 25 de ani, o scrisoare, al căreia cuprins mi l-a schițat pe scurt, zicînd că această scrisoare cuprinde testamentul său. Convorbirea aceasta din urmă ce am avut-o cu Mihail Kogălniceanu, mi-a rămas adînc întipărită în memorie. N-am citit nicăieri nimic despre scrisoarea aceasta de felicitare, care după natura ei nu era destinată de a fi publicată. Mult aș dori să știu dacă nu se află cumva în arhiva familiei D-voastre vre-o copie a acestei scrisori de importanță

istorică ***. Voiam să zic, că toate aceste evenimente, printre care și scrisoarea ce ne-a adresat-o tatăl D-voastră la jubileul de 50 de ani al „Gazetei” — scrisoare pe care cum ne spuneți, v-a dictat-o chiar D-voastră, din care insuflă aceeași dragoste și aceeași prețuire a năzuințelor și a luptelor noastre pentru cauza românismului.

Din pricina mai multor piedici, ce s-au ivit, am trebuit să amîn precum veți fi aflat, apariția numărului jubiliar care se tipărește acum ***.

Îndreptarea ce ați dorit a se face în manuscrisul D-voastră la penultimul aliniat, se va face întocmai după îndreptarea D-voastre.

În aliniatul premergător acesteia ziceți: „Dacă acum zece ani mai bine am fost de ideea aceasta a neamestecului, acum după cele întâmplate în primăvara anului trecut, ce ne-am arătat de ce fel de strat social suntem, să vă feriți de noi și de politicianismul nostru”.

Îmi permit a vă atrage atențiunea ca în rîndul ultim al acestui pasagiu „să vă feriți de noi și de” etc. apar poate prea aspre cuvintele „de noi”. În pasagele anterioare vorbiți numai de politicianism. De aceea cred că ați voit să accentuați numai ferirea de acest politicianism și ca cuvintelor „de noi” nu le-ați dat înțelesul, ce li l-ar putea da cetitorul. Așa este ?

Acum îndrăznesc a vă adresa o rugare deosebită.

Uitasem să vă spun că una din cauzele amînării numărului festiv este și hotărîrea ce am luat-o de a aduce și portretele virtuozilor colaboratori de odinioară al „Gazetei” și ai „Foaiei”. Mi-a fost greu să le adun și încă-mi lipsesc mai multe din cele mai însemnate. Fotografia părintelui D-voastră o am, dar ași dori să am dacă va fi posibil, o fotografie a lui mai veche de prin anii 50, cînd colabora la „Gazeta” și la „Foaie”. De cum-va o aveți D-voastră vă rog frumos a mi-o împrumuta pe timp scurt, ca să pot să-mi comand clișeu după ea.

Îmi mai vine tot odată a vă mai ruga și pentru alte fotografii, ce încă nu le am, de cumva s-ar afla, cum presupun în albumul familiei D-voastră. Aș mai dori adică să am cîte o fotografie de a lui Eliade, apoi a lui Constantin Hurmuzaki, Constantin Negruzzi și Stamati din Iași.

Fotografia părintelui D-voastră și pe acelea ce le veți mai avea din cele amintite mai sus vă rog să binevoiți a mi le trimite cît se poate mai curînd.

Vă salut călduros și cu dragoste frățească și vă rog prea stimate Domnule Kogălniceanu, să primiți asigurarea distinsei mele stime

A. Mureșianu.

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 105, Doc. 1015.

* Semnătura autografă a lui Vasile M. Kogălniceanu.

** Din ciorna-manuscris aflată în Arhiva Mureșenilor, dosar 597, nr. 5942, extragem pasajele inexistente în scrisoarea trimisă de Aurel Mureșianu lui Vasile Kogălniceanu.

*** „Îmi reamintesc cu pietate acele oare din cele mai plăcute ale vieții mele care le-am petrecut în vila Kogălniceanu în societatea tatălui D-voastră, ne iubea pe noi Ardelenii și arată așa de mult interes și pricepere pentru luptele și necazurile noastre”.

**** „Din cauza că am fost bolnav în timpul din urmă și din cauza unor piedici trebnice ce s-au ivit în tipografia mea am trebuit să amîn precum veți fi aflat aparițiunea numărului jubiliar”.

5

Domnului Vasile M. Kogălniceanu,

Brăila, 1914, 16 I.

Mult stimate Domnule Kogălniceanu,

Dinainte de sărbătorile am părăsit Sinaia venind, ca în toate iernile, aici la copii. Acest caz și mai adăugîndu-se la el și recenta întrerupere a comunicațiilor au contribuit la întîrzierea răspunsului meu, care se rezumă în felicitarea mea pentru sublima idee și demna inițiativă întru înființarea comitetului de acțiune a publicației operelor Marelui Român, fericitulul vostru părinte. Cu această ocaziune mă grăbesc a vă mulțumi și pentru deosebita onoare ce mă faceți a mă considera

între amicii D-v membri ai comitetului respectiv, o distincțiune pe care o primesc cu recunoștință.

Al D-v devotat amic

General Groza. *

Arhivele Statului Brașov, Fond: Colecția de documente a bibliotecii „Astra” Brașov, donația „Mihail și Vasile Kogălniceanu”, Doc. 76.

* Referitor la viața și activitatea generalului Moise Groza, vezi: Luana Popa, *Gazeta Transilvaniei, oglindă a războiului pentru cucerirea independenței de stat a României, în Cumidava, X, 1977, Brașov, p. 55.*

6

București, 22 ianuarie, 1932.

Iubite și Prea Stimat D-le Mureșianu,

Mulțumesc călduros de buna D-tale voință de a fi vorbit cu Dl. Albulez în privința adevărului pentru fișe.

Aici alăturat vă trimit un cont — situație de ce rate datorati la Creditul Urban. Tot odată vă confirm c-am luat notă de plingerea D-vs. și am comunicat-o și Direcțiunei.

Vă alătur o adevărită pentru fișe. Îmi face o plăcere să vin acum la Brașov pentru 2—3 zile dar mă simt suferind și cu vremea aceasta nu am curajul să mă expun.

Am scris D-lui Albulez și i-am mulțumit de primirea adevărului pentru fișe și contul curent.

Respectuoase sărutări de mîna D-nei Mureșianu iar D-tră o românească strîngere de mîna,

al D-tră prieten

Vasile M. Kogălniceanu.

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 314, Doc. 11930.

7

Brașov, 6 decembrie, 1927

Prea stimat Domnule Director
al Liceului Andrei Șaguna,

Brașov.

Din tinerețe am avut o dragoste caldă pentru orașul Brașov și a gîntii noastre de peste munți, care este matca românismului, leagănul naționalității noastre.

Nu treceam granița la Predeal fără să mă opresc, la dus și la întors în țară, măcar pe o zi în cetatea Brașovului.

Mai încoace mai găsisem un bun amic și prieten politic pe Vintilă. C. A. Rosetti, cu care petreceam adesea vara, zile plăcute la Noua și Brașov.

În mintea mea visam Brașovul ca viitoare cetate strategică a României de mîine.

Era natural acest dor, căci de cînd există lumea, și cît va exista, legea firească spune că muntele domină valea și doar toată lupta milenară s-a dat pentru posesiunea munților de unde stăpînitorul domină șesul pînă la Tisa.

Munții cu codrul lor au fost totdeauna refugiul și cetatea de apărare a neamului nostru la orice invazie de barbari.

Și singurul nostru apărător în vîrfurile munților și a codrului a fost numai credința în Dumnezeu, în Dumnezeu părinților noștri.

Acestei trageri de inimă către orașul Brașov, capitala militară a României de azi, că datoresc hotărîrea la bătrînețe să mă stabilesc aci și ca un semn de dragoste dăruiesc de acum toată Biblioteca de cărți din București și Brașov liceului Andrei Șaguna a cărui vrednic director sunteți.

Doresc ca Biblioteca Liceului Șaguna din Brașov înzestrată în viitor din toate părțile și în special de bunul meu prieten Doctorul Angelescu, să devie cel mai scump tezaur pentru propășirea neamului și înflorirea Limbei strămoșești.

Prea stimate Domnule Director veți binevoi a-mi pune la dispoziție un elev care va forma împreună cu mine un inventar în dublu exemplar de cărțile predate și trecute în catalogul general al Liceului.

Cu o românească stringere de mină,

Sunt al D-voastră prea devotat,

Vasile M. Kogălniceanu

Strada Neagră nr. 65

București, str. Știrbei Vodă, nr. 126

Copie întocmită de Iosif Blaga, directorul Liceului Andrei Șaguna, după scrisoarea trimisă de Vasile Kogălniceanu.

Arhivele Statului Brașov, Fond: Eforia Școlară Brașov, Doc. 573, f. 2.

8

Onorată Eforie Școlară,

Onorabilul Domn Vasile M. Kogălniceanu, fiul marelui patriot și învățat român Mihail Kogălniceanu, în dragostea sa pentru Liceul din Brașov și apreciind importanța acestei mari puteri românești din trecutul neamului nostru s-a hotărât să dăruiască, adresându-ne în privința aceasta o scrisoare, pe care o alătur în copie, întreaga Bibliotecă, de vreo 20000 de volume, a fericitului său părinte, pe seama Liceului nostru.

Acest mare dar ne este foarte prețios nu numai în baza valorii lui reprezentând un nou spor pentru importanța Liceului nostru și mijloace deosebite pentru îndeplinirea scopului lui, dar ne este prețios și în baza sentimentelor marelui donator cu care se sporește și puterea morală a Liceului nostru.

Mi-am ținut de plăcută datorie a vă aduce la cunoștință această faptă generoasă a D-lui Vasile M. Kogălniceanu și înregistrarea ei în viața Liceului nostru.

Onorată Eforie Școlară în cointelegere cu corpul profesoral și Direcțiunea va găsi modul de așezare a acestei Biblioteci valoroase căutând acum ca întreaga Bibliotecă să aibă cel puțin două săli mari unele lângă altele. Ne-am cugetat și la o stăruință pe lângă Ministerul Instrucțiunii de a ne clădi o casă anume pentru Biblioteca noastră, care să se prefacă în Bibliotecă publică, în uzul Brașovului, avînd să fie zidită lângă casa profesorilor, dar vremile de acum ni se par nu destul de accesibile pentru scopul acesta mare și folositor, de alt cum pentru cultura acestui oraș.

Brașov, 20 decembrie, 1927.

Director,

I. Blaga

Arhivele Statului Brașov, Fond: Eforia Școlară Brașov, Doc. 573, f. 3.

9

Mult stimate Domnule,

Luînd act din raportul Direcțiunii Liceului Andrei Șaguna nr. 592 din 20 decembrie anul trecut că D-voastră ați donat acestui Liceu bogata D-voastră bibliotecă de cărți din București și Brașov, Eforia Școlară își îndeplinește o plăcută datorie exprimîndu-vă în numele corporațiunilor administrative ale școalelor, cea mai adîncă mulțumită.

Eforia școlară va căuta să se înfăptuiască cit mai neîntîrziat dorința D-voastră ca „biblioteca Liceului Andrei Șaguna din Brașov să devie cel mai scump tezaur pentru propășirea neamului și înflorirea limbei strămoșești”.

Primiți Mult Stimate Domn, asigurarea deosebitei noastre stime și considerațiuni.

Brașov, din ședința Eforiei Școlare, ținută la 13 ianuarie 1928.

Arhivele Statului Brașov, Fond: Eforia Școlară Brașov, Doc. 573, f. 1.

10

Brașov, 22 iulie 1929.

Prea stimate Domnule Președinte al Astrei din Brașov și Prea Iubite Domnule Prediceanu,

Stăruinței D-v și sufletului D-v românesc mă îmbie de a îmbogăți Astra și cu documente românești:

Vă alătur 87 de acte între care de ale lui:

1. Ion Heliad Rădulescu.
2. O carte de vizită a lui Aurel Mureșianu.
3. Colonel Langa, Ștefan Golescu, Domnitorul Cuza, G. Miron Costin, Gross, Prințul Ipsilant, Aron Densușianu, Jean Bălăceanu Vasea 1874, Mesalos Karmon, Iorgu Radu, Dr. Sterie, N. Al. Moruzzi, Doctor Lambert (conspirator 1864), referat Davilla etc., etc. toate inedite. Cu altă ocazie voi tot completa Arhivele Astrei.

Cu veche și sinceră dragoste românească, al D-v

devotat Vasile Kogălniceanu

Mai adaug 39 file manuscript scris de Doctorul Krețulescu (fost Prim Ministru), discursul său de introducere la alegerea sa ca membru al Academiei Române.

Cu multă afecțiune,

Kogălniceanu.

Arhivele Statului Brașov, Fond: Colecția de documente a bibliotecii „Astra“-Brașov, dinafția „Mihail și Vasile Kogălniceanu“, Doc. 81.

11

23 iulie, 1929.

Prea stimate Domnule Președinte a „Astrei“

Brașov,

Vă alătur pentru Biblioteca „Astrei“ umilele mele lucrări în număr de 42 reu-nite în două volume, volumul III și IV legate; cu alte ocazii vă voi preda și celelalte lucrări ale mele.

Cu sinceră afecțiune,

al D-voastră prea devotat,

Vasile M. Kogălniceanu.

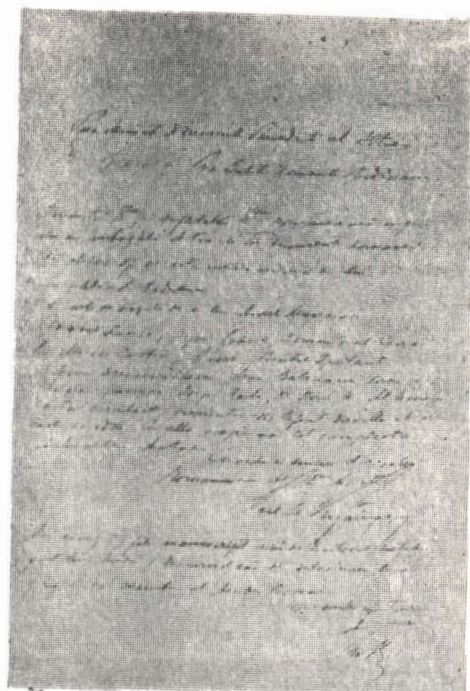
Arhivele Statului Brașov, Fond: Colecția de documente a bibliotecii „Astra“-Brașov, donația „Mihail și Vasile Kogălniceanu“, Doc. 79.

DIE BEZIEHUNGEN VON MIHAIL UND VASILE KOGĂLNICEANU ZU BRAȘOV

(ZUSAMMENFASSUNG)

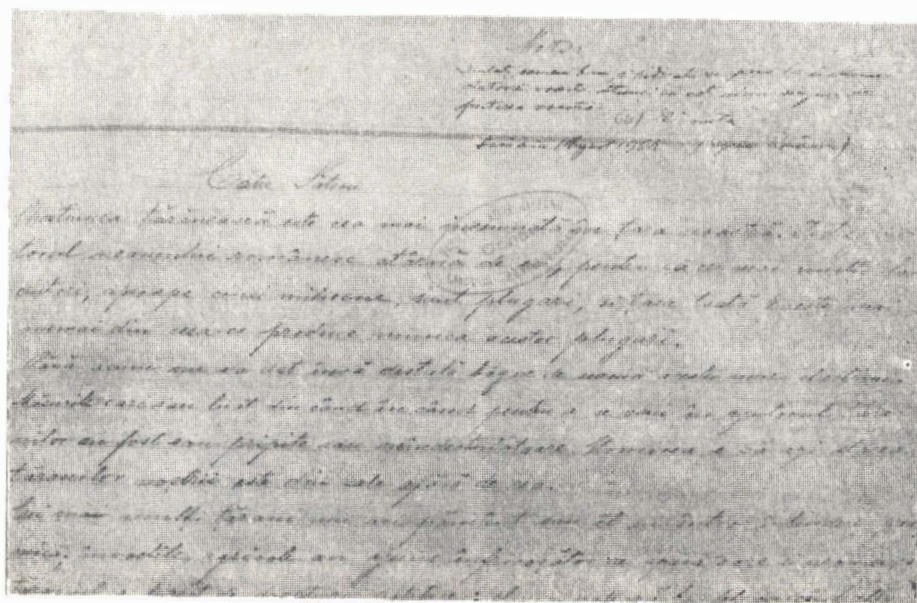
Die Arbeit geht den Beziehungen von Mihail Kogălniceanu (1817—1891) und seines Sohnes, Vasile Kogălniceanu (1863—1941), zu den führenden Persönlichkeiten des rumänischen geistigen und politischen Lebens von Kronstadt nach.

Die Zusammenarbeit entsprang einem gemeinsamen Ideal — dem eines einheitlichen Daziens bzw. eines vereinten Rumäniens, dem alle rumänischen Söhne angehören sollten, ferner den Bestrebungen für den Fortschritt des rumänischen Volkes und der rumänischen Kultur und Sprache. Außer Informationen über die engen Beziehungen der beiden Kogălniceanus zu Kronstadt enthalten die Dokumente auch aufschlußreiche Daten über bedeutende historische Ereignisse jener Zeit und sind außerdem relevante Zeugnisse über den Kampf der rumänischen Patrioten zu beiden Seiten des Karpatengürtels.

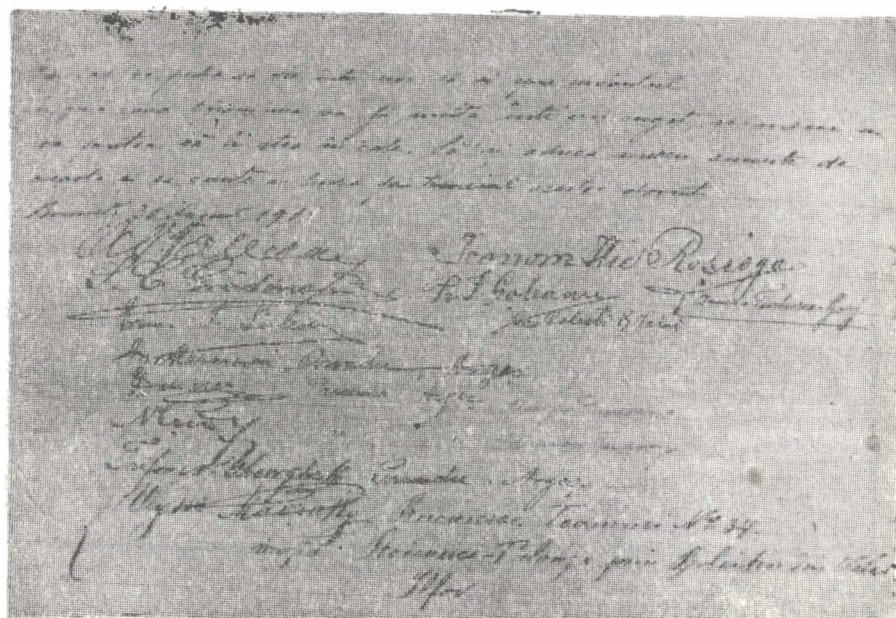
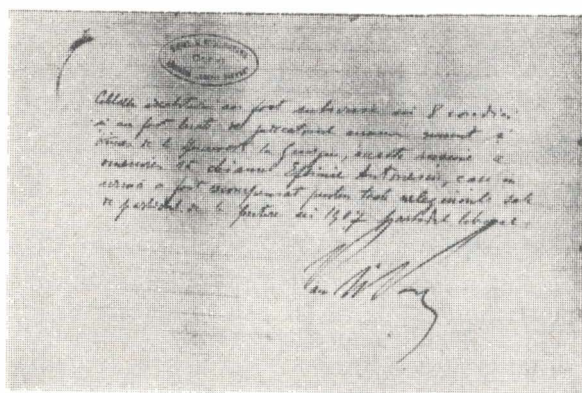

Scrisoare adresată de
Vasile Kogălniceanu
președintelui „Astrei” Brașov

Scrisoare adresată de Iosif Blaga
Eforiei Școlare Brașov,
20 decembrie 1927, Brașov.

Manuscrisul apelului „Către săteni“, București, 30 august. 1906.

Manuscrisul apelului „Către săteni“, București, 30 august, 1906.

Anul VII. No. 404

Duminică, 11 Decembrie 1927

Exemplarul 3 lei

CARPAȚII

Director: ALEX. TISSESCU — Redacție și Administrație: BRAȘOV, PALATUL ȘTEFULESCU Oțina Poști

Un mare dar cultural făcut liceului „Andrei Șaguna”

— D. Vasile M. Kogălniceanu, fiul marelui Mihail Kogălniceanu de-nează vechiului aşezământ de cultură din Braşov întreaga sa bibliotecă de circa 20 000 volume —

Una dintre cele mai importante donații culturale s'a făcut în ziua de Sf. Nicolae, anul acesta, bătrânului liceu „Andrei Șaguna” din Braşov: d. Vasile M. Kogălniceanu, fiul marelui bărbat de Stat Mihail Kogălniceanu a adresat în acea zi următoarea scrisoare d-lui I. Moşoiu, directorul liceului „Andrei Șaguna”.

Prea Stimate Domnule Director al Liceului „Andrei Șaguna”

Braşov

Din tinerețe am avut o dragoste caldă pentru orașul Braşov pentru ginta noastră de peste munți, care este matca românismului, leagănul naționalității noastre.

Nu treceam granița, la Predeal, fără să mă opresc, la aus și la întors în fară, măcar pe o zi în cetatea Braşovului.

Mai încoace mai găsisem un bun amic și prieten politic, pe Vinilă C. A. Rosetti, cu care petreceam adesea vara zile plăcute la Noua și Braşov. În mintea mea visam Braşovul ca viitoare cetate strategică a României de mână.

Era natural acest dor, căci de când există lumea și căi va exista, legea firească spune că muntele domină valea, și

D. VASILE M. KOGĂLNICEANU

doar toată lupta milenară s'a dat pentru posesiunea munților de unde stăpânitorul domină șesul până la Tisa.

Munții noștri cu codrul lor au fost totdeauna refugiu și cetatea de apărare a neamului nostru la ori-ce invazie de barbari.

Si singurul nostru apărător în vârful munților și a codrului a fost numai credința în Dumnezeu, în dumnezeul părinților noștri.

Acestei trăgări de inimă către orașul Braşov, capitala militară a României de azi, datoresc hotărârea la bătrânețe să mă stabilesc aici și ca un semn de dragoste dăruiesc de acum toată biblioteca mea de cărți din

București și Braşov. Liceului „Andrei Șaguna” a cărui vrednic Director sunteți:

Doresc ca Biblioteca Liceului „Andrei Șaguna” din Braşov înzestrată în viitor cu cărți din toate părțile și în special de țara mea prietărie doctorul Angelescu, să devie cel mai scump lezaur pentru propagarea neamului și a înfloririi științei strămoșești.

Prea Stimate Domnule Director, veți binevoi a mi pune la dispoziție un elev care va forma împreună cu mine un inventar în dublu exemplar de cărțile predăte și trecute în catalogul general al liceului.

Cu o românească străngere de mână sunt al Dv. prea de-a-lai
Vasile M. Kogălniceanu
Braşov, Strada Neagră 65
București Str. Știrbei-Vodă 126.

—o—

**Tara dornică
de consolidare
vrea liniște
și ordine**

Ziarul „Carpații”, duminică, 11 decembrie, 1927.

DOCUMENTE REFERITOARE LA LEGĂTURILE FAMILIEI MUREȘENILOR CU FAMILIA BRĂTIANU

LUANA POPA

Cercetări recente întreprinse asupra unor documente din a doua jumătate a secolului XIX — rapoarte ale oficialităților timpului, corespondența revoluționarilor munteni, moldoveni și transilvăneni — demonstrează odată în plus importanța Brașovului, ca „centru de întâlnire și convergență al intereselor românilor de pretutindeni”¹. Încă din deceniul al treilea al secolului XIX, apariția, aici, în orașul de la poalele Timpei, în martie 1838, a „Gazetei de Transilvania” — organ de îndrumare și conducere spirituală a românilor din toate ținuturile românești, „mare înaintea luptătoare a Românilor ardeleni”², evidențiază rolul Brașovului în lupta de emancipare națională. Românii brașoveni, cunoscuți nu numai ca cei mai „culți și avuți” dar și ca „cei mai înflăcărați naționaliști” în „întreaga Dacie Superioară”³ activează pe toate planurile pentru realizarea idealurilor de libertate și unitate națională, în strînsă colaborare cu românii de dincolo de Carpați.

Nu întîmplător în timpul revoluției române de la 1848, cît și după înfrîngerea ridicării norodului românesc, la Brașov găsesc sprijin și adăpost numeroși luptători munteni și moldoveni împreună cu familiile lor.

În acest context se înscrie și începutul legăturii dintre familiile Mureșianu⁴ și Brătianu⁵, personalități de seamă ale istoriei moderne române.

¹ Aurel A. Mureșianu, *La împlinirea unui veac de la întemeierea Gazetei de Transilvania*. Extras din revista „Tara Birsei”, p. 22.

² Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Doc. 853. Scrisoarea adresată de Mihail Kogălniceanu lui Aurel Mureșianu în decembrie 1887.

³ Aurel A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 9.

⁴ Venirea în anul 1837 a cărturarului Iacob Mureșianu la Brașov marchează începutul afirmării acestei familii (de origine maramureșeană) în istoria luptei poporului român pentru eliberare și unitate națională.

Membrii familiei: Iacob Mureșianu (1812—1887) profesor, redactor și director al „Gazetei Transilvaniei”, inițiator a mai multor instituții de cultură din Brașov, membru al Academiei Române, a fost pe drept cuvînt numit „cel mai distins publicist și apărător al drepturilor noastre naționale”, Andrei Mureșianu (1816—1863) „veteranul ziaristicii române”, autor al imnului *Deșteaptă-te române!* desfășoară o intensă activitate publicistică în paginile „Gazetei Transilvaniei” și ale „Foli pentru minte, inimă și literatură”. Dr. Aurel Mureșianu (1847—1909) continuînd

nești. Colaborarea care a existat de-a lungul deceniilor între membrii acestor familii are la bază idealul comun de libertate și unitate națională, de numele Mureșenilor și al Brătienilor legându-se fapte importante ale românilor.

Nu cunoaștem, pînă în prezent, data exactă a începutului acestei legături. Aflăm, însă dintr-o scrisoare a Sevastiei Mureșianu, soția cărturarului brașovean Iacob Mureșianu, adresată în anul 1873, ginerelui său, căpitantul Moise Groza, stabilit la București că „și noi sîntem amici foarte buni cu tatăl lor (I. C. Brătianu — n.n.) de la 1848”⁶. Posibil că, în toamna lui 1848 în drumul său către Sibiu, Viena și apoi Paris, I. C. Brătianu, ca și numeroși alți emigranți munteni să fi trecut prin Brașov, cunoscînd mai îndeaproape pe cărturarii Andrei și Iacob Mureșianu și stabilind strînse legături cu aceștia. În virtutea acestei colaborări I. C. Brătianu proiectează împreună cu C. A. Rosetti în anul 1850 „o mișcare menită să izbucnească atît în Principate cît și în Ardeal”⁷. În luna august a aceluiași an, Brătianu și Gh. Magheru se află în Transilvania, la Sibiu, de unde intră în legături secrete cu „intelectualii din Muntenia” și desfășoară o intensă activitate propagandistică.

Căldura cu care este primit de românii ardeleni, atmosfera revoluționară care domnește aici, în ciuda măsurilor aspre luate de autoritățile habsburgice, îl încintă. Își împărtășește impresiile lui Nicolae Bălcescu care la rîndu-i îi scrie lui Ion Ghica aflat la Constantinopol: „Ion Brătianu a scris de la Sibiu și e tare mulțumit de duhul românilor de acolo, cum și de țărani. El zice că în țară toate partidele se pleacă spre noi și ne stimează”⁸. Stabilirea celor doi revoluționari la Sibiu, nu la Brașov, este motivată de prudența manifestată de aceștia în fața atenței supravegheri a Brașovului — importantă verigă de legătură a revoluționarilor români, de către autoritățile transilvănene. Cu toate acestea ei au colaborat cu cărturarii bra-

activitatea social politică și publicistică a tatălui său (Iacob Mureșianu) devine „primul gazetar de profesie român din Transilvania”; Iacob Mureșianu junior (1857—1917) compozitor prin creația sa componistică (peste 250 lucrări) a fost numit întemeietor al „genului instrumental” din muzica românească; Iuliu Mureșianu (1900—1950) prin creația sa artistică a fost unul dintre principalii compozitori ai epocii; Aurel A. Mureșianu (1889—1950) istoric și filolog realizează o serie de lucrări istorice care aduc o contribuție prețioasă la cunoașterea trecutului poporului român.

⁵ Amintită pentru prima dată în documente la anul 1622 familia boierilor Brăteni are în secolele XIX—XX-lea o serie de reprezentanți de seamă ai vieții politice românești. Remarcabilă este personalitatea lui Ion C. Brătianu (1821—1891) figură marcantă a revoluției burghezo-democratice de la 1848 dar mai ales a războiului pentru cucerirea independenței de stat a României din anii 1877—1878, cînd în calitate de prim-ministru susține cu energie intrarea armatei române în luptă. Fiul cel mai mare al lui I. C. Brătianu, Ion I. C. Brătianu (1864—1927) continuă activitatea politică a tatălui său avînd un rol important în evenimentele din anii 1916—1918.

⁶ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 533, Doc. 4809.

⁷ *Ion C. Brătianu, Viața și faptele sale, 1821—1921*, p. 16.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

șoveni furnizându-le material propagandistic editat de emigranții munteni și moldoveni în străinătate⁹.

Și după întoarcerea revoluționarilor în țară și realizarea unirii Moldovei cu Țara Românească, legăturile familiei Mureșianu cu Brătianu continuă. Despre aceste relații aflăm din corespondența căpitanului Moise Groza cu Sevastia și Iacob Mureșianu din anii 1873—1874. Tinărul ofițer informează despre sprijinul dat de „românii Brătieni” în realizarea, în vara anului 1873 a visului său — primirea în armata română. Incadrat „într-un regiment de infanterie” cu „funcția la biroul statului major al ministerului de război” este coleg cu căpitanul Brătianu, viitorul general Brătianu¹⁰. Dornici de a obține diploma de inginer, tinerii studiază împreună „ceea ce mărturisește Moise Groza — înseamnă pentru amândoi o considerabilă ușurare”¹¹. În anul următor 1874 Sevastia Mureșianu are prilejul de a-l cunoaște personal, la băile Elöpaták (Vilcele), pe căpitanul Brătianu care la fel ca mulți munteni, vine la tratament în Transilvania.

În anii 1876—1877, când Iacob și Dr. Aurel Mureșianu, prin intermediul „Gazetei Transilvaniei” desfășoară o intensă campanie de presă în favoarea dobândirii independenței de stat a României pe cîmpul de luptă, relațiile cărturarilor brașoveni cu I.C. Brătianu se întăresc. În numeroase articole, cum ar fi: „Neutralitatea”¹², „În cauza noastră”¹³, „Independența statului român”¹⁴, „Acțiunea armatei române”¹⁵, etc., redactorii publicației susțin opinia partidului liberal radical din România condus de C. A. Rosetti și I.C. Brătianu, de proclamare a independenței și cooperare militară cu Rusia. Dealtfel, de-a lungul desfășurării războiului din 1877—1878, „Gazeta Transilvaniei” a fost o adevărată tribună de luptă pentru unitate și independență națională, ea relevînd românilor din provinciile aflate sub stăpînire străină necesitatea sprijinirii prin toate mijloacele a cauzei comune — o Românie independentă — garanția realizării idealului de unire a tuturor românilor într-un singur stat național.

Iată de ce, după 1878, legăturile brașovenilor cu „Țara” sînt și mai strînse. Cînd în decembrie 1880, I. C. Brătianu scapă dintr-o tentativă de asasinat, românii din Brașov, prin intermediul Casinei Române¹⁶ îi trimit un minunat album, semnat de 101 brașoveni pe aproape tot atîtea pagini.

⁹ *Arhivele Statului București*, xerografii Viena. pachet LXXIX/43.

¹⁰ Constantin Brătianu (1844—1910) general, membru al Academiei Române, director al Institutului geografic al Armatei, unul dintre primii specialiști în cartografie militară din țara noastră.

¹¹ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Doc. 582.

¹² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 51, 16/4 iulie, 1876.

¹³ *Ibidem*, nr. I, 16/4 ianuarie, 1877.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 35, 20/8 mai 1877.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 51, 15/3 iulie, 1877.

¹⁶ Una din societățile culturale ale românilor brașoveni care are un rol important în lupta de emancipare națională este Casina Română, care ia ființă în anul 1835.

El este alcătuit la Viena, iar pe fiecare foaie, pictorul Mișu Popp din Brașov a executat chenare cu trandafiri și flori de cîmp. Prima pagină cuprinde o scenă alegorică înfățișîndu-l pe Brătianu conducînd cu multă hotărîre pe o mare agitată o barcă la bordul căreia se află o femeie cu drapelul tricolor în mîna stîngă, simbolizînd România. În partea dreaptă a imaginii, pe țărm se află un far. Fila următoare, cuprinde, într-un chenar de frunze de laur împletite cu o eșarfă tricoloră portretul lui I. C. Brătianu. Urmează apoi adresa-omagiului semnată de cei 101 brașoveni¹⁷. Albumul constituie o dovadă atît a considerației pe care o nutreau românii din orașul de la poalele Timpei față de omul de stat român, cit și a trainicelor legături care existau între locuitorii de pe ambele versante ale Carpaților.

Arhiva Mureșenilor, din cadrul Muzeului județean Brașov, păstrează o serie de documente care atestă colaborarea Mureșenilor cu un alt reprezentant al familiei Brătianu — avocatul Grigore T. Brătianu. Încă din tinerețe, pe cînd era student la Lipsca, Grigore Brătianu, trimis probabil de unchiul său I. C. Brătianu, face popas, deseori la Brașov, în casa familiei Mureșianu, unde este primit cu bucurie¹⁸. Peste cîțiva ani, în 1892, Gr. Brătianu în calitate de președinte al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, întreține strînse legături cu Aurel Mureșianu, „directorul politic”²⁰ al „Gazetei Transilvaniei”, personalitate marcantă a vieții transilvănene. Aceasta în împrejurările în care lupta pentru eliberarea ținuturilor românești rămase în afara granițelor țării este dominanta istoriei în tinărul stat român și în care „Gazeta Transilvaniei” se impune ca „organul de publicitate al tuturor Românilor”²¹.

Astfel, în mai 1892, Grigore T. Brătianu, consecvent cititor al publicației brașovene, constatînd că „Gazeta Transilvaniei” nu este primită de redacția ziarului „Voința Națională” se adresează lui Aurel Mureșianu solicitînd trimiterea „într-un mod regulat și Voinței Naționale a ziarului D-voastră căci e în interesul nostru al tuturor ca legăturile dintre noi să devină din ce în ce mai strînse”²². La numai cîteva luni, în septembrie același an, tot Gr. Brătianu comunică ziaristului brașovean hotărîrea comitetului executiv al Ligii culturale de a face 100 abonamente la „Gazeta Transilvaniei”, publicația urmînd a fi trimisă „acelor comune românești (din Ardeal și Banat — n.n.) (pe adresa preotului său învățătorului) unde

¹⁷ Ion Colan, *Casina Română, 1835—1935*, Brașov, 1935, p. 105—106. În anul 1935 albumul se afla în Biblioteca Brătianu din București.

¹⁸ Grigore T. Brătianu (1849—1893) nepot de frate al lui I. C. Brătianu. Își face studiile în străinătate (Germania, Austria, Franța) luîndu-și doctoratul în drept. Se remarcă ca om politic însușit de idealul unității naționale, fiind unul dintre animatorii Ligii culturale, în cadrul căreia este ales casier și apoi, pentru scurt timp, președinte (1892—1893).

¹⁹ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*. Dos. 593, Doc. 4798.

²⁰ Idem, Dos. 328, Doc. 2015.

²¹ Aurel A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 21.

²² Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 328, Doc. 2016.

credeți că nu există încă ziar românesc și unde ziarul Dvs. ar putea fi citit mai cu folos“²³. Motivarea hotărârii o găsim în următoarea scrisoare adresată lui Aurel Mureșianu, în octombrie 1892, în care Brătianu își exprimă concepția despre rolul presei în pregătirea ideologică, în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor din provinciile aflate sub stăpânire străină.

Conștient că acele 100 abonamente constituie „o picătură pe lângă multele nevoi de care suferă națiunea română“, speră că „oricât de puține ar fi, tot va începe să pulseze ceva mai tare viața și în acele comune, care pînă acum aflau din auzite cite ceva“. Aceasta, deoarece „după dezvoltarea la care au ajuns societățile moderne, un ziar poate mai mult chiar, decît cartea cea mai bună... dintr-un ziar se poate, în cîteva minute pe fiecare zi, adăpa oricine și ziarul infiltrează cititorului pe nesimțite și fără știrea lui pe fiecare și cite o picătură, care cu timpul se acumulează în inima sa ca un capital. Cît de mare și nemăsurat e dar în zilele noastre rolul presei!“²⁴

În aceeași epistolă, Grigore T. Brătianu, solicită Dr. Aurel Mureșianu părerea în problema „congresului naționalităților“ ce ar urma să se desfășoare în noiembrie 1892 la Viena și despre care informațiile în România nu sînt clare. Modul în care i se adresează ilustrează profunda considerație pe care o are pentru marele om politic, dr. Aurel Mureșianu, recunoscut pe tot pămîntul românesc ca unul dintre cei mai de seamă luptători pentru cauza națională.

Datele prezentate mai sus constituie o mică contribuție la cunoașterea modului în care personalități marcante ale istoriei noastre, despărțite de granițe artificiale dar unite prin aceleași idealuri și aspirații au colaborat la realizarea idealului de unire și înălțare a neamului românesc.

²³ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București 1968, p. 212; Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 328, Doc. 2015.

²⁴ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 328, Doc. 2018

ANEXE:

Duminică, 31 mai 1892
București

I

Stimate Domnule Mureșianu,

Trimițind ieri la „Voința Națională” pentru a-i ruga să reproducă articolul Dumneavoastră, mi s-a răspuns că nu primesc „Gazeta Transilvaniei”, așa că le-am înaintat eu imediat ziarul și au și reprodus articolul în chestiune.

Ducînd-mă apoi la redacțiune, am aflat că ziarul D-voastră nu li se trimite, ceea ce m-a mirat mult căci eu știam că redacțiile toate își schimbă ziarele între ele.

Lucrul fiind astfel nu s-ar putea să trimiteți într-un mod regulat și „Voinței Naționale” 4 str. Academiei, ziarul D-voastră, căci e în interesul nostru al tuturor ca legăturile dintre noi să devină din ce în ce mai strînse.

Primiți, vă rog, stimate D-le Mureșianu încrederea deosebitei mele considerațiuni și salutările cele mai afectuoase.

Gr. T. Brătianu

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 328. Doc. 2010.

București, 22 septembrie 1892.

II

Domnule Director,

În ultima sa ședință comitetul Ligei a hotărît ca să vă trimit 645 (șase sute patruzeci și cinci) lei pentru abonamente la ziarul Dv. pe trimestrul oct.-dec. a.c. Aceste abonamente veți binevoi a le trimite acelor comune românești (pe adresa preotului sau învățătorului) unde credeți că nu există încă ziar românesc și unde ziarul Dv. ar putea fi citit mai cu folos. Notez că în aceeași comună nu poate să intre ziarul decît numai într-un exemplar.

În schimb, vă rog să aveți bunătatea a-mi trimite chitanțe de primire a acestor sume, precum și adresele la care veți trimite ziarul.

Abonamentul începînd la 1. oct. st. v, sper că pînă atunci veți putea trimite cele ce vă cer.

Primiți vă rog D-le Director, încredințarea deosebitei mele stime,

Președinte G. Brătianu

Dr. Aurel Mureșianu, director politic al Gazetei Transilvaniei.

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 328. Doc. 2015.

III.

Sîmbătă, 10 oct. 1892
București

Stimate Domnule Mureșianu,

Deși aceste rînduri nu au decît un caracter cu totul particular, profit totuși de această ocaziune, pentru a vă mulțumi călduros de graba ce ați pus de a ne trimite lista comunelor, în care intră ziarul D-voastră din partea Ligii. Nu e vorba, e o picătură pe lîngă multele nevoi de care suferă națiunea noastră, dar oricît de puțin ar fi, tot va începe să pulseze ceva mai tare viața și în acele comune care pînă acum aflau numai din auzite cîte ceva. Să dea D-zeu ca din ce în ce, să putem

face tot mai mult și pe această cale, căci convingerea mea este, după dezvoltarea la care au ajuns societățile moderne, că un ziar poate mai mult chiar decât cartea cea mai bună. Cărțile le citește puțini și puțini au timpul și răbdarea să citească o carte din scoarță în scoarță, pe când dintr-un ziar se poate, în câteva minute pe ficare zi, adăpa oricine și ziarul infiltrează cititorul pe nesimțite și fără știrea lui pe fiecare și cite o picătură, care cu timpul se acumulează în inima sa ca un capital. Cît de mare și nemăsurat e dar în zilele noastre rolul presei!

Scopul acestor rînduri e însă cu totul altul. De la o bucată de timp încoace se tot vorbește de congresul naționalităților ce s-ar ține la Viena în noiembrie. Pot să fiu foarte scurt, căci Dumneata știi mai multe în această privință decât mine și decât cei mai mulți de aici. Ideea ce avem noi deocamdată asupra acestui congres ne e cam confuză și sîntem așa puțin în curent cu ce s-a făcut, cu ce s-a putut face și cum s-ar putea face, că înțelege-ți bine că e prea natural să ne adresăm la oamenii noștri politici de dincolo și mai ales la Dumneata, pentru a ne lămuri și noi. Mie personal, dacă-mi e permis să-mi enunț părerea, ideea în sine mi se pare încă foarte embrionică, necoaptă. Aceasta poate să fie un efect al ignoranței mele asupra fazelor ce a parcurs pînă acum această idee și asupra stării actuale în care se găsește. Știu că Dumneata ai legături nu numai, ca vechi publicist, cu diferite personalități de alte naționalități, de acum doi ani, cînd ai fost la Praga ai făcut cunoștință cu mai mulți bărbați politici ai cehilor și poți să judeci lucrurile în cunoștință de cauză.

Congresul ar fi o greșală, dacă făcîndu-se, ar izbuti la un rezultat ridicol, căci ar compromite o cauză care are viitor. Rezultatul chiar platonice dacă ar fi, nu ar fi nimic, dar un fiasco ar strica poate totul.

Dacă-mi ași permite a vă ruga să fiți bun a-mi arăta părerea Dumitale, v-aș fi foarte recunoscător și cred că nu comit o indiscrețiune dorind să aflu ceea ce crezi dumneata asupra unei chestiuni, care ca Români, ne interesează pe toți deopotrivă.

Primiți, vă rog stimate Domnule Mureșianu, încredințarea deosebitei mele stime și afecțiuni.

Gr. T. Brătianu

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 328, Doc. 2018.

IV

16 octombrie 1892, București

Iubite Aurel,

Nu știm dacă ai primit scrisoarea mea precedentă acesteia, în care îți scriam despre Congresul și Schwenbagen, pentru că n-am primit nimic din partea-ți. Eu cred totuși că te interesează ceea ce se petrece pe aici și te voi pune în curent, dacă voi fi sigur că primești scrisorile mele — în caz contrar mă voi vedea silit să mă abțin. Aseară s-a discutat tipărirea replicii la Sibiu și contul prezentat de institut. De la 4.000 florini l-a redus contul, în urma refuzului presedintelui de a-l achită, la 2560 florini, iar acum l-a redus comitetul la 4.000 lei. Atît cît ar fi costat și în altă parte. Brătianu și-a exprimat indignarea contra lui Brote — cu toate că e partizanul tribunistilor. Către Moisil s-a exprimat că Davidescu e băiat bun — pagubă mare însă e gazetist. Mi se pare că numai suma de 200 ingineri înscrîși îl pune în respect, ca și pe ceilalți. Dealtfel în cheltuieli este corect și totul se controlează iar întrebuintarea sumelor este după mine foarte folositoare.

Brote a răspuns la scrisoarea ce i-a făcut Brătianu atunci cînd ți-a scris și ție. Lui îi place inițiativa lui Schwenbagen și crede că cioplinind programul lui se va ajunge la o înțelegere. Unul-mi spunea că Brote ar fi făcut o vizită pe la Agram... iar pe de altă parte te acuză pe tine de indiferență și că nu vrei să știi nimic de congres. Se înțelege, ca vrut să mă provoace — dar l-am trimis-n citec Gazeta.

Răspunsul tău îl așteaptă grozav cu toții, s-a vorbit în mai multe rînduri de împăcare ce ar trebui să se facă între gazetisti și tribunisti, în scop poate de a mă face să iau inițiativa. Am răspuns că numai o atitudine cinstită din partea tribunistilor poate aduce împăcarea. Brătianu spune că studenții (...) s-a lăudat că o să vă împace.

În numărul de Duminică trecută al Gazetei (11 oct.) am citit o mare minciună, că Liga împlinește un an și că comitetul se va întruni pentru ași da seama — nimic adevărat. (Liga la 24 ianuarie împlinește 2 ani de la inaugurare). Ce crezi tu că ar fi bine de făcut în chestiunea Congresului? Cum ar trebui procedat, mai cu tact ca el să iasă bine și să aibă un bun rezultat? Mie ni-ar prinde foarte bine să-ți cunosc ideile tale în această privință, dar detaliate și motivate — cu deosebire că totdeauna am de discutat cu tribuniștii de aici.

De la Traian nu avea încă nici o știre. Brătianu îmi spunea că ai vrut să angajezi tu pe Moroianu de la Anvers; i s-a dat o bursă să meargă la Paris — acum îl are Brătianu de partea lui.

Momentan nu-mi mai aduc aminte de ce ți-aș mai putea scrie — voi profita însă de altă ocazie. Noi sintem bine cu toții și ne pare rău că ne despart Carpații căci astfel te-am mai fi văzut pe aici.

Până atunci vă sărutăm și îmbrățișăm cu toții pe voi toți.

Costică.

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 594, Doc. 3528.

V

București, 29/4. 1893

Stimate Domnule Mureșianu,

Numai astăzi m-am prezentat la briou și tot am onoare a răspunde la adresa Administrațiunii ziarului D-vs. primită în 15...

De când am venit din Constanța (în ian. a.c.) la București sint mai mult bolnav decât sănătos, probabil schimbarea climatului m-a zdrobit și trudit astfel precum nici nu-mi închipuiam.

Vă rog dar foarte mult a comunica Administrațiunii Gazetei că la 23 sau 25 mai voi achita suma ce sint dator pentru „Gazeta Transilvaniei”.

Mulțumindu-vă anticipat pentru bunăvoință și indulgență Dv. vă rog a primi încredințarea prea distinsei mele considerațiuni,

Gr. Brătianu

Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 328, Doc. 2020.

**DES DOCUMENTS CONCERNANT
LES LIAISONS DE LA FAMILLE MUREȘIANU AVEC
LA FAMILLE BRĂTIANU**

RESUMÉ

Les archives de la famille Mureșianu, conservées au Musée départemental de Brașov, contient des nombreux et importants documents, parmi lesquels, une serie des lettres qui atestent les liaison de la famille Mureșianu avec la famille Brătianu. La colaboration des membres de ces familles commence pendant la révolution roumaine de 1848 et elle continue impulsioneé par un idéal comun: une Roumanie unie et indépendante. Notre étude est fondée sur la découverte de quelques documents inédits, en présentant des aspects de liaisons établies de Sevastia, Iacob, Dr. Aurel Mureșianu avec I. C. Brătianu et Grigore T. Brătianu, en relevant la colaboration de ces personnalités, sur tout dans les moments de la plus haute importance de l'histoire de la Roumanie de la deuxième moitié de XIX-ème siècle.

ASPECTE ALE LUPTEI ROMÂNILOR DIN CRIȘANA PENTRU DREPTURI NAȚIONALE (1849—1914)

VIOREL FAUR

Înfringerea revoluției de la 1848—1849, prin coalizarea forțelor militare ale imperiilor vecine, n-a însemnat eliminarea din viața politică a spiritului pașoptist. Dimpotrivă, programul revoluționar a constituit un permanent izvor ideologico-politic, toate marile inițiative naționale avînd originea în această sinteză a gândirii revoluționare și progresiste românești. Pentru mișcarea politică ulterioară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, revendicările formulate în timpul revoluției au devenit conștante active, cărora li s-au adăugat dezideratele fiecărui moment istoric, ca reflectare obiectivă a realităților social-economice și cultural-politice.

În toamna anului 1849 se instaurează dominația absolutistă a Habsburgilor, caracterizată prin întărirea aparatului de constringere și a celui administrativ, la Viena concentrîndu-se toată puterea politică. Măsurile de organizare a provinciilor au vizat divizarea populațiilor din monarhie. Astfel, românii — în loc să formeze o unitate teritorială distinctă și autonomă, așa cum pretinseseră în mai multe memorii din 1849 și 1850 — au fost împărțiți în trei provincii: Transilvania, Banatul și Ungaria. În aceasta din urmă au intrat și românii din Crișana, situația lor devenind mai grea decît a conaționalilor lor din Imperiul habsburgic.

Autoritățile au fost preocupate cu stingerea oricăror focare revoluționare, pedepsirea celor implicați în evenimente¹ și adunarea tuturor armelor de la populația civilă. Braunhof, comandantul districtului militar din Oradea, dădea la 30 ianuarie un ordin — tipărit în trei limbi (germană, maghiară și română) și difuzat în comitat — prin intermediul căruia îi obliga pe locuitori la predarea armelor și a prafului de pușcă, pînă la finele lunii februarie. Au urmat dispoziții referitoare la distrugerea documentelor din timpul revoluției, pentru a nu mai rămîne mărturii despre lupta pentru libertate și independență a popoarelor. Manifestările politice erau urmărite cu severitate extremă, fiind cu ușurință etichetate ca fapte antistatale. Se formulau, fără nici o strădanie de justificare, acuzații de ordin politic împotriva fruntașilor români și maghiari, un caz elocvent fiind cel al profesorului Dionisie Pășcuțiu, care a fost transferat de la Beiuș Oradea, pe motiv că ar fi avut o atitudine antidinastică.

Între noile organe administrative și judecătorești din orașul de pe

¹ *Gazeta Transilvaniei*", nr. 15, 1852, p. 258; tribunalul militar din Oradea a pronunțat numeroase condamnări împotriva revoluționarilor.

Crișul Repede au fost numiți foarte puțini „dregători” români². În acest context, când reacționarismul își ia revanșa asupra spiritului progresist, se desfășoară — ca o contrapondere necesară, cu tendința de a anihila parțial consecințele unor grave stări de lucruri — acțiunile revendicative ale intelectualilor și tineretului român studios din Oradea. La 26 noiembrie 1849 au fost redactate *Legile societății junimii românești* din Oradea³, adică statutele unei viitoare societăți culturale, care urma să contribuie la cultivarea limbii române și a sentimentelor naționale. Lupta pentru obținerea aprobării statutelor societății de către oficialități a durat aproape trei ani. Comisarul ministerial din Oradea a formulat „opiniuni sinistre” asupra demersurilor tineretului din 24 octombrie 1850, atrăgând atenția conducerii Academiei de drept și a gimnaziului premonstratens — unde învățau majoritatea celor care au avut inițiativa respectivă — ca să-i aducă „pe tinerii români la ordine, ... fiindcă astfel de asocieri nu erau permise nici de legea stării de asediu, nici de regulamentele școlare”⁴. La o nouă intervenție, din luna octombrie 1851, s-a răspuns „foarte nefavorabil”, astfel că au fost necesare intervenții la „suprema prefectură a armatei Budense”⁵, de unde a fost primită — la 21 martie 1852 — aprobarea statutelor. Era o izbândă deosebit de importantă a mișcării revendicative a românilor crișeni.

Concomitent cu aceste stăruințe, s-au depus eforturi în direcția înființării unei catedre de limba și literatura română la gimnaziul premonstratens din oraș, unde aproape o treime din elevi erau români. La 16 mai 1850, Petru Vulcan și Ioan Gal s-au adresat episcopului Vasile Erdeli, ca să intervină pentru a fi introdusă la gimnaziul menționat limba română ca materie de studiu. Acesta a înaintat guvernului o cerere, a reînnoit-o, fără a obține un rezultat imediat. Aprobarea s-a dat, totuși, în 29 ianuarie 1851, iar din 25 februarie a fost numit ca profesor titular de limba și literatura română Alexandru Roman. El va predă această materie din 17 martie elevilor din clasele a III-a și a VIII-a ale gimnaziului premonstratens⁶. Majoritatea profesorilor de la această catedră au devenit conducători ai Societății de lectură din Oradea (1852—1875), între cele două instituții cultural-naționale existând o strinsă colaborare, ambele vizând aceeași finalitate: învățarea limbii și afirmarea în domeniul cultural, întărirea conștiinței naționale și propagarea ideilor ce au contribuit la pregătirea unității noastre politice, realizată la începutul veacului al XX-lea.

La începutul anului 1850, în drum spre Viena, Avram Iancu s-a oprit și în Oradea. Ioan Maiorescu, care a trecut mai întâi spre capitala Imperiului habsburgic, a informat despre sosirea lui Avram Iancu în oraș. „Faima se lăți ca fulgerul — scria un corespondent al „Gazetei Transilvaniei” —, peste o oră cetatea era plină ... Românii doreau din inimă să-l vadă pe iubitul frate; nici maghiarii mai puțin, numai unii neînsemnați cu numărul voiau să-l vadă din curiozitate, ca pe un om renumit. În asta și în următoarea zi nu se vorbea de altceva, decît de Iancu, tot insul după ale

² *Ibidem*, nr. 14, 1851, p. 277—278.

³ Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea. 1852—1875*, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1978, p. 38—41.

⁴ *Ibidem*, p. 43; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 20, 1853, p. 77.

⁵ Giorgiu Delianu, *Oradea-mare, 4 martie 1853*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 20, 1853, p. 77.

⁶ Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Cluj. 1944, p. 69—71.

sale închipuiri; vezi bine că mare parte cugeta de ceva om peste fire, extraordinar, ca cum li se înfățișează lor în fabulă eroii vechimei⁷. După intrarea sa în oraș, autoritățile l-au invitat la „casa cetății”, unde „poporul se adunase ca prin farmec”, pentru ca după ce a ieșit din primăria orașului, „numărul poporului” să fie „înzecit”. Trăgînd la hotelul „Pomul Verde”, Avram Iancu a fost abordat de mulți locuitori veniți anume ca să-l întilnească. El „i-a cuprins bucuros și prietenește, ce foarte bine le părea, mai virtos cînd le zicea că vine între ei ca amic și le recomandă ca să trăiască cu românii în frățietate”. Popularitatea neobișnuită a conducătorului revoluției române din Transilvania s-a exprimat și în împrejurarea că, în dimineața zilei cînd s-a hotărît să plece spre Viena, a fost iarăși întîmpinat de populația orașului cu o sinceră simpatie. „La sosirea în car — notează același martor ocular —, ... Iancu și Balint (care îl însoțea — n.n.) abia putură străbate prin poporul coadunat, care la plecarea-i intonă un „eljen” (trăiască !) răsunătoriu... Maghiarii află că Iancu are purtare prea plăcută”⁸.

Autoritățile au făcut rapoarte amănunțite despre modul cum a fost primit Iancu de locuitorii Oradei. Ele au urmărit cu multă tenacitate toate manifestările post-pașoptiste ale participanților la evenimentele trecute. S-au luat măsuri în vederea împiedecării difuzării în aceste părți a publicațiilor editate la Paris de emigrația română, a căror prezență a fost semnalată în corespondența dintre primarul orașului și prefectură⁹, odată cu descrierea exactă a conținutului materialelor interceptate. Ministerul, sub pretextul că ar fi fost necesară centralizarea tuturor preparandiilor greco-catolice românești, a încercat — în anul 1856 — să o desființeze pe cea din Oradea, care exista de la finele veacului al XVIII-lea. În fața acestei situații, orădenii au înaintat, la 26 februarie 1856, un memoriu, în care s-au angajat să răspundă la toate cerințele (în sensul de a fi dotată preparandia cu materiale didactice corespunzătoare și de a fi asigurate salariile profesorilor), astfel că în 1858 ministerul își comunică acordul cu această soluție, permițînd continuarea activității acestui așezămînt⁹.

În timpul cînd românii de peste Carpați puneau temelia statului național unitar, prin alegerea la 24 ianuarie 1859 a lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite — eveniment care a avut un puternic ecou și în aceste părți, politica Curtii din Viena a suferit eșecuri, atît pe plan extern cît și intern, astfel că a fost nevoită să renunțe la guvernarea absolutistă. S-a apelat la formula constituțională, anunțată prin Diploma din octombrie 1860 și Patenta din februarie 1861. Se ofereau promisiuni locuitorilor că va exista o egalitate națională, individuală și confesională. În Transilvania s-a pornit o energică mișcare pentru aplicarea în viață a acestor principii, obținîndu-se rezultate de excepție, cum au fost hotărîrile Dietei de la Sibiu (1863), prin care națiunea română era recunoscută, precum și unele din drepturile ei. În Bihor s-a desfășurat în anii 1861—1863 frămîntări politice de o intensitate neobișnuită — cum au fost cele din plasele Beiuș, Vașcău și părțile Borodului —, introducîndu-se limba română

⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 11, 1850, p. 43.

⁸ Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului*, Edit. Muzeului județean Bihor, Oradea, 1970, p. 15—18.

⁹ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, Edit. Științifică, București, 1974, p. 120.

ca limbă oficială în acele aşezări unde populaţia majoritară era cea românească¹⁰.

Un alt aspect al vieţii politice orădene din aceşti ani a fost lupta pentru impunerea de funcţionari români în conducerea oraşului şi a comitatului, avîndu-se în vedere raportul numeric existent.

Constatînd că mişcarea naţională românească este, la începutul epocii constituţionale, deosebit de activă, autorităţile au făcut unele concesii, admiţînd sporirea numărului de „dregători români“. Într-o corespondenţă apărută în ziarul „Concordia“ se fac cunoscute numele acestora: Dimitrie Ionescu (vice-comite), Iosif Pop (vice-notar), Iosif Roman (jude primar al „cercului“ Oradea Mare), Giorgiu Dehelianu, Ştefan Boroş, Dumitru Brînduş (subjuzi în acelaşi „cerc“), Teodor Pop şi Bozîntean (juraţi) şi alţi 13 funcţionari în cereurile Beiuş, Salonta şi Marghita¹¹. Autorul corespondenţei consideră că „interesele poporului român sunt reprezentate cît se poate de bine (comparativ cu anii anteriori — n.n.); *niciodată în Biharia atîta dregători români n-a(u) mai fost* (subl. ns.) şi dacă a fost cîte unul, era în posturi neînsemnate“¹².

În perioada de pregătire a campaniilor pentru alegeri de deputaţi în parlament s-au organizat în Oradea adunări ale „inteligenţei române din Biharea“, cum a fost cea din 5 octombrie 1865, apreciată de un martor ocular ca fiind „un lucru de mare însemnătate“ politică¹³. Obiectul discuţiilor a fost stabilirea candidaţilor români la alegerile viitoare, după cum urmează: Emanuil Gojdu (în cercul Tinca), Alexandru Roman (în cercul Ceica), avocatul Ioan Gozman (în cercul Borod), judele Toma Costin (în cercul Marghita), asesorul Petru Pavel şi judele Ioan Vasiu (în cercul Beiuş), precum şi avocatul Ioan Făşie (în cercul Ugra).

La 15 aprilie 1867 a avut loc în sala hotelului „Arborele Verde“ o conferinţă naţională, prezidată de Ioan Pop, generosul sprijinitor al Societăţii de lectură şi al manifestărilor muzicale româneşti din oraş. A fost conceput *Memorandul românilor din comitatul Bihariei*, semnat — în numele participanţilor — de I. Pop şi Partenie Cosma (ca secretar). Fruntaşii politici prezenţi, „după o cumpănire matură“, au relevat faptul că „românii din acest comitat *sînt atît de vitreg reprezentaţi* (în comitetul comitatens din anul 1861 — n.n.), *încît pe calea votizărei abia pot spera să-şi cîştige valoare dreptelor sale dorinţe*“¹⁴ (subl. ns.). În partea finală a *Memorandului* — înaintat comitetului suprem al Bihorului — sînt consemnate unele „pretensiuni“ drepte ale românilor, care decurgeau din „principiul frăţietăţii şi al egalităţii“. Întemeindu-se pe „interesul poporului“, autorii documentului revendică dreptul ca în „ţinuturile locuite de români“ să candideze pentru „posturile de oficiali“ numai români „de specialitate şi apti“, pentru că aceştia cunosc limba şi datinile poporului, condiţie importantă, deoarece „nu poate fi popor şi naţionalitate mai odih-

¹⁰ Teodor Pavel, *Din lupta românilor bihoreni pentru drepturile politice şi naţionale (1861—1863)*, în *Lucrări ştiinţifice*, Oradea, 1969, p. 308—312; Viorel Faur, *op. cit.*, p. 19—48.

¹¹ „Concordia“, nr. 44, 1862, p. 179.

¹² *Ibidem*. Ceilalţi „dregători“ au fost: Em. Mag, Petru Ardelean, V. Lazăr, Iosif Nistor, G. Borha, I. Moţiu, P. Paul, I. Costin, I. Vasiu, I. Vereş, Şt. Popovici, I. Şorban şi D. Rotar.

¹³ „Familia“, nr. 12, 1865, p. 156.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 16, 1867, p. 195.

nită și mai îndestulată decât aceea, carea se administrează de consangeni de ai săi“¹⁵. În congregațiunea comitatensă au fost aleși în anul 1867 un număr de 18 „dregători“ români¹⁶, extrem de mic comparativ cu populația românească din Bihor, care în anul 1860 depășea cifra de 200 000¹⁷.

Un adevărat eveniment pentru studenții români de la Academia de drept l-a constituit întâlnirea cu militantul politic dr. Ioan Rațiu, la începutul lunii mai 1868. În răspunsul său, dr. I. Rațiu le-a reamintit tinerilor prezenți că au datoria de a „apăra drepturile națiunii, nu numai cu știința, dar și cu caracterul“¹⁸.

Importante au fost, fără îndoială, încercările intelectualității românești din oraș de a se organiza sub raport politic. La 20 iulie 1869 s-a ținut o adunare „consultativă“ în Oradea, la care a participat și „bravul luptător național“ Aloisiu Vlad. Au fost aleși Simeon Bica (președinte) și Iosif Roman (notar) ca să conducă lucrările adunării. În discursul rostit cu acest prilej, Iosif Roman a demonstrat „necesitatea formării unei *partide naționale, mai virtos ca să putem introduce limba noastră națională*“¹⁹ (subl. ns.) în administrație și justiție, așa cum de altfel legea naționalităților din 1868 o prevedea. S-a format un comitet din 15 membri (I. Șorban, S. Bica, Iosif Roman, Partenie Cosma, Iustin Popfiu, I. Fășie, N. Paladi, Georgiu Rozvan, Iustin Popfiu, G. Borha, N. Zigre, Teodor Lazăr, G. Vasilevici, I. Selagian, G. Dringo și Gavril Neteu), care să elaboreze programul „partidei“ naționale, ce urma să fie dezbătut într-o adunare generală. Se preconiza ca până la finele lunii octombrie să se constituie „partida“ națională²⁰ a românilor din Bihor, pe baza unui program politic propriu. Era o inițiativă meritorie, menită a dinamiza lupta pentru drepturi naționale, stabilindu-i direcții precise de acțiune, determinate mai ales de necesitățile vieții imediate. Nu sînt îndeajuns de cunoscute împrejurările care au împiedicat realizarea în anul 1869 a unei organizații politice a românilor bihoreni. La 13 iulie 1871, deci peste aproape doi ani, s-a desfășurat în Oradea o altă „conferință politică“, la care a fost prezentă „cea mai mare parte a numeroasei inteligențe române din Biharia“. S-a decis constituirea *Reuniunii politice naționale*, alegîndu-i-se *comitetul central* (din 25 de membri) și *cinci subcomitete* (pentru fiecare cerc administrativ cîte unul). S-au aprobat, tot atunci, statutele reuniunii²¹. Astfel, s-a ajuns la concretizarea năzuinței fruntașilor naționali de a dispune de o organizație politică, care să contribuie la întărirea mișcării pentru drepturi și libertăți, de emancipare de sub dominația străină și unitate.

Eveniment istoric cu multiple semnificații, războiul pentru cucerirea independenței de stat a României (1877—1878) a polarizat energiile românilor de pretutindeni, constituind un moment de puternică solidaritate națională. Românii din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina și-au manifestat adeziunea la cauza generală a poporului nostru, înrolîndu-se ca voluntari în armata română, exprimîndu-și ferm gîndurile

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 18, 1867, p. 218.

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 31, 1860, p. 126.

¹⁸ „Familia“, nr. 15, 1868, p. 178.

¹⁹ „Albina“, nr. 37, 1869, p. 2.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ „Familia“, nr. 28, 1871, p. 133.

în coloanele presei²² sau organizînd comitete de stringere a ajutoarelor pentru susținerea frontului și a victimelor războiului.

Ca și în alte părți locuite de români, în Oradea au fost persoane care au lansat liste de subscripții²³. Ele au răspuns chemărilor patriotice ale momentului, dovedindu-și astfel spiritul de dăruire pentru o cauză sfîntă, aceea a unității de acțiune a neamului nostru. Semnificativă ne apare împrejurarea că primele încercări bihorene de stringere a ofrandelor au fost inițiate în Oradea, unde exista un activ detașament de intelectuali români. Fiica avocatului Iosif Roman, Veturia, a organizat — în seara zilei de 3 iunie 1877 — „o colectare în favorul ostașilor români răniți, pe care o realizat-o cu succes”²⁴ (subl. ns.). Pe lista de donații figurează numele a peste 50 de persoane, dintre care îi amintim pe Veturia și Iosif Roman. Nicolau Vulcan, N. Paladi, S. Deseanu, G. Farcaș, Elena Horșia, Iosif Erdeli, Ecaterina Rezei, Teodor Roșiu, Cornel Diaconovici, Iosif Vulcan, Teodor Filip, Iuliu Papfalvai, I. Selagian, Iosif Bozîntean și George Marchiș. Suma adunată a fost transmisă, prin intermediul lui George Barițiu, „Cruții Roșii” din București.

A doua colectă a fost întreprinsă de avocatul orădean Desideriu Borbola, fiul fostului profesor la Academia de drept, Nicolae Borbola („unul dintre cei mai buni români ai timpului său”). În corespondența trimisă lui G. Barițiu la Brașov, D. Borbola făcea aceste considerații semnificative: „Știind eu cum își varsă singele românii pe cîmpul bătăliei pentru drepturi și libertate, cu suma însemnată din partea mea în alăturata coală, nu-mi pot închipui că aș face un lucru mai bun, decît a o da ca ajutor pentru ostașii români din România, consîngerilor mei”²⁵. Suma adunată (de 500 franci și 24 florini) a fost transmisă lui D. Ghica, președintele societății „Crucea Roșie” din București. Pentru gestul său patriotic, D. Borbola a avut de suferit, 20 septembrie 1877, durități din partea unor elemente turcofile din oraș. Aceasta l-a determinat ca, în scurtă vreme, să părăsească cu regret Oradea, fără să renunțe însă la a susține asociațiile culturale care militau pentru emanciparea spirituală a populației românești din Transilvania. Preocupați de faptul ca „în cercurile locuite de români” să fie numiți „oficanți capaci (capabili) și români”, conducătorii politici bihoreni au convocat la Oradea, în 10 decembrie 1877, o „conferință generală”, la care au fost invitați să ia parte toți acei care „se interesează de cauza comună”. Considerînd că sînt necesare „acțiuni solidare” pentru a fi promovate „interesele adevărate ale poporului”, organizatorii conferinței, avocații Iosif Roman și Nicolae Zigre, au făcut acest demers în preajma alegerilor „întregului corp oficial cmitatens”²⁶, cu care prilej intenționau să determine alegerea mai multor funcționari dintre intelectualii români, conform preponderenței numerice a populației românești în majoritatea cercurilor din Bihor.

Un moment important al luptei naționale a fost conferința generală de la Sibiu din 12—14 mai 1881, la care au participat 153 de reprezentanți

²² Viorel Faur, *Războiul de independență și reviste „Familia”*, Oradea, 1977, p. 71—82.

²³ Idem, *Solidari cu cauza generală a poporului nostru*, în „Familia”, nr. 4, 1977, p. 11.

²⁴ „Familia”, nr. 22, 1877, p. 263.

²⁵ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 43, 1877.

²⁶ *Ibidem*, nr. 922.

ai alegătorilor români din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Din comitatul Bihorului au fost delegați la lucrările conferinței Partenie Cosma, Iosif Vulcan, Iosif Roman, Nicolae Zigre, Alexandru Roman și Teodor Filip²⁷. Pentru „compunerea proiectelor de concluzie“ ale conferinței a fost aleasă o comisie din 30 membri, în componența căreia au intrat: Partenie Cosma, Alexandru Roman, Iosif Roman, Iosif Vulcan și Nicolae Zigre²⁸, deci aproape toți delegații bihoreni, situație care dezvăluie aprecierea de care se bucurau aceștia în viața politică și culturală a românilor din Transilvania și Ungaria. Conferința generală a aprobat programul Partidului Național Român, al cărui prim punct prevedea „reciștigarea autonomiei“ Transilvaniei, deci era îndreptat împotriva pactului dualist austro-ungar din 1867. Fruntașii naționali din Oradea și Bihor au subscris, așadar, la revendicările incluse în programul Partidului Național Român, contribuind nemijlocit la întemeierea lui și acceptând linia politică stabilită la conferința din luna mai 1881, adică aceea de a participa la alegerile dietale, pentru ca „prin cuvântul lor, deputații români... să dea expresie gravei situații în care se afla națiunea română și să lupte pentru revizuirea legilor în interesul maselor românești“²⁹. Se cuvine a fi reliefat faptul că în anul 1881 s-a realizat un progres remarcabil în direcția fortificării organizatorice a forțelor naționale românești din Transilvania și Ungaria.

Fruntașii politici orădeni au acționat în deceniile următoare în conformitate cu programul P.N.R., luptând pentru alegerea unor deputați români în dietă și păstrind un contact permanent cu conducerea partidului. Este binecunoscut faptul că mișcarea națională a atins un moment de apogeu prin etapa memorandistă. Prin ecoul ce l-a avut în conștiința românilor, manifestarea politică a memorandiștilor și-a lărgit, în mod considerabil, sfera de cuprindere socială și geografică, ea fiind cea mai elocventă mărturie a aderenței maselor populare românești la acțiunea din 1892 a reprezentanților ei politici. Oradea și comitatul Bihor au cunoscut frământările memorandiste, expresie a aspirațiilor legitime ale populației din aceste părți, de la extremitatea vestică a teritoriilor locuite de români.

În primul număr pe 1892, „Familia“ informa cititorii în legătură cu conferința P.N.R. ce urma să aibă loc la Sibiu, în 20 ianuarie. Iosif Vulcan, obișnuitul autor al consemnărilor de factură politică, a prezentat în coloanele revistei sale, *datele principale ale evoluției mișcării memorandiste*, adunate din alte periodice ale vremii și din corespondența primită la redacție, pe care le-a comentat cu pondere și discernămint, formulind adesea și un punct de vedere asupra lor³⁰, ca intelectual militant ce se considera implicat în evenimente. În paginile revistei s-a făcut o veritabilă cronică a procesului intentat memorandiștilor, care s-a desfășurat la Cluj în anul 1894. O atitudine similară a avut și revista umoristică „Vulturul“, în care au fost publicate articole și poezii incendiare inspirate din realitățile politice ale epocii. Pentru acestea, redactorul responsabil Iustin Ardeleanu a

²⁷ *Memorial compus și publicat din însărcinarea Conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români adunați la Sibiu în zilele 12—14 mai 1881*, Edițiunea a doua, Sibiu, 1883, p. 172.

²⁸ *Ibidem*, p. 174—175.

²⁹ *Unirea Transilvaniei cu România: 1 Decembrie 1918*, Ed. a II-a, București, 1972, p. 189.

³⁰ Viorel Faur, *Presa din Oradea despre mișcarea memorandistă*, în *Banatica*, Reșița, 1975, p. 250—275.

avut de suportat un șir întreg de procese politice, fără a se lăsa intimidat de amenințările și presiunile autorităților.

La 23 iulie 1893 s-a organizat la Sibiu o adunare generală a românilor, fiind de față peste 2000 de persoane. Aceasta și-a „însușit Memorandul“ și a aprobat demersurile conducerii mișcării memorandiste. Într-o adresă din 13 august 1893 a ministrului de interne către prefectul Bihorului se menționa numele acelor bărbați din Oradea și alte așezări din comitat care au participat la adunarea de la Sibiu. Erau cerute urgent informații despre activitatea acestora, pe cine au reprezentat și cu a cui însărcinare s-au deplasat la Sibiu³¹. Din Oradea figurau pe listă: Iosif Vulcan, dr. Ioan Buna, dr. Florian Duma, dr. Coriolan Pop, Nicolae Zigre și Iosif Roman³². Tineretul român studios din Oradea nu se izolează în acele vremuri de furtună. Dimpotrivă, el s-a aflat pe baricadele luptelor naționale, aducând o contribuție notabilă la mișcarea memorandistă. Studenții români de la Academia de drept au subscris — alături de colegii lor români de la universitățile din Viena, Graz și Budapesta — o „declarațiune“ prin care și-au asumat responsabilitatea redactării a două importante documente: *Manifestul* și *Ape-lul*. Reproducem un paragraf edificator din primul document: „Părinții și strămoșii noștri au luptat veacuri de-a rindul pentru drepturile naturale ale națiunii române. Desconsiderind interesele lor personale, infruntind necazuri, insulte, pericole și vijelii, membrii Comitetului partidului național cu fruntea ridicată au mers tot înainte spre ținta libertății noastre naționale. *Demni urmași ai lor, voim să trăim și, dacă va pretinde soarta, să și murim în serviciul cauzei poporului nostru*“³³ (subl. ns.). Este de apreciat fermitatea studenților, care prin această inițiativă se integrau în mișcarea memorandistă. Declarația amintită a fost semnată și de 14 studenți orădeni: Remus Chicin, Paul Chirilovici, Andrei Doboși, George Iuliu Dogariu, Emiliu Fireșan, Ioan Gaitin, Vincențiu Marcovici, Iustin Miron, Aureliu Petruțiu, Ioan Rațiu, Ștefan Rozvan, Traian Șincai, Andrei Horvath și Andrei Ille³⁴.

Orădenii și-au arătat devotamentul față de memorandiști și într-o altă formă, despre care aflăm din „Familia“, unde a apărut o relatare intitulată „Spre Seghedin . . .“³⁵. Într-una din zilele de început ale lunii august 1894 au trecut prin Oradea, în drumul lor spre închisoarea din Seghedin, trei dintre „osindiții în procesul Memorandului“. Românii din oraș i-au întâmpinat la gară, unde aceștia au poposit timp de două ore. „Inteligența civilă a fost bine reprezentată — notează Iosif Vulcan —, căci, afară de 2—3, toți s-au înfățișat . . . Tinerimea care petrece feriile în Oradea-Mare a fost toată de față“. În timpul ce l-au avut la dispoziție, cei trei memorandiști — dr. Ioan Rațiu, președintele P.N.R., dr. Vasile Lucaciu, figură impunătoare a luptei pentru drepturi naționale, și Iuliu Coroianu, autorul principal al textului *Memorandului* — au purtat discuții cu cei veniți la această memorabilă întâlnire, în restaurantul gării. Erau păziți de câțiva jandarmi. „Conversațiunea, în o situație atât de penibilă, a fost cu toate acestea — remarcă publicistul orădean — vială . . ., încît publicul străin,

³¹ *Arhivele Statului Oradea, Fond: Prefectura județului Bihor, dos. 2/1892, f. 2.*

³² VioREL FAUR, *Mișcarea memorandistă în Bihor*, în *Banatica*, 1977, p. 301.

³³ *Unirea Transilvaniei cu România* . . . p. 221.

³⁴ „Familia“ nr. 26, 1894, p. 311.

³⁵ *Ibidem*, nr. 30, p. 356.

care începe să se adune în sală, dacă nu vedea jandarmii și dacă nu știa pe cine păzesc aceia, nu putea nici să viseze că la masa aceea șed niște oameni cari se duc a-și face osinda de 2—5 ani“³⁶. Aceștia s-au comportat demn, nelăsându-se copleșiți de situație. Iuliu Coroianu, pentru a înlătura orice urmă de tristețe, a evocat unele „episoade din procesul Memorandului“. Cu umor, Vasile Lucaciu a afirmat că el „nu merge în loc străin“ — ieșise nu demult din închisoare, unde își lăsese biblioteca — și că are la Seghedin „*fundus instructus*“. După epuizarea timpului amintit, cei trei martiri ai cauzei naționale au fost petrecuți la tren, „în mijlocul unei lumi numeroase, care s-a adunat la gară, auzind ce oaspeți sint acolo. Despărțirea a fost duioasă. Un „să trăiască“ izbucni din piepturi“. Chiar și o asemenea manifestare, de caldă solidaritate umană, era în acele vremuri de cumplită restriște un act temerar.

De reținut, în acest context, efectul mobilizator al poeziilor patriotice semnate de Iosif Vulcan, inserate în „Familia“ (care apărea la Oradea). În strofa finală a poeziei *A fost o luptă cruntă*, autorul transpune ideea permanenței spiritului justițiar al poporului, în pofida oricăror presiuni ale guvernanților vremelnici: „În mijlocul teroarei, cu fruntea ridicată, / Simțirea dă-nainte, stîrnind în oameni dor; / Căci pușca, baioneta, sfărîmă și-o armată / Dar nu pot stinge dorul dreptății din popor“³⁷. Scriitorul bihorean își exprimă încrederea în capacitatea regenerativă a poporului, în rezistența acestuia la vicisitudinile istoriei: „Nu pieri neamul, ori și cît ar pierde / Nu se usucă frînt un vechi copac: / Din rădăcină crește și mai verde / Și ramurile iar coroană fac...“. Tineretul este dator să poarte mai departe stindardul luptei pentru libertate socială și națională, pentru înfăptuirea coeziunii poporului. Numai în acest fel se va împlini visul de secole al acestuia, realizarea statului național unitar român: „Și ce bătrînii, moșii din morminte, / Dorit-au veacuri, în zadar oftînd / Acele visuri tainice și sfinte / Vedea-veți cum s-or împlini curînd“³⁸. Cuvinte profetice, confirmate — numai peste două decenii — de evoluția logică a istoriei.

În toamna anului 1898 au avut loc importante frământări politice ale studenților orădeni, cu ecou internațional. Deși au fost determinate de un toast rostit de Lucian Bolcaș cu prilejul „seratei de cunoștință a studenților“ din 13 octombrie 1898³⁹, cauza acestora se afla în realitățile sociale și politice ale epocii, în nedreptățile pe care românii trebuiau să le suporte în monarhia austro-ungară. În „Tribuna“ din 13 octombrie a apărut textul cuvîntării ocazionale a lui Lucian Bolcaș, din care s-au desprins cîteva adevăruri relevate cu curaj: poporul român nu dispune de „condițiile unei vieți libere și prospere naționale“, fiind nevoit să lupte pentru realizarea acestora; deviza tineretului este *Deșteaptă-te române*; se impune ca în viitor să se treacă la o mai bună organizare, în pofida oricărei dificultăți. În încheiere, el a formulat îndemnul de a lupta pentru drepturile și emanciparea poporului din care cei prezenți la întîlnire făceau parte: „*La luptă deci cu toții, ai Romei copii!*“. Cîțiva gazetari șovini au atacat violent atitudinea lui Lucian Bolcaș. Despre studenții români din Oradea se afirma că nu participă la ședințele cercului de lectură al Academiei, deoarece și-au

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, nr. 22, p. 255.

³⁸ *Ibidem*, nr. 29, p. 339.

³⁹ Teodor Neș. *Oameni din Bihor, 1848—1918*, Oradea, 1937, p. 169.

constituit un club clandestin. De asemenea, presa din Oradea nu era de acord cu faptul că studenții români l-au ovaționat pe Aurel Trif, redactor la „Tribuna Poporului“, care a fost condamnat de tribunalul din Oradea. Influențat de materiale publicistice, ministrul instrucțiunii a dispus să se facă o anchetă împotriva lui Lucian Bolcaș. Profesorii de la Academie au considerat ca intolerabilă manifestarea acestuia, iar unele ziare orădene l-a acuzat de trădare, fapt ce a avut un efect contrar așteptărilor acelor care au organizat această injustă campanie. Ceilalți studenți români de la Academia de drept s-au solidarizat cu L. Bolcaș, atrăgând atenția elementelor reacționare că vor „vorbi pretutindeni și totdeauna limba lor scumpă“, apoi că vor citi periodicele românești și organiza concerte, precum și unele întâlniri prietenești⁴⁰. Gestul lor temerar a fost calificat ca o provocare, cu toate că nu avea altă semnificație decât aceea de a apăra drepturile elementare ale tineretului român studios, de care colegii lor dispuneau fără nici o piedică.

Studenții români de la universitățile din Viena, Graz și Budapesta și-au exprimat adeziunea la acțiunile celor din Oradea. De asemenea, cei din București le-au adresat o telegramă prin care i-au felicitat pentru hotărîrea lor de a nu ceda în fața presiunilor șovine ale autorităților și acoliților acestora. În Congresul internațional al studenților de la Torino, din 15 noiembrie 1898, la care au participat mulți români, Lucian Bolcaș a fost propus vicepreședinte al tuturor studenților români (din țara liberă și din provinciile asuprite de Monarhia austro-ungară). Totodată, congresul și-a arătat „simpatia“ față de delegații români și „respectul față de aspirațiunile lor naționale“. În acest fel, politica de deznaționalizare a guvernanților austro-ungari, susținută cu ajutorul forței represive și a abuzurilor neîngrădite, a fost condamnată și pe plan internațional, ca și în anii mișcării memorandiste. Era și acum dezvăluită lipsa de libertăți în monarhia multinațională, precum și alte realități ce derivau din aceasta.

Reîntors la Oradea, L. Bolcaș a fost eliminat din toate universitățile de pe teritoriul de-atunci al Ungariei, pedeapsă de o severitate extraordinară. Cu el s-au solidarizat, la 28 ianuarie 1899, colegii săi de la Academie (Eugen Simonca, Ioan Ciordaș, Coriolan Steer, Gh. Novacoviciu, Leontin Boroș, Alexandru Pop, Demetriu Lascu, Dușan Spăriosu, Aurel Peroviciu, Vasile Gheție, Vasile Nicoruția, Iosif Maioreescu, Mihail Spăriosu, Acin Alexandru, Cornel Bejan, Iuliu Luchiciu și Augustin Mircea⁴¹), care au fost eliminați de la Academia de drept din Oradea. Lucian Bolcaș a trecut clandestin granița în România și a fost primit în capitală de către Comitetul studențesc din București, care a dat în cinstea sa un banchet. După aceasta au plecat — gest simbolic — în fața statuii lui Mihai Viteazul.

Manifestările studenților orădeni din anii 1898—1899, concentrate în jurul personalității dinamice a lui Lucian Bolcaș, au dezvăluit încă odată spiritul justițiar al populației românești, dorința sa de a se afirma pe plan cultural și politic. Ele au constituit și un moment al unității noastre, L. Bolcaș fiind ales reprezentant al tuturor studenților români, ca o anticipare a evenimentelor din anul 1918.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 192.

⁴¹ *Ibidem*, p. 197.

Un important eveniment, cu implicații politice evidente, a fost aniversarea jubileului de 40 de ani al revistei „Familia”, cu care prilej au fost organizate la Oradea festivități de mare rezonanță. Au participat intelectuali români din diferite părți ale monarhiei, iar pe adresa redactorului responsabil au fost trimise corespondențe ce au cuprins meritate aprecieri. A fost o veritabilă sărbătoare a unității culturale românești. Octavian Goga a toastat pentru *unitatea noastră politică*, la pregătirea căreia a conlucrat și revista orădeană. Faptul a atras atenția autorităților. Dealtfel, semnele luptei pentru unitate națională sînt din ce în ce mai pregnante, ele reliefindu-se în diferite împrejurări.

După ce în 1905 Partidul Național Român și-a revizuit tactica de luptă, acceptînd activismul, conducătorii politici ai românilor bihoreni au acționat solidar cu cei din Transilvania, propagînd ideile incluse în programul partidului. Dr. Aurel Lazăr a fost ales în Comitetul Executiv al P.N.R., reprezentînd aripa intransigentă a acestuia, alături de Vasile Goldiș, O. Goga, dr. V. Lucaciu, Ioan Rusu-Șirianu și alții. În lunile septembrie-decembrie 1905 au fost organizate întruniri la Oradea și Aleșd⁴², adoptîndu-se rezoluții ce exprimau voința de acțiune a maselor populare.

Guvernul din 1906, prezidat de Wekerle, a dus o politică șovină și a accentuat asuprirea națiunii române și a celorlalte națiuni din Ungaria. În ce privește politica școlară a acestuia, formulată în „odiosul” *lex Apponyi* din 1907, se urmărea desființarea școlilor confesionale române, slovace și sirbești și înlocuirea lor cu școli de stat, în care limba de predare să fie exclusiv cea maghiară⁴³. Deci, o accentuare a tendințelor de deznaționalizare, fiind vizate instituțiile naționale — școala și biserica — care aveau pînă atunci autonomie, asigurată de formă confesională sub care existau. Împotriva legii respective au protestat autoritățile bisericești, deputații, presa și fruntașii politici ai românilor. Pe teritoriul comitatului Bihor au avut loc adunări populare de protest în mai multe localități: la 24 martie în Sinnicolaul Român, 7 aprilie în Giriș, 14 aprilie în Beiuș, 16 aprilie în Ceica, apoi în Chișirid, Săcădat, Homorog, Tășad și Sitilec⁴⁴.

Alt moment politic l-au constituit alegerile din 1907, cînd la Beiuș a învins Vasile Lucaciu, izbîndă la obținerea căreia și-a adus aportul și dr. Ioan Ciordaș, luptătorul național de o autoritate incomparabilă în rîndurile populației românești din depresiunea Beiușului. În alegerile din alte cercuri au acționat și alți militanți politici, cum au fost dr. Aurel Lazăr și dr. Nicolae Zigre. Alegerile din 1910 au angajat, de asemenea, toate energiile luptătorilor naționali, care au stabilit planul de acțiune în casa dr. Aurel Lazăr, cu ocazia concertului literar-muzical din luna martie, organizat de Reuniunea „Hilaria”, în colaborare cu Tiberiu Brediceanu (care și-a pus în scenă compoziția sa, *La șezătoare*) și Reuniunea muzicală românească din Sibiu.

⁴² *Unirea Transilvaniei cu România* ... p. 329.

⁴³ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 288—289.

⁴⁴ Teodor Neș, *op. cit.*, p. 393—396; Ioan Pușcaș, *Din lupta politică a românilor bihoreni în anii 1900—1914*, în *Lucrări științifice*, Seria B, Oradea, 1969, p. 252—254.

În Oradea și Bihor s-a configurat în anii ce preced izbucnirea primului război mondial, cu tot mai multă claritate, o stare de spirit a populației favorabilă unirii tuturor românilor într-un singur stat național. Autoritățile locale își dezvăluie în rapoartele lor informative, incapacitatea de a mai putea stăvili evoluția acesteia, precum și formele de exprimare a atitudinii deschis proromânești a populației din sate și orașe. Convingerea că aceste străvechi teritorii românești vor reveni la patria-mamă, ca rezultat al luptei de veacuri pentru eliberare națională și unitate și ca efect al unei legități istorice obiective, era extrem de puternică, concretizarea ei efectuându-se în toamna anului 1918, prin voința unanimă a neamului nostru.

ASPEKTE AUS DEM KAMPF DER RUMÄNEN FÜR NATIONALE RECHTE IN DER CRIȘANA (1849—1914)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Aufgrund von Nachrichten aus Periodika, von Archivdokumenten und bibliographischen Quellen rekonstruiert der Verfasser einige Momente aus der Geschichte des politischen Kampfes des rumänischen Volkes in der Crișana, der im Westen gelegenen Provinz Rumäniens, in den Jahren 1849—1914.

Es wird zunächst auf die Versuche zur Bildung einer nationalen politischen Gruppierung eingegangen, die die nationalen Rechte der Rumänen verteidigte. Im Jahre 1881 ist in der politischen Bewegung der Rumänen der österreichisch-ungarischen Monarchie ein bedeutender Fortschritt durch die Gründung ein einheitlichen politischen Rumänischen Nationalpartei erzielt worden. An der Spitze dieser antidualistischen Bewegung standen in der Crișana solche Persönlichkeiten, wie Dr. Aurel Lazăr, Lucian Bolcaș, Dr. Ioan Ciordaș und Dr. Nicolae Zigre. Aus dem untersuchten Dokumentarmaterial geht hervor, daß sich der nationale Kampf auf eine gemeinsame Front stützte, der auch die Rumänen der Crișana angehörten.

ASOCIAȚIUNEA PENTRU SPRIJINIREA ÎNVĂȚĂCEILOR ȘI SODALILOR ROMÂNI MESERIAȘI DIN BRAȘOV — SPRIJINITOARE A ÎNVĂȚĂMÎNTULUI PROFESIONAL ROMÂNESC BRAȘOVEAN

MĂRIUCA RADU

Înființarea la Brașov în anul 1869 a Asociațiunii pentru sprijinirea învățăcelilor și sodalilor români meseriași, constituie un moment de cea mai mare însemnătate în viața românilor brașoveni, deoarece se împlinea vechiul deziderat al acestora de formare și sprijinire a unor buni meseriași, constrinși pînă atunci să lucreze în cîteva din „ramurile naționale”: cojocărie, păpucărie, tăbăcărie, croitorie pentru îmbrăcăminte națională¹, de către breslele „închise în tiparele lor imobile”, devenite în plină epocă de afirmare a relațiilor capitaliste, organisme învechite, anacronice².

Asociațiunea se preocupă încă de la început, în egală măsură, atît de plasarea copiilor veniți din toate colțurile Transilvaniei, inclusiv vechea României, la diferiți meseriași din oraș, care să-i învețe temeinic meseria aleasă, cît și de înarmarea lor cu solide noțiuni teoretice și de cultură generală³.

Printr-o intensă activitate instructiv-educativă, Asociațiunea este aceea care pune bazele învățămîntului profesional românesc din Brașov „...necesar nu numai la românii brașoveni, ci la întreg poporul nostru, deoarece se făcuse experiența în decursul ultimelor decenii că numai cu postulanți de slujbe nu se poate asigura viitorul unui popor ci este de lipsă înființarea unei clase mijlocii, care prevăzută cu cunoștințele necesare să cultiveze pe lingă meseriile ideale și pe cele materiale ale poporului”⁴.

¹ *Din raportul Camerei de comerț și industrie din Brașov pentru anii 1878/79 și 1882*, p. 16 (capitolul: Meseriile românilor); Bartolomeu Baiulescu, *Monografia Comunei Bisericești greco-ortodoxe române a sfintei Adormiri din Cetatea Brașovului*, Brașov, 1898, p. 270—271.

² Ioan Moga, *Scrieri istorice, 1926—1946*, Cluj, 1973, p. 220.

³ Eugen Pavlescu, *Meșteșug și comerț în sudul Transilvaniei sec. XVII—XIX*, București, 1970, p. 402 și urm.; volumul citat, cuprinde și un capitol dedicat Asociațiunii pentru sprijinirea învățăcelilor și sodalilor români meseriași din Brașov și învățămîntului ei. În lucrarea de față autoarea, prin reinterpretaarea documentelor existente la Arhivele Statului Brașov în fondul Asociațiunii, prin depistarea unor documente inedite aflate în Arhiva Muzeului primei școli românești din Scheii Brașovului și prin studierea colecției „Gazetei Transilvaniei” din anii 1870—1900, încearcă să pună într-o lumină nouă istoricul învățămîntului profesional românesc inițiat de Asociațiunea pentru sprijinirea învățăcelilor și sodalilor români meseriași din Brașov.

⁴ Andrei Bârseanu, *Istoria școlilor centrale române greco-ortodoxe din Brașov*, Brașov, 1902, p. 397.

În efortul susținut de promovare a învățămîntului profesional. Asociațiunea a înfruntat numeroase greutăți din partea meșterilor, care îi băteau pe ucenici la cea mai mică greșeală „pînă li se învinețea trupul”⁵, îi puneau la munci necorespunzătoare, sau nu-i lăsau să frecventeze regulat cursurile școlilor serale, ceea ce determină Comitetul ca din anul 1881, să hotărască încheierea unui contract între părinții copiilor și meșteri, unde să fie înscrisă obligativitatea acestora „... de a nu-i bate și maltrata pe copii” și de a-i lăsa „... să cerceteze școala de seară de peste săptămînă și duminică, care este pentru copiii de la meserii”⁶.

Problema care va rămîne de maximă actualitate pînă în deceniul nouă al secolului trecut, este aceea a hainelor. Provenind din familii sărace, cu mulți copii, adeseori orfani, învățăceii „... se văd în număr mare fără veșminte și în timpul de iarnă foarte slab îmbrăcați”⁸.

În acest scop vor fi difuzate apeluri călduroase, ca familiile brașovene să dăruiască „... cizme sau papuci, mari sau mici, nădragi mari, fie și rupți, veste, pălării sau căciule”⁹.

Apelurile nu întîrzie să dea rezultate, mulți oameni generoși contribuind cu bani din care să fie cumpărate veșminte, cu haine uzate sau chiar noi, care erau împărțite ca stimulent odată cu susținerea examenelor de sfîrșit de an, primilor clasați, sau cînd ucenicii expuneau obiecte făcute de ei.

Lipsa de veșminte, neadaptarea la noul mediu în care își desfășurau activitatea, maltratările stăpînilor, analfabetismul, îi determinau adeseori pe copii să fugă de la ucenicie.

Toate aceste greutăți au fost învinse printr-o muncă susținută de către Asociațiune, în cadrul căreia se remarcă activitatea de o viață a președintelui ei, Bartolomeu Baiulescu, dedicată operei de instruire a fiilor proveniți din popor.

Statutele Asociațiunii, aprobate de guvernul de la Budapesta, abia în anul 1874, prevedeau în articolul 4, punctele a și b, „... ca toți învățăceii meseriași din Brașov să frecventeze un curs de învățămînt, corespunzător etății, calificățiunii și chemării lor”¹¹. Pe lîngă obligativitate, învățămîntul avea și caracter de gratuitate „... pentru cei mai bavi și mai săraci învățăcei români care se adresau către Comitet”¹². Din studierea corespondenței dintre Asociațiune și cei care doreau să învețe o meserie, rezultă că marea majoritate a tinerilor a beneficiat de această gratuitate, unii dintre ei fiind lipsiți de orice mijloace materiale. În acest sens, semnificativă este o scrisoare expedită din Nadeșul-Săsesc, unde se relatea că

⁵ *Arhivele Statului Brașov, Fond: Asociațiunea pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români meseriași din Brașov, Dos. 4, Doc. 4, f. 1 (în continuare: ASB, Fond: Sodali ...)*

⁶ ASB, Fond: Sodali, Dos. 9, Doc. 70, f. 3.

⁷ ASB, Fond: Sodali, Dos. 9, Doc. 36, f. 1.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, XXXVIII, nr. 2, 9/21 ianuarie, 1875, p. 2—3.

⁹ ASB, Fond: Sodali, Dos. 3, Doc. 16, f. 1 (Apel pentru dare de veșminte vechi copiilor săraci de la meserii și de la școală).

¹⁰ ASB, Fond: Sodali, Dos. 5, Doc. 23, f. 1; listele cuprind zeci de nume, între care amintim pe: Ioan Radovici cu o pereche de pantaloni și o pereche de pantofi, Nicolae Fluștureanu cu o pereche de pantofi și o pereche de papuci, Ioan Popp cu cinci pălării, specificîndu-se că toate erau în stare bună.

¹¹ Bartolomeu Baiulescu, *op. cit.*, p. 27.

¹² *Ibidem*.

„... din 70 de familii românești, doar 10 aveau pământ, restul fiind zilieri¹³. Din aceleași considerente se acordă mijloace gratuite de învățămînt și învățacelui orfan Vasile Furnică din Scheii Brașovului „pentru că nu are nici veșminte nici încălțăminte cu care să cerceteze școala meseriașilor“¹⁴.

Din cauza mijloacelor materiale reduse de care dispunea Asociațiunea (cotizațiile membrilor, diferite donații de la instituții economice, culturale sau religioase din Transilvania și România, de la persoane particulare, a sărăciei copiilor, părinții sau tutorii neputînd suporta nici măcar întreținerea copiilor, a lipsei totale de sprijin din partea autorităților la care se adăugau nenumerabilele șicane), învățămîntul nu a avut un caracter unitar, el desfășurîndu-se acolo unde a putut fi creat un minim de condiții.

O intenție lăudabilă, care în mare măsură ar fi rezolvat dezvoltarea învățămîntului profesional românesc, a fost aceea a înființării unui atelier model sau a „unei școli sistematice pentru învățaceii de la meserii“¹⁵.

Pentru acordarea de ajutoare necesare înființării unui asemenea atelier, Asociațiunea se adresează Universității săsești¹⁶, Comitetului parohial al bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului¹⁷, Sinodului arhiepiscopesc din Sibiu¹⁸ și Astei¹⁹, încă din primii ani de existență. Aceste propuneri nu vor avea urmare din partea Universității săsești²⁰, celelalte instituții fiind de acord doar cu acordarea unor subvenții pentru achitarea taxelor școlare²¹.

Nerenunțînd la acest proiect, adunarea generală din anul 1878 desemnează o comisie formată din I. Lengeru, N. Străvoiu și D. Tocanie, ca să studieze posibilitățile înființării unui atelier model sau unei școli de meserii, unde să se formeze „meseriași români perfecți care să facă față meseriașilor aduși din Germania, după modelul celor din România“²².

Peste un an cînd își va citi raportul, comisia recunoaște că din cauza lipsurilor materiale, deocamdată nu se poate înființa o școală de mari proporții ci un atelier „într-o ramură mai de lipsă“ (de lăcătușerie fină, pentru care să se plătească suma de 50 fl. anual unui maestru foarte bun; sînt recomandați maeștrii Eichenberger sau Teutsch)²³.

Cel ce s-a opus cu înversunare unui asemenea proiect a fost Comitetul bisericii Sf. Nicolae. Preocupat doar de propriile sale chestiuni, la fiecare cerere a Asociațiunii de a contribui cu o sumă cît de mică la înființarea atelierului, răspunde invariabil „... că în privința atelierului are alte

¹³ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 3, Doc. 1, f. 1.

¹⁴ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 3, Doc. 45, f. 1.

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei“, XXXVIII, nr. 2, 9/21 ianuarie, 1875, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Arhiva Muzeului primei școli românești din Scheii Brașovului, Fond: *Protocoloale*, nr. 193, Ședința Comitetului din 29 ianuarie 1878, p. 14–15 (în continuare: Arhiva Șchei).

¹⁸ „Gazeta Transilvaniei“, XXXVIII, nr. 2, 9/21 ianuarie, 1875, p. 3.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 15, Doc. 27, f. 3.

²¹ „Gazeta Transilvaniei“, XLI, nr. 2, 8/20 ianuarie, 1878, p. 2.

²² ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 5, Doc. 80, f. 1; Dos. 8, Doc. 51, f. 1–2.

²³ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 8, Doc. 51, f. 2; dificultatea consta în faptul că aceștia cerau Asociațiunii sume mult prea mari pentru puterile ei; maeștrul Eichenberger era de acord cu primirea a 10 copii în atelierul său de fierărie cu plata a 70 fl. anual pentru fiecare copil, în timp ce averea totală a Asociațiunii nu depășea 2.000 fl.

cerințe mai urgente²⁴ sau că „bugetul bisericii înregistrează anul acesta un deficit“²⁵.

Împotrivirea fățișă a Comitetului bisericii, a lovit nu numai în interesele Asociațiunii ci și în cele ale populației din Șchei „proletară“ după cum este numită de „Gazeta Transilvaniei“, ai cărei copii s-ar fi putut bucura într-un număr mai mare de binefacerile unui învățământ profesional corespunzător²⁶.

Ideea înființării, dacă nu a unei școli, cel puțin a unui atelier model, va persista în toată această perioadă, găsindu-se soluția premierii anuale a meșterilor români care instruiău cei mai mulți ucenici²⁷.

În urma apelului adresat de conducerea Asociațiunii corpului didactic al Școlilor românești din localitate, în toamna anului 1873 (deci înainte de aprobarea oficială a Statutelor), încep cursurile „Școlii pentru învățăceii români de la meserii de pe lângă Gimnaziul românesc“²⁸, organizate în două despărțăminte. În primul despărțământ profesorii I. Dobreanu și I. Bozocanu predau citirea, scrierea și aritmetica, iar în cel de-al doilea I. Tacitu, I. Popeea și L. Nastasi predau limba română, stilistica, limba germană și matematica²⁹. Din anul 1876, Iosif Maxim predă și desenul³⁰. Numărul elevilor oscila între 50 și 70. Cursurile începeau în septembrie, se țineau de două ori pe săptămână, duminica după-amiază și miercurea de la 19.30 la 21 și se terminau în mai sau în iunie printr-un examen public, la care asistau și membrii Comitetului. Primii clasați erau premiați fiind răsplătiți cu veșminte³¹. Profesorii predau acest curs gratuit „cu sacrificiul repausului lor“³²; de aceea în cadrul Adunărilor generale anuale li se aduceau mulțumiri publice (I. Meșotă, I. Popeea, L. Nastasi, I. Tacitu, I. Dobreanu, Ios. Maxim), sau erau declarați membri onorari, cum este cazul lui Ioan Bozocanu. „... pentru jertfele aduse prin prelegeri date gratuit învățăcelor de la meserii“, se specifică în protocolul Adunării generale din 2/14 ianuarie 1877³⁴.

Apreciind în mod deosebit eforturile depuse pentru instruirea învățăcelor, Comitetul și însăși președintele Asociațiunii, Bartolomeu Baiulescu,

²⁴ *Arhiva Șchei, Fond: Protocoale, nr. 194, Sedința din 29 ianuarie 1879, p. 14—15; deși nu a fost de acord cu înființarea școlii model, totuși biserica va contribui anual cu suma de 100 fl. destinată întreținerii a 10 copii. Iar atunci când se va pune problema perfecționării școlilor în străinătate, va acorda câteva stipendii tinerilor din Șchei. Aceasta nu va scuza cu nimic optica îngustă a Comitetului, care ar fi putut ajuta în mod real populația pauperă a Șcheilor.*

²⁵ *Arhiva Șchei, Fond: Protocoale, nr. 193, Sedința din 29 ianuarie 1878.*

²⁶ „Gazeta Transilvaniei“, XLI, nr. 2, 8/10 ianuarie, 1878, p. 2.

²⁷ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 421; la Ion Căpățînă, cordonier, își făceau ucenicia 10 copii, la Andrei Voina, cojocar, 3, la Vasile Popovici, măsar, 7, la Ioan Săbădeanu, cizmar, 7.

²⁸ „Gazeta Transilvaniei“, XXXVIII, nr. 2, 9/21 ianuarie, 1875, p. 2—3.

²⁹ *Ibidem*, anul XLI, nr. 2, 8/20 ianuarie 1878, p. 2.

³⁰ *Programa Gimnaziului mare public român de religione ort. răsăriteană și a celorlalte școli secundare și primare împreunate cu acesta, pe anul școlar 1876—77, publicată de Dr. I. G. Meșotă, p. 41.*

³¹ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 23, f. 7; Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 415; examenul din vara anului 1877 „fiind cât se poate de satisfăcătoriu“, 7 ucenici au fost premiați cu haine în valoare de 23 fl.

³² Bartolomeu Baiulescu, *op. cit.*, p. 42.

³³ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 5, Doc. 9, f. 1.

³⁴ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 5, Doc. 15, f. 1.

vor întocmi două memorii, unul către Comitetul bisericii Sf. Nicolae³⁵, iar celălalt către Sinodul din Sibiu, în care cer acordarea unor mici ajutoare bănești pentru corpul profesoral și elevi ce „...vin la Brașov fără nici o cultură”³⁶.

Ambele foruri rămân insensibile considerînd aceste ajutoare inutile, de vreme ce profesorii erau plătiți de Eforie. Dînd dovadă de un spirit superior de înțelegere, profesorii brașoveni își vor continua prelegerile în mod gratuit.

În toamna anului 1878 se înființează Școala serală a Gremiului negustoresc levantin, unde erau primiți și ucenicii de la meserii; Asociațiunea se întreabă dacă Școala de meserii de pe lângă Gimnaziu mai era utilă. Adunarea generală din 17 decembrie răspunde afirmativ³⁷, hotărînd să se numească în continuare Școala pregătitoare a Asociațiunii și să funcționeze cu un singur despărțămînt; era de fapt un curs de alfabetizare, ținut duminica după-amiază. De acest despărțămînt pentru începători s-au ocupat pînă în anul 1881 Ipolit Ilasievici³⁸, iar după aceea Andrei Barseanu³⁹. Pentru meritele avute în această direcție cei doi profesori au fost declarați membri onorari ai Asociației⁴⁰.

Paralel cu acțiunea Asociațiunii de a organiza, sprijini și îndruma învățămîntul meseriașilor români din Brașov, trebuie menționată în această perioadă și activitatea în același sens a negustorilor români brașoveni, care făceau parte din Gremiul levantin negustoresc și care erau interesați în considerabilă măsură la dezvoltarea meseriilor.

În anul 1872 odată cu desființarea oficială a monopolului breslelor, Gremiul își va schimba denumirea în „Asociațiunea comercianților români pentru negoțu levantin în Brașov”⁴¹. La această dată negustorimea din Brașov fiind în plină decădere „...încearca să se salveze prin promovarea meseriilor în vederea dezvoltării industriei”. Pentru realizarea acestui scop, pe lângă sprijinirea activității Asociației învățăcelor pentru formarea de meseriași români, Asociațiunea comercianților a încercat încă din anul 1872 să înființeze o școală sub denumirea de „Școala inferioară română de confesiune greco-orientală a Societății de comerț levantin pentru învățării români și de la industrie din Brașov”, avînd drept scop de „a da învățăcelor ocaziunea de a-și însuși cunoștințele prescrise de legea pentru comerț și industrie”⁴².

Proiectată a fi deschisă în toamna anului 1872, datorită diferitelor piedici puse de autoritățile austro-ungare, de abia în toamna anului 1878, și-a putut începe activitatea, funcționînd în 1878/79 cu două clase (despărțăminte), iar din anul următor cu trei clase⁴³. Bine organizată, funcționînd în

³⁵ *Arhiva Schei*, Fond: *Bartolomeu Baiulescu*, Doc. 3172, f. 1—2.

³⁶ *ASB*, Fond: *Sodali*, Dos. 5, Doc. 80, f. 1.

³⁷ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 415.

³⁸ *ASB*, Fond: *Sodali*, Dos. 8, Doc. 46, f. 3—4.

³⁹ *ASB*, Fond: *Sodali*, Dos. 10, Doc. 80, f. 2—3; din dorința de a-și trimite fiii la meserie, părinții sau tutorii nu realizau adeseori că acești copii erau analfabeți; la început erau nevoiți să se înapoieze acasă, dar pînă la urmă se găsește soluția de înființare a cursului de duminică.

⁴⁰ *ASB*, Fond: *Sodali*, Dos. 12, Doc. 1, f. 1.

⁴¹ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 415.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 387—388.

două camere încălzite și luminate din edificiul Gimnaziului din localitate, cursurile se țineau marțea și joia seara de la orele 19 la 21 și duminica după-amiază de la 14 la 15⁴⁴.

În tot timpul existenței sale, această școală serală a fost frecventată de un număr mare de elevi; de exemplu, în anul școlar 1878/79 erau înscrși în cele două despărțăminte un număr de 114 elevi scutiți de orice taxă⁴⁵.

La această dată ucenicii Asociațiunii se împărțeau între Școala de duminică, pentru începători și despărțămintele Școlii serale a Gremiului.

Unii dintre copii urmau și cursurile Școlii industriale săsești din Brașov (Gewerbeverein Schule), cu plățirea taxelor de către Asociațiune. Dacă la început nu erau primiți decît cei care cunoșteau limba germană⁴⁶, pe parcurs, ca urmare a pericolului permanent de desființare al acestor școli sub diferite pretexte, din toamna anului 1881 sînt primiți într-o clasă pregătitoare și elevi români, cărora Ipolit Ilasievici le preda limba română⁴⁷. Astfel se explică în anul 1883 prezența a zece tineri din Birlad, figurind ca înscriși în această clasă pregătitoare⁴⁸. Înființarea ei era totodată și o reacție comună a naționalităților română și germană în fața intenției guvernului maghiar de a înființa la începutul aceluiași an (1881), o Școală serală de meserii „în care să învețe copiii tuturor naționalităților”; bineînțeles că limba de predare era cea maghiară⁴⁹.

În anul 1884, pe motiv că legea de meserii prevedea că numai „comunele pot înființa școli de meserii și nicidecum diferitele confesiuni și corporațiuni, despărțămîntul pentru începători a fost desființat de către autorități⁵⁰.

Doi ani mai tîrziu, la refuzul conducerii Gremiului de a se introduce limba maghiară în Școala sa serală, aceasta este declarată închisă, recomandîndu-se Asociațiunii să-și plaseze ucenicii la Școala comunală industrială (Gewerbeverein Schule), sau la cea de stat (cu limba de predare maghiară)⁵¹.

La rugămîntea conducerii Societății, Școala industrială comunală, cu toată opoziția Magistratului, va deschide trei clase paralele pregătitoare⁵², unde profesorii Iosif Maxim și Ipolit Ilasievici „predau cursurile prescise pînă astăzi“ (1897 n.n.)⁵³. În anul școlar 1888/89 la Școala comunală erau înscriși 132 ucenici iar la cea a statului 41⁵⁴.

Conducerea Școlii comunale, începînd cu anul 1889, va încerca să limiteze accesul ucenicilor români, nemiarecunoscînd atestatele de sărăcie și mărînd taxele pînă la 648 fl.⁵⁵. În această situație, Asociațiunea ar fi fost nevoită să îndrume mai mulți ucenici la Școala de stat unde taxele erau

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 8. Doc. 46, f. 2.

⁴⁶ „Gazeta Transilvaniei“, XXXVIII, nr. 2, 9/21 ianuarie, 1875, p. 3.

⁴⁷ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 10. Doc. 80, f. 3; pentru învățecii din Brașov, Asociațiunea plătea o taxă de 3 fl. iar pentru ceilalți cîte 8 fl. anual.

⁴⁸ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 10. Doc. 80, f. 3.

⁴⁹ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 9, Doc. 33, f. 2.

⁵⁰ Bartolomeu Baiulescu, *op. cit.*, p. 271.

⁵¹ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 389.

⁵² „Gazeta Transilvaniei“, XLVIII, nr. 247, 15/27 octombrie, 1885, p. 3.

⁵³ Arhiva Șchei, Fond: Bartolomeu Baiulescu, caict George Filp.

⁵⁴ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 21, Doc. 11, f. 2.

⁵⁵ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 21, Doc. 11, f. 2.

mai mici⁵⁶. Pentru a evita intrarea ucenicilor români la Școala de stat, Comitetul Asociațiunii va face mai multe reveniri la conducerea Școlii industriale săsești, care va accepta pînă la urmă scăderea taxelor la 200 fl.⁵⁷, sumă pe care se obligă de acum înainte s-o plătească Institutul de credit „Albina” din Sibiu⁵⁸.

Școlile Asociațiunii și ale Gremiului au fost desființate de către oficialități, în momentul cînd erau tot mai mult frecventate de elevii români cu scopul ca aceștia să fie obligați (neputînd rămîne fără instrucțiune) de a se înscrie în școli cu o altă limbă de predare decît cea română. Împotriva acestei stări de lucruri, Asociațiunea va riposta prin înființarea în anul 1886 a foii „Meseriașul român”, prima revistă de acest fel din Transilvania⁵⁹, și prin intensificarea activității culturale a Societății sodalilor, aflată sub scutul Asociațiunii, în cadrul căreia puteau participa de acum înainte și ucenicii.

În cadrul pregătirii profesionale a meseriașilor era prevăzută încă în statute „trimiteră sodalilor talentați în străinătate spre a se califica”, problemă rezolvată după anul 1880 din aceeași acută lipsă de fonduri⁶⁰.

Perfecționarea sodalilor în străinătate viza de pe o parte formarea unor buni specialiști în meserii mai puțin dezvoltate la noi, care, după stagiul efectuat în alte țări, urmau să se stabilească în orașul natal, să-și deschidă ateliere și să pregătească la rîndul lor alte serii de ucenici, iar pe de altă parte prin prestigiul de care se bucurau să facă mai ușor față greutăților cauzate de concurența meseriașilor străini, unii aduși la Brașov tocmai din Germania și Elveția în detrimentul elementului economic românesc⁶¹. În același timp, tinerii care plecau la specializare în țări în care industria se dezvolta cu pași repezi, vin în contact cu tehnicile noi și tehnologiile avansate de prelucrare, cîștigîndu-și o cultură tehnică, după cum arăta într-una din adunările generale Bartolomeu Baiulescu „potrivită cu timpul de față”⁶².

Dintre sodalii care doreau să se perfecționeze, firește că erau aleși cei mai dotați, fiind obligați totodată să prezinte unei comisii dovezile cele mai serioase despre activitatea lor.

Sodalul Nicolae Roncea, care dorea să plece în Belgia pentru „... a se specializa în sfera mașinăriilor”, susține în fața comisiei instituite pentru a-i verifica actele că „... a lucrat ca fierar la diferite mașini și a făcut examen înaintea unei comisii ministeriale pentru conducerea unei mașini cu abur”⁶³.

Nicolae Jugănar, sodal tipograf la Tipografia Mureșianu din Brașov,

⁵⁶ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 23, Doc. 125, f. 3.

⁵⁷ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 24 B, Doc. 14, f. 2—3.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ „Meseriașul român”. Brașov, 1866, în *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea 1 (1865—1889). Edit. Politică, București, 1965, p. 433—440.

⁶⁰ Bartolomeu Baiulescu, *op. cit.*, p. 245.

⁶¹ *Arhiva Șchei*, Fond: *Bartolomeu Baiulescu*, caiet George Filip.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Arhiva Șchei*, Fond: *Protocoale*, nr. 198, Ședința din 16 martie 1886, f. p.

vrea să meargă la specializare la Paris după un stagiu de 5 ani în România și cunoscând bine limba franceză⁶⁴.

Bursele pentru străinătate au fost acordate în primul rînd de Asociațiune, devenită acum mult mai puternică, datorită unei donații de 25 000 franci aur⁶⁵ și în al doilea rînd de Comitetul bisericii Sf. Nicolae. Comitetul parohial a fost de acord cu trimiterea unor tineri din Șchei la perfecționare, ajungînd chiar să-i recomande călduros Sinodului arhiepiscopesc din Sibiu, tocmai pentru că din comitet făceau parte profesorii Vasile Glodariu și Ipolit Ilasievici, membri onorari ai Asociațiunii, sprijinitori fervenți ai învățămîntului profesional, din care își vedeau îndeplinit măcar o parte din visul de odinioară. În memoriul trimis cu această ocazie la Sibiu se accentuează importanța deosebită a meseriilor: „Fiind meseriile în genere un ram foarte însemnat al economiei naționale și meseriașii un factor puternic în oraș — de aceea Comisiunea este de părere că trebuie să ne încordăm toate puterile spre a răspîndi meseriile între poporul nostru cît mai mult și a face ca acelea să înflorească⁶⁶.

În același context se remarcă activitatea sodalului George Filip, fiul unei văduve sărace din Șcheii Brașovului. Talent de excepție și animat de puternica dorință de a deprinde tainele artei tipografice, cutreieră pe jos Austria și Germania. Între anii 1892 și 1893 îl găsim la Paris, urmînd cursurile serale ale Școlii de artă decorativă, absolvită cu calificatul „excellent⁶⁸.

Pe lîngă activitatea tipografică, George Filip va face cunoscute prin intermediul „Ligii culturale pentru unitatea tuturor românilor“, eforturile depuse pentru promovarea meseriilor în rîndul românilor transilvăneni. Urmarea acestui fapt va fi creșterea nivelului de bunăstare și cultură a națiunii române din Transilvania⁶⁹.

Întrebat ce intenții va avea după întoarcerea în țară, Filip răspunde modest că „...va încerca să deschidă un stabiliment grafic“, idee materializată în înființarea editurii și tipografiei „Minerva“ din București⁷⁰.

Cîțiva ani mai tîrziu, vizitînd o expoziție în capitala României, organizată de Imprimeria statului, președintele Asociațiunii, Nicolae Petrescu, remarcă un „Probar“, „...care poate servi ca model tuturor tipografilor români⁷¹. Autorul Probarului era tipograful brașovean George

⁶⁴ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 19, Doc. 166, f. 1; adunarea generală din anul 1888 hotărăște publicarea unui concurs în revista „Meseriașul român“, pentru trimiterea unui sodal în străinătate, ca să se perfecționeze „într-o ramură cu nu se află încă în Brașov. Nicolae Jugăraru primește bursa de 150 fl. nu numai pentru specializare la Paris ci ca să viziteze și Expoziția universală din anul 1889.

⁶⁵ Bartolomeu Baiulescu, op. cit., p. 273; în anul 1886, soții Mihai și Eliza Stroiescu din Basarabia, donează Asociațiunii 50.000 franci aur (25.000 fl.), din care o anumită sumă să fie destinată „specializării sodalilor în țară și străinătate“ (Arhiva Șchei, Fond: *Biserica din Cetate*, Doc. 12, Actul de fundațiune al soților Stroiescu., f. 1—2)

⁶⁶ Arhiva Șchei, Fond: *Stipendii*, Doc. 237, f. 2—3.

⁶⁷ Arhiva Șchei, Fond: *Bartolomeu Baiulescu*, caiet George Filip.

⁶⁸ Arhiva Șchei, Fond: *Protocoale*, Nr. 205, Ședința din 18 august 1893.

⁶⁹ Arhiva Șchei, Dos. George Filip, Doc. 6, f. 1.

⁷⁰ Arhiva Șchei, Fond: *Protocoale*, Nr. 205, Ședința din 21 noiembrie 1893.

⁷¹ ASB, Fond: *Sodali*, Dos. 24 A, Doc. 113, f. 1—2.

Filip, al cărui aport în dezvoltarea artei tipografice va fi elogiat în cuvinte calde de președintele Petra-Petrescu⁷².

Învățământul profesional inițiat de Asociațiunea pentru sprijinirea învățăcelilor și sodalilor români meseriași din Brașov, deși nu și-a găsit finalizare în înființarea unei școli industriale românești, a reprezentat totuși un puternic mijloc de instruire cu temeinice cunoștințe practice și teoretice de specialitate și de cultură generală a sutelor de tineri veniți la Brașov pentru a învăța o meserie.

Alături de Asociațiune, în promovarea învățământului profesional brașovean se remarcă bogata activitate a Reuniunii Femeilor Române în direcția perfecționării Școlii de lucru de mină și învățatură pentru fete⁷³ și inițiativa învățătorilor de la Școala primară din Șchei (George Moianu și Ioan Darius) de a înființa Școli de pomărit, grădinarit și împletituri, urmărindu-se orientarea învățământului spre activitatea practică încă din primele trepte ale sale⁷⁴.

⁷² *Ibidem*; cu această ocazie, președintele Petra-Petrescu confirmă că sodalul tipograf George Filip „a călătorit pe jos întreaga Austrie, Germania și Franța, unde a făcut studii serioase în Viena, München, Berlin și Paris.

⁷³ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 399—400.

⁷⁴ Mircea Băltescu, *Contribuții la istoricul „Reuniunii femeilor române” din Brașov în Culegere de studii și cercetări a Muzeului regional Brașov*, I, Brașov, 1967, p. 191—211.

⁷⁵ George Moianu, *Necesitatea și scopul lucrului în școală*, în „Școala și familie”, III. nr. 8—9, 1888, p. 267; Măriuca Radu, *Tradiții ale școlii de pomărit din Șcheii Brașovului*, comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări a Complexului muzeal Golești (25—26 noiembrie 1978).

DER VERBAND ZUR UNTERSTÜTZUNG DER RUMÄNISCHEN LEHRJUNGEN UND GESELLEN — SEINE HILFE BEI DER GRÜNDUNG DES BERUFSSCHULWESENS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die im Jahre 1869 gegründete „Asociația pentru sprijinirea învățăcelilor și socalilor români“ (Verband zur Unterstützung der rumänischen Lehrjungen und Gesellen) stellte ein bedeutendes Ereignis im Leben der Kronstädter Rumänen dar, in ihren Bemühungen zur Ausbildung guter Handwerker. Bisher durften nämlich die Rumänen bloß einige sogenannte „nationale“ Gewerbe ausüben, da die längst überholten und zu einem Hemmschuh gewordenen Zünfte ihnen die Ausübung anderer Handwerke untersagten.

Der Verband hat das Verdienst, die Grundlage für den rumänischen Fachunterricht in Kronstadt geschaffen zu haben.

Infolge materieller Schwierigkeiten und der Interessenlosigkeit der Behörden konnten aber diese Bemühungen dennoch nicht zu Ende geführt werden und auch keine sogenannte „Industrieschule“ gegründet werden. Trotzdem hat der Fachschulunterricht auch in der bestehenden Form vielen hunderten von rumänischen Jugendlichen die Möglichkeit gegeben, ein Handwerk zu erlernen.

CORRESPONDENȚA LUI TIMOTEI CIPARIU PĂSTRATĂ ÎN ARHIVA MUREȘENILOR

MIRCEA GHERMAN

În galeria marilor personalități care au purtat în secolul al XIX-lea lupta de emancipare politică, socială și culturală a românilor transilvăneni, la loc de frunte se înscrie numele lui Timotei Cipariu. Istoriografia noastră a relevat complexa sa personalitate și continuă a scoate la iveală mereu alte aspecte menite a redimensiona profilul marelui cărturar. Astfel la Brașov în Arhiva Mureșenilor se află corespondența sa cu Iacob Mureșianu (1812—1887) cuprinzând variate probleme politice, culturale care trădează permanenta sa preocupare de a contribui la ridicarea neamului său. De asemenea, această corespondență reflectă raporturile și relațiile pe care le-a păstrat cu foștii săi elevi și în același timp stima și prețuirea pe care aceștia i-o acordau. Nu de puține ori Iacob Mureșianu sau Gheorghe Bariț s-au adresat vechiului lor dascăl cerându-i ajutorul și sfatul, recunoaștere a unei autorități și competențe de necontestat. De aceea corespondența pe care o publicăm aruncă o lumină nouă asupra unor aspecte mai puțin cunoscute ale acestei epoci. Consultările reciproce într-o mare diversitate de probleme, care trădează o practică îndelungată, sint și prilejul unor comentarii privind evenimentele politice și culturale, a proiectelor de viitor, preocupările comune.

Dealtfel Timotei Cipariu, care pe drept cuvânt poate fi considerat întemeietor și părinte al „Gazetei de Transilvania” și al „Foi pentru minte, inimă și literatură”¹, în mod firesc a fost și unul dintre colaboratorii cei mai apropiați a acestor publicații. El a acordat tot timpul vieții sale o înaltă apreciere contribuției pe care o avea Gazeta Transilvaniei la desfășurarea evenimentelor, purtând o permanentă grijă pentru bunul mers al foilor brașovene, propagandei sale datorându-i-se un însemnat număr de abonamente.

Pentru Timotei Cipariu presa a constituit întotdeauna un factor de primă importanță în lupta de emancipare a poporului român. De aceea

¹ Este cunoscut faptul, că în călătoria întreprinsă de Timotei Cipariu, însoțit de Gh. Bariț al cărui dascăl și mentor era, spre Țara Românească, s-a oprit la Brașov unde în consfătuiri cu fruntașii obștii românești, Timotei Cipariu le-a dat ideea și directivele necesare pentru începuturile presei brașovene „Foaia Dumnicii” urmată de „Foe de săptămână” și apoi „Gazeta de Transilvania” și „Foaia literară”. Tot el este cel care trimite brașovenilor pe trei din cei mai buni discipoli ai săi. Gh. Bariț, Iacob Mureșianu și Andrei Mureșianu, care să le susțină acțiunile: ziarul și școala pentru români. Vezi Mircea Gherman, *Gazeta de Transilvania*, în „Astra” Brașov, nr. 3, 1968; Timotei Cipariu, *Jurnal*, cu un studiu introductiv de Maria Protase, Cluj, 1972.

depune eforturi susținute pentru crearea unei ziaristici românești, idee care îi aparține². Și astfel după ce, la 12 martie 1838, *Gazeta de Transilvania* și-a început apariția, la 1 august a aceluiași an, Timotei Cipariu începe demersurile pentru înființarea și la Blaj a unui ziar românesc. Teama autorităților de această „armă politică” este evidentă, consecința fiind tergiversarea acordării aprobărilor și a comunicării lor, timp de peste 8 ani. Ziarul blăjean „*Organul luminării*”, ziarul lui Timotei Cipariu, apare începând cu 1 ianuarie 1847³.

Cu toată grija pe care trebuia să o acorde ziarului blăjean, aflat în atenția autorităților, Timotei Cipariu rămâne un participant activ și în viața foilor brașovene, precum și aproape de preocupările foștilor săi discipoli.

În anul 1850, când *Gazeta Transilvaniei* rămăsese ultimul bastion care mai păstra vie flacăra revoluției, autoritățile absolutismului ce se reinstaura își concentrează atenția asupra ziarului urmărind desființarea lui. Pretextul este găsit în refuzul redactorului Gheorghe Bariț de a înceta publicarea rapoartelor despre luptele purtate de revoluționarii români în Munții Apuseni și astfel la 13 ianuarie 1850 el este suspendat din funcția de redactor.

În acest moment greu, Iacob Mureșianu are inițiativa salutară ca, la 23 ianuarie 1850, să ceară el, dreptul de redactare în continuare a foilor brașovene. Deoarece și Iacob Mureșianu se afla în directă atenție a poliției habsburgice pentru atitudinea sa revoluționară, formele sînt mult tergiversate, dar negăsindu-se un pretext legal trebuie pînă la urmă să i se acorde aprobarea și astfel la 9 septembrie 1850 *Gazeta Transilvaniei* re-apare sub redacția sa⁴.

De acum înainte Timotei Cipariu se va adresa în toate problemele publicistice lui Iacob Mureșianu. În Arhiva Mureșenilor se mai păstrează un număr de 16 scrisori pe care le publicăm* și din cuprinsul cărora rezultă că tot timpul cei doi cărturari au purtat o intensă corespondență — în parte pierdută — comunicîndu-și reciproc greutățile, făurind inițiative și dezbătînd problemele vitale ale timpului.

Desprindem din scrisorile care s-au mai păstrat, în primul rînd, preocuparea pentru propășirea învățămîntului românesc transilvănean, ca una din armele importante în lupta pentru drepturi politice.

O inițiativă a lui Iacob Mureșianu din anul 1853, pentru înființarea unei școli românești de agricultură este urmată de publicarea apelului lansat de el în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”⁵, oferind jumătate din „venitul curat” al *Gazetei* pentru înființare. În continuare, Iacob Mureșianu întreține o intensă corespondență pentru obținerea de fonduri, materiale didactice și documentare privind forma de organizare⁶. Totodată

² Ioan Rațiu, *Timotei Cipariu, Viața și activitatea lui*, Blaj 1905, p. 46—48.

³ Ioana Botezan, *Contribuția lui Timotei Cipariu la dezvoltarea ziaristicii românești din Transilvania în preajma anului revoluționar 1848*, în *Apulum*, VII, Cluj.

⁴ Pentru detalii vezi: Mircea Gherman, *Momente decisive în existența „Gazetei Transilvaniei”*, în mss.

* Mulțumesc și pe această cale colegii Măriuca Radu pentru ajutorul dat la transcrierea corespondenței.

⁵ „Foaie pentru minte, inimă și literatură” nr. 9, 3 martie 1854.

⁶ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor* (în continuare: A. M.), Doc. 1104, 6290—6300, 1307.

el cere sfatul și își asigură colaborarea vechilor săi dascăli, Simion Bărnăuțiu⁷ și Timotei Cipariu.

Din scrisoarea lui Timotei Cipariu datată 8/20 martie 1855⁸, ca răspuns la o scrisoare de la Iacob Mureșianu, rezultă unele neînțelegeri survenite, privind această inițiativă. Coroborată cu celelalte documente, scrisoarea ne conduce spre concluzia că pentru obținerea aprobărilor legale, Iacob Mureșianu care cunoștea dificultățile legate de înființarea unei școli românești superioare, a căutat, pe de o parte, să ascundă adevărata intenție și, pe de altă parte, să-și asigure față de autorități și garanția sprijinului oficial al bisericii române.

Totuși guvernământul sesizând importanța acestei instituții pentru emanciparea românilor transilvăneni, nu acordă aprobarea și astfel fondurile strinse sint dirijate de Iacob Mureșianu spre o altă valoroasă inițiativă: înființarea unei Academii de drept cu limba de predare română.

Din același răspuns al lui Timotei Cipariu rezultă și circumspecția cu care episcopul blăjean primește această inițiativă, preocupat fiind mai mult de riscurile unor sacrificii materiale.

Scrisoarea din 6/18 mai 1855⁹ consemnează o altă acțiune comună întreprinsă de Timotei Cipariu cu ajutorul și colaborarea lui Iacob Mureșianu, înființarea unei școli de fete în Blaj. Încă dinainte Iacob Mureșianu îi dăduse indicații privind funcționarea școlii, bazat pe experiența școlii similare înființată de Reuniunea Femeilor Române din Brașov. Școala se va înființa, corespondența care continuă să trateze acest subiect urmînd însă și mai departe timp de 10 ani, tratînd diverse probleme de funcționare a ei. Timotei Cipariu îi cere încă de la început lui Iacob Mureșianu și recomandarea unei persoane potrivite pentru conducerea școlii și, în continuare, cadrele didactice necesare¹⁰.

O scrisoare de o deosebită semnificație este datată 24 decembrie 1855 și se referă la conflictul intervenit între Andrei Șaguna, pe de o parte și Iacob Mureșianu și Gheorghe Bariț, pe de altă parte.

La data de 5 decembrie 1855 Andrei Șaguna emite o circulară¹¹ prin care interzice clerului ortodox să cumpere și să citească *Gazeta Transilvaniei*, *Foaia pentru minte, inimă și literatură* și *Calendarul* lui Gheorghe Bariț. Lovitura era foarte grea, periclitînd însăși viața foilor brașovene care în acea perioadă ajunseseră de mare importanță, fiind larg difuzate pe ambele versante ale Carpaților.

Din 1850 prestigiul *Gazetei* crescuse neconținut, devenind cu adevărat „un organ al tuturor intereselor naționale”¹². Ori circulara lui Șaguna, pe lângă numărul mare de cititori pe care îi îndepărta forțat de *Gazetă*, inevitabil ducea la posibilitatea unor confuzii și interpretări greșite, dăunătoare cauzei românilor.

Acțiunea lui Șaguna rămîne în istoria noastră ca o pată, cu atît mai mult cu cît timpul a descifrat adevăratele substraturi ale ei: înlăturarea concurenței pentru *Telegraful român*, organ de presă înființat de Șaguna,

⁷ *Ibidem*, Doc. 1982.

⁸ *Ibidem*, Doc. 2066.

⁹ *Ibidem*, Doc. 2067.

¹⁰ *Ibidem*, Doc. 2066, 2067, 2070, 2071, 2075, 2076.

¹¹ Gheorghe Tulbure, *Mitropolitul Șaguna*, Sibiu 1938, p. 195—201.

¹² A. M., Doc. 841.

aservit întru totul politicii sale conciliante față de Curtea Imperială, precum și sabotarea rolului de mentor al activității publice naționale pe care îl deținea în acel timp Gazeta Transilvaniei.

Indirect, prin circulara sa, Șaguna dădea un certificat de înaltă ținută politică și patriotică foilor brașovene și redactorului lor.

Motivele invocate de Șaguna apar astăzi și mai clar ca pretexte. Astfel el reproșează lui Iacob Mureșianu că și-a permis să critice amestecul bisericii în învățămînt, unul din punctele la care Șaguna ținea mult.

Este evident că prin această critică Iacob Mureșianu ținea mai departe și anume la amestecul bisericii în politica națională, principiu pe care îl va formula direct 10 ani mai târziu spunînd: „arhieriei pe teren politic — național, sînt numai persoane private și numai ca atare pot să lucreze și nicidecum ca mandatarii națiunii. Aceia că dinșii sînt capete bisericești nu-i îndreptățește de fel ca ei să fie *de jure* și capetele națiunii române”¹³.

De asemenea, Șaguna îi reproșă publicarea în gazetă a unei note provenită de la un corespondent din Banat, dascăl, care plin de legitimă mîndrie patriotică scrie că „elevii săi mai bucurosi citeau gazeta decît ceaslovul”¹⁴.

Pe Gheorghe Bariț îl acuza că în *Cronica Transilvaniei* publicată în Calendarul pe 1856, referindu-se la soborul eparhial din anul 1850, a apreciat că „...avu numai aceea însemnătate mare că întru același sobor fu reprezentat nu numai clerul ci și poporul...“.

Această grea lovitură, prin interdicția adusă unui mare număr de cititori ai gazetei și mai ales a curentului de opinie care inevitabil trebuia să-l producă în mase, punea în pericol însăși existența ziarului și prin el singura tribună de luptă a românilor transilvăneni care rezistase după revoluție. De aceea atît Iacob Mureșianu cît și Gheorghe Bariț se adresează vechiului lor mentor Timotei Cipariu cerîndu-i sfatul și chiar mai mult, sprijinul direct în eventualitatea că vor fi nevoiți a pleca din Brașov.

Timotei Cipariu răspunde la 24 decembrie 1855 lui Iacob Mureșianu, dar adresîndu-se ambilor deoarece „...de astă dată n-am a vă scrie separat unuia și altuia, decît prea puține, iar cele mai multe se potrivesc pentru amîndoi. Deci citiți-le amîndoi, că frați sinteți, inimile vă sînt unite, nu numai interesele, și acum mai mult decît niciodată să fiți de o înțelegere pentru că *vis unita fortio*, și doi ochi mai multe văd decît unul”¹⁵. Continuă, încurajîndu-i să reziste în atitudinea lor pe care o consideră dreaptă și folositoare poporului român. Criticile gazetei le apreciază ca fiind juste chiar și atunci cînd s-au referit la blăjeni și biserica unită urmărind întotdeauna „...să ne ajutăm și să ne adunăm unul către altul că... numai unirea într-un cuget și într-o animă e puterea și interesul nostru comun”. Îi asigură și de posibilitatea unui plasament la Blaj pentru cazul extrem, dar insistă să reziste la posturile lor pentru că „...dumneavoastră știți bine că foarte mult ați folosit unde sinteți și dacă veți merge de acolo întinericul rămîne după dvs.”.

¹³ *Ibidem*, Doc. 787.

¹⁴ Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 197—198.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A. M., Doc. 10.858.

De o intensă preocupare de colecționar dă dovadă Timotei Cipariu, referindu-se în scrisori la schimburi și procurarea de cărți. Astfel el menționează unele cărți valoroase ca Dion Fotinu: *Horéatis pateás Dakias*, Viena, 1819 în limba greacă sau manuscrisul unei evanghelii din arhiva din Șcheii Brașovului, pentru care manifesta un inetres deosebit. Sînt noi dovezi ale vastei arii de preocupări a eruditului cărturar blăjean în permanentă căutare de argumente în lupta de emancipare a românilor transilvăneni¹⁷.

Un alt exemplu al acestor variate preocupări le găsim în scrisoarea de la sfîrșitul anului 1859¹⁸ referitoare la poezia pe care o trimite spre publicare lui Iacob Mureșianu.

În mod special el cere redactorului brașovean ca în cazul „de o veți afla destul de interesantă să o publicați, însă fără nume, că știți că io nu voiesc să figurez ca poet...” cerere pe care ține să o justifice și cu modestia unor explicații care plasează toate încercările sale poetice la nivelul divertismentului¹⁹.

* *

Atunci cînd Sextil Pușcariu considera pe Timotei Cipariu ca „părinte al filologiei române” el dădea girul unei mari autorități, activității înaintașului său direct, prin aceasta însă nu epuiza caracterizarea complexei personalități a „cărturarului-patriot” care nu a ezitat să abordeze orice domeniu pentru a putea contribui la progresul și realizarea idealurilor poporului român.

¹⁷ *Ibidem*, Doc. 2068.

¹⁸ *Ibidem*, Doc. 2073.

¹⁹ Vezi M. Gherman și M. Radu „*Timotei Cipariu despre propria sa poezie*”, în „*Astra*” Brașov, nr. 3, 1978.

ANEXE

1

Blaj, 4 februar (1)853

Lui Ioan Faur profesor gimnazial de matematică încă, nu-i veni ră nici un număr din Gazetă cu toate că l-am prenumărat de mult și trimițând cei 40 fl. cu data de 18 ianuarie l-am specificat ca pe unul care plăti prețurile înainte, pe 1 Semestru.

Deci mă rog, ca să faci a se îndrepta sminteala la Expeditură, către care nu mă adresai din cauza, că am de a mai însemna și alte amănunturi.

Totu cu asta ocaziune: să se trimită Gazetei și Foaia din capăt lui *Filonu Orbeanu*, paroh român, pr. *Radnat* la *Kis-Iklaud*. căci a depus prețul ei la mine pe anul întreg.

Poftim! Hoție rafinată ca în London etc. Ieri pînă ce fusei la prînz (la Seminar). cineva cu o cheie a casei mele vechi, ce o pierdusem înainte de Crăciun se băgă în casă-mi și-mi cărăuși frumușel: 2 pugilare cu 7 fl., dintre care 5 fl. erau pentru Gazetă aduși numai mai înainte de studenții din a 8-a, un inel de aur în preț de 5 galbeni și un orologiu de buzunar de argint aurit de pe perete. Am dat în urma hoțului pe care zace cea mai mare suspiciune, dar încă-i lucru ajuns.

Ce produse articolul cu călugării! Se tipărește în chip de refuzare a lui un cerculariu în care se încunoștiințează preoții și cei căsătoriți cam: ca să se gătească, care din studiu va avea plecare să poată concurge la profesorate, pe cînd mă mai supără amenințările auzite pre acel articol, dar adevăratele celor scrise va fi unul din acestea vacante, poate se va trimite tipărit oficios. Foarte bine, nu tot rămîne.

Vă însemnasem mai alaltăieri, cum că nu se poate mijloci balul spre fundul Scolastic nici la rugarea Comisarului care cum (Boemu-de Jub.) în casele de la Poartă.

Acum se face poimîine (adică în 16 februarie s.n.) unul pe fundul Reuniunii în casele lui Lădoi în Petrisatu, fiind D-na încă tot acasă, numai dînsul e la Cluj. Se vor trimite acuși cele de trebuință după dînsul, nouă nu ne dete nimic că ne da statul. Bani restanți de renumerațiune, nu-i voi putea pînă în martie trimite toți, căci noi din decembrie numai căpătăm pînă atunci plate-ne.

Puserăți, că va urma după Ipopotamu dar cînd? nici io nu știu. După negurile cele groase urmară zile senine călduroase mai ca de primăvară, după aceste, Domnesc, mai de o săptămînă vinturi ca niște uragane. A propoz' cu M. — în loc de o cămilă se punea în arctic. Ipopot. 4 cămile, aude-va pre mare.

Salutare e frăție.

Ce format plăcut dădurăți G și F. care se înfrumusețează prin tiparul cel neted cu litere.

T. CIPARIU

Banii pre calendarie. i-am trimis de-a dreptul la Römer și Kamner, de unde le promisem. Ordinațiunea dspre scumpirea tabacului ținută la Oficiolat pînă la 1 februarie sigilată, stîrnise în zilele penultime ideea devaloarei bancnotelor, să fii văzut alergături încoace și încolo, predîndu-și țidulele care le avea grămădite. Neguțătorii, boltașii, speculanții se folosiră binisor de astă mișcare.

Io ca unul, care mi le cam așezut în vacațiuni nu avui multă batere de cap.

Același

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.062.

2

Domnule,

Alătur aici 5 fl. într-o bancnotă, pentru Sem II. 1853 din Gazeta și Foaia. Cu același prilej, deși cam tirziu, voiesc a vă însemna puținele la cele din scrisoarea D.V. din 28/1. Și mai întîi vă mărturisesc durerea, de a nu pot fi în

stare a vă împlini acelea ce D. Mihăli, ziceți. că v-a promis în numele meu. și după care a-ți fi publicat într-unul din numerii Gazetei. Io însă nu vă opresc nici nu vreau a vă imputa că ce ați publicat unele asemenea promisiuni, înainte de a le avea în scris de mina mea; folosiți-vă, dacă vă socotiți de folos cu ele, fără împiedecare, numai cît apoi să nu fie obligatorie pentru mine. Stările mele împrejur, unele respecturi și ocupațiuni nu mă iartă a lua parte activă în jurnalistică, însă nici nu mă opresc a mă folosi după templări; în scurt nici nu mă pot obliga, nici nu voi a mă lepăda de tot, ci las timpului și cercutarilor în cît vor aduce cu sine cum se templă anul trecut cu scrisorile din Italia, în care mi-a părut rău că au intrat atîtea smentele tipografice. În cît pentru că scrieți de ortografie, eram într-adevăr plecat să vă trimit ceva-și precum și însemnasem ceva pe hîrtie, ci văzînd, că numai decît ați publicat vreo două alte lungi disertațiuni ortografice, socotim de prisos a vă mai trimite și pe a mea nu că doară aș fi de o părere că autorul acelor, precum nici nu poate fi, ci întru interesul al însăși Gazetei, ca să nu se dezguste publicul văzînd atîtea și atîtea ortografii. fiind chiar interesului D.V. a nu-l încărca cu materie uricioasă, pre cum sint fără îndoială, pentru cea mai mare parte dizertațiunile fililogice.

Pentru D.V. în parte, aflai că de la un timp, în care vă apropiarăți foarte cu ortografia Gazetei de sistema mea. așa încît nu mi se vede trebuința să vă dau o nouă îndreptare; cu toate acestea de ve simțiți în citu-va a mai avea lipse, binevoii a cerceta în Foia pentru minte, Sem. II a anului 1841. în care Redactoriul de atunci a tipărit întreg opusul meu sub titlul: *Estractu de ortografia*. Incețarea organului precurmă propusul meu de a dezvolta în *Principia* și partea de ortografie mai pre larg, *pre care însă* acum o voi deduce în elementele istorico-critice despre limba română orientală.

Avusem de cuget, precum spuseseam lui Mihăli, să vă trimit Eclogele lui Virgiliu traduse de Br. Basiliu Pop; ci apoi cercetîndu-le mai aproape, aflai că numai Ecl. IV lipsește cu totul, ci a VI și XX sînt imperfecte, a VII, VIII, IX neemendate, iară cele dintîi, I—III.V. măcar că sînt și perfecte și emendate, sînt într-un stil și într-o limbă scrise, cît trebuie să mă îndoiesc, oare din publicarea lor cîștiga-va ceva numele autorului și literatura noastră au nu. Cu toate acestea vă trimit copia Eclogiei I. D-voastră judecați de e demnă de a se publica, au nu, și faceți precum veți vrea sub responsabilitate D.V.

Vă mai adaug și din Diplomatoriu 3 bucăți în origine, din care să judecați, dacă argumentul lor vă poate interesa. Mihăli bolnăvîndu-se n-a putut îngriji despre copiere și pre aici au cam uitat oamenii a ceti și scrie cu ciriliane.

Fii sănătos

Blaj, 23 Jun. 1853

T. CIPARIU

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.063.

3

I Blaj, 25 decembrie 1855 s.v.

Domnul meu,

Alăturîm aici 5 fl. în 1 Bn., prenumerațiunea mea pe 1 Sem. 1854 al Gazetei și Foaie, vă adug și continuarea din Eclogele fostului B. Pop. Ecl. a V a, că a IV a lipsește și n-a fost tradusă niciodată, precum însuși repausatul mi-a spus. Vă mai adăugeam și pre a VI a, ci trebui să încet astăzi cu scrierea ne simțîndu-mă pre bine după ceremonialele bisericesti, ci va urma cu altă ocaziune, măcar că vă mărturisesc și acum, că io nu numai sint mulțumit cu traducțiunea, limba și versificațiunea autorului încă și în cele pîn-acum tipărite care erau revizuite și curat scrise de mina autorului, cu atît mai puțin cu cele următoare, care sînt păstrate în starea cea mai crudă cum le-a însemnat pentru compozițiune lăsînd locuri albe, uneori chiar și numai înfia literă a cuvîntului scriînd, — ci neci vi le-aș fi trimis, de nu vedeam că și D.V., și altora unora plăcu. De unde io și acum vă repet, că din partea mea sînt prea bucuros a vi le împărtăși pînă în capăt și voi și face de nu mă veți opri de aici înainte; însă precum io nu-mi arog nici un merit întru publicarea lor, așa io vă încredințez cu discrețiunea înreagă; să faceți cu ele cum veți socoti mai bine. Asta vă însemnai pentru ca să nu vă speriați văzînd cele următoare. în

care io, ca și pînă acum, numai în **Ortografia** voi face schimbare încît să contrarieze celei de acum și mai bine, iar cuvintele le las neatinse. Oare supleni-voi cele lăsate, încă nu sînt determinat, voi vedea mai tîrziu; care de voi face, le voi închide înre paranteze.

O provocare călduroasă de a se prenumăra la Gazetă a îndreptat-o D. Epi(scop) către clerul în Nr. Consistor 1186 de 18/30 Dec. 1853, la care io vă poftesc un rezultat cît se poate de îmbucurător.

De numărul exemplarelor în care se va tipări Gramatica încă nu s-a determinat, că încă nu au sosit trimiterile din mai multe părți de unde s-au înștiințat că se vor trimite D. Voastre însă vă sînt atît pentru descriere cît și pentru repetitele publicări prea mult îndatorat și mă voi nevoi a vă merita acea bunăvoință cu servițiuri din partea mea.

Salute D-lui Barițiu de la mine, și-i spuneți că-i voi **răspunde** acuși la scrisoarea Domniei Tale; și la toți vă poftesc an nou fericit, însemnîndu-vă cu toată cuvenenția

A.D. Voastre

prea plecat

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.064.

4

Blaj, 8/20 martie 1855

Domnule,

Pe foaia de dincolo-ți închid o copie de pe o scrisoare Gubernială din 9 martie a.c. către Exc. Sa. în privința unei școli Agronomice. Exc. Sa mi-a încredințat să ți-o comunic. după ce i-am împărtășit despre scopul D-tale, ce mi-ai arătat în scrisoarea mai din urmă. Și nu e îndoială, că raportul Prefectului cerculariu din Brașov către Locotenentă se bazează pe declarațiunea D-tale în privința scopului arătat. După ce Exc. sa pînă acum încă niciodată nu s-a daclarat, că ar avea de cuget a înființa deintru al său o Școală Agronomică, nici că ar fi promis teritoriu gratuit pentru o economie de muștră, așa se află în cea mai neplăcută strimtoare sau să promită ce n-a promis pînă acum, sau să nege a fi promis cîndva de altfel.

Deci Exc. Sa înainte de a răspunde la Guberniu dorește a lua de la D-ta o **Declarațiune** în ce tip te-ai declarat înaintea Prefectului cerculariu din Brașov, ca să poată cunoaște măsura pretențiilor ce se făcu Exc. Sale, și aș da un răspuns categoric.

La toată întîmplarea, mie mi se pare, că Prefectul nu te-a înțeles bine, sau D-ta nu te-ai declarat destul de clar căci din scrisoare Locotenentei se pare, că Locotenenta crede cum că Exc. Sa vrea să ridice o Școală de Economie grandioasă, regnicolarie, ca la Keszthely etc. de care Exc. Sa nici nu poate să viseze știindu-se enormele spese ce i s-ar cere. Eu însă nu pot crede că D-ta ai fi băgat astfel de idei grandioase în capul Prefectului. ci numai că ai grăit de un fond pentru aplicarea unui profesor de economie pe lîngă școlile din Blaj, sperînd că Exc. Sa va aplacida puținul loc pentru exercițiul școlarilor în praxi, care nu ar fi cu greutate.

Fii bun și grăbește a trimite cît mai în grabă acea declarațiune către Exc. Sa, și așa formată cît să o poată și așterne C.R. Locotenentei.

Al dv. prea plecat

T. Cipariu

(în lb. germană) Din relatările Guberniului din Sibiu, primarul orașului a constata că Dv. arătați un interes foarte viu pentru înființarea unei școli agricole în Transilvania și că ați fi de acord ca pentru înființarea acestei școli să puneți la dispoziție în mod gratuit pămînturile necesare. Această hotărîre patriotică a Exc. Sale corespunde întru totul dorințelor Primăriei Sibiu, care se găsește în situația plăcută de a asigura pe înălțimea voastră de cea mai caldă susținere în această întreprindere socială folositoare.

Primăria din Sibiu este și dispusă să informeze pe înălțimea voastră despre experiența altor școli agricole din alte județe, dacă înălțimea sa dorește aceasta.

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.065.

5

Blaj, 6/18 mai 1855

Domnul meu,

Am primit la timpul său, va se zică înainte de vreo 10 zile mult prețuita D.V. scrisoare împreună cu acelușel. Ci a vă răspunde mai curînd nu-mi fu cu puțință, în săptămîna dintîi după primire neîntîlnindu-se consistoriu, după aceea în Consistoriul următor pentru mulțimea altor cauze mai personale neputîndu-se referi și așa numai în Consistoriul de marțea trecut în 3/15 mai se putu lua la cercetare. Ci a vă scrie în aceeași zi încă nu-mi fu cu puțință, așa rămase lucrul pe azi.

Acuma dară vă înștiințez, însă tot numai scurt. 1) cum că înștiințările împărțite fură primite de toți cu multă mulțumire, oamenii noștri de ar fi fost mai galanți, ar fi votat Reuniunii o adresă de mulțumire, însă cum sîntem noi, nu ne prea taie prin cap galanteriile fine, cu toate astea D.V. aveți bunătate în numele nostru a împlini acest defect prin cuvînt. 2) Școala se pofteste să fie nu numai de lucru, ci și de lucru și de o educație mai aleasă, pentru care Viena ar fi mai bună pentru noi, numai cît ne prea știind românește la început ar simți greutate. Noi ne încredem în D-voastră despre calitățile persoanei, și mai ales dacă Reuniunea o va primi cu obligațiunea de a da învățătură nu numai în cele domestice, economice, dar și în limbi, cunoștințe aritmetice, istorico-geografice, caligrafia, nu știm dacă va putea și în muzică, desen etc.

De unde înainte de a vă trimite un plan de la noi, după aceste idei mai bine ați face să ne trimiteți D.V. unul gata sau de Reuniune sau de însăși Candidată lucrat, ca să-l cercetăm și noi dacă va răspunde împrejurărilor de aici, pentru că mărturisind ce este adevărat noi nu prea ne ocupăm cu teoria educației sexului al doilea, fiind și neînsurați și... și..., noi mai lesne am știi judeca dacă o persoană e bine educată, decît să o educăm; cu feciorii e altceva. 3) Tot ce se poate promite din partea noastră e: **Quartiru** cu 2 odăi și între ele tindă cu curte și grădiniță, nou și curățel. — 200 fl. pe an de la orașeni poate încă va căpăta ceva, ci încă nu s-a făcut vorba, iar ce mai rămîne censul fundațiunii peste 200 florini, fiindcă totul s-a capitalizat, se va întoarce spre înmulțirea dotațiunii, ținerea Quartirului în bună stare, premii, requisițe; ci quantul acele încă nu ne este cunoscut, pentru că Guvernul nu ni s-a împărțit; ci acum s-a scris din nou precum și la 1 octombrie să se afișeze plățirea înțelesului 4) Contractul se poate face pre cîți ani va vrea candida, numai să fie aplicată a-l ține și a-l împlini.

De Comitet însă voi scrie cît mai curînd și sper că vă voi trimite o listă mări-cică de dame deși nu tot de cele cu saloanuri. Vă mai adăugăm necesari **bagatele** să le folosiți care și cînd veți voi. În ziua de Rusalii vom serba restaurarea Mitropoliei, imnul ce se va cînta, vi-l voi trimite îndată după tipărire, pîn-acuma e numai în cap. Ce ai făcut din 10 coale 100? Au doară așa am scris? Partea I care e gata cu coala 5 ce e sub teasc, țî-o voi trimite cu cantata.

Prea plecat

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.066.

6

Blaj, 18/30 nov. 1855

Domnul meu,

Am citit și a doua oară mult prețuita D.V. scrisoare din 9/21 ale acesteia și m-am odihnit; fără de dînsa eram mort și supărat foarte, nu numai că simțeam oarecum că colcăia ceva pe acolo fără de a știi eu, ci și pentru că suna pe aici și

alte informațiuni. Curaj! Și eu încă sper bine. De-ți va grăi cineva după acestea că Blajul, sau chiar eu, nu te va susține în cele ce ai început și lucr. spune-i oblu că minte. A proiectat cineva ca să ne declarăm R-nei; cum că dintr-asata și altă cauză nu primim ajutorul promis

Asta nu se poate, ain zis și zic, pentru că cauzele aduse nu-s adevărate, apoi R-nea nu e n. unită ci de ambe confesiuni și fundul ei de la amîndouă s-au adunat, măcar că R-na șede în Brașov. Uniții contribuירă nu din confidența în Brașoveni ci din confidențe în D-ta și familiei D-tale. Uniții acum au drept la ce a promis R-nea și aceștia de nu-și va plini promisiunea, vedea cum își va apăra onoarea.

Iară resignă unui drept, spre a face plăcere neuniților, Blajul nu va face niciodată.

Însă ori să vă țină R-nea cuvîntul ori nu, Blajul va face școala proiectată oricît va costa, așa că așteptăm să vedem de unde va ieși lucrul. La S. pot să sucească lucrul, că influența S-uiștilor e mare; că apoi vom apuca de lucru. M-a nu s-a supărat, că noi nu ne vom trage cuvîntul, nu numai D-a ei să voiască la întimplare.

Io înțelegi, că se poftiră să dai numele și a corespondentului C., de care d-ta nu pomeniști. Ce secătură! Ca și cînd S-uiștii nu ar ști și fără de a întreba, că cine e Corr C. din Bl.

Lasă ca de altădată, nu voi suscrie numai o literă ci și 14 dacă vreau; ca să nu-și sfarme capul cu gaciture.

Apoi las'să nu întrebe pe mine că ce e Mitropolia română, și eu le voi explica cu acte oficioase din Sibiu, Viena și Roma. De aceea am scris „romana națională, independentă numai de la capul bisericii văzut care e la Roma”. Oamenii aceia umblă după nevoia omului. nu alta și crapă, că noi am căpătat Mitropolie, nu ei. Ce ar face Doamne! Ce-o fi căpătat ei! Cum ar striga ei că e romana, națiunile? etc. caeterorum. Mult am pierdut, adevărat, și nu pot de necaz nici în somn să se odihnească, ci în deșert să ferenu, că ce e scris e scris. Iar că vreau să-și răsufle amarul pe capetele noastre și caută noduri în papură, arată numai amarele pierdute iluziuni și puși în umitatea lor. S-au n-au cerut și ei împreună cu noi Mitropolia de la A. Iulia romană, națională? Iară cum e aici, poftim primească-o, și să mai zică că n-a fost dorită de toată națiunea. Au poate n. uniții credeau că uniții vor da mîna ca Mitropolia să fie n. unită?..... de au crezut una ca asta. Si placuit tunc placeat et nunc, au să-și fie holbatul holbanului, pre ce și-au dat banului din proverbe.

De extractul circulariului voi spune lui M. că materia asta probabilitatez nu se va decide în S, ci mai sus.

Cînd îmi vei scrie, să nu uiți a supleni phrasul nemțesc io știu că în toate-s numai în păr și în dinți Iarăși mai însemnez că nu pretind să-mi scrii nici des nici prelung, ci doresc numai, ca în obiecte flagrante ca aceste de acum să mă înștiințezi cu două trei cuvinte, ca să nu stau pe spini. Altfel te încredințez că nu sînt prea curios.

La un punct îți voi răspunde după ce voi primi răspuns de la B. și voi raporta Arhiepiscopului.

Al D-tale

prea plecat

T. Cipariu

P.S. Salutare la toată familia D.V.

Idem

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.067.

Am primit în minutul acesta scrisorile amîndouora și nu știu la care să încep mai întîi a scrie, că de astă dată n-am de a vă scrie separat unui și altuia, decît prea puține, iar cele mai multe se potrivesc pentru amîndoi. Deci citiți-le amîndoi,

că frați sinteți, **animile** vă sînt unite nu numai interesele, și acum mai mult decît niciodată să fiți de o înțelegere, pentru că vis unita fortio, și doi ochi mai multe vād decît unul.

De plesniture din 5 decembrie auzisem și mai înainte, ci cu ochii nu o putem vedea, căci nu se dă din mină. Să o facem cunoscută Arhiepiscopului și altor, pentru ca să vadă cu ochii ce se lucră, și la întimplare de lipsă să pună mai cu certitudine umărul, convinși fiind că nu e glumă. Impresia fu neexprimabilă, măcar că cu toții eram convinși, că lucrul nu va fi numai o bagatelă, însă totuși văzînd pe hirtie, nu puturăm să ne mirăm de audacia omului ca să ridem mai mult.

Cu toate astea opinia mea este ca să ne purtăm cu multă luare aminte, ca să nu se zică: că amîndouă părțile ne-am pierdut capul. Deci ce va face pentru Gazetă va trebui să fie foarte moderat; lasă pe pamfletar dacă vrea să-și facă de cap. Spre sprijinirea Gazetei ar ajuta prea mult recomandarea de la Oradea, ci de acolo io sperez nimica, zic io adică pe cit io cunosc nu știu însă dacă mă înșel, ci atita știu, că Episcopul e amărit pentru cele ce s-au publicat într-însa în contra-i și mi-a spus astă-toamnă categoric, că la Gazetă nu va mai trimite nimic. Alta e cu noi, care deși din cînd în cînd am aflat cite o frîscă bunîșoară într-însa, ci noi sîntem învățați cu necazul, și știm desigur că n-ați vrut să ne pișcați din răutate, ci numai să ne socotiți vrednici de mustrare. Cel puțin io sînt omul păcii și nu pot să slujesc decît pacea și dragostea între frați, să ne iubim și să ne iertăm, să ne ajutăm și să ne adunăm unul către altul, că numai acesta e adevăratul spirit al creștinătății și numai unirea într-un cuget și într-o animă e puterea: și interesul nostru comun.

Mie mi-ar părea rău încetarea Gazetei sau măcar restrîngerea ei, că ne-a fost și ne este un organ așa zicînd așa de lipsă ca plînea de toate zilele și ne-am dedat cu ea. Iar în locul ei nu poate nimeni nimica să apromită. Din parte-mi, puțin cit am fost redactor, m-am săturat. Ce-am tras eu în doi ani pe lingă ale D-voastră, eu n-am spus, numai D.D-zeu știe, am înghițit și n-am spus la nimeni. Iar ca să mă apuc a doua oară, n-am nici măcar curaj, că afară de spese multe, ce știți cite trebuie la o Gazetă, și fără asigurare de scoaterea lor, mai sînt de lipsă miini de lucru și capete înțelegătoare și mărturisindu-mi opinia, pe lingă toată lauda inteligenței de aici, eu nu aflu decît numai pe unul care într-adevăr să fie și capabil încît va fi cu voia de a lucra la Gazetă. Siliți-vă doară a o ține pînă cînd veți putea, noi încă vă vom sprijini după putință. Iar de nu veți mai putea, și totuși veți vrea să continuați, nu vă rămîne decît să veniți aici. Interesul privat al D-lor V. nu mult se va putea ajuta deocîndată venirea aici, pentru că posturile de aici sînt sărace cum știți, Arhiepiscopul însă are bună sperare; că vrea să dobindească o dotațiune însemnată, pentru Cancelaria dieceșeană, care sperare de va fi încununată de efortul ce-l dorește, atunci e bine, și vă asigur eu că pe amîndoi vă va chema înapoi și vă va pune în posturi, cit veți putea fi binîșor mulțumiți. Posturile sînt bine înzestrate după proiectul de aici, însă întrebarea ei, cit se va aplacida? pentru exemplu: Directorul Cancelariei, care e postul dintîi, e proiectat a o avea cit prepozitul Metropolitan, și așa cele atitea gradațiuni mai în jos. O să vedem, atita numai că nici capitalul Metropolitan nu e definitiv format și plățile sînt încă tot cele dinainte cum le știți. Eu din parte-mi mărturisesc că n-ați dori nimic mai tare în lume, decît să vād inteligența noastră cea mai de frunte, cu cap și cu animă aici la Scaun. Credeți-mă, că eu numai așa pot spera că Mitropolia va putea să-și țină rangul ei, lucrînd și însuflețit, mergînd înainte cu talente mari, cunoștințele exacte, lucrare neostenită, căldură învîpăiată, cunoștința de lume și caracter neînduplecat. Numai așa se poate forma și ține noua generație. Mediocritățile sînt bune, numai cînd nu ele poartă cîrma ci servesc ca miinile și picioarele capului. Ce folos, că ai noștri pe aiurea se irosesc fără mulțumire! Cînd împreună și conduși de un cînteles înțelept într-un loc și la vatra pîrintească ar putea să facă minuni, iar așa cum sîntem răspîndiți în toate unghiurile, și cită putere avem încă ni se aduce în pulbere și cu puțin efect.

Dv. știți bine, că foarte mult ați folosit unde sinteți; și dacă veți merge de acolo întunericul rămîne după Dv. Căci eu pot să mă înșel, dar cu toate astea mi se pare că e adevărat cum că într-ai noștri e unul de îi destinge și care ei nu l-au putut încă cîștiga. Bla-ului numai o cunoștință mai mare de lume e de lipsă ca să-și poată ține totdeauna rangul între români. Io vă mărturisesc, că-mi voi pune toată bunăvoința și toată influența, cită o pot avea, ca să adun, nu să risipesc; și mă lîngșesc pe mine, că io îi cam cunosc pe cei vrednici de adunat.

La Blaj nu merg toate lucrurile cum ar trebui, e adevărat, ci vă întreb pe voi: unde merg toate lucrurile cumsecade? Se cade însă pentru aceea să trecem cu

vederea cele mărunte și pecațiale, și să nu lepădăm cum să zic cu soția și copilul. Vă pot încă adăuga că aici domnește un spirit între noi cât se poate de armonios, și nu e cuget decît spre folosul public, care nu află decît sprijinitori; într-astă parte nu e nici umbră de disensiune.

Astea vi le scriu pentru orientare și pentru ca să nu vă lăsați a vă înșelea de informațiuni strălne, care adesea ori pot fi dictate de interese personale sau din neștiința lucrului. Și credeți-mă, că n-am nici un interes de a vă spune minciuni. Eu încă am pățit destule, cît numai D-zeu știe, ci eu toate le-am uitat pentru binele public și m-am străduit a ajuta acest spirit armonios de care v-am spus și care doresc să se întărească și mai mult, iar nu să stea. Însă ca să mă întorc la cele dinainte, mîine sau în zilele venitoare voi cerca ocaziunea de a face cunoscute Arhiepiscopului cele comunicate și a ne înțelege de cele de făcut; și apoi vă voi înștiința mai de aproape.

De pașii celor 30 de aici, se aude că s-au așezat, toți neagă pe față, încă cei mai afundați în această neghiobie. Eu am dat Arhiepiscopului unele date, de care se va fi folosit, ci încă nu l-am mai întrebat de urmări.

Recomandarea cărților în cercurile dieceazane se face la **expresa** cerere a autorilor, în scris către Ordinariat și după de cisiunea consistorială. Dacă vreți să vă folosiți de asemenea împrejurare, scrieți deci direct la ordinariat sau trimiteți-le mie, cererea de-a dreptul, însă adresată la Ordinariat, și că o voi propune în consistoriu, asigurîndu-vă de rezultatul pozitiv. Cu ale mele alta e, că eu am într-însa deplină imputernicire, și apoi circularele eu le și tipărisem, și cele mai multe ei le și compun. Dicționarele însă se pot trimite și aici spre vînzare, și eu le voi da comisiune pedelului gimnazial să le vîndă și banii să-i administreze.

Vineri, 30 dec. vechi. Înainte de trei zile am căpătat și un oroginal tipărit și l-am dat numaidecît în mîna Arhiepiscopului. Ieri i-am arătat și scrisorile D.V., și tot ce se atinge de această cauză neplăcută și mi-a comunicat un concept, ce cît mai curînd se va expedia la loc mai înalt spre vindecare și conținere; asta e tot ce se poate face cu convenția de aici. Astăzi se mai jură un popă n.u. întors la unație, în prezența Consistoriului și a doi civili, că poporeni i se întorseseră toți (de la Sărpatak lîngă M. Oșierheliu) și bietul păstor merge după oi. Ci Doamne ce frică avea ca să nu pațe ca Apahideanul!

Criticilor care mă judecă de **iezuit**, pentru că în prefață m-am declarat, cum că religia noastră din cap a fost romană, nu greacă n-au dreptate. dați-le bună pace, căci ei n-au citit cu de-amănuntul nici în noxu cele ce am scris eu aici pe scurt. De eram iezuit, nu o spuneam așa verde ci o întortocheam, ca P. Maior și alții. Însă de vor să-mi arate de minciună au fără logică, acolo e Gazeta au Telegraful etc., și apoi eu îmi voi lua anima în dinți a le spune și mai lămurit adevărul.

Scrisoarea astă o trimet astăzi după întîrzierea necesară, fiind însumi și ceva bolnav în ziua poștei trecute, iar acum nu vreau să ajungă anul venitoriu la mine.

După care pofîindu-vă anul nou mai ferice și mai mulțumitor, frățește vă îmbrățișez

Al. D.D. V.V.

sincer amic

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 10.858.

Domnul meu,

La scrisoarea D.V. cea mai din urmă, am a vă răspunde, cum că Exc. Sale i-am arătat cele pentru studenții de acolo, și s-a decis ca parocul cel mai tînăr de la Toanu să se îndatorească a împlini acel post de două ori pe lună, numai io nu știu, ce fel de individ e acela și oare e în stare de a împlini acea deregătorie; D-ta mai bine-l vei fi cunoscînd, și-mi scrie mai aproape de el.

Oratoriu? Încă am arătat Exc. Sale și a zis: prea bine însă mai întîi se cade să știm, cam la ce număr greco catolicii de acolo nici un bun.

Deci din comisiunea aceluiași vă rog să-mi scrieți de aceasta să știu ce seferi și ca apoi să vedem că ce putem face? Las ca D-ta vei binevoi a mai adăuga și ce proiecte ai avé de aci pentru viitoriu. Barițiu ce zice? Înțelesu-v-ați, sau cel puțin atensuați?

Însă uite altă drăcie, — de care S. se va bucura prea mult și poate să aibă eșit neplăcut, e în plămădeală, ci voi a te înștiința de bunăoară ca să știi starea lucrului. Iată ce. O parte de grecii de aici, mîhnindu-se pre Arhiepiscopul, că nu le lasă tirgurile, taxele, negoțurile etc. care le pretind să li se dea unele de tot lor, altele în arendă proferentisimă, s-au înțeles să se facă n.n-ți; se zice că familia Briboescilor cu ginerele lui Fülöp în frunte, toată s-a învoit și a adunat subscripțiuni pînă peste 30; se vorbește mai încolo că B-inci au fost la S. — acesta le-ar fi promis 30.000 fl. (etquidem de la Brașoveni) spre aș face biserică și un popă cu plata de 500 fl.n., de asemenea că le va mijloci cîștigarea tuturor pretențiunilor cerute. Orașul fierbe și oamenii parte se miră, parte rîd de ei și de religiozitatea românului, cu un cuvînt — parturiunt montes — ci ultimam nasce seturridiatur mus —. Atîta pînă aci despre pretențiunile lor în detaliu a-ți scrie nu încapă în această scrisoare, care și de-altminterea s-a cam lungit fiindcă de vreo două săptămîni o scriu; de altă dată mai pe larg. Fă cunoscut și lui B. pro notiția că e bine a ne ci pîra unul altuia durerile și bucuriile.

Ce va fi isprăvit S. la Brașov? Așteptăm cu răbdare, sentința noastră e de a nu forța lucrurile deocamdată ci a lăsa să meargă neîmpiedecat din cauză. Apoi după rezoluțiunea Guberniului vom începe cele de lipsă; astea pro direcțiune. Și deciziunea noastră în Consistoriu este, ca școala să se deschidă, fonduri fiind asigurate cel puțin pe trei ani, și asta numai decît după res. Gub. D-nei K., nu am alt ce să-i zic spre mîngiere de cît că vom stărui ca școala să se deschidă cel puțin la toamnă, și D-a ei e asigurată de primire din partea noastră. Cu toate astea vezi pîn-acum, mi-am tot uitat să vă rog să-mi scrieți despre D-a ei că dacă e căsătorită sau nu, și unele notițe asemenea, că oamenii întreabă și eu nu știu ce să-le zic dacă e m-me sau m-delle; deci fă bunătațe a-mi atinge cît de puține.

Nu uita a mă înștiința dacă ai trimis lui S. Petrovich la Cairo — Gazeta și ne sem. II, iulie—dec. 1855, cum vă rugasem, pentru ca să ne tragem socoteala; transmite-i și pe anul 1856, că are bani la mine pe cărți ce mi-a transmis de acolo. Ci trimite-mi și mie polița.

Mi-ar trebui cartea neo-grecescă: „**Horéatis pateás Dakia** de Dion Fotinu, tipărită la Viena în 1819 în 80, tomul al II-lea pentru mine că mi-a pierit în Revoluțiune și alt exemplar întreg pentru Biblioteca împărătească din Viena de care sînt rugat; ea stă din trei tomi. Nu mi le-ai putea căpăta de acolo? Nu știu cum stai cu Popazul nici cît cunoști Arhivul bisericii din Schei. Însă eu am multe copii dint-însul, și auzisem și mai multe, așa un extract dintr-o cronică românească ce se află acolo. Nu mi-ai putea cîștiga începutul ei? Auzisem că acolo se află o Evanghelie Ms. românească foarte veche. Știi ceva de ea?*

Dă scrisoarea D-lui B., te rog, și ai bunătațe, aceasta cînd vei avea răstimp comod, a mă înștiința; însemnîndu-mă cu deplină stimă și urîndu-vă un an nou fericit

Al dv.

prea plecat

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.068.

Testimoniul pofțit deși cam tirziu, însă tot vi-l trimit. Din dată se vede că s-a scris de mult. Însă mie numai așeară mi l-a dat Rectorul, pote din cauză că era mult ocupat cu tabelele de despăgubiri.

* Subliniem acest pasagiu, care atestă continuitatea preocupărilor bibliofile ale lui Timotei Cipariu în această perioadă, completînd astfel bogata informație privind biblioteca sa, cuprinsă în volumul lui Jakó Zsigmond, *Philobiblon Transilvan*, București, 1977, pp. 310—361; 354.

Nou nu vă pt scrie decît că și Mitropolitul de azi în trei săptămîni va pleca la Viena la conferință. De aceea pot să știu că i s-a transmit titlul de Excelență încă mai bine de o lună, numai cît publicarea oficioasă nu se va face decît după depunerea jurămîntului în Viena.

De la Sibieni totul nimica pentru școală, măcar că și a doua oară demult s-a scris.

De Fotino ce știi? Oare nu mi l-ar putea procura Nemet?

Al D. Voastre
prea plecat
T. Cipariu

20 febr. (1856)

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.074.

10

Viena, 15/27 aprilie 1856

Domnule,

La scrisoarea D-tale trimisă aici tot am vrut să vă scriu, ci așteptam să vă pot scrie ceva pozitiv, însă totul în deșert.

Scrisoarea am comunicat-o Mitropolitului care mi-a zis că a grăit și pin-aici la Ministeriu și că va mai grăi. Ca să scăpați de cenzură, e de părere, că nu se poate altfel decît lăsîndu-vă de a fi oficioasă gazetă, iar micșorarea taxei nu crede că se poate cîștiga! Ce va mai putea afla, vă voi încunoștiința cu altă ocaziune.

Nu știu dacă ai publicat ce v-am scris **Din călătoria I**, sau nu; — de nu, nu mai publicați că io nu voi să mai continuez, pentru că nu vreau să-mi schimbe oricine textul. Și de altminteria acel articol vi l-am trimis numai ca de probă, ca să vezi cum mai stați și stăm, iar acum dacă o văzui că tot așa stăm, e de prisos a mai scrie.

Pentru R. și școala, s-a mai scris și de-acasă de nou cu puțin înainte de plecarea noastră încoace, de a cărora rezultatul firește că pînă acum nu am putut afla nimica. Am împărțit și cu E. de la Urb. m. și am de cuget să-i mai citesc, ca să-l pot îndupleca și pe el la un act decisiv. Știu, oamenii sînt cu capricii... și nu-i poți atrage cu una cu două, mai ales cînd se simt mari.

Toată sperarea noastră e în rezultatul conferințelor concordatului, care de va ieși bună, ferice de noi, altfel mila lui D-zeu.

Încă vom să mai petrecem, cum se pare și luna lui mai aici.

Aici e secetă mare; de cînd am venit numai în duminica deschiderii conferințelor și încă într-o noapte a **niorat**. Nu știm cum e în Ardeal. Aici astăzi începură rugăciunile de ploaie. Ci unii se tem că cînd va da ploaia va reîncepe și holera ca acum anul.

Cu acestea Christos a înviat!

Al dumitale
prea plecat
Th. Cipariu

P.S. Iartă de scrisoarea, că începui a o scrie la 10^{1/2} seara, cînd aflai că nu mai e negreală în călimară și era tîrziu să mai cer.

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.069

11

Blaj, 3 martie 1857

Domnule și amice,

Amîndouă scrisorile d-tale le-am primit cu poșta din urmă și m-am grăbit a le împărții împreună cu aclusele Exc. sale pentru cele ce e de făcut în privința Reuniunii. Exc. sa astăzi chemîndu-mă mi-a zis că încît pentru aprobarea școlii de

fete va se scrie cît mai în grabă, deoarece încă acum doi ani încoace n-a mai sosit nici un răspuns la reprezentațiunea făcută la In. Locotenenția; iar mai încît pentru protest vene lucru cu greu și mai cu neputință din cauză că deși Exc. Sa e deplin convinsă de adevărul espinsețiunii D.V.; însă la o protestațiune se cere o bază mai diplomatică, un act înscris care să poată produce și înainte cerînd trebuința și care încă nu e așternut Ex. Sale.

Astfel de act ar putea fi numai o provocare iscris din partea Reuniunii către Exc. Sa, care nu cred să voiască cineva de acolo.

Astfel a se amesteca cineva în cîmpul luptei cu un pas așa fără veste și fără bază nu se potrivește cu caracterul pozițiunii sale. Cu toate că Exc. Sa e prea plecată a pune toți pașii cuvențioși în ordinea sa, însă nu poate pe sărite, precum va și face după înștiințările oficioase ori din care parte să vină și va apăra dreptul contribuitorilor la acel fundu.

Acestea din partea Exc. Sale, care și io din parte-mi nu le pot improba, nici nu pot să-i recomand a face ce face S., pentru că și pozițiunea Exc. Sale nu suferă a se abte de la cărarea netedă și cu cuvenția și nu se poate spera că cu astfel de trîntituri cel puțin noi am putea reeși.

Din partea mea D-voastră puteți fi convinși, despre sincera mea esplicare către cauza Reuniunii cum o înțelegeți D-voastră. Scrisorile din anul trecut mărturisesc despre aceasta a mea decisiune ce nu s-a mutat, — și fiind rezultatul a aștepta cu interesul rezultatului aceste lupte fără a mă mesteca în joc, din cauza celor timp late în anul trecut. Într-altfel bineînțeles voi face și de aci înainte ori ce va putea ajuta dreptatea acestei cauze fără de a-mi mai adăuga.

Vă mulțumesc pentru înștiințarea modalității cu transmiterea cărților de la Lazaretu — însă numai să nu știu la cîte granițe se află cărțile pentru că Laureanu, nu mi-a scris nimica ci numai Armatul. D-voastră scriind Laureanului, fii bun întreabă-l că adevărat-ui că a trimis. Și de a trimis unde? Altfel stînd cărțile în garanția să pot prăpădi cu paguba ambelor părți. Trimite-mi și contu, de restul ce ai la mine să-ți trimit banii că la mine între multe cărți nu se poate alege.

Al D-voastră

Sincer aplecatu
Timotei Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Doc. 2070.

12

Blaj. 26 aprilie 1859

Clarissime domnule,

Primind mult prețuita scrisoare a D. voastră, cu acestea mă simt îndatorat a vă mulțumi cu căldură pentru ofertele ce-mi faceți.

Durere însă că starea sănătății, precum mai în toate iernile, așa și în ast an mi-a fost așa de nepărtinitoare și-mi este pînă astăzi, cît nu mă pot apuca de nici-una întreprindere scrisă literară, fără a cădea numaidecît jos. Tusa nu se mai termină și doctorii-mi tot pretind să mă conțenesc de tot scrisul etc., să umblu mult, să fac cure etc. cît Doamne păzește. Așa și dizertațiunea promisă și așteptată, ca și alte lucrări abia începute, stau din cauză că se stă pe loc, pînă mă voi mai dreg, sau — ce va vrea D-zeu.

Asupra întrebărilor ce ni se fac, io zic încă nu știu, ce să vă mai zic. Preparatoria ce se proiectase și încă se așteptase ca să fie la Blaj, s-a împreunat și s-a așezat cu a Gherlei în Năsăud! Și cu asta am isprăvit-o. Pentru dotarea clerului încă s-a scris mult foarte ci sperarea e în fundul sacului, și se pare că o să zboare și ea. Ați auzit că s-a proiectat regularea parohiilor de toate confesiunile țării, și va să se înceapă nu știu cînd; deodată se vor conscrie și veniturile a fiecărei comunități bisericesti, și poate că va stărui ca atunci să se mai destupe cîte un izvoruțiu de provenite etc., dar dotare din casa sfatului, nici vorbă nu poate fi.

Cu toate astea, la asemenea întrebări, nu de folos a da răspunsuri categorice precum nici ni se poate. Și întrebătorii de colo și de colo întreabă cam numai din interese curioase.

Nica mi-a scris și mi-a și trimis toate documentele, care i le-am arătat Mitropolitului și consistoriului. Propunerea fu prea bine prinită, însă pierderi sînt două: 1) că nu este nici un stipendiu de 300 fl. vacant, ci numai de cele cu 80 fl. și cu 60 fl.;

2) că și pentru stipendii vacante a venit cu ceva diferență între Locotenenție și între Mitropolie, care se așternu înaltului Ministeriu spre deciziune, și pînă atunci lucrul este împiedicat. Noi însă vom mai urmări și să vedem. În urmă de nu se va putea altminteria a-ți primi și stipendiul de 80 fl. pînă la altă ocaziune?

În aceste zile vom mai scrie și pentru școala de fete în Blaj, Guberniul zice că întîrzierea acestui obiect vine din partea Reuniunii. Ci noi sintem rezoluți a ne ridica acea școală și fără ajutorul Reuniunii și dacă ajută D-zeu încă pe toamna viitoare.

După care am onoare a mă însemna cu distinsă prețuire.

Al Dv.

prea plecat

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.071.

13

Blaj, 7 sept. 1860

Domnule Mureșianu,

Într-o scrisoare din 15 iulie v-am rugat să-mi trimiteți sub adresa știută. Gazeta pe Sem. II cum adeverește recipica de la Poșta de aici, de aclusa împreună cu o scrisoare de publicat pentru Museum.

Scrisoarea de publicat se publică, însă Gazeta nu mai veni pînă în ziua de astăzi. Ce poate să fie cauza nu știu.

Iară numaidecît să reclamez, înainte de plecarea mea de acasă, — ci în urmă văzînd că se publică scrisoarea, speram că se va trimite și Gazeta și așa mă dusei fără a vă mai face valu cu scrisori.

Ci atît mă mirai reîntorcîndu-mă, văzînd că Gazeta tot nu mai vine. Și măcar să sosii ca de vreo 6 zile, alte ocupațiuni mai presante nu-mi deteră răgazul pînă acum să vă scriu. Deci acum, vă rog din nou să-mi trimiteți numerii rămași și așa mai încolo, că abonații mă pun cu ochii pe foc, iar de mine, ar fi cum ar fi!

Vă rog în unul din numerele viitoare, să binevoiți a publica și mica scrisoare, ce urmează întru interesul Museumului nostru. Însemnîndu-vă cu distinsă reverență

Al D-voastră

prea plecat

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.072.

14

(1859)

Amice !

Poftindu-ți un an nou ferice, și la toată familia, amici și cunoscuți, mă bucur deosebit, că cumnatu-vă a scăpat de pericol, aș dori asemenea să aud de bine și de soacra Dv.

Vă alătur prețul Gazetei cu Foaia pe Sem. I 1860, care vă rog s-a trimiteți sub simpla adresă:

Direcțiunei gimnaziale

în Blaj.

Însă adresa puneți-o în românește, sau nemțește, cum veți afla mai bine.

Vă alătur și o mică contribuțiune pentru Foaia ta la Anul nou, de o veți afla destul de interesantă să o publicați, însă fără nume, că știți că io nu voiesc să figurez de poet și de-alminterea rar forte-mi tăla prin cap să mă ocup cu de-al de astea. Ci azi-noapte fiind cam deștept, și neputînd curînd dormi, ca oamenii bătrîni, de-alminterea, ținîndu-mă deștept ploaia ce-mi suna în urechi pe scoc ciurînd chiar la fereastra-mi într-un vas, nu știu cum îmi veni să poetizez în pat, și iacă ce ieși din astă priveghere. Primește-o în nume de bine, și apoi fă la ea ce vrei, însă după cum ți-am arătat. Și de o afli necoaptă nu numai netaentului ci și împrejurărilor, mai ales fiind cam bolnav.

Curînd, prin poștă sau cu o ocaziune vă voi trimite cîte un exemplar din Gramatica latină, partea a II-a, ce cuprinde Sintaxis. Cu care cartea e încheiată. har Domnului. Cît e în capăt de Metraia, mai toată am lucrat-o din nou că Schingl era prea scurt.

Mă ocup cu compunerea și edarea unei cărțițele despre **poezia și versificațiunea românească**, pentru școlarii mei din a VII-a și a VIII-a clase, care nu va fi mare, — și apoi am să tipăresc una carte bisericească cu litera.

Excelența Sa e tot bolnav, însă acum mai ușor.

Al D-tale

prea plecat

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.073.

15

Prea stimate domnule !

După însărcinarea din partea veneratului Consistoriu, veni a-ți cere ajutorul într-un obiect de mare importanță pentru tinăra noastră școală de fete, care cum știi, în acești 2½ ani, de cînd s-a început, a pățit unele turburări în persoanele de învățătoriasă.

Anna Kostaw, după 1½ de an, ne lăsă și se duse după bărbat. Alta ce o adusesem provizoriu pe 2 ani, își dete demisiunea cu capătul anului școlastic 1865/66, — și în urmă la 1 oct. a.c., iarăși reprimirăm pe A. Kostaw, acum măritată Uber, de asemenea provizorie numai pe 2 ani.

Ven. Consistoriu vrînd să scape de una parte de atîtea strămutări, care numai confusiune și înapoiere aduce în instituțiune, s-a refolosit de un stipendiu de 200 fl. v.a. pe an pentru 2 ani unei tinere din Blaj cu rară capacitate și purtare excelentă, anume Rosa Bugnariu, care în decursul acestor 2 ani, s-a distins în toată privința între consocie-le ei, ca cu acel stipendiu ajutorîndu-se, să meargă la Sibiu ori la Brașov, pre 2 ani spre a se mai perfecționa atît în obiectele de învățătură cît și în limba și cultura din afară.

Părerea Veneratului Consistoriu, că asta s-ar putea ajunge mai cu scop la Brașov, atît dacă D-voastră ați binevoi să-i ușurați în orice mod educațiunea ei de învățătoareasă acolo.

Io încă din parte-mi adaug rugămîntea mea întru interesul nu numai al școlii ci și al persoanei, cu atît mai virtos, că feteșoara e cam de 16 ani și frumușică. De unde grija de dînsa trebuie să fie mai mare, într-o etate așa crudă și într-un oraș așa mare ca Brașovul, unde ocaziunile rele sînt mai dese și fragilitatea e mai mare.

Vă rog dară, și binevoiți, a cerceta atît pentru cortel și școala unde ar putea să șadă și să frecventeze, cît și pentru spese și alte trebuințe, ca să se poată aproviziona de acasă.

Numai să binevoiți a căuta și la sărăcia persoanei, și la scopul pentru care va vré să vină acolo.

Ne veți obliga foarte mult, dacă ne veți putea trimite răspunsul cît se poate mai curînd și ami favorisitoriu.

Al D-voastră

prea plecat

T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.075.

16

Domnule Mureșianu,

Cînd vă trimit răspuns cu mulțumită la mult prețuita-vă scrisoare din 10/10, totodată am onoare a Vă recomanda pre aducătoarea acestei scrisori a mele: **Rosa**

Bugnariu, care vine cu tată-său ca să ocupe locul ce i-ați promis în pensoinatul doamnei Vauthier și să vă mulțumească și din parte-și pentru ajutorul promis.

Io le-am dat și 50 fl. v.a., anticipați din stipendiul pe trimestrul I: oct.—dec. a.c. — ceilalți încă-i voi răspunde nesmentit tot la 3 luni, și dacă îl veți ierta, io-i voi trimite D-voastre, ca să-i plătiți în pensionat și airea unde vor fi de lipsă, precum și listele personale ale copilei. Io o am îndemnat-o, ca de câte ori va avea ceva trebuință, să se adreseze către D-voastră, care să judecați dacă e trebuință ori nu, și în caz de trebuință, să i-o împliniți din banii trimiși.

Încă și cînd nu ar fi de ajuns cei trimiși, v-aș ruga ca pînă la trimitere, încă s-o ajutați, cînd trebuința va fi neapărată.

Numai cît speșele să nu suie peste acei 200 fl.v.a. pe an, ce i s-au dat ca stipendiu.

Vă reînnoiesc și acum rugămîntea mea ca să binevoiți a îngriji cu toată bună-voință pentru educațiunea spre scopul știut, și pentru **buna** purtare a ei.

Despre talentele copilei și silința ei ce-și va da, vă veți convinge, sperez în scurt și D-voastră.

Purtarea ei încă, pînă în minutul de față, deși are mamă vitregă, e foarte exemplară.

Dé D-zeu, ca aceeași să o aibă și acolo pînă la capăt, de care nu mă îndoiesc, de nu cumva s-ar întîmpla pericole neprevăzute.

În cît pentru religiune și biserică, vă rog să mă încunoștințați cum stau dispozițiunile Pensionatului, pentru că, deși nu sîntem bigoți, tot nu ne putem uita de confesiunea noastră și a oamenilor noștri.

Închinațiunea mea cea mai profundă, prea stimatei Doamne, soției D-voastre. Rămînînd cu distinsă reveranție.

A D.D-lor Voastre

Blaj 9/21 oct.
1866

Prea plecat
T. Cipariu

Arhiva Mureșenilor, Dos. 10, Doc. 2.076.

DIE IM ARCHIV DER FAMILIE MUREȘIANU AUFBEWAHRTEN BRIEFE VON TIMOTEI CIPARIU

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser veröffentlicht einige bisher ungedruckte Briefe von Timotei Cipariu (1805—1887), die im Archiv der Familie Mureșianu aufbewahrt werden.

Die Briefe, bedeutende Quellen zur politischen Geschichte Transsilvaniens, zeigen die Stellungnahme von Timotei Cipariu zu den kulturellen und politischen Fragen seiner Zeit.

Ausserdem sind die Briefe auch vom Standpunkt der Geschichte von Brașov von Bedeutung und sind wichtige Zeugnisse der Beziehungen zwischen Timotei Cipariu und Iacob Mureșianu (1812—1887).

VIATA ȘI OPERA PROFESORULUI ROMULUS IONAȘCU

(1863—1917)

AURELIAN IONAȘCU

Una din familiile grănicerești de frunte ale Năsăudului de odinioară a fost aceea a lui *Teodor Ionașcu*, fost inspector silvic, asesor orfanal, administrator al fondurilor școlare comunale grănicerești din districtul Năsăud și a soției sale Maria, fiica preotului Ioan Lazăr și a soției acestuia Maria, născută Mureșianu. *Maria Ionașcu* era nepoata cărturarului brașovean Iacob Mureșianu (1812—1887), directorul *Gazetei Transilvaniei* în perioada anilor 1850—1877 și a lui Dumitru Mureșianu (1809—1859), sora lui Ioan Marte Lazar (1838—1873), cumnata lui Maxim Pop și vara lui Aurel Mureșianu (1847—1909) redactor și apoi director al *Gazetei Transilvaniei* de la 1878 până la 1909, a renumitului compozitor Iacob Mureșianu (1857—1917), a lui Ioachim Mureșianu (1832—1903), a lui Sever Mureșianu, etc.

În această familie, la 13 ianuarie 1863, a văzut lumina zilei *Romulus Ionașcu*, fiul lui Teodor și a Mariei Ionașcu¹.

El a urmat cursurile liceului din Năsăud, numit mai târziu George Coșbuc, fiind coleg și prieten cu poetul George Coșbuc care un timp a locuit chiar la părinții săi².

Absolvind liceul în 1883, pentru a putea să urmeze în continuare cursurile universitare, fără piedicile și greutatea pe care le-ar fi întâmpinat ca român în condițiile existente în monarhia austro-ungară, a trecut în Moldova, împreună cu prietenul său George Coșbuc³.

Ajuns la Iași, a fost numit pedagog la Liceul național și, ca student, a beneficiat și de o bursă, fiind astfel la adăpost de grijile materiale⁴.

La Iași, a urmat cursurile Facultății de Litere și Filozofie, unde la 27 iunie 1889 obține titlul de licențiat în litere și filozofie, specialitatea filologie modernă — limbile și literaturile română și germană⁵, susținând

¹ Vezi cu privire la biografia lui Romulus Ionașcu: Tanco Teodor, *Virtus Romana Rediviva*, vol. II, Bistrița, 1974, p. 269—270; Vasile Petri, *Oameni de seamă din județ: Romulus Ionașcu*, în „Ecoul”, Bistrița, nr. 746, 22 aprilie, 1973.

² Vasile Petri, *op. cit.*

³ *Ibidem*.

⁴ Din relatările orale făcute de Romulus Ionașcu fiilor săi, Traian și Aurelian Ionașcu.

⁵ Diploma numărul 159 din 17 septembrie 1889. document în arhiva Romulus Ionașcu.

o teză de licență despre *Sistemele ortografice cu litere latine în limba română*⁶.

În 1896 își întemeiază o familie, căsătorindu-se cu Mandița Pivniceru, fiica lui Petru și a Mariei Pivniceru din Huși. Dintre cei șase copii pe care i-au avut, patru sînt în viață (acad. prof. univ. Traian Ionașcu; prof. univ. Aurelian Ionașcu, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice a R.S. România; Aurora Dudnica, bibliotecară; Ovidiu Ionașcu, consilier juridic), iar doi au decedat: Hersilia Brigariu, în 1950 și Remus Ionașcu, artist la Teatrul Național din Iași, în 1965.

Dorința de a-și îmbogăți și adînci cunoștințele, i-a dat puterea de a-și continua cercetările filologice și de a-și completa studiile, după ani și ani de la obținerea primului titlu universitar, învingînd dificultățile pe care le implicau funcționarea ca profesor în învățămîntul mediu.

În 1909 obține la Facultatea de drept din Iași titlul de licențiat în drept⁷, iar în 1915, Facultatea de Litere și Filozofie din Iași îi conferă titlul de doctor în litere⁸, ca urmare a susținerii, în fața unei comisii din care făcea parte ca specialist în lingvistica românească marele învățat Alexandru Philippide, a tezei de doctorat despre *Gramaticii români de la 1757 pînă astăzi*⁹.

Între timp a făcut și studii de specializare în străinătate. A urmat cursurile de filologie romanică ale profesorului Mayer Lugke de la Universitatea din Viena și a participat la lucrările seminarului acestuia¹⁰.

După obținerea titlului de licențiat în litere a intrat în învățămîntul profesional. A funcționat puțin timp ca profesor de limba română și corespondență comercială la școlile comerciale din Craiova și Galați, iar în 1893 a fost transferat în aceeași calitate la Școala comercială din Iași¹¹, fiind numit, mai tîrziu, directorul acestei școli.

La Iași, în perioada anilor 1905—1912, a funcționat și ca profesor de limba germană la Liceul național și la Institutul particular de fete „Humpell”¹².

În toamna anului 1914, după 25 de ani de funcționare în învățămîntul mediu comercial, a fost numit conferențiar suplinitor la catedra de „Corespondență comercială română, operațiuni comerciale și stenografie” de la Academia de înalte studii comerciale și industriale din București¹³. Peste cîteva luni s-a prezentat, alături de un alt candidat, la concursul publicat pentru ocuparea cu titlu definitiv a acestui post și fiind declarat reușit de comisia prezidată de marele istoric Nicolae Iorga, a fost numit conferențiar definitiv la disciplina respectivă prin Decretul nr. 419 din 20 februarie 1915¹⁴.

Timp de un sfert de veac, Romulus Ionașcu a desfășurat o activitate susținută pentru ridicarea învățămîntului comercial din România pe o

⁶ Romulus Ionașcu, *Sisteme ortografice cu litere latine în limba română*, Focșani, 1889.

⁷ Diploma nr. 82 din 12 ianuarie 1909, document în arhiva citată.

⁸ Diploma nr. 12 din 15 februarie 1915, document în arhiva citată.

⁹ Romulus Ionașcu, *Gramaticii români, Tratat istoric despre evoluția studiului gramaticii limbii române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914.

¹⁰ Vezi nota 4.

¹¹ Adresa nr. 65654 din 29 octombrie 1893, în arhiva citată.

¹² Vasile Petri, *op. cit.*

¹³ Adresa nr. 20625 din 24 octombrie 1914, document în arhiva citată.

¹⁴ Adresa nr. 32687 din 25 februarie 1915, în arhiva citată.

treaptă superioară. În 1895 a vizitat pe cheltuială proprie cele mai însemnate școli comerciale din străinătate, în special din Germania și Austro-Ungaria, documentându-se cu privire la organizarea lor, modul de recrutare al profesorilor, programelor adoptate, metodele de predare folosite¹⁵. Ulterior, utilizând această documentare, a publicat mai multe studii despre: *Îmbunătățirile ce reclamă învățământul comercial din România*, Iași, 1897; *Școlile comerciale din străinătate*, Iași, 1899; *Pedagogia învățământului comercial și recrutarea corpului didactic la școlile comerciale din străinătate*, Iași, 1899.

Eminentul ministru al Instrucțiunii din acel timp, Spiru Haret, luind în considerare competența sa în ramura științelor comerciale, l-a numit membru în comisia de elaborare a proiectelor de programe analitice pentru școlile comerciale, în cadrul căreia a adus o importantă contribuție, așa cum arăta ministrul însuși într-o scrisoare de mulțumire ce i-a adresat¹⁶.

În 1910, recunoscându-i-se priceperea în domeniul organizării școlilor comerciale, a fost delegat de Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor să reprezinte România la cel de-al IX-lea Congres pentru învățământul comercial, care a avut loc la Viena între 29 august și 3 septembrie 1910¹⁷, după care, la scurt timp, a publicat *Raportul despre al IX-lea Congres Internațional al Învățământului Comercial*, București, 1911.

Fructificând experiența dobândită și documentarea adunată cu privire la organizarea învățământului comercial, a publicat ulterior studiile: *Învățământul profesional în străinătate*, Iași, 1911 și *Învățământul profesional în România*, Iași, 1913.

Romulus Ionașcu a fost și un fecund autor de manuale didactice pentru învățământul comercial. El a publicat pe parcursul a 20 de ani: șase manuale, în 7—8 ediții, intitulate *Lecturi Comerciale* (trei pentru clasele I, II și III a școlilor comerciale elementare și trei pentru clasele I, II și III a școlilor comerciale superioare); un manual în limba germană intitulat *Deutsche Lesebuch für höhere Handelsschulen, II Auflage* (1915); un *Curs teoretic și practic de corespondență comercială română urmat de terminologia comercială*, în 5 ediții¹⁸.

La acestea se adaugă și o lucrare de circulație mondială: *Lexiconul contabilității*, redactată în limba germană, în colaborare cu cei mai competenți oameni de specialitate din Austria, Germania, Franța și Suedia¹⁹.

Susținuta activitate ce a desfășurat-o în domeniul învățământului comercial (predarea de cursuri, elaborarea de manuale didactice, publicarea

¹⁵ Vezi nota 4.

¹⁶ Document în arhiva citată.

¹⁷ Adresa nr. 35295 din 20 iunie 1910, în arhiva citată.

¹⁸ Edițiile acestor manuale publicate după moartea autorului, între anii 1922 și 1926, au fost revăzute de autorul acestor rânduri.

¹⁹ J. Byck, Referințe privitoare la activitatea regretatului profesor Romulus Ionașcu, document în arhiva Traian Ionașcu. După cum reiese din lista lucrărilor lui Romulus Ionașcu, publicată în p. 3 din *Cursul teoretic și practic de corespondență comercială română*, lucrarea se intitula *Buchhaltung-Lexicon*, II Auflage (Wien, Berlin, Leipzig, Verlagsbuchhandlung Leopold Weiss), iar colectivul de autori cuprindea pe: Robert Stern, profesor la Școala de Înalte Studii Comerciale din Leipzig, Anton Kleibel, directorul Academiei Comerciale din Viena, Anton Schmidt, directorul Academiei de Export din Viena, O. Sillen, docent la Școala de Înalte Studii Comerciale din Stockholm, Paul Martin, directorul Revistei practice de economie comercială din Marsilia, Romulus Ionașcu etc.

de studii) nu i-a slăbit interesul pe care l-a avut din tinerețe pentru cercetările filologice.

Astfel, în 1894, publică la Iași o a doua ediție a lucrării *Sistemele ortografice cu litere latine în scrierea limbii române* sub titlul *Sistemele ortografice cu litere cirilice și latine în scrierea limbii române*, volumul lucrării măbindu-se de la 142 pagini la 264 pagini. În prefața acestei noi ediții, autorul arată că a cuprins în lucrare și sistemele ortografice folosite de: Teodorovici, Bod, Eliade (din 1838 și 1841), Asachi, Boer, Genilie, A. L. Pop, V. Pop, Atanasie Sandru, Pumnul (din 1845, 1850 și 1855), Gaster și Tictin; că a tratat mai pe larg ortografia Academiei care era obligatorie în școli, că a extins lucrarea și la cercetarea ortografiei chirilice.

În prima parte a lucrării, autorul arată că pe teritoriul patriei noastre, după cucerirea romană, s-a folosit alfabetul latin, iar din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XIX-lea, alfabetul cirilic, căruia i se face o prezentare edificatoare, urmată de exemple de scriere cirilică în diferite texte (Codicele de la Voroneț, Psaltirea Scheiană. Palia de la Orăștie, texte tipărite de Coresi, Noul Testament de la 1648, Biblia de la București din 1688 și texte din Miron Costin, Dosoftei, Ienăchiță Văcărescu, Iordache Goleșcu și din Curierul românesc a lui Heliade).

În partea a doua a lucrării, autorul se ocupă de scrierea limbii române cu alfabetul latin. Mai întîi, întemeiat pe puternice argumente, el combate atît teza potrivit căreia românii, odată cu limba latină, ar fi uitat și scrierea cu litere latine, cît și teza potrivit căreia românii ar fi folosit în scriere alfabetul grecesc și susține cu tărie teza că românii și-au păstrat scrierea cu litere latine și după retragerea legiunilor romane. Cercetînd apoi lucrările scrise sau tipărite cu litere latine de la 1592 încoace, distinge cinci epoci și anume:

— epoca I (1592—1780), de la Heronymus Megiser și Luca Stroici la Samuil Micu și Gh. Șincai, în care predomină sisteme ortografice străine în scrierea limbii române;

— epoca a II-a (1780—1825), de la Samuel Micu și Gh. Șincai pînă la apariția *Dicționarului de Buda* care se caracterizează printr-o ortografie etimologică latinizantă;

— epoca a III-a (1825—1841), de la Petru Maior pînă la Timotei Cipariu, în care, datorită celui dintîi, ortografia este mai conformă cu firea limbii române;

— epoca a IV-a (1841—1867), de la Timotei Cipariu pînă la înființarea Academiei Române, în care ortografia se bazează pe limba și ortografia textelor bisericești și pe dialectele limbii române și în care apare fonetismul;

— epoca a V-a (1867—1894), data apariției lucrării, caracterizată printr-o împăcare între etimologism și fonetism.

În partea specială, care urmează, se dau, pentru exemplificare, texte din fiecare epocă, explicîndu-se particularitățile ortografice ale fiecărui text și făcîndu-se comparații între sistemele utilizate.

În concluzie, după ce face o privire critică asupra sistemelor ortografice folosite, atît etimologice cît și fonetice, arată neajunsurile cauzate de faptul că nu există o ortografie unitară.

Profesorul J. Byck de la Facultatea de Filologie a Universității din București, scria în 7 iulie 1957, că această lucrare, „apărută într-o vreme

în care problema ortografiei române era dezbătută cu multă pasiune, cuprinde, pe lângă o analiză amănunțită a concepțiilor care au stat la baza diverselor sisteme ortografice, o serie de sugestii bine chibzuite în sensul adoptării unui sistem fonetic. *Valoarea lucrării stă îndeosebi în felul cum autorul a știut să lege problema scrierii cu litere latine de vechile tradiții ale scrierii cu litere chirilice*²⁰.

În 1914, Romulus Ionașcu publică lucrarea — prezentată ca teză de doctorat în litere — intitulată *Gramaticii români. Tratat istoric despre evoluția studiului gramaticii limbii române de la 1757 pînă astăzi*, în care sînt prezentate peste 70 de gramatici ale limbii române.

Prima parte a lucrării cuprinde o scurtă privire generală asupra epocilor evoluției studiului gramticiei la români și anume:

— epoca I (1757—1780), de la Dimitrie Eustatievici Brașoveanu pînă la Samuil Micu, caracterizată prin influența slavă sau grecească;

— epoca a II-a (1780—1854), de la Samuil Micu pînă la apariția gramaticii lui Timotei Cipariu, în care se introduce principiul etimologic în studiul gramaticii;

— epoca a III-a (1854—1882), de la Timotei Cipariu pînă la Lambrior, caracterizată prin inaugurarea studiului istoric al limbii române;

— epoca a IV-a, (1882—1914), data apariției lucrării, în care se aplică principiile filologiei romanice la studierea limbii române.

Partea a doua a lucrării cuprinde prezentarea fiecărei gramatici în parte. Dintre cele cărora li s-a acordat, pe bună dreptate, o atenție mai mare amintim gramaticile lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, Ienăchiță Văcărescu, Samuil Micu și Gheorghe Șincai, Petru Maior, Eliade Rădulescu, Timotei Cipariu, Lambrior, Tictin și Al. Philippide.

Lucrarea se încheie cu o *Ochire retrospectivă* în care se subliniază trăsăturile specifice fiecărei epoci.

Într-o dare de seamă publicată la Sibiu, imediat după apariția lucrării²¹, renumitul filolog năsăudean Nicolae Drăgan arăta că lucrarea „avînd de scop să ne dea o iconă cît se poate de adevărată, nu numai despre conținutul singuraticelor gramatici, ci și despre terminologia întrebuintată de autorii aceloră, ne redă, la tratarea fiecărui gramatic totodată, și modul lui de exprimare, tipărindu-se termenii gramaticali cu litere cursive și făcîndu-se citații numeroase cu ortografia originală, așa încît cititorul își poate face numaidecît o idee atît de ceea ce cuprinde fiecare gramatică, dar și de stilul autorilor aceloră, rămînînd cu impresia de a le fi citit în original²². Darea de seamă se încheie cu aprecierea că autorul „a făcut o lucrare de folos care se poate recomanda cu căldură mai ales autorilor de gramatici românești, căci li se dă puțința de a se orienta ușor asupra izvoarelor pe care vor să le întrebuinteze”.

După mai bine de patru decenii de la apariția lucrării, academicianul profesor Iorgu Iordan aprecia că: „Ea servește și în momentul de față ca un izvor prețios de informare cu privire la numeroasele lucrări asupra gramaticii limbii noastre. Așa se explică faptul că o folosesc toți cei care se interesează de problema studiului practic și științific al gramaticii limbii române, rămînînd, pînă la reluarea temei într-o cercetare nouă, singura

²⁰ Referințele citate mai sus.

²¹ „Transilvania”. nr. 5, 1 mai, 1914.

lucrare de acest fel în literatura științifică de specialitate²². Dealtfel, în lucrarea sa „Limba română contemporană”, academicianul profesor Iorgu Iordan o citează, arătând că „Structura gramaticală a limbii române constituie obiectul de cercetare al specialiștilor de aproximativ două secole, cum rezultă din cartea lui Romulus Ionașcu: Gramaticii români. Tratat istoric despre evoluția studiului gramaticii limbii române de la 1757 până astăzi, Iași, 1914”²³.

O apreciere asemănătoare făcea în același timp și profesorul J. Byck arătând că în această lucrare ni se dă „un tablou complet al evoluției diverselor concepții ale gramaticilor noastre, ca și al evoluției terminologiei gramaticale românești. *Operă valoroasă prin analiza critică la care sînt supuse cele mai importante gramatici românești, clasică lucrare a profesorului Romulus Ionașcu a rămas pînă astăzi singura scriere de acest fel și constituie un izvor de cercetare de mîna întîii*”²⁴.

Profesorul Mircea Zdrenghia de la Facultatea de filologie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca arată că „Pînă în zilele noastre, pentru multe dintre gramaticile amintite, lucrarea lui Romulus Ionașcu a fost sursa de informație pentru numeroși cercetători de la noi. Este, credem, suficient să amintim că din această lucrare a preluat renumitul nostru lingvist Sextil Pușcariu constatarea că regulile de scriere și citire fixate de Samuil Micu în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* sînt de fapt principalele legi de evoluție fonetică a limbii române”. În continuare profesorul Mircea Zdrenghia apreciază că: „Pentru bogăția materialului cuprins în lucrare, pentru buna prezentare făcută acestui material, lucrarea a fost și este încă un instrument de lucru deosebit de prețios pentru toți cei ce se ocupă cu evoluția studiului gramaticii limbii române”²⁵.

În cei 34 de ani cît a trăit în România, Romulus Ionașcu a rămas strîns legat de Transilvania. Încă din primii ani a contribuit la creșterea numărului de abonați ai Gazetei Transilvaniei în Moldova. A acționat pentru strîngerea relațiilor dintre intelectuali ieșeni și conducerea Gazetei de la Brașov, asigurînd colaborarea celor dintîi la renumita „foaie” a românilor ardeleni, mai ales cu ocazia numărului jubiliar al Gazetei din 1908. A întreținut o corespondență susținută cu Dr. Aurel Mureșianu, directorul Gazetei Transilvaniei, cu redacția acesteia, aducîndu-le la cunoștință toate evenimentele de rezonanță culturală și politică din viața Iașului care puteau interesa pe românii de dincolo de Carpați și întocmind el însuși note sau comunicări spre a fi publicate în gazetă, învederîndu-se ca un patriot luminat²⁶.

Din această corespondență, semnificativă este, în special, scrisoarea adresată redacției la 5 decembrie 1892 în care descrie serbările desfășurate la Iași cu ocazia remiterii Ligii Culturale din Iași a stindardului dăruit acesteia de către doamnele din Sibiu. Relatînd despre cuvîntările rostite la solemnitatea din aula Universității, el rezuma cuvîntările rostite de A. Densușianu, A. D. Xenopol, Burada, Buțureanu, Paul și studentul Micu.

²² Referințe despre Romulus Ionașcu, document în arhiva lui Traian Ionașcu.

²³ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 749.

²⁴ Referințele citate mai sus.

²⁵ Opinie comunicată în scris autorului acestor rînduri în iulie 1978, document în arhiva Aurelian Ionașcu.

²⁶ Scrisorile adresate de Romulus Ionașcu „Gazetei Transilvaniei”, în arhiva Mureșenilor.

A. Densușianu, în calitate de reprezentant al Ligii Culturale, a declarat că „de 1000 de ani n-a fost pentru noi un moment mai sublim decît acest moment cînd primim acest stîndard care este simbolul ce ne leagă pe noi cu frații de peste Carpați“, după care, printre altele, a spus în concluzie că „Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, toți au lucrat pentru idealul național, dacă nu l-au putut îndeplini dinșii, de vină au fost împrejurările. Timpul însă — a încheiat profetic A. Densușianu — a adus cu sine Uniunea de la 1859. Tot timpul acesta va aduce și cealaltă Unire a tuturor Românilor“. A. D. Xenopol a făcut „istoric colonizării Românilor atît în Dacia Traiană, cît și pe litoralul Adriaticii și în Macedonia, arătînd suferințele ce au trebuit să îndure Românii din cauza invaziunilor barbare, spunînd că, în tot decursul incursiunilor, „Carpații au fost care au adăpostit și scăpat națiunea română“. Marele istoric a arătat, în încheiere, că „sîntem datori a apăra elementul românesc contra uneltirilor de desnaționalizare, căci pierzîndu-se elementul românesc din Transilvania, atunci nici noi nu avem durată multă. Apărînd pe transilvăneni, ne apărăm pe noi“²⁷.

Dorul de Năsăud și dorința de a insufla copiilor lui dragoste față de Transilvania, l-au determinat să-și aducă familia în fiecare an, în vacanța de vară, la Năsăud. Și dacă aastăzi distanța dintre cele două orașe se parcurge cu trenul în șapte ore, pe atunci era nevoie de două zile la ducere și tot atîtea la întoarcere, căci calea ferată mergea în Bucovina numai pe la Cîmpulung-Moldovenesc. La ultima stație de cale ferată așteptau două trăsuri cu cai, închiriate de la Năsăud, cu care familia își continua călătoria spre Transilvania. În prima zi, după sosirea trenului de la Iași, trăsurile parcurgeau valea Bistriței aurii pînă la Cîrlibaba, unde familia înnopta într-un han primitiv. A doua zi, de dimineață, trăsurile urcau Muntele Rotunda, unde făceau popas la o stînă renumită pentru laptele ei acru „gros de-l puteai tăia cu cuțitul“, după care coborau în Transilvania. Mergînd de-a lungul văii Someșului, ajungeau spre asfințit la Năsăud. După prelungirea căii ferate pînă la Vatra Dornei, trecerea în Transilvania se făcea alternativ și peste Muntele Măgura Calului, drumul continuînd apoi pe valea Birgaielor, Ilva Mică și valea Someșului²⁸. Uneori, cele două trăsuri erau însoțite de o a treia în care călătoreau profesorul Solomon Ha-lița și profesorul Sever Mureșianu cu cei doi copii ai săi, originari și ei din Năsăud.

La Năsăud, în grădina părintească plină de pomi fructiferi și pe dealul Cisteț care o prelungea, copiii zburdau în libertate, la Hăițașul lui Bărduț ei se scăldau în apele involburate ale Someșului, în împrejurimi ei făceau excursii de neuitat. Amintirile de la Năsăud legate de natură li s-au întipărit mai puternic în memorie decît cele legate de asfaltul orașului de unde veneau.

Romulus Ionașcu era fericit să-și petreacă vacanța de vară la Năsăud, în casa și grădina părintească, să-și continue în liniște, la umbra unui pom stufos, munca lui de elaborare a lucrărilor științifice și a manualelor școlare, finitele unele dintre ele la Năsăud, după cum reiese din prefețele respective.

²⁷ Muzeul județean Brașov, *Arhiva Mureșenilor*, Dos. 594, Doc. 2291.

²⁸ Din relatările făcute de Romulus Ionașcu fiilor săi Traian și Aurelian Ionașcu.

Una dintre bucuriile vieții sale a fost participarea în 1913 la serbările de aniversare a 50 de ani de la întemeierea liceului românesc din Năsăud, înființat în 1863, care au constituit un fericit prilej de a se întâlni cu nenumărați intelectuali năsăudeni, absolvenți ai liceului, răspândiți prin Transilvania, România și Austro-Ungaria.

În 27 august 1916, când România a intrat în război alături de Antantă, el a avut viziunea clară a realizării apropiate a idealului național de reunire a tuturor românilor într-un singur stat național unitar²⁹. În dorința sa fierbinte de a-și aduce contribuția la efortul de război al României, deși depășea vârsta de 53 de ani, el a îndeplinit de bunăvoie sarcina de conducere a serviciului statistic al Spitalului militar „Sf. Spiridon” din Iași³⁰. Vizitând zilnic saloanele de răniți, lucrând într-un mediu propice contaminărilor, epidemia de tifos exantematic care bîntuia cu furie în acel timp la Iași nu l-a ocolit și la 17 aprilie 1917 a încetat din viață.

Mergînd în împinarea bolii necruțătoare, el și-a jefit viața pentru realizarea idealului național, fără a avea fericirea de a o vedea cu proprii săi ochi Unirea Transilvaniei cu România, care avea să vină la 1 decembrie 1918 și la care a visat întreaga sa viață.

²⁹ Vezi nota 4.

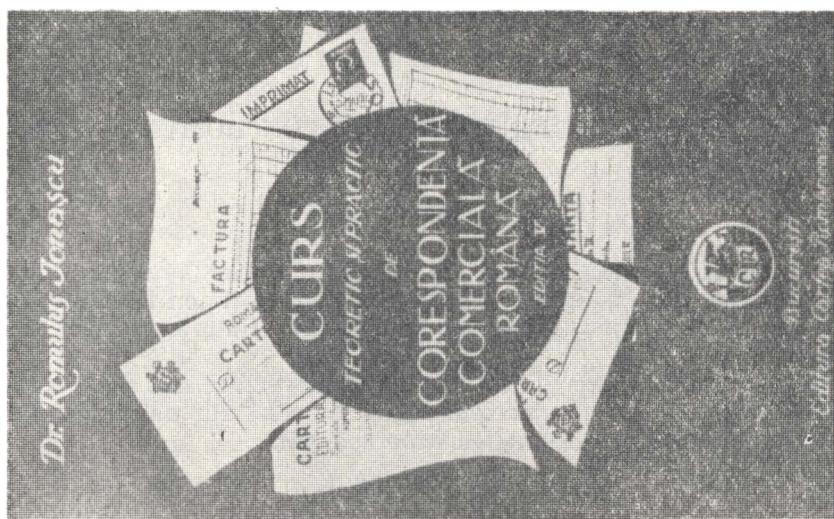
³⁰ *Ibidem*.

AUS DEM LEBEN UND DER TÄTIGKEIT VON ROMULUS IONAȘCU (1863—1917)

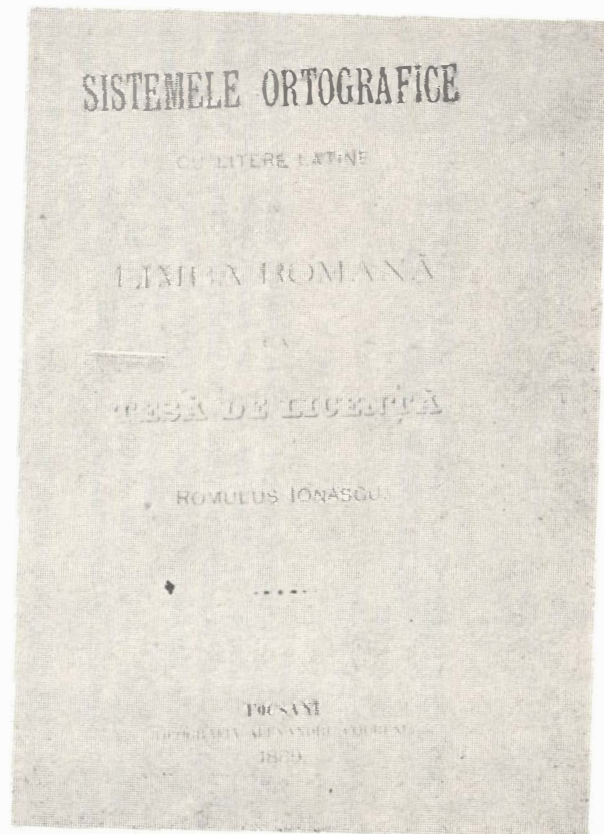
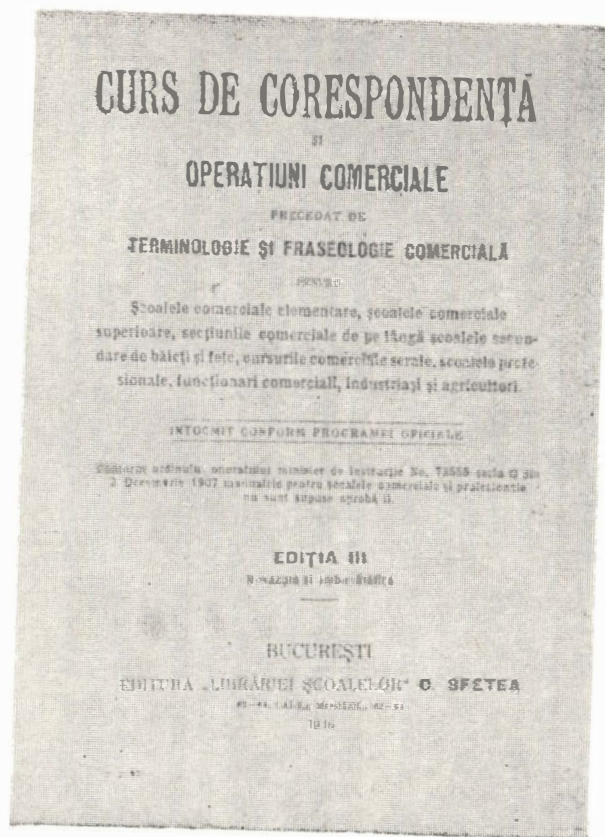
(ZUSAMMENFASSUNG)

In dieser Arbeit befasst sich der Autor mit der Tätigkeit des aus Năsăud stammenden Professors, Philologen und Patrioten Romulus Ionașcu, der fast seine gesamte Tätigkeit in Iași, der Hauptstadt der Moldau entfaltete.

Von hier aus führte er einen reichen Briefwechsel mit der Redaktion der „Gazeta Transilvaniei“, der sein reges Interesse für das Schicksal der in Siebenbürgen lebenden Rumänen widerspiegelt.

Romulus Ionașcu și familia.

TRECEREA OLTULUI LA 1—2 SEPTEMBRIE 1916 CU MARIA MANCIULEA

L. IONESCU-TOMȘANI

Dacă pentru marile puteri, primul război mondial a avut un caracter imperialist, vizînd acapararea de noi teritorii și colonii și reîmpărțirea pieței mondiale, pentru România el a avut un caracter just, urmărindu-se realizarea idealului național: unirea teritoriilor românești aflate sub dominație habsburgică într-un stat național unitar¹.

După doi ani de neutralitate România va intra în război alături de Antantă care îi recunoaște României dezideratele ei naționale, promițîndu-i tot sprijinul necesar².

Pentru operațiunile din Transilvania³ erau destinați 430.324 oameni, deci 75% din efectiv, împărțiți în trei armate:

— armata I concentrată în Oltenia, între Valea Oltului și Dunăre;

— armata a II-a, concentrată pe frontiera Munteniei între Munții Făgărașului și Valea Putnei, și

— armata a IV-a sau de nord, era concentrată pe Munții Moldovei.

Din ziua declanșării războiului și pînă în ziua de 26 august, cele trei armate au acționat conform ordinului general operativ al Comandamentului suprem al armatei. Dar, la această dată, intervine un eveniment: comandantul armatei a II-a, generalul Averescu este mutat la comanda armatei din Dobrogea și odată cu el ia și Diviziile 22 și 21 de la armata I și divizia 5 de la armata a II-a, slăbind frontul în Transilvania, implicit în favoarea inamicului.

Comandamentul suprem al armatei române, ca urmare a plecării celor trei divizii pe frontul din sud, dispune ca cele trei armate care operau în Transilvania să rămînă în defensivă și să se organizeze pînă la noi dispozițiuni. *După părerea noastră socotim că a fost o greșeală, căci pînă la această dată trupele, care operau în Nord și Nord-Vest, mergeau din succes în succes și, dacă nu s-ar fi oprit prea devreme în defensivă, ar fi ocupat alte poziții mult mai favorabile nouă, întrucît inamicul fusese surprins de intrarea în război a României.*

Locotenentul Calotescu, fostul comandant al companiei a 5-a din regimentul 30 Muscel care a luat parte la acea bătălie odată cu compania a 6-a, în fruntea căreia se afla căpitanul Giuglan, descrie astfel situația⁴: „Peri-

¹ Unirea Transilvaniei cu România, Ed. a III-a, Edit. Politică, București, 1979, p. 385—386.

² Ibidem.

³ Mircea N. Popa, Primul război mondial, București, 1979, p. 246.

⁴ C. Calotescu, În luptă cu regimentul Muscel nr. 30, p. 15.

oada de liniște fizică, dar de mare enervare. Perioadă de cadru pentru micile unități dar, probabil, de mari combinații pentru marile comandanamente“.

Dar ceea ce era mai dureros, era faptul că moralul trupei și al ofițerilor începuse să sufere după oprirea ofensivei.

În ziua de 29 august comandantul armatei dădu următorul ordin: „Situția de pe frontul de sud cere ca armatele de pe frontul de nord și nord-vest să rămână în defensivă. Pentru ca această defensivă să fie cât mai puternică, este nevoie a se scurta frontul și a se face o cât mai strânsă legătura între cele trei armate. În acest scop, armata a II-a va înainta și va pune stăpânire pe Valea Oltului și Homorodului — între Făgăraș și Homorod — Almaș. Linia de siguranță va fi împinsă pe dreapta Oltului și a Homorodului“.

În ziua de 30 august, armata a II-a este informată că: „Inamicul s-a întărit puternic pe dreapta Oltului în sectorul Homorod — Făgăraș, distrugând podurile și vadurile de trecere și minind apa Oltului“.

Iar regimentul 30 Muscel de care ne vom ocupa în special, deținea informații de la locuitori că inamicul ocupă malul drept al Oltului cu grosul trupelor sale, înălțimile de la nord, organizat cu o mulțime de mitraliere îndreptate cu țevile spre apa Oltului la punctele de trecere prevăzute de el; malul propriu-zis aflat la o distanță de cca 100 m are sentinele înarmate puternic la adăpostul sălciiilor legate între ele printr-o rețea de sîrmă electrică. Se mai zvonise că inamicul a barat apa Oltului cu cai de friză.

De reținut că dispoziția comandamentului armatei române din 29 august de a ocupa malul drept al Oltului, corespundea și dorinței armatei a II-a, care văzînd că inamicul nu încearcă nici o operațiune serioasă, ci zilnic se mărginește a bombarda trupele române, se decide să pună stăpînire pe înălțimile de pe partea dreaptă a Oltului.

În acest scop dă ordinul de operație nr. 3, care prevedea că în ziua de 2 septembrie, ora 4 dimineața, să pornească la trecerea Oltului, fixînd sectoare și puncte de trecere pentru fiecare unitate.

Misiunea diviziei a 3-a — din componența armatei a II-a, era de a ataca în ziua și la ora fixată frontul Crihalm — Făgăraș, hotărîndu-se să fie trecut Oltul, simultan, pe întreg frontul, prin trei puncte și pe trei coloane :

a) coloana din dreapta cu brigada 6 infanterie care avea în compunerea ei: regimentul 22 Infanterie cu 3 batalioane I, II și III; — regimentul 30 Muscel cu 2 batalioane — I și II, cu punctul de trecere pe la Crihalm, atacînd de front pe dușmanul foarte puternic întărit, în acest punct de trecere și în unire cu coloana din centru sau singură, și apoi să ocupe Dăișoara;

b) coloana din centru, formată din regimentul 2 Vinători, batalionul III din regimentul 30 Muscel, batalionul III din regimentul 28 Infanterie, avînd punctul de trecere la Hălmeag, și în unire cu coloana din stînga, să atace înălțimile Malom și Catanadomb, apoi să se dirijeze către Ticușul Vechi și împreună cu coloana din dreapta să atace Crihalmul;

c) coloana din stînga operînd în regiunea Făgăraș cu punctul de trecere prin punctul Beclean.

Regimentul 30 Muscel, care ocupase satul Șercaia încă din ziua de 25 august, primește ordin în ziua de 30 august ca să pornească cu batali-

oanele I și II, în satul Veneția de Jos, iar batalionul III să rămână în Șercaia, pînă va primi ordin să intre în componența detașamentului care forma coloana din centru.

Ajuns pe poziția indicată — adică Veneția de Jos — se instalează într-o vilcea în partea de Nord-Est a satului, în așteptarea altor dispozițiuni.

Generalul Lupescu — comandantul brigăzii a 6-a, după ce termină cercetările în legătură cu acuzația nedreaptă de a fi spioane, care i se adusesse Mariei Manciulea și surorii sale Victoria, ordonă să fie trimise la Veneția de Jos, unde se afla comandantul regimentului 30 Muscel.

Iată ce scrie lt. Calotescu despre momentul apariției Mariei la compania vecină: „Pe la orele 16, întreg regimentul află că o patrulă de la compania a 6-a — al cărui comandant era căpitanul Giuglan Traian — aduce pe o femeie țărăncă, pe Maria Manciulea din Veneția de Jos, tinăra și foarte voinică. Toți au crezut-o că e vreo spioană, însă mai tirziu aveam să ne convingem că era o română adevărată, plină de mult avînt patriotic și bărbăție și care a fost un adevărat exemplu de curaj și dispreț de moarte⁵. Aceasta se întîmpla în ziua de 1 septembrie.

Tot în ziua de 1 septembrie, la orele 22, un ordin dispune ca toți comandanții să se afle la comanda regimentului. Comandantul regimentului, locotenent-colonelul Alexandrescu, fără vreo altă introducere, li se adresează direct: „La noapte la ora 3, regimentul va trece Oltul prin surprindere cu batalionul I și II, în dreptul sectorului Veneția de Jos. După trecere, regimentul se va rabate la dreapta căutînd a pune stăpînire pe înălțimile de la Sud de satul Ticușul Român. Comandanții de batalioane vor lua măsurile de detaliu“.

După aceste dispoziții, batalioanele trag la sorți care vor fi cele două companii din linia întii și anume: batalioanele I și II care formau regimentul se pun în mișcare către ora 2 cu batalionul I la dreapta și cu cel de-al II-lea la stînga spre Hălmeag, parcurgînd o distanță de cca 3 km pînă la malul Oltului, astfel ca la ora 3 să înceapă trecerea Oltului.

De data aceasta, Maria Manciulea a luat parte directă la această acțiune, conducînd armata pe poteci din timp recunoscute, după indicațiile date de ea. Ajunși la malul Oltului, s-au trezit cu tot regimentul în linia întii. Ca urmare a tragerii la sorți, doar compania a 6-a trebuia să se afle în linia întii. Plutonul întii din această companie de sub comanda sublocotenentului în rezervă Milef Dumitru era cel dintii care trebuia să pășească în Olt: „Am ajuns!“ — șopti Maria. „Trecem chiar acum peste Olt“.

Dezlîpindu-se de lingă sora ei, Maria păși voinicește spre vadul care se afla, după știința ei, nițeluș mai la nord de locul unde se găseau. Soldații o văzură aruncîndu-și de pe umeri mantaua ce o primise la brigadă și pregătindu-se a intra în apă, rămaseră pe loc, fascinați de îndrăzneala ei. Bezna nu le îngădui să-i urmărească toate mișcările și mai mult ghiciră că le făcea semne, cu mîna, s-o urmeze fără teamă. Cei mai de-a-proape, împreună cu subl. Milef, comandantul primului pluton din compania a 6-a, fără voie rămăseseră pironiți pe loc. Maria înainta curajoasă și neînfrîcată, vînturîndu-și mîinile în lături, pentru a-și menține echilibrul. Cînd se află cam la 10 m depărtare de mal, fata se răsuci cu fața spre ostași și

⁵ *Ibidem*, p. 20.

fi chemă spre ea, cu semne energice, din mină. Apa îi ajunsese la mijloc și ei înțeleseseră din semnele pe care le făcea că nici mai adîncă nu putea fi pe restul de 10—15 m ce mai rămăseseră pînă la celălalt mal. De-odată, din mijlocul ostașilor se ridică comandantul primei companii din linia întii — căpitanul Giuglan Traian strigînd: „Înainte, copii!” La această chemare se azvîrli în apă sublocotenentul Milef cu cîțiva ostași, ajungînd din urmă pe Maria care se oprise la mijlocul Oltului. Căpitanul intră cu compania sa în apa Oltului pînă ajunsese pe Maria lîngă care se afla deja sublocotenentul Milef cu cîțiva ostași care-l însoțeau. Alături de Maria, căpitanul Giuglan striga: „După mine, copii”. . . Gloanțele au început să șuiere pe la urechile lor, parcă, căutîndu-i, dar fără a-i nimeri. Numai sublocotenentul Milef fu rănit de un glonț inamic, ceea ce-i îngreună ieșirea din apă — pînă la malul opus. Regimentul electrizat înainta, nemaiținîndu-se seama care unitate să fie în prima linie. Înaintea lor era un viteaz și o femeie. Gloanțele șui erau sinistru. Sublocotenentul Milef înainta greu datorită rănii pe care o primise, și era gata să cadă la fund, cînd Maria sesiză primejdia și se repezi la el, apucîndu-l virtos de veston și trăgîndu-l spre ea. O ajută și un ostaș din apropiere. Îi spuse: — „Ține-te de mine, numa să-mi lași miinile slobode!”. Ofițerul îi ascultă sfatul. După cîțiva pași, apa începu să scadă încet, încet. . . și în sfîrșit, iată-i afară, pe malul opus care era rîpos, drept și înalt de 3—4 m ca un perete. Ținînd de mină pe sublocotenent, Maria se îndreptă pe sub ripă spre Făgăraș, la vale, ajungînd astfel la despicătura din mal despre care-i vorbise generalul Lupescu, indicînd drumul ce-l aveau de parcurs pentru a ajunge sus, pe mal. Era un fel de vîlcea scobită în pămînt de puhoai. Ajunsă la mal, ea striga într-una: „Înainte! Înainte! Nu este nici o sîrmă în apă și apa nu e mai mare decît pînă la briu!”.

Glasul ei cu îndemnuri da noi puteri ostașilor, iar regimentul grăbea hotărît s-ajungă cît mai grabnic la malul opus, unde Maria îi aștepta. Un Ura formidabil izbucnește din pieptul ostașilor elctrizai de curajul acestei romănce, care cu părul despletit și desfigurată luptase din răsputeri, cu apa Oltului.

După ce toți ostașii și ofițerii ieșiră la lumină, Maria le indică direcția unde se afla tabăra inamicului. Ordine scurte și precise începură să circule, din om în om, șoptit, anumiți ostași urmînd a rămîne pe loc spre a împiedica vreo învăluire inamică; grosul regimentului urmînd să se desfășoare prin fața Crihalmului și apoi să închidă arcul de cerc, format în bucla Oltului, cu punctul cel mai avansat în dreptul satului Venetia de Jos, de pe partea stîngă a Oltului, fu luat prin surprindere, prin învăluire. Întreaga tabără căzu în miinile romănilor, cu tot armamentul ei modern, aproape fără pierderi din partea noastră.

Secretul trecerii trupelor romăne peste Olt nu reuși pe tot sectorul, cum ar fi trebuit să fie. Inamicul fusese trezit datorită unui zgomot produs de lătratul unui cîine de la coloana alăturată unde opera regimentul 22 infanterie.

Focuri de la inamic se primiseră atît din dreapta, cît și din stînga, slabe.

De reținut că inamicul nu avea în acest punct nici un post de santinelă și nici nu era pregătit că ar fi putut trece cumva romăni prin acest loc. Deci, drumul pe care au mers, fiind cel indicat de Maria, corespundea

cu realitatea, că nu era păzit, așa cum spusese și în fața generalului Lupescu.

Surprins de înaintarea fulgerătoare pe un drum neașteptat, inamicul fuge părăsindu-și poziția, iar românii înflăcărați în strigătele de Ura-a-a! înaintează spre pozițiile cele mai înalte pe care le ocupă; din spate, valuri-valuri de trăgători susțin primele rinduri în care se afla Maria ce-i conducea, cunoscând bine terenul și întăriturile inamicului.

Potrivit ordinului inițial al regimentului, ca după trecerea Oltului și ocuparea înălțimilor prevăzute, cele două batalioane I și II să se rabată la dreapta pentru a ocupa înălțimile de la sud de satul Ticușul Român, cu foarte mare greutate comandantii au putut să-i oprească pe bravii musceleni din marșul lor vijelios, după cistigarea primei bătălii — care s-a dat numai la baionetă — pentru a-i abate în direcția Ticușul Român. Batalionul I, sub comanda viteazului maior Stănescu, a ajuns pe culmile cele mai înalte.

Izbinda batalionului II în fruntea căruia s-a aflat în permanență, Maria secondată și după trecerea Oltului de neînfricatul sublocotenent Milef D. care deși rănit, a condus unitatea la executarea dispozițiilor inițiale date de regiment prin ordinul de operații.

Datorită acestei reușite, coloana din centru cu punctul de trecere la Hălmeag, a fost ușurată, deoarece regimentul 30 Muscel a trecut la cca 1 km nord de Hălmeag, prin punctul numit și cunoscut de sătenii din împrejurimi: Vadul Fagului — cel indicat de Maria Manciualea. Presiunea și surprinderea regimentului 30 Muscel asupra inamicului au înlesnit trecerea în primul rind a coloanei de la centru.

Inamicul fiind deci alungat dintr-o poziție puternic întărită, cu mult și modern armament automat și tunuri, implicit a cedat și aripa dreaptă a lui ușurind astfel înaintarea coloanei române din stînga (brigada a 5-a) cu punctul de trecere la Beclean.

Nu trebuie pierdut din vedere, datorită faptului că inamicul distrusese toate podurile de pe Valea Oltului și făcuse de netrecut vadurile, bătălia a fost dificilă pe întreg sectorul. — și numai la baionetă, — cu un inamic numeros și cu o experiență de 2 ani de război.

După terminarea bătăliei, cu toate că erau epuizați, ostașii români fără a mai aștepta noi ordine din urmă, au pornit mai departe în direcția Nord și ocupară localitatea Dăișoara, și înălțimile din jur, către orele 15. Bătălia, ca și ocuparea localității Dăișoara s-au desfășurat sub o ploaie rece, deasă și nemiloasă, ceea ce a îngreunat ofensiva, dar nu a oprit vijelioasa înaintare a muscelenilor, ca și a dîmbovițenilor pînă nu și-au atins pozițiile indicate.

Prin această bătălie, armata română și-a atins scopul propus de a ocupa malul drept al Oltului și Homorodului, de unde inamicul vedea mișcările armatei noastre și o împiedica să se miște. Cu această ocazie au fost făcuți prizonieri 6 ofițeri, 7 cadeți și 750 soldați și a fost capturat un prețios material de război.

Totodată această victorie a eliberat și orașul Făgăraș, unde entuziasmul populației dezrobite întrece orice posibilitate de a-l descrie în amploarea și intensitatea lui. Locuitorii ieșeau în calea ostașilor români, cu flori și cu alte daruri ce socotea fiecare mai deosebit.

Pentru eroismul și curajul dovedit, Maria Manciulea a fost decorată cu ordinul „Virtutea militară”, cl. a II-a⁶.

De asemenea, în presa epocii au apărut articole elogioase la adresa tinerei românce. Ziarul „Universul”, care publică în numărul 308 lista eroilor decorati, o menționează în primul rînd pe Maria, cu motivația deosebitului act de bravură: „Medalia — Virtutea militară de război, cl. II —. Domnișoarei Maria Manciulea, din com. Părău, județ Făgăraș, pentru că s-a oferit să servească de călăuză unui regiment de infanterie care avea misiunea să atace pe inamicul ce se găsea pe malul opus al Oltului; a intrat cu primii ostași în apă și i-a condus cu cel mai desăvîrșit curaj prin ploaia de gloanțe, contribuind astfel la reușita atacului”⁷.

Fapta Mariei Manciulea a atras atenția și istoricilor care s-au ocupat ulterior de primul război mondial. Iată ce scrie Constantin Kirițescu în acest sens: „Trecerea Oltului a fost înlesnită în această regiune prin devotamentul unei tinere române, Maria Manciulea, din comuna Părău. Din proprie inițiativă, ea s-a oferit comandantului român și i-a arătat un loc de trecere favorabil, neapărat de dușman. Conduse de eroica fată, trupele au trecut riul și au căzut în spatele dușmanului care, formidabil retransat și înarmat cu o mulțime de mitraliere, aștepta ca încercarea de trecere să se facă prin singurul loc cunoscut și dominat de el”⁸.

⁶ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919*, vol. I, București, 1922, p. 254.

⁷ „Universul”, nr. 308 din 6 noiembrie 1916, p. 1; articole elogioase au apărut și în ziarele: „Dimineața” și „Adevărul”.

⁸ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 255.

**DIE ÜBERSCHREITUNG DES ALT-FLUSSES AM 1. UND 2.
SEPTEMBER 1916 UNTER DER FÜHRUNG
VON MARIA MANCIULEA**

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der Arbeit wird eine interessante Episode aus der Zeit des Ersten Weltkrieges aufgegriffen und zwar die Überschreitung des Alt-Flusses unter der Führung einer jungen Frau, Maria Manciualea, die die rumänischen Truppen an einer für der Feind unvermuteten Stelle über den Alt-Fluss in Siebenbürgen führte.

Infolge dieses völlig unerwarteten Ereignisses war der Feind gezwungen, sich zurückzuziehen und seine reiche Kriegsbeute den rumänischen Truppen zu überlassen.

Maria Manciulea

NUMĂRUL 1000 - LUNI 21 IAN. - 1918

folia de difuziune

UNIVERSUL

CELE DIN URMA STIRII DIN LUMEA INTREAGA
TELEGRAFICE SI TELEFONICE
Redacția și Administrația: București, str. Grădăria, 8

PREȚUL 10 C. 1000

ANUL 1918

de ofiteri
a Buzău
și din completare
1918 inclusiv, cu
lașe secundare;
și revizuită, i-

afiliatori sub arme,
letare, soldați cau
are, de la cantine
conting. 1918 inclu
după state, afiliatori
la părțile sedentare,
unții și clase secun
și tinerii, proveniți
reformati, dispensați
i au fost revizuiți
i, împreună cu gis
destinatori de familie,
contingente, cu ace
i în vederea condi
ției. Tot, de către
trupă sau serviciile
vina de 10 Decem
urmeze cursurile u
gătitore de ofiteri
de 4 luni care va
începere de la 15
18, la Buzău, în ca
zardă n-ru' 8.

de artilerie

ace reate)

nașiere și de studii
școlilor, încorporați
1917, 1918, 1919,
atâr, direcției secun
va de către ei sau

ajutor Grossu Solomon, din reg.
73 infanterie.

Medalia „Virtutea Militară” de
război, cl. II-a.

Domnișoarei Maria Manein-
lea, din com. Pîrta, jud. Făgăraș,
pentru că s'a oferit să servească
de călăuză unui regiment de in-
fanterie, care avea misiunea să
atace inamicul ce se găsea pe ma-
lul opus al Oltului și intrat cu
prinoi ostăși în apă și l-a con-
dus cu cel mai desăvârșit curaj
prin ploaia de gloanțe, contri-
buind astfel la reușita atacului.

Caporalului Nicuș Petre, din
reg. Muscel No. 80, și șoferului
Dumitrescu Nae, din corpul au-
tomobilistilor voluntari (reparti-
zat la divizia D).

Medalia „Bărbăție și Credință”
cu spade cl. I-a.

Platonierului cu torma redus
Gugles Savu, din reg. III Dim-
b vița No. 22; platonierului-major
Dumitru Voicu, din reg. Argeș
No. 4.

„Bărbăție și Credință” cu spa-
de cl. II-a.

Platonierului Cotet Gheorghe,
Sergentilor Păvăleanu Const.,
Luca Constantin și Scutaru Ga-
vrii, din reg. 4 vînători.

„Bărbăție și Credință” cu spa-
de cl. III-a.

Cerostasilor: Pirulescu Const.,
Rimniceanu Ioan, Ghibu D. și
Cosmulescu... din cohorta Tir-
gu-Jiu, cari au luptat cu bravură
la cot cu soldații unității ce au
apărut în ziua de 14 Octombrie
peșui de peste Jiu, care se afla

un reg. 7 vînători
Andrei, Rada Con-
Tănăsescu Const.,
Rada Gheorghe, O-
can Ion, Roș Ma-
colae, Ivănescu Pr-
Pința Petre, And-
garu Stan Ion, Ne-
lea Petreache, Ghe-
hales Gheorghe și
din reg. 47 inf.;
Sirbu Dumitru, D
Tabac Zamfir, Gr
Moldoveanu Ștef
Orăciian, Bocușt
man Petreache, Ti
Baniac Dumitracu
Bintar Ion, Tănas
de Nicolae, Ivan
dorache Gh., Iord
dan Dumitru, Mar-
tașă Dragomir, M
Tapsilanga Nicolae
Trancu Nicolaeșcu,
Moldoveanu Ion, N
Vasile, Constantin
Dumitru, Boțar
Ștefan, toți din reg.
Mihai, Voicu Ion,
Zandiru Ion, Lăz
Zinea Const., Zah-
lea Const., Cojoc
Bita Const., Chircu
reg. 87 inf.; Dum-
tă Ion, Măsuran G
reg. 80 inf.; Mit-
rescu Ștefan, Gheo-
Fotaru Dumitru,
Păun Ilie, Vilcu
Neagu, toți din r

37 ANI

1918 ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

IOAN MĂNDREA

Desăvîrșirea unității naționale a poporului român, necesitate istorică obiectivă, este rezultatul firesc al luptei sale seculare. Eveniment de importanță istorică în viața poporului nostru, Unirea Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918, constituie victoria deplină a mișcării de eliberare națională a poporului român. Realizarea acestui act este rodul luptei celor mai largi forțe sociale, rolul hotărîtor avîndu-l masele populare, în rîndul cărora o contribuție activă au adus clasa muncitoare, mișcarea socialistă revoluționară.

Încheierea procesului de făurire a unității naționale a poporului român a avut loc în condițiile destrămării odioasei Monarhii austro-ungare, proces adîncit în timpul primului război mondial, ca urmare a luptei duse de popoarele asuprite. Formarea statelor naționale independente, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia și desăvîrșirea statului național român au constituit un factor esențial în dezvoltarea social-politică, independentă a popoarelor din fostul imperiu.

În condițiile crizei sistemului dualist austro-ungar din timpul primului război mondial, lupta de eliberare socială și națională a poporului român din provinciile asuprite: Transilvania, Banat, Crișana și Bucovina a intrat în ultima sa fază, caracterizată prin ample acțiuni revoluționare, care au cuprins cele mai diverse categorii sociale. Încă din vara anului 1917, au avut loc în Transilvania greve și demonstrații muncitorești în numeroase centre: Simeria, Petroșani, Timișoara, Arad, Valea Jiului etc.¹. Paralel cu luptele greviste, muncitorii încep să-și refacă organizațiile lor profesionale și politice. Deși Partidul Social-Democrat sub presiunea maselor a organizat mari manifestații pentru pace și drepturi democratice, mai existau conducători care s-au menținut pe vechile lor poziții reformiste și propuneau ca singură cale de luptă pentru răsturnarea reacțiunii maghiare — votul general și secret. În același timp, elementele reformiste din conducerea Partidului Social-Democrat Ungar, sprijinind clasele dominante, au activat pentru salvagardarea integrității monarhiei dualiste².

Mișcările revendicative ale proletariatului au atras în sfera lor cele mai largi pături ale populației de la orașe și sate. Urmînd exemplul muncitorilor, diferite categorii de intelectuali și funcționari de stat din Transilvania au început mișcarea pentru ridicarea salariilor. La sate, țărănimea

¹ *Unirea Transilvaniei cu România (1 Decembrie 1918)*, ed. a II-a, București, 1972, p. 471.

² *Ibidem*.

și-a manifestat sub felurite forme opoziția față de continuarea războiului; sînt cunoscute împotrivirile la rechiziții și chiar unele răscoale locale³.

Cunoscînd însemnătatea presei muncitorești ca factor de organizare și de mobilizare a maselor, socialiștii transilvăneni s-au preocupat de reeditarea gazetei „Adevărul” (1 octombrie 1917), organ al secției române social-democrate, care a dat impuls înviorării mișcării socialiste în rîndurile populației românești⁴. În acest timp și-a reluat activitatea Comitetul Central Român⁵ din cadrul P.S.D.U. care a acționat consecvent pentru a ancora tot mai puternic activitatea socialiștilor români în lupta pentru eliberarea națională a tuturor românilor. Un document al mișcării socialiste arăta în acest sens că Secția română social-democrată din cadrul P.S.D.U. „a luptat cu toate puterile și în solidaritate cu tovarășii maghiari contra regimului tîszaist, cerînd înlăturarea lui”⁶.

Momentul prăbușirii regimului dualist se apropia cu repeziciune și era marcat de amploarea luptei revendicative a maselor muncitoare. În ianuarie 1918, proletariatul din Transilvania a participat alături de muncitorimea din întreg teritoriul Austro-Ungariei la greva generală. Acțiunile greviste au continuat cu intensitate în primăvara și vara anului 1918 și au cuprins masele muncitoare din numeroase centre: Reșița, Anina, Ocna de Fier, Bocșa Română, Lupeni etc. În iunie 1918 se desfășoară a doua grevă generală din Austro-Ungaria și va constitui a doua mare lovitură, după greva din ianuarie, dată puterii claselor exploatatoare și sistemului dualist austro-ungar. În frunte cu elementele revoluționare din organizațiile social-democrate și sindicatele locale muncitorii au organizat puternice demonstrații contra războiului, la Timișoara, Reșița, Lugoj, Oradea, Cluj, Hunedoara, Valea Jiului etc. Ele s-au desfășurat sub semnul întăririi unității de clasă a muncitorilor, indiferent de naționalitate, sub lozincile luptei pentru încheierea unei păci drepte, împotriva ocupării de teritorii străine și subjugării altor popoare⁷.

Pe de altă parte era tot mai vizibilă necesitatea colaborării organizațiilor social-democrate transilvănene, care exprimau atît interesele sociale cît și cele naționale cu Partidul Național Român, în vederea unirii tuturor forțelor în lupta pentru eliberarea națională. Burghezia română din Transilvania, în majoritatea ei, năzuia și ea la despărțirea de Austro-Ungaria și la unirea cu România. Asemenea poziții reflectau zierele „Românul” din Arad redactat de Vasile Goldiș, „Drapelul” din Lugoj, redactat de Valeriu Braniște etc. Idealul unirii se afla puternic înrădăcinat în conștiința poporului român de pe ambele părți ale Carpaților.

O susținută luptă pentru desăvîrșirea unității naționale au desfășurat-o cărturarii români, aflați în străinătate în Franța, Italia, Anglia, sau peste ocean în S.U.A. Ei au acționat pe diferite căi informînd opinia publică mondială asupra necesității eliberării naționale a popoarelor aflate sub dominația Austro-Ungariei. La Paris a luat naștere Comitetul Național Român recunoscut de către guvernul francez ca o reprezentanță politică.

³ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 331.

⁴ I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania (1901—1921)*, București, 1976, p. 211.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, București, 1966, p. 80.

⁷ I. Cicală, *op. cit.*, p. 222—224.

Acest comitet național a devenit la 3 octombrie 1918 Consiliul Național al Unității Române și reprezenta România în relațiile cu Antanta. Din rândurile sale făceau parte fruntași români ca: Take Ionescu (președinte), dr. Vasile Lucaciu, Octavian Goga, dr. C. Angelescu și Ioan Theodor Florescu (vicepreședinți)⁸. Acest comitet, în strînsă legătură cu celelalte comitete și organizații din Franța, Italia, S.U.A., a desfășurat o muncă activă pentru susținerea aspirațiilor naționale ale românilor.

La sfîrșitul lunii octombrie 1918, nemulțumirile și revoltele izolate ale muncitorilor, soldaților și țăranilor de pe întreg cuprinsul Monarhiei habsburgice s-au contopit într-un singur șuvoi, declanșându-se revoluția burghezo-democratică, care în timp ce în Austria și Ungaria avea un caracter cu precădere social, în ținuturile împilate de clasele conducătoare austriece și ungare, printre care și cele românești, caracterul social se împletea cu lupta de emancipare națională.

Revoluția burghezo-democratică din Transilvania a fost determinată de profunde contradicții sociale și naționale, care s-au ascuțit la maxim în anii războiului imperialist. Lupta maselor era îndreptată împotriva asupririi sociale și naționale, pentru unirea cu România, pentru lichidarea marii proprietăți moșierești, pentru obținerea unor drepturi și libertăți democratice.

În noile condiții, lupta națională a românilor a pornit pe făgașul reorganizării politice. După mai multe contacte între conducerea P.S.D. și cea a P.N.R., pe baza propunerii socialiștilor⁹, la 31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Național Român Central ca unic for care reprezenta voința poporului român, format din 6 social-democrați (Tiron Albani, Ioan Flue-raș, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Baziliu Surdu) și 6 reprezentanți ai P.N.R. (Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Theodor Mihali, Ștefan C. Pop, Alexandru Vaida și Aurel Vlad)¹⁰. Pentru a se apropia de baza sa de masă — poporul din Transilvania — în zilele de 3—4 noiembrie 1918 Consiliul Național Român Central și-a mutat sediul de la Budapesta la Arad, considerîndu-se organ de conducere al luptei pentru drepturi naționale ale românilor. Din primele sale acte el a cerut autorităților ungare să-l recunoască ca organ suprem de administrație în teritoriile locuite de românii din Transilvania și Ungaria, în același timp trecînd la organizarea și îndrumarea luptei naționale a poporului român.

Ampla mișcare națională pentru unirea cu România a provinciilor românești aflate sub dominația străină a cuprins cele mai diferite categorii sociale din toate colțurile țării. Numeroase acțiuni revoluționare, puse în slujba aceluiași ideal au desfășurat masele populare din Țara Făgărașului¹¹

⁸ *Unirea Transilvaniei cu România*. . . , p. 618, 626.

⁹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România (1918—1921)*, ediția a II-a, București, 1976, p. 21.

¹⁰ *Unirea Transilvaniei cu România*. . . , p. 532.

¹¹ Țara Făgărașului (numită și Țara Oltului), situată în sud-estul Transilvaniei, pe malul stîng al Oltului, între Brașov și Sibiu, era organizată din punct de vedere administrativ sub formă de comitat și împărțită în patru unități și anume: plasa Arpașul de Jos cu 23 de localități; plasa Făgăraș cu 29 de localități; plasa Bran cu 16 localități, plasa Șercaia cu 19 localități (cf. Silvestru Moldovan și Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ed. a II-a, Sibiu, 1919). Din punct de vedere demografic, în anul 1916 sint înregistrați în Țara Făgărașului 95.174 de locuitori, din care, 84.436 români (88,8%), 6466 maghiari (6,6%), 3236 sași (3,5%), 1036 alte naționalități (1,09%), cf. „Gazeta Transilvaniei”, LXXIX, nr. 195, 1 octombrie 1916, p. 1.

mergînd pe linia unei vechi tradiții de luptă pentru libertatea și unitatea poporului român.

În această parte a Transilvaniei, în primele două decenii ale secolului al XX-lea existau anumite particularități ale dezvoltării economico-sociale. În viața economică predomina agricultura, unde din punct de vedere al repartiției proprietății funciare, elementul dominant îl reprezenta mica proprietate. Din cele 11.743 de proprietăți agricole, numai 4 dețineau proprietăți mai mari de 100 jugăre*. Restul proprietăților și anume 4176 gospodării dețineau proprietăți între 10 și 100 jugăre, iar 7556 gospodării, cele majoritare (în proporție de 64,30%) dețineau pămînt puțin, sub 10 jugăre. Această situație făcea ca în Țara Făgărașului o mare parte a locuitorilor satelor să fie formată de categoria țărănimii sărace, în exclusivitate română, cu proprietatea agricolă mică¹².

O altă particularitate în economia Țării Făgărașului o constituia preponderența industriei mici, a atelierelor meșteșugărești mult răspindite în mediul rural cu un număr redus de salariați. Existau înainte de primul război mondial vreo 80 de mici întreprinderi în orașul Făgăraș și 100 în satele Țării Făgărașului (în acest număr erau cuprinse atît industriile cît și băncile, cooperativele). Ocupate în această industrie erau 3249 de persoane din care 1197 lucrau în Făgăraș și 1373 în satele Țării Făgărașului și 679 persoane care lucrau în industria casnică și cu munca la domiciliu¹³. De asemenea, se remarcă faptul că toată această mică industrie era redusă în mare parte la o importanță locală. Produsele industriale destinate pentru export, îndeosebi în vechea Românie, erau puține: cele de tăbăcărit, cheresteaua, cîteva produse casnice etc. Ele au fost înlăturate din circuitul comercial prin măsurile vexatorii ale guvernului dualist față de legăturile comerciale firești dintre Transilvania și vechea Românie¹⁴. În domeniul bancar și al instituțiilor de credit s-a observat întărirea, la începutul secolului al XX-lea, a capitalului românesc. La începutul primului război mondial existau în Țara Făgărașului 17 bănci românești; cea mai însemnată era Banca „Furnica” din orașul Făgăraș (înființată cu ajutorul „Albinei” în 1883). Existau, de asemenea, 5 asociații „Însoțiri de credit” și 3 societăți pe acțiuni cu capital românesc¹⁵. La începutul secolului al XX-lea, cu toate piedicile puse de regimul dualist, viața culturală și politică din districtul Făgărașului se intensifică, avînd ca unic țel emanciparea culturală și națională a populației românești. În fruntea acestei mișcări se aflau intelectuali cu vederi înaintate, în mare parte proveniți din rîndurile țărănimii, elemente ale burgheziei mici, animați de idealul eliberării sociale și naționale al unirii Transilvaniei cu România.

Școlile românești din Țara Făgărașului, în ciuda politicii de oprimare națională dusă de regimul austro-ungar, susținute cu greu de populația românească, au constituit principalul focar de cultură și de emancipare națională. În primul rînd s-a remarcat activitatea celor două școli confessionale românești din orașul Făgăraș și cele peste 80 de școli ce funcționau

* 1 jugăr = 5755 m.p.

¹² Alexandru Bărbat, *Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului*, Cluj, 1938, p. 70.

¹³ *Ibidem*, p. 77—78, 82.

¹⁴ *Ibidem*, p. 78.

¹⁵ *Ibidem*, p. 85, 89.

în toate comunele Țării Oltului. Numele unor învățători și profesori ca Ioan Berescu, Bucur Buzdugan, Andrei Stroia, Nicolae Cosgarea, Ioan Cîntea etc. sînt legate de mișcarea de dezvoltare a învățămîntului românesc din această localitate la începutul secolului al XX-lea¹⁶. Alături de școli, aportul la mișcarea culturală și națională și-l aduc cele două reuniuni ale învățătorilor, cele două reuniuni ale femeilor, societatea de teatru „Progresul”. Aceasta din urmă, prin reprezentațiile sale teatrale, îndeosebi din repertoriul clasicii români, avea va scop „lățirea culturii printre români”. Animatori ai societății în al doilea deceniu al secolului XX, erau intelectuali de seamă, ca dr. Ioan Șenchea, dr. Liviu Pandrea, dr. Dănilă Vasu, Ioan Dejenaru etc.¹⁷. Din inițiativa unor intelectuali fruntași ai vieții politice și culturale au apărut primele ziarele românești din Țara Făgărașului. La 4/17 ianuarie 1907, apare foaia săptămînală „Țara Oltului” sub redacția învățătorului Ioan Berescu și cu ajutorul material și spiritual al patriotului dr. avocat Ioan Șenchea. Scos în Tipografia „Constantin Pop” (ziarul a apărut în perioada 1907—1910) și a avut înscris ca scop „apărarea și promovarea multelor interese politice românești ale poporațiunii din Făgăraș și împrejurime”. În aceeași tipografie apare ziarul „Olteanul” (1909—1916) și „Foaia specială culturală și economică”¹⁸. Aceste cotidiane au contribuit la răspîndirea culturii în vederea emancipării populației românești, la susținerea ideii de libertate și unitate națională.

La începutul secolului al XX-lea în activitatea politico-națională s-a produs o cotitură esențială în urma hotărîrilor Conferinței naționale a P.N.R. (ale cărei lucrări s-au desfășurat la Sibiu la 10 ianuarie 1905) de a se abandona vechea tactică pasivistă și a se trece la activism. Adoptarea unei poziții tactice active de luptă, includerea în program a unor revendicări care interesau masele țărănești și muncitorești, situarea pe o poziție unitară a majorității partidului, extinderea influenței sale în masă, au dus la ridicarea partidului la necesitățile acute ale mișcării de eliberare națională a românilor¹⁹. În noul Comitet Executiv al P.N.R., ales la această conferință, au intrat alături de George Pop de Băsești, dr. Vasile Lucaci, dr. Alexandru Vaida-Voievod, dr. Teodor Mihali, dr. Ioan Vasile etc., și președintele organizației comitatense a P.N.R.* din Țara Făgărașului, dr. Ioan Șenchea, fruntaș al vieții politice și culturale din localitate²⁰. După această dată, organizația însușindu-și linia activismului politic a devenit o prezență activă în organizarea luptelor naționale ale românilor din acest district pentru obținerea drepturilor politice.

Datorită politicii de oprimare națională, românii au avut foarte puțini reprezentanți în organele politico-administrative, ținînd seama de faptul că ei formau marea majoritate a locuitorilor districtului. Un exemplu este

¹⁶ Nicolae Aron, *Monografia bisericilor, școalelor și reuniunilor române din Făgăraș*, Făgăraș, 1913, p. 92, 93, 98.

¹⁷ *Ibidem*, p. 135—136, 138.

¹⁸ *Ibidem*, p. 158—160.

¹⁹ Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, *op. cit.*, p. 307.

* În perioada 1903—1905, sub îndrumarea directă a conducătorilor P.N.R., Vasile Goldiș și Aurel Vlad s-a reorganizat organizația P.N.R. din Țara Făgărașului sub prezența lui dr. Ioan Șenchea (Pentru această problemă vezi scrisorile lui Vasile Goldiș și Aurel Vlad către dr. Ioan Șenchea. din 1903, în „Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul”, III, 1918—1928, București, Cultura Națională, p. 1503—1514).

²⁰ „Telegraful român”, LIII, nr. 2, 15 ianuarie, 1905, p. 3.

edificator în acest sens și anume, în 1908, din totalul funcțiilor administrative importante, doar un singur post a fost ocupat de un român — Alexandru Belle — în funcția de vice-comite. Ziarul brașovean „Gazeta Transilvaniei”, importantă tribună de luptă a românilor transilvăneni, în articolul *Alegerea amployaților administrativi în comitatul Făgărașului*, scotea în relief faptul că în administrația Țării Făgărașului, românii cu „complexă calificațiune” sînt nevoiți să „servească în posturi secundare”²¹.

Semnificativ este faptul că activitatea organizației naționale și a fruntașilor săi era îndreptată spre demascarea politicii asupritoare a guvernului dualist, a politicii reacționare împletită cu demagogia. La diferite ocazii, în cadrul adunărilor populare, în presă, s-a strecurat cuvîntul de protest al fruntașilor români din Făgăraș. Astfel, la adunarea populară din 13 septembrie 1908, din orașul Făgăraș organizată în semn de protest față de nedreapta lege electorală, s-a votat o rezoluție — menționează ziarul „Olteanul” — în care se cerea „ca votul universal să fie inarticulat în lege cît mai iute, dîndu-se dreptul fiecărui cetățean trecut de 20 de ani, fără nici o restringere, la votisarea secretă prin comune”. Pentru aceasta se cerea în continuare „ca cercurile electorale să fie împărțite în mod just și protestăm în contra oricărei împărțiri măiestrite și nedrepte, de a persecuta în drepturile lor naturale și adevărat constituționale, naționalitățile”²².

Este cunoscută atitudinea curajoasă a reprezentanților români în cadrul Congregațiilor comitatense din Țara Făgărașului, cu care ocazie au demascat politica de oprimare națională a românilor din acest comitat, prin măsurile de oprimare ce le-au săvîrșit autoritățile locale. La o asemenea adunare din anul 1912, fruntașii avocați dr. Ioan Șenchea, dr. Nicolae Șerban, dr. Octavian Vasu și Nicolae Borzea (protopop al Făgărașului) au protestat împotriva măsurilor luate de comitele suprem contra școlilor românești și bisericilor ortodoxe, cărora li s-au pus tot felul de piedici cu intenția de a le lipsi de existența materială. În cuvîntul său, Nicolae Borzea a arătat că prin asemenea politică discriminatorie a sus-numitului funcționar, s-a lovit în interesele vitale ale românilor din Țara Făgărașului. El a arătat că „aruncurile (ajutoarele materiale — n.n.) culturale ce le-au făcut comunele spre scopuri culturale nu le-a aprobat, cererile pentru ajutorul de stat nu le recomandă, iar la aruncurile culturale, unde este lipsă nu dă ajutorul administrației întru încasarea lor”. De aceea considera vorbitorul „atitudinea înălțimii sale d-lui comite suprem, precum am observat din fapte este dușmănoasă acestui element, adică locuitorilor români din acest comitat, care trece peste 95%”²³.

În această perioadă concomitent cu intensificarea acțiunilor de luptă pentru drepturi și libertăți sociale și naționale, a avut loc un proces de reorganizare la nivelul conducerii organizației P.N.R. Ca urmare, la începutul lunii mai 1912, se formează un nou comitet de conducere al organizației, din elementele radicale ale mișcării: dr. Ioan Șenchea — președinte,

²¹ „Gazeta Transilvaniei”, LXXI, nr. 13, 30 ianuarie 1908. p. 2.

²² „Olteanul”, I, nr. 36, 15 septembrie 1908, p. 2.

²³ *Ibidem*, V, nr. 23, 20 august. 1912, p. 7; vezi și Nicolae Borzea de Vișt, *Organizarea românilor olteni în orașul Făgăraș din Țara Voievozilor Români la 11 Noiembrie 1918*, Făgăraș, 1925, p. 20—22.

dr. Octavian Vasu — vice-președinte; Matei Jiga — secretar²⁴, care a condus activitatea organizației (numită și Clubul român) pînă în anul 1916.

Primul război mondial, izbucnit în 1914, ca rezultat al ascuțirii contradicțiilor dintre statele imperialiste, avea să arunce mari și grele suferințe materiale și umane asupra poporului român din Transilvania. A scăzut salariul real, s-au urcat prețurile bunurilor de consum, a fost introdusă starea de asediu însoțită de o cruntă teroare. Masele muncitoare au fost lipsite de libertatea de organizare și acțiune. „Clasa muncitoare — se menționează într-un raport sindical muncitoresc din anul 1914 — a fost atacată în urma declanșării războiului cu 3 arme: cu șomajul, cu scăderea salariului și cu scumpetea, din care și una era de ajuns să distrugă muncitorimea”²⁵. Războiul a lovit nu numai muncitorimea ci și alte categorii sociale: țărănimea, intelectualii, funcționarii etc. Soldații români, transilvăneni au fost trimiși să lupte pentru o cauză în care nu credeau, o cauză străină poporului.

Războiul și consecințele sale nefaste a adus grele suferințe materiale și umane populației Țării Făgărașului. Marile pierderi le-au suferit în primul rînd familiile și gospodăriile țărănești. Din datele păstrate rezultă că din totalul de 83.660 locuitori ai populației române a satelor Țării Făgărașului, 12.092 soldați au fost trimiși pe front, iar 1329 bărbați au fost mobilizați la diferite munci. Acestor cifre li se adaugă cei 1246 de morți pe cîmpul de luptă, cei 369 de morți în temniță, pribegie sau spitale și cei 770 de invalizi. În urma războiului au rămas: 2289 de copii orfani și 1142 de femei văduve. Alături de pierderile umane s-au înregistrat imense pagube materiale, estimate pentru totalul comunelor la 21.003.000 lei, plus cei 891.500 lei care a însemnat „contribuția” acestor comune pentru armata austro-ungară²⁶. Cu toate greutățile războiului care a dus la înrăutățirea considerabilă a situației maselor populare, mișcarea de eliberare națională s-a dezvoltat în ritm rapid. Numeroase rapoarte și informații ale autorităților sesizau încrederea românilor în realizarea idealului lor național. În conștiința românilor din Făgăraș persista ideea că odată cu războiul se va prăbuși odioasa monarhie și românii își vor realiza visul lor de unitate. Exprimînd acest gînd, unul din conducătorii mișcării naționale, Nicolae Borzea, nota că, populația românească din Făgăraș avea credința nestrămutată că, odată cu războiul popoarele asuprite vor zdrobi Monarhia austro-ungară și vor scăpa pentru totdeauna de nedreptățile la care erau supuși²⁷.

După izbucnirea războiului, conform măsurilor excepționale instituite, se alcătuiau în fiecare plasă sau județ listele „instigatorilor”, se căutau cu mîgală pretexte pentru a înăbuși spiritul național. Numeroase documente fac referiri la arestarea și maltratarea de către autoritățile austro-ungare a unui număr mare de intelectuali, țărani, îndeosebi fruntași ai mișcării naționale. La Făgăraș, odată cu apropierea armatei române eliberatoare, reacția autorităților maghiare a fost deosebit de violentă. Sînt arestați și uciși la începutul lunii septembrie 1916, dr. Ioan Șenchea, președintele

²⁴ „Telegraful român”, LX, nr. 44, 4 mai 1912, p. 3.

²⁵ *Unirea Transilvaniei cu România*. . . , p. 432.

²⁶ Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, aduse în războiul Mondial din anii 1914—1918*, Sibiu, 1923, p. 25 (anexa A).

²⁷ Nicolae Borzea de Vișt, *op. cit.*, p. 7.

organizației comitatense P.N.R. și Constantin Pop, proprietarul tipografiei ziarului „Olteanul”. În același chip au căzut victimă mai mulți activi ai mișcării naționale: Zosim Dalea din comuna Ucea de Jos, Octavian Birsan din satul Corbi, Boldan din comuna Arpaș, Gabor din comuna Voila etc.²⁸. Aceasta a fost calea pe care autoritățile maghiare apărătoare ale regimului dualist anacronic au încercat să înăbușe lupta pentru libertate și unitate națională a românilor din Țara Făgărașului.

Intrarea României în război alături de Antantă, care promitea satisfacerea dezideratului unității naționale, a fost primită cu entuziasm de locuitorii Țării Făgărașului. Relatînd acest eveniment, patriotul Nicolae Borzea scria: „Așteptam zi de zi să sosească ziua dorită, care se ivește la 15 august 1916. Acest moment mare și greu care a decis spre bine soarta neamului...²⁹”.

După eliberarea Țării Birsei, la sfîrșitul lunii august 1916, unitățile armatei a II-a române pătrund pe cursul mijlociu al Oltului ardelenesc. Inamicul din defileul Oltului este atacat și respins prin lupte îndirjite, prin acțiunea combinată a diviziilor 3 și 6. În același timp, trupele diviziei a 4-a, sub comanda generalului Simionescu, înfrîng rezistența vie a dușmanului, pătrunzînd în Făgăraș. În cadrul acestei lupte, trebuie amintită fapta eroică a unei tinere române, Maria Manciuș, din comuna Pîriu. Din proprie inițiativă, ea s-a prezentat comandantului român și i-a arătat locul cel mai favorabil pentru trecerea Oltului, neapărat de dușmani. Trezînd Oltul prin acel loc, trupele române au căzut în spatele dușmanului, pricinuindu-i o grea lovitură. Pentru patriotismul și curajul ei, Maria Manciuș a fost decorată în fața trupelor cu „Virtutea militară”³⁰.

În noile condiții create de victoria armatei române, prima reacție a populației a fost înlăturarea autorității politice asupritoare. La conducerea Făgărașului au fost aleși reprezentanții de drept ai poporului român, conducători ai luptei naționale: primar a fost ales Liviu Pandrea (avocat), iar comandant al poliției, dr. Victor Pralea (avocat)³¹.

În perioada victoriilor vremelnice asupra României și a retragerii armatei sale din Transilvania, autoritățile regimului austro-ungar au intensificat măsurile represive împotriva mișcării naționale și a conducătorilor ei, împotriva tuturor acelor care au sprijinit armatele române. Una din măsuri a fost de-a lovi în viitorul național al populației românești pentru a dezrădăcina din inimile tineretului român ideile profund patriotice față de cauza desăvîrșirii statului național, prin acțiunea brutală a statului care a preluat în regiunile de graniță școlile românești confesionale, cu învățători aprobați de stat. Erau vizate în primul rînd centrele unde învățătorul comunal sau confesional de bună voie a plecat „cu dușmanii” sau unde învățătorul se găsea sub acuzare judecătorească³². Asemenea măsură s-a aplicat în districtul Făgărașului unde s-au aflat „mulți fruntași români, preoți și învățători retrași cu armata română”³³.

²⁸ *Ibidem*, p. 9.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Constantin Kirîțescu, *Războiul pentru întregirea României (1916—1919)*, ed. I, București, 1924, vol. I, p. 147—149; „Gazeta Transilvaniei”. LXXIX, nr. 176, 7 septembrie 1916, p. 4.

³¹ „Gazeta Transilvaniei”, LXXIX, nr. 230, 6 ianuarie 1917, p. 3.

³² *Unirea Transilvaniei cu România*..., p. 469.

³³ Nicolae Borzea de Viș, *op. cit.*, p. 9.

Măsurile represive luate de autorități în districtul Făgărașului sînt din cele mai drastice. S-au efectuat dese rechiziții de alimente și vite, care au ruinat gospodăria țărănească. Cei retrași cu armatele române au fost declarați „vînzători de patrie“, avutul lor confiscat și familiile persecutate. Astfel în comuna Viștea de Jos, preotul ortodox Pavel Borzea a trecut în România, fiind calificat „trădător de patrie“, motiv pentru care soția sa, Olimpia Borzea, a fost scoasă din funcția de casieră a Băncii „Olteana“ din aceeași localitate³⁴. La fel sînt tratați cei care au fraternizat cu armata română și au manifestat în acel timp spirit de „libertate“. Doi avocați din Făgăraș, Liviu Pandrea și dr. Victor Pralea sînt declarați de autorități „lipsiți pe vecie de praxa avocațială“, pe motivul că în timpul „ocupației“ române au ocupat funcții de conducere, primul ca primar al orașului Făgăraș, iar celălalt căpitan comandant al poliției române³⁵. Grele persecuții au suferit și alți intelectuali: învățători, profesori, preoți etc., care au avut legături cu România, cu armata română, sau pur și simplu pentru motivul că au vorbit de România. Pentru asemenea „motive“, Pompiliu Dan, revizor școlar în Zărnești a fost interzis de autoritățile maghiare, timp de 3 ani (1915—1917) în închisoarea tribunalului marțial din Cluj³⁶. Au „plătit“ cu închisoare pentru sentimentele lor patriotice preoții ortodocși: Ion Capătă din comuna Șona, Ion Cațavei din Lisa, Ion Gavrilescu din Țințari, Aurel Mușat din Ucea de Jos, Ion Popița din Comăna de Jos, Vasile Stoicanea din Șercaia, Nicolae Borzea (protopop al Făgărașului) etc.³⁷. O măsură discriminatorie care a lovit în familiile soldaților români care luptau pe front a fost retragerea ajutoarelor de război. Din acest motiv, 9 femei din comuna Ucea de Jos adresează o plîngere autorității din Făgăraș, solicitînd în continuare acordarea ajutorului de război, care a fost luat pe nedrept tocmai de la cei care își sacrifică viața³⁸.

După retragerea armatei române din Transilvania, autoritățile ungare au constrins pe o serie de fruntași români să facă declarații de „fidelitate față de tron și patriă mamă“. În aceste condiții un grup de ardeleni printre care și făgărășeni, refugiați în Moldova sub conducerea marelui poet Octavian Goga, revoltați față de politica abuzivă a autorităților au luat inițiativa convocării unei adunări generale a tuturor refugiaților ardeleni și bucovineni care se aflau în Moldova. Întrunită la 7 ianuarie 1917, la Iași, adunarea, la propunerea patriotului dr. Vasile Lucaciu, au ales un comitet de conducere din 12 membri în care alături de Vasile Lucaciu, Octavian Goga, dr. Ioan Nistor etc., au intrat și făgărășenii dr. Titul Perțea și prof. Aurel Popa³⁹. Comitetele celor 12 în prezența a trei membri ai guvernului român au semnat declarația de război contra Monarhiei austro-ungare, care s-a transmis Vienei de către președintele guvernului român Ioan I. C. Brătianu din Iași⁴⁰.

Una din formele de luptă care a lovit în regimul dualist și a sprijinit direct acțiunea de eliberare a Transilvaniei și unirea ei cu România, a fost

³⁴ *Ibidem*, p. 9—10.

³⁵ „Gazeta Transilvaniei“, LXXIX, nr. 230, 6 ianuarie 1917, p. 3.

³⁶ „Telegraful român“, LXVI, nr. 112, 5 noiembrie 1918, p. 446.

³⁷ Sebastian Stanca, *Contribuția preoților români la războiul pentru întregirea neamului (1916—1918)*, Cluj, 1925, p. 53—54, 71, 100, 114, 126, 141.

³⁸ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: Subprefectura Făgăraș, Doc. 11060/1918.

³⁹ *Arhivele Muzeului Unirii Alba Iulia*, Fond: Documentele Unirii, Dos. 10/26, 27.

⁴⁰ *Unirea Transilvaniei cu România...*, p. 483.

acțiunea revoluționară a soldaților și ofițerilor români, care au dezertat în masă nedorind să slujească o cauză străină poporului român. Diferite rapoarte ale autorităților militare sau civile semnalau asemenea acțiuni în Țara Făgărașului încă de la începutul războiului. Astfel, șeful poliției de frontieră din Teiuș în raportul său „strict confidențial” din 24 octombrie 1914, adresat Ministerului de interne ungar menționează că sînt mai multe cazuri de dezertare în județul Făgăraș, motiv pentru care a organizat o anchetă temeinică „pentru a stabili starea de fapt și pentru identificarea drumului și a complicilor ca să putem preveni în limita posibilităților dezertările viitoare”. Același raport preciza că numai din comuna Viștea au dezertat vreo 60 de tineri obligați la serviciul militar, trecînd în România⁴¹.

În cadrul luptei generale a poporului nostru pentru desăvîrșirea unității naționale o contribuție însemnată au adus-o românii aflați în afara granițelor țării, cei din S.U.A., Franța, Italia, Anglia, Rusia etc. Mulți români aflați în emigrație erau victime ale regimului dualist austro-ungar și au fost nevoiți să părăsească teritoriile locuite de ei datorită condițiilor economice deosebit de grele, precum și persecuțiilor politice. În această situație se aflau mulți locuitori din Țara Făgărașului. Datorită lipsei unei industrii dezvoltate, a insuficienței pămîntului și a intensificării măsurilor de apăsare națională, din districtul Făgărașului au emigrat în perioada de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și pînă la începutul primului război mondial, un număr de 14.888 locuitori din care, 9109 în America, 5335 în România și 444 în alte țări. De reținut faptul că majoritatea acestor emigranți erau locuitori ai satelor⁴².

În emigrație, lupta acestor români indiferent de clasă sau categorie socială din care făceau parte: muncitori, țărani, meseriași, intelectuali, burghezi a fost subordonată în anii 1914—1918 tot mai mult idealului național, înlăptuirii dezideratului fundamental al poporului — unirea românilor într-un singur stat național. Pentru a sluji acest ideal mulți români aflați în străinătate s-au înrolat în cadrul corpurilor și formațiilor de voluntari constituite în Rusia, Italia, la Praga și în S.U.A., care au luptat apoi pe front împotriva Puterilor Centrale.

Printre miile de voluntari din Transilvania înrolați în asemenea formațiuni s-au numărat mulți români din Țara Făgărașului, care doreau pe această cale să contribuie la eliberarea țării lor, la unirea tuturor românilor într-un singur stat național unitar. În Rusia, unde se aflau aproximativ 120.000 de prizonieri români transilvăneni, răspîndiți în toate guberniile pînă în Siberia, s-a format în 1917 un corp de voluntari, cu sediul la Darnița, lîngă Kiev, apoi din mai 1917 cu sediul la Kiev⁴³. Printre făgărășenii care s-au înscris în rîndurile acestui corp de voluntari și care s-au remarcat printr-o poziție activă, se număra dr. Octavian Vasu (avocat). Alături de locotenentul brașovean dr. Pompiliu Nistor (medic), dr. V. Delu, dr. V. Nedelcu etc., dr. Octavian Vasu și-a adus aportul la organizarea acțiunii conducătorilor corpului de voluntari, care însărcinează pe Pompiliu

⁴¹ *Ibidem*, p. 441.

⁴² Alexandru Bărbat, *op. cit.*, p. 96.

⁴³ D. Tutu, *Voluntarii români din Transilvania în lupta împotriva Puterilor Centrale pentru eliberare națională și unitate*, în „Studii”, nr. 6/1968, p. 23; vezi și dr. P. Nistor, *Istoria corpului voluntarilor români din Rusia; Arhiva Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului*, colecția dr. P. Nistor, Doc. 1027.

Nistor cu formularea cunoscutului document „Proclamația de la Darnița” din 13/26 aprilie 1917. Semnată de 250 de ofițeri și 250 de subofițeri și soldați, Proclamația a fost înaintată guvernului provizoriu al Rusiei, Sfatului deputaților muncitorilor și soldaților din Petrograd și tuturor statelor aliate și neutre prin reprezentanții lor în Rusia. Ea cuprindea și cererea de unire a românilor transilvăneni cu România, în baza dreptului legitim al fiecărei națiuni de a-și alege singură statul și forma de guvernare⁴⁴. Plecând din Rusia, voluntarii au luptat apoi efectiv împotriva monarhiei habsburgice. Din cei aproximativ 10.000 de voluntari sosiți în Moldova, unii au fost repartizați la diferite unități ale armatei române, alții au format batalioane exclusive de voluntari. Unii dintre ei au luat parte la memorabila epopee a românilor din vara anului 1917 de la Mărăști și Mărășești⁴⁵.

Făgărășenii au fost prezenți și în formațiile de voluntari români formate în S.U.A. În fruntea activității propagandistice și organizatorice pentru formarea unor unități de voluntari care să lupte pe frontul de vest împotriva Germaniei și Austro-Ungariei se afla brașoveanul Ioan Podea, protopop al bisericii române ortodoxe din S.U.A. După apelul președintelui Wilson al S.U.A., din 20 aprilie 1917, pentru constituirea armatei americane pe bază de voluntariat, s-au înscris circa 17.000 români, hotărâți să contribuie la eliberarea patriei-mame. Ceea ce știm cu precizie este că divizia cu cel mai mare număr de români a fost divizia 37 Ohio, cu 897 voluntari români, printre care câțiva bucovineni, 2 basarabeni, vreo 25—30 bănățeni, restul transilvăneni, cei mai mulți din districtul Făgărașului, restul din părțile Sibiului, Tirnavelor, Albei Iulia, Bistriței etc.⁴⁶. Pe această cale, românii din S.U.A. au adus un însemnat sprijin luptei poporului nostru pentru libertate și unitate națională, au câștigat de partea lor simpatia opiniei publice americane, cât și pe cea a membrilor Congresului.

În noiembrie 1918, când luptele muncitorești și ale țărănimii se intensificau în toate părțile Transilvaniei și se amplifică mișcarea de eliberare națională și de unire cu România, mișcarea revoluționară burghezo-democratică a cuprins largi categorii sociale din Țara Făgărașului. După constituirea la 30 octombrie 1918 a C.N.R.C., „supremul și unicul for politic al națiunii române”⁴⁷, care avea ca obiectiv central organizarea și conducerea luptei naționale a românilor, locuitorii Țării Făgărașului au acționat cu hotărâre pentru constituirea organelor conducătoare — consiliile și gărzile naționale române comitatense sau locale. Sesizând necesitatea organizării naționale a poporului român, ziarul brașovean „Glasul Ardealului” scria: „A sosit timpul, ca națiunea română, datorate vieții, onoarei și viitorului său să arate o categorică manifestare a voinței sale”⁴⁸.

Din inițiativa intelectualilor Nicolae Borzea (protopop al Făgărașului și președinte al Băncii „Furnica”) și Matei Jiga (director al Băncii „Furnica”) s-a convocat o adunare a fruntașilor români din Făgăraș, pentru ziua de 11 noiembrie 1918, la orele 16,00 în localul Băncii „Furnica” pen-

⁴⁴ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: ASTRA, colecția dr. P. Nistor, nr. 9/954—956.

⁴⁵ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 136—137; George Moroianu *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, București, 1929, p. 61—62.

⁴⁶ Dr. T. Podea, *Transilvania*, București, 1936, p. 116.

⁴⁷ „Românul”, VII, nr. 1, 8 noiembrie 1918.

⁴⁸ „Glasul Ardealului”, I, nr. 1. 9 noiembrie 1918, p. 1.

tru „a se alege un comitet conducător și o gardă națională română pentru acest oraș și pentru întreaga Țara Oltului“. La 11 noiembrie 1918 în cadrul unei adunări populare, Nicolae Borzea a subliniat scopul și rolul organizării și luptei românilor din acest district. „Întimplările din aceste zile în patria noastră — a arătat vorbitorul — ce le vedem cu ochii a trebuit să trezească întreg neamul românesc, pre noi cei de mult asupriți în școală și biserică, să ne miște ca să ne croim o soartă mai bună... noi trebuie să ne apărăm pământul nostru românesc, ce-l avem de la moși strămoși din Țara Oltului sau Țara lui Radu Negru“⁴⁹. Cu această ocazie românii și-au ales un organ conducător propriu — Consiliul național român comitatens pentru toată Țara Făgărașului — format din 52 de persoane, la conducerea căruia au fost aleși fruntași ai vieții naționale: președinte — dr. Nicolae Șerban (avocat în Făgăraș, fost deputat dietal); vice-președinte — Nicolae Borzea (protopop); secretar — dr. Camil Negrea (avocat). Din rândul membrilor consiliului s-a desemnat un comitet executiv din 12 membri, tot sub conducerea lui Nicolae Șerban, în care intrau intelectuali, personalități cunoscute în viața politică și culturală a Țării Făgărașului (Nicolae Borzea, Alexandru Bele, Ilie Beleuță, Valer Comșa, Ioan Dejenariu, Ioan Grecu, Matei Jiga, dr. Andrei Micu, dr. Teodor Popescu, dr. Nicolae Șerban, dr. George Urdea, dr. Camil Negrea)⁵⁰. La scurt timp, în fața multiplelor sarcini, conducerea Consiliului național român comitatens se lărgeste, astfel că au mai fost aleși: al doilea vice-președinte — dr. Hariton Pralea (avocat), al doilea secretar — Vasile Stoicanea (preot și învățător)⁵¹. În cadrul aceleiași adunări s-a constituit și Garda națională românească din Țara Făgărașului (cunoscută și sub denumirea de Legiunea Țării Făgărașului), la început sub conducerea căpitanului Ioan Dejenariu⁵², apoi sub conducerea căpitanului Ștefan Boer⁵³.

Semnificativă este poziția socialiștilor din Făgăraș, care înțelegând imperativul momentului, de unire a tuturor forțelor social-politice, hotărâsc în cadrul unei adunări a organizației Secțiunii române social-democrate, de la mijlocul lunii noiembrie 1918, adeziunea lor la C.N.R.C., organul politic central, cu puteri depline în conducerea destinelor istorice ale românilor din Transilvania și Ungaria. La această adunare participă Iosif Receanu, membru al Comitetului Central Român al Secțiunii române social-democrate (originar din Făgăraș)⁵⁴. Adunarea a hotărât intrarea socialiștilor în cadrul Consiliului național comitatens român⁵⁵. În acest organ național au activat, situându-se pe o poziție înaintată, socialiștii Gheorghe Vlad și Dumitru Bălcăcean.

Primele măsuri ale Consiliului național român comitatens s-au referit la organizarea alegerilor pentru consiliile naționale și gărzile naționale (organe de execuție), la compoziția și structura acestora în funcție de numărul populației românești a localităților. În a doua zi a activității sale, la 12 noiembrie Consiliul național comitatens lansează manifestul „Frați

⁴⁹ Nicolae Borzea de Vișt, *op. cit.*, p. 47—48.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 13—14; „Glasul Ardealului“, I, nr. 6, 16 noiembrie 1918, p. 2; „Telegraful român“, LXVI, nr. 120, 17 noiembrie 1918, p. 470.

⁵¹ „Oltul“, I, nr. 2, 2 ianuarie 1919, p. 7; nr. 7, 24 ianuarie 1919, p. 1.

⁵² *Arhivele Muzeului Unirii Alba Iulia*, Fond: *Documentele Unirii*, vol. VII, nr. 1820.

⁵³ „Oltul“, I, nr. 3, 7 ianuarie 1919.

⁵⁴ „Adevărul“, XIV, nr. 15, 28 aprilie 1918, p. 4.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 46, 1 decembrie 1918, p. 4.

Români⁵⁶ din care reiese țelul luptei naționale și anume de „a pregăti ziua, cînd drepturile națiunii vor ajunge la înfăptuire“. În vederea realizării acestui deziderat — se arăta în manifest — „Consiliul comitatens va lua în cel mai scurt timp dispozițiile de lipsă pentru constituirea secțiilor comunale și a gardei naționale române în comune“. Totodată, manifestul îndemna populația Țării Făgărașului la păstrarea ordinii și bunelor relații cu locuitorii de alte naționalități, „față de toți acei cu cari laolaltă trăim“⁵⁶.

În ordinul de zi, publicat sub formă de manifest la 14 noiembrie 1918, Consiliul național comitatens român al Țării Făgărașului a făcut cunoscut modul în care trebuie să se desfășoare la 17 noiembrie 1918, adunările populare de alegeri pentru organele locale: consiliile și gărzile naționale comunale. Astfel se preciza că, consiliile comunale (sfaturile satești) să fie alese din 12 persoane pentru comunele unde sînt sub 2000 de locuitori și din 24 persoane, în comunele cu peste 2000 de locuitori. Pentru alegerea gărzilor naționale, se preciza că, în aceste organe, pot intra „toți acei poporeni care se anunță de bună voie“, și care au împlinit vîrsta de 18 ani și nu au trecut peste 60 de ani și au îndeplinit serviciul militar. Se preciza, de asemenea, că numărul „gardiștilor“ să nu fie mai mare de 5% din totalul populației comunei. În fruntea gărzii să se aleagă un conducător și un ajutor. Se preciza că scopul gărzii este „să facă serviciul siguranței de viață și avere la toți cetățenii fără deosebire de neam“. Pentru organizarea alegerilor au fost împărțite comunele în 15 secții. Ordinul de zi menționat publica numele fruntașilor români care au fost numiți pentru conducerea actului de alegere a sfatului și gărzii naționale în cele 77 de localități (aici se numără localitatea Bran cu 11 sate)⁵⁷. De remarcă faptul că acești conducători reprezentau elementele cele mai înaintate ale satului, cei mai mulți intelectuali ieșiți din rîndurile țărănimii: învățători, preoți, notari, medici, avocați, militari, devotați poporului și cauzei sale de libertate și unitate națională.

Adunările de alegeri erau puternice manifestări ale voinței populației românești, care dorea să vadă cît mai grabnic realizat visul secular de libertate și unitate națională. Astfel, la adunarea populară din 13 noiembrie 1918 din comuna Șercaia, la care au participat locuitorii satelor Șinca, Veneția și Vlădeni „veniți cu stindardul național în frunte“ s-a hotărît adeziunea acestora la Consiliul Național Român Central, singurul organ politic conducător al poporului român. Ei au cerut atunci ca „adunarea națională a tuturor românilor să fie convocată de urgență pentru a decreta alăturarea Ardealului cu România“. În acest cadru reprezentativ, locuitorii satelor din Șinca, Veneția, Vlădeni și-au ales organele conducătoare: Consiliul național cercual, ca secție a Consiliului național român comitatens din Țara Făgărașului (membrii săi erau din rîndul locuitorilor celor 3 comune); consilii naționale locale în fiecare comună. În Consiliul cercual au fost aleși 46 membri din diferite categorii sociale, printre care: dr. Nicolae Boeriu (avocat), dr. Iuliu Decian (avocat), Mircea Tamaș (preot), Iacob Pieptea (controlor), Eronim Maer (învățător), Ion Baicoi (învățător), Ioan Cocan (învățător), Barbu Langa (econom), dr. Eugen Bolfa (medic), George Stoica (grădinar) etc. Tot atunci s-a ales Garda națională cercuală

⁵⁶ *Arhivele Muzeului Unirii Alba Iulia*, Fond: *Documentele Unirii*, vol. VII, nr. 2123.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 1820.

(legiunea) din 18 membri, avînd ca comandant pe dr. Nicolae Boeriu cu titlul de locotenent⁵⁸.

În același cadru democratic locuitorii din Zărnești și-au ales la 16 noiembrie 1918, organele conducătoare: Consiliul național (Sfatul național), format din 70 de membri, din rîndul cărora s-a desemnat un comitet executiv din 10 membri avînd în frunte pe Pompiliu Dan (învățător) — în funcția de președinte; Ilie Pizo (preot) — vice-președinte; Andrei B. Crăciun (inginer) — secretar. Garda națională s-a constituit din 70 de membri și era condusă de un „sfat ofițeresc” în frunte cu căpitanul dr. Ilariu Ilondrea⁵⁹.

Pînă la sfîrșitul lunii noiembrie, consilii și gărzi naționale s-au ales în toate cele 77 de localități ale Țării Făgărașului (pentru cele 11 sate ale Branului s-a ales o singură gardă și un singur consiliu național român). Consiliul național comitatens a acționat preluînd de la autorități necesarul de armament militar pentru gărzile naționale⁶⁰. Atribuțiile organelor naționale au fost fixate inițial printr-o circulară a C.N.R.C. semnată de Teodor Mihali⁶¹. Ele și-au desfășurat activitatea în lunile noiembrie—decembrie 1918. Gărzile naționale din Țara Făgărașului au fost desființate la 5 ianuarie 1919⁶².

Consiliul național român comitatens, ca organ politic conducător al populației românești din Țara Făgărașului împreună cu consiliile și gărzile naționale locale au apărat linia politică a C.N.R.C. de la Arad, a condus mișcarea revoluționară — burghezo-democratică din acest teritoriu al Transilvaniei. Chiar dacă în concepția și activitatea acestor organe naționale s-au manifestat anumite limite de clasă datorită faptului că membrii lor erau în bună parte burhezi, proprietari și acționau pentru a apăra „...averea publică și privată”⁶³, ele și-au adus contribuția la înlăturarea autorităților vechiului aparat de stat austro-ungar, care vroiau să mențină cu orice preț vechile stări de lucruri, la victoria luptei pentru unirea cu Țara a poporului român. Semnificativă este poziția Consiliului național român comitatens de condamnare a oricăror acțiuni represive îndreptate împotriva locuitorilor de altă naționalitate. Astfel, în Proclamația adresată de acest organ „Tuturor Sfaturilor satești, Gardelor naționale și Poporului din Țara Oltului”, se atrăgea atenția acestora de a veghea „pentru împiedicarea oricăror acte de violență care ar produce resenz în populația de altă naționalitate...”. Totodată se arată că, în cadrul unor asemenea fapte se fac responsabili sfaturile satești și comandanții gărzilor⁶⁴.

La fel ca în întreaga Transilvanie, în Țara Făgărașului vechile autorități ale Imperiului austro-ungar, corupte, odioase, urite de întregul popor, au fost treptat înlăturate și înlocuite de comitetele naționale ajutate de gărzile naționale. La 14 noiembrie 1918, Consiliul național comitatens român al Țării Făgărașului a hotărît ca administrația, siguranța și ordinea

⁵⁸ „Glasul Ardealului”, I. nr. 8, 9 noiembrie 1918, p. 2.

⁵⁹ *Ibidem*; Arhivele Statului Brașov, Fond: Subprefectura Făgăraș, Doc. 12516/1918.

⁶⁰ Arhivele Statului Brașov, Fond: Subprefectura Făgăraș, doc. 11756/1918.

⁶¹ Pentru rînduială și liniște, în „Telegraful român”, LXVI, nr. 115, 12 noiembrie 1918.

⁶² „Oltul”, I. nr. 3, 7 ianuarie 1919, p. 3.

⁶³ Arhivele Muzeului Unirii Alba Iulia, Fond: Documentele Unirii, vol. VII, nr. 1820 (ordinul de zi din 14 noiembrie 1918).

⁶⁴ „Oltul”, I, nr. 2, 2 ianuarie 1919, p. 7.

publică din acest district să treacă asupra organelor naționale⁶⁵. Acțiuni revoluționare au avut loc în toate localitățile, mari sau mici ale Țării Făgărașului. Sub conducerea consiliilor și gărzilor locale, atacul locuitorilor s-a îndreptat împotriva primarilor, notarilor, pretorilor, în majoritate de naționalitate maghiară, beneficiari ai unor poziții economice privilegiate, apărători ai vechii stăpîniri. Astfel, la 19 noiembrie 1918, sătenii din comuna Porumbacu de Jos, organizați într-o gardă formată din 40 de persoane, sub comanda locotenentului major Beraru, împreună cu locuitorii din Porumbacu de Sus, Sărata și Scorei cu toții înarmați, au pornit atacul asupra postului de jandarmi din Porumbacu. Din acest motiv pretorul plășii Arpașul de Jos se plinge vice-spanului Făgărașului arătînd că nu dispune de suficienți jandarmi pentru organizarea apărării postului din Porumbacu, mai ales că polițiștii au început să părăsească comuna⁶⁶. La fel se petrec lucrurile în Comăna de Jos, unde locuitorii sub conducerea organului național, pornind pe calea revoluției, la 20 noiembrie 1918 au alungat autoritățile, au ocupat primăria și biroul notarului⁶⁷. Pe aceeași cale revoluționară acționează locuitorii din comuna Șercaia organizați în gardă națională sub conducerea ofițerilor rezerviști dr. Boier Nicolae și Boier Ștefan, dezarmînd la 25 noiembrie 1918 postul de jandarmi din localitate, după care consiliul național și garda locală au preluat oficiul primpretorial al plasei Șercaia⁶⁸.

Puternice acțiuni revoluționare au loc în localitățile plasei Bran. La 11 noiembrie 1918, locuitorii din Bran, împreună cu militarii întorși de pe front, cu deținuții politici eliberați, agitați de preoții din aceste comune, au atacat cazarma de jandarmi din Moeciul de Jos. „Oamenii legii” sînt dezarmați și siliți să părăsească oficiul și localitatea. Entuziasmul celor eliberați nu cunoștea margini. Au loc manifestații în timpul cărora locuitorii din Bran, exprimînd gîndul unirii cu Țara, strigau: „Trăiască România Mare”! În raportul autorității din Zărnești către vice-comitele Făgărașului se arată că locuitorii comunelor din plasa Bran „nici nu vor să audă de dispozițiile ministrului de război, fac se vor ei”, motiv pentru care solicităm sporirea efectivului de jandarmi⁶⁹. În fața acțiunilor revoluționare, autoritățile cuprinse de panică și-au încetat activitatea. La 19 noiembrie 1918, prim-pretorul plasei Bran (cu sediul la Zărnești) și ceilalți funcționari părăsesc oficiul retrăgîndu-se la Brașov⁷⁰. Consiliul național român în frunte cu Pompiliu Dan (președinte) și Garda națională română sub conducerea căpitanului Ilariu Hondrea au preluat puterea politică și administrativă la Zărnești. În condițiile grele ale dezorganizării administrației Consiliul național din Zărnești a luat toate măsurile pentru menținerea ordinii, a aprovizionării populației, pentru numirea noilor funcționari români. Pompiliu Dan a luat măsuri pentru a numi în funcția de notar al Zărneștiului pe Ioan Gligore (fost notar în Veneția de Jos, întemnițat de autoritățile austro-ungare în închisoarea Clujului pentru ideile sale patriotice, eliberat apoi în condițiile revoluției)⁷¹.

⁶⁵ „Telegraful român”, LXVI, nr. 123, 22 noiembrie 1918, p. 479; „Glasul Ardealului”, I, nr. 9, 20 noiembrie 1918, p. 2.

⁶⁶ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: *Subprefectura Făgăraș*, Doc. 11541/1918.

⁶⁷ *Ibidem*, Doc. 11972/1918.

⁶⁸ *Ibidem*, Doc. 12038, nr. 4162/1918.

⁶⁹ *Ibidem*, Doc. 11541/1918.

⁷⁰ *Ibidem*, Doc. 11742, 4428, 11068/1918.

⁷¹ *Ibidem*, Doc. 12516/1918.

Aflăte pe marginea prăpastiei, autoritățile statului austro-ungar recunosc neputința lor în fața valului revoluționar al maselor. Asemenea situație reiese din raportul vice-comitelui din Făgăraș către Ministerul de interne din Budapesta, din 18 noiembrie 1918, în care se arată că datorită revoluției pe teritoriul districtului Făgăraș „...oficialitățile comunale au fost nevoite să-și înceteze activitatea. O parte din notarii comunali și notarii publici au fost nevoiți să părăsească reședințele lor, iar alții au fost nevoiți să stea la o parte. Dintre prim-pretorii plaselor cei din Șercaia și Făgăraș sînt încă pe loc, ceilalți primi-pretori ai plaselor Bran și Arpaș, împreună cu personalul lor au trebuit să plece. Administrația a fost preluată de Comitetul național român...”.⁷²

Paralel cu acțiunile revoluționare îndreptate împotriva autorităților, la sate au avut loc acțiuni ale țăranilor împotriva proprietăților (păduri, pășuni, pămînturi), fie ale particularilor, fie ale statului. În multe locuri țăranii sînt ajutați de soldații întorși de pe front. Astfel, în toamna anului 1918, în comuna Porumbacu de Jos, țăranii în frunte cu soldații din Sibiu au atacat depozitele de cereale ale unor proprietari⁷³. La începutul lunii noiembrie 1918, țăranii din comuna Vlădeni au intrat cu forța în pădurea statului; au avut loc ciocniri între țărani și detașamentul militar de pază silvică⁷⁴. De fapt, intrarea cu forța în folosința pădurilor statului a devenit o acțiune generală a țăranilor din satele Țării Făgărașului. De aceea în adresa Biroului Suprefecturii districtului Făgăraș către Direcțiunea Silvică Făgăraș, din 19 noiembrie se preciza că organele subprefecturii menționate nu au putut lua măsuri „pentru apărarea pădurilor și cheres-telei din pădurile statului deoarece nu dispune de nici o forță militară (poliție sau jandarmerie)...”. Se arată, de asemenea, că „jandarmeria și personalul de pază silvică au fost dezarmate de locuitorii comunelor și goniți din locurile de rezidență”⁷⁵.

Pe cale revoluționară, în luna noiembrie și în prima parte a lunii decembrie 1918, autoritățile statului austro-ungar au fost înlăturate de la conducerea vieții politice și administrative a Țării Făgărașului. La 12 decembrie 1918 — anunță „Glasul Ardealului”, „toată administrația orașului și comitatului Făgăraș a fost preluată de români”⁷⁶. A fost o acțiune de masă a populației românești, oprimată politic și împiedicată să se afirme deși forma marea majoritate a populației acestui district.

Pregătirea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918 s-a făcut într-un timp relativ scurt. Ea a constituit momentul de apogeu al luptei naționale a românilor, a marcat momentul revoluționar în cursul căruia s-au ridicat marile probleme care stăteau în fața poporului român: desăvîrșirea statului național unitar român, înfăptuirea reformei agrare democratice, asigurarea egalității în drepturi pentru naționalitățile conlocuitoare, lupta pentru cucerirea unui regim politic democrat. Lansînd chemarea „Veniți la Alba Iulia — Frați Români”, ziarul „Unirea” din Blaj exprima speranțele și năzuințele tuturor românilor, că la marele forum se va „pune temelia unui viitor bun și fericit pentru întreg neamul românesc”⁷⁷. În aceste zile toată națiunea noastră vibra la

⁷² *Ibidem*, Doc. 11784, 11793/1918.

⁷³ *Unirea Transilvaniei cu România*..., p. 561—562.

⁷⁴ *Arhivele Statului Brașov*, Fond: *Subprefectura Făgăraș*, Doc. 11913/1918.

⁷⁵ *Ibidem*, Doc. 11869.

⁷⁶ „Glasul Ardealului”, I, nr. 32, 19 noiembrie 1918, p. 2.

⁷⁷ „Unirea”, XXVIII, nr. 13, 20 noiembrie 1918, p. 1.

gîndul că Marea Adunare avea să hotărască unirea tuturor românilor. Exprimînd acest sentiment ziarul „Alba Iulia” scria: „Voința națională, care cu atîta putere svicnește astăzi în toate paturile societății românești, în cele de sus ca și în cele de jos — ba poate în cele de jos mai mult decît în cele de sus — e chemată să arate că ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit numai pe o clipă, noi avem să înfăptuim pe o veșnicie”⁷⁸.

Consiliul național român comitatens din Țara Făgărașului a acționat în vederea mobilizării populației românești din acest district pentru a participa în număr cît mai mare la Marea Adunare de la Alba Iulia. În acest scop a convocat și organizat adunări generale în toate cercurile electorale pentru desemnarea delegaților la Marea Adunare, care în numele tuturor locuitorilor să hotărască Unirea cu Țara. Din partea Făgărașului și a comitatului la Adunarea Națională de la Alba Iulia au fost desemnați ca delegați ai diferitelor organizații și cercuri electorale 39 de deputați⁷⁹.

Alegerile de delegați au avut un caracter profund democratic. Printre cei aleși să reprezinte interesele vitale ale populației românești, se numărau țărani, învățători, muncitori, avocați, preoți, medici etc. Toți aceștia erau împinși de dorința fierbinte de a exprima la Marea Adunare conștiința de la Alba Iulia voința fermă a locuitorilor din Țara Făgărașului de unire a tuturor românilor într-un singur stat național. Semnificative sînt, prin conținutul lor, mandatele date de locuitori delegaților care purtau diferite denumiri: creșionale, proces-verbal, imputernicire („Hotărîrea noastră”), „Plenipotență”. Ele purtau numeroase semnături și reflectau voința fermă a populației românești de unire a Transilvaniei cu România. Astfel, în adunarea cercului electoral al Făgărașului, ținută la 27 noiembrie, au fost aleși ca delegați la Alba Iulia: dr. Teodor Popescu, Pompiliu Dan, Nicolae Farcaș, socialiștii Gheorghe Vlad și Dumitru Bălcăceanu. „Sus-

⁷⁸ „Alba Iulia”, nr. ocazional, 1 Decembrie 1918.

⁷⁹ Din aceștia, 4 au fost delegați ai instituțiilor bisericești (protopopii: Ioan Dan din Bran, Nicolae Borzea din Făgăraș, Valeriu Comșea din Făgăraș, Moise Brumboiu din Tohanul Vechi); 6 delegați au reprezentat instituțiile culturale (Ioan Nossă și Petru Tulbure din partea Despărțămîntului Astrei din Bucium, Nicolae Borzea și Ilie Beleuță din partea Reuniunii Femeilor Române din Făgăraș și jur. Reveica I. Sibian din partea Reuniunii Femeilor Române din Feldioara; George Dates din Nețotu, din partea Reuniunii învățătorilor gr. cat. din vicariatul Făgărașului); 4 delegați au reprezentat reuniunile de meseriași (Ioan Munteanu din Bran și Nicolae Boboc din Predeal — Bran, din partea Societății meseriașilor, comercianților și industriașilor români din Bran, Aurel Borzea din Viștea de Jos, din partea Tovărășiei de consum și valorizare din Viștea de Jos, George Jurcovan din Drăguș); 4 delegați au reprezentat gărzile naționale române (sublocotenentul Ovidiu Popovici și sergentul Iacob Flucuş din Bran, din partea Gărzii naționale române din Bran, locotenentul George Cutean din Zărnești și sergentul major Elisie Măerut din Tohanul Vechi din partea Gărzii naționale din Tohanul Vechi); alături de aceștia au fost desemnați 21 de delegați ai celor 4 circumscripții electorale și anume: 7 delegați aleși în circumscripția Făgărașului (dr. Teodor Popescu din Făgăraș, Pompiliu Dan din Zărnești, Nicolae Farcaș din Mîndra, Dumitru Bălcăcean din Făgăraș, dr. Nicolae Șerban din Făgăraș, supleanți: George Vlad din Făgăraș și Ilarie Gîntea din Țințari); 8 delegați din circumscripția Arpașul de Jos (dr. Iosif Stoichiță din Porumbacu, Vasile Bogdan din Arpașul de Jos, Gheorghe Moldovan din Pojorta, Zevedei Arcaș din Voivodenii, Dănilă Gabor din Voila, supleanți: Ioan Frăciu din Feldioara, Procopiu Bențea din Hurez, Ilie Balu din Noul Român); 1 delegat din circumscripția Arpașul de Sus (dr. Ioan Solomon din Porumbacu de Sus); 5 delegați din circumscripția Tohanul Vechi (dr. Aurel Stoian din Bran, Aron Pană din Zărnești, Spiridon Boita din Tohanul Vechi, Nicolae Râmbețea din Poiana Mărului, Ioan Munteanu din Bran). Vezi: *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 53—56, 58—59, 61—64, 69.

numiții delegați — se arată în procesul-verbal încheiat cu această ocazie, — prin această autorizație vor lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională Română... și vor contribui cu votul lor la deciderea asupra sortii viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria, Banatul Timișan⁸⁰.

La adunarea din comuna Țințari, din 24 noiembrie 1918 a fost ales „cu mare însuflețire“ ca delegat al populației românești din această localitate, Ilarie Gonțea care „în numele celor 2800 de suflete române care locuiesc în această comună curat românească să declare dorința noastră nestrămutată de a ne alipi României și prin aceasta a contribui la unirea tuturor Românilor într-un singur stat național și independent“⁸¹. Românii din comuna Noul Român au împuternicit, la 29 noiembrie 1918, printr-o „Plenipotență“ pe Ilie Balu, locuitor în această comună, pentru a-i reprezenta la „Marea noastră adunare națională ce se va ține la 1 decembrie 1918 în Alba Iulia“. El a fost investit, se arată în „Plenipotență“, cu „liberă dispunere de a face totul în favorul cauzei noastre privitoare la unirea tuturor românilor din Bucovina, Basarabia, Ardealul și Ungaria“⁸². În același mod, locuitorii celor 10 comune din cercul electoral al Branului autorizau printr-un creșionel pe delegații lor Ioan Munteanu și Nicolae Boboc, aleși prin aclamație unanimă, pentru „a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare națională română... și a contribui cu votul lor la deciderea asupra sortii viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul Timișan“⁸³.

Hotărîrea unanimă a românilor din Țara Făgărașului de unire cu România s-a exprimat și prin așa-numitele adeziuni colective, care purtau semnătura a mii de locuitori. O asemenea adeziune numită „Hotărîrea noastră“ a locuitorilor din comuna Beșimbac de la 27 noiembrie 1918, exprima hotărîrea „obștei poporului român din această localitate de unire cu România“. Semnatarii adeziunii arătau că „în această hotărîre a noastră așternem tot ce au dorit strămoșii noștri, tot ce ne încălzește pe noi cei de față și tot ce va înălța pururea pe fiii și nepoții noștri“⁸⁴. Asemenea hotărîri au exprimat locuitorii din Viștea inferioară (300 de adeziuni), din Viștea superioară (1080 de adeziuni)⁸⁵ și din multe alte comune⁸⁶. Toate acestea: creșionale, procese-verbale, plenipotențe, „Hotărîrea-noastră“ etc. sînt o dovadă de necontestat că populația română din Țara Făgărașului, folosindu-se de dreptul de a hotărî singură, a împuternicit pe delegații ei să hotărască unirea deplină și definitivă cu România.

La 1 decembrie 1918, Adunarea Constituantă a românilor a hotărît în unanimitate unirea Transilvaniei cu România. Marele act era rodul luptei revoluționare a maselor populare de pe întreg teritoriul țării, a întregului popor român. În paginile istoriei a celor frămîntate zile sînt înscrise la loc de cînte acțiunile revoluționare ale populației românești din Țara Făgărașului pentru înfăptuirea idealului desăvîrșirii unității naționale.

⁸⁰ *Arhivele Muzeului Unirii Alba Iulia*, Fond: *Documentele Unirii*, vol. II, nr. 1039, p. 673.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 1041, p. 687.

⁸² *Ibidem*, nr. 1047, p. 705.

⁸³ *Ibidem*, vol. I, nr. 785, p. 875.

⁸⁴ *Ibidem*, vol. IV, nr. 1448, p. 238.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 1462, p. 308, 312.

⁸⁶ Vezi Eugen Hulea, *Documentele Unirii*, în *Apulum* VII/II, 1969, anexa a II-a (sînt numărate 17 comune care au exprimat 4132 de adeziuni).

DAS JAHR 1918 IM FOGARASCHER LAND

(ZUSAMMENFASSUNG)

Auf Grund von Archivdokumenten stellt der Verfasser die Teilnahme der Rumänen aus dem Fogarascher Land an den Ereignissen des Jahr 1918 dar.

Die Arbeit bemüht sich den Beitrag der Rumänen aus dem Fogarascher Gebiet zur Verwirklichung des einheitlichen rumänischen Nationalstaates hervorzuheben.

So wie überall, waren diese revolutionären Ereignisse auch in diesem Gebiet dazu bestimmt, das jahrhundertlange Streben der rumänischen Bevölkerung nach sozialer Freiheit, nach Unabhängigkeit und nationaler Einheit zu verwirklichen.

in urma ordinului Consiliului Central s-a constituit in comitatul nostru Comitetul National Roman-Comitatane in cadrul caruia s-a intrunit in Fagaras la 11. Noiembrie a. c.

Copyright © 1999 by Comptech, Inc. All Rights Reserved.

dermatologist's control.

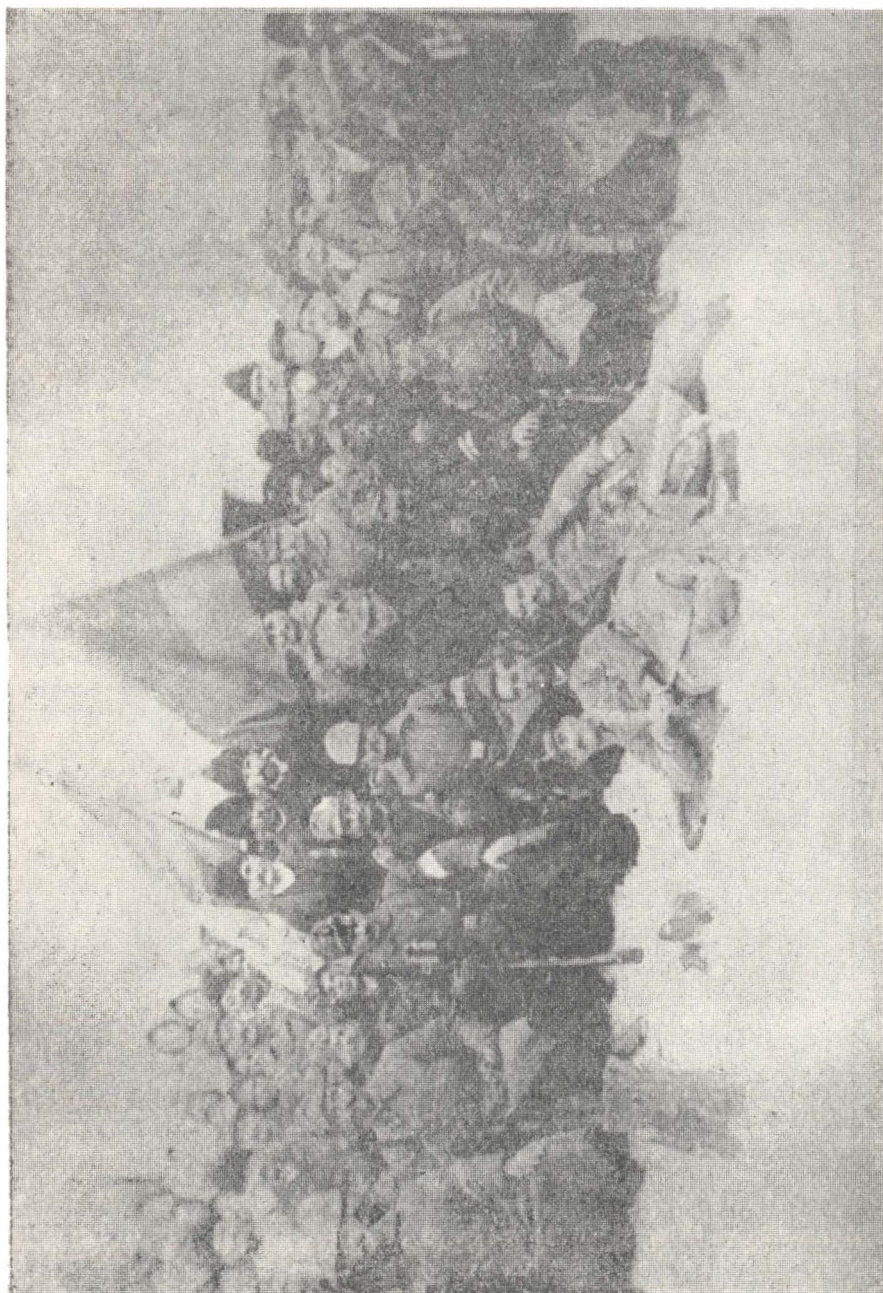
TripAdvisor J. HARTMAN Rating

<http://cimec.ro> - <http://istoriebv.ro>

Pentru conducerea actului de alegere, pe lângă stădu sătesc precum și pentru garda (legiuna) română să încredințază următoarele persoane:

Numele comisarilor	Stădu sătesc	Garda națională
1. Făgăraș	Nicolae Boreas protopop	Dr. Nicolae Motoc
2. Băceanu	Iosif Predan preot	N. Lădu locat.
3. Băceanu	Dimitrie Său preot	Procopiu Benta inv.
4. Săcelor	Miron Hăuș preot	Dr. Nicolae Motoc subloc.
5. Băceanu	Gavrilă Cornea preot	Vicențiu Farcas inv.
6. Băceanu	Vicențiu Grana preot	Ovidiu Băceanu serg. maj.
7. Măndea	Iosif Făgăraș vican	Ilyria Cornea locat.
8. Galaj	Găbriel Aron preot	Iosif Teodor locat.
9. Vădu	Dimitrie Găbriel vican	Iosif Băceanu subloc.
10. Băceanu	George Lădu preot	George Dragos inv.
11. Vădu	Sădu Găbriel preot	Găbriel Băceanu sergent
12. Vădu	Calistru Vădu inv.	
13. Sădu	Aurel Găbriel preot	Aurel Sădu subloc.
14. Vădu	Iosif Sădu preot	Aurel Sădu serg. maj.
15. Rădu	George Băceanu preot	George Nicomă mular
16. Băceanu	Zădu Pop preot	Leon Lech subloc.
17. Băceanu	Aurel Făgăraș nat.	Vădu Ierocan subloc.
18. Vădu	Iosif Băceanu preot	Iosif Băceanu preot
19. Făgăraș	Andrei Sădu preot	Iosif Făgăraș subloc.
20. Corbi	Nicolae Corbi preot	Chirilă Băceanu inv.
21. Băceanu	Dr. George Băceanu medic	George Băceanu locat.
22. Noul românesc	Aurel Negreșu locat.	Aurel Băceanu inv.
23. Cădu	N. Pop preot	Cornea Băceanu serg.
24. Cădu	Ilie Măndea preot	Teodor Băceanu subloc.
25. Cădu	Aurel Măndea preot	Nicolae Vădu sergent
26. Băceanu	George Băceanu inv.	George Băceanu inv.
27. Cădu	Vădu Băceanu preot	Nicolae Băceanu locat.
28. Sădu	Pavel Măndea preot	
29. Băceanu	Dimitrie Măndea preot	N. Băceanu locat.
30. Băceanu	Nicolae Sădu preot	Dădu Făgăraș preot
31. Sădu	Găbriel Cădu preot	Andrei Sădu
32. Cădu	Iosif Cădu inv.	Miron Hăuș preot
33. Sădu	Iosif Pop Băceanu preot	Iosif Făgăraș nat.
34. Cădu	Vădu Băceanu preot	Vădu Băceanu preot
35. Băceanu	Pavel Cădu preot	Vădu Băceanu preot
36. Cădu	Nicolae Vădu preot	Nicolae Sădu inv.
37. Cădu	Vădu Băceanu preot	George Băceanu loc.
38. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu serg. maj.
39. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Clemente Băceanu
40. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Ilie Sădu
41. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Ilie Sădu inv.
42. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu locat.
43. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu serg.
44. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Iosif Băceanu preot
45. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Măndea Băceanu inv.
46. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Sădu Băceanu preot
47. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Aurel Băceanu locat.
48. Cădu	Chirilă Băceanu preot	Vădu Băceanu preot
49. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
50. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
51. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
52. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
53. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
54. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
55. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
56. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
57. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
58. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
59. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
60. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
61. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
62. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
63. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
64. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
65. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
66. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
67. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
68. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
69. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
70. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
71. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
72. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
73. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
74. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
75. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot
76. Cădu	Chirilă Băceanu preot	George Băceanu preot

Pentru conducerea actului de alegere, pe lângă stădu sătesc precum și pentru garda (legiuna) română să încredințază următoarele persoane:

Garda națională din comuna Cuciulata — noiembrie 1918.

ATITUDINEA PRESEI SĂSEȘTI FAȚĂ DE UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

ARNOLD UNGUREANU

Întregul popor român a sărbătorit împlinirea a șase decenii de la desăvârșirea făuririi statului național unitar român. În întâmpinarea acestui eveniment, cu rezonanțe profunde în cugetul și inima românilor de pretutindeni, am considerat potrivită cercetarea poziției adoptată de presa săsească față de împlinirea idealului dintotdeauna al tuturor românilor de-a vieții în granițele unei singure țări.

În perioada primului război mondial, politica de discriminare națională, economică, socială și politică a naționalităților nemaghiare din Transilvania a fost intensificată, lovind din nou în special în români. În etapa finală a conflagrației, impulsionate și de ecoul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, masele populare aparținând naționalităților asuprite s-au ridicat la luptă hotărâtă pentru emanciparea națională și socială. În acest context, colaborarea dintre români și sași, care avea în acel moment deja o istorie multiseculară, s-a ridicat cu adevărat la nivelul obiectivelor ce trebuiau îndeplinite.

În urma citirii Declarației Partidului Național Român de către Alexandru Vaida, la 18 octombrie 1918 în Parlamentul maghiar¹, prin care nu se mai recunoștea dreptul guvernului de la Budapesta de a vorbi și în numele românilor din Transilvania, devenise clar că lupta pentru unirea Transilvaniei cu România intrase într-o etapă hotărâtoare. Sașii și-au dat și ei seama că trebuie să-și precizeze poziția în problema soartei Transilvaniei. Această poziție nu a fost de la început unitară și nici definitiv fixată. Astfel, deputatul sas Rudolf Brandsch, în cuvântarea ținută la 23 octombrie 1918 în Parlamentul de la Budapesta², a reamintit toate vexațiunile pe care le-au îndurat germanii din Ungaria în ultimele decenii: lipsa școlilor în limba proprie la toți, cu excepția sașilor, lipsa unui teatru și în general dezinteres total față de situația lor. Totodată, el a remarcat că poziția geografică a germanilor din Ungaria exclude ca ei să tindă spre formarea unui stat național propriu, pe baza dreptului de autodeterminare, fapt în care rezidă deosebirea esențială dintre situația lor și cea a celorlalte naționalități. În final, el a prezentat cererile germanilor din Ungaria: „indiferent de situația care va surveni în patria noastră, noi, germanii, cerem dezvoltarea complet liberă a culturii noastre naționale pe

¹ „Siebenbürgisch — Deutsches Tageblatt“ nr. 13684, 19 octombrie 1918 (în continuare „SDT*“); „Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost“ nr. 243, 21 octombrie 1918 (în continuare „SDP“).

² „SDT“ nr. 13689, 25 octombrie 1918; „SDT“ nr. 249, 28 octombrie 1918.

orice țărîm și în orice direcție. Cerem folosirea complet liberă a limbii noastre materne în diferitele ramuri ale vieții politice și introducerea și respectarea unor legi care să statueze drepturile noastre și să le garanteze pe vecie“.

Extinderea dreptului la autodeterminare, pe baza căruia a formulat el aceste cereri pentru germani și la nivelul românilor, ar fi creat în mod obiectiv condiții favorabile pentru lupta poporului român, al cărei țel era cunoscut de toată lumea. La întoarcerea acasă, cu ocazia unei adunări a sașilor, organizată la Sibiu, aceștia și-au exprimat adeziunea la cererile formulate de Brandsch la Budapesta, ovacionindu-l îndelung³.

Unele cercuri politice săsești erau conștiente de necesitatea democratizării țării, pronunțîndu-se pentru extinderea dreptului la autodeterminare asupra tuturor popoarelor, căci aceasta de mult nu mai era doar o problemă teoretică, ea avînd importanță practică reală⁴.

Pentru a se menține bunele relații existente între naționalitățile Transilvaniei, s-a dat la începutul lunii noiembrie o proclamație comună, semnată de Johann Hock, în numele Consiliului Național Maghiar, de Teodor Mihali, în numele C.N.R. și de deputatul W. Melzer, în numele deputaților sași, în care se spunea: „adresăm chemarea tuturor fiilor națiunii maghiare, române și săsești de a intra în legătură unii cu alții, de-a asigura pacea internă prin înțelegerea și încrederea reciprocă și în acest scop să se stabilească modalitățile prin care să poată fi asigurată în cele mai bune condiții siguranța persoanei și a proprietății, în cazul oricărui evenimente ce s-ar putea produce“⁵.

Consiliul central săsesc, organ de coordonare politică al sașilor, s-a întrunit în 29 octombrie 1918 într-o ședință specială, în cadrul căreia a ales un nou președinte în persoana preotului dr. Adolf Schullerus, în locul dr. Karl Wolff, care s-a retras pe motive de sănătate. În cadrul acestei ședințe s-a hotărît exprimarea lealității față de statul maghiar, cerîndu-se dreptul la dezvoltarea autonomă din punct de vedere cultural, social și politic⁶.

La scurt timp, în 10 noiembrie 1918 s-a constituit la Budapesta, cu scopul apărării intereselor tuturor germanilor din Ungaria, Consiliul Popular German din Ungaria (Deutscher Volksrat für Ungarn), condus de dr. Kremling. R. Brandsch și social-democratul Heinrich Kalmar⁷, iar în 12 noiembrie, tot la Budapesta, deputații sași din Parlamentul maghiar au întemeiat Partidul Popular German-Săsesc, președinte fiind ales W. Melzer; la constituire au participat și Emil Neugeboren, Guido Gündisch și R. Brandsch⁸. W. Melzer a prezentat guvernului maghiar un memoriu cu revendicările sașilor, care în esență cereau restabilirea situației lor anterioare încheierii dualismului, inclusiv restabilirea pămîntului regesc și a universității săsești⁹, deși înșiși sașii au recunoscut, la vremea respectivă, că aceste instituții erau anacronice, istoria infirmînd viabilitatea acestor forme

³ „SDP“ nr. 250, 29 octombrie 1918.

⁴ „SDT“ nr. 13688, 24 octombrie 1918.

⁵ „SDP“ nr. 255, 4 noiembrie 1918, apud „Pester Loyd“, 2 noiembrie 1918.

⁶ „SDT“ nr. 13693, 30 octombrie 1918.

⁷ „Mediascher Wochenblatt“ nr. 47, 20 noiembrie 1918 (în continuare „Med. W.“), „Kronstädter Zeitung“ nr. 265, 13 noiembrie 1918 (în continuare „Kr. Ztg.“).

⁸ „Kr. Ztg.“ nr. 265, 13 noiembrie 1918.

⁹ „Kr. Ztg.“ nr. 268, 16 noiembrie 1918.

de organizare, care în mod necesar au trebuit să dispară odată cu progresul istoric. Însă tocmai prezența acestor cereri și lipsa unor revendicări pentru țărani și muncitori, ne dau posibilitatea să tragem concluzia îndreptățită că grupul lui Melzer nu reprezenta adevăratele interese ale populației săsești, ci doar pe cele ale grupului din conducerea săsească, care în trecut a pactizat cu cercurile guvernante maghiare.

Împotriva lor s-a ridicat prof. O. Wittstock, care, cerind schimbarea conducerii sașilor, argumenta că „timpurile noi cer oameni noi”, care să nu fie compromiși în ochii celorlalte naționalități, mai ales a românilor, pentru că s-au identificat prea mult cu poziția cercurilor guvernante maghiare¹⁰.

În această perioadă, în Transilvania evenimentele își urmau cursul într-un ritm accelerat. Pretutindeni s-a trecut la înființarea Consiliilor Naționale și a gărzilor naționale. Astfel, sașii din zona Brașovului și-au constituit Consiliul și Garda națională în 6 noiembrie¹¹.

La Sibiu unde era sediul conducerii politice săsești, garda națională a fost înființată în 5 noiembrie¹². Gărzile naționale săsești¹³ aveau drept scop ca „într-o colaborare frățească cu gărzile naționale ale națiunilor conlocuitoare să asigure menținerea ordinii”, precum și „cultivarea raporturilor frățești cu celelalte națiuni”.

Foarte clar era definit rolul gărzii naționale în „Siebenbürgisch Deutsche Tages-post” din 7 noiembrie 1918: „scopuri politice nu se urmăresc de loc prin înființarea gărzii”, care-și va „aduce contribuția atâta timp la menținerea liniștei și ordinii în țară, pînă își vor hotări națiunile soarta lor. Cînd aceasta se va înfăptui, cînd viitorul nostru politic va apare fixat și organele politice vor prelua menținerea ordinii și a liniștei, garda națională își va fi îndeplinit misiunea și va fi dizolvată”.

Totodată, Consiliul executiv german-săsesc (Vollzugsausschuß) a hotărît, în ședința din 6 noiembrie, să ceară tuturor orașelor în care locuiesc și sași să înființeze gărzii naționale săsești „cu unicul scop de-a menține ordinea, liniștea și siguranța vieții și a proprietății în orașele respective și în împrejurimi, în înțelegere frățească cu gărzile celorlalte națiuni”¹⁴.

Evenimente asemănătoare s-au petrecut și la Mediaș¹⁵, unde, cu ocazia unei adunări populare săsești din 17 noiembrie 1918, profesorul Hermann Jekeli, membru al biroului Comitetului Cercual, a supus aprobării, un proiect de rezoluție în care se afirma dorința respectării dreptului la autodeterminare al tuturor popoarelor din Transilvania, ceea ce de fapt înseamnă implicit recunoașterea Unirii cu România.

Rezoluția a fost adoptată în unanimitate, în acest fel Comitetul Cercual și adunarea situîndu-se pe o poziție progresistă, dînd dovada unei politici realiste. Totodată, Comitetul Cercual s-a constituit în Consiliul Național Săsesc pentru cercul Mediaș. La sfîrșitul lunii noiembrie și începutul lunii decembrie 1918, s-a trecut la organizarea gărzilor naționale română și săsească din Mediaș, între care s-a realizat o înțelegere privind activitatea

¹⁰ „Kr. Ztg.” nr. 270, 19 noiembrie 1918.

¹¹ „SDT” nr. 13701, 8 noiembrie 1918.

¹² „SDT” nr. 13702, 9 noiembrie 1918.

¹³ „SDT” nr. 13702, 9 noiembrie 1918; „SDP” nr. 257, 6 noiembrie 1918.

¹⁴ „SDT” nr. 13702, 9 noiembrie 1918; „SDP” nr. 261, 10 noiembrie 1918.

¹⁵ „Med. W” nr. 47, 20 noiembrie 1918.

comună ce o vor desfășura. Garda națională săsească era formată din 16 soldați și ofițeri, sub comanda căpitanului Fritz Jekeli¹⁶.

La Sighișoara, alt oraș care avea o populație săsească numeroasă, s-a înființat un Consiliu Național al Comitatului, încă din 5 noiembrie, în care românii, sașii și maghiarii aveau un număr egal de reprezentanți. Totodată, s-a ales un Consiliu Național orășenesc format din câte 15 reprezentanți ai celor trei naționalități. Din el au făcut parte și 15 muncitori. În plus, s-a înființat și o gardă civilă mixtă în oraș, iar în comunele înconjurătoare s-au organizat gărzi comunale¹⁷. Garda națională săsească număra aproximativ 250 persoane¹⁸.

Data fiind complexitatea problemelor ce trebuiau rezolvate, s-a hotărât ca gărzile naționale săsești să fie organizate unitar, cu conducerea supremă la Sibiu¹⁹, iar consiliile naționale săsești să fie conduse tot de la Sibiu, de un Consiliu Național German-Săsesc al Transilvaniei²⁰.

Pentru a se asigura operativitatea necesară în rezolvarea problemelor litigioase, s-a înființat, cu acordul Consiliului Național Maghiar, a Consiliului Național Român transilvănean și a Consiliului Național Săsesc din Cluj, un centru pentru organizarea și coordonarea gărzilor naționale din Transilvania. În frunte a fost ales generalul Konrad Siegler, ale cărui ordine erau valabile doar contrasemnate de comisarii civili ai celor trei naționalități, membrii celor trei gărzi urmînd a depune jurămintul cum va hotări fiecare Consiliu Național pentru garda sa. Scopul acestei înțelegeri nu era, după cum s-a precizat, politic, ci doar pur tehnic²¹.

În această perioadă frămîntată, presa săsească și-a adus o contribuție însemnată în direcția instituirii unui climat de colaborare între români, sași și maghiari. Astfel, „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“, într-un articol de fond publicat în 14 noiembrie, susținea că „trebuie să ne obișnuim a acționa înfrățiți, și mai ales să gîndim așa... Doar astfel vom găsi în tot ce vom întreprinde ceea ce servește interesului comun, doar astfel vom învăța să vedem în omul de lingă noi fratele cu care vrem să acționăm împreună spre binele comun, în deplină încredere reciprocă“.

Unele cercuri politice din Transilvania, care aveau interesul să semene discordie între români și sași, au lansat zvonuri calomnioase privind urmările intrării trupelor române în Transilvania. Față de acestea, Consiliul Național German-Săsesc a luat o poziție hotărîită, cerînd, prin apelul semnat de Adolf Schullerus și de dr. Hans Otto Roth, președintele și, respectiv, secretarul Consiliului, ca populația săsească „să aștepte acasă, fără teamă și în liniște evoluția evenimentelor și în nici un caz să nu se lase antrenată într-o acțiune de evacuare... căci poate fi încredințată că prin această pîtrundere a trupelor nu-i va fi amenințată securitatea vieții și a proprietății²².

Sașii, conștienți că datorită numărului lor redus nu pot formula cereri privitoare la formarea unui stat propriu, și-au expus doleanțele pe care le

¹⁶ „Med. W.“ nr. 55, 18 decembrie; nr. 56, 25 decembrie 1918.

¹⁷ „SDT“ nr. 13702, 9 noiembrie 1918.

¹⁸ „SDP“ nr. 262, 12 noiembrie 1918.

¹⁹ „SDT“ nr. 13704, 12 noiembrie 1918.

²⁰ „SDT“ nr. 273, 23 noiembrie; „SDT“ nr. 13715, 24 noiembrie 1918.

²¹ „SDT“ nr. 13704, 12 noiembrie; „SDP“ nr. 262, 12 noiembrie 1918.

²² „SDT“ nr. 13709, 17 noiembrie; „SDP“ nr. 267, 18 noiembrie; „Kr. Ztg.“ nr. 271, 20 noiembrie 1918.

doreau îndeplinite: „problema apartenenței statale a Transilvaniei e pusă în mâini mai puternice decît ale noastre. Vrem să așteptăm în liniște evoluția evenimentelor... cu încredere că ne va fi acordată în viitor libertatea națională, culturală și economică de care avem nevoie pentru a putea îndeplini o muncă rodnică, spre binele patriei noastre²³.

Nuanțînd poziția pe care o vor adopta sașii în problema Unirii Transilvaniei cu România, un articol de fond din „Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost“²⁴ preciza că „sașii de dragul unității tuturor germanilor din Ungaria ar fi interesați în menținerea actualelor granițe, însă aceasta nu-i poate determina să combată deschis sau pe ascuns cererile legitime ale altor concetățeni, viitorul teritoriilor locuite în majoritate de români neputînd fi hotărît decît de poporul român însuși; noi, ca minoritate, nu avem dreptul să ne amestecăm în problema autodeterminării popoarelor care ne înconjoară, și nici nu o vom face“. Referitor la situația sașilor din fosta monarhie se remarcă în același articol că „am fost copiii vitregi ai statului maghiar de clasă“, reamintindu-se în încheierea năzuințelor ce animau populația săsească: „Vrem să trăim în viitor drept concetățeni cu drepturi egale ale unui stat modern, democratic și să ne făurim singuri viitorul nostru cultural... fapt pentru care am privit evoluția evenimentelor cu încredere și speranță. Suferințele ultimilor ani ne-au dat dreptul la un viitor mai bun. Nu ne îndoim că acesta va veni și pentru noi“. După cum se vede, sașii știau că nu ei vor determina soarta Transilvaniei. Însă, cum remarca „Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost“²⁵, „avem ceva de acordat: sprijinul moral în fața judecății lumii; îl vom acorda, natural, acelei părți care va manifesta cea mai mare înțelegere pentru nevoile noastre de viață și ne garantează un viitor liber și sigur“.

În această perioadă românii făceau pregătiri intense pentru desfășurarea în cele mai bune condiții ale Adunării Naționale de la Alba Iulia, adresînd populației apeluri prin presă, în care cereau o cît mai numeroasă participare. Conștiente de importanța acestui eveniment, ziarele săsești au publicat și ele articolul apărut în 20 noiembrie în „Telegraful român“, care anunța ținerea adunării de la Alba Iulia și modul de alegere al delegaților²⁶.

Încercînd să schimbe mersul evenimentelor, guvernul maghiar a dat o Proclamație adresată popoarelor nemaghiare din Ungaria, în care promitea numeroase drepturi și libertăți — de fapt ce nu se acordase pînă atunci și fusese obiectul luptei naționale în ultimele decenii — cu scopul păstrării integrității teritoriale a Ungariei. Referitor la ecoul pe care l-a produs acest efort disperat al cercurilor conducătoare maghiare de-a salva ceea ce nu mai putea fi salvat, „Siebenburgisch-Deutsche Tagespost“²⁷ redă afirmația publicației „Românul“ din Arad, care, sub titlul semnificativ „Agonia“, a luat în deridere promisiunile maghiare, publicînd totodată textul integral al Proclamației, pentru a dovedi odată în plus maghiarilor că asupra poporului român din Transilvania asemenea apeluri nu au nici un efect. „Kronstädter Zeitung“²⁸, la rîndul său, o caracterizează drept „o

²³ „SDT“ nr. 13710, 10 noiembrie 1918.

²⁴ „SDP“ nr. 266, 16 noiembrie 1918.

²⁵ „SDP“ nr. 269, 20 noiembrie 1918.

²⁶ „SDT“ nr. 13714, 23 noiembrie; „SDP“ nr. 272, 23 noiembrie 1918.

²⁷ „SDP“ nr. 275, 27 noiembrie 1918.

²⁸ „Kr. Ztg.“ nr. 283, 4 decembrie; nr. 284, 5 decembrie 1918.

proclamație ridicolă. . . întârziată, prevăzută cu sigiliul imposibilității îndeplinirii, care azi — trebuie s-o recunoaștem cu inima însingerată — nu va cuceri națiunile și nici nu va cutremura lumea. Ea se adresează germanilor, românilor, rutenilor, sașilor, sîrbilor și slovacilor, promise că Dumnezeu va veni în Ungaria și că noi vom trăi în viitor cu toții fericiți împreună. Ce este țara trintorilor în comparație cu acest paradis a lui Karoly?”

În perioada imediat premergătoare Adunării de la Alba Iulia, ziarele săsești au publicat un interviu acordat de V. Goldiș publicației maghiare „Az Est” în care preciza scopul acestei Adunări, principiile care vor sta la baza viitoarei organizări democratice a României, inclusiv drepturile minorităților²⁹. Astfel, sașii au luat la cunoștință drepturile largi ce li se vor acorda în viitorul stat român întregit, ceea ce a stîrnit reacția lor favorabilă.

Elocvent este în acest sens articolul publicat de H. Fabrițius în „Schäßburger Zeitung” în preziua Adunării de la Alba Iulia, cu care ocazie, după ce făcea un istoric al suferințelor îndurate de sași în ultimele decenii, a rezumat în cuvinte calde importantul eveniment din ziua următoare: „Mîine, duminică, întii decembrie. Mîine vor umple valea Mureșului la Alba Iulia sute de mii de români, reprezentanți ai tuturor ținuturilor locuite de români. Reședința principelui Transilvaniei, vechiul Bălgrad, va fi martorul unei deșteptări emoționante la libertate a unui popor viguros. În fața scaunului de judecată al istoriei omenirii, românii își deschid rănile lor niciodată cicatrizate și, în înțeleapta hotărîre de a asigura pentru totdeauna dreptul națiunii lor — sfînt și intangibil ca însuși cel al credinței — se rup de țara maghiară. *Transilvania, ținuturile pînă la Tisa și Dunăre, sînt supuse de mîine puterii române* (subl. autorului). Pe pămîntul istoric de la Apulum, orașul lui Traian, unde legiunea a XIII-a Gemina își aducea ofrandele și pe locul unde și-au vărsat singele eroii libertății Horea, Cloșca și Crișan, națiunea română își va proclama suveranitatea. . . Visul unui viitor măreț, al unei întinderi naționale, al unirii tuturor românilor de pretutindeni într-o patrie comună, se împlinește mîine”³⁰.

Desfășurarea Adunării Naționale de la 1 Decembrie 1918³¹, precum și hotărîrile adoptate, au fost pe larg prezentate în presa săsească³², contribuind astfel la înțelegerea justă a semnificației profunde ale acestei Adunări. În acest fel, sașii, în deplină cunoștință de cauză, au putut lua poziție față de hotărîrile adoptate. Primii care și-au manifestat adeziunea la hotărîrile adoptate la Alba Iulia au fost sașii care locuiau la București. Aceștia, întruniți în sala „Transilvania”, la 9 decembrie 1918, și-au exprimat satisfacția pentru Unire și, remarcînd drepturile largi acordate naționalităților prin rezoluția de la Alba Iulia, a cerut conaționalilor lor din Transilvania să se pronunțe și ei pentru unire³³.

Referindu-se la așa-zisa comunitate de interese maghiaro-săsească „Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost”³⁴, într-un articol de fond, constată că „o

²⁹ „Kr. Ztg.” nr. 278, 28 noiembrie; „SDP” nr. 276, 28 noiembrie; „SDT” nr. 13719, 29 noiembrie 1918.

³⁰ „Schäßburger Zeitung” nr. 48, 30 noiembrie 1918 (în continuare „Sch. Ztg.”).

³¹ „SDT” nr. 13722, 3 decembrie 1918.

³² „SDP” nr. 279, 2 decembrie; nr. 280, 3 decembrie; „SDT” nr. 13726, 7 decembrie; „Sch. Ztg.” nr. 49, 7 decembrie; „Kr. Ztg.” nr. 284, 5 decembrie.

³³ „Kr. Ztg.” nr. 299, 23 decembrie 1918.

³⁴ „SDT” nr. 301, 30 decembrie; nr. 302, 31 decembrie 1918.

comunitate de interese maghiaro-săsească nu a existat niciodată... căci ar fi fost o nebunie să presupună cineva că maghiarii (cercurile conducătoare maghiare — n.n.), de felul lor nefericiți, intoleranți și orgolioși, ar fi putut trăi cu nemaghiarii într-o adevărată comunitate de interese³⁵. Analizând efectele economice ale Unirii asupra sașilor, autorul consideră că agricultorii sași, datorită pătrunderii produselor agrare ieftine din vechea Românie, nu vor avea de suferit, cu condiția trecerii la o agricultură modernă, intensivă. În plus, România va exporta excedentul de cereale în străinătate. Industriașii și comercianții sași, în schimb, vor avea noi piețe de desfacere, ceea ce se va repercuta fără îndoială în mod pozitiv asupra stării lor economice.

În încheiere, autorul cerea o schimbare în rindul celor care conduceau politica săsească, pentru a se impulsiona și duce la bun sfârșit colaborarea dintre sași și români, exprimându-și totodată speranța că românii vor înțelege că așa-zisa comunitate de interese dintre maghiari și sași a fost opera unui număr mic de doctrinari, ea fiind acceptată de mase nu din convingere, ci doar din inerție.

O poziție asemănătoare a susținut și R. Brandsch, care, cu ocazia unei Adunări a sașilor din Sibiu, din 10 decembrie, a declarat că, pe baza contactelor personale pe care le-a stabilit cu conducătorii români, a rămas cu impresia că aceștia vor fi receptivi la problemele populației săsești, concludând că nu există motive pentru ca sașii să privească viitorul cu teamă³⁵.

Tot în cursul lunii decembrie, prin decret regal, hotărîrea Adunării de la Alba Iulia privind unirea cu România și-a primit consacrarea legală, teritoriile în cauză devenind parte componentă a statului român³⁶.

Poziția oficială a liderilor sași a fost prezentată guvernului provizoriu al Transilvaniei la 1 ianuarie 1919 de către o delegație formată din R. Brandsch, dr. Rudolf Schuller și dr. Arthur Polony. Cu această ocazie, R. Brandsch a declarat în numele Consiliului Național German-Săsesc, că reprezentanții poporului săsesc recunosc noua stare de fapt și de drept a statului român care a luat naștere în urma hotărîrilor Adunării Naționale de la Alba Iulia și a decretelor regelui Ferdinand³⁷. Ei și-au exprimat speranța că poporul săsesc va avea în viitor posibilitatea de a se bucura de drepturile sale naționale, de a-și dezvolta cultura, precum și a-și folosi limba în toate sferele vieții publice, înaintînd un memoriu care să stea la baza tratatelor viitoare, care în esență cerea autonomia bisericii, a școlii, a administrației și cea judecătorească în zonele locuite de sași³⁸. Această poziție a fost susținută și de Adunarea de la Mediaș din 8 ianuarie 1919 a Consiliului Central Săsesc lărgit și a Consiliului Național German-Săsesc, care a adoptat în unanimitate următoarea hotărîre: „Cel mai numeros popor al Transilvaniei și al părților Ungariei locuite de români, care se învecinează cu Transilvania, a declarat la Adunarea Națională de la Alba Iulia, unirea acestor teritorii cu România³⁸. Considerînd că astfel s-a creat un întreg justificat de starea etnică a populației și că astfel se încheie un

³⁵ „SDT” nr. 13729, 11 decembrie 1918.

³⁶ „SDP” nr. 300, 28 decembrie; „Mediascher Zeitung” nr. 2 (în continuare „Med. Ztg.”), 4 ianuarie 1919.

³⁷ „SDT” nr. 13746, 2 ianuarie 1919; „SDP” nr. 2, 3 ianuarie 1919.

³⁸ „Sch. Ztg.” nr. 2, 9 ianuarie 1919; „Kr. Ztg.” nr. 1, 2 ianuarie 1919.

proces istoric. „poporul sășesc din Transilvania, în baza dreptului la autodeterminare al popoarelor, declară unirea sa la regatul României și îi adresează poporului român salutările sale frățesti și felicitările sale cordiale cu ocazia împlinirii idealurilor sale naționale“, așteptînd ca „în viitor nicideată să nu-i fie făcută imposibilă afirmarea entității sale politice și naționale“, pe care o vede asigurată de hotărîrea adoptată la Alba Iulia care „garantează drepturile la libertate, cele naționale, politice, economice și culturale ale tuturor popoarelor și astfel implicit și pe cele ale poporului nostru“. Dînd glas sentimentelor întregii naționalități sășesti, Adunarea Națională de la Mediaș conchide că „deplin conștient de importanța hotărîrii sale, poporul sășesc se consideră de azi drept o verigă a regatului român, fii și fiicele sale de drept cetățeni ai acestui stat“³⁹.

Această hotărîre, prin care sașii au recunoscut noile frontiere ale României întregite înainte de-a fi cunoscut ce hotărîri va lua Conferința de Pace, a prilejuit ziarelor sășesti publicarea de articole în care, explicînd semnificația hotărîrii, au comentat favorabil actul, urmînd astfel și indicația dată de Consiliul Național Sășesc, de-a se explica la toate nivelele motivele care i-au îndemnat pe sași să facă pasul acesta⁴⁰. Astfel, în articolul „Hotărîrea Adunării Naționale de la Mediaș“⁴¹, s-a făcut un scurt istoric al luptei duse împotriva claselor exploatoare maghiare pentru apărarea entității naționale și culturale, acestea fiind adevăratele motive care i-au făcut pe sași să se dezică de Ungaria, iar articolul „Motivarea hotărîrii sășesti“⁴² remarcă că Ungaria a fost o unitate geografică, dar nu una etnică, fapt indiscutabil existent în cazul României Mari, exprimînd totodată convingerea că actuala stare de lucruri nu va fi schimbată nici la Conferința de Pace, pentru că Antanta și-ar pierde întreg creditul politic în rîndul slavilor de sud, al cehilor și al românilor. Mai mult, ar fi necesară o uriașă armată pentru a da înapoi cererile ajunse la maturitate deplină, ale popoarelor sus menționate. Continuîndu-și analiza, ziarul recunoștea numărul mare al românilor din teritoriile recent unite cu România, număr mai mare decît cele din statisticile oficiale maghiare, exprimîndu-și speranța că poporul sășesc va conviețui în relații prietenești și de stimă reciprocă cu românii. La rîndul său, R. Brandsch, în articolul „Unirea noastră cu România“⁴³, susținea că „Hotărîrea Adunării de la Mediaș înseamnă o nouă etapă în istoria poporului nostru. Bazele pe care ne-am aflat timp de 800 de ani și care au determinat felul nostru de viață și dezvoltarea noastră, au fost înlăturate prin hotărîrea de la Mediaș. Avem intenția fermă și voința de nezdruccinat de-a reclădi totul din temelie și a ne orîndui casa într-un mod nou“. Referindu-se la trecut, R. Brandsch remarcă că relațiile dintre sași și maghiari au fost întotdeauna întemeiate pe tendințele de asuprire și subordonare a sașilor de către clasele dominante maghiare care au atins apogeul în perioada dualismului, perioadă în care „viața politică a fost maghiarizată complet“, iar viața culturală pro-

³⁹ „SDT“ nr. 13751, 9 ianuarie 1919; „SDP“ nr. 6, 9 ianuarie; „Kr. Ztg.“ nr. 7, 10 ianuarie; „Med. Ztg.“ nr. 4, 4 ianuarie 1919, „Sch. Ztg.“ nr. 3, 11 ianuarie 1919.

⁴⁰ „SDT“ nr. 13752, 10 ianuarie; „SDP“ nr. 7, 10 ianuarie; „Sch. Ztg.“ nr. 4, 15 ianuarie 1919.

⁴¹ „SDT“ nr. 13752, 10 ianuarie 1919.

⁴² „SDT“ nr. 13753, 11 ianuarie 1919.

⁴³ „SDP“ nr. 8, 11 ianuarie; „Kr. Ztg.“ nr. 10, 14 ianuarie; „Med. Ztg.“ nr. 6, 18 ianuarie 1919.

prie era amenințată, astfel că în cazul unui sfârșit victorios al războiului pentru Puterile Centrale „am fi simțit pumnul aspru al maghiarilor, care ne-ar fi costat poate suflul vieții”. În încheiere, precizînd țelul care se afla în fața sașilor de-a se pune cu toată puterea și voința lor de muncă la dispoziția noii patrii, el dădea glas convingerilor sale izvorite din cunoașterea poporului român și a conducătorilor săi: „Avem încrederea și credința că în noua noastră patrie va guverna întotdeauna dreptul și dreptatea”.

Hotărîrea Adunării Naționale de la Mediaș a fost remisă Consiliului Dirigent al Transilvaniei în 10 noiembrie 1919 de către o delegație formată din: Adolf Schullerus, dr. Rudolf Schuller, Rudolf Brandsch și dr. Arthur Polony⁴⁴. Președintele Consiliului Național German-Săsesc, D. A. Schullerus, a arătat cu această ocazie că hotărîrea Adunării Naționale săsești vrea să fie „expresia încrederii acordate noii patrii, România, ai cărei cetățeni ne recunoaștem de a fi de acum înainte. . . a încrederii în poporul român însuși, în mijlocul căruia trăim. . . și în conducătorii săi, care, toată viața, și-au pus întreaga putere, ba chiar viața însăși, în slujba dobîndirii prin luptă a drepturilor poporului lor. . . Noi, sașii, avem deplina încredere că conducătorii poporului român vor recunoaște poporului săsesc toate drepturile naționale în deplinătatea lor, drepturi pentru care au luptat și suferit ei înșiși”.

Președintele Consiliului Dirigent, Iuliu Maniu, care a primit hotărîrea sașilor, a declarat că poporul român „va răspunde încrederii poporului săsesc cu aceeași încredere și stimă”.

Reliefînd calitățile poporului săsesc din Transilvania, dragostea sașilor pentru patria lor, comunitatea de interese dintre români și sași, Maniu a asigurat delegația că „poporul săsesc se va bucura de toate drepturile necesare pentru dezvoltarea liberă a naționalității și culturii sale”.

Rezoluția Adunării de la Mediaș mai trebuia înmînată oficial și conducerii centrale române de la București. În acest scop, în 27 ianuarie 1919, a plecat de la Sibiu la București⁴⁵, într-un vagon special, delegația Consiliului Național German-Săsesc, formată din: dr. Adolf Schullerus, dr. Eugen Fieltsch, dr. R. Schuller, Rudolf Brandsch, dr. Arthur Polony, Ludwig Jekely și dr. Hans Otto Roth. La plecare, ei au fost salutați de ministrul de justiție al guvernului provizoriu, dr. Aurel Lazăr și secretarii de stat dr. Borgia și dr. Onișor.

În 28 ianuarie delegația a sosit la București, unde a fost întîmpinată de miniștrii transilvăneni Alex. Vaida-Voevod, Ștefan Ciceo-Pop, de ministrul pentru Bucovina, I. Nistor, de ministrul domeniilor și al învățămîntului I. G. Duca, ș.a. Au fost, de asemenea, de față reprezentanții coloniei săsești din București: dr. Adolf Franz, preotul Rudolf Honigberger, dr. Südhof și arhitectul Schmidts. În numele guvernului român, delegația a fost salutată de Vaida-Voevod. În după-amiaza zilei de 29 ianuarie, delegația a fost primită de primul ministru ad-interim, M. Pherekyde. După o alocuțiune a dr. Schullerus, a luat cuvîntul Pherekyde, care a declarat că poporului săsesc îi va fi asigurată în orice condiții libertatea în problemele bisericești, școlare și folosirea nestîngherită a limbii sale. După aceste

⁴⁴ „SDT” nr. 13753, 11 ianuarie; nr. 13754, 13 ianuarie 1919; „SDP” nr. 8, 11 ianuarie; nr. 9, 13 ianuarie 1919; „Kr. Ztg.” nr. 8, 11 ianuarie 1919.

⁴⁵ „SDT” nr. 13774, 5 februarie; „SDP” nr. 29, 5 februarie 1919.

discursuri oficiale au continuat discuțiile și schimbul de păreri într-o „atmosfera degajată“.

În seara aceleiași zile, guvernul român a dat un banchet în sala de marmură a hotelului Bulevard în onoarea delegației săsești, la care au participat toți miniștrii prezenți în București, mareșalul palatului, Henry Catargi, generalii Coandă, fost prim-ministru, Popoviciu, Văitoianu, fostul președinte al Camerei, G. Morțun, primarul Bucureștiului, Hălăceanu, ș.a. Primul toast, încheiat cu o urare la adresa poporului săsesc, a fost ținut de Pherekyde. Din partea delegației săsești a răspuns A. Schullerus. În continuare au mai toastat ministrul comerțului, Constantinescu, Vaida-Voevod, Șt. Ciceo-Pop, Grădișteanu, Hălăceanu, Eugen Fieltsch, R. Schuller, R. Brandsch și L. Jekely. „Banchetul s-a încheiat spre miezul nopții, avînd același caracter înălțător pe care l-a avut sărbătoreșcul act al Unirii“.

După cum constata „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt“, „reprezentanții poporului săsesc au găsit la București o ospitalitate unică în felul ei, care a reliefat în mod cel mai fin importanța extraordinară de mare ce se acordă aderării poporului săsesc la noul stat“.

Deși Unirea Transilvaniei cu România era un fapt împlinit, susținut și de sași, n-au lipsit unele încercări de-a semăna discordie între sași și români, de-a sparge unitatea sașilor. Împotriva acestora, presa săsescă din Transilvania a luat o atitudine hotărîtă, cerînd sașilor să nu-și plece urechea la propaganda reacțiunii maghiare care uza de mijloace financiare însemnate în eforturile de-a tulbura liniștea⁴⁶. Totodată, s-au respins afirmațiile apărute în ziare maghiare, după care hotărîrea de la Mediaș ar fi fost adoptată sub presiunea baionetelor⁴⁷, de dragul unor avantaje materiale pentru participanții la Adunare⁴⁸, sau din oportunism politic⁴⁹. Cea mai categorică replică acestor uneltiri le-a fost dată de sași în cadrul unor mari adunări populare, în care participanții și-au exprimat adeziunea la hotărîrea adoptată la Mediaș. Astfel de întruniri s-au desfășurat în ianuarie la Sighișoara⁵⁰, în februarie în satele Jidvei, Băltaciu și Șona⁵¹, în martie la Sibiu, Bistrița⁵², Valea Lungă⁵³. Aceste manifestări de adeziune sînt cu atît mai firești, cu cît în perioada scurtă care s-a scurs de la Unirea Transilvaniei la România s-au luat toate măsurile necesare pentru normalizarea situației, s-au desființat Consiliile Naționale⁵⁴, puterea fiind preluată de organele politice unice, din care făceau parte și sași, creîndu-se astfel premisele favorabile pentru dezvoltarea țării. De asemenea, sașii au fost primiți în jandarmerie și în armata română⁵⁵, iar Lutz Korodi, vechi luptător împotriva dualismului, a fost numit secretar de stat în ministerul cultelor și al învățămîntului⁵⁶.

⁴⁶ „Sch. Ztg.“ nr. 15, 22 februarie 1919.

⁴⁷ „SDT“ nr. 13759, 18 ianuarie 1919; „SDP“ nr. 14, 18 ianuarie 1919.

⁴⁸ „Sch. Ztg.“ nr. 11, 8 februarie 1919.

⁴⁹ „Kr. Ztg.“ nr. 17, 22 ianuarie 1919.

⁵⁰ „SDT“ nr. 13760, 20 ianuarie 1919.

⁵¹ „Med. Ztg.“ nr. 12, 8 februarie 1919.

⁵² „SDT“ nr. 13806, 14 martie 1919.

⁵³ „SDT“ nr. 13808, 17 martie 1919; „Med. Ztg.“ nr. 20, 8 martie 1919.

⁵⁴ „SDP“ nr. 41, 19 februarie 1919.

⁵⁵ „SDP“ nr. 11, 14 ianuarie 1919; „SDT“ nr. 13779, 11 februarie 1919.

⁵⁶ „SDT“ nr. 13807, 15 martie 1919; „SDP“ nr. 61, 14 martie 1919; „Sch. Ztg.“ nr. 22, 19 martie; „Med. Ztg.“ nr. 21, 15 martie 1919.

Poziția înaintată, conformă cu progresul istoric, adoptată de sași în problema unirii Transilvaniei cu România. a stîrnit un ecou pozitiv în presa română, atît în cea transilvăneană cit și în cea din România veche, articole elogioase fiind publicate în „Gazeta Poporului”⁵⁷, „Viitorul”, „Neamul Românesc”⁵⁸, „Glasul Ardealului”⁵⁹, „Renașterea română”⁶⁰.

Astfel, Nicolae Iorga, într-un articol publicat în „Neamul românesc”⁶¹, scria, printre altele: „d. Schullerus și tovarășii săi i-au înminat suveranului pe care și l-au dorit, actul de la Mediaș, prin care s-a hotărît unirea pentru totdeauna cu România, care reintră astfel în toate drepturile ei vechi și nepieritoare. Au adus cu ei dorințe pe care le cunoaștem și le considerăm întru totul îndreptățite, căci un popor care a suferit cel mai mult prin persecutarea limbii și culturii sale nu va clinti cituși de puțin dreptul cuiva de-a folosi limba și a-și dezvolta cultura proprie”. Ziarul guvernamental „Viitorul”⁶² remarcă că: „decizia sașilor este o manifestare pe plan european, ba chiar pe plan mondial. Prin manifestarea aceasta, sașii au dat un răspuns elocvent maghiarilor, care fac propagandă în străinătate pentru integritatea Ungariei și pentru liberalismul lor”. Ziarul bucușean a descifrat într-adevăr una din semnificațiile Hotărîrii de la Mediaș: de-a fi acordat Rezoluției de la Alba Iulia sprijin moral în fața lumii, contrazicînd astfel flagrant afirmațiile reacțiunii maghiare, care în străinătate se erija cu de la sine putere și în apărătoare a intereselor săsești. Prin gestul lor, sașii au oferit un argument în plus șvabilor, de-a opta și ei pentru unirea Banatului cu România⁶³.

Încununare a secole de muncă, năzuințe și lupte comune a românilor și sașilor, Rezoluția adoptată la Mediaș a fost, totodată, o piatră de hotar pentru colaborarea viitoare, mai rodnică și mai bogată în rezultate și împliniri.

Prezentînd poziția presei săsești din Transilvania față de problema desăvîșirii unificării statului național român, am prezentat implicit poziția cititorilor cărora li se adresa, știut fiind faptul că în general presa trebuie să exprime viziunea acestora asupra evenimentelor. Afirmînd aceasta, nu înseamnă că uităm sau neglijăm rolul presei în formarea și educarea unei anume opinii cititorilor săi. Tocmai acesta a fost rolul jucat de presa săsească în perioada frămîntată a anilor 1918 și 1919: de a îndruma, prin mijloacele ei specifice, populația săsească pe calea progresului istoric, al înțelegerii năzuințelor seculare ale românilor de a trăi într-un stat propriu, independent și democratic. Această misiune a putut fi dusă la bun sfîrșit din cel puțin două motive: unirea era o consecință logică și legică a secole de lupte neîntrerupte, fapt cunoscut și recunoscut drept legitim de majoritatea sașilor, iar comunitatea dintre interesele fundamentale ale românilor și sașilor îi făcea pe aceștia din urmă, deopotrivă loviți de sistemul dualismului austro-ungar, să spere, pe bună dreptate, că va veni și pentru ei un viitor mai bun.

⁵⁷ „SDT” nr. 13754, 13 ianuarie 1919.

⁵⁸ „SDT” nr. 13764, 24 ianuarie 1919.

⁵⁹ „SDF” nr. 15, 20 ianuarie 1919.

⁶⁰ „Sch. Ztg.” nr. 12, 12 februarie 1919.

⁶¹ „SDT” nr. 13777, 8 februarie 1919.

⁶² „SDT” nr. 13779, 11 februarie 1919; nr. 13780, 12 februarie; nr. 13800, 7 martie 1919. Vezi și nr. 13777 din 8 februarie 1919.

⁶³ „SDF” nr. 17, 22 ianuarie 1919.

Presa săsească din Transilvania a oglindit cu fidelitate desfășurarea evenimentelor complexe din perioada 1918—1919, oferind contemporanilor învățăminte teoretice și practice însemnate, iar cercetării istorice un material viu, absolut necesar cunoașterii unor fapte și acțiuni, a spiritului și mentalității acelei epoci.

Astfel, avintului luptei naționale a românilor din perioada premergătoare Adunării Naționale de la Alba Iulia îi sint consacrate în ziarele săsești numeroase articole, publicate cu scopul lămuririi cititorilor, al înțelegerii juste a aspirațiilor legitime ale poporului român. Pe aceeași linie sint publicate o serie de interviuri cu fruntașii vieții politice românești, se reiau unele articole relevante din presa română.

Adunării de la Alba Iulia, al cărei mod de desfășurare a fost prezentat în toate ziarele săsești prin preluarea textului Chemării din „Telegraful român“, îi sint consacrate elogioase comentarii, iar „Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt“, ziarul cu cea mai largă circulație în rîndul sașilor și considerat pe drept cuvînt ca organul oficial al conducerii politice săsești, a trimis un corespondent propriu la Alba Iulia, care a publicat o amplă, veridică și caldă relatare a grandiosului eveniment.

Pasul, hotărîtor pentru viitorul sașilor, prin care aceștia și-au încredințat acordul la Unirea Transilvaniei cu România — Adunarea Națională săsească de la Mediaș — a stîrnit ample ecouri în ziarele săsești, prin care s-au explicat motivele de ordin politic, național și economic care au determinat luarea acestei hotărîri, presa contribuind astfel la înțelegerea adevăratelor semnificații ale acțiunii conducătorilor politici. Totodată, presa a publicat o serie de luări de poziție față de hotărîrea de la Mediaș, care în majoritatea lor covîrșitoare au fost favorabile, fiind de fapt expresia atitudinii maselor săsești, dîndu-se și replica cuvenită unor singulare puncte de vedere contrare.

Continuînd o mai veche tradiție, presa săsească a propagat și în perioada imediat următoare Unirii dezvoltarea raporturilor prietenești dintre sași și români. Astfel, ea a publicat pe larg și a subliniat primirea caldă de care s-a bucurat delegația săsească la București, cu ocazia înmînării hotărîrii de la Mediaș guvernului central și regelui.

Totodată, cu vădită satisfacție, s-au consacrat numeroase articole ecoului stîrnit de decizia sașilor în presa românească, atît în Transilvania, cît și în vechea Romînie.

Prin atitudinea pozitivă adoptată de presa săsească față de Unire — căci aceasta este coordonata caracteristică, în ciuda unor singulare glasure contrare — și prin influența pozitivă pe care a exercitat-o asupra maselor săsești, ea s-a înscris în fondul de aur al presei progresiste, continuînd și ridicînd pe o treaptă superioară valoarea istorică progresistă a presei săsești ce a precedat-o.

STELLUNGNAHME DER SÄCHSISCHEN PRESSE ZUR FRAGE DER VEREINIGUNG SIEBENBÜRGENS MIT RUMÄNIEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Stellungnahme der sächsischen Presse zur Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien und weist eingehend auch auf die Einstellung der sächsischen Bevölkerung hin.

Er schlußfolgert, daß sowohl die sächsische Presse als auch die sächsische Bevölkerung das Streben des ganzen rumänischen Volkes, innerhalb eines nationalen Staates zu leben, als berechtigt anerkannt haben.

Die sächsische Presse hat vor und nach der Nationalversammlung vom ersten Dezember 1918 zahlreiche Artikel publiziert, in denen der Kampf der Rumänen aus Siebenbürgen gewürdigt und für die Zusammenarbeit der Nationalitäten geworben wird.

Deshalb wird das Wirken der sächsischen Presse aus dieser Zeitspanne als positiv bewertet.

UN DOCUMENT AL LUPTEI PENTRU DEMOCRAȚIE ȘI PROGRES A UNIVERSITARILOR BRAȘOVENI

MIRCEA BĂLTESCU și EMIL POENARU

La cumpăna dramaticei răspintii a istoriei, când țara noastră era strivită sub regimul dictaturii antonesciene, cu suveranitatea grav încălcată, tirită într-un război străin de interesele poporului, când erau eliminate și ultimele rămășițe de drepturi democratice, când bogățiile țării erau jefuite fără cruțare. Partidul Comunist Român s-a dovedit a fi forța capabilă să unească în jurul său toate elementele democratice și progresiste, să se situeze în fruntea luptei poporului român pentru eliberare națională și socială.

Într-un manifest lansat la sfârșitul lunii iunie 1941 de către P.C.R. se scria că: „s-a deschis și în România drumul larg spre realizarea unui singur front unic de luptă al poporului întreg, împotriva ocupanților fasciști”¹.

Pentru atingerea dezideratelor formulate în „platforma de luptă” elaborată de Comitetul Central al P.C.R., de importanță esențială era făurirea frontului național de luptă al întregului popor împotriva dominației străine fasciste și al regimului de dictatură militară. Elementul central, cu rol hotărâtor în această luptă, îl reprezenta clasa muncitoare, în acest sens partidul comunist lansând lozinca „realizării unității de luptă și a frontului unic al clasei muncitoare ca bază a frontului național unic împotriva fascismului cotropitor și pentru eliberarea națională a poporului român”². Totodată, documentele Partidului Comunist au subliniat că „formarea frontului patriotic român fără țărănimea română, aliată clasei muncitoare, este numai pâlăvrăgeală”³.

Înregistrarea primelor succese în gruparea unor forțe politice progresiste în jurul programului politic de făurire a unui larg front politic de luptă antifascistă, demascarea politicii „pasiviste” a fruntașilor partidelor burgheze, evidențierea tot mai limpede a justetei liniei preconizate de Partidul Comunist Român, cit și iminența dezastrului spre care dictatorii fasciști împingeau țara, a făcut ca tot mai mulți intelectuali de seamă să se înroleze în această luptă.

Pentru atitudinea lor împotriva dictaturii militaro-fasciste mai multe cadre didactice ale Universității Babeș (refugiate la Sibiu) au fost jude-

¹ *Documente din istoria P.C.R.*, ed. a II a. București, 1953, p. 345—346.

² *Ibidem*, p. 346.

³ *Ibidem*, Rezoluția C.C. al P.C.R. din ianuarie 1942.

cate și condamnate în octombrie 1943, sub acuzația de „atitudine comunistă și antifascistă”⁴.

Este arestat și ucis studentul Facultății de litere din București Iustin Georgescu, iar cu prilejul campaniilor de sprijin ale luptătorilor antifasciști aflați sub anchetă, sînt puși sub urmărire o serie de studenți ai Facultății de medicină din București, autori ai unui manifest antifascist, simpatizanți ai Partidului Comunist.

La Brașov, Curtea marțială condamnă la 25 de ani muncă silnică pe I. Schmidt, pentru propagandă comunistă în rîndul elevilor de la Liceul „Andrei Șaguna”.

Semnificind maturizarea stării de spirit antifasciste se înmulțesc și formele de protest colectiv ale intelectualilor universitari. În acest sens este mai întîi de amintit *Memoriul universitarilor din aprilie 1944*, conceptul inițial ca o încercare de a pune în fața unui însemnat for (Senatul Universității București) necesitatea dezbaterii situației internaționale grele în care se afla România și găsirii căilor „constituționale” de ieșire din impas, dar care, în urma interzicerii dezbaterii de către autorități, a luat forma unui memoriu de protest adresat dictatorului țării, depășind scopul inițial atît prin conținutul său, cit și prin prestigiul semnatarilor, oameni de cultură și știință de mare valoare din București, Iași și Cluj (respectiv Sibiu).

La 4 august 1944, membrii grupului de inițiativă ai memoriului amintit — D. Danielopol, Miron Nicolescu, N. Bălcescu, Gr. T. Popa și alții — adresează dictatorului Antonescu un alt memoriu, prin care cer cu hotărîre ieșirea României din război. În această perioadă relațiile lui Antonescu cu personalitățile vieții universitare erau și mai adinc înrăutățite, dovadă faptul că acesta ordonă arestarea delegatului centrului universitar București, atunci cînd acesta s-a deplasat la Sibiu.

În luna martie a aceluiași an, „Un grup de studenți patrioți” au răspîndit în incinta Politehnicii din București un violent manifest antifascist, care se încheie cu cuvintele: „Umbrele morților noștri și conștiința unei istorii milenare ne interzic să primim cu brațele încrucișate prăbușirea totală a țării. Tineret studentesc, Frontul patriotic ne cheamă la acțiune împotriva cotropitorilor hitleriști”⁵.

Cadrele didactice din învățămîntul mediu, la inițiativa profesorului comunist P. Constantinescu-Iași, redactează de asemenea un memoriu adresat mareșalului Antonescu, prin care se solicită ieșirea României din război.

Clarificările de poziții în cadrul intelectualității democratice, înțelegerea tot mai profundă a poziției Partidului Comunist Român, care încă prin Platforma-program din 6 septembrie 1941 se declara: „gata să colaboreze cu toate partidele, grupările, persoanele politice și cu toți patrioții români pentru realizarea oricărei revendicări din platformă...”, au dus la tot mai energice acțiuni ale intelectualilor, acțiuni printre care trebuie amintită, și nu în ultimul rînd, aceea a universitarilor brașoveni.

Aici, la Brașov, grupul de inițiativă în frunte cu rectorul Academiei Comerciale a procedat la redactarea și difuzarea manifestului intitulat

⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., Fond: 1, Dos. 119/1943.

⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., Fond: 48, Mapa 105/1944.

⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., Fond: 48, Mapa 78/1944.

„Proiect de enunțări principale și programatice” în considerațiile introductive fiind scris de către autori: „Considerăm împrejurările actuale de o excepțională însemnătate cărora nu le pot face față decât înțelepciunea și energia constructivă înmănunchate ale celor mai buni fii ai neamului nostru”⁷.

II. Documentele culese de regretatul profesor M. Băltescu, în bună parte inedite (printre care și relatările principalilor semnatari ai manifestului), ne permit o examinare mai „apropiată” a condițiilor în care a fost întocmit manifestul, cât și a activității desfășurate de inițiatorii și răspinditorii lui.

Rectorul Academiei comerciale Victor Jinga este cel care fondează la Cluj revista *Țara de mîne*⁸, apărută în perioada anilor 1931—1938. Din redacția și grupul de colaboratori ai revistei mai făceau parte profesorul comunist brașovean Ilie Cristea, universitarii Bucur Schiopul, Roman E. Moldovan, Eduard Mezincescu, Coriolan Drăgulescu, Ioan Oancea-Ursu, Morcea Biji, Aurel Pampu, Valeriu Novac, Camil Suciu, Victor Iancu, Augustin Tătaru, Ion T. Tarța, Gheorghe Dragoș, precum și juriștii publiciști Victor Gionea și Alexandru Herlea⁹. În paginile revistei găsim deseori semnăturile cărturarilor de prestigiu Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, Ilie Murgulescu, Tudor Vianu, Ștefan Pascu, Ioan Lupaș, Liviu Rusu, Vasile Netea, Octavian Sireaga, Dumitru Tudoran, dr. Petre Rimneanu, dr. Victor Soldea, a scriitorilor Mihai Beniuc, Radu Stanca, Victor Eftimiu, Miron Radu Paraschivescu, Emil Giurgiuca, Al. Philippide, Ștefan Bezdechi, Ioan Vineanu, Dumitru Isac, a tipografului și publicistului brașovean Mihail Surdu, a criticilor muzicali Marius Rălian și Gheorghe Zbircea și a multor alți prestigioși nume.

Importanță a fost și atitudinea membrilor grupării în fața proceselor intentate comuniștilor. Astfel, Jinga s-a prezentat în fața Consiliului de Război din Cluj ca apărător a lui Tudor Bugnaru, alături de Grigore Iunian, Petru Groza, Radu Olteanu, Ion Gheorghe Maurer, Victor Mol-

⁷ Proiect de enunțări principale și programatice, Introducere.

⁸ În perioada anilor 1939—1940 revista apare săptămânal sub titlul „Țara Nouă”, având ca fondator și director pe același Victor Jinga și același cerc de redactori și colaboratori.

Datorită practicii redactorilor și colaboratorilor de a se întruni la sediul redacției (care era și domiciliul fondatorului revistei, Cluj, strada Bisericii ortodoxe nr. 5) spre a discuta orientarea revistei — cum au fost întrunirile cu caracter general din 2 dec. 1939 și 26 mai 1940 — se vorbește pe drept cuvânt despre „Gruparea Țara de mîne”. Orientarea ei ideologică, înfrunerea și programul altor reviste cu atitudini antifasciste și democratice, cum a fost „Democrația română”, apărută la Carci sub direcția lui G. Văleanu, suspendată, „Tribuna cooperăției”, scoasă la Cluj între anii 1939—1934 de către Victor Jinga, „Solia”, editată la Orăștie între anii 1935—1938 de către Alexandru Herlea, sau „Gazeta Ciucului”, editată de Teodor Athanasie și altele.

⁹ Direct legate de ideologia progresului social și economic promovate de grupare sînt o serie de cărți și broșuri publicate de membrii ei. Printre acestea amintim lucrările lui Victor Jinga: *România în fața prefacerilor*, Cluj, 1933; *Studentimea și cooperăția*, Cluj, 1933; *Prefaceri și orientări ale burgheziei române*, Cluj, 1938; broșura lui Coriolan Drăgulescu: *Pacea este în pericol*, Cluj, 1936; cartea lui Aurel Pampu: *Introducerea în pedagogia marxistă*, București, 1932; cartea lui Mihai Mariana, *Maramureșul — necesități și remedii*, Cluj, 1939; broșura lui Artur Anderco: *Poporul vrea pace*, Sighet, 1936; lucrările lui Alexandru Herlea: *Studiul cooperăției*, Cluj, 1930; *Consecințele reformei agrare*, Orăștie, 1936; *Minele de aur din Munții Apuseni și drepturile statului asupra lor*, Orăștie, 1937 etc.

dovan, Aurel Buteanu și alții¹⁰. Vasile Gionea a compărut ca apărător în numeroase procese intentate comuniștilor în fața Tribunalului militar din Brașov, împreună cu Radu Olteanu, I. Gheorghe Maurer, Bujor Teculescu și alții, fiind apărătorul principal și în procesul intentat avocatului Radu Olteanu pentru răspîndirea de manifeste comuniste.

Victor Jinga a semnat memoriul Comitetului de apărare în sprijinul lui P. Constantinescu-Iași și Tudor Bugnaru, cit și protestul împotriva arderii cărților lui Mihail Sadoveanu¹¹. În luna decembrie 1935 — de pildă — Victor Jinga a luat parte la o mare întrunire studențească, unde au vorbit împotriva rătăcirilor de dreapta: Bucur Șchiopu, Simion Pop, Ștefan Cleja și doi studenți. În cuvîntarea sa, Victor Jinga a spus printre altele: „Trebuie să se ia atitudine împotriva orientării spre dreapta. Studențimea trebuie să se alăture acelor organisme politice care luptă pentru apărarea și menținerea democrației”¹². Opinia publică îl considera pe V. Jinga „un adversar hotărît al fascismului și hitlerismului”¹³. Atitudinea sa o confirmă și P. Constantinescu-Iași în articolul: „Profesorii și mișcarea antifascistă din România”¹⁴.

În septembrie 1940, membrii grupării părăsind Clujul, revista „Țara nouă” își încetează apariția. O parte dintre ei, dascăli la Academia comercială, s-au așezat în refugiu la Brașov. Aici s-au întîlnit cu mai vechi colaboratori ai revistei, printre care Vasile Gionea, organizatorul „Cenaclului scriitorilor din Țara Birsei”, care va milita pentru o orientare progresistă în creația literară, împreună cu mai tinerii Ion Lupu, Vasile Spiridonică, Mihai Spiridonică. Petre Homoceanu, Mariana Moșoiu, Constantin Cîmpianu, Henrieta Cocea și alții.

Fiind la Brașov, ei au continuat contactele de informare și colaborare cu Petru Groza și Mihai Ralea, din partea cărora cu fiecare prilej primeau sfaturi și indemnuri. Astfel, de pildă, în cuprinsul scrisorii trimisă din Deva în 22 aprilie 1943 de către Dr. Petru Groza lui Alexandru Herlea, prin care îi mulțumește pentru intervențiile făcute în cazul ceferistului comunist I. Pantea, îi scrie în continuare: „Gîndirea generației noastre, pusă și ea în ritmul trasat al „marșurilor”, cu nesfîrșite coloane și lozinci melodizate își desface încetîșor aripile spre orizonturi neîngrădite, descătușînd spiritul de sub apăsarea acestor realități tragice. Ici-colo, deocamdată, dar cum aceste realități sînt supuse și ele legii veșnicei mișcări, în forma lor nouă, prin aceeași lege a contradicțiilor inerente, vor încuraja miine, ceea ce îngrădesc astăzi. Vom vedea astfel sporindu-se aceste porniri, prevestind așezarea gîndirii pe linia destinului omenesc și al neamului propriu, afișînd idealurile mărețe ale dragostei

Membrii grupării au ținut numeroase conferințe, în diverse orașe din țară. Între care amintim conferințele lui Victor Jinga despre clasele sociale din România și necesitatea orientării progresiste a tinerei generații, cu elogiarea principiului cooperatist.

¹⁰ „Adevărul”, nr. 15906, 23 noiembrie 1935, p. 6.

¹¹ „Dimineața”, 1 aprilie, 1937, p. 3.

¹² „Patria”, nr. 287, 15 decembrie, 1935, p. 3.

¹³ „Adevărul”, nr. 15905, 22 noiembrie 1935.

¹⁴ *Studii și articole de istorie*, vol. VIII, București, 1966, p. 12; vezi și: „Revista învățămîntului superior”, nr. 1, 1968, p. 24; Simion Pop, *Marxismul în România*, în „Revista învățămîntului superior”, nr. 5, 1968, p. 96; *Presa românească împotriva ideologiei fasciste*, în „Lupta de clasă”, nr. 6, 1968.

de oameni și de progres, în locul lozincilor „uniformizate” cu care au „marșluit” pe drumul urei și ignoranței”¹⁵.

Contactele cu Dr. Petru Groza și Mihai Ralea s-au intensificat în perioada în care gruparea a luat hotărârea — la începutul anului 1944 — de a trece la acțiune, în sensul elaborării și difuzării unui manifest. Este de amintit că și la data de 28. mai 1939, gruparea „Țara de mîine” a mai publicat un apel în cuprinsul căruia pleda pentru reunirea forțelor națiunii în scopul salvării granițelor și asigurării prosperității statului.

De această dată, se hotărîse redactarea unui manifest care să creioneze și coordonatele orientării viitoare a societății românești a cărei necesitate de radicală transformare o preconizau autorii. Elaborarea documentului a început la inițiativa lui Victor Jinga, cu participarea lui Vasile Gionea, Alexandru Herlea, Gheorghe Voișianu, Augustin Tătaru și Ion Țarța.

Locul întrunirii celor ce lucrau la redactarea manifestului se schimba de fiecare dată, pentru a nu atrage atenția organelor Siguranței. Astfel, aceste întruniri aveau loc la Institutul de cercetări economice și sociale, condus de Victor Jinga, rector al Academiei comerciale, la Seminarul de drept civil, condus de Alexandru Herlea, profesor de drept civil la Academia comercială, acasă la Vasile Gionea (pe fosta stradă Averescu), care predă un curs la politică și legislație socială la Institutul de studii economice sau în comuna Satu-Lung, acasă la părinții lui Victor Jinga. În această perioadă au avut loc consultări ale redactorilor manifestului cu Dr. Petru Groza și Mihai Ralea în saloanele hotelului „Coroana” și la locuința lui Victor Jinga, consultări la care au participat uneori și Tudor Vianu, Ion Clopoțel, Titus Cristureanu și G. Tomoșoiu.

Pentru a nu putea fi descoperiți la o eventuală percheziție, materialul redactat era ținut ascuns.

În luna iunie 1944, după definitivarea textului, manifestul purtînd titlul: „Proiect de enunțuri principale și programatice” a fost șapirografiat în câteva sute de exemplare la un aparat al Academiei comerciale, fără semnături, și răspîndit clandestin la persoanele cunoscute din țară, cu rugămintea de a difuza principiile cuprinse în el.

Manifestul s-a bucurat de o deosebit de bună primire, întărind încrederea autorilor în dorința largă a intelectualilor democrați de a contribui la schimbarea orientării economice, sociale și politice din țara noastră. Mulți dintre destinatari au semnat manifestul cu numele lor, dovedindu-și astfel adeziunea la cuprinsul său (și riscurile ce le implica difuzarea lui).

În fața acestei situații s-a procedat la tipărirea manifestului într-un număr sporit de exemplare, riscul acestei tipăriri clandestine luîndu-și-l asupra lui proprietarul tipografiei brașovene Gîrnețiu. De această dată manifestul a fost semnat atît de către redactorii lui, cît și de către cei care au aderat ulterior. În ordinea prezentată de manifest, acești semnatari, sub precizarea: „Comitetul de studii și redactare al grupării revistei „Țara de mîine”, sînt următorii: „Dr. Vasile Gionea, avocat Brașov; Dr. Cornel Pop, avocat Sighișoara; Dr. Alexandru Herlea, avocat Brașov; Dr. Victor Jinga, profesor universitar Brașov-Cluj; Dr. Augustin Tătaru,

¹⁵ Scrisoarea lui Dr. Petru Groza adresată lui Alexandru Herlea, Deva, 22 aprilie, 1943.

conferențiar universitar Brașov-Cluj; Dr. Ionel Palade, avocat Timișoara; Dr. Ioan Tarța, conferențiar universitar Brașov-Cluj; Gheorghe Voisanu, avocat Orăștie-Hunedoara; Dr. Gheorghe Fodoreanu, avocat Zalău-Sălaj; Dr. Emil Pascu, avocat Blaj; Dr. Laurian Someșan, profesor universitar Brașov-Cluj; Gheorghe Vrinceanu, avocat Brașov; Ioan Tocitu, asistent universitar Brașov-Cluj. (Iacob Oncu, avocat, Baia de Criș, a fost omis dintr-o eroare de tipar)¹⁶.

Conținutul progresist și viziunea socializantă asupra societății românești viitoare pe care ne-o înfățișează manifestul ar putea să ne surprindă, dacă nu am avea în vedere concepțiile sociale și politice mai vechi ale inițiatorilor și redactorilor lui.

III. Dacă examinăm lucrările mai vechi ale principalului animator al grupării „Țara de miine“, Victor Jinga, putem citi încă în broșura *Studentimea și cooperatia* fraza: „... stăruind în încercările noastre cooperatiste vom transforma o lume de exploatare, de dușmănie, într-o lume de dreptate, de frățietate și de civilizație obștească“¹⁷. În conferința ținută la Cluj în 4 martie 1933, făcând o aspră critică orînduirii capitaliste, la un moment dat spunea: „Astăzi trăim într-o fază de declin a capitalismului. În producție este anarhie, distribuția este neechitabilă, unii aruncînd produse și alții ne avînd ce mînca. Comerțul individualist este primitiv și anahronic“¹⁸. Aprecieri asemănătoare găsim și în lucrarea *Viața economică a României în timpul guvernării liberale*: „Industria, cu toate cartelurile ei banditești de exploatare a populației acestei țări, a fost în marea grijă a unui guvern al cărui membri au fost în preponderență recrutați din consiliile de administrație a marilor întreprinderi“¹⁹. Într-o altă lucrare rostește un aspru rechizitoriu societății capitaliste, din care cităm: „Scopul fundamental al economiei capitaliste fiind căutarea cîștigului, ea a stat departe de marile întreprinderi de interes general, care nu oferă capitalismului decît o răsplată redusă sau îndepărtată. Capitalismul a dus la exploatarea muncitorimii, a țărănimii și funcționariatului și la proletarizarea micii burghezii. Marii capitaliști au contribuit, în mod activ, la decăderea morală și la scăderea încrederii în democrație și libertate“²⁰. Uneori, acuzînd societatea, tonul său devine patetic, ca în articolul *Cei fără sărbători*: „Un bătrîn în mizerie, o femeie spre care un cîrd de copii înalță rugător miinile pentru a primi hrană și căldură, copii cu figuri schimonosite de suferință, goi și flămînzi, sînt stări de fiecare zi și de fiecare loc ale mincinoasei și falsei noastre civilizații“²¹.

Pledînd pentru democratizarea societății românești și pentru transformarea ei pe baze „cooperatiste“, la un moment dat scrie: „Muncitorimea industrială sporește mereu și misiunea ei rezultă din funcțiunile importante pe care le îndeplinește și de conștiința luptătoare pe care o va manifesta. Însemnătatea muncitorimii și a țărănimii și influența lor stau mai ales în numărul lor. Reprezentarea unui număr și transformarea lor în valori mari și durabile se fac prin organizare, care este principiul vital

¹⁶ Relatările lui Alexandru Herlea.

¹⁷ Victor Jinga, *Studentimea și cooperatia*, Cluj, 1935, p. 15.

¹⁸ *Idem*, *România în fața prefacerilor*, Cluj, 1935, p. 9.

¹⁹ *Idem*, *Viața economică a României în timpul guvernării liberale (1932—1937)*, Cluj, 1937.

²⁰ *Idem*, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, Cluj, 1937, vol. II, p. 564.

²¹ *Idem*, *Cei fără sărbători*, în „Țara nouă“, nr. 32, 25 decembrie 1939, p. 1.

al acestor păături sociale. Iar o acțiune coordonatoare va apropia interesele, năzuințele și lupta muncitorilor și a țăranilor”²².

Multe idei progresiste (deși nu atât de limpezi conturate) găsim și în lucrările lui Alexandru Herlea și Vasile Gionea. Astfel în lucrarea *Proprietatea agrară și dezvoltarea regimului juridic agrar*, pledind pentru un proces de „largă socializare a proprietății funciare și o proprietate individuală cu o accentuată destinație socială”²³. Alexandru Herlea scrie la un moment dat că: „Sub presiunea dezvoltării noii vieți sociale ideea proprietății sacre și inviolabile este părăsită. Oamenii ajung la concluzia că ea trebuie să fie pusă în serviciul societății și a progresului”²⁴. Într-o serie de articole publicate în ziarul „Solia”, Herlea susține teza ca: „Dreptul statului de-a expropria marea proprietate individuală este același ca și la exproprierea marelui proprietar agricolă făcută prin reforma agrară din 1918, căci el se bazează pe dreptatea socială care trebuie înfăptuită”²⁵. Uneori și tonul său devine patetic, ca în motto-ul: „Decît robi înjugat ai feudalismului agricol sau al capitalismului industrial și bancar, mai bine morți în tranșeele cele mai necruțătoare lupte sociale pentru eliberarea sărăcimii, pentru înălțarea națiunii și înflorirea patriei”²⁶.

Lucrările lui Vasile Gionea (un deosebit de apreciat specialist în Drept civil), deși sînt circumscrise ariei preocupărilor sale de specialitate, cuprind dese critici aspre la adresa legislației și justiției burgheze și apeluri la schimbarea stărilor de lucruri. Astfel, de pildă, în cartea *Răspunderea civilă a liberului profesionist*, putem citi critici la adresa legislației burgheze ca: „Dreptul de azi, după o lungă evoluție în decursul căruia se descătușase aproape de toate elementele de ordin formal care îl caracterizau în antichitate, se întoarce, din păcate, la vechiul formalism. În vremurile de criză politică, cînd într-un stat se instaurează un regim autoritar, legile sînt caracterizate prin formalism și rigiditate. Legea devine pentru cetățean, în atari condițiuni, deseori o povară. Desigur, astfel de legi sînt făcute cu intenția de a asigura cit mai eficace ordinea și instituțiile statului, dar inegalitatea de tratament este uneori prea gravă...”²⁷. În cursul ținut la catedra Academiei comerciale, referindu-se la regimul juridic al muncii, la un moment dat spunea: „Nici o preocupare pentru condițiile în care lucrează muncitorul, pentru durata muncii lui, pentru sănătatea și integritatea lui corporală, pentru odihna, pentru nevoile lui materiale și sufletești. Patronul neînfrinat în egoismul lui prin nici o măsură legală își urma neturburat interesele, fiindu-i indiferent că le realiza cu prețul sănătății și vieții, ori în schimbul mizeriei crîncene a sute de mii de oameni”²⁸. De asemenea, în lucrarea *Protecția legală a minorilor în cîmpul muncii*, scria: „Cînd susținem reducerea duratei zilei de lucru pentru minori, ne gîndim că nimeni nu trebuie limitat doar în

²² *Idem*, *Dincolo de burghezii și capitalism*, Brașov, 1944, p. 57—58.

²³ Alexandru Herlea, *Proprietatea agrară și dezvoltarea regimului juridic agrar*, Brașov, 1944, p. 19.

²⁴ *Ibidem*, p. 16.

²⁵ „Solia”, nr. 16, 3 mai, 1936. p. 1.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Vasile Gionea, *Răspunderea civilă a liberului profesionist*, Brașov, 1942, p. 12.

²⁸ *Idem*, *Politică și legislație socială*, Academia comercială Brașov, 1944, p. 120—121.

activitatea pe care o desfășoară pentru câștigarea existenței, ci are nevoie și de odihnă necesară din punct de vedere biologic, dar și de timp liber să-și completeze educația spirituală și intelectuală. Prelungirea și adâncirea învățămîntului în vederea exercitării profesiei nu trebuie să presupună de loc îngreunarea lui în mod absurd, inutil. Sau nu va trebui să se piardă din vedere necesitatea că fiecare trebuie să iasă din școală perfect pregătit. Viața profesională nu va trebui să mai fie un nou prilej de experiențe care se răsfrîng în mod dăunător asupra celor din jur. Ea va trebui să fie mijlocul de valorificare în interesul propriu și al colectivității, al tuturor cunoștințelor achiziționate de profesionist²⁹. „Colectivitatea are nevoie deopotrivă de toți oamenii productivi. Ierarhizarea lor trebuie făcută înăuntrul acelorași categorii profesionale. Cine ar putea oare susține cu teamei că un profesor e mai util pentru societate decît un mecanic, sau un tîmplar, ori un artist? Fiecare contribuie prin munca lui la satisfacerea unor nevoi sociale“³⁰.

Atitudini asemănătoare găsim și în lucrările conf. dr. Augustin Tătaru.

IV. *Proiectul de enunțări principale și programatice* pleacă de la aprecierea că după război nu va mai fi posibilă menținerea regimului în tiparele antebelice și preconizează formarea unui regim burghezo-democratic, cu nuanțe socializante³¹.

În considerațiile introductive ale manifestului se scrie că: „România va trebui să se adapteze noilor concepții generale politice, sociale și economice care vor ieși biruitoare din acest război, precum și sistemului de viață și colaborare internațională pe care noua fază a raporturilor dintre State și popoare îl va impune“. „Să nu așteptăm însă totul de la evenimente. Să ne biziim mai mult pe inițiativele și eforturile noastre. Nici o prejudecată sau inerție nu trebuie să împiedice realizarea unei reforme, oricît de îndrăzneată, cînd este utilă colectivității. Se impune *reformarea radicală*, prin intervenția categorică a legii, a realităților morale, sociale și economice existente, curmîndu-se mersul lent și întîrziator al evoluției rutinare“³².

Primul capitol al manifestului, intitulat *Pentru om, libertate și progres*, începe cu fraza: „Subliniind valoarea excepțională și universală a omului, centrul preocupărilor noastre se referă la om și idealurile lui de viață; considerăm de fundamentală însemnătate ridicarea lui biologică, morală, intelectuală și materială“³³, urmată de cîteva „enunțări“ de asemenea de principiu general:

„*Libertatea* pentru toate manifestările spiritului uman disciplinată numai de Constituție și legi votate de Adunarea deliberativă o considerăm absolut indispensabilă propășirii omului, națiunii și Statului român“.

„Sîntem împotriva libertății de a exploata munca și a îmbogățirii în paguba altora“.

„Atașați substanțial ideii de progres, noi nu credem totuși că prin realizarea ei numai pe plan material și tehnic se înfăptuiește scopul su-

²⁹ *Idem*, *Protecția legală a minorului în cîmpul muncii*, Brașov, 1944.

³⁰ *Ibidem*, p. 63.

³¹ Traian Urdea, *Acțiuni ale Partidului Comunist Român pentru făurirea Frontului patriotic antifascist*, în *Studii*, Tom. 24, nr. 3, 1971, p. 558.

³² Proiect de enunțuri principale și programatice, p. 1.

³³ *Ibidem*.

prem al vieții umane. E cu neputință să se ridice omul și națiunea numai prin mijloace exterioare“.

„Societatea umană nu poate fi schimbată numai prin legi sau noi elaborate doctrinare ci, mai ales, prin aceea ce naște în suflete ca atribute de ordin moral, sentimentul de demnitate și solidaritate socială și în măsura în care se transformă organic de om. O idee devine forță transformatoare numai cînd se generalizează, fiind acceptată de cît mai mulți“³⁴.

Următorul capitol, intitulat „*Individualismul anarhic și abuziv*“ conține o aspră critică de principiu adresată orînduirii capitaliste, inegalităților sale, individualismului pe care îl promovează.

După aprecierea caracterului revoluționar al reformelor democratice înfăptuite de burghezie în secolul al XVII-lea, care au contribuit la dezvoltarea civilizației și culturii popoarelor, autorii manifestului demonstrează modul în care burghezia a trădat aceste principii, pentru a trece apoi la înfierarea situației creată în preajma celui de al doilea război mondial.

„Dela administrarea fără scrupule a egoismelor individuale s-a trecut la afișarea fără măsură a egoismelor naționale și de rasă, pervertindu-se înțelesul noțiunilor și realităților. Împotriva ierarhiei individualiste s-a produs o reacțiune în numele ideii de ordine și al intereselor. O idee de ordine însă, oricît ar antrena indivizii și Statele într-o colaborare și comunitate exterioară, va trebui să se cultive neconținut libertatea și personalitatea interioară, pentruca individul, cît și națiunile să-și poată dezvolta complet însușirile lor specifice“.

„Noi recunoaștem că liberalismul anarhizant a fost și este o piedică în calea unei concepțiuni unitare și organice a vieții umane din cauza bazei sale individualiste“ care reduce, în mod practic, activitatea societății la o adunare aritmetică a egoismelor personale. Interesul individual predominant, efortul minim pentru satisfacțiuni maxime. liberă concurență, legea cererii și a ofertei potrivit căreia un obiect devenit rar și deci scump poate fi cumpărat numai de oameni bogați, neintervenționismul de Stat, anarhia producției dirijată numai de dorința de câștig iar nu de datoria de a satisface necesități, au transformat comunitățile omenești în arene de întrecere, cu porniri în condițiuni neegale, cu încălcări de drepturi firești și legitime, cu supremații rezultate din îndrăznele sfidătoare și cinice“.

„Într-o asemenea atmosferă cultura și civilizația nu erau și nu pot fi un bun general, regula creînd-o privilegiul și abuzul, excepția alcătuiind-o puținul bine ce se mai putea îndeplini pe seama celor mulți“.

„O luptă dată în asemenea condiții a slăbit legitimitatea proprietății individuale imputîndu-i și însușirile ce i s-au atribuit“.

Capitolul se încheie cu o considerație de asemenea de ordin general, cu privire la calitatea etică a omului și influența mediului social asupra substanței lui morale: „Omul, în general, nu este nici totdeauna bun și nici totdeauna rău. El face binele sau răul după împrejurări. Principiul luptei care este la temelia individualismului îl împinge, continuu, să nedreptățească sau chiar să jefuiască pe semenul său. Principiul solidarității îl îndeamnă la colaborare“³⁵.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

În următorul capitol, purtînd titlul „*Dreptul națiunilor, colaborare și federalizare a statelor*“, după o definiție (săracă și unilaterală) a națiunii (Națiunea nu este atît o operă a naturii cît mai ales a istoriei, ea este o comunitate morală susținută de idealuri comune și de sentimentul destinului comun“.), autorii manifestului proclamă principiul că „*Păstrarea ființei Statului român independent în hotarele spațiului nostru etnic și organizarea colaborării lui cordiale și durabile cu celelalte State ale lumii este o deosebit de importantă problemă pe care nu o putem nesocoti*“, expunînd concepția că: „*Dreptul fiecărui popor trebuind să aibă ca limită dreptul celorlalte și fiecare națiune fiind un izvor de puteri creatoare de cultură generală, supremația asupra unor State asupra altora și coalizarea agresivă de interese le considerăm abuzuri și cauze importante ale conflictelor dintre popoare*“³⁶.

Un capitol mai amplu poartă titlul „*Școala nouă, biserica, tineretul, științele, arta și literatura*“, fiind demne de remarcat principiile referitoare la reformarea școlii românești (vechi) care „... pregătește mulți indivizi gata de a se întoarce împotriva societății care i-a produs sau să rămînă indiferenți față de ea“. Măsurile preconizate de autorii manifestului sînt precedate de un elogiu adus rolului școlii în societate:

„Secretul viitorului stînd ascuns în școli și în educația nouă, în caracter și în dragostea de muncă, *trebuie înlesnit accesul spre cultura sufletelor și a minții* tuturor copiilor oricărei categorii profesionale aparținînd părinților lor. Pentru identificarea însușirilor copiilor, vor lucra statornic la sate și la orașe, institute și comisii de specialiști. Intrarea și trecerea prin școli să nu se facă la întîmplare, astăzi preponderînd fiii oamenilor înstăriți, clasa intelectuală trebuind să fie formată din elementele cele mai dotate, desprinse din toate categoriile sociale“.

Sîntem pentru *învățămîntul primar, secundar și universitar GRATUIT* obligatoriu pentru cel primar și cursul inferior profesional, adaptat pentru un ciclu de cunoștințe complete. Să se facă o selecție severă de aptitudini și să se organizeze deplin și avantajos cămine și cantine în care accesul celor săraci și dotați să fie liber“.

„Întocmirea, pe baza concursului de autori, editarea și distribuirea gratuită a cărților din învățămîntul primar și secundar vor forma obiectul unui *monopol de Stat*, organizat și conduse de Ministerul Culturii și Educațiunii“.

„Învățămîntul va fi reformat — în programe, în gruparea și conținutul disciplinelor, ore de muncă etc. — cu luarea în considerare a sistemelor de educație și instrucție cele mai avansate, a progresului culturii, a ideilor și spiritului nou social-politic“.

După ce se propune reexaminarea sub aspectul capacității profesionale a tuturor dascălilor de la toate nivelele învățămîntului cît și înființarea unor comisii care să examineze sub aspectul integrității etice pe toți funcționarii de Stat și al poliției, se proclamă principiul libertății religioase și acela al obligativității colaborării preoților la înfăptuirea reformelor sociale și culturale.

După proclamarea principiului că „*Tineretului fiind factor de căpetenie al împlinirii păcii ce va urma, i se cuvine toată grija și întreaga afecțiune a colectivității*“, se trece la rolul științei și al creației artistice :

³⁶ Ibidem, p. 3.

„Statul va întreprinde tot ce îi stă în putință pentru a înlesni și emula dezvoltarea științelor, a artelor și a literaturii, înființând și susținând institute de cercetări, case pentru arte, edituri și orice alte instituții menite a contribui la promovarea creațiunilor spiritului uman”³⁷.

Concepțiile progresiste ale autorilor manifestului se vădese cu mai multă pregnanță în capitolul intitulat „*Economie de necesități, capitalism exploatare, etatizări și municipalizări, finanțe publice, program și plan economic*”.

După proclamarea de principiu în sensul „Considerăm îmbunătățirea stării materiale a omului ca o *pirghie de căpetenie a ridicării lui morale și intelectuale*”, capitolul conține o aspră critică făcută capitalismului.

„Scopul fundamental al economiei capitaliste fiind căutarea ciștișului, ea a stat departe de multe întreprinderi de interes general cari nu oferă capitalurilor decit o răsplată redusă sau îndepărtată”.

„*Capitalismul a dus la exploatarea muncitorimii, a țăranimii și funcționariatului și la proletarizarea micii burghezii*. Marii capitaliști au contribuit, în mod activ, la decăderea morală și la scăderea încrederii în democrație și libertate”.

În continuare autorii manifestului acuză statul de a nu-și fi exercitat rolul social în îngrădirea acțiunii nefaste a capitalului: „Cumpăna între interesele marilor coaliții industriale și financiare — naționale și străine — și acelea ale colectivității nu o poate ține decit Statul care a lipsit, cu mari prejudecii pentru societate, dela îndeplinirea acestui important rol. Numai Statul poate așeza interesele generale deasupra celor particulare, interesele permanente înaintea celor trecătoare”.

Rolul mare pe care autorii doreau să îl confere statului în promovarea reformelor economico-sociale se deduce și din preconizările ulterioare:

Statul modern, reprezentînd și ocrotind interesele colectivității, fiind în același timp și un mare consumator, el nu trebuie să fie numai un reglator al vieții economice ci și *un mare și activ producător*”.

„Se impune deci etatizarea tuturor întreprinderilor industriale care produc articole de mare consum și de largă utilitate generală, exploatarea, industrializarea și distribuirea bogățiilor subsolului (petrol, cărbune, gaz metan, ape minerale etc.), stațiunile balneare și curative, marile spitale, sanatorii etc., *trebuie să aparțină Statului*”.

„Toate celelalte întreprinderi să fie, deasemenea, supuse controlului statului, orientîndu-le în direcția maximului de utilitate generală. Numai astfel va putea colectivitatea să exercite controlul său asupra producției, serviciilor și resurselor de materii prime și energie care o interesează deaproape și să impună vederile ei corespunzătoare satisfacerii intereselor generale”.

Ceva mai jos, autorii manifestului preconizează și etatizarea completă a Băncii Naționale a României, cit și a marilor bănci și case de păstrare.

Alături de principiile naționalizării avuțiilor subsolului a marilor bănci și a întreprinderilor cu activitate direct legată de satisfacerea nevoilor populației, principiu conjugat cu controlul colectivității asupra întregii activități industriale și comerciale, autorii manifestului preconizează principiul „municipalizării” adică a trecerii în proprietatea municipiilor, comunelor, a întreprinderilor de gaz metan, electricitate, transport public etc.

Fideli teoriilor mai vechi cooperatiste, autorii pledează pentru înființarea unor cooperative ale comercianților și consumatorilor, cât și cooperative ale meșteșugarilor.

Anticipind o teorie la modă astăzi în unele țări capitaliste, autorii manifestului preconizau participarea muncitorilor și a funcționarilor la „excedentele întreprinderilor“.

Demne de reținut sînt principiile expuse cu privire la necesitatea elaborării pe criterii științifice a unui plan strategic de dezvoltare economică, cât și a unor planuri amănunțite ale activității economice anuale și pe termene mai lungi.

Acest capitol se încheie cu două declarații de principiu, cu valoare de lozinci de bază pentru membrii grupării autoare a manifestului:

„Să se desființeze toate instituțiile, funcțiunile și profesiunile parazitare“.

„Să devenim — afirmă din nou — un *Stat social și de producători*“.

În domeniul agriculturii, în cadrul capitolului intitulat „*Proprietatea funciară, urbană, industriile agricole și cooperatiă*“, după ce se face critica reformelor agrare anterioare și mai ales a rezultatelor lor, autorii manifestului, fideli concepției lor cooperatiste, lansează principiile:

„Agriculturii românești trebuie să i se dea un sistem de organizare de pe urma căruia să rezulte un spor de productivitate și o ridicare a țăranimii în condițiunea ei umană“³⁸.

„*Pămîntul să fie stăpînit numai de către aceia care îl muncesc direct și ca principală îndeletnicire*. Să fie expropriate complet proprietățile agricole ale celor ce nu au ca principală îndeletnicire agricultura cu toate ramurile ei și care nu se ocupă direct și personal de munca și organizarea exploatărilor agricole“.

„Proprietatea funciară să fie în mod preponderent deținută și folosită în cadrul obștiilor agricole și al asociațiilor agricole la întemeierea cărora să se treacă în chip treptat, dar stăruitor“³⁹.

În continuare, se expun principiile de organizare ale obștiilor agricole, ale asociațiilor agricole și ale federațiilor acestor asociații, precum și măsurile necesare pentru ridicarea vieții materiale și spirituale a țăranimii.

Deosebit de importante ni se par a fi concepțiile autorilor manifestului în domeniul vieții politice și al organizării regimului politic. Astfel, după un scurt capitol în care pledează pentru regim parlamentar și adunare deliberativă unică, în capitolul intitulat sugestiv: „*Cum concepem politica. Democrația sfaturilor*“ întîlnim principii remarcabile cum ar fi:

„Politicianismului arivist și politicei de vorbe de pe urma căreia în sufletul și viața mulțimei nu rămîn decît haos și dezamăgire, trebuie să îi ia locul o *acțiune organică de însuflețire și transformare a individului* în vederea unei vieți noi de care să se simtă tot mai multă și mai organic legat prin convingeri, acțiuni comune și sentimente de solidaritate cu semenii gîndurilor și năzuințelor sale“.

„Politica o concepem ca o *școală a națiunii*, școală de caractere, de dezvoltare a sentimentului de solidaritate, și a capacității de luptă în

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

vederea realizării unei doctrine și a unui program de transformare și de ridicare a individului la conștiința unei îndatoriri superioare față de sine și față de societate”.

După o critică făcută democrației burgheze în sensul că: „Democrația românească avea numai legături întâmplătoare cu masele, mai ales în campaniile electorale, în restul timpului rămânând un gol între ierarhiile de partid și mulțimea satelor și orașelor“, autorii manifestului își expun idealul lor în sensul că: „Sîntem pentru o *democrație a sfaturilor active* care să angajeze conștient și continuu masele în viața publică și în acțiuni mari de interes obșteșc⁴⁰”.

În capitolul intitulat: „*Regim de echitate socială și economică. Stat social de producători. Drepturi civile și politice*“, cu tot spiritul umanist și egalitar de care sînt animați autorii manifestului, se întrezăresc mai limpede atît nuanțele utopice ale concepției lor politice cît și limitele de clasă ale democratismului lor (lipsit de viziunea rolului luptei de clasă și a misiunii istorice a proletariatului).

Astfel, principii extrem de avansate ca:

„Trebuie să creăm un *Stat social de producători*, eliminînd intermedieri inutile și paraziții pentrucă numai din muncă pot izvorî și numai ea poate legitima drepturile cetățenești, libertatea și prosperitatea“, sau principiul drepturilor egale pentru toți cetățenii statului, inclusiv pentru femei, întîlnim principii de factură utopică de realizare a unei omogenizări a structurii sociale (fără eliminarea claselor exploatatoare și fără exercitarea rolului conducător de către proletariat), cum sînt:

„Civilizația și cultura se pot obține numai printr-un om luminat, sănătos, îndestulat, liber, demn și ocrotit. Aceste condițiuni satisfăcute, instaurarea regimului de echitate socială și economică se produce în mod automat. În acest scop trebuiesc nivelate condițiunile materiale și sociale ale intrării în școală și viață, sporit mult coeficientul de sănătate și bună stare a mulțimilor, respectate libertățile omului, organizată asistența și ocrotirea celor incapabili de muncă”.

„Să se înfăptuiască o societate cu cît mai puțini săraci și cît mai puțini bogați. pentru ca sărăcia, cu tirania ei apăsătoare pentru individ și ofensatoare pentru societate, să nu întretină spiritul de revoltă, ca prinosul unora să nu fie o nedreptate și luxul altora o provocare“⁴¹.

Preponderența concepției reformiste a autorilor manifestului se poate citi limpede și în capitolul *Primatul muncii și al organizării. Limitarea veniturilor și a succesiunilor*. Aici se preconizează reforme pentru organizarea și ridicarea țăranimii, reforme pentru îmbunătățirea și ridicarea condițiilor de viață ale muncitorilor și pentru cei numiți în manifest „muncitori pe ogorul științei, al artelor și al literaturii“.

Interesant și energic formulat este însă principiul din manifest în sensul că: „Omăgiind principiul muncii și susținînd necesitatea garantării securității veniturilor din muncă, cerem *înlăturarea tuturor veniturilor cari nu se obțin prin muncă*, nimeni neavînd drept să consume, cît timp este capabil de muncă. mai mult decît produce prin muncă proprie“⁴². Dar, autorii nu duc concluzia acestui principiu proclamat pînă la capăt

⁴⁰ *Ibidem*, p. 2.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

(în sensul înlăturării proprietății private), ci preconizează: „Ca o consecință a principiului de echitate socială și a credinței că într-o viitoare organizare a societății fiecare om capabil de lucru trebuie să trăiască din muncă, sintem pentru limitarea justă a oricărui fel de proprietate și a tuturor veniturilor“, fără a se preciza însă ce se înțelege prin „limitarea justă“ a proprietății private.

Autorii manifestului, economiști, juriști, specialiști de prestigiu, elaborează însă unele principii deosebit de prețioase în capitolul *Administrația publică, justiția, corpurile profesionale, presa*:

„Administrația publică, simplificată și raționalizată, va fi pusă sub semnul îndatoririi prestării oneste și rapide de servicii cetățenilor. Instituțiile publice vor avea îndatorirea de a rezolva și răspunde în scris și prompt petițiilor ce le-au fost adresate“⁴³.

După alte principii privind administrația publică, printre care se subliniază principiul „descentralizării“, se emit principii importante referitoare la justiție:

„Se va reorganiza justiția, distribuirea ei trebuind să fie rapidă, din oficiu și gratuită, sarcinile căzînd exclusiv asupra celui sancționat“.

„Se va impune unificarea internațională a legislației fundamentale: civilă, comercială, penală și socială“.

„Legislația penală va fi clădită pe principiul că sancțiunea nu are un caracter de represiune ci de reformare morală și socială a individului. Reorganizarea penitenciarelor se va face în spiritul acestor idei“⁴⁴.

În domeniul asistenței, asigurărilor sociale și sănătății publice, care face obiectul unui alt capitol al manifestului, autorii găsesc prilejul să formuleze cîteva principii avansate cum este acela al deplinătății asistenței celor incapabili de muncă; principiul griei statului față de copii lipsiți de sprijinul și educația în familie, cît și principiul accentuării caracterului preventiv al asistenței medicale.

În finalul manifestului, autorii lui simt nevoia să se explice, și mai întîi să precizeze caracterul incomplet al enunțurilor. Apoi, formulează o „profesiune de credință“ în sensul că: „Acest elaborat l-am considerat și îl considerăm o îndatorire dela care nu ne-am putut sustrage. El nu a fost conceput și întocmit sub impresia vreunor fapte trecătoare, nu a fost impus de oportunitate; gîndurile de aici și-au făcut, de mult loc în mintea și simțirea noastră; ele nu s-au schimbat niciodată ci numai s-au limpezit mai mult și s-au dezvoltat“⁴⁵.

Chiar dacă ar fi numai pentru eleganța formulărilor — cu nuanțe patetice evidente — merită să reținem ultimele fraze ale manifestului:

„Punînd accentul revendicărilor noastre pe om și atributele lui, pe ideea libertății, a dreptății sociale, a primatului muncii, a progresului, a solidarității dintre oameni și popoare, am reinnoit atașamentul nostru față de valorile eterne ale lumii, față de exigențele permanente ale spiritului uman“.

„Și nu am ajuns aici prin nesocotirea a ceea ce este național românesc, deoarece noi sintem convinși că putem înțelege just și putem servi substanțial ideea și interesele universale numai prin însușirea și a reven-

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

dicărilor de valoare națională. Încadrarea noastră organică în comunitatea internațională *nu se poate realiza cu nesocotirea drepturilor esențiale ale poporului și Statului român*“.

„Trăim vremea unor grave semne de întrebare. Trebuie să fim gata pentru a face față oricăror dificultăți. Să păstrăm în mintea și în inimile noastre voința de luciditate, sentimentul grandoarei și al riscului“.

„Să poate să urmeze vremuri tari. Nu vom pieri, oricare ar fi ele“.

„O singură condiție trebuie respectată: *să fim chibzuți, solidari și demni*“.

„În cumpăna evenimentelor cari se apropie trebuie să punem toată înțelepciunea și toată hotărîrea noastră *pentru că viitorul va fi al acelor care știu ce vor și care nu se tem de el*“⁴⁵.

IV. Fraza cu care se încheie „Proiectul de enunțări principale și programatice“ a avut caracterul unei prevestiri istorice. Cei ce „au știut ce vor“, asumîndu-și adînci responsabilități în fața istoriei pentru întregul popor român, exprimîndu-i cu adevărat și realist năzuințele fundamentale, cei ce „nu s-au temut“ să se sacrifice în ceasurile grele ale prigoanei fasciste, adică comuniștii, au asigurat prin lupta lor un alt viitor țării, întemeiat pe acțiunea politică a celei mai înaintate clase și aliații săi, pe reforme cu adevărat deschizătoare de nouă eră în istoria României.

După eliberare, autorii manifestului au avut poziții politice contradictorii. Unii nu au ținut pasul cu tumultuoasele evenimente revoluționare ce se derulau în patria noastră, rămînînd în afara acțiunii forțelor revoluționare în F.N.D., alții s-au retras din activitate datorită bătrîneții.

Multe dintre tezele manifestului brașovean au fost preluate „ad literam“ în manifestul-program lansat de Mihail Ralea, ca șef al Partidului Socialist-Țărănist⁴⁷.

Dincolo de limitele sale ideologice specifice poziției celor care l-au redactat (credința în soluțiile cooperatiste de tip utopist, neîntrezărirea rolului istoric al proletariatului și al necesității legice a revoluției socialiste etc.), cuprinzînd multe principii umaniste și democratice remarcabile, manifestul este, înainte de toate, o dovadă a puternicelor sentimente antifasciste ale intelectualilor universitari brașoveni conduși de gruparea burghezo-democratică în frunte cu Victor Jinga; este totodată o dovadă a sentimentelor patriotice care i-a îndemnat spre o acțiune atît de riscantă cum a fost tipărirea și distribuirea manifestului în condițiile lunii iunie a anului 1944; și este, în fine, o dovadă a concepțiilor umaniste și democratice a autorilor săi.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ „Dezrobirea“, nr. 1, 1944.

EIN DOKUMENT DES KAMPFES DER AKADEMIKER VON BRAȘOV FÜR DEMOKRATIE UND FORTSCHRITT

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der vorliegenden Arbeit untersucht der Autor die historischen Zusammenhänge unter denen das Manifest „Proiect de enunțări principale și programatice“ entstand und verbreitet wurde, sowie die demokratische Einstellung seiner Autoren.

Gleichzeitig werden die sozialisierenden Absichten seiner Verfasser hervorgehoben, sowie deren ideologische Schranken.

Das Manifest stellt ein Zeugnis der antifaschistischen und demokratischen Gesinnung der Akademiker von Brașov (Kronstadt) dar.

DIN LUPTA ORGANELOR ȘI ORGANIZAȚIILOR LOCALE DE PARTID PENTRU PREGĂTIREA ȘI ÎNFĂPTUIREA ACTULUI NAȚIONALIZĂRII ÎN MUNICIPIUL ȘI JUDEȚUL BRAȘOV

ALEXANDRU SUCIU și GHEORGHE POPA

În suita actelor profund revoluționare, de esență, în transformarea socialistă a societății românești, naționalizarea principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948 este una din coloanele edificiului socialist realizată de către poporul nostru sub conducerea Partidului Comunist Român. „Naționalizarea — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — urmare firească a cuceririi puterii politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea, intelectualitatea și celelalte categorii sociale, a creat baza materială pentru trecerea la obiectivul istoric al făuririi societății fără clase, fără asupritori, a societății socialiste în România”¹.

Impus ca act revoluționar fundamental, înfăptuirea naționalizării a avut un profund caracter democratic prin larga participare a maselor de oameni ai muncii din întreaga țară, participare a cărei pregătire s-a realizat încă în procesul democrat-revoluționar al etapei 23 August 1944 — 30 decembrie 1947.

Într-un asemenea context, realizarea de către oamenii muncii români, maghiari, germani din județul Brașov a actului naționalizării, a înscris o nouă pagină a unității și frăției, ca forță motrice în realizarea proceselor revoluționare cu conținut socialist din patria noastră.

1. Eforturile comuniștilor și oamenilor muncii brașoveni pentru sprijinirea frontului antifascist

Situat în inima țării, Brașovul dispunea de un însemnat potențial industrial. Dar marea majoritate a întreprinderilor din industria grea și ușoară, aparținea capitalului străin, care împreună cu burghezia autohtonă exploatau masele de oameni ai muncii, indiferent de naționalitate.

Cel de al doilea război mondial a lăsat răni adinci în industria brașoveană. Cele mai multe întreprinderi industriale au fost bombardate, dispersate în alte localități sau jefuite. Zecile de bombe căzute în incinta

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din București organizată cu prilejul aniversării a 130 de ani de la revoluția burghezo-democratică din 1848 și 30 de ani de la naționalizarea principalelor mijloace de producție, 10 iunie 1978*, București, 1978, p. 11.

uzinelor Astra au distrus complet secții întregi², iar rafinăria Vacuum Oil Company a fost distrusă aproape în totalitate. Întreprinderea forestieră Birsana S.A. a fost distrusă de bombardamente în proporție de 60%. Fabrica I. Teutsch a fost distrusă în întregime³, iar uzinele Metrom, Forja Poldi, Schiel precum și altele au suferit pierderi însemnate⁴.

Pentru a fi la adăpost de bombardamente și a continua producția de război, o serie de întreprinderi și-au dispersat instalațiile de mașini, utilajele și forța de muncă necesară în diferite regiuni ale țării. Așa de pildă, uzina I.A.R. a transferat numeroase secții la Caransebeș, Ucea, Herculan, Cîmpulung Muscel etc.⁵.

După înfăptuirea Revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă, în fața muncitorimii brașovene stăteau noi imperative de o deosebită însemnătate: refacerea întreprinderilor distruse de război, continuarea producției în vederea sprijinirii frontului, democratizarea conducerii întreprinderilor. Perioada 23 August 1944 — 6 martie 1945 este dominată de aceste eforturi finalizate prin actul naționalizării din 11 iunie 1948.

Pentru asigurarea traducerii în viață a acestor obiective economice, și politice, muncitorii din Brașov se organizează pe baza indicațiilor P.C.R., în comitete de acțiune sindicală. La 1 septembrie 1944, muncitorii de la I.A.R. și-au făurit comitetele de acțiune, stabilindu-și în același timp și obiectivele *legate de organizarea cât mai bună a producției*. În aceeași zi pe stadionul Malaxa s-au adunat 3 000 de muncitori de la uzinele cu același nume din Tohan. Dezbătând probleme legate de buna organizare a procesului de producție și punând bazele comitetului de acțiune ei au lansat totodată lozinca: „Nici o uzină, nici o întreprindere fără comitete de acțiune sindicală”⁶.

Îndrumați de comuniști, muncitorii și muncitoarele de la atelierele și întreprinderile C.F.R.⁷, Voina⁸, Metrom⁹, Astra¹⁰, Schmoll-Pasta¹¹, precum și din alte întreprinderi și fabrici mai mici, au înființat comitete de acțiune sindicală.

Comitetele de acțiune sindicală, îndrumate de comuniști, pe baza F.U.M., aveau rolul de a demasca și lua atitudine împotriva elementelor reacționare din cadrul conducerii întreprinderilor, mergînd pînă la înlăturarea lor¹². Ele mai aveau, de asemenea, menirea să controleze și să îndrume producția, mobilizînd muncitorii „să depună maximum de efort pentru ridicarea producției la un nivel superior”¹³, să cultive o nouă disciplină a muncii.

Urmînd chemarea P.C.R., muncitorii din întreprinderile din Brașov organizați în sindicatele unite, au participat la eforturile comune cerute

² „Drum nou”, nr. 432, 20 februarie, 1946.

³ *Ibidem*, nr. 255, 3 noiembrie, 1945.

⁴ *Ibidem*, nr. 234, 8 iulie, 1945.

⁵ *Ibidem*, nr. 269, 30 noiembrie, 1945.

⁶ *Ibidem*, nr. 9, 10 septembrie, 1944.

⁷ *Ibidem*, nr. 2, 2 septembrie, 1944.

⁸ *Ibidem*, nr. 22, 24 septembrie, 1944.

⁹ *Ibidem*, nr. 9, 10 septembrie, 1944.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 27, 29 septembrie, 1944.

¹¹ *Ibidem*, nr. 38, 1 noiembrie, 1944.

¹² *Ibidem*, nr. 60, 29 noiembrie, 1944.

de participarea țării noastre la războiul antihitlerist: „Vom lupta pentru obținerea de comenzi de materii prime pentru a ridica producția la nivelul necesităților țării”¹⁴, a hotărât muncitorimea brașoveană în cadrul adunării în care a dezbătut această problemă în ziua de 4 februarie 1945 în sala Astra.

După instaurarea primului guvern democratic, la 6 martie 1945, cînd raportul de forțe social-politice cunoaște o deplasare în favoarea forțelor democratice, lupta clasei muncitoare brașovene capătă noi valențe.

2. Lupta pentru refacerea economiei naționale

Actele de sabotaj ale patronatului întreprinderilor din Brașov după încheierea războiului și înfrîngerea Germaniei hitleriste cunosc o intensificare al căror scop era frînarea procesului refacerii întreprinderilor. În acest spirit au procedat conducerea fabricii Malaxa — Tohan, direcțiunea uzinelor Farola ș.a., care după 6 martie 1945, au motivat că nu mai dispun de materii prime și în consecință au hotărît închiderea întreprinderilor¹⁵. Asemenea încercări au avut loc la Fabrica de cauciuc, iar întreprinderea chimică Colorom Codlea aflată în perfectă stare de funcționare, începe să-și reducă activitatea datorită sabotajului practicat de patroni. Prin dosirea utilajelor și mașinilor, patronul fabricii Urdăreanu — Codlea, din totalul de 15 mașini cu care era dotată întreprinderea, folosea doar 6¹⁶. Fabrica de bomboane „Hess” nu a fost bombardată, însă sub pretextul că a fost jefuită de hitleriști, producția a început să scadă brusc, coborînd pînă la cel mai jos nivel posibil. În timpul războiului hitlerist, înainte de 23 august 1944, fabrica prelucra 15—20 de vagoane de zahăr lunar. În prima jumătate a anului 1945, cantitatea de zahăr folosită nu a depășit cota de 300 kg lunar¹⁷.

Sabotarea acțiunii de refacere a economiei naționale a îmbrăcat și alte forme nu mai puțin periculoase decît cele arătate mai sus. Pentru a provoca și adînci nemulțumirile în rândurile celor ce muncesc au avut loc încercări de a concedia pe muncitori. Direcțiunea uzinelor Astra, de pildă, a hotărît concedierea a 50% din numărul total al muncitorilor¹⁸.

Concomitent cu încercările de a închide fabricile și uzinele, dosirea utilajelor și împiedicarea desfășurării procesului de producție, patronii se foloseau de lipsa de locuințe pentru a întreține nemulțumirile în rândurile muncitorilor și a le înrăutăți condițiile de viață. Fabrica Frații Schmidt închiria muncitorilor „locuințe” nu mai mari de 3—4 m², în care erau îngrămădite familii compuse din 4—5 sau chiar 7—8 persoane. Întrebat ce măsuri va lua pentru a crea condiții mai bune de locuit muncitorilor întreprinderii, unul din patronii acestei fabrici a răspuns plin de cinism că „în primul rînd va trebui să repare grajdurile cailor săi și apoi se va îngriji de muncitori”¹⁹. În ce privește hrana, numai pentru masa

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 130, 8 februarie, 1945.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 626, 14 octombrie, 1946.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 737, 2 martie, 1947.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 248, 11 iulie, 1945.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 358, 19 noiembrie, 1945.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 283, 22 august, 1945.

de prînz muncitorii erau obligați să plătească suma de 300 lei, deoarece patronii fabricii Schmidt încălcau dispozițiunile legale și nu contribuiau cu nimic la buna funcționare a cantinei²⁰.

Într-un asemenea climat, spiritul patriotic și revoluționar al muncitorimii brașovene devine un factor de acțiune socială de o deosebită însemnătate; mobilizați de comuniști, muncitorii acționau pentru readucerea mașinilor și utilajelor aflate în diferite regiuni ale țării. În acest sens, comitetul de fabrică de la I.A.R. s-a adresat conducerii întreprinderii, arătînd că „nu vrem să lăsăm mașinile să ruginească prin diferite locuri de dispersare, nu vrem să ni se plătească fără să prestăm o muncă productivă²¹. Odată readuse, instalațiile industriale au început să fie folosite pentru producția de pace. La 9 Mai 1945 au trecut la producția de pace uzinele Metrom²², iar la 1 iulie 1945 uzinele Voina²³ etc.

Muncitorii de la uzinele Astra cu sprijinul inginerilor și tehnicienilor cinstiți și devotați, au trecut la pregătirea măsurilor necesare fabricării vagoanelor cisterne de 50 de tone²⁴. În diferite întreprinderi au luat ființă școli profesionale pentru pregătirea muncitorilor calificați, electricieni, lăcătuși, strungari etc.

Pentru realizarea sarcinilor acestei etape un rol important l-a avut Conferința Națională a partidului din octombrie 1945 care a pus la ordinea zilei mobilizarea forțelor pentru redresarea și dezvoltarea economiei naționale și îmbunătățirea condițiilor de trai ale populației, elaborînd programul transformărilor democratice și indicînd ca obiectiv principal industrializarea țării²⁵. Sarcinile stabilite de Conferința Națională au însuflețit clasa muncitoare, pe toți acei ce muncesc. Muncitorimea brașoveană s-a angajat să lupte fără odihnă pentru îndeplinirea politicii partidului²⁶. Munca neobosită a comuniștilor a antrenat masa largă a muncitorilor la opera de reconstrucție a uzinelor și fabricilor din Brașov. Datorită acestui lucru reconstrucția uzinei I.A.R. a fost realizată în luna noiembrie 1945 în proporție de 80%. Acest lucru a permis să se obțină comanda pentru fabricarea a 5 000 de tractoare, 5 000 de pluguri și 2 000 de semănători²⁷: „Vom continua lupta și vom munci cu toată energia — au declarat muncitorii de la I.A.R. — pentru păstrarea și consolidarea libertăților cîștigate, pentru trecerea la fabricația tractoarelor, pentru ca apoi, mărind producția să aducem un aport real la marea operă de reconstrucție a țării²⁸.

Organizațiile de partid din uzinele Astra, I.A.R., atelierele C.F.R. etc., au unit vorba cu fapta și au mobilizat muncitorii, inginerii și tehnicienii la lupta pentru mărirea producției, pentru traducerea în viață a lozincii: „Totul pentru vindicarea rănilor războiului²⁹.

La I.A.R., Astra și în alte întreprinderi din Brașov, muncitorii au organizat pe baza F.U.M. numeroase brigăzi de muncă voluntară. În cadrul

²⁰ *Ibidem*.

²¹ „Scînteia“, nr. 100, 4 ianuarie, 1945.

²² „Drum nou“, nr. 466, 8 aprilie, 1946.

²³ *Ibidem*, nr. 340, 3 noiembrie, 1945.

²⁴ *Ibidem*, nr. 376, 12 decembrie, 1945.

²⁵ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism*, București, 1975. p. 53.

²⁶ „Drum nou“, nr. 363, 26 noiembrie. 1945.

²⁷ *Ibidem*, nr. 283, 22 august, 1945.

²⁸ *Ibidem*, nr. 367, 30 noiembrie, 1945.

²⁹ *Ibidem*, nr. 248, 11 iunie, 1945.

acestor brigăzi, au fost efectuate de muncitorii de toate virstele zeci de mii de ore de muncă patriotică. La I.A.R. peste 4 000 de muncitori au prestat numai într-o singură duminică cîte 5 ore de muncă voluntară³⁰, aducîndu-și aportul lor la refacerea uzinei și prin aceasta la înfăptuirea liniei trasate de P.C.R. Asemenea exemple sînt multe și ele demonstrează atitudinea clasei muncitoare față de muncă, încrederea în politica partidului.

Munca voluntară și întrecerile patriotice au constituit un nou prilej de manifestare a patriotismului profund al clasei muncitoare. Lozinca „Ridicați producția” a arătat din plin forța și posibilitățile creatoare ale tuturor celor ce muncesc. Acest lucru și-a găsit expresia în strădania echipelor conduse de muncitori comuniști pentru mărirea producției. La uzinele Astra se produceau în aprilie 1946 un număr de 25 de vagoane, iar numai peste 3 luni, în august, producția se dublează, ajungînd la 50 de vagoane cisterne³¹.

Însuflețiți de dorința sinceră de a da patriei cît mai mult ciment necesar reconstrucției, muncitorii fabricii de ciment au produs în 1946 o cantitate de 7 262 de vagoane de ciment, depășind cu 2 072 vagoane producția anului 1945³².

Conștienți că refacerea și dezvoltarea economiei naționale se poate realiza numai prin „hotărîre, energie și foarte multă muncă”, comuniștii de la uzinele Astra în fruntea muncitorilor, în strînsă legătură cu inginerii și tehnicienii, au lucrat 36 de ore neîntreput pentru a pune în funcțiune cuptorul Diesel adaptat gazului metan, fapt care a dus la reducerea cheltuielilor de producție și împiedicarea întreruperii producției din cauza lipsei de combustibil³³. Mobilizați de organizațiile de partid, muncitorii de la uzinele I.A.R. în dorința de a produce cît mai mult pentru reconstrucția țării și satisfacerea nevoilor poporului, au mărit producția unor piese de tractoare cu 500%, fapt ce a permis să se obțină economii în valoare de 500 000 000 lei³⁴. Acest lucru a asigurat fabricarea în serie a pieselor necesare construirii primelor tractoare românești, care au fost produse cu două luni înainte de termenul fixat³⁵.

În ziua de 26 decembrie 1946 muncitorii de la I.A.R. au trăit momente mărețe și de neuitat. Pe poarta uzinei a ieșit primul tractor românesc IAR.22. Acest lucru a constituit un mare succes pentru cei 4700 de muncitori, ingineri și tehnicieni ai uzinei. Această măreață realizare a tinerei industriei constructoare de mașini, a fost un prim pas pe calea succeselor viitoare. Construirea primului tractor românesc a demonstrat eroismul și spiritul de sacrificiu al constructorilor de tractoare, capacitatea creatoare a clasei muncitoare. Din uzina în care încă nu dispăruseră ruinele și urmele războiului, au început să pornească pe ogoarele patriei primele tractoare românești.

În această etapă a revoluției democrat-populare partidul nostru a luat o serie de măsuri pentru a preîntîmpina și lichida acțiunile dușmănoase ale reacțiunii, pentru a apăra întreprinderile și alte bunuri economice.

³⁰ *Ibidem*, nr. 318, 3 octombrie, 1945.

³¹ *Ibidem*, nr. 525, 13 octombrie, 1946.

³² *Ibidem*, nr. 623, 11 octombrie, 1946.

³³ *Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Brașov, Fond: 2, Dos, 6, f. 46.*

³⁴ „*Drum nou*”, nr. 506. 23 mai, 1946.

³⁵ *Ibidem*, nr. 625, 13 octombrie, 1946.

acestor brigăzi, au fost efectuate de muncitorii de toate virstele zeci de mii de ore de muncă patriotică. La I.A.R. peste 4 000 de muncitori au prestat numai într-o singură duminică cîte 5 ore de muncă voluntară³⁰, aducîndu-și aportul lor la refacerea uzinei și prin aceasta la înfăptuirea liniei trasate de P.C.R. Asemenea exemple sînt multe și ele demonstrează atitudinea clasei muncitoare față de muncă, încrederea în politica partidului.

Munca voluntară și întrecerile patriotice au constituit un nou prilej de manifestare a patriotismului profund al clasei muncitoare. Lozinca „Ridicați producția” a arătat din plin forța și posibilitățile creatoare ale tuturor celor ce muncesc. Acest lucru și-a găsit expresia în strădania echipelor conduse de muncitori comuniști pentru mărirea producției. La uzinele Astra se produceau în aprilie 1946 un număr de 25 de vagoane, iar numai peste 3 luni, în august, producția se dublează, ajungînd la 50 de vagoane cisterne³¹.

Însuflețiți de dorința sinceră de a da patriei cît mai mult ciment necesar reconstrucției, muncitorii fabricii de ciment au produs în 1946 o cantitate de 7 262 de vagoane de ciment, depășind cu 2 072 vagoane producția anului 1945³².

Conștienți că refacerea și dezvoltarea economiei naționale se poate realiza numai prin „hotărîre, energie și foarte multă muncă”, comuniștii de la uzinele Astra în fruntea muncitorilor, în strînsă legătură cu inginerii și tehnicienii, au lucrat 36 de ore neîntreput pentru a pune în funcțiune cuptorul Diesel adaptat gazului metan, fapt care a dus la reducerea cheltuielilor de producție și împiedicarea întreruperii producției din cauza lipsei de combustibil³³. Mobilizați de organizațiile de partid, muncitorii de la uzinele I.A.R. în dorința de a produce cît mai mult pentru reconstrucția țării și satisfacerea nevoilor poporului, au mărit producția unor piese de tractoare cu 500%, fapt ce a permis să se obțină economii în valoare de 500 000 000 lei³⁴. Acest lucru a asigurat fabricarea în serie a pieselor necesare construirii primelor tractoare românești, care au fost produse cu două luni înainte de termenul fixat³⁵.

În ziua de 26 decembrie 1946 muncitorii de la I.A.R. au trăit momente mărețe și de neuitat. Pe poarta uzinei a ieșit primul tractor românesc IAR.22. Acest lucru a constituit un mare succes pentru cei 4700 de muncitori, ingineri și tehnicieni ai uzinei. Această măreață realizare a tinerei industriei constructoare de mașini, a fost un prim pas pe calea succeselor viitoare. Construirea primului tractor românesc a demonstrat eroismul și spiritul de sacrificiu al constructorilor de tractoare, capacitatea creatoare a clasei muncitoare. Din uzina în care încă nu dispăruseră ruinele și urmele războiului, au început să pornească pe ogoarele patriei primele tractoare românești.

În această etapă a revoluției democrat-populare partidul nostru a luat o serie de măsuri pentru a preîntîmpina și lichida acțiunile dușmănoase ale reacțiunii, pentru a apăra întreprinderile și alte bunuri economice.

³⁰ *Ibidem*, nr. 318, 3 octombrie, 1945.

³¹ *Ibidem*, nr. 525, 13 octombrie, 1946.

³² *Ibidem*, nr. 623, 11 octombrie, 1946.

³³ *Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Brașov, Fond: 2, Dos, 6, f. 46.*

³⁴ „*Drum nou*”, nr. 506. 23 mai, 1946.

³⁵ *Ibidem*, nr. 625, 13 octombrie, 1946.

Aceste măsuri elaborate din inițiativa și sub conducerea partidului au avut menirea să împiedice sabotajul reacțiunii și să contribuie la pregătirea condițiilor necesare înfăptuirii naționalizării principalelor mijloace de producție. Printr-un decret lege emis în 1946 au fost stabilite măsuri de organizare a pazei întreprinderilor cu caracter industrial și a depozitelor publice și particulare. Scopul pazei, organizată pe linie de stat, consta în prevenirea și combaterea tuturor actelor de sabotaj și a altor acțiuni care puteau amenința funcționalitatea materialelor depozitate și bunul mers al muncii în interiorul unităților industriale³⁶.

Măsurile luate în etapa revoluției democrat-populare de statul nostru sub conducerea P.C.R., în domeniul refacerii și dezvoltării economiei naționale, au avut un pronunțat caracter anticapitalist, dar ele nu au lichidat relațiile de producție capitaliste. Toate aceste măsuri și acțiuni au întărit puterea politică a clasei muncitoare și a aliaților săi, au contribuit efectiv la pregătirea condițiilor necesare trecerii la revoluția socialistă.

În condițiile proclamării republicii, la sfârșitul anului 1947, organele și organizațiile de partid din orașul Brașov, la fel cu cele din întreaga țară, și-au intensificat activitatea pentru redresarea economiei și creșterii producției în fabrici și uzine.

Analizînd temeinic situația politică și economică din întreprinderi, județeană P.C.R. Brașov a apreciat că în luptele duse pînă la începutul anului 1948 pentru aplicarea liniei generale a partidului, cadrele de partid și masa membrilor de partid au crescut din punct de vedere politic. Comuniștii se aflau în fruntea tuturor acțiunilor; prin exemplul lor mobilizau muncitorii la lupta pentru înfrîngerea greutăților, contribuiau efectiv la rîspîndirea spiritului de sacrificiu care cuprindea și însuflețea masa largă a celor ce muncesc. În aceste condiții, pentru muncitori și ceilalți oameni ai muncii devenea tot mai clar că singura ieșire din situația grea este numai una și anume intensificarea eforturilor în vederea creșterii producției³⁷.

Pentru atingerea acestui obiectiv, planul de muncă al Comitetului județean P.C.R. Brașov pe primul trimestru al anului 1948 a prevăzut intensificarea îndrumării și activizarea tuturor comitetelor sindicale din întreprinderi în vederea mării producției și a folosirii chibzuite a materiilor prime. O atenție deosebită a fost acordată întăririi disciplinei în muncă și organizării întrecerilor patriotice în producție³⁸.

Organizațiile de partid au dezbătut în adunările generale și în ședințele de producție pe linie sindicală planul întrecerilor patriotice lunare. În cadrul acestor ședințe muncitorii, inginerii și tehnicienii și-au luat angajamente concrete în lupta pentru îndeplinirea și depășirea obiectivelor stabilite. Așa, de pildă, muncitorii de la Atelierele de Automotoare C.F.R. au lucrat în mod voluntar în timpul lor liber pentru a cîștiga întrecerea cu muncitorii de la I.M.S. Ei au refuzat să primească bani pentru munca depusă în orele lor libere, în vederea reparării compresoarelor folosite pe șantierul național Bumbesti—Livezeni³⁹.

În frunte cu comuniștii, muncitorii și tehnicienii Fabricii de ciment au depășit în luna mai 1948 programul fixat de minister și în același timp

³⁶ ACIIP, Fond: 1, Dos. 448, f. 224—225.

³⁷ Arhiva Comitetului județean P.C.R. Brașov, Fond: 2, Dos. 6, f. 52.

³⁸ Ibidem, Fond: 1, Dos. 47, f. 51.

³⁹ Ibidem.

producția anului 1938. Totodată ei au prestat în timpul liber peste 42 000 de ore de muncă voluntară în amenajarea unei case de cultură pentru salariații întreprinderii⁴⁰.

Pentru contribuția adusă în domeniul producției și al refacerii economiei naționale, inginerii din Brașov au primit în cursul lunii iunie 1948 într-un cadru festiv „Drapelul muncii voluntare”. Subliniind importanța acestui lucru, reprezentantul județenei de partid a arătat că activitatea rodnică a inginerilor se bucură de respect, ea constituind contribuția și integrarea acestora în efortul general al luptei pentru reconstrucția și dezvoltarea țării pe calea progresului⁴¹.

Inscrierea cadrelor ingineresti la efortul cerut de refacerea și dezvoltarea economiei naționale nu a fost un fapt întâmplător, el a avut loc ca urmare a elaborării și aplicării liniei politice generale științifice a partidului nostru. Pe această bază, munca politică dusă de organizațiile de partid locale a permis ca încă în luna martie a anului 1948 inginerii și tehnicienii din Brașov întruniți în cadrul unei adunări generale a A.G.I.R.-ului, să-și manifeste dorința și voința de a se încadra în acțiunea colectivă a tuturor celor ce muncesc și de a participa activ la întrecerile patriotice, la rezolvarea problemelor vitale legate de reconstrucția țării⁴².

Pe lângă problema întrecerilor patriotice, în cadrul unor asemenea ședințe convocate din inițiativa organizațiilor de partid, s-au dezbătut probleme legate de bunul mers al producției, adoptându-se măsurile necesare lichidării lipsurilor. Acest lucru a contribuit ca până la 1 iunie 1948 programul de producție să fie îndeplinit, iar la unele produse să fie chiar depășit⁴³.

Approape toate întreprinderile din Brașov în această perioadă au depășit programele de producție cu 16 până la 35%. S-a îmbunătățit totodată și calitatea produselor. Organele și organizațiile de partid au constituit factorul principal în desfășurarea programelor de producție. Ele au mobilizat muncitorii la acțiunea pentru reducerea rebuturilor și îmbunătățirea calității produselor⁴⁴.

Pe lângă aceste acțiuni, în domeniul organizării și creșterii producției, un rol important în asigurarea evidenței întreprinderilor și a produselor lor l-a îndeplinit serviciul de control economic județean, care și-a început activitatea la Brașov în ziua de 15 iulie 1947. Acest organism de evidență și control a repartizat pe lângă marile întreprinderi brașovene un număr de 52 de controlori⁴⁵. Într-un an de zile ei au desfășurat o activitate susținută împotriva speculei și a sabotajului economic în principalele întreprinderi industriale și în comerț. Au fost efectuate aproximativ 2 185 de controale, care au dus la descoperirea a 1 136 de infracțiuni. Cu acest prilej au fost confiscate 1 117 780 kg alimente, 2 733 metri stoffe, pânzeturi etc., 38 810 kg materii prime și alte mărfuri în valoare de 11 309 950 lei stabilizați⁴⁶.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ „Drum nou”, nr. 1129, 27 iunie, 1948.

⁴² *Ibidem*, nr. 1043, 13 martie, 1948.

⁴³ *Arhiva Comitetului județean P.C.R. Brașov*, Fond: 3. Dos. 47, f. 22—23.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ „Drum nou”, nr. 986, 4 ianuarie 1948.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 1146, 17 iulie, 1948.

Luptind împotriva diferitelor greutăți, a manevrelor economice ale burgheziei, clasa muncitoare, condusă de P.C.R., în alianță cu țărănimea muncitoare și celelalte categorii de oameni ai muncii, își apăra și consolida puterea politică. Aceasta constituia premisa majoră a înfăptuirii naționalizării principalelor mijloace de producție.

3. Pregătirea și înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării

Un rol însemnat în cadrul măsurilor inițiate de partid în direcția înfringerii rezistenței reacțiunii burgheze, care se opunea deschis sau ascuns desfășurării revoluției democrat-populare, pentru pregătirea condițiilor naționalizării l-a constituit organizarea controlului muncitoresc. Definind sarcinile controlului muncitoresc, V. I. Lenin arăta că „atita timp cît muncitorii înaintați nu vor fi organizat și efectuat o campanie victorioasă și necruțătoare împotriva celor care calcă acest control sau nu se sinchisesc de el, nu se va putea trece de la primul pas (controlul muncitoresc) spre socialism la cel de al doilea pas, adică la reglementarea producției de către muncitori”⁴⁷. O importanță hotăritoare pentru întregul proces revoluționar din anii care au urmat eliberării în țara noastră l-a avut trecerea la organizarea comitetelor muncitorești și instituirea controlului clasei muncitoare asupra întreprinderilor⁴⁸. Controlul muncitoresc a luat ființă de jos prin „comisiile de producție” organizate pe linie sindicală. Odată cu instaurarea puterii democrat-populare la 6 martie 1945, controlul muncitoresc a căpătat un caracter mai complex și mai cuprinzător, el a devenit un mijloc de luptă pe care noua putere de stat l-a folosit cu succes împotriva reacțiunii și a sabotajului, pentru ridicarea producției, refacerea și dezvoltarea economiei naționale. Prin înființarea Consiliului superior al economiei naționale⁴⁹, ca urmare a reorganizării Ministerului Industriei și Comerțului⁵⁰, au fost create câteva din mijloacele prin care clasa muncitoare, în fruntea întregului popor, condusă de partid, exercita controlul de jos și de sus asupra producției, pregătea condițiile necesare naționalizării principalelor mijloace de producție. De asemenea, în octombrie 1947, au fost inventariate toate întreprinderile industriale, comerciale și de transport care depășeau forța de muncă a 5 muncitori.

Inventarierea întreprinderilor industriale, comerciale și de transport a avut un mare rol în pregătirea măsurilor necesare naționalizării principalelor mijloace de producție.

Pe baza indicațiilor conducerii partidului au fost înființate comisiile județene de naționalizare⁵¹. Aceste comisii trebuiau să asigure pe teritoriul fiecărui județ coordonarea tuturor factorilor răspunzători pentru înfăptuirea naționalizării. Președinții comisiilor județene de naționalizare erau secretarii comitetelor județene de partid.

Comisia județeană de naționalizare Brașov a stabilit din timp întreprinderile care urmau să fie naționalizate. Selectarea și pregătirea cadrelor de conducere a fost o muncă de mare răspundere făcută cu deosebită grijă

⁴⁷ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 27, București, 1959, p. 238.

⁴⁸ *Programul P.C.R.*, ..., p. 54.

⁴⁹ *Monitorul oficial*, nr. 271, 26 noiembrie, 1945.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 129, 10 iunie, 1947.

⁵¹ „Lupta de clasă”, nr. 5, 1963, p. 18.

și în cea mai deplină conspirativitate. În același timp s-a organizat și securitatea întreprinderilor prevăzute pentru naționalizare. O mare atenție s-a acordat prevenirii furturilor, incendiilor, distrugerilor de mașini și materiale, asigurării alimentării cu energie electrică a întreprinderilor etc. Aceste măsuri au fost realizate în mod nemijlocit de Comitetul județean de partid Brașov pe baza instrucțiunilor C.C. al P.C.R. Organizațiile de partid au cerut comunistilor, tuturor muncitorilor să dea dovadă de vigilență față de acțiunile dușmănoase de clasă.

Referindu-se la adinca rezonanță istorică a actului naționalizării, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia: „Coincidență istorică, plină de profunde semnificații sociale, face ca chiar în ziua proclamării guvernului revoluționar de la 1848 să fi avut loc tot la 11 iunie, în 1948, cu o sută de ani mai târziu, actul smulgerii pe cale revoluționară din mâinile clasei exploatoare a principalelor mijloace de producție și trecerea la făurirea societății socialiste în România”⁵².

Pe baza instrucțiunilor C.C. al P.M.R. în orașul Brașov la 11 iunie 1948 au fost naționalizate 58 de întreprinderi metalurgice, construcții de mașini, chimice, de transport, construcții, forestiere, pielărie, textile, alimentare etc.⁵³.

În ziua de 11 iunie 1948 la ora 12, conform instrucțiunilor C.C. al P.C.R., în întreprinderile naționalizate din orașul Brașov au avut loc ședințe de instructaj la care au participat secretarul organizației de partid, noul director, birourile organizațiilor de bază, comitetele sindicale. La aceste ședințe s-a arătat importanța actului revoluționar al naționalizării, sarcinile care revin fiecăruia și pregătirea mitingului care urma să fie ținut cu toți muncitorii în aceeași zi la ora 14. Anunțarea prin radio a hotărârii cu privire la naționalizare a fost însoțită în fiecare fabrică din Brașov de mari și însuflețite adunări muncitorești. La aceste mitinguri, secretarii organizațiilor de bază au anunțat Hotărârea C.C. al P.C.R. și adoptarea legii cu privire la naționalizarea principalelor mijloace de producție de către Marea Adunare Națională a R.P.R.

Împreună cu toți cei ce muncesc de pe întreg cuprinsul patriei noastre, oamenii muncii din Brașov au primit cu entuziasm această veste. Ei și-au exprimat cu multă însuflețire dragostea și devotamentul lor față de P.C.R., inspiratorul și organizatorul actului revoluționar al naționalizării, care a permis ca muncitorii să devină stăpîni și organizatorii producției în întreprinderile în care au fost exploatați de capitaliști.

Trăsătura cea mai caracteristică a mitingurilor de masă, cu prilejul naționalizării, a fost participarea largă, plină de însuflețire a muncitorilor, care prin prezența lor masivă au pecetluit pentru totdeauna măsurile luate de partid și guvern, demonstrînd înalta conștiință de clasă a muncitorilor brașoveni.

La uzinele Astra, peste 4500 de muncitori, ingineri, tehnicieni și funcționari au salutat cu bucurie în cadrul mitingului organizat în întreprinderea lor, actul naționalizării principalelor mijloace de producție. Plini de bucurie și entuziasm, ei au adoptat o moțiune în care se arată: „Zorile

⁵² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 8, București, 1973, p. 597.

⁵³ „Drum nou”, nr. 1118, 13 iunie, 1948.

unei vieți noi se deschid în fața noastră acum când știm că fiecare mașină, fiecare cărămidă aparține poporului⁵⁴.

După naționalizare, mobilizați de organizațiile de partid, muncitorii au asigurat securitatea întreprinderilor. Așa de pildă, la fabrica Schiel, 60 de muncitori s-au angajat să păzească avutul obștesc. Cu ocazia preluării întreprinderilor, toți muncitorii, începînd cu secretarul organizației de bază, noul director și delegatul sindicatului, pînă la ucenicul din anul întii, au dat dovadă de vigilență sporită. Această stare de spirit ce a cuprins întreaga noastră clasă muncitoare se explică prin faptul că „prin naționalizare, preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu, a luat naștere în economia națională sectorul socialist, lichidîndu-se în industrie contradicția dintre caracterul social al producției și însușirea privat capitalistă. Naționalizarea, crearea proprietății socialiste au deschis calea trecerii la conducerea planificată a economiei naționale, la folosirea conștientă a legiților economice în interesul sporirii avuției naționale, al dezvoltării armonioase a forțelor de producție. S-au creat premisele aplicării politicii de industrializare socialistă, condiție a lichidării într-un termen scurt a înapoierii moștenite din trecut, a întăririi independenței naționale, a ridicării nivelului de civilizație și bunăstare al întregului nostru popor⁵⁵.

Naționalizarea a avut urmări pozitive, nu numai pentru clasa muncitoare, clasă conducătoare în stat, ci și pentru celelalte categorii de oameni ai muncii din orașele și satele patriei noastre. Apariția sectorului socialist în economia națională a macrat intensificarea ofensivei socialismului împotriva capitalismului, pentru lichidarea tuturor pozițiilor economice pe care elementele capitaliste le mai dețineau în industrie, comerț și agricultură, pentru desființarea completă a exploatării omului de către om, pentru asigurarea victoriei depline și definitive a socialismului în toate domeniile vieții de stat.

După naționalizare acțiunile dușmănoase ale foștilor patroni care făceau totul pentru a lovi în puterea politică a clasei muncitoare prin sabotaj economic, acte de diversiune etc., se împleteau cu neajunsurile inerente oricărui început de înnoiri profunde. Majoritatea unităților industriale duceau lipsă de materii prime, nu dispuneau de piese de schimb, nu aveau posibilități să plătească la timp salariile muncitorilor din lipsă de fonduri. De asemenea, se simțea o lipsă acută de cadre, muncitori calificați, ingineri și tehnicieni. Toate acestea provocau mari greutăți în lupta pentru dezvoltarea întreprinderilor naționalizate.

În anii care au premers naționalizării, foștii patroni n-au făcut nici un fel de investiții, n-au înlocuit și nici măcar n-au reparat utilajul și instalațiile. Pentru a face să dispară urmele acestor secțiuni dușmănoase, patronii fabricii Voina au sustras toate actele și registrele⁵⁶.

În unele întreprinderi, ca de pildă la Fabrica de pielărie Schmidt, foștii patroni au rămas să lucreze ca salariați. Profitînd de lipsa de vigilență a directorului, unul dintre foștii patroni a sustras 60 de file din registrul inventar pe care le-a ars. Aceste acțiuni dușmănoase au fost demascate de muncitori, care au tras la răspundere pe vinovați⁵⁷.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 1122, 18 iunie, 1948.

⁵⁵ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 598.

⁵⁶ „Drum nou”, nr. 1124, 20 iunie, 1948.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 1134, 30 iunie, 1948.

În șirul manifestărilor luptei de clasă în întreprinderi se numără sabotajul și actele de diversiune puse la cale de reacțiune în scopul provocării nemulțumirilor în rândurile muncitorilor. La fabrica de celuloză Zărnești a fost incendiată o baracă în care se afla instalația pentru fabricarea vatei necesare producției cuptorului asfaltat. La uzina Steagul roșu a fost organizată sabotarea construirii unei linii de înaltă tensiune de către un grup de sabotori. Aceștia au împiedicat terminarea rețelei la termenul fixat, prin oprirea curentului electric de la centrala electrică care deservea fabricile: Breiner Bela, Vacuum Oil și Atelierele C.F.R. pe motiv că trebuiau efectuate anumite legături cu rețeaua⁵⁸.

În aceste condiții grele, conduși de organele și organizațiile locale de partid, pe baza liniei politice generale a partidului nostru, muncitorii din Brașov încep să lucreze într-un spirit nou. În conștiința lor se dezvoltă ideea că munca lor nu mai crează venituri patronilor, ci este îndreptată în direcția înfloririi economiei naționale, cheazășia bunăstării tuturor celor ce muncesc. Muncitorii încep să-și însușească noua disciplină a muncii, se străduiesc să îmbunătățească calitatea produselor, reduc timpul de lucru, organizează întreceri socialiste, se preocupă de reducerea prețului de cost la produsele fabricate.

Un rol important în asigurarea succesului naționalizării, l-au avut indicațiile C.C. al P.C.R. cu privire la colaborarea strinsă dintre organizațiile de partid, noul director și sindicat. Partidul a subliniat cu toată tăria că una din condițiile propășirii întreprinderilor naționalizate constă în reușita acestor colaborări. În vederea atingerii acestui obiectiv, Comitetul județean P.C.R. Brașov, a luat măsuri necesare stabilirii atribuțiilor fiecărui factor răspunzător de bunul mers al producției și al întreprinderii, cerind ca ele să fie aplicate și respectate întocmai. În cadrul acestor colaborări, directorul era răspunzător de buna administrare și funcționare a întreprinderii⁵⁹. Pentru noii directori proveniți în marea majoritate din muncitori, (46 din 58 de directori au fost muncitori) au fost organizate cursuri serale. La aceste cursuri erau predate cunoștințe de tehnologie, contabilitate etc.⁶⁰. Un rol important în învingerea greutăților și ușurarea muncii noilor directori, l-a avut faptul că ei se bucurau de sprijinul maselor de muncitori⁶¹.

Noile cadre de conducere care și-au făcut școala în focul acestor bătălii istorice au primit cu simț de răspundere sarcinile încredințate și au depus eforturi susținute ca să-și însușească arta conducerii întreprinderilor naționalizate, să devină buni cunoscători și organizatori ai producției. Colaborarea strinsă dintre directori, organizațiile de partid și sindicale, a contribuit nemijlocit la obținerea unor rezultate din ce în ce mai bune în procesul de producție.

Membrii de partid de la uzinele „Steagul roșu” au desfășurat o muncă politică susținută în rândurile muncitorilor, inginerilor și tehnicienilor, reușind prin forța exemplului personal, ca întregul colectiv să se încadreze în lupta pentru îmbunătățirea procesului de producție. Acest lucru și-a găsit expresia în faptul că la începutul lunii noiembrie 1948 a fost

⁵⁸ Arhiva Comitetului județean P.C.R. Brașov, Fond: 3, Dos. 46, f. 38.

⁵⁹ *Ibidem*, Fond: 3, Dos. 49, f. 16.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 71.

⁶¹ *Ibidem*.

construit cel de al 1000 vagon de cale ferată⁶². La uzina Breiner Bela în luna iulie a crescut productivitatea muncii cu 70% față de luna iunie 1948, iar la Ancora română producția din iulie 1948 a depășit-o pe cea din iulie 1938 cu 110%⁶³. În secția de freze a uzinelor „Tractorul“, a fost introdusă o metodă nouă de lucru la freze, fapt ce a dus la creșterea productivității muncii cu 85%⁶⁴.

Naționalizarea principalelor mijloace de producție, a permis apariția mișcării de inovații și a întrecerilor socialiste. Acest lucru confirmă din plin cuvintele lui V. I. Lenin, care arată că numai în condițiile socializmului „după secole de muncă pentru alții, de muncă silnică în folosul exploataților, se ivește posibilitatea muncii omului pentru el însuși, posibilitatea unei munci care să se bazeze pe toate cuceririle tehnicii și ale culturii socialiste“⁶⁵. Practica întreprinderilor naționalizate din țara noastră a dovedit întru totul justetea acestor cuvinte. La atelierele de automotoare C.F.R. Brașov, numai într-o singură partidă imediat după naționalizare au fost realizate 5 inovații⁶⁶. Fruntașii în producție de la uzinele Steagul roșu au adus întreprinderii importante economii. Prin construirea unui dispozitiv de găurit segmenti au fost obținute economii în valoare de 210 000 lei⁶⁷. Unul din produsele importante ale Întreprinderii „Metrom“ îl constituia fabricarea lămpilor de benzină. Prin modificările aduse procesului de fabricație a fost realizată o inovație care a adus economii în valoare de 396 000 lei⁶⁸. Organizarea rațională a procesului de producție, eliminarea cheltuielilor neproductive, reducerea consumului de materii prime la strictul necesar, a făcut ca fabrica de textile „Drapelul roșu“ să-și sporească rentabilitatea cu 230%, făcând economii de sute de mii de lei lunar. Dintr-o fabrică deficitară cum era înainte de naționalizare în numai cinci luni de zile, muncitorii au transformat-o într-o întreprindere înfloritoare⁶⁹.

Mișcarea inovatorilor în producție și noua atitudine față de muncă, se extinde treptat în toate întreprinderile brașovene. Tot mai mulți muncitori, ingineri și tehnicieni, însuflețiți de exemplul comuniștilor, se străduiesc să aducă fabricilor și uzinelor în care lucrau economii sporite, prin creșterea producției, ridicarea productivității muncii și îmbunătățirea calității produselor.

Realizările obținute în procesul de producție au dus la dezvoltarea întreprinderilor socialiste, fapt care a influențat nemijlocit asupra creșterii nivelului de trai material și spiritual al oamenilor muncii, îmbunătățindu-se în același timp condițiile de lucru la locul de muncă.

Prin grija organizațiilor de partid, a sindicatelor și a noilor conduceri ale întreprinderilor naționalizate, realizările din producție se îmbină în mod armonios cu realizările pe plan social. Până în septembrie 1948, numai muncitorii feroviari din Brașov au primit 60 de apartamente, 1000

⁶² *Ibidem*, Dos. 3, f. 193.

⁶³ „Drum nou“, nr. 1183, 29 august, 1948.

⁶⁴ *Arhiva Comitetului județean P.C.R. Brașov*, Fond: 2, Dos. 6, f. 3.

⁶⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 26, București, 1954, p. 392.

⁶⁶ „Drum nou“, nr. 1246, 10 noiembrie, 1948.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 1244, 7 noiembrie, 1948.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 1264, 1 decembrie, 1948.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 1273, 11 decembrie, 1948.

de noi apartamente fiind în construcție⁷⁰. Pe lângă uzina Steagul roșu și-a început activitatea Căminul de zi pentru copii⁷¹. La fabrica Dezrobirea cantina se bucură de aprecierile pozitive ale muncitorilor. Pe lângă cantină ei mai aveau la dispoziție o sală special amenajată cu mese de șah, radio și o bibliotecă⁷². Fabrica de celuloză și hirtie din Zărnești a îmbunătățit simțitor condițiile de muncă pentru salariați. La această întreprindere, înainte de naționalizare, o serie de muncitori erau nevoiți să-și aducă sculele de acasă. În noile condiții, sculele necesare pentru decojirea lemnului sînt ale fabricii, care le pune la dispoziția muncitorilor⁷³.

Exemplele de mai sus exprimă limpede grija deosebită care se acordă oamenilor muncii, atît în ce privește locul de producție, cit și în ce privește condițiile de trai. Programul de investiții pe ultimul semestru al anului 1948 a prevăzut fonduri speciale pentru construirea de locuințe muncitorești, săli de lectură, cantine, policlinici etc. Încă în primele luni după naționalizare, clasa muncitoare, condusă de P.C.R. începe să culeagă împreună cu întregul popor muncitor roadele acestui însemnat act revoluționar.

Schimbările profunde care s-au petrecut în întreprinderile naționalizate, au fost consemnate și în noile denumiri pe care acestea le-au primit. Vechile denumiri caracteristice epocii bazată pe exploatarea și asuprirea omului de către om, au fost înlocuite cu denumiri corespunzătoare conținutului nou, radical opus celui existent pe timpul patronilor. Steagul roșu, Tractorul, Temelia, Drapelul roșu, Breiner Bela, Ion Fonaghy, Horia, Cloșca și Crișan etc. reprezintă simboluri de luptă și unitate a proletariatului, ale unirii mijloacelor de producție în mîinile oamenilor muncii, numele eroilor poporului muncitor, fii ai clasei muncitoare și ai țărănimii muncitoare, care și-au dat viața pentru libertatea celor asupriți. De noile denumiri oamenii muncii sînt legați prin toate fibrele inimii, exemplul de jertfa poporului muncitor făcîndu-le în permanență imbold în muncă și luptă.

4. Naționalizarea și dezvoltarea economico-socială a județului și municipiului Brașov

Naționalizarea principalelor mijloace de producție a fost premisa necesară pentru industrializarea socialistă, pentru dezvoltarea tuturor celorlalte ramuri ale economiei naționale, pentru folosirea tuturor resurselor naturale în interesul poporului nostru.

Sub conducerea clasei muncitoare în frunte cu partidul comunist, în România s-au înfăptuit profunde transformări revoluționare. Dintr-o țară agrară, cu o industrie slab dezvoltată și o agricultură înapoiată, cu un nivel de trai dintre cele mai scăzute (doar 80 dolari pe cap de locuitor), cu o importantă parte din populație neștiutoare de carte, România socialistă a devenit o țară industrial-agrară cu o industrie dinamică, o agricultură modernă și o economie în plin avînt, întregul nostru popor beneficiind de cuceririle civilizației și culturii.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 1204, 23 septembrie, 1948.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 1255, 20 noiembrie, 1948.

⁷² *Ibidem*, nr. 1206, 25 septembrie, 1948.

⁷³ *Ibidem*, nr. 1252, 17 noiembrie, 1948.

În cele trei decenii care au trecut de la naționalizare, producția industrială a țării noastre a crescut de 45 de ori iar ritmul nostru mediu de creștere a producției industriale de 12,2% în perioada 1963—1975 continuă să se situeze printre cele mai înalte din lume dovedind că proprietatea socialistă generează un nou sistem de interese și stimuli.

Sub conducerea organizațiilor de partid, oamenii muncii din Brașov au pășit ferm la îndeplinirea sarcinilor care le reveneau în domeniul refacerii economiei naționale, reorganizării și reprofilării întreprinderilor, construirii unor întreprinderi și secții noi.

În anii care au trecut de la naționalizarea principalelor mijloace de producție, oamenii muncii din orașul de la poalele Tîmpei au participat activ la traducerea în viață a liniei politice a partidului nostru. În acești ani de luptă și muncă, județul și municipiul Brașov au cunoscut transformări fundamentale. Județul nostru se prezintă cu o economie complexă, multilateral dezvoltată, cu un pronunțat profil industrial. Industria reprezintă cca 90% din totalul producției globale a județului, iar ritmul mediu anual a fost în cadrul cincinalului trecut de 13,5%. Producția industrială a județului în 1980 va depăși 70 miliarde lei situându-l pe locul II pe țară, 80% din această producție se va realiza în ramurile: construcții de mașini și chimie — ramuri de vîrf ale economiei noastre naționale.

Municipiul Brașov a devenit un puternic centru industrial al țării dispunînd de o industrie constructoare de mașini în plin avînt. Producția industrială este în prezent de 71 ori mai mare decît în 1938 anul „de vîrf” al industriei capitaliste în România. Sînt semnificative în acest sens cîteva date ale unor întreprinderi constructoare de mașini din municipiul Brașov. Hidromecanica produce de 110 ori mai mult decît în 1948. Numărul de tractoare a crescut de la 2 bucăți fabricate într-o singură zi în 1948 la 160 bucăți pe zi în acest an. Dacă în 1951 se fabricau 2 tipuri de tractoare și se exportau în 2 țări, în prezent se exportă 33 tipuri de tractoare cuprinse între 35—360 CP în aproape 90 țări de pe toate meridianele globului. Din cele peste 600 000 tractoare produse de întreprinderea „Tractorul” 300 000 au fost exportate.

Întemeiat cu peste trei decenii în urmă, determinat de comandamente de ordin economico-sociale, învățămîntul superior tehnic brașovean a început cu o singură facultate — facultatea de silvicultură cu 115 studenți în anul I, ajungînd în anul universitar 1978/1979 în 5 facultăți și 20 secții și cu 2260 studenți în anul I. Numărul total al studenților în Universitatea brașoveană este în prezent de peste 10.000. Se impune să subliniem și apariția în orașul Brașov a noilor și modernelor așezăminte de învățămînt, cantine și cămine studentești de pe „Colina Universității” și complexul Memorandum.

Brașovul este și leagănul a numeroase tehnologii moderne. Aici sub conducerea organelor și organizațiilor de partid s-a aplicat în premieră o serie de metode științifice de conducere și organizare, au fost lansate acțiuni și inițiative muncitorești. Acest lucru a fost subliniat chiar de secretarul general al partidului nostru în cuvîntarea la adunarea populară din municipiul Brașov din 1 septembrie 1977: „Avem la Brașov un activ

de partid bun. Iată de ce sînt convins că atît organizațiile de partid, cît și fiecare comunist, organizațiile de tineret, sindicale, de femei, colectivele de conducere din întreprinderi, toți oamenii muncii vor face totul pentru a îndeplini în cele mai bune condițiuni minunatele prevederi ale Programului partidului pentru dezvoltarea mai rapidă și mai accentuată a patriei noastre, pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră“.

Acestor aprecieri făcute de cel mai iubit și prețuit fiu al poporului nostru, acestui însuflețitor îndemn adresat brașovenilor, comuniștii, toți oamenii muncii din Brașov răspund cu înălțătoare fapte de muncă aducîndu-și din plin contribuția la cauza socialismului în patria noastră.

**DE LA LUTTE DES ORGANES ET DES ORGANISATIONS
LOCALE DE PARTI POUR LA PRÉPARATION
ET L'ACCOMPLISSEMENT DE LA NATIONALISATION
DANS LE MUNICIPE ET DANS LE DISTRICT BRAȘOV**

(RÉSUMÉ)

L'ouvrage commence par la presentation de la semnification de la nationalisation en vue de l'edification de la société socialiste en Roumanie.

Puis on y montre les efforts des communists et des travailleurs de Brașov en ce qui concerne l'aide accordée au front antihitlerist.

Un antre chapitre de l'ouvrage traite la lutte des organes et des organisations locales de parti pour la mise à l'écart des conséquences de la guerre, pour l'annihilation des actions hostiles des quelques elements réactionnaires, les efforts des travailleurs pour la redressement economique.

La partie centrale de l'ouvrage analyse la manière de preparation de realisation de l'acte revolutionnaire de nationalisation des pincipeaux moyens de production par les travailleurs de Brașov.

Puis on traite le travail aux élan révolutionnaire des travailleurs et des autres catégorie de travailleurs en vue de la reorganisation des entreprises pour l'edification d'un industrie moderne.

En final on met en lumière les conséquences de la nationalisation pour le developpement industrial vertiginaux du municipe et du districte Brașov.

CONTROVERSE CORESIENE

VASILE OLTEAN

De mai mult de trei sferturi de veac, cînd prin Petru Maior opera coresiană este socotită prima creație în limba română, personalitatea tipografului a intrat în atenția cercetătorilor, iar opera sa cunoaște permanente acumulări dar și evidente controverse determinate de lipsa certitudinilor documentare.

Încă pînă astăzi a rămas nerezolvată problema izvoarelor coresiene, localizarea precisă a tiparului coresian și patronajul cărților și tiparului său, fapt ce a determinat afirmații de natura: „Coresi a fost un tipograf de cărți bisericești românești și slavone care și-a pus meșteșugul în serviciul mai multor beneficiari indiferent de religia sau naționalitatea lor. Acești editori au fost, în primii ani, primarul Benkner, care făcea operă de prozelitism protestant printre români, iar apoi calvinii, români și maghiari“¹ — excluzînd contribuția cărturarilor din Șcheii Brașovului.

Cercetînd fondul de „carte veche“ încă prezent în Șcheii Brașovului, care a cunoscut o sumară preocupare din partea specialiștilor (Constantin Lacea², Candid Mușlea³, P. P. Panaitescu⁴ și Radu Mircea⁵), am putut intra în posesia unor informații menite să dovedească legături certe între activitatea tipografiei coresiene și românii din Șcheii Brașovului, acestea completîndu-se cu informațiile din vechiul Catastif al bisericii⁶, copiat la 1684 de David Corbea din porunca lui Brîncoveanu, „după un terfelog vechi“ care conține lista vechilor cărți die Șchei⁷.

1. Manuscrise precoresiene în Șcheii Brașovului

Desigur că activitatea tipografică a diaconului Coresi nu putea să izvorască dintr-un teren viran, iar stabilirea lui la Brașov, prin părăsirea vechiului centru cărturăresc al Tirgoviștei, nu s-a putut face fără să fi existat implicații politice și culturale premergătoare, determinate de o

¹ Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1974, p. 174.

² Constantin Lacea, *Biblioteca veche a Bisericii Sf. Nicolae din Brașov*, în „Transilvania“, aprilie—iunie, 1909.

³ Candid Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1943.

⁴ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1967.

⁵ Ion Radu Mircea, *Contribuții la cunoașterea culturii Șcheilor Brașovului*, în *Cumidava*, V, Brașov, 1971.

⁶ *Arhiva Primei școli românești din Șcheii Brașovului*, fond: *Protocoale*, nr. 1 (în continuare: *Arhiva Șchei*).

⁷ *Arhiva Șchei*, Fond: *Protocoale*, Catastif I (1684—1813), p. 85.

viață cărturărească atât a localnicilor, cât și a celor veniți pe aceste locuri, la care în sec. XVI se adaugă înființarea morii de hirtie (1546 — prima din sud-estul Europei), dar și a legăturilor cu Țara Românească și Moldova care se intensifică și sub aspect cultural.

Pe baza Catalogului de carte veche, cât și a mențiunilor din Proto-coale este evident că la venirea lui Coresi existau toate cărțile de cult care ar fi putut fi supuse unei editări. Faptul că, alături de manuscrisele restaurate în secolul XVI cu hirtie brașoveană, am aflat tipăriăturile diaconului Coresi identice în conținut ne-a determinat să credem de la început existența unei legături între Coresi și autorii acestor manuscrise sau a păstrătorilor lor, aceasta cu atât mai mult cu cât într-o lucrare recentă se concluzionează: „Până nu se vor prezenta argumente convingătoare, colaborarea dintre diacon și preoții brașoveni, oricât de probabilă părea ea, trebuie admisă numai în ceea ce privește traducerea Cazaniei a II-a⁸, iar pentru aceasta ne trimite la lucrarea a doi cercetători brașoveni⁹ care luând în discuție desenul floral din foaia de titlu cu ornamentele puse pe capul unui inger consideră „un important indiciu care ne dovedește că tipărirea Cazaniei a II-a a fost executată de diaconul Coresi în tipografia lui Corneliu Honterus“, desen aflat și pe o strană din lemn de la biserica din Prejmer (pe care noi n-am aflat-o), ori în realitate foaia de titlu păstrează desenul xilogravit al Evangheliei de la Zabłudov, după care Coresi a tipărit Cazania a II-a, iar același desen floral l-am aflat și pe manuscrisele franceze din secolul XVI¹⁰, deci această afirmație nu poate fi luată în considerație, întrucât legătura cărturarilor din Șchei și Coresi nu a avut loc în cadrul tipografiei honteriene, dovada oferindu-ne-o manuscrisele din Șchei după care a tipărit Coresi. Dacă s-ar fi tipărit în tipărița honteriană atunci și manuscrisele ar fi rămas în posesia proprietarilor acesteia.

Avem dovada că în timpul studiilor de la Pec (Iugoslavia), cunoscutul cărturar Mihai, colaboratorul diaconului Coresi, alături de alte cărți achiziționează Sbornicul tipărit la Veneția de Bojdar în 1538, păstrat azi în arhiva muzeului¹¹. Înainte de a pleca în Muntenia (1578), Toma, unchiul popei Mihai, dăruiește bisericii partea I a Sbornicului, un manuscris din secolul al XV-lea¹². La venirea sa, Coresi tipărește doar partea a II-a a Sbornicului după cel adus de Mihai, transpunându-l din redacție sîrbă în redacție medio-bulgară (redacție a majorității cărților coresiene), fără a tipări și partea I întrucât aceasta exista în manuscris. Deci, evident că Sbornicul a fost tipărit la cererea cărturarului Mihai. La numai 12 ani Coresi retipărește ambele părți ale Sbornicului, folosind de dată aceasta manuscrisul dat de Toma și cartea de la Veneția. Am putut stabili legătura dintre acestea atât pe baza tipăriăturii coresiene, cât și a manuscrisului și a cărții venețiene păstrate în Șcheii Brașovului. Ne-a fost dat să aflăm și un alt exemplar al Sbornicului de la 1580, îmbrăcat în copertă de lemn

⁸ Ion Gheție, *op. cit.*, p. 179.

⁹ Arnold Huttman și Pavel Bider, *Geneza Cazaniei a II-a (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov*, în *Studii de limbă literară și filologie*, București, 1969, p. 246.

¹⁰ Zenon Kosidowski, *Povestiri biblice*, București, 1970, p. 61.

¹¹ Arhiva Șchei, fond: *Carte veche*, nr. 125.

¹² *Ibidem*, nr. 68.

și piele pe care scrie „Evanghelie — 1612“, fapt pentru care nu a fost identificat pînă acum ¹³.

În baza tradiției, Psaltirile coresiene (1568, 1570, 1577) au fost puse în legătură și filiație cu textele rotacizante maramureșene de cei mai mulți cercetători fără a studia numeroasele manuscrise ale Psaltirei aflate în Șcheii Brașovului și la Academie. Editînd Psaltirea bilingvă coresiană, Stela Toma ¹⁴ își exprimă nedumerirea că nu s-a putut stabili cu precizie ce text a stat la baza traducerii acestei cărți, iar George Mihăilă consideră că textul slav din Psaltirea bilingvă e originalul celui românesc ¹⁵. În fondul de carte veche din Șcheii Brașovului am putut identifica un manuscris atribuit lui Toma și inventariat pentru secolul al XVII-lea pe care l-am putut data pe bază de filigran și limbă în secolul al XV-lea de sfîrșit. Se poate remarca cu multă ușurință identitatea perfectă a conținutului cit și a ornamentării dintre Psaltirea bilingvă a lui Coresi și acești spalmi ai cărțurarului Toma. Ba mai mult, într-un Minei ¹⁶, care a aparținut lui Iane, celălalt colaborator coresian, am aflat 4 file dintr-o Psaltire coresiană încă neidentificată cu conținut identic cuprinzînd „Cîntecul lui Asaf 78, în sfîrșit ce schimbă-n mărturia lui Asaf de Asirie și Cîntecul lui Asaf 80“. Vechiul Catastif al isericii menționează: „2 psaltiri tipar-nice cu xinaxar“ și „2 psaltiri mai proaste“ ultimele fiind, după ipoteza noastră, manuscrisele slav și românesc al Psaltirii bilingve de la 1577. Deci o nouă dovadă a legăturii directe dintre cărțurarii din Șchei și Coresi. În acest caz afirmația lui Ion Gheție „tipărirea în 1570 a Liturghierului și a Psaltirii se datorește tocmai Reformei și în speță episcopului calvin Pavel Tordaș, care... a hotărît să lase neschimbat ritul tradițional al bisericii dar să înlocuiască în slujbe limba slavonă prin română, ca un prim și foarte important pas pe calea definitivei încorporări în mișcarea calvină a românilor transilvăneni“ ¹⁷.

Izvorul, după care Coresi a tipărit Octoihul din 1575 (glas 5—8) din porunca lui Alexandru II, voievod al Țării Românești, l-am identificat printr-un alt manuscris din Șchei ¹⁸, inventariat greșit drept Catavasier slavon. Manuscrisul a fost început în Serbia la 1492 și continuat la Păuliș pe Mureș (lîngă Arad) de Nicola diac de unde a fost donat mănăstirii Ostrov din Oltenia. Manuscrisul a fost adus în Șcheii Brașovului înaintea venirii lui Coresi întrucît este restaurat cu hîrtie brașoveană din secolul al XVI-lea. Aducerea lui n-a putut fi făcută decît prin același Toma care în timpul copilăriei fusese copilul de casă al banului Craiovei, iar acum în plină epocă coresiană întreținea legături cu Țara Românească. La 1570 este cel care plătește da oria diaconului Coresi față de Fronius pentru a nu i se sechestra tiparnița diaconului Coresi ¹⁹. În Catastiful vechi ²⁰ este menționat „1 Anghilist (Octoih), adecă bocat penta“ și „An-

¹³ *Ibidem*, nr. 88.

¹⁴ Stela Toma, Coresi — *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, București, 1976, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Arhiva Șchei*, mss. 14.

¹⁷ Ion Gheție, *op. cit.*, p. 180.

¹⁸ *Arhiva Șchei*, mss. 1.

¹⁹ Fr. Pall, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi (o știre nouă)*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, III, 1960.

²⁰ *Arhiva Șchei*, fond: Protocoale, Catastif I (1684—1813), p. 85.

ghilist bocat penta de la Iliasi²¹, fiind vorba de Iliș Rareș (1546—1551) din a cărui poruncă a tipărit Dimitrie Liubovici mai multe cărți destinate bisericilor din Moldova.

Tetraevangheliarul coresian, mult timp socotit prima carte românească, a fost pus mai întâi în relație cu Evangheliarul slav tipărit de Macarie la Țirgoviște (1508)²¹, pentru ca mai apoi să fie pus în relație de Alexandru Mareș cu Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1559—1560), provenit tot din Șchei²². În arhiva muzeului am reușit să mai identific și un alt Tetraevangheliar manuscris, restaurat cu hîrtie brașoveană de secolul XVI²³, care de asemenea poate fi pus în relație cu tipăritura coresiană. Alături de acestea, prezența unui Tetraevanghel miniat scris pe pergament de Matiaș Logofătul în timpul lui Lăpușneanu²⁴, precum și a unui Codice, care cuprinde în partea a doua tot un Tetraevanghel²⁵ justifică multipla verificare a cărții tipărite de Coresi cu elemente ale Reformei. Un exemplar al Evangheliei coresian, aflat astăzi în posesia unei familii brașovene, păstrează titlurile scrise de un copist local, a cărui grafie a fost identificată pe un alt manuscris din Șchei, ceea ce ne-a permis să stabilim o altă relație dintre Coresi și copiiștii locali.

Aceste mărturii oferite de manuscrise, cărora nu li s-au stabilit autorii decît doar prin prezența lor în Șcheii Brașovului, înainte de venirea lui Coresi sau în timpul prezenței lui, constituie doar un capitol al dovezii că diaconul Coresi a tipărit în Șcheii Brașovului folosind cărțile-manuscris ale cărturarilor locali.

2. Copiiștii de manuscrise din Șcheii Brașovului

Biruînța scrisului în limba română prin cărțile tipărite în Șcheii Brașovului și datorate diaconului Coresi n-ar fi fost posibil de explicat fără presupunerea unei vieți culturale susținută de copiiștii locali ca autori de manuscrise și destinate teascurilor coresiene. Lipsite de epiloguri și prologuri datorită uzanței, dar și „bunăvoinței” unor răuvoitori care au șters și au tăiat intenționat multe din însemnările marginale, manuscriselor le poate fi stabilit autorul cu mai multă greutate, fapt ce a dus și la emiterea unor concluzii subiective.

Este cunoscut faptul că, spre deosebire de cărțile tipărite, manuscrisele au în general o mai slabă circulație fiind unicitatea lor iar de cele mai multe ori rămîn pe locul unde s-au creat, sau pentru care s-au creat, afară de cazul în care acestea au mențiunea aducerii sau cumpărării lor din altă parte. În acest sens o satisfacție deosebită ne-a oferit-o reconstituirea bibliotecii cărturarului Mihai, fostul colaborator al diaconului Coresi, ctitorul școlii de piatră și făuritorul unei bogate vieți culturale în Șcheii Brașovului. Cele 17 cărți (pe care nu le prezentăm din lipsă de spațiu) provin în parte din Țara Românească și Moldova, parte din Serbia, Veneția și Rusia, dar toate sînt precoresiene și completează spațiul de carte necesar ritului ortodox pe tot timpul anului. Ele se găseau încă în

²¹ Florica Dimitrescu, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, București, 1963, p. 17.

²² Alexandru Mareș, *Liturghierul lui Coresi*, București, 1967.

²³ *Arhiva Șchei*, mss. 35.

²⁴ *Ibidem*, mss. 4.

²⁵ *Ibidem* mss. 1177.

biblioteca sa la venirea lui Coresi, fiind donate abia ulterior (după 1600) de către fiul său, cunoscutul cronicar Vasile I.

Înainte de venirea lui Coresi, cu aproape 100 de ani, îl aflăm pe popa Costea donând un Minei-sinaxar, scris după ipoteza noastră tot de el, întrucît însemnările marginale scrise de mîna sa păstrează aceeași limbă și grafie a manuscrisului. El este cunoscut pentru legăturile sale cu Muntenia și mai ales ca om al lui Laiotă Basarab, care în repetate rînduri, la 1477 îl cheamă la el în Muntenia spre a-l răsplăti pentru serviciile aduse în timpul pribegiei lui la Brașov²⁶, dar moare înainte de a răspunde chemării domnului, căci piatra de mormînt, aflată azi în muzeu, consemnează ziua de 2 decembrie 1477.

Contemporan lui Costea, trăiește popa Bratu, mort în anul 1515, cerut de românii din Rășinari și sașii din Sibiu ca „scriitor la Cetate“, apreciat pentru cultura sa formată în Șcheii Brașovului²⁷. La 1495 îl aflăm redactînd la Sibiu scrisori românești²⁸. De la el se păstrează și azi două manuscrise ale Molitvelnicului slavon cumpărate de Dobre, tatăl popii Mihai. Unul din manuscrise păstrează și două pagini în limba română sub titlul de „Învățătură și întrebare“ pe care i le atribuim, în baza limbii și a grafiei, tot lui Bratu, deci o scrisoare în limba română premergătoare scrisorii lui Neacșu (1521). Se observă o preponderență a molitvelnicilor scrise în această perioadă, tocmai cînd elementele Reformei își spuneau cuvîntul²⁹, deci ele dovedesc o rezistență în fața propagandei străine, molitvelnicul fiind cartea cea mai apropiată de învățatura oamenilor.

În general, în lucrările de specialitate, cînd se vorbește de o colaborare între Coresi și cărturarii din Șchei, aceasta se reduce la Iane și Mihai, în baza prefaței din Cazania a II-a. Un nou copist l-am putut stabili în persoana dascălului Stoian, întrebuițat de oficialitățile Brașovului la 1529 și apreciat elogios pentru serviciile aduse Cetății ca translator de limbă română și slavonă în relațiile cu Țara Românească și Moldova. El se semnează pe un molitvelnic din secolul al XV-lea³⁰, recopiat în aceeași epocă de același copist, ambele păstrate în biblioteca protopopului Mihai, fiind cu siguranță un model dar și mijloc de verificare pentru molitvelnicul coresian. Partea a II-a a manuscrisului dascălului Stoian conține un Evangheliar din care am identificat mai multe pagini din Cazania a II-a a lui Coresi, care se credea a fi tipărită în exclusivitate după Evanghelia de la Zabłudov a lui Ivan Feodorov³¹.

Un alt autor de manuscrise, neidentificat pînă acum, îl considerăm pe popa Voicu, contemporan lui Coresi, care a sprijinit activitatea de tipar a lui Coresi înainte de Iane și Mihai (1572—1578), cunoscut și pentru repetatele călătorii la Tîrgoviște și Moldova³². Identificarea sa ca autor de manuscrise a pornit de la studierea manuscrisului de învățături morale,

²⁶ Candid Mușlea, *op. cit.*, p. 51.

²⁷ *Ibidem*, p. 54.

²⁹ *Arhiva Șchei*, mss. 2, 14, 19, 1177.

²⁸ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, mss. 14, 1177.

³¹ P. Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciens collections d'homelies roumaines*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 163—193.

³² Candid Mușlea, *op. cit.*, p. 71.

³³ *Arhiva Șchei*, fond: *Carte veche*, mss. 27.

datat la 1578 (avînd ca filigran coroana Braşovului), care poartă şi semnătura copistului cu următoarea însemnare, avînd limba şi grafia identică cu a manuscrisului (în limba slavonă), pe coperta din faţă în partea inferioară: „Această carte care se numeşte „pentru învăţătura fiecărui creştin“ în sfînta biserică a Sfîntului Nicolae din Şchei a dat-o popa Voicu pentru sufletul său ca să-i fie întru veşnică pomenire şi ca să fie fiecărui om şi mic şi mare spre învăţatură şi spre folos sufletului şi spre mîntuire şi spre cîrmuire care este către D-zeu întoarcere. Dacă se va ispiţi cineva s-o ia sau s-o vîndă fără ştirea tuturor clericilor sau fără voia preoţilor sau preoţii dacă vor s-o vîndă fără ştirea sau fără voia cîtoror, aceia să fie blestemaţi de Domnul şi Mîntuitorul nostru Iisus Hristos şi de cei 12 apostoli şi de cei 318 părinţi care au fost în Niceia şi să fie într-un loc cu Iuda şi cu Arie şi cu acei bărbaţi care au strigat în faţa lui Pilat: sîngele lui asupra lor şi asupra copiilor lor“³³.

Adăugînd acestora, manuscrisul papei Bratu (1559—1560) comentat pe larg de George Mihăilă³⁴ şi manuscrisul Micului Octoih Braşovean scris de dascălul Oprea, aflat în studiul profesorului I. I. Roman, considerăm, în limitele spaţiului avut la dispoziţie, că existenţa unor copişti locali care să pregătească şi să secondeze activitatea tipografică a diaconului Coresi nu poate fi contestată.

•

În baza celor de mai sus, se poate observa o strînsă legătură între fenomenul tiparnic coresian şi activitatea de copişti a cărturarilor din Şcheii Braşovului, cit şi eforturile deosebite pentru stringerea de manuscrise pentru a fi concentrate în acest focar de cultură, în baza cărora se poate stabili şi lăcaşul tipografic al diaconului Coresi. Nu ştim cum se poate explica faptul, că documentele cetăţii, foarte receptive chiar la faptele cotidiene şi cronicile oficiale nu amintesc nimic de activitatea tipografică a diaconului Coresi. Dacă Coresi tipărea sub patronajul judei Benkner, el trebuia să fie menţionat şi pe cărţile tipărite la Sebeş de către diaconul Coresi. Ori, faptul că el este amintit pe unele cărţi tipărite la Braşov este doar un semn al închinăciunii pe care Coresi o face la stăpînul locurilor, el fiind integrat în pasajul în care pentru cărţile din Muntenia sînt cuprinşi domniile acestor ţinuturi.

Faptul că în Şchei nu se păstrează mai multă documentaţie concretă cu privire la activitatea tipografică a diaconului Coresi, o datorăm repetatelor distrugerii de documente. Dovadă sînt şi documentele şcolii care s-au găsit abia în anii noştri, sau mărturiile care ne survin cu totul sporadic prin alte surse documentare. O elucidare completă a acestor probleme o considerăm posibilă numai prin cumularea informaţiilor furnizate de toate manuscrisele plecate din Şchei la Academia R. S. România, Sibiu, sau diferite alte locuri din ţară şi străinătate.

Considerăm că prin aceste dovezi documentare, şcolii de copişti din Şcheii Braşovului şi diaconului Coresi li se pot reconsidera vechile atribute cărturarşti.

³⁴ George Mihăilă, *Observaţii asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559—1560)*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 301—345.

CORESİ-PROBLEME

ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung bringt neue Beiträge betreffend die Tätigkeit des Diakons Coresi, des grössten rumänischen Buchdruckers aus dem 16. Jahrhundert. In dem Museum der ersten rumänischen Schule in der Oberen Vorstadt von Kronstadt (Șcheii Brașovului) wurden einige Handschriften identifiziert, die den Coresi-Drucken als Vorlage dienten. Sie beweisen die Beziehungen des Buchdruckers Diakon Coresi zu dem bedeutenden rumänischen Kulturzentrum von Șcheii Brașovului.

[illegible]

Psalmi slavoni (mss. 7), izvor coresian, p. 17.

азъ бо есмь гъ любен правдоу • ѿненаенде хышеніа ѿнепраи
 ли • ѿдамъ троудъ ѿхъ праведниксмъ • ѿзавѣтъ въ чинъ завѣ
 щіаю ѿмь • ѿпознаітсе възъзыщѣхъ съ мена ѿхъ ѿвоу чн ѿхъ
 посрѣ люден • ѿвѣднѣхъ познаетъ ѿхъ, ꙗко сн соутъ съ
 ме блгословенно ѿба • ѿвсѣмъ мѣ възвѣлетсе ѿгнъ, ꙗко ꙗко
 азъ гъ снъ мѣ ѿлкѣомъ, глѣ • аще ^{законъ чѣтїи}
 възповѣдѣннхъ моѿхъ ходѣте • ѿзаповѣдѣн моѿхъ съхра
 нѣте ѿсѣтворѣте ꙗ • дамъ дѣждъ възвѣмъ егѣ, ѿземлю
 дасть рождѣніа сѣомъ, ѿдрѣва поскѣа ѿдадетъ плѣсѣи сѣомъ •
 ѿѿстаѣнть еѣмъ прѣхъ то чнаіа, ѿто чнаіе ѿстаѣнть сѣме •
 ѿкнѣсте хлѣбъ сѣомъ възсытость • ѿнеѣмѣтсе сѣтворѣдѣстїю
 ѿзѣмлю еѣше • ѿдамъ мнѣ възвѣмлю еѣшѣ, ѿерѣнъ не про
 ѿдетъ скрозѣ зѣмлю еѣшѣ • ѿпожнѣте врагы еѣше, ѿпадоу
 тѣ врагы еѣшѣ прѣѣмн • ѿпожнѣтъ пѣтн ѿзѣмъ, ꙗ • ѿсто
 еѣсь, пожнѣтъ тѣмъ • ѿпрїзрѣо нѣбѣ ѿблгословѣю еѣ, ѿвзѣ
 рѣшѣмъ ѿѣмножѣ еѣ • ѿположѣмъ завѣтъ моѿхъ съѣмн • ѿ
 сѣкнѣстѣ вѣтхъ, ѿвѣтхъ еѣтхъхъ • ѿвѣтхъ ѿлѣнѣнѣмъхъ
 ѿлѣ оучнѣте • ѿнѣстоужнѣтъ дѣша моѿхъ еѣшѣ, ѿпохѣждѣмъ
 еѣшѣ • ѿвоудѣ еѣмъ еѣ, ѿвоудѣтѣмн еѣмъ люде • аще ѿнѣжѣ не
 послоужѣтѣ мѣне, нѣ сѣтворѣте повѣдѣнн моѿхъ сѣнхъ •
 нѣ покѣрнѣтсе ѿмъ, ѿсѣудѣмъ моѿхъ възмѣдоуѣтъ дѣша еѣ
 шѣ • ꙗкоже еѣмъ не творѣтн еѣсѣхъ ѿзаповѣдѣн моѿхъ • ѿзѣ
 сѣтворѣмъ сѣнѣ еѣмъ • ѿнѣвѣдоу нѣмъ соудѣтѣ, ѿсѣѣтѣ вѣтѣ
 щѣ сѣ мѣна еѣшѣ • ѿнѣзѣдѣтъ троудѣ еѣше прѣтѣнѣнн еѣ
 шѣ • ѿѿвѣрѣшѣмъ лѣце моѿхъ ѿѣшѣ, ѿпадетѣ прѣ врагы еѣшѣ
 мн • ѿпожнѣтѣ еѣнѣнѣнѣшѣ еѣ • ѿпожнѣтѣ еѣнѣнѣнѣшѣ гѣне
 шѣ еѣ • ѿсѣкроушѣмъ доѣждѣнѣтѣ гѣннѣ еѣшѣ • ѿположѣмъ
 нѣбо еѣмъ ꙗко жѣлѣзѣнѣ, ѿзѣмлю ꙗко мѣдѣноу • ѿвоудѣтъ
 възтѣше крѣпѣсть еѣшѣ • ѿзѣмлю еѣшѣ не дасть сѣме сѣомъ,
 ѿдрѣва еѣнаіа не дасть плѣда сѣоѣго • ѿпослѣмъ нѣбѣмъ еѣрѣн
 дѣнѣмъ зѣмлю еѣмъ, ѿпожнѣтъ сѣотѣ еѣше • ѿѣмѣмъ нѣмъ сѣзѣ

Sbornic tipărit de Coresi în anul 1580.

ТѢ ВЪЖЕНАХЪ . И ПЛОДЪ ЧРѢ
КА ТВОЕГО ПРОСЛАВИХЪ :

РОЖДЕНО . И . прѣсвѣтѣ
ЕЩЕ . НАМІА . НЕ
УМРЕ . ПЛОДЪ ВЪЗВѢХЪ . ПО
МЪ СЪРДЦА , А . ПО НѢНІИ
СЮ АННІА ДНЬ ЦВѢТЬ , СЛАДЪ БГО
ДА ННЬ . БІА ПРОЗЕВЕ , СІЕ СІЕ
УАКО . ИЗНІКЕЖЕ КСЪ БУЖЕНТЕЛ
РОЖДЕ НАЧЕ ОУМА . АДАКОВОУ

FAMILIA RADU TEMPEA ÎN CULTURA NAȚIONALĂ

DORINA NEGULICI

Începînd din secolul al XVIII-lea, cultura românească din Transilvania se îmbogățește și se diversifică ca urmare a apariției conștiinței naționale generată la cărturarii epocii de împrejurările istorice contemporane lor, de situația deosebită a Transilvaniei, unde populația românească în dorința continuă de păstrare a legăturilor economice, politice, culturale cu celelalte regiuni românești, a recurs la scrierea istoriei bisericii, singura lor instituție proprie și factor de unitate spirituală.

Un important rol în această direcție l-a avut apariția scrisului românesc cu caractere latine, ce începe a fi larg uzitat de centrul cultural reprezentat de școala românească și de biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului¹.

În acest climat cultural, s-au format de timpuriu numeroase generații de cărturari, care prin activitatea lor multilaterală închinată ideii de cultură unică pentru toți românii, depășesc cadrul local, înscriindu-se prin operele lor pe coordonatele culturii naționale. Dintre acestea, familia Tempea din Șcheii Brașovului, pe parcursul unui veac și jumătate (secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea), enumără din tată în fiu șase generații de dascăli, cărturari, purtînd toți prenumele de Radu, din care cauză istoriografia îi menționează numeral: Radu Tempea I, II, III, IV, V, VI.

Dacă despre Radu Tempea I, III și IV nu deținem pînă în prezent informații concludente, în schimb despre ceilalți avem date suficiente pentru a le putea contura activitatea și a le stabili locul în istoriografia și literatura epocii.

Radu Tempea II (1691—1742) cel mai de seamă reprezentant al istoriografiei românești din Transilvania din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, este continuatorul cronicii popii Vasile din anul 1633, care a fost scrisă la scurt timp după istoria lui Mihai Viteazul și înainte de Grigore Ureche. Cronica intitulată „Istoria bisericii a Șcheilor Brașovului”² reprezintă mai mult o înșiruire de scurte însemnări, uneori făcute în mod stereotip pe ani³. Față de aceasta, cronica lui Tempea dovedește reale progrese ale narării și relatării evenimentelor, căci pentru Tempea II, a scrie

¹ Valeria Căliman, *Scrisul românesc cu caractere latine în Brașov și Țara Birsei în secolul al XVIII-lea, în Limbă și literatură*, 15, 1967, p. 151—163.

² Manuscrisul nu s-a păstrat, dar cuprinsul i se cunoaște din două traduceri germane păstrate în arhiva Bisericii Negre din Brașov.

³ Octavian Schiau, Livia Bot, *Radu Tempea. Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*, București, 1969, p. 186—198.

înseamnă să-ți pleci urechea la evenimentele contemporane și să le tăl-măcești sensul⁴.

Intemeindu-și narațiunea pe documente și în parte pe tradiția orală, cronica lui Radu Tempea II ne oferă un bogat material informativ, de autentică valoare care constituie mai ales pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea, un prețios izvor al istoriei românilor brașoveni și a Brașovului în genere.

Lucrarea intitulată *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*⁵, relatează evenimentele începând cu anul 1484, lucru pe care autorul l-a realizat, prelucrând cronica popii Vasile cu foarte mici modificări. Așadar, relatarea evenimentelor începe cu expediția lui Petru Rareș, trecerea prin Brașov a lui Mihai Viteazul, cu activitatea culturală din vremea lui Coresi și ajutoarele acordate așezării românești din Șchei, de către domnii români.

Începuturile bisericii Sf. Nicolae și evenimentele legate de trecutul ei, pentru o perioadă de peste 250 de ani, constituie un capitol deosebit de relevant, aducând în lumină legăturile Brașovului cu țările române, legături în care cartierul românesc al Șcheilor își are importanța sa ca centru bogat, protejat de Țara Românească și Moldova, ca o comunicare interesată în legăturile comerciale, diplomatice și religioase dintre cele trei țări românești⁶. Este semnalat ajutorul dat de Vlad Călugărul și Neagoe Basarab, ca sprijinitori ai ridicării bisericii din piatră la 1495 și respectiv a desăvârșirii acestei lucrări⁷. Pentru anii 1583—1591, se subliniază ajutorul dat românilor din Șcheii Brașovului de domnii Moldovei, Petru Cercel și Aron Vodă. Primul „au ridicat tinda bisericii de piatră cu voia sfatului; și au înfrumusețat oltariul și beserica cea veche cu toate chipurile sfinților și cu podoabe, în anul 1583 (7092)”⁸. iar „de ce n-au isprăvit Petru Vodă au isprăvit și au zugrăvit și au mai înălțat și turnul în anul 1595 (7103)”⁹.

Insemnările cronicii, privind secolul al XVII-lea trec în revistă o serie de preoți învățați, folosiți de sfatul cetății în relațiile cu Țara Românească și Moldova. Singura însemnare deosebită privind evenimentele istorice din această perioadă este cea referitoare la Mihai Viteazul. Cronicarul însă fără a înțelege în profunzime acțiunea acestuia, notează sumar: „... s-au sculat Mihai Vodă din Țara Muntenească de au trecut muntele și au aprins satele. Atunci a mers domnul Teveriș, județul din Brașov, cu proto-popul Miha și au făcut pace și legătură cu Mihai Vodă să nu strice ținutul”¹⁰.

În continuare, cronica ne dă date importante privind epidemia de ciumă și foametea abătute asupra orașului la 1718, o adevărată calamitate

⁴ I. Perivan, *Radu Tempea în Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 676—677.

⁵ Manuscris: în *Arhiva Muzeului primei școli românești din Șcheti Brașovului*.

⁶ P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 150—185; *idem*, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 84.

⁷ Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I (1292—1742), Brașov, 1943, p. 53—54.

⁸ Octavian Schiau, *Liviat Bot*, op. cit., p. 59.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 59—60.

pentru populație, căci după câte ne relatează Radu Tempea, ar fi secerat 16 000 de vieți în întreg orașul.

Cronica aduce în lumină și activitatea tipografică brașoveană, despre care timp de peste două secole — adică de la ultima tipăritură a lui Coresi, *Evangelhia cu învățătură* sau *Cazania a II-a* din 1581 și pînă în anul 1805, cînd încep să apară cărțile editate într-un tiraj mai mare de frații Constantin și Ioan Boghici — în afară de un calendar tipărit de Petcu Șoanul în anul 1731, nu se mai amintește nimic¹¹. Iată ce ne spune în această privință cronicarul brașovean contemporan cu Petcu Șoanul: „la 1731 au început a face tipografie Petcu Șoanul dascălul, lucru care el nu văzuse nicăiri și au tipărit niște calendare în care au pus niște lucruri a zodiilor, cine cînd să va naște, cum va fi . . . că acele gicituri besereca pravoslavnică nu le primește”¹². Cronica precizează că Șoanul a tipărit acest calendar după un „izvod” al popii Statie Grid, ceea ce demonstrează că preoții dețineau astfel de manuscrise cu „gicituri”, respinse de biserică¹³.

La anul 1733, este relatată vizita făcută de episcopul Inocenție Micu la Brașov, cu date ce scot în relief lupta românilor transilvăneni cu politica habsburgică de „unire”.

Lucrarea se încheie cu reproducerea unor porunci trimise de protopopul Radu Tempea, în vederea înlăturării neajunsurilor ce persistau în special în bisericile de la sate. Aceste porunci sînt urmate de însemnări care ni-l prezintă în 1741 și pe fiul cronicarului, dascălul Radu, ajuns diacon și de ultima însemnare a cronicii din 22 martie 1742.

Ceea ce conferă acestei cronici o importanță deosebită, este faptul că ea ne relatează evenimentele sociale și politice legate de lupta românilor din Șchei pentru libertate, împotriva patriciatului din cetate.

Este unica mărturie contemporană în limba română, despre luptele românilor transilvăneni împotriva politicii dusă de stăpînirea habsburgică în general și în special împotriva conducătorilor cetății Brașovului.

În fruntea acestei lupte, s-a situat cum reiese și din cartea neagră a sașilor de la 1735, în care erau consemnați toți dușmanii lor, Radu Tempea II alături de alți cărturari ca Petcu, Duma, juratul Hirs etc. Că Tempea a luptat pentru păstrarea tradiției românești și pentru independență față de patriciatul cetății, este cert, căci altfel nu ar fi suferit 82 zile de arest în tinda Sfatului, timp în care Tempea rămîne același apărător al intereselor românilor șcheieni, care doreau o conducere spirituală capabilă să le apere drepturile în fața autorităților desemnate prin Unio Trium Nationum. La apostrofările ce li se fac, ca de exemplu: „Se cade să fiți ascultători de noi că ședeți pe moșia noastră, să nu fiți rebelie”¹⁴, cărturarul răspunde: „Da locul caselor și grădinilor noastre cînd au venit moșii, strămoșii aici, oare vînduta-ți au dăruita-ți?”¹⁵. Nu ia în considerare nici plîngerile în scris ce se vor face împotriva lui și după răspunsurile categorice pe care le dă, lovește și cu toiagul în podea în fața întregului sfat¹⁶.

¹¹ Emil Micu, *O veche tiparniță românească din Brașov*, în „Drum nou”, nr 7973, 27 august, 1970.

¹² Octavian Schiau, Livia Bot, *op. cit.*, p. 132.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 162.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

Despre această perioadă cronica nu amintește nimic, dar Thomas Tarter în *Collectanea zu einer Particulär Historie von Cronstadt*¹⁷, dă un pasaj deosebit de semnificativ în acest sens: „în sfârșit, în 1738 județul Herbert îl pune la arest — este vorba de Radu Tempea II — pentru că n-a voit să recunoască pe preotul pus de el, ba l-a și alungat și ar fi declarat că județul Brașovului nu le poate porunci nimic. Astfel Valahii, care timp de aproape un an fuseseră liniștiți s-au alarmat din nou și au făcut apel la Curte. Dar deoarece toate trei națiunile făcură „communem causam“ și văzură că valahii din celelalte localități din Ardeal, urmează pilda celor din Brașov și și-ar aroga pretutindeni drepturi speciale, ele arătară Curții intrigile păgubitoare ale Valahilor. Ca să pună capăt acestei neînțelegeri, guvernul trimise un deputat, dar Valahii tot nu fură aduși la *raison* și apelară din nou la Curte, unde aveau un agent al lor. Dacă Județul Herbert ar fi avut puterea în mână, ar fi trimis pe toți județii români, pe primari și pe toate căpeteniile complotului la Minăstirea Gaiului, adică la spînzurătoare și i-ar fi ridicat destul de sus, căci doreau să fie sus, deasupra...“¹⁸.

Deși cronica lui Radu Tempea II marchează o etapă relevantă pe drumul construirii unei istoriografii românești transilvănene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ea nu se ridică la valoarea literară a marilor cronici moldovene sau muntene. Ne frapează însă aici caracterul militant, precum și tendința de a neglija forma literară, în favoarea acumulării datelor și reproducerii documentelor.

În ceea ce privește limba folosită de cronicar în relatarea evenimentelor, reține atenția mai întâi aspectul specific limbii vechi populare, expresiile ce conțin cuvinte cu sens arhaic, sau cuvinte vechi cu sensuri neobișnuite astăzi, ce se pot traduce doar morfologic sau printr-o perifrază. Aspectul viu, popular al limbii se observă atât în construcția gramaticală cât și în rostire, dar mai ales în domeniul lexicului: *airi*, *corea*, *arești*, *bitcîn*, *deliu*, *fățarie*, *a felelui*, *harest*, *henteu*, *de iznoavă*, *inștanție*, *jirtvă*, etc.¹⁹.

Numărul mare al elementelor limbii vorbite, aduce și forme ale pronunției regionale: *chezaș*, *chiemat-au*, *ceind*, *deșchiș*, *înfrumușetat*, *a hi*, *pușcile*, *patriarș*, *vechie*, *să vază*, *a vorovi* etc.²⁰.

Neologismele ca număr nu sînt prea multe, iar folosirea lor se datorește în parte influenței limbii latine, limba oficială a vremii în Transilvania, în parte limbii grecești din cărțile bisericești. Majoritatea acestor neologisme sînt uzitate de cronicar într-o formă deosebită de cea de acum, unele și cu sens diferit: *catedră*, *comision* (comisie), *conferenție*, *a conforului* (confirma), *confuzie* (ceartă), *a despotului* (a disputa), *gubernium*, *gubernat* (guvernator), *orație*, *perjecuție* (persecuție), *proteștelui* (protesta) etc.²¹.

Cronica conține și unele cuvinte din limba slavonă, prezente de altfel în limba literară a epocii, uzitarea lor fiind o problemă de tradiție și în

¹⁷ Manuscris de la 1741, păstrat în Arhiva Bisericii Negre din Brașov.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Octavian Schiau, Livia Bot, *op. cit.*, p. 45—47.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

același timp conferă expunerii un caracter puțin pretențios: *ot, sin, i pa-lenu* (întreg), *i proci, zet* (ginere), *ego* (lui) etc.²².

Termenii bisericești de origine slavonă folosiți de cronicar, provin din mediul în care a fost scrisă „Istoria”. Concludente sint: *acatist, agnet, blagocestiv, canon, cazanie, podgratie, pravilă* etc.²³.

Un aspect esențial al cronicii, îl formează existența unor arhaisme și mai cu seamă, numărul mare al cuvintelor cu sens arhaic și popular: *acmu, a det, aspri, așezămînt, bani, baște, cercare, a percepe, vatră, a vi cleni, volnicie, zapus, zavistie* etc. Caracterul popular și arhaic al limbii rezidă și într-o serie de aspecte ale morfologiei și sintaxei²⁴.

Toate aceste caracteristici ale limbii, constituie un argument al valorii cronicii, ca autentic document de limbă română.

Manuscrisul conține pe ultima pagină citeva însemnări făcute de altă mină. în mod normal de cineva care a trăit în preajma autorului. Ultimele două însemnări făcute după moartea lui s-a presupus că aparțin lui Radu Duma diacul, care după unele păreri ar fi continuat această cronică, dar al cărui text s-a pierdut. În parte doar, textul se păstrează înglobat în Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei²⁵.

După opinia lui Nicolae Iorga, cronica ar fi fost continuată de fiul autorului Radu Tempea III²⁶.

Analizînd atitudinea de istoriograf a lui Radu Tempea II, profesorul Ioan Lupaș, îl caracterizează în felul următor: „El a dus povestirea proto-popului Vasile mai departe, pînă în zilele sale, întemeindu-și expunerea narativă nu numai pe tradiția orală sau scrisă ci și pe documente istorice, păstrate în arhiva bisericii Sf. Nicolae din Brașov. Astfel, cronica sa formează un fel de tranziție de la istoriografia simplă, narativă, cronicărească la cea pragmatică, documentată”²⁷.

Concomitent cu întocmirea cronicii, cărturarul brașovean, s-a preocupat și de copierea unor cărți cu caracter ecleziastic. Cea mai importantă dintre acestea, este *Tîlcul evangheliilor*, manuscris de peste 500 de pagini legat în piele²⁸. La transcrierea acesteia, a colaborat și Nicolae Ierei din București. Cartea începe cu Predoslovie către cititori, întocmită de Radu Tempea, din textul căreia reiese încă o dată interesul cărturarului pentru ridicarea culturală a neamului românesc: „Acestea toate de vreme ce spre folosul tău s-au făcut, o iubitorule de osteneală cititor, cu deadinsul cerce-tîndu-le, cu multă lumină de învățătură te vei lumina și cu mari daruri duhovnicești, te vei îmbogăți, de vei citi cu înțelegere cele scrise în cartea aceasta”²⁹.

Eleganța scrisului acestui manuscris, ca și a *Istoriei*, reliefează și calitățile sale de caligraf, aplicația deosebită pe care a avut-o în copierea manuscriselor. Tot pe această linie se înscrie și manuscrisul *Învățăturii*

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 190.

²⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III, partea a V-a, București, 1933, p. 295.

²⁷ *Cronici și istorici români din Transilvania*, vol. I, Craiova, 1933, p. 23 și 24.

²⁸ Manuscris în *Arhiva Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului*.

²⁹ *Ibidem*.

același timp conferă expunerii un caracter puțin pretențios: *ot, sin, i pa-lenu* (întreg), *i proci, zet* (ginere), *ego* (lui) etc.²².

Termenii bisericești de origine slavonă folosiți de cronicar, provin din mediul în care a fost scrisă „Istoria”. Concludente sint: *acatist, agnet, blagocestiv, canon, cazanie, podgratie, pravilă* etc.²³.

Un aspect esențial al cronicii, îl formează existența unor arhaisme și mai cu seamă, numărul mare al cuvintelor cu sens arhaic și popular: *acmu, a det, aspri, așezămînt, bani, baște, cercare, a percepe, vatră, a vi cleni, volnicie, zapus, zavistie* etc. Caracterul popular și arhaic al limbii rezidă și într-o serie de aspecte ale morfologiei și sintaxei²⁴.

Toate aceste caracteristici ale limbii, constituie un argument al valorii cronicii, ca autentic document de limbă română.

Manuscrisul conține pe ultima pagină citeva însemnări făcute de altă mină. în mod normal de cineva care a trăit în preajma autorului. Ultimele două însemnări făcute după moartea lui s-a presupus că aparțin lui Radu Duma diacul, care după unele păreri ar fi continuat această cronică, dar al cărui text s-a pierdut. În parte doar, textul se păstrează înglobat în Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei²⁵.

După opinia lui Nicolae Iorga, cronica ar fi fost continuată de fiul autorului Radu Tempea III²⁶.

Analizînd atitudinea de istoriograf a lui Radu Tempea II, profesorul Ioan Lupaș, îl caracterizează în felul următor: „El a dus povestirea proto-popului Vasile mai departe, pînă în zilele sale, întemeindu-și expunerea narativă nu numai pe tradiția orală sau scrisă ci și pe documente istorice, păstrate în arhiva bisericii Sf. Nicolae din Brașov. Astfel, cronica sa formează un fel de tranziție de la istoriografia simplă, narativă, cronicărească la cea pragmatică, documentată”²⁷.

Concomitent cu întocmirea cronicii, cărturarul brașovean, s-a preocupat și de copierea unor cărți cu caracter ecleziastic. Cea mai importantă dintre acestea, este *Tîlcul evangheliilor*, manuscris de peste 500 de pagini legat în piele²⁸. La transcrierea acesteia, a colaborat și Nicolae Ierei din București. Cartea începe cu Predoslovie către cititori, întocmită de Radu Tempea, din textul căreia reiese încă o dată interesul cărturarului pentru ridicarea culturală a neamului românesc: „Acestea toate de vreme ce spre folosul tău s-au făcut, o iubitorule de osteneală cititor, cu deadinsul cerce-tîndu-le, cu multă lumină de învățătură te vei lumina și cu mari daruri duhovnicești, te vei îmbogăți, de vei citi cu înțelegere cele scrise în cartea aceasta”²⁹.

Eleganța scrisului acestui manuscris, ca și a *Istoriei*, reliefează și calitățile sale de caligraf, aplicația deosebită pe care a avut-o în copierea manuscriselor. Tot pe această linie se înscrie și manuscrisul *Învățăturii*

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 190.

²⁶ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III, partea a V-a, București, 1933, p. 295.

²⁷ *Cronici și istorici români din Transilvania*, vol. I, Craiova, 1933, p. 23 și 24.

²⁸ Manuscris în *Arhiva Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului*.

²⁹ *Ibidem*.

La numai un an după numirea în funcția de director (1797), apare în tipografia lui Petru Bart din Sibiu, *Gramatica românească*, alcătuită de Radu Tempea, directorul școalelor neunite naționalicești din (sic!) marele prințipat al Ardealului. Cu slobozenia celor mai mari³⁶. Cartea are 218 pagini numerotate și două nenumerate, care conțin „Îndreptarea greșălelor Tiparului”³⁷. Pe ultima pagină, se află imprimat: „Cu cheltuiala cinst(itului), Radu Verzea, paroh Satului Lung din Săcelea”, un modest preot din Săcele, care din economiile lui ține să publice o gramatică românească³⁸.

Prefața lucrării, cu un mic compendiu, enumeră principalele cărți românești apărute între anii 1580—1790.

În elaborarea gramaticii sale, ca de altfel toți autorii de gramatici, începînd cu anul 1757, data apariției gramaticii lui Eustatievici și pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a lovit de marea greutate a găsirii terminologiei corespunzătoare în limba noastră.

Pentru rezolvarea acestei probleme, Ienăchiță Văcărescu, introduce terminologia italiană. Dar majoritatea termenilor întrebuiți de el sînt împrumutați din slavonă. Tempea V, fiind așa cum arată N. Iorga „primul filolog român care a cunoscut gramatica lui Văcărescu...”³⁹, folosește o terminologie asemănătoare celei a lui Văcărescu, traducînd terminologia latină în forme variate: sunetele le împarte în glasnice (vocale) și neglasnice (consoane); urmează apoi duoglasnicele (diftongii) care sînt de două feluri: duoglasnice ascunse (diftongii închiși: ea, iu, ia) și duoglasnice arătate (diftongii deschiși). Substantivele le numește starnice, iar adjectivele neutarnice. Substantivele și adjectivele au două numere: singuratec (singular) și multoratec (plural). Declinările le numește aplecări, pentru conjugări, folosind termenul de înduplecări. Pentru articulat și nearticulat folosește termenii de încheiat și neîncheiat, pentru timpul indicativ, chipul arătării, pentru imperativ, chipul poruncirii, pentru optativ, chipul pof-tirii, timpul de acum pentru prezent, timpul cel ce a fost pentru perfect, femeiesc și bărbătesc pentru feminin și masculin, iar gradele de comparație le numește temeielnice, alăturător, covirșitor etc.⁴⁰.

Prin felul în care pune problema corectării limbii curente, contemporane lui, după cea latină, această gramatică se înscrie în șirul gramaticilor latinizante. Totuși, Tempea V nu înclină spre exagerare, căci „de ar aduce cineva limba la curățenie, ar fi tocmai latinească și italienească și cel ce ar învăța latinește așa limpede care nu este Român, cărțile bisericești nu le-ar putea înțelege, nici vorba obștească de acum obicinuită”⁴¹.

Nicolae Iorga, vorbind despre Radu Tempea V, arată că „el este un aderent al ideilor nouă”, iar despre gramatica sa: „E întîia oară cînd într-o carte pentru oricine, într-o carte tipărită cu chirilice, într-o carte de școală, limba românească e corectată în sens latin. Aceasta e și principala originalitate a gramaticii, altfel puțin originală, a directorului neunit Radu Tempea. Cît drum făcuseră brașovenii spre noua interpretare a spiritului.

³⁶ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, p. 88.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 295.

⁴⁰ D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 15.

⁴¹ Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 86.

de la gramatica dascălului Eustatievici, pînă la gramatica dascălului Tempea!⁴²

Sfîrșitul veacului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, aduce printre alți cărturari de seamă ai Brașovului pe ultimul descendent cărturar al familiei Tempea și anume pe Radu Tempea VI (1796—1850), mai bogat în scrieri decît tațal și strămoșii săi. Dar cea mai mare parte a scrierilor sale le efectuează nu la Brașov, de unde a fost silit să plece în 1836 din cauza deselor neînțelegeri cu conducerea bisericii ortodoxe, ci la episcopia Rîmnicului. La această episcopie s-a remarcat ca bun profesor și conducător de școală. El este cel care a luat inițiativa constituirii seminarului episcopiei Rîmnicului, contribuind prin aceasta la dezvoltarea școlii noastre naționale.

Publicarea scrierilor sale o începe încă din perioada de la Brașov. Prima lucrare intitulată *Cuvînt la sfințirea steagurilor a Țării Românești*⁴³, apare în 1834. În ce împrejurări a ajuns să țină cuvîntarea aceasta la București, nu știm, dar ea impresionează prin dragostea de neam și țară, prin ideile progresiste pe care le cuprinde. Arătînd că se împlinesc 1729 de ani de cînd Traian a descălecat pe aceste meleaguri, de cînd „nu-mai o plesnitură a biciului său cînd îl auzea trăsînd, se cutremurau toate popoarele cele străine și se închinau ție”⁴⁴, se întreabă îndurerat cum același popor a putut să ajungă „pînă la această ticăloasă smerenie?”⁴⁵. Conștient de faptul că separarea politică a celor trei țări românești a dus la scăderea puterii poporului său în fața cuceritorilor, răspunde la întrebarea ce și-o pusese: „Au n-ai citit istoriile universale, și n-ai văzut că din neunirea patrioților s-au dărăpănat neamurile cele mai mari și împărășiile cele mai vestite?”⁴⁶ Sperața în vremuri mai bune pentru poporul său nu-l părăsește însă, căci „s-a întors epoha vremii, ca să vă învredniciți să aveți și voi steagurile voastre cu peceția țării și a patriei voastre...”⁴⁷. Toate ideile îndrăznețe expuse în discurs, sînt cu siguranță urmarea evenimentelor pe care le-a trăit.

A doua lucrare, apărută în 1835 în tipografia lui Johannes Gött din Brașov, se intitulează *Oglînda statului bisericesc și politicesc sau Învățătura năravurilor bune și a vieții creștinești*⁴⁸. Aceasta este o lucrare cu caracter moral-religios de mai mică importanță.

Discursul ținut cu ocazia inaugurării seminarului de la Rîmnic, l-a publicat în 1838 la Sibiu, Gheorghe Clozius, sub titlul *Cuvînt care s-au făcut la sfințirea Seminarului Sfintei episcopii Rîmnicului la 9 nov. 1837, alcătuit și cuvîntat de D. Prof. Radu Tempea, directorul și profesor de teologie al numitului seminar*⁴⁹.

Tot acolo și în același an, a publicat și *Învățătura creștinească, cu cheltuiala sfintei episcopii Rîmnicului*⁵⁰. Aceasta este un mic catehism ce se învăța în școlile de grămătică.

⁴² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 295.

⁴³ Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 86—87.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ C. N. Mateescu, *Scurt istoric al Seminarului*, în *Anuarul seminarului Sf. Nicolae din Rîmnicu-Vîlcea pe a. șc. 1924—1925*, p. 82.

C. N. Mateescu, mai amintește în studiul citat și *Cuvînt ținut la examenul public al seminarului la 30 iunie 1845*, rămas în manuscris, precum și *Povățuire către teologia morală sau cea îndreptătoare de viață și de năravuri*, lucrare conținând 56 de paragrafe.

Toate aceste scrieri aparținînd perioadei petrecute la Rîmnic, au caracter didactic, pedagogic și religios. Firește că-și au importanța lor pentru dezvoltarea limbii literare, dar din punct de vedere istoric ele rămîn în umbră.

Cel care l-a cunoscut îndeaproape pe cărturarul brașovean, C. N. Mateescu, ne dă date importante privind activitatea acestuia ca director, profesor și autor de cărți. El îi atribuie lui Radu Tempea VI și *Geografia în trei părți* și *Geografia României*. Dar pe acestea nu le mai găsim amintite și de alte documente, deci nu putem avea certitudinea că-i aparțin.

Cu Radu Tempea VI, ia sfîrșit șirul cărturarilor dați de această familie. Contribuția lor la dezvoltarea istoriografiei și a limbii strămoșești, adaugă o pagină pretioasă culturii noastre naționale și subliniază încă o dată prezența Brașovului în vasta operă de ridicare și luminare a poporului.

DIE ROLLE DER FAMILIE RADU TEMPEA IN DER RUMÄNISCHEN NATIONALEN KULTUR

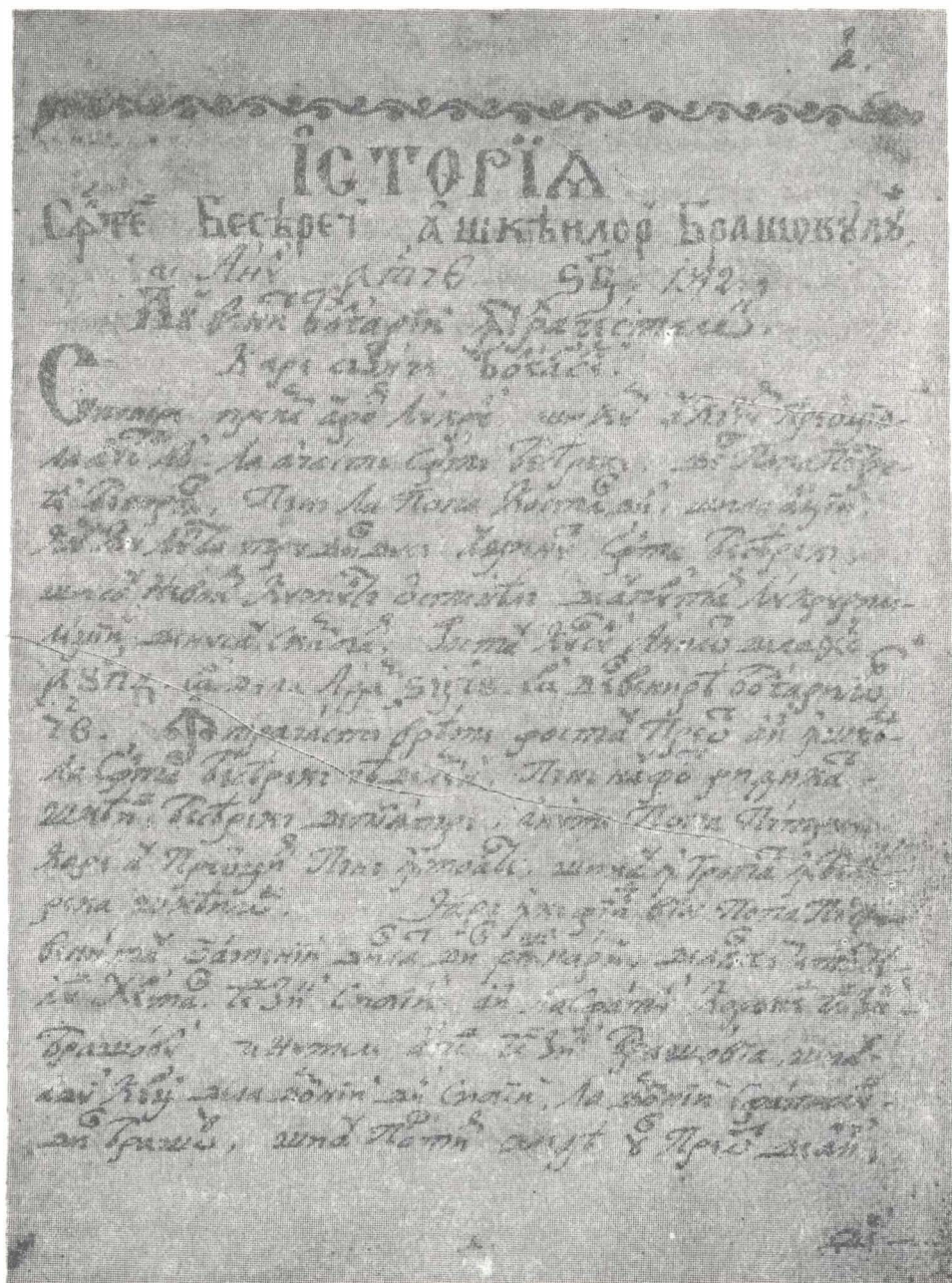
(ZUSAMMENFASSUNG)

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit einem bisher noch wenig bekannten Kapitel aus der Kulturgeschichte Kronstadts und zwar mit dem Beitrag, den die Vertreter der Familie Tempea aus der Oberen Vorstadt (Șchei) im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zur Entwicklung der rumänischen Historiographie geleistet haben.

Radu Tempea II. (1691—1742), stellte die zweite rumänische Grammatik aus Siebenbürgen zusammen, eine latinisierte Grammatik, die in der Geschichte unserer Linguistik als eine bemerkenswerte Arbeit jener Zeit verzeichnet bleibt.

Der letzte Nachkomme der Familie, Radu Tempea VI. (1796—1850) hinterliess uns eine Reihe von Schriften mit pädagogischem, didaktischem, moral-religiösem und lingvistischem Inhalt, von denen einige tief durchdrungen sind von seiner Liebe zu Volk und Vaterland und fortschrittliche Gedanken enthalten.

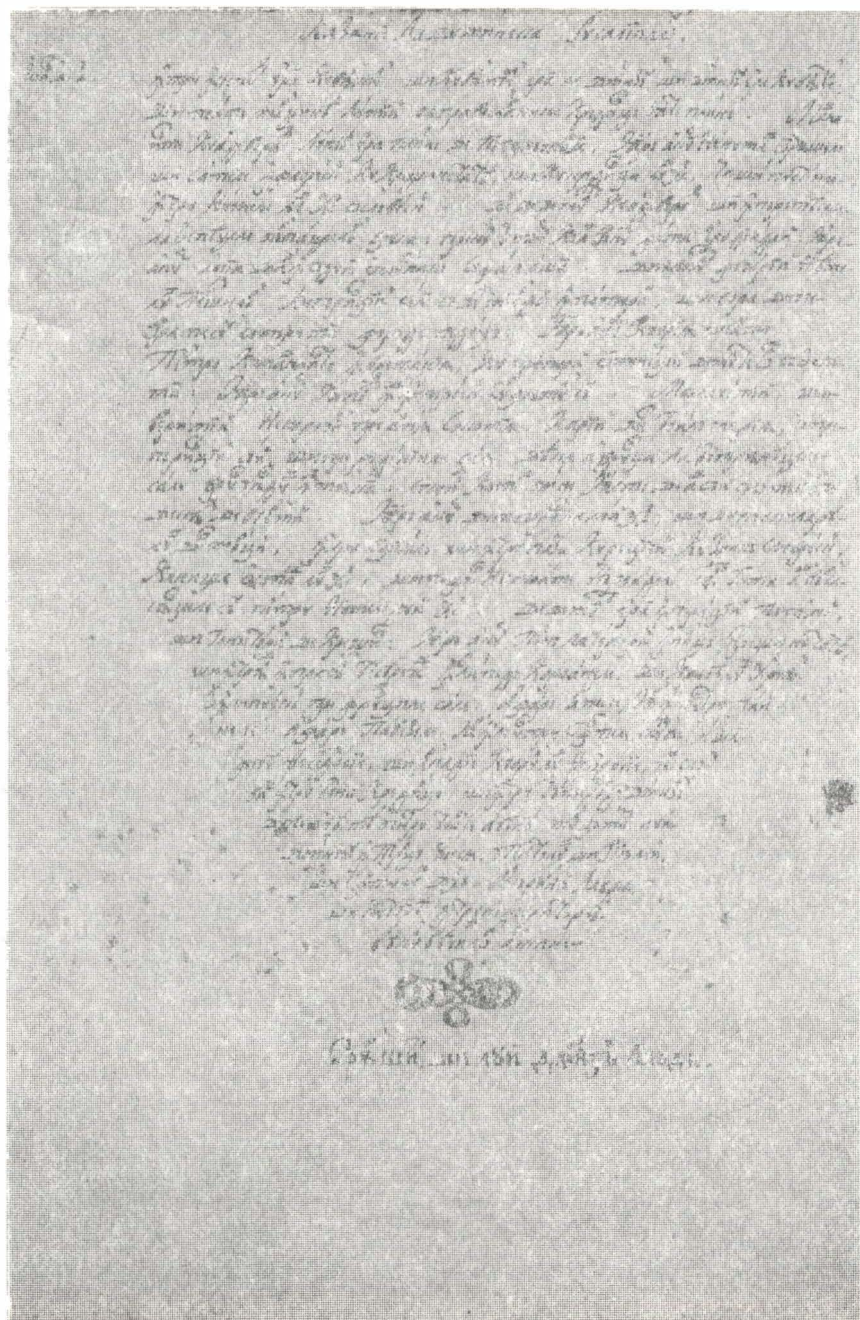
Somit haben diese Kronstädter Gelehrten einen wertvollen Beitrag zur Entwicklung der rumänischen nationalen Kultur geleistet.

Prima pagină din Istoria sfintei Biserici a Sfântului Nicolae din Scheii Braşovului.

[illegible]

Insemnarea în care se vorbește de activitatea tipografică a lui Petcu Șoanul.

Ultima pagină din Tîlcul evangheliilor.

ACADEMIA ROMÂNĂ ȘI PREMISELE EI ÎN CONȘTIINȚA PROFESORILOR DE LA BRAȘOV (1821—1918)

GRIGORE ȚOPAN

Adevărata idee a unei Academii permanente, cu organizarea și menținerea pe care ea le are astăzi, sublinia la timpul său Nicolae Iorga, o aflăm într-o cârticică a unui dascăl de limbi străine din Moldova¹.

Tipăritura la care se referă savantul român apăruse la Iași în anul 1841 și ea exprima cerința înființării unei adunări „pan-românești” temporare, a unei Academii alcătuite din învățați munteni și moldoveni, care ar fi lucrat fiecare separat în capitalele lor și care la datele stabilite «ar avea conferințe la Focșani, unde ar hotări o gramatică fixă pentru amindouă națiile (sic), precum și un dicționar»².

Asemenea formulări sugerează mai vechile inițiative de întrunire a cărturarilor români — medici, filozofi, istorici și «alți mai mulți învățați la număr» — presupuși să compună de pildă *Societatea filozofească* de la Sibiu (1795), ele reprezentând tot atâtea momente și tendințe de constituire a unor asociații cu caracter academic și cu scopul cultivării limbii naționale, — idee înscrisă pe primul loc în ideologia iluministă a burgheziei în ascensiune. Tendințe și momente ce se manifestă prin urmare încă în perioada premergătoare *Societății literare* de la Brașov și București (1822—1827)³, dar ele se manifestă mai cu seamă după aceea. În acest curent general se plasează deci și ideea adunării învățaților munteni și moldoveni, a conferinței lor periodice de la Focșani, de lângă Milcov.

Ideea societății academice române prinsese rădăcini și ea începuse să se manifeste cu deosebire prin intermediul așa-ziselor înștiințări, al corespondenței directe a intelectualilor români dintr-o provincie sau alta. Citatei tipărituri de la Iași îi urmează îndată după revoluția de la 1848 corespondența pe aceeași temă dintre studentul Dimitrie A. Sturdza și Iacob Mureșianu, noul director al foilor de la Brașov, după retragerea lui G. Barițiu de la conducerea acestor publicații. Se primea acum la redacția cunoscuta *Înștiințare literară* care urma să fie difuzată de asemenea în Moldova, la Iași, dar și în Bucovina și Transilvania.

¹ N. Iorga, *Cea dintâi idee a Academiei Române*, în „Neamul românesc literar”, I. nr. 4, 1 aprilie 1909, p. 29.

² Emile Kohly de Guggsberg, *Le Phile-dace, aperçu sur l'éducation chez les roumains, suivi de quelques remarques relatives à la prospérité des Principautés*, Iași, 1841, apud N. Iorga, loc. cit.

³ Cf. articolul *Cu privire la evoluția inițiativelor de constituire a societăților culturale (1790—1830)*, în *Cumidava*, VIII, 1974—1975, p. 243—247.

Dată la „Monahiu“, adică la München în 26/14 nov. 1850, scrisoarea prin care I. Mureșianu era rugat „în numele națiunei“ să publice înștiințarea „ocultînd numele“ autorului, e semnată de Dimitrie A. Sturdza de Miclăușeni, iar concluzia, pentru cine confruntă textul înștiințării literare tipărite în *Foaie pentru minte, inimă și literatură* din 4 ianuarie 1851, cu raportul și regulamentul prezentate de V. A. Ureche consiliului de miniștri la data înființării Societății Literare Române (1866) este, în adevăr, aceea că izvorul și premisele istorice ale înaltului for de cultură națională, cum avea să constate ulterior profesorul brașovean Axente Banciu, se regăsesc „și în înștiințarea literară a lui Dimitrie A. Sturdza, secretarul general de mai tirziu — multă vreme sufletul Academiei Române“⁴. Filiația actelor de naștere a Societății Literare Române pare deci certă, iar confruntarea documentelor provenite din cele două momente istorice, concludentă.

„Cultivarea limbii e reclamată imperios, domnilor miniștri“, se va adresa V. A. Ureche consiliului de miniștri în martie 1866. Drept urmare, în regulamentul promulgat prin decretul de înființare a instituției la 1 aprilie același an se prevede, înainte de toate, misiunea specială a Societății Literare din acel moment, aceea de a determina ortografia limbii române, de a-i elabora gramatica și dicționarul⁵.

„Cultivarea organului național e tot una cu cea a limbii naționale, pentru că ea însăși este organul acela“, susținea cu 15 ani mai înainte tânărul D. A. Sturdza în menționata înștiințare literară (1850) și definind ramurile culturii el considera că pentru realizarea întrupării culturii — în sensul pe care i-l acorda studentul român de la München — cu organismul național, ea însăși — cultura — are nevoie de-o altă cultură, de cea a limbii naționale. Cultura materială, ramură definită de el drept „mișcarea, activitatea și tăria vieții sociale“, nu e altceva decît „puterea industriei omenești, ce face minuni în ziua de astăzi prin chimism, mecanism, comerțiu, agricultură ș.c.l.“.

Pe asemenea baze se susținea deci la 1850 propunerea de a se constitui *Comisiunea literară*, cum o denumea Sturdza în *Înștiințarea literară* publicată la Brașov, adunarea temporară a învățaților români. Din comisiunea literară se preconiza să facă parte următorii „bărbați ai națiunei“: președinte T. Cipariu, iar ca membri Ioan Alexie, F. Aron, G. Barițiu, A. Hurmuzaki, A. T. Laurian, I. Maiorescu, A. Pumnul, precum și dr. A. Șandor, G. Săulescu, dr. T. Stamati. Nume de altă rezonanță social-istorică decît ale boierimii luminate din componența *Societății literare* constituite cu un sfert de veac mai înainte. În textul înștiințării se formulau obiectivele în număr de zece, începînd cu cel dintîi (sub șapte subdiviziuni) tematica limbii române: originea, romanitatea, principiile limbii și ortografiei, scrierea românească cu litere latine etc.

Nu cunoaștem urmările directe ale propunerilor și corespondenței dintre Sturdza și Mureșianu. Se știe însă că aproximativ același număr de membri l-a întrunit și Societatea Literară Română, viitoarea Academie Română, la înființarea ei, că dintre intelectualii veniți din Transilvania

⁴ Axente Banciu, *Primele cărămizi la temelie Academiei Române*. Extras din „Țara Birsei“, Brașov, 1936, p. 11.

⁵ Cf. D. A. Sturdza, *Raport asupra activității Academiei Române, cu ocazia nea serbării a XXV ani a existenței sale, 1866—1891*, București, 1891, p. 38.

doi erau de la Brașov: G. Barițiu, al cărui nume figura și în înștiințarea de la 1850, și Gavril Munteanu, directorul liceului român din localitate. Activitatea celor doi academicieni de la Brașov devine evidentă, iar contribuția lui Barițiu echilibrează situații de ordin național, el legându-și numele de marile inițiative culturale ale românilor din Transilvania. De numele său se leagă între altele apariția revistei *Transilvania*, organul Astei brașovene. Sublinierea se cuvine pentru că revista lui Barițiu era unul din jurnalele a căror limbă prilejuise încă în anul apariției ei (1868) critica lui T. Maiorescu, dar ea se impune mai cu seamă pentru că revista de la Brașov stîrnise criticului de la *Convorbiri literare* acele „neapărate întrebări” ce se puneau atunci în cultura română⁶.

G. Barițiu va scrie în revista sa și despre societatea de la București, luînd atitudine în fața criticilor ce i se aduceau instituției. Astfel, în articolul serial intitulat *Societatea academică română, amicii și contrarii ei*⁷, redactorul de la Brașov luptă pentru a se imprima viitoarei academii un profund caracter științific, el cerînd membrilor săi să cultive cu zel și devotament, pe specialități, una sau alta din ramurile științei, iar apoi „să le știe de valoare practică — precizează Barițiu —, din care mai curînd sau mai tîrziu să tragă și națiunea folos”. În ceea ce privește unele divergențe de ordin confesional manifestate în rîndurile membrilor Societății de la București, academicianul brașovean replică sub forma unei întrebări: „Și de ce religione pot oare fi acei membri care au a face cu geologia, cu electricitatea, magnetismul, cu darwinismul? Așadară — constată Barițiu — societatea academică și devenise (încă din anul 1869 .n.a) jucăria partidelor în mijlocul valurilor politice”. Divergențele din sinul ei le va putea rezolva — potrivit viziunii sale realiste — numai timpul, sau mai bine, în cursul timpului națiunea întreagă, prin inteligența sa colectivă, ce crește pe an ce merge”. Cît de prezentă era deci soarta Academiei Române în conștiința și preocupările intelectualilor de la Brașov rezultă prin urmare cu prisosință din asemenea referiri fugare, dar această trăire se manifestă deopotrivă în conștiința profesorilor brașoveni care, fără să poarte titlul de membri ai înaltului for cîrturăresc, își exprimă uneori sentimentele în forme și la temperaturi puțin obișnuite la adresa Academiei de la București.

Cel mai reprezentativ din acest punct de vedere pare a fi profesorul de limba latină de la liceul român din Brașov, David Almășanu. Cunoscut dintr-o îndelungată activitate didactică desfășurată dincoace și dincolo de munți⁸, Almășanu era cel care activase la Vălenii de Munte întreg deceniul premergător revoluției de la 1848, el trăind acolo în societatea boierilor Alexandru Filipescu Drăgheanu, Iancu Filipescu, a oaspeților lor vestiți Bălenii și Cîmpenenii, ale căror nume erau cunoscute în Transilvania încă din timpul refugiului lor la Brașov (1821). Trecînd munții din cauza urmărilor din anii revoluției (1848/49), David Almășanu se stabilește în 1853 la Brașov, el devenind cel de-al patrulea profesor al numitului liceu, alături de directorul G. Munteanu, de Iosif Barac, fiul scrii-

⁶ Cf. Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, București, Edit. Minerva, 1973, p. 160—161.

⁷ Articol serial în „*Transilvania*”, VI, nr. 21, 1 nov., 1873, p. 249—253; nr. 22, 15 nov., p. 257—259; nr. 23, 1 dec., p. 273—276; nr. 24, 15 dec. 1873, p. 285—287.

⁸ Pentru date biografice, cf. Ioan Popea, *David Almășanu. Schițe biografice*, Brașov, 1897, p. 46; cf. și Virgil Onițiu, *David Almășanu, în Anuarul XXXIII al gimnaziului mare public român... pe anul școlar 1896—1897*, p. 41—45.

torului român Ioan Barac, și de învățătorul Vasile Oroianu. Timp de peste trei decenii Almășanu va servi interesele școlii române din localitate, încît împlinirea vîrstei de 70 de ani îl găsește la catedră, în școala condusă de acum de alți directori, între care Ioan Meșotă, acesta devenind în anul dobîndirii independenței de stat a României membru corespondent al Academiei Române.

Mai tîrziu, cu prilejul jubileului de 25 de ani de la înființarea Academiei Române, profesorul în pensie D. Almășanu celebrează cu venerație evenimentul, dedicîndu-i afecțiunea sa caldă, exprimată în versuri de o eleganță academică: „Hrănitorul soare al muzelor / Academia, să dureze în veacuri”.

„Almus sol musarum,
Academia dureat in aeva.
„Ex qua scisse fluunt
tanquam de fonti perenni“⁹.

În asemenea manieră se succed versurile venerabilului profesor, în hexametri latini și imagini de o rară frumusețe și putere sugestivă, îmbinate uneori cu elemente din poezia populară. El omagiază Academia de pe rîul Dimbovița ca pe un izvor nesecat, viu și simbolic, din care „cine bea nu se mai duce”:

„Gratulor ergo Academiae
a dulci Dimbovița amne
„Ex quo, qui potat,
nunquam discedit ab illo“.

Este Academia Română, Templu Minervae, în conștiința profesorilor de la Brașov: „Academia surgat ad astra!”¹⁰ Primiți aceste urări, se adresează poetul către învățatul corp academic, care izvorăsc din străfundurile minții și inimii:

„Accipita has voces
quas fundit mens animusque“.

La rîndul ei, „Academia a ascultat cu cea mai vie plăcere frumoasă salutare” și ea mulțumește poetului latinist „pentru simțămintele de simpatie ce faceți pentru viitorul acestei instituțiuni de cultură națională”. Din partea conducerii ei semnează scrisoarea de răspuns lui Almășanu: președintele Hașdeu și secretarul general D. Sturdza¹⁰.

Cît de vie se arată Academia Română pe tot parcursul istoriei ei în conștiința intelectualilor din provincie, inclusiv a profesorilor de la Brașov, reiese însă și din alte referiri. De pildă atunci cînd, prin anii 1902—1908, Andrei Bărseanu, autorul *Istoriei școalelor centrale române gr.or. din Brașov*, lucrare premiată la timpul său de Academia Română, și Virgil Onițiu, unul din cei dintîi editori ai *Țiganiadei* lui I. Budai-Deleanu, devin membri ai înaltei instituții românești, profesorul de fizică, Aurel Ciortea, în calitate sa de bibliotecar al liceului, procedează la colecționarea și propagarea *Anulelor Academiei Române*, de difuzare și dezbăluirea conținutului lor prin publicarea pe plan local a bibliografiei

⁹ Cf. Ioan Popea, *loc. cit.*, p. 23—24.

¹⁰ *Ibidem*, p. 21—22.

analitice a seriei de istorie¹¹. În felul acesta scrierile unor autori ca D. A. Sturdza, V. A. Urechia, ca și ale istoricilor N. Iorga, A. D. Xenopol, C. Erbiceanu etc. devin bine cunoscute de intelectualitatea din Brașov și din întreaga Transilvanie. Relațiile profesorilor brașoveni cu Academia au fost menținute în diverse forme, ele manifestându-se adesea pe tema cultivării limbii române literare. Lucrări ale unor autori brașoveni apărute în localitate sau la București reflectă în mod nemijlocit interesul și spiritul înaltei instituții în preocupările din Transilvania. Menționăm spre exemplificare unele scrieri cu adresă directă la lucrările Academiei, ca titlul *Altă ortografie*, de Al. Bogdan, fratele slavistului I. Bogdan și al istoricului literar Gh. Bogdan-Duică¹². Criticând în alt loc sistemul ortografic stabilit pe la 1904 de Academie, tânărul profesor de la Brașov propune, pe baza unui studiu de sine stătător și publicat sub același titlu la București (1912), să se fixeze o altă ortografie. Gestul său e urmat de alți colegi, în primul rând de Ax. Banciu.

Cum vorbim și cum ar trebui să vorbim românește ? (Ardelenisme și alte -isme) este titlul studiului de limbă al lui Banciu, publicat la Brașov în anul 1913 (140 p.). Pornind de la ideile lui T. Maiorescu privind primejdia denaturării spiritului limbii române, denaturare produsă cu aproape o jumătate de secol în urmă prin greșelile ortografice și de limbă ale jurnaliștilor români din Transilvania, autorul citează din cunoscuta critică la adresa limbii române din jurnalele din Austria, critică pe care Banciu o consideră pentru tirhpul său (1868) drept un semnal de alarmă, o critică „aspră, necruțătoare chiar, dar justă”. Și asemenea celor mai mulți profesori brașoveni din trecut, care adulau pe T. Maiorescu, Banciu apreciază rezervele de odinioară față de criticile aceluia drept învinuiri. „Însuși Barițiu într-un discurs la Academia Română l-a denunțat ca pe un «cosmopolit», P. Grădișteanu ca «germanizator», ca să nu mai menționăm pe Laurian și Massim care — crede Banciu — l-ar fi înghițit într-o lingură de apă”. Referiri din cele mai diverse s-au făcut atunci la adresa unor intelectuali de frunte, dar ele s-au făcut mai cu seamă la începutul secolului nostru.

Primele cărămizi la temelia Academiei Române se intitulează studiul următor dedicat împlinirii a 70 de ani de existență a Academiei, studiu pe care îl datorăm aceluiași Ax. Banciu și publicat în revista *Țara Birsei*. Cu aceasta ne găsim însă într-o nouă perioadă istorică a Academiei Române, Templu Minervae, în conștiința profesorilor de la Brașov.

¹¹ Cf. Aurel Ciortea, *Catalogul bibliotecii școalelor centrale române gr. or. din Brașov*, Brașov, 1903, p. 49—50.

¹² Alexandru Bogdan, *Altă ortografie*, în *Almanahul scriitorilor de la noi*, Orăștie, 1911, p. 120.

DIE RUMÄNISCHE AKADEMIE UND IHRE VORAUSSETZUNGEN IM BEWUSSTSEIN DER KRONSTÄDTER PROFESSOREN (1821—1918)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit stellt eine Synthese einer größeren Mitteilung dar, die auf einer im Rahmen der Akademie der Sozialistischen Republik Rumäniens von dem Redaktionskollegium des Geschichtstraktates der Rumänischen Akademie veranstalteten wissenschaftlichen Tagung, präsentiert wurde. Sie versucht anhand einiger Momente darzustellen, was die Rumänische Akademie, deren Mitglieder aber auch andere Intellektuelle im Bewußtsein der Kronstädter rumänischen Professoren bedeutet haben. Die Arbeit ist die Fortsetzung einer Untersuchung aus „Cumidava“ VIII, in der die Entwicklung der Initiativen zur Bildung kultureller Gessellschaften auf dem Gebiete unseres Landes in den Jahren 1790—1830 dargestellt wurden.

CERCETĂRI PERIEGHETICE ÎN JUDEȚUL BRAȘOV (1978)

FLOREA COSTEA și RADU ȘTEFĂNESCU

Recenta Hotărîre a Partidului Comunist Român privind aniversarea a 2050 ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent a impulsionat și mai mult cercetarea arheologică din țara noastră, orientînd-o cu precădere spre această perioadă, dar și spre cele ce i-au premers ori succedat.

Unindu-și eforturile, instituțiile specializate din județul Brașov au procedat atît la efectuarea de observații perieghetice cît și la cercetări sistematice, în special în zonele pentru care informațiile lipseau sau erau sărace: Țara Oltului, zona Rupea—Racoș—Hoghiz, zona Șinca.

Intrucît cercetările sistematice din teritoriul amintit sînt abia la început și, ca atare, nu oferă încă date concludive, în cele ce urmează vom prezenta sumar rezultatele observațiilor de suprafață din primăvara anului 1978 (care urmează însă a fi verificate prin sondaje).

I. Epoca neolitică

1. Racoș

a Pe muntele numit de localnici „Tepeiul Ormenișului“, aflat în stînga Oltului, la circa 4,5 km est de comună. Accesul pe drumul forestier ce însoțește Oltul, apoi pe potecă de munte pînă pe platoul superior. Probabil în prima perioadă a epocii fierului sau în Latène locul a fost amenajat în terase, dintre care în prezent se mai disting foarte bine patru. Platoul, creat și el artificial, are o lungime de peste 100 m și o lățime ce nu depășește 25 m, în timp ce terasele inferioare sînt mult mai întinse.

Foarte potrivit pentru apărare, „Tepeiul“ a fost locuit în mai multe epoci, după cum se va vedea în continuare. Din neolitic, atît la suprafață dar în special în micile gropi practice, s-a găsit o cantitate mare de ceramică (rudimentară ori fină, aceasta din urmă mai ales neagră și roșietică), foarte mult chirpic ce păstrează urmele aplicării pe o împletitură de nuiiele, oase de animale etc.

Pe baza ceramicii, așezarea pare să preceadă imediat cultura Ariușd¹.

b În punctul numit „Cîmpul Caprei“, situat tot spre est de localitate, lîngă gara C.F.R., pe prima terasă dintre Olt și drumul rutier ce duce la exploatarea de piatră de calcar. Extindere pe circa 3 ha. Materiale și datare similare așezării de pe „Tepeiul Ormenișului“².

¹ A participat și I. I. Pop.

² Idem.

II. Epoca bronzului

1. Racoș

a „Tepeiul Ormenișului“. Așezare identificată prin ceramică aparținând fazelor culturii Schneckenberg³.

b „Cîmpul Caprei“. Locuire suprapusă așezării neolitice, evidențiată tot prin ceramică aparținând culturii Schneckenberg⁴.

2. Rupea

Situată la poalele dealului „Cohălmel“ și această stațiune ocupă mai multe hectare. Este contemporană celor de la Racoș și aparține aceleiași culturi⁵.

3. Hoghiz

a „Pe Măgurele“;

b c În stînga și dreapta șoselei Brașov—Hoghiz (E 15), înainte de desprinderea ramificației de drum spre Fîntîna. Poate să fie vorba de o singură așezare (care depășește 3 ha), identificată prin ceramică Schneckenberg⁶.

4. Rotbav

a „La Grădini“;

b „La Șosea“, în stînga și dreapta drumului E 15, între km 13 și 14 de la Brașov. În ambele ceramică Schneckenberg și Wietenberg⁷.

5. Feldioara—Brașov.

La sud-vest de comună, pe prima terasă din stînga pîriului Vulcănița, în punctul numit „La Complex“, situat între marginea terasei, complexul de îngrășat porci și drumul de acces la acesta, între stîlpii I.R.E. 1 și 4, cu concentrația maximă de la 1,5 la 2,5 (unde de altfel se distinge net o pată de pămînt negru). S-au recoltat numeroase fragmente ceramice aparținând culturii Schneckenberg dar și culturii Noua⁸.

III. Prima perioadă a epocii fierului

1. Racoș

a „Tepeiul Ormenișului“, loc prezentat mai sus. Stațiune identificată prin numeroase fragmente ceramice provenind de la vase mari, cu decorul cunoscut, dar și de la exemplare din pastă grosieră, poroasă. Datare pe toată durata perioadei⁹.

b „Cîmpul Caprei“. Ceramică din faza finală a perioadei (Hallstatt D)¹⁰. Atît așezarea de pe „Tepeiul Ormenișului“ cît și cea din „Cîmpul Caprei“ succed locuirilor din epoca bronzului.

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ Au participat I. I. Pop și Rodica Kronberger de la Muzeul Rupea.

⁶ Periegheză Radu Ștefănescu.

⁷ Idem.

⁸ Periegheză Florea Costea.

⁹ A participat și I. I. Pop.

¹⁰ Idem.

2. Rupea

Între „Dealul Slătinei” și „Pădurea lui Grigore”, la poalele dealului „Cohălmel”. Cute de gresie, ceramică și o bordură de vatră din lut înroșit¹¹.

3. Hoghiz.

În punctul „Pe Măgurice”¹².

4. Rotbav

În punctul „La Grădini”. Toate așezările de la punctele 2, 3, 4 se datează în faza finală a perioadei¹³.

IV. A doua perioadă a epocii fierului

1. Racoș

a „Tepeiul Ormenișului”. Ocupă toate terasele, inclusiv platoul superior. Așezare evidențiată prin multe fragmente ceramice, provenind de la vase modelate cu mina sau la roată, foarte diversificate tipologic, coloristic și ornamental. Categoria modelată cu mina continuă organic din Hallstatt¹⁴.

b „Cimpul Caprei”. Identificată prin aceleași categorii ceramice, care continuă și ele tipuri din Hallstatt¹⁵.

c „Tepeiul Racoșului”. Așezare identificată în primul rând de zidul de piatră locală, parțial ecarisată, nelegată cu mortar. Zidul încinge aproximativ jumătate din circumferința muntelui, în partea de N—SV, la circa 100 m sub cota sa maximă. A putut fi urmărit pe o lungime ce depășește 100 m. Grosimea oscilează în jurul a 1,50 m¹⁶.

2. Feldioara—Brașov

În curtea și grădina casei parohiale evanghelice. Ceramică în care sînt ușor sesizabile elemente de tradiție hallstattiană (butoni etc.)¹⁷.

V. Epoca romană

1. Racoș

„Cimpul Caprei”. S-au descoperit numai cîteva fragmente ceramice romane provinciale¹⁸.

¹¹ Idem. Informații suplimentare de la I. Forsea, Rupea, str. 30 Decembrie nr. 38.

¹² Periegheză Radu Ștefănescu.

¹³ Idem.

¹⁴ Vezi nota 1.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Idem.

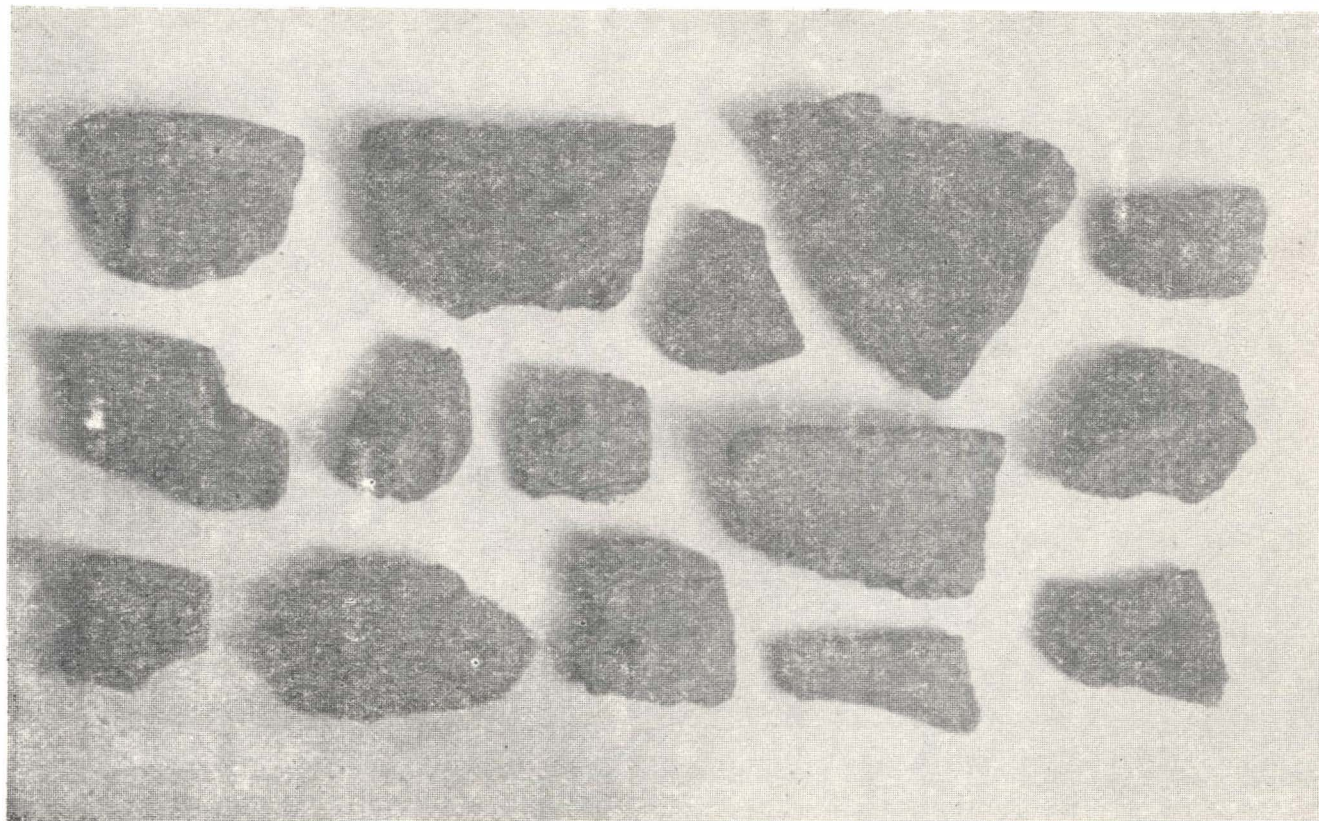
¹⁷ Au mai participat: Elena Cernea de la O.J.P.C.N. Brașov, I. Mailat, Gh. Neagu de la Liceul din Feldioara.

¹⁸ Vezi nota 1.

ARCHÄOLOGISCHE OBERFLÄCHEN-FORSCHUNGEN IM KREIS BRAȘOV 1978

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasser teilen die Ergebnisse ihrer vorläufigen archäologischen Oberflächenforschungen, die im Frühjahr 1978 im Kreis Brașov unternommen wurden, mit. Sie erwähnen dabei Fundstellen aus der Neusteinzeit (zwei in Racoș), der Bronzezeit (Racoș zwei; Reps eine; Hoghiz zwei; Rotbach zwei; Feldioara—Brașov eine), der ersten Phase der Eisenzeit, der sogenannten Hallstattzeit (Racoș zwei; Reps, Hoghiz je eine; Rotbach eine), aus der zweiten Phase der Eisenzeit, dem sogenannten Latène (Racoș drei; Feldioara—Brașov eine). Aus der Zeit der römischen Herrschaft in Dazien wird die etwa 2 km weit vom einstigen Castrum gelegene römische Siedlung von Hoghiz kurz beschrieben. Es wird angenommen, daß es eine derartige gleichzeitige Siedlung auch in Reps gegeben hat. Der Übergangsepoche von der Sklavenhalter- zur Feudalordnung gehören die Siedlungen von Reps, Racoș (zwei) an, während dem Hochfeudalismus zwei Burgen auf dem Weichbild der Gemeinde Racoș angehören.

Racoș, „Tepeul Ormenișului”: ceramică hallstattiană și din epoca La Tène.

VASILE ALECSANDRI, COSTACHE NEGRUZZI ȘI ALȚI CĂRTURARI ROMÂNI, COLABORATORI AI „FOII PENTRU MINTE, INIMĂ ȘI LITERATURĂ“

MARIA LAMBUCA și EMIL MICU

Făcînd parte din aceeași unitate istorico-politică și geografică, Brașovul ca străveche vatră a culturii românești, aflat în inima țării, a fost în permanentă legătură, cu Țara Românească și Moldova de care se lega prin drumuri comerciale bine statornicite, străbătînd în decursul veacurilor hotare nefirești dar unind simțirea românească în centrul de unde prin teascurile tiparniței diaconului Coresi a pornit biruința scrisului în limba română.

Despre legăturile oficiale ale Brașovului cu Moldova ne vorbește tratatul comercial încheiat între Alexandru cel Bun și orașul de la poalele Timpei. Acest tratat, păstrat în confirmările urmașilor săi a fost amplificat în anul 1458 de Ștefan cel Mare, pe care brașovenii printr-o scrisoare din 1479 îl cheamă „cu mare dor și dragoste“, pentru apărarea părților Transilvaniei¹.

Pe aceste coordonate, de puternică tradiție, îl întîlnim în anul 1595 pe Aron Vodă, acordînd românilor din Șcheii Brașovului, printr-un hrisov, o bogată danie pentru biserica Sf. Nicolae și școala românească din apropiere, prima școală cu limba de predare română de pe întregul cuprins al țării noastre, menționată documentar încă din anul 1495, dar existentă cu siguranță înainte de această dată.

Menționăm că din banii dăruïți de Aron Vodă, harnicul preot cărturar Mihai, colaborator al diaconului Coresi, în anul 1597 a înlocuit vechiul lăcaș al școlii zidind o clădire mai încăpătoare care formează și astăzi parterul acestei construcții în care se adăposește Muzeul primei școli românești. În felul acesta putem afirma că domnitorii Moldovei s-au numărat printre susținătorii învățămîntului românesc brașovean, în acest sens, un rol deosebit avîndu-l în a doua jumătate a sec. XIX, Alexandru Ioan Cuza.

Concomitent cu relațiile economice dintre Brașov și Moldova, care au fost permanente, s-au statornicit și legături culturale, prin schimburi de manuscrise și cărți, precum și prin prezența unor oameni de cultură din Moldova la Brașov și de la Brașov în Moldova.

Arhiva Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului păstrează numeroase hrisoave ale domnilor moldoveni prin care se acordă

¹ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, București. 1913, p. 354.

Începînd cu anul 1840 foaia literară brașoveană își îmbogățește conținutul cu noi opere aparținînd lui M. Kogălniceanu, care publică note de călătorie și istorie literară. Alexandru Donici cu fabule și istorie literară, a cărui prezență se prelungește pînă la 1859, precum și N. Istrate cu poezii, proză și note de călătorie, încheindu-și colaborarea în 1852 cu teatru.

Din anul 1844 în paginile revistei apar producții literare a două nume de prestigiu ale Moldovei, Vasile Alecsandri și G. Sion. Numele celui dintîi îl vom întîlni în 1862 (Anexa VI), iar al celui de al doilea pînă în 1860. Masiva lor prezență în „Foaia” brașoveană se va intensifica, împreună cu a altor moldoveni, mai ales după anul 1848, cînd revoluționarii din Moldova făcînd popas în orașul de la poalele Timpei, au cunoscut mai bine realitățile românilor transilvăneni. Semnificative în această privință sînt mărturisirile lui G. Sion făcute cu ocazia celui dintîi drum al său la Brașov, în timpul evenimentelor anului 1848, cînd a făcut cunoștință cu poetul Andrei Mureșianu și cu redactorul G. Barițiu „care îl primi cu brațele deschise ca pe un vechi amic”¹⁶.

Printre revoluționarii moldoveni care au participat la marea adunare națională de pe „Cîmpia libertății” de la Blaj din anul 1848, amintim pe frații Ioan și Vasile Alecsandri, Teodor și Gheorghe Sion, Grigore Balș, Nicolae Ionescu, Alecu Russo, Alexandru Ioan Cuza, refugiați la Brașov, curînd după înăbușirea mișcării revoluționare din Moldova. Cei mai mulți dintre ei, atît la venirea în Transilvania, cît și la plecare au făcut popas la Brașov, unde s-au întîlnit cu George Barițiu, cu Andrei și Iacob Mureșianu și cu membrii familiei Gheorghe Nica în casa căruia s-au întrunit de mai multe ori. Principalul loc de întîlnire a refugiaților de peste Carpați cu brașovenii era Casina Română. Despre perioada petrecută de moldoveni la Brașov, cînd au redactat și tipărit *Prînzurile noastre pentru reformarea patriei*, George Barițiu ne-a lăsat următoarele însemnări de bogată semnificație politico-culturală: „Ori cît erau de necăjiți și îngrijați bravii tineri moldoveni pentru starea patriei lor în acele zile, dară aceia dintrînșii pe care D-zeu îi mai ține în viață vor putea mărturisi de căldura și caritatea frățească cu care au fost primiți și cuprinși de către românii din Brașov precum și de către cei din Săcele, pe unde au făcut cite o excursie. Nu-mi aduc aminte să se fi născut între noi și moldoveni diferențe de păreri în chestiuni naționale și politice. Cu acei moldoveni cu cari petreceam serile în Casina Română eram intru toate de acord, încît eu singur mă miram de acea armonie de cite ori cuget la imensa diversitate a educațiunei noastre politice din acea epocă”¹⁷.

În acest climat V. Alecsandri, eternizînd momentul culminant al adunării de la Blaj, publică în „Foaia” brașoveană¹⁸, pe prima pagină, sub semnătura „un român”, poezia de largă respirație patriotică *15 Mai 1848* din care cităm:

„Fraților nădejde bună! Fiți cu toți în veselie!
Cerul însuși ocrotește scumpa noastră Românie!

¹⁶ Aurel A. Mureșianu, *Planul Regatului Daciei*, Brașov, 1935, p. 6.

¹⁷ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 568.

Azi e ziua de înviere a românului popor,
Care singur își urzește dulce, mîndru viitor.

.

Bărbăția și unirea între voi de-acum domnească,
Și strigați în libertate: România să trăiască!“

Tot în luna mai a aceluiași an G. Barițiu publică pe prima pagină, după o foaie volantă purtînd indicația *Februarie 1848*, oda lui V. Alecsandri *Cătră români*¹⁹. Poezia fusese răspîdită pe Cîmpia libertății de la Blaj, ca imn cu îndemnuri clare de unire:

„Haideți frați de același sînge
Hai cu toți într-o unire“.

Meritul foii brașovene constă în faptul că publicînd această poezie o face cunoscută pretutindeni.

Tot la Brașov, V. Alecsandri a compus poezia *Hora Ardealului* semnată tot „un român“ care este o primă variantă a *Horei Unirii*. Această poezie publicată în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ la 14 iunie 1848, nr. 24, p. 192, s-a bucurat de o largă răspîndire în toate părțile locuite de români, contribuind la mobilizarea conștiinței românești pentru făurirea unității noastre naționale.

Prezența și activitatea revoluționarilor moldoveni la Brașov reprezintă un punct culminant pentru cimentarea legăturilor politico-culturale dintre Transilvania și Moldova, constituind în același timp un nou prilej de intensificare a colaborării cărturarilor moldoveni la „Foaia“ literară brașoveană.

Literatura Moldovei apărută în volume și reviste, este urmărită cu interes de redactorii „Foi pentru minte, inimă și literatură“ și reprodusă aproape în fiecare număr al revistei, pînă în anul 1863, cînd din cauza împrejurărilor politice care au precedat încheierea pactului dualist austro-ungar „Foaia“ apare din ce în ce mai rar, în 1864 cu două numere în loc de 26 anual, fiind silită apoi să-și înceteze apariția în anul 1865 cînd mai apare un singur număr.

Din 1848 și pînă în 1863 întîlnim în paginile revistei, pe lîngă poezia aparținînd lui Gh. Asachi, Al. Donici, Gh. Sion și V. Alecsandri, culegeri de folclor, studii de istorie, teorie și critică literară, note de călătorii și teatru (vezi anexele).

În felul acesta revista brașoveană reflectă în paginile sale literatura Moldovei cu tot ce are ea mai semnificativ. Menționăm că în această a doua perioadă apare și numele lui V. A. Urechia, cunoscut și apreciat de G. Barițiu și Iacob Mureșianu. În anul 1855 în paginile revistei acesta publică poezia patriotică *Ce-mi place*, cu un motto în limba franceză²⁰ pe care o reproducem în întregime în anexa lucrării. Tot în anul 1855 „foaia“ reproduce din calendarul *Buciumul Român V* (1855), p. 44—51, schița sati-

¹⁸ „Foaie pentru minte...“, XI, nr. 19, 1848, p. 145.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 21, p. 161.

²⁰ *Ibidem*, XVIII, nr. 2, 1855, p. 8.

10. (NEGRUZZI, C.): Scene contimpurane, I. O alegere de cai (Scacica), IV, 1841, nr. 13, p. 97—101.
Reproducere din Dacia literară, 1840, nr. 5—6, p. 309—321, sau din Curierul de ambe sexe, III, 1840—1842, p. 169—174.
11. N(EGRUZZI), C.: Scene contimpurane, II. Olga, IV, 1841, nr. 14, p. 105—110.
Reproducere din Dacia literară, 1840, nr. 5—6, p. 321—336 sau din Curierul de ambe sexe, III, 1840—1842, p. 174—181.
12. N(EGRUZZI), C.: Scene contimpurane, III. Tristeță. IV, Câteva răvașe, IV, 1841, nr. 15, p. 113—119.
Reproducere din Dacia literară, 1840, nr. 5—6, p. 337—354 sau din Curierul de ambe sexe, III, 1840—1842, p. 181—189.
13. (NEGRUZZI, C.): n. . . : Cântec vechiu, VI, 1843, nr. 23, p. 181—183.
Legendă de la Hirlău referitoare la Cantemir, cuprinzând la sfârșit o poezie mai lungă, având ca subiect omorirea lui Miron Costin și a fratelui său Velcico. Cu indicația la început: „Trimis din Iași”.
14. DONICI, A.; NEGRUZZI, C.: Vieața prințului Antioh Cantemir, VII, 1844, nr. 37, p. 289—292 nr. 38, p. 297—301; nr. 39, p. 305—307.
Reproducerea prefaței la volumul Satire și alte poetice compuneri de prințul Antioh Cantemir (traduse de ambii autori), Iași, 1844, p. XI—XXIX.
15. NEGRUȚȚI, C.: Daniil Seavinski, III, 1840, nr. 13, p. 101—103, nr. 14, p. 107—111; nr. 15, p. 114—117.
Viața acestuia.
Reproducere din Curierul de ambe sexe, II, 1838—1840, p. 39—51.
16. NEGRUȚȚI, C.: Mărturisenie, VIII, 1845, nr. 30, p. 238—239.
Informații în legătură cu discuția stîrnită de publicarea în volum (din cauza ilustrației lui, înfățișînd pleiada poezilor români) a traducerilor sale din Hugo. Cu o exclamație dezaprobatore a redacției în notă, față de o afirmație a autorului. . .

ANEXA III

M. Kogălniceanu

1. KOGĂLNICEAN(U), M.: Literatura straina, D.A. Demidoff în Moldavia, III, 1840, nr. 48, p. 380—384; nr. 49, p. 385—391; nr. 50, p. 393—395.
Reproducerea notelor de călătorie ale acestui autor privitoare la Moldova.
Cu o lungă introducere a lui Kogălniceanu împotriva cosmopolitismului, adică a prețurii exagerate a tot ce e străin în dauna valorilor naționale. Retipărire din Dacia Literară, nr. 5—6, p. 408—443.
2. KOGĂLNICEAN(U), M.: Gheorghie Sîncal, IV, 1841, nr. 12, p. 93—95.
Biografia lui.
Reproducere din Arhiva românească, I, 1840, p. 1—5. Cu o notă de Bariț, în care îndeamnă pe ardeleni să se ocupe și ei de persoana și opera lui Sîncal.

ANEXA IV

A. Donici

1. (DONICI, A.): Fabulă. Momița și două mițe, III, 1840, nr. 28, p. 224.
Învățătura ei : cînd doi se ceartă, al treilea câștigă.
Reproducere din Dacia literară, I, 1840, nr. 3—4, p. 210—211 (care a luat-o din volumul autorului, Fabule, Iași 1840).
2. DONICI, A.: Dacia literară. Fabule. Gîștele. Vulpea și Bursucul. Bărbatul cu trei femei, III, 1840, nr. 31, p. 247—248.
Temele lor : nu te lăuda cu faptele strămoșilor; denunțarea administrației necinstite; condamnarea divorțului.
Reproduceri din Curierul românesc, XI, 1840, nr. 51, p. 197—198, după Dacia literară, 1840, nr. 3—4, p. 207—209, 211—212. Cu o scurtă notă a redacției acesteia la început.

3. DONICI, A. : Fabule. Parnas. Vulpea pedepsită, Măgariul, Antereul lui Arvințe, Lupul nazâr, IV, 1841, nr. 16, p. 125—127.
Învățătura : locul ca atare nu dă minte; tilhari se găsesc și în lumea mare; înginfarea duce la pierzanie; consecințele nepriceperii și risipei; ale necinstei și egoismului.
Reproducere din Dacia literară, 1840, nr. 3—4, p. 209—210, 212—216, după volumul de curînd apărut al autorului în 1840, p. 14, 15, 34, 37—38, 39—40, 53—54.
4. DONICI (AL.) : Lupul și cucul, IV, 1841, nr. 26, p. 208.
Fabulă. Tema ei : există oameni — ca lupii — care nu-și pot înfrîna nicăieri apucăturile rele.
Reproducere din primul volum de fabule al autorului, p. 6—7.
5. DONICI, (AL.) : Racul, broasca și știuca, IV, (1841), nr. 26, p. 208. Fabulă (fără unire nu se face treabă).
Reproducere din volumul menționat, p. 26—27.
6. DONICI, (AL.) : Pismătarețul și șerpele, IV, 1841, nr. 28, p. 224.
Fabulă (vestejirea invidiosului).
Reproducere din volum, p. 49—50.
7. DONICI, (AL.) : Lupul și lupoșorul, IV, 1841, nr. 31, p. 241.
Motivul fabulei : importanța păstorului, adică a conducătorului.
Reproducere din volum, p. 18—19.
8. DONICI, A. : Lupul și șoaricul, V, 1842, nr. 31, p. 248.
Fabulă. Tema sa : hoțul de păgubaș. Cu o notă elogioasă a lui Bariț.
Reproducere din al doilea volum de fabule al autorului, apărut în 1842, p. 36—37.
9. DONICI, A. : Înfiițarea fabulii, V, 1842, nr. 33, p. 264.
Necesitatea tactului în exprimarea adevărului.
Reproducere din ultimul volum, p. 5—6.
10. DONICI, A. : Ursul la priseci, V, 1842, nr. 35, p. 273.
Fabulă. Motivul de bază : reaua rînduială existentă.
Reproducere din același volum, p. 19—20.
11. DONICI, A. : Fabulă. Fierul și argintul (Imitație), V, 1842, nr. 43, p. 344.
Învățătura : cel ce devine instrument lovește fără cruțare.
Reproducere de asemenea din volumul II, p. 40.
12. D(ONICI), A. : Căinile lătrînd, X, 1847, nr. 30, p. 247.
Fabulă (ciinele credincios poate fi exemplu pentru om).
A fost publicată și în Albina românească, XIX, 1847, nr. 63, p. 254 și în Curierul românesc, XIX, 1847, nr. 16, p. 63, de unde a reprodus-o Bariț.
13. DONICI, A. : Turma și cănele (Fabulă), XX, 1857, nr. 5, p. 20.
Apologia concordiei.
Reproducere.
14. DINICI, A. : Lupulu și motanulu, XXII, 1859, nr. 3, p. 23—24.
Fabulă. Morala : culegi ce-ai semănat.
Reproducere. A apărut pentru prima dată în volumul Fabule (II) al autorului, 1842, p. 7—8.
15. DONICI, A. ; NEGRUZZI, C. : Vieța prințului Antioh Cantemir, VII, 1844, nr. 87, p. 289—292; nr. 38, p. 297—301; nr. 39, p. 305—307.
Reproducerea prefeței la volumul Satire și alte poetice compuneri de prințul Antioh Cantemir (Traduse de ambii autori), Iași, 1844, p. XI—CCIX.

ANEXA V

N. Istrate

1. IESTRATE, NICOLAI : La... III, 1840, nr. 40, p. 320.
Odă iubitei.
2. IESTRATE, N. : Fabulă. Iepurii și purecile, III, 1840, nr. 47, p. 376.
Denunțarea egoismului.
3. IESTRATE, NICOLAI : Fabula. Cămila și furnica, III, 1840, nr. 49, p. 392.
Împotriva îngîmfării.
4. IESTRATE, N. : Mărturisire I, III, 1840, nr. 51, p. 407—408.
Tînguiri religioase ieșite din nefericirea autorului.

5. IESTRATE, NICOLAI : Despărțirea, IV, 1841, nr. 4, p. 30—31.
Elegie, avînd ca temă despărțirea de iubită.
6. ISTRATE, N. : Cătră dănsa !, IV, 1841, nr. 22, p. 174—175.
Tema : infidelitatea iubitei. Cu o introducere a autorului, intitulată
La asesorul C... S...
7. ISTRATE, N. : Fabulă. Proșesul unei momițe, V, 1842, nr. 3, p. 22—23.
Împotriva felului cum se administra justiția.
Reproducere din Albina românească, XII, 1841, nr. 6, p. 22—23.
8. ISTRATE, N. : Un secret, V, 1842, nr. 4, p. 30—31.
Poezie lirică (erotică-elegiacă). Cu moto de Negruzzi.
La început, ecouri din Sburătorul lui Heliade.
9. (ISTRATE, N.) : Narrateur identique : Cucul, V, 1842, nr. 29, p. 232.
Versuri elegiace cu reflexe populare.
Reproducere — cu mici modificări — în Calendarul pentru români,
XII, 1853, p. 106—107 (sub semnătura autorului).
10. (ISTRATE, N.) : Narrateur identique : Cucul, V, 1842, nr. 29, p. 232.
Poezie lirică elegiacă.
11. (ISTRATE, N.) : Narrateur identique : Fabulă. Vulpea și ursul, VI, 1843, nr. 19,
p. 151.
Răzbunarea călcării cuvîntului dat.
Datată : „12 sept. 1842“.
12. ISTRATE, N. : Fabulă. Câinele și pisica. Dialog X, 1847, nr. 13, p. 107—108.
Poezia e precedată de o introducere a autorului, sub titlul În dialog,
referitoare la geneza ei.
Filipică împotriva omului, care nu cunoaște în acțiunile sale decît un
singur mobil : interesul.
La sfîrșit, denunțarea lingușirii.
13. ISTRATE, N. : Fabulă. Mîntea și norocul. Scenă din lume, X, 1847, nr. 18, p. 147.
Morală : mîntea e urgisită, de aceea mai bine un dram de noroc.
14. ISTRATE, N. : Satana și drăceimea. (Scenă din Iad), X, 1847, nr. 18, p. 148.
Versuri satirice împotriva egoismului dominator în lume.
Reproduse — cu modificări substanțiale, mai ales la sfîrșit — în Calen-
darul pentru români, XII, 1853, p. 107—109.
15. ISTRATE, N. : La o mumă, X, 1847, nr. 18, p. 148.
Poezie patriotică (?). La sfîrșit : „M... febr. 1847“.
16. (ISTRATE, N.) : Narrateur identique : Corespondențe între doi amorezi. Sau lim-
românească la anii 1822 și 1832, X, 1847, nr. 21, p. 168—170.
Satiră lingvistică împotriva abuzului de expresii slave și grecești, ur-
mată de un glosar al cuvintelor neînțelese.
Retipărire din Calendarul pentru poporul românesc, III, 1844, p. 92—96.
Se găsește și în Albina Românească, XVI, 1844, nr. 21, p. 82—84, la
foileton sub semnătura autorului.
În continuare, sub titlul Reflexii, o critică — pe marginea acestei sa-
tire — a exceselor lingvistice, datorită lui Bariț.
17. I(STRATE), N. : Păstrăvul; X, 1847, nr. 26, p. 212.
Versuri alegorice. La sfîrșit : „M... februarie 1847“.
Republicate, după Foaia în Lepturariul lui Pumnul, II, 1, p. 11—12.
18. I(STRATE) N. : Fabulă. Mielul și oaia, X, 1847, nr. 27, p. 224.
Datată „16 febr. 1847“. Motivul ei : cei buni sînt sacrificați.
19. ISTRATE, N. : Satana și miniștrii lui. Scenă din Iad, X, 1847, nr. 28, p. 231—232.
Versuri alegorico-satirice. Deși răul e stăpînit în lume, putem să fim cu
conștiința curată.
Poezia a fost reprodusă în Calendarul pentru români, XVII, 1858, p. 122—
125.
20. I(STRATE), N. : Fabulă. O scenă din Iad, X, 1847, nr. 33, p. 272.
Împotriva despotismului (Opera întunericului).
21. (ISTRATE, N.) : + : Un suspin, X, 1847, nr. 46, p. 376.
Critică social-morală, sfîrșind prin a propăvădui îngăduința.
Datată : „Iași, noemvrie 1847“.
Poezia a fost reprodusă cu oarecari modificări (în ultimele două strofe),
în Calendarul pentru români, XII, 1853, p. 105 și în Foaie, VI, 1853,
nr. 24, p. 184.

22. (ISTRATE, N.): + : Omul și pasirea, X, 1847, nr. 47, p. 383.
Fabulă. Învățătura ei : omul, cu toate că se lovește de atâtea ori în viață, nu învață de necazuri.
23. (ISTRATE, N.) + : Baba și Dracul, X, 1847, nr. 52, p. 420.
Satiră. Banul spală toate blăstămațiile din lume. Datată : „Decembrie 1847”.
Reproducere în Calendarul pentru români, XI, 1852, p. 105—106.
24. ISTRATE, N. : Anecdote. Poveste împlinită !, V 1842, nr. 8, p. 61—63.
Istorieară cu caracter alegoric, denunțând dominația banului.
25. (ISTRATE, N.) : Narrateur identique : Văduvile și paragraful (Anecdote), V, 1842, nr. 34, p. 265—267.
Povestire anecdotică-moralizatoare, cu puternice elemente sociale (ia apărarea săracilor).
26. (ISTRATE, N.) ++ : Mdițație pe ruinele cetății Neamțului, VI, 1843, nr. 49, p. 385—389.
Critica decăderii militare și sociale a moldovenilor. Cu un îndemn la sfârșit de redresare națională.
27. (ISTRATE, N.) ++ : Consultul, VIII, 1845, nr. 22, p. 178—179.
Satiră în proză împotriva medicilor, Trimisă din Moldova.
28. (ISTRATE, N.) + : Nici o faptă fără plată sau filosofia unui nefilosof, X, 1847, nr. 20, p. 157—162.
Povestire moralo-filozofică.
29. (ISTRATE, N.) + : ... din Iași : Suspinele unei matroane. Scoase din pugilarul unu : june eremit, X, 1847, nr. 31, p. 252—255; nr. 32, p. 261—264.
Poem alegoric în proză, de caracter patriotic (în sprijinul redresării Moldovei).
30. (ISTRATE, N. (?)) + : Fragmente dintr-o călătorie, X, 1847, nr. 46, p. 372—373.
Scurtă povestire de caracter hazliu pe marginea unei călătorii la biserica din Ocea, pentru a cerceta două icoane.
La sfârșit, descrierea unei hore sătești, reproducând două strigături.
31. (ISTRATE, NICOLAU) : Mihul. O trăsătură din rebelul lui Ștefan cel Mare cu Mateiu Corvin, regele Ungariei. Dramă originală în trei acte, compusă de d-nul ... An 1850. În Iași, XV, 1852, nr. 47—48 (recte 48—49), p. 193—195; nr. 50—51, p. 201—204; XVI, 1853, nr. 1, p. 5—8; nr. 2, p. 13—16; nr. 3, p. 21—24; nr. 4, p. 29—32.
Reproducere după broșura apărută la Iași. Cu o notă favorabilă a redacției (Iacob Mureșianu), urmată de prefața autorului (tot la subsol).

ANEXA VI

V. Alecsandri

1. A(LECSANDRI), V. : Sora și hoțul, VII, 1844, nr. 20, p. 159—160.
Poezie de factură populară.
Reproducere din Propășirea, I, 1844, nr. 6, p. 48.
2. A(LECSANDRI), V. : Trei arcași sau altarul mănăstirii Putna. 6974, iulie 10, VIII, 1845, nr. 26, p. 212.
Legendă istorică.
Reproducere după Calendarul pentru poporul românesc, IV, 1845, p. 195—196.
3. (ALECSANDRI, V.) Un român : 15 maiu 1848, XI, 1848, nr. 19, p. 145.
Poezie patriotică. Ecoul adunării de la Blaj. A apărut și în Învățătorul poporului, I, 1848, nr. 2, p. 5.
4. ALECSANDRI, VASIL : Cătră români !, XI, 1848, nr. 21, p. 161.
Odă, cunoscută și sub titlul Deșteptarea României.
Reproducere după o foaie volantă. Cu indicația : „Februarie 1848”.
5. (ALECSANDRI, V.) Un român. Hora Ardealului, XI, 1848, nr. 24, p. 192.
Anticiparea Horei unirii din 1856.
6. ALECSANDRI, VASILE : Hora lui ... XII, 1849, nr. 12, p. 95.
Cu motive sociale și folclorice.
Reproducere — cu mici diferențe — după Calendarul pentru poporul românesc, II, 1843, p. 87—89.

7. A(ALECSANDRI), V. : Păsărica (Suvenire), XVII, 1854, nr. 12, p. 56.
Reproducere probabil din volumul Doine și lăcrămioare, (1853), p. 184—185.
8. (ALECSANDRI, V.) : Lăcrămioare, XVII, 1854, nr. 20, p. 100.
Reproducere din volumul menționat, p. 114—115.
9. A(ALECSANDRI), V. : Disrobirea ȝiganilor, XVII, 1854, nr. 29, p. 160.
Cu indicația : „Iașii — 31 ianuarie 1843”. Reproducere din același volum p. 188—189.
10. A(ALECSANDRI), V. : Frumoasă copilită, XVII, 1854, nr. 29, p. 160.
Datată : „1844 — Borsec”. Reproducere din volumul menționat, p. 196—197.
11. A(ALECSANDRI), V. : Umbrei lui Nicu Ghica (din poe. lui...), XVII, 1854, nr. 38, p. 206—207.
Reproducere din volumul amintit, p. 218—221.
12. (ALECSANDRI, V.) : Visul, XVII, 1854, nr. 38, p. 207—208.
Reproducere din volumul menționat, p. 177—180.
13. (ALECSANDRI, V.) : Dorul româncii, XVII, 1854, nr. 38, p. 208.
Reproducere din volumul amintit, p. 74—76.
14. A(ALECSANDRI), V. : Anul 1855, XVIII, 1855, nr. 11, p. 56.
Reproducere din România literară, I, 1855, nr. 1, p. 11.
15. 1634 ALECSANDRI, V. : Marșul ostașilor români (...), XX, 1857, nr. 1, p. 4.
Cu o notă mai lungă a redacției relativ la geneza acestei poezii. Reproducere din Gazeta de Moldavia, XXVIII, (1857), nr. 3, supliment p. 11, sau din Concordia, I, (1857), nr. 10, p. 39—40.
16. ALECSANDRI, V. : Moldova în 1857, XX, 1857, nr. 3, p. 11—12.
Reproducere din Concordia, I, 1857, nr. 15, p. 59.
17. A(ALECSANDRI), V. : Margarita. Baladă, XXI, 1858, nr. 32, p. 209—210.
Cunoscută sub titlul Vis de poet.
Reproducere probabil din România literară, I, 1855, nr. 15, p. 187—188.
18. A(ALECSANDRI), V. : O noapte la Alhambra, XXI, 1858, nr. 35, p. 229—230.
Reproducere probabil din România literară, I, 1855, nr. 4, p. 54—56.
19. ALECSANDRI, V. : La poezii români (din rev. Rom.), XXV, 1862, nr. 12, p. 96.
Reproducere din Revista română, I, 1861, p. 769.
20. ALECSANDRI, V. : Cântecul ostașilor calareți, XXV, 1862, nr. 41, p. 324.
Poezie cunoscută și sub numele Marșul călărașilor.
Reproducere din Terenul român, II, 1862, nr. 33, p. 264.
21. ALECSANDRI, V. : Româncea, XXVI, 1863, nr. 18, p. 136.
Reproducere din Revista română, II, 1863, oct.—dec., p. 708.
Cu o notă a redacției Foi.
22. A(ALECSANDRI), V. : Călugărul și pistolul (Mănăstirea Pângărați), XIII, 1850, nr. 10, p. 77—78.
Fragment dintr-un jurnal de călătorie la Muntele Ceahlău.
Reproducere din Propășirea, 1844, nr. 1, p. 5—8.
23. ALECSANDRI, V. : Călătorii de la Baiona la Marsilia, XVIII, 1855, nr. 7, p. 33—36; nr. 8, p. 41—42; nr. 9—10, p. 49—51; nr. 11, p. 55—56.
Reproducerea celor trei capitole după România literară, I, 1855, nr. 1, p. 8—10; nr. 2, p. 16—22.
24. ALECSANDRI, V. : Soldanu Veteazul, XIV, 1851, nr. 7, p. 55—56.
Reproducere din Zimbrul, I, 1850, nr. 44, p. 173—174.
25. ALECSANDRI, V. : Literatură română, XV, 1852, nr. 3, p. 11—12.
Despre poezie și poezii moldoveni de la începutul secolului al XIX-lea.
Reproducere din Zimbrul, I, 1851, nr. 63, p. 249—250.
26. ALECSANDRI, V. : Poezia populară, XIV, 1851, nr. 6, p. 47.
Reproducerea poeziei Sora contrabandierului, sub titlul Cântecul Dominică. Sora lui Toader a Sălăriței. Cu o notă introductivă despre genurile poeziei populare și o notă de subsol, tot autorului, referitoare la contrabandiști.
Retipărire din Calendarul „Buciumului român”, I, 1851, p. 93—95 sau din Zimbrul, I, 1851, nr. 53, p. 210—211.

27. ALECSANDRI, V. : Miha copilulu, XVI, 1853, nr. 18, p. 135—136; nr. 19, p. 144; nr. 20, p. 151—152.
Reproducere din volumul *Balade adunate și îndreptate*, I, 1852, p. 60—72.
28. A(LECSANDRI, V.): Păunașul codrilor, XVI, 1853, nr. 30, p. 227—228.
Reproducere din volumul menționat, p. 53—55.
29. A(LECSANDRI), V. : Blestemul, XVI, 1853, nr. 34, p. 260.
Reproducere din volumul *amintit*, p. 7—8.
30. A(LECSANDRI), V. : Movila lui Burcel, XVI, 1853, nr. 37, p. 279—280.
Reproducere din aceeași operă, vol. II, 1853, p. 25—29.
31. (ALECSANDRI, V.) : Sărb sārāc, XVI, 1853, nr. 42, p. 321—322.
Reproducere fragmentară (numai prima parte din aceeași operă, vol. I, p. 46—49).
32. (ALECSANDRI, V.) : Inelul și nāframa, XVI, 1853, nr. 45, p. 341—342.
Reproducere din același volum, p. 56—59. La sfîrșit, mențiunea „din suma necesitate întărziată”. Se referă la publicarea poeziei sau la apariția Foii?
33. A(LECSANDRI), V. : Balaurul, XVI, 1853, nr. 46—47, p. 346.
Reproducere, de asemenea, din vol. I, p. 32—34.
34. ALECSANDRI, VASILE: Calaretiulu, XXV, 1862, nr. 40, p. 316.
La sfîrșit: „Din poesiele populare ale domnului Vasile Alecsandri”. Retipărire după *Țăranul român*, II, 1862, nr. 31, p. 247.
35. ALECSANDRI, VASILE: Horele românești (Din foiletonul *Zimbrului*), XIII, 1850, nr. 15, p. 119—120; nr. 16, p. 127—128.
Descrierea lōr — ele sînt o mărturie a latinității poporului român — redînd la sfîrșit textul mai multor hore din Moldova, II. Reproducere din *Zimbrul*, I, 1850, nr. 31, p. 121—124.
36. ALECSANDRI, V. : Poezia populară a romānilor, XVI, 1853, nr. 34, p. 260.
Reproducerea prefeței lui Alecsandri la volumul său de *Balade adunate și îndreptate*. . . Cu o scurtă introducere a redacției.
37. ALECSANDRI, V. : Dedicățiune, XXV, 1862, nr. 40, p. 311—312.
Reproducerea textuală a unei scrisori a autorului către Elena Cuza, prin care o anunță că-i dedică colecția sa de poezii populare. Urmează răspunsul acesteia. Cu mici reflecții din partea ambilor despre valoarea lor. Retipărire probabil după *Țăranul român*, II, 1862, nr. 31, p. 247.

ANEXA VII

G. Sion

1. SION, (G.)I. : Cerșitoarea, VII, 1844, nr. 2, p. 15—16.
Poezie cu tematică socială, Nebăgată în seamă de oameni, uitată de D-zeu, cerșitoarea sfîrșește prin a se sinucide.
2. (SION, G.)T. S. : 1844, iunie 22, Barba mea, VII, 1844, nr. 29, p. 231—232.
Poezie satirică (împotriva obiceiului de a se lua după aparențe). La sfîrșit : „De pe Slānic”.
Reproducere?
3. SION, I.(G) : La ea, VII, 1844, nr. 40, p. 320.
Poezie critică (îndoială în ce privește credința iubitei).
Probabil reproducere din volumul *Ciasurile de mulțemire*, Iași, 1844, p. 94—95.
4. SION, G. : Punga mea, VIII, 1845, nr. 3, p. 24.
Cîntec satiric (împotriva dominației banului).
Reprodus în *Bucovina*, II, 1849, nr. 39, p. 235.
5. SION, G. : Viitorul, VIII, 1845, nr. 11, p. 91—92.
Cîntec satiric. A fost socotit subversiv de către guvernul Moldovei, determinînd destituirea autorului din postul deținut în cancelaria ministerială din Iași.
6. SION, G. : Înserarea, VIII, 1845, nr. 42, p. 339—340.
Meditație cu tendințe optimiste.
A apărut și în *Albina românească*, XVII, 1845, nr. 78, p. 311—312.

7. SION, G.: Suvenirul, IX, 1846, nr. 1, p. 8.
Meditație elegiacă. Datată: „5 nov. 1845“.
8. SION, G.: Boeritul, IX, 1846, nr. 5, p. 39.
Satiră împotriva parvenitului.
9. SION, G.: Bunul creștin, IX, 1846, nr. 36, p. 287.
Satiră împotriva ipocritului.
A fost reprodusă în *Curierul românesc*, XVIII, 1846, nr. 89, p. 355—356.
10. SION, G.: Țigara mea, X, 1847, nr. 10, p. 84.
Versuri satirice (contra fumatului). Imitație după Béranger.
11. SION, G.: Cănele meu, X, 1847, nr. 29, p. 239—240.
Versuri satirice, denunțând imoralitatea.
12. SION, G.: Vrăjitoarea, XI, 1848, nr. 2, p. 16.
Năzuințele și idealurile personale ale poetului.
13. SION, G.: Părul meu albu, XI, 1848, nr. 18, p. 144.
Satiră cu pregnante tendințe sociale.
Reproducere după Albina românească, XX, 1848, nr. 13, p. 49—50.
14. SION, G.: Norocul, XI, 1848, nr. 19, p. 152.
Satiră (pentru sinceritate și adevăr, chiar cu riscul dezavantajelor).
Reprodusă cu mici modificări în *Foaie*, XXI, 1858, nr. 20, p. 116.
15. SION, (G): La muza mea, XI, 1848, nr. 24, p. 192.
Satiră. Poetul să evite subiectele care-i aduc inamiciții.
16. S(ION), G.: Unui prieten, 1844, (oct. 22), XII, 1849, nr. 1, p. 7—8.
Elegie, cu motive social-politice (cuvinte de mângiere pentru un exilat politic). Cu diferențe substanțiale față de versiunea publicată în volumul *Ciasurile de mulțemie*, 1844, p. 112—113.
17. S(ION), G.: Censorul meu, XII, 1849, nr. 5, p. 40.
Satiră împotriva censurei. Poartă data „10 nov. 1845“.
A fost publicată și în *Bucovina*, II, 1849, nr. 4, p. 21—22.
18. SION, G.: La moartea lui Petru Cazimir, XIII, 1850, nr. 13, p. 104.
Versuri funerare.
Reproducere din *Zimbrul*, I, 1850, nr. 24, p. 93. Cu o notă a redacției *Foi*.
19. SION, G.: Roza, XIV, 1851, nr. 8, p. 63—64.
Versuri erotico-satirice.
Reproducere probabil din *Zimbrul*, I, 1851, nr. 56, p. 221.
20. SION, G.: Limba românească, XVIII, 1855, nr. 12, p. 63—64.
Apologia limbii materne.
A apărut în același timp în *România literară*, 1855, nr. 11, p. 139—140.
Retipărită din nou în *Foaia*, XXIII, 1860, nr. 32, p. 248.
21. SION, G.: Urra (în 4 septembrie 1854), XVII, 1854, nr. 45, p. 243—244.
Poezie patiotico-politică.
22. SION, G.: La maiorul G. Filipescu, XIX, 1856, nr. 22, p. 88.
Odă cu o scurtă scrisoare, la sfârșit, a lui G. Filipescu, către poetul moldovean.
Reproducere din *Steaua Dunării*, II, 1856, nr. 26, p. 104.
23. SION, G.: Boala mea, XXI, 1858, nr. 1—2, p. 8.
Versuri satirice (ironizarea literaților lipsiți de talent).
Reproducere din volumul de poezii al autorului, apărut în 1857, p. 270—273.
24. SION GHEORGHE: Censorulu meu. Iașii, 1845, XXI, 1858, nr. 19, p. 108.
Satiră la adresa cenzurii din epoca Regulamentului.
Reeditare modificată a celei tipărite în *Foaia* din 1849, nr. 5, p. 40.
Reproducere din volumul menționat, p. 7—9.
25. SION, GHEORGHE: Punga mea, XXI, 1858, nr. 21, p. 123—124.
Satiră. Poezie diferită de aceea cu titlu asemănător, datorată tot lui Sion, publicată în *Foaia*, VIII, 1845, nr. 3, p. 24.
Reproducere din volumul amintit, p. 29—31.
26. SION, GHEORGHE: Urangutanulu, XXI, 1858, nr. 30, p. 194.
Versuri satirice.
Reproducere din același volum, p. 116—119.

27. SION, GHEORGHE: Zefirulu, XXI, 1858, nr. 31, p. 202.
Cîntec.
Reproducere din volum, p. 14—15.
28. (SION, G.): Zi'ntăi aprilu, XXII, 1859, nr. 2, p. 15—16.
Versuri satirice.
Reproducere din volum, p. 51—54.
29. (SION, G. (?)): Fantasma (din „Revista Carp”), XXIII, 1860, nr. 11, p. 88.
Poezie alegorico-filozofică.
Reproducere din Revista Carpaților. I, 1860, 1 ian. p. 58—59.
30. (SION, G.): Canteculu romanului, XXIII, 1860, nr. 25, p. 192.
Apologia unirii Țărilor Române.
Reproducere din Revista Carpaților, I, 1860, 1 ian., p. 287—288.
31. SION, G.: Un curcan. Novelă din Moldova, VIII, 145, nr. 39, p. 311—313.
Satiră împotriva corupției administrației. Cu o notă hazlie a redacției (aluzie la cenzură).
32. SION, G.: Noi de noi, IX, 1846, nr. 38, p. 297—298.
Satirizarea lipsei de înțelegere față de noile vremuri și comandamentele lor înaintate.
33. SION, G.: Târgul-Ocnei, X, 1847, nr. 12, p. 93—95.
Reportaj literar despre această localitate.
34. SION, G.: Peregrinagiu la Neamțu, XVIII, 1855, nr. 40, p. 220—223; nr. 41, p. 227—228.
Impresii de călătorie, împreunate cu considerații social-economice și politice. După citeva observații despre metocul mănăstirii (de la Timișești), fabrica de postav a lui Kogălniceanu și așezmintele mai importante din Tîrgu-Neamț, o prezentare critică a situației Mănăstirii Neamțului, militînd pentru îmbunătățirea și modernizarea ei. La sfîrșit pe lingă indicații despre viața și situația diferitelor sale anexe, informații cu privire la noul stareț Dionisie Romano și la călugărul cărturar Varlam Bărânescu.
35. SION, G.: Suvenire de călătorie în Basarabia mazinale de Bucuresci, Romanov et Comp. 1857, XXII, 1859, nr. 30, p. 231—235; nr. 31, p. 240—242; nr. 32, p. 247—248; nr. 33, p. 256—258; nr. 34, p. 263—265; nr. 35, p. 271—274; nr. 36, p. 281—283; nr. 37, p. 289—291; nr. 38, p. 295—297.
Cu o scurtă introducere și o tablă de materii, la început, a acestei opere. Reproducere fragmentară.
36. SION, G.: Un răspunsu cătu doă, XVIII, 1855, nr. 30, p. 170—171.
Polemică cu Kogălniceanu și Asachi în chestiuni personale.
37. SION, G.: Erori în stele, XVIII, 1855, nr. 49, p. 275—276.
Împotriva insinuărilor articolului Unu tătaru în literatura din Steaua Dunării, I, 1855, nr. 12, p. 48.

R É S U M É

Située au centre de l'espace géographique de la Roumanie, la ville de Braşov, puissant foyer des anciennes traditions culturelles roumaines au long de son développement historique a été en permanents liaisons économiques, politiques et culturelles avec la Valachie et la Moldavie, attestant par cela l'unité nationale du peuple roumain.

En 1838, à l'initiative de George Bariţiu on a créé à Braşov „Gazeta de Transilvania“, le premier journal politique des Roumains de Transylvanie et son supplément „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“. Ces publications s'adressant aux Roumains, on été très répandues sur tout le territoire habité par des Roumains et jouissaient d'une riche collaboration de la part des écrivains et des poètes des trois pays roumanis: la Transylvanie, la Valachie, la Moldavie.

En ce qui concerne la diffusion de la publication „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“ en Moldavie, dès la première année de son apparition, le nombre des abonnés était 78, en augmentant en 1842 à 149, et les années prochaines à quelques cents.

À propos de la collaboration des écrivains et des poètes de Moldavie à ce périodique dont l'existence se place entre 1838—1865 on peut distinguer deux périodes :

— la première (1838—1848) qui contient des productions littéraires de G. Asachi, C. Negruzzi, M. Kogălniceanu, Al. Donici, N. Istrate, G. Sion et de V. Alecsandri — un poète très connu à l'époque.

— la deuxième période (1848—1865) est caractérisée par la participation plus intense des créateurs de Moldavie à cette revue de Braşov, grâce au fait que, pendant l'année révolutionnaire de 1848 beaucoup d'entre eux ont séjourné quelque temps à Braşov dans l'intimité de G. Bariţiu, I. Mureşianu, A. Mureşianu etc., chefs et collaborateurs des périodiques de Braşov.

À cette occasion V. Alecsandri publie dans les pages de la revue littéraire sous la signature „Un Roumain“, la poésie d'inspiration patriotique „15 Mai 1848“ ainsi que „Hora Ardealului“ la première variante de la célèbre „Hora Unirii“. Voilà comment la revue de Braşov reflète dans ses pages la littérature de Moldavie avec tout ce qu'elle avait de plus significatif.

Toujours dans la deuxième période les productions littéraires des écrivains et des poètes de Moldavie apparaissent presque dans chaque nombre de la revue de Braşov. À part les anciens collaborateurs on ren-

En diffusant entre 1838—1865 la littérature de Moldavie, la publication „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“ comme le plus important périodique littéraire de Transylvanie de ces temps a la mérite d'avoir fait connue la pensée et les sentiments de la Moldavie dans tous les territoires roumains, constituant pour nos temps le témoignage de l'unité nationale et d'une importante source documentaire pour l'histoire de la littérature roumaine.

CÎNTECELE INDEPENDENȚEI ÎN TRANSILVANIA

CONSTANTIN CATRINA

În desfășurarea evenimentelor ce au dus de la revoluția din 1848, la cucerirea independenței de stat a României, transilvănenii au făcut din manifestările lor populare, din activitățile artistice și de creație, momente de adincă reverberație patriotică.

Creația literară și muzicală, artele plastice au valorificat fiecare moment de izbândă națională¹.

Răspindite mai ales prin viu grai, apoi pe calea tiparului, în special prin publicarea de culegeri de texte, cîntecele patriotice au intrat în conștiința națiunii române și de aici în creația sa populară, fiind intonate mai ales în grup, în reuniuni corale și instrumentale și prin aceasta în toate momentele și evenimentele ce au marcat noi momente din lupta pentru eliberare socială și națională a poporului român.

Fie că vorbim de acest mănunchi de cîntece întilnit în repertoriul reuniunilor corale din Transilvania și pentru a căror identificare am întreprins statornice cercetări de arhivă și de presă locală, fie că cităm tot aici celelalte cîntece patriotice ale lui Gavriil Musicescu, Ciprian Porumbescu, Alexandru Flechtenmacher etc., a unor compozitori locali, ponderea acestora în viața artistică a vremii este covârșitoare.

În vasta sa activitate de istoric, publicist, de ridicare culturală a românilor din Transilvania, George Barițiu ne-a lăsat și cîteva îndemnuri deosebit de folositoare pentru prospectarea puterii cîntecului patriotic. Ca admirator al cîntecului și poeziei culeasă din popor, George Barițiu nota : „Culegem fabule și cîntece populare și bine facem că le admirăm; dar faptele istorice, dar cele războinice și eroice ale românilor, care au costat atîta singe și atîtea valuri de lacrimi ale familiilor românești din mai multe districte, să nu aibă mai multă valoare în ochi noștri ? ... Să admirăm și să păstrăm tot ce contribuie la dezvoltarea spiritului militar și nici una din faptele de bărbăție, bravură și eroism să nu rămînă necunoscute copiilor noștri”².

Paginile istoriei naționale, momentele de luptă pentru unire și eliberare socială au găsit în inima și mintea creatorilor, a rapsozilor populari, ecouri din cele mai emoționante. *Rășcoala lui Horia, Cloșca și Crișan, Revoluția din 1848, Unirea din 1859, apoi cea din 1918, Războiul pentru*

¹ *Artă și literatură în slujba independenței naționale*, București, 1977; *Independența României*, București, 1977, p. 255—300.

² Apud CAROL GÖLLNER, *Regulamentele grănicerești din Transilvania 1764—1851*, București, 1973, p. 161.

neatîrnare au clocotit în numerase pagini ale literaturii și muzicii românești.

Făcîndu-se ecoul națiunii române, Iosif Vulcan nota în numărul 22 din 1877 al „Familiei” : „Abia au început să bubuie tunurile române, și iată că s-a deșteptat și lira noastră națională...”³. Din acest moment, toate revistele și ziarele vremii din Transilvania consemnează mersul evenimentelor din Balcani, publicînd la rîndu-le numeroase articole de glorificare, mai cu seamă poeziile lui Vasile Alecsandri sau reproducînd materiale apărute peste Carpați.

Aceeași revistă mai publică : *Schițe din oastea română, În mormîntarea morților la Grivița* și cu deosebire poeziile : *Balcanul și Carpatul, Sargentul, Căpitanul Romano* de Vasile Alecsandri, *Steaua românilor* de G. Sion, *Armatele române* de N.T. Orășanu, *Marșul dedicat armatei române* de Gr. Bengescu, *Marșul roșiorilor de vede* de M.C. Manciulescu și alături de acestea încă zeci de poezii semnate de Petre Dulfu, Iosif Vulcan, B. A. Vineșiu, At. M. Marienescu, Vasile Păun, Ioniță Scipione Bădescu, Basiliu Mihail Lazăr, Nicolae Herlea⁴.

Anul „1877 — sublinia Timotei Cipariu, formează aurora unui viitor plin de glorie”⁵.

Ne spune istoria că : „Vestea proclamării independenței depline a declanșat în Capitală și în întreaga țară un uriaș val de manifestații populare nemaicunoscute de la mărețul act al Unirii. Pretutindeni au fost arborate drapelele naționale, aveau loc manifestări publice, pe străzi se cînta „Deșteaptă-te române”⁶, iar un martor ocular, T. C. Văcărescu nota în memoriile sale : „De la o margine a țării la alta, toate inimile sînt cuprinse de un nespus entuziasm. Autoritățile și corpurile constituite, orașele, satele, cătunele, toți într-un cuvînt, de la mic la mare, se rostesc gata la orice jertfă pentru a susține cu toate bunurile națiunii, cu aurul și singele ei, libertatea și neatîrnarea patriei”⁷. Aceasta, cum spune Mihail Kogălniceanu, „pentru că voim să trăim cu viața, noastră proprie... Să arătăm că sîntem o națiune hotărîtă să ne ocupăm de noi, să ne ocupăm de națiunea noastră, să ne ocupăm de dezvoltarea ei, de dezvoltarea bunei stări morale și materiale, iar nicidecum ca să îngrijim, ca să neliniștim pe cineva”⁸.

Cucerirea de către armata română a fiecărui avanpost sau fortăreață în drumul secular atît de dorit al independenței naționale, cîștiga în țară proporții uriașe în bucurie și de petrecere sărbătorească. La Blaj, în dimineața capitulării Plevnei, oamenii își dădeau binețe prin cuvintele, *Plevna a căzut*, iar pe Cîmpia libertății și împrejurimi, cîntecele naționale susținute de miile de participanți, au răsunit peste văile și dealurile Tîrnavei mari⁹. La Brașov, căderea Plevnei „a produs cea mai mare bucurie între

³ Poeziile războiului actual, în „Familia”, Budapesta, nr. 22, 29 mai/1 iunie 1877, p. 263.

⁴ PAUL ABRUDAN, *Solidaritatea națională în războiul de independență din 1877—1878*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. 5, 1976, p. 18—20.

⁵ *Ibidem*.

⁶ IOAN LUPESCU, *Trasee în istorie*, în „Îndrumătorul cultural”, București, nr. 5, 1976, p. 25.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ PAUL ABRUDAN, *op. cit.*, p. 18—20.

poporațiunea română... iar noaptea de marți spre miercuri a constituit o adevărată sărbătoare pentru românii brașoveni“¹⁰. „Elevii din liceu — ne spune Sextil Pușcariu —, fiecare copil și cu toții cîntau *Colo-n Plevna și redute* și toate celelalte poezii vitejești“¹¹.

În spiritul acestor idealuri, orașul și satul prin energiile sale creatoare și de interpretare colectivă și individuală a dat cîntecului patriotic, vibrații cu adîncă semnificație istorică și patriotică.

Dintr-un asemenea mare număr de cîntece ale țării, ne-am propus să prezentăm aici pe cele care au circulat atît de dens pe meleagurile Transilvaniei, mobilizînd cu muzica și versurile lor toate inimile angajate în lupta pentru unire și independență națională.

Bălcescu murind. După ce Vasile Alecsandri a elaborat printr-o simplitate atît de mișcătoare, frumoasele versuri, Pietro Mezzetti, muzicianul bolognez naturalizat la Iași, unde a lăsat dealtfel o amprentă culturală puternică prin întreaga sa activitate pe care a depus-o ca pedagog și compozitor, a scris la 1867, pe aceleași versuri, un cor și o romanță națională pentru voce și pian, *Bălcescu murind*¹². Astfel tălmăcite, versurile lui Vasile Alecsandri străbat toate meleagurile românești, cîntate fiind de mai toate corurile noastre din Transilvania.

Apelînd la melodia lui Mezzetti, la succesul și răspindirea sa atît de pătrunzătoare, George Dima aflat la Brașov în fruntea Reuniunii de gimnastică și cîntări, armonizează pentru cor mixt, lucrarea cu același titlu.

În același an în care istoria muzicii românești înregistrează zborul melodiei lui Pietro Mezzetti, la Brașov, în 31 august 1867, în cadrul turneului lui Mihail Pascaly, tenorul Balaban interpretează elegia *Bălcescu murind*¹³. În aceeași perioadă corul din Orăștie o cîntă în cadrul unei serate literar-muzicale¹⁴.

Zece ani mai tîrziu, cînd independența României acoperise cu cîntece și urale sub soarele de mai, toate plaiurile țării, concertul aranjat în folosul soldaților răniți din România de către Reuniunea de gimnastică și cîntări a românilor din Brașov, s-a ținut simbătă seara în 1/16 iunie a.c., cu următorul program : *Balcanul și Carpatul, Vivandiera, Bălcescu murind* și *Hora Severinului*, care „au stors din sînul publicului aplauzele cele mai entuziaste“¹⁵.

În 1879 îl cîntă din nou Reuniunea de gimnastică și cîntări din Brașov¹⁶ iar la prima producțiune a sodalilor români din aceeași localitate, corul acestora interpretează *Bălcescu murind* alături de cîntecul *Gintei latine* și *Hora de la Grivița*¹⁷. La fel și Iacob Mureșianu în primele sale concerte inițiate ca profesor la Năsăud, aduce în repertoriul elevilor de aici, piesa cu același titlu¹⁸.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ MIRCEA BĂLTESCU și MĂRIUCA TANASIU, *Ecoul războiului de independență în rîndul românilor din monarhia austro-ungară*, în „Aluta“. Muzeul Sf. Gheorghe, 1971, p. 281—300.

¹² MIRCEA M. ȘTEFĂNESCU, *Cîntecul revoluționar și patriotic românesc*, București, 1974, p. 180.

¹³ IOAN MASOFF, *Teatrul românesc*, București, 1966, p. 509.

¹⁴ ION ILIESCU, *Corul de la Orăștie*, Hunedoara, 1968, p. 76.

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 44, 21/9 iunie, 1877, p. 4.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 50, 1879, p. 4.

¹⁷ „Familia“, Budapesta, nr. 13, 1879, p. 89.

¹⁸ GHEORGHE MERIȘESCU, *Iacob Mureșianu*, București, 1966, p. 48.

Nu numai în anii independenței, dar și mult mai târziu, *Bălcescu murind* a fost lucrarea ce a figurat cu persistență în repertoriul soliștilor și corurilor din Transilvania. O mai întâlnim în 1881 în programul corului țărănesc din Șemlac — Arad¹⁹. În 1906, pe platforma marelui festival coral de la București condus de D. G. Kiriac, corul din Orăștie²⁰ îl interpretează din nou.

Calcă române plin de mîndrie. Publicată în „Familia”²¹ lui Iosif Vulcan, poezia lui Grigore Bengescu ce a inspirat pe mai mulți compozitori ai vremii, a strălucit în interpretarea multor formații corale din Transilvania, din București și Banat, declanșînd în același timp o atmosferă apropiată „celebrului cîntec pașoptist”, *Saltă române*”²².

Pentru aceste versuri, Theodor Georgescu scrie cu talent, cîntecul *Calcă române plin de mîndrie*. Dar și Constantin Dimitrescu (1847—1928) compune pe aceleași versuri ale căpitanului Bengescu, *Marșul de la 1877*.

La rîndu-i, Ioan Dariu (1855—1931) redactorul revistei brașovene *Școala și familia*, dă o și mai intensă circulație acestui cîntec, publicîndu-i versurile în *Carte de cîntece diverse...*, și răspîndită apoi în mai toate școlile din Țara Birsei, din satele transilvănene.

Calcă române plin de mîndrie
Ridică-ți fruntea sus nesfîrșit !

.

Fala străbună iarăși învie
În fiecare piept de român ;
Căci dinsul în suflet și-a scris să fie
Liber în țara-i singur stăpîn.

La 26 mai 1877, ziarul „Socialistul” organ al Cercului socialist din București, relatează că, în sala Teatrului Național a avut loc un concert pentru răniți în „resbelul național”, prilej cu care s-a interpretat de către un cor de 60 de persoane acompaniat de orchestră, *Marșul 1877*²³ și *Marșul independenței române*²⁴.

În același timp, la Sibiu, Reuniunea sodalilor români cu concursul orchestrei capelei militare prezintă la Serbarea din ajunul anului nou (1878), un vibrant program alcătuit din cîntecele patriotice : *Deșteaptă-te române*, *Hora Grivița*, *Calcă române plin de mîndrie*, *Steaua României* iar *Marșul lui Mihai Viteazul* fiind executat de către muzica militară.

Ca multe alte piese vocal-instrumentale și corale, *Calcă române plin de mîndrie* a fost și acesta aranjat și orchestrat pentru muzicile militare „păstrîndu-se în repertoriul de fanfară timp de peste o jumătate de veac”²⁵.

Observăm, în acești ani de *mărire națională*, că viața muzicală, mai

¹⁹ „Muzica”, nr. 7, 1972, p. 36.

²⁰ ION ILIESCU, *op. cit.*, p. 110.

²¹ „Familia”, Budapesta, nr. 24, 12 mai/24 iunie, 1877, p. 279.

²² MIRCEA M. ȘTEFANESCU, *op. cit.*, p. 141.

²³ ELISABETA IONIȚA, *Aportul femeilor la sprijinirea războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în „Revista de istorie”, nr. 4, 1976, p. 569—584.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ VIOREL COSMA, *Independența de stat reflectată în muzica timpului*, în „Muzica”, nr. 5, 1967, p. 44.

puțin pîndită de foarfecele cenzurii, crește mereu în intensitate. La Brașov și Sibiu, în alte orașe ale Transilvaniei, reuniunile de cîntări, de lectură și teatru își împletesc eforturile prin abordarea unui repertoriu mixt, în cultivarea creației naționale culte și populare. Alături de Schubert, Mozart și Beethoven se fac tot mai auzite potpuriurile și cîntecele inspirate din folclorul țării, marșurile patriotice²⁶.

Cîntecul gînteii latine. Întemeiată în 1869, la Montpellier, Societatea limbilor romanice, își propune ca la „jocurile florale” (vechi tradiții locale provenșale) din 1878, să se decerneze o cupă pentru cea mai frumoasă poezie cu tema gînteii latine. Aflind din presa vremii știrile transmise, Vasile Alecsandri compune și trimite, probabil către sfîrșitul toamnei 1877, cele patru strofe ale *Cîntecului gînteii latine*.

„Norocul a vrut — ne mărturisește poetul — ca toate poeziile prezentate la concursul de la Montpellier să fie mai slabe decît a mea și astfel am ieșit învingător...”²⁷. Dar succesul poetului în țară a fost strălucitor. Toate meleagurile patriei, oamenii acestora, povesteau despre frumusețea evenimentului și recitau cu mîndrie *Cîntecul gînteii latine*.

Trebuie înțeles că „Poporul român abia ieșit în viața internațională, cu independența abia cucerită... pentru tînăra și încă modesta literatură română era prima consacrare internațională a unui scriitor român al ei...”²⁸. Presa din întreaga țară comentează evenimentul literar și îi dedică poetului pagini speciale; societățile culturale îi recitau în reuniunile lor poeziile; corurile țărănești și de școlari se grăbeau să învețe melodia acestui cîntec pe versurile născute din năzuința pentru independență a poporului român. De la Brașov, Sibiu și Deva îi sosesc poetului emoționante felicitări iar „Astra” îl invită pe poet la adnarea ei generală, adresîndu-i în același timp, cuvintele: „... să veniți în mijlocul nostru spre a vă săruta fruntea și mîinile care au eternizat gloria limbii române în concertul națiunilor gînteii latine”²⁹.

În Transilvania presa așază pe același loc „triumful de pe cîmpul de luptă (al independenței), cu triumful lui Alecsandri”³⁰. În alte publicații ale vremii, se apreciază că „Arma și lira s-au unit. Plevna și Montpellier și-au întins mîinile pentru a mări triumful românilor”³¹.

Muzica, dar mai ales ecoul versurilor lui Vasile Alecsandri, îndeamnă pe majoritatea societăților literar-muzicale românești din țară dar și de peste hotare, în intonarea *Cîntecului gînteii latine* pe muzica italianului Filippo Marchetti (1831—1902).

Societățile studenților români cu activitatea cea mai bogată de la Viena și Budapesta, dau loc în programul activității lor (serbărilor și concertelor cu muzică românească și interpreți români) *Cîntecului gînteii latine*.

Cu ocazia adunării generale a Societății academice „România Jună” a studenților români din Viena (17 noiembrie 1878), serata artistică s-a

²⁶ ION MASOFF, *Teatrul românesc*, vol. II, București, 1966, p. 600.

²⁷ Apud G.C. NICOLESCU, *Viața lui Vasile Alecsandri*, București, 1962, p. 480.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 40, 2 mai/2 iunie 1878, p. 1.

³¹ PAUL ABRUDAN, *Aspecte ale sprijinului acordat de românii din Transilvania războiului pentru cucerirea independenței de stat a României*, în „Revista de istorie”, nr. 4, 1976, p. 587—594.

deschis cu *Cîntecul gînteii latine* urmată de poeziile : *Vlad Tepeș și stejarul* și *Statu Palmă* de Vasile Alecsandri. În încheiere, *Cisla* de Ciprian Porumbescu³².

În februarie 1879 la Budapesta, are loc o serată muzical-literară organizată de *junimea română*³³ în scopul ajutorării societății de lectură „Petru Maior“. Mai mulți tineri români, îmbrăcați în portul popular, au executat, în pauză, jocul Călușarul. În încheiere, corul societății interpretează *Cîntecul gînteii latine*.

La Beiuș în 12 decembrie 1878, alături de cîntecele *Asaltul Griviței*, *Ștefan Vodă*, *Patria română*, s-a auzit și *Cîntecul gînteii latine* de Marchetti, urmat de recitarea aceluiași versuri în limbile latină, franceză și italiană³⁴.

În localitatea bănățeană Cacova (azi Grădinari), alături de spectacolul teatral susținut de trupa lui G. A. Petculescu, s-a cîntat *Sună trîmbița în țară*, *Adio la Carpați* și *Cîntecul gînteii latine*³⁵; la Cluj, cu ocazia balului român, se execută cîntecele *Ștefan Vodă* și *Cîntecul gînteii latine*³⁶; în Varadia, la o serată română se cîntă : *Adio la Carpați*, *Crucea Roșie*, *Cîntecul gînteii latine*³⁷. Corul plugarilor din Chizătău, sărbătorit în 1957 pentru o sută de ani de activitate, execută într-unul din programele sale *Unirea principatelor* (cvartet vocal), *Hora armatei române de la Plevna*, *Paza Dunării* și *Cîntecul gînteii latine*³⁸.

La Iași, în timpul intonării *Cîntecului gînteii latine* toată lumea din sală, vreo cinci sute la număr, se ridică în picioare și privind cînd pe scenă cînd în loja în care se afla Vasile Alecsandri³⁹, vibrau de bucuria succesului poetului român, dar mai ales pentru sfînta independență, pentru cele două triumfuri naționale cum le numește „Gazeta Transilvaniei“⁴⁰.

Și brașovenii au dat aripi *Cîntecului gînteii latine*. La unul din concertele Reuniunii române de gimnastică și cîntări, „Toate piesele — ne spune «Gazeta Transilvaniei» — au fost ascultate cu mare admirație de către publicu, care se adunase în mare număr și din toate clasele orașenilor români Cînd însă corul a intonat maestoasele și dulcile cuvinte ale «Cîntecului gînteii latine», aplausele nu mai voiau să încete. Corul a trebuit să repete de două ori toate patru strofele ale imnului deja atît de plăcut și de poporale la toți românii. Melodia compusă de Marchetti, autoriu nu face tocmai impresiunea așteptată, dar cu cît se repetă de mai adeseori, ea pare mai frumoasă, mai maestoasă, mai expresivă. Imnul lui Marchetti respira toată dulceața, toată grandoarea poesiei, credem însă, ca pentru ca să se poată esecuta cu deplin efect, trebuie ca corul să fie foarte tare și să mai fie susținut de-o orchestră. Micul cor al Reuniunii noastre l-a cîntat însă cu toate aceste atît de precis și cu

³² „Familia“, nr. 94, 1878, p. 152.

³³ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 3, 11/23 ianuarie, 1879, p. 2.

³⁴ „Familia“, nr. 9, 1879, p. 64.

³⁵ *Ibidem*, nr. 93, 1878, p. 59.

³⁶ *Ibidem*, nr. 98, 1878, p. 616.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, nr. 14, 1879, p. 94.

³⁹ *Ibidem*, nr. 63, 1879, p. 417.

⁴⁰ T.T. BURADA, *Istoria teatrului în Moldova*, București, 1976, p. 549.

atîta vioiciune, încît a electrizat și entuziasmat pe toți auditorii⁴¹. „La această dată, lucrarea lui Marchetti a fost executată la unison cu acompaniament de clavir“⁴².

Deși cîntată, în mai multe rînduri de corurile timpului, pe marginea melodiei lui Filippo Marchetti s-a discutat mereu, mai ales pentru faptul că lucrarea a fost scrisă pentru formații corale mari. Însuși autorul versurilor, poetul Vasile Alecsandri, îi trimite la Lemberg lui Carol Miculi, „traducerea polonă a *Cîntecului gîntei latine* pentru a-i compune muzica — poezia fiind tradusă în alt ritm, nepotrivit pentru melodia compusă de maestrul italian Marchetti, în 1878, cu prilejul festivalului de la Montpellier“⁴³.

Desfășurîndu-se la Roma, în septembrie—octombrie 1899, cel de al XII-lea congres de istorie al orientaliștilor, delegații din peste 40 de țări au luat hotărîrea de a depune o coroană de lauri la *Columna lui Traian*. Între românii participanți la această reuniune internațională, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu, Theodor Burada. Omagiul a fost adus prin Badea Cîrțan, „dacul“ din Carpați, ajuns aici din dragoste pentru istoria poporului român.

„Nu pot să uit toată viața — mărturisirea Cîrțan mai tîrziu — sărbătorirea din 12 octombrie 1899. S-a cîntat *Imnul gîntei latine*; îți dădeau lacrimile nu alta, de mîndrie. Atunci mi-am dat seama de prețuirea ce se dădea românilor de alte popoare“⁴⁴.

Frumusețea versurilor alescandriene au atras în mreața lor pe mulți compozitori români și străini. Pentru aceeași poezie, mai semnează muzica Pietro Mezetti, Carlo și Antonio Cirillo, M. Cohen Linaru, Ion Bohociu, A. Băluță etc.

Copii ai patriei iubite. Între compozitorii înaintași, Gavriil Musicescu (1847—1903) evocă cel mai bogat, în muzică, înălțarea și libertatea patriei străbune. *Trompetele răsună, Fiii României, Hora de la Grivița, Hora de la Plevna, Ostașul român, Moartea vitează, Hora junilor* etc. încununează multe din paginile de istorie ale poporului român.

Cu un program încărcat de asemenea aspirații, Gavriil Musicescu și corul său din Iași, pornesc în 1890, într-un istoric turneu coral în Transilvania⁴⁵, desfășurat sub faldurile independenței naționale.

La Brașov, Zărnești, apoi la Sibiu, Săliște, în Banatul lui Ion Vidu, ieșeanul Musicescu înflăcărează auditoriul concertelor sale interpretînd pentru aceștia cîntece patriotice, cîntece populare. Cu această ocazie se va interpreta și lucrarea *Copii ai patriei iubite*, compusă în anul 1885 cu prilejul jubileului de 50 de ani al Academiei Naționale din Iași.

Semnînd versurile, Anton Naum⁴⁶ face să răzbată prin imagini poe-

⁴¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 40, 21 mai/2 iunie, 1878, p. 1.

⁴² *Ibidem*, nr. 53, 18 iunie/6 iulie 1878, p. 4; „Familia“, nr. 53, 1878, p. 343.

⁴³ VASILE MOCANU, *Ecoul operei poetice și dramatice a lui Vasile Alecsandri în muzica românească din Transilvania*, în „Studii de muzicologie“, vol. III, București, 1967, p. 280.

⁴⁴ OCTAVIAN METEA, *Patriotul Badea Cîrțan*, București, 1972, p. 115.

⁴⁵ CONSTANTIN CATRINA, *Semnificația unor turnee corale românești în Transilvania* (mss.); *Cîntecele transilvănenilor pentru independență națională*, în SCIA, București, Tom. 24, 1977, p. 142—152.

⁴⁶ ANTON NAUM, (1827—1917), profesor de limbă și literatură franceză la Universitatea din Iași, membru al Societății Junimea și din 1893, membru al Academiei Române.

tice nu numai momentul ocazional pentru care a fost scris dar și izbînda eroică a poporului român :

Copii ai patriei iubite
Senine frunți, curate brațe,
Acum cu toții alergați !
Aduceți flori, aduceți lauri,
Veniți la templul de viață,
Altarele-i încununăți.

Compozitorul experimentat în rimul și melosul cîntecului patriotic, întrece imaginile poetice ale lui Anton Nawn, făcînd din *Copii ai patriei iubite*, un popular cîntec patriotic românesc.

Concertînd la Brașov, în iulie 1890, cîntecul *Copii ai patriei iubite* a impresionat adînc. Ziarele Brașovului de atunci notau la loc de cinste, că „Dintre imnuri, au produs cel mai mare efect imnul *Copii ai patriei iubite*, muzica de Musicescu”⁴⁷.

Despre același cîntec, George Dima nota în „Telegraful român” din 5 august 1890: „Imnul d-lui Musicescu cîntat cu multă dragoste, a secerat vii aplauze...”⁴⁸.

Larga accesibilitate a acestui cîntec, (*Copii ai patriei române*), a prins rădăcini adînci în conștiința oamenilor.

Întorcîndu-se victorios din drumul turneului său artistic, rememorînd atmosfera desfășurată în jurul acestui succes inedit, Gavriil Musicescu nota : „...escursiunea noastră muzicală a fost undelemn pe rană”⁴⁸.

Repertoriul acestui cor găsea în entuziasmul publicului transilvănean, clocotul luptei seculare pentru cauza națională⁴⁹.

Deșteaptă-te române. Cîntecul cu răspîndirea cea mai largă pe toate plaiurile românești, dar mai persistent în Transilvania, a devenit de la prima sa intonație publică, imnul reдеșteptării noastre naționale. La 1848, la 1859, în 1877 și 1918, cu prilejul fiecărei reuniuni cultural-artistice, la petreceri populare, cîntecul acesta a înaripat la luptă și cutezanță, la biruința drepturilor românilor transilvăneni.

Versurile aparținînd lui Andrei Mureșianu iar melodia selecționată din cîntecele vremii și recomandată poetului de către psaltul brașovean Gheorghe Ucenescu⁵⁰, au descătășat simțiri și elanuri, credința în puterea dreptății, a nesecatei noastre lupte pentru unire și independență.

Societățile artistice ale elevilor din Brașov și Oradea l-au luat ca deviză a activității lor⁵¹; muzica militară din Sibiu îl interpretează în ajunul anului nou 1879⁵²; corul plugarilor din Chizătău îl cîntă în același concert împreună cu piesele *Bălcescu murind*, *Vînătorul român* și *Tă-*

⁴⁷ GEORGE BREAZUL, *Gavriil Musicescu*, București, 1962, p. 114.

⁴⁸ Vezi nota 45.

⁴⁹ CONSTANTIN CATRINA, *Secvențe de istorie corală*, în „Îndrumătorul cultural”, nr. 6, 1976, p. 50—52; *Cîntecul patriotic în Transilvania — stindard al unității și independenței naționale*, în *Îndrumătorul cultural*, București, nr. 11, 1976, p. 30—31.

⁵⁰ ROMEO GHIRCOIAȘU, *Tradiții ale cîntecului patriotic*, în: „Studii de muzicologie”, vol. VII, București, 1971, p. 61—76.

⁵¹ V. CURTICĂPEANU, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968.

⁵² „Familia”, nr. 2, 1879, p. 13.

tarul⁵³; la zece ani de activitate a Reuniunii sodalilor români din Sibiu, auditoriul ascultă *Cîntecul gîntei române* și *Deșteaptă-te române*⁵⁴ etc.

Compozitorii timpului, între care Gavriil Musicescu, Iacob Mureșianu, Nicolae Popovici îl armonizează pentru cor, multiplicîndu-l și transmițîndu-l corurilor noastre transilvănene iar George Dima, în săptămînile ce au urmat imediat eliberării sale din închisoarea Clujului, se adresa lui Tiberiu Brediceanu :

„Domnule șef de resort !

Împărtășind întru toate vederile On. Consiliu dirigent, ca melodia imnului nostru național din Ardeal «Deșteaptă-te române» din loc înalt să se stabilească și în forma astfel stabilită să se introducă în școală și să se popularizeze, cu plăcere urmez recercării de a contribui și eu la ajungerea scopului.

Din frageda mea copilărie cunosc această melodie și cu mulți ani înainte să se scrie eu o am prelucrat pentru cor dar din cauza vitregelor timpuri a rămas nefolosită . . . »⁵⁵.

Trăind în copilărie epoca Unirii Principatelor și în tinerețe pe cea a Plevnei și Griviței glorificate în poezia lui Vasile Alecsandri și a contemporanilor săi⁵⁶, cîntecele compozitorului George Dima, celelalte cîntece patriotice precum și *Deșteaptă-te române* sînt cîntecele biruințelor noastre.

Hora Griviței. Între cîntecele ce s-au înălțat sub faldurile independenței naționale, *Hora Griviței* de Grigore Ventura (1839—1909)⁵⁷ pe versurile bardului de la Mircești, cu titlul stabilit de poet, *Hora de la Grivița* sau numai *Grivița* a intrat cu repeziciune în repertoriul cîntăreților și reuniunilor corale ale vremii.

Credincios idealurilor poporului român, omul de talent Grigore Ventura a dedicat anului 1877 nu numai cîntecele sale dar și cele dintîi lucrări dramatice ce susțin această pagină glorioasă a istoriei noastre naționale : *Curcanii* (1878) și *Peste Dunăre* (1880).

Compus pentru voce și pian, cîntecul *Hora Griviței* (1878) este preluat apoi de majoritatea corurilor din Transilvania. Versurile semnate de Vasile Alecsandri și publicate mai întîi în „Convorbiri literare”⁵⁸, nr. 11 din 1 februarie 1878, p. 405, sînt republicate de mai toate ziarele și revistele de peste Carpați, între care „Gazeta Transilvaniei”, „Familia”, „Telegraful român”⁵⁹.

Aceleași versuri sînt repede învățate de școlari, de corurile satelor și orașelor din Transilvania. Mai mult chiar, aceste versuri sînt potrivite pe melodii anonime de către interpreții populari.

Gala Galaction amintește și el în romanul *Papucii lui Mahmud*, cum că Iorgu Mutaful ostaș în timpul războiului pentru independență, întors la vatră, îl învață pe Vasile lăutarul satului să cînte *Hora Griviței*, textul

⁵³ *Ibidem*, nr. 37, 1877, p. 44.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 82, 1878, p. 523.

⁵⁵ CONSTANTIN ZAMFIR, *George Dima muzician și om de cultură*, București, 1974, p. 235.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ VIORICA DAN, *Un cronicar al vieții muzicale românești din secolul trecut: Grigore Ventura*, în „Studii de muzicologie”, vol. X, București, 1974, p. 260—271.

⁵⁸ VASILE ALECSANDRI, *Opere*, vol. II, București, 1966, p. 391.

⁵⁹ În „Telegraful român”, nr. 11 din 28 ianuarie.

reproducind, cu ușoare modificări, versurile lui Alecsandri din *Hora de la Grivița*, ceea ce demonstrează că acest cîntec avea o largă circulație printre ostași ⁶⁰.

Acest fapt ne este transmis și printr-o colecție de cîntece datînd din anii 1884—1886 aparținînd lui Mihail Puia din comuna Bănia, Valea Almăjului din Banat, care, făcîndu-și serviciul militar mai întîi la Viena, apoi la Biserica Albă, a copiat în această vreme de la un tînăr învățător român, 35 de cîntece patriotice. Din acestea, 18 se refereau la războiul de independență : *Vivat România, Hora Griviței, Marșul Armatei Române, Dorobanțul, Fii ai României, Hora de la Plevna, Cîntarea unui soldat la bătălia de la Plevna, Hora curcanilor, Fiica română, Soldatul, Marș național, Voinicii români, Soldatul român, Cîntarea delegatului Alexandru Mocsony, Haideti fraților, Patria română, Hora de la Grivița, Mirele României* ⁶¹. Aceste titluri le întîlnim și în *Manuscrisul de cîntece al sergentului Berceanu* (1877) ⁶².

Presa vremii consemnează că la Caransebeș ⁶³, Brașov, Sibiu, la Gherla și Blaj, la Șșemlac, societățile culturale și corurile așezărilor românești au intonat *Hora de la Grivița* cu ocazia producțiunilor aranjate în onoarea voluntarilor transilvăneni.

În cea dintîi producțiune a lor, sodalii români din Brașov au intonat *Bălcescu murind, Cîntecul gînteii latine și Hora de la Grivița* ⁶⁴. La Sibiu, muzicianul sas Karl Frühling execută cu corul sodalilor sibiieni *Hora Grivița* „prima oară compusă în patru voci de Karl Frühling” ⁶⁵.

În alte versiuni sonore, Gavriil Musicescu și Ciprian Porumbescu aduc fiecare noi tălmăciri acelorași versuri semnate de Vasile Alecsandri :

Fata lui Gazi — Osman,
Grivița, poartă-un colan,
Un colan tot de oțel ...
Gioacă fulgerii pe el.
Alelei ! de le-aș lua,
Înapoi nu l-aș mai da !
.
.
.
Tot așa, mări, — am grăit
Într-o zi m-am răpezit
Și-am pus mîna pe colan
Și pe fata lui Osman.
Alelei ! Griviță fa,
Înapoi nu te-oi mai da !

Hora de la Plevna. Scrisă cu puțin timp înainte de 20 decembrie 1877 și publicată pentru prima dată în „Convorbiri literare”, nr. 11, 1 februarie

⁶⁰ TEODOR VIRGOLICI, *Ecourile literare ale cuceririi independenței naționale*, București, 1976, p. 251.

⁶¹ AURORA DOLOGA, *Ecoul războiului de independență din 1877—1878 în Banat*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Seria Historia fasciculus 1, Cluj, 1968, p. 85—96.

⁶² VIOREL COSMA, *Manuscrisul de cîntece al sergentului Berceanu* (1877), în „Muzica”, nr. 8, 1977, p. 15—20.

⁶³ „Familia”, nr. 30, 1879, p. 202.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 13, 1879, p. 89; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 11 din 8/20 februarie 1879, p. 4.

⁶⁵ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 2, 1879, p. 13.

1878⁶⁶, respectivele versuri sînt reproduse în multe ziare și reviste ale vremii.

Luînd ca model această poezie, mai mulți condeieri se inspiră din iureșul aceluiași eveniment. P. Boitoș, de exemplu, publică în „Telegraful român” de la Sibiu, o poezie asemănătoare intitulată *Căderea Plevnei*⁶⁷ iar Vasile Mihail-Lazaru versuri asemănătoare adunate sub genericul *28 noiembrie* (aniversarea căderii Plevnei)⁶⁸.

Compozitorii, martori ai evenimentelor anilor 1877—1878 aduc în cîntecele lor, la fel ca Nicolae Grigorescu în pinzele sale, figura soldatului român în lupta sa pentru independență națională. Grigore Ventura, compune în 1880 *Hora Plevnei* (un cîntec pentru voce și pian)⁶⁹.

În 1879, Corul vocal al plugarilor din Chizătău interpretează *Hora armatei române de la Plevna*⁷⁰ iar la petrecerea Reuniunii femeilor române din Brașov orchestra orașului interpretează marșul *Asaltul Plevnei* de Ludowig Wiest⁷¹. Un cor de renume ca cel din Șemlac (Arad) interpretează și el în concertul din 15/27 februarie 1881, *Hora de la Plevna*.

Elevii născuți sărbătoreau independența recitînd și cîntînd⁷² din versurile lui Vasile Alecsandri: *Peneș Curcanul*, *Oda ostașilor români* și *Hora de la Plevna*. Cîntecele Plevnei au intrat și în repertoriul fanfarelor, păstrîndu-se în programele acestora timp de peste o jumătate de secol⁷³.

Circulînd sub diferite titluri, cum se poate constata și în rîndurile de față, *Hora de la Plevna* s-a republicat de 25 de ori⁷⁴, iar semnificația evenimentului este cîntată cu forță sporită de compozitorii români contemporani. În *Asaltul de la Plevna*, Gheorghe Dumitrescu (pe o melodie de inspirație populară), înaripează versurile:

Prin foc și plumb cu greu urcînd pornit-au dorobanții
Dau chiot lung pe zid sărînd s-ăudă și Carpații
Că lanțul de robie-i frînt, zdrobită-i asuprirea
Stăpîni pe țara lor ei sînt pe strămoșesca glie.

Hora Unirii. Aranjată ca lucrare pentru cor, apoi introdusă în atîtea potpuriuri destinate orchestrelor și fanfarelor, acest cîntec de amplă rezonanță patriotică, *Hora Unirii* — se edifică pe structura unui cîntec popular sau de circulație populară. Istoria l-a desemnat ca autor al muzicii pe Alexandru Flechtenmacher, dar paternitatea i-a fost contestată⁷⁵. Un fapt rămîne cert : *Hora Unirii* s-a născut în anii de avînt care au dus la realizarea imperativului Unirii.

⁶⁶ VASILE ALECSANDRI, *op. cit.*, p. 391.

⁶⁷ P. BOITOȘ, *Căderea Plevnei*, în „Telegraful român”, nr. 41, 10 aprilie, 1879, p. 162.

⁶⁸ „Familia”, nr. 94, 1878, p. 214.

⁶⁹ VIORICA DAN, *op. cit.*, p. 260—277.

⁷⁰ „Familia”, nr. 31, 1879, p. 212.

⁷¹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 1, din 16/4 ianuarie, 1879, p. 3.

⁷² CAROL GÖLLNER, *op. cit.*, p. 181.

⁷³ VIOREL COSMA, *Independența de stat reflectată în muzica timpului*, în „Muzica”, nr. 5, 1967, p. 44.

⁷⁴ M.M. ȘTEFĂNESCU, *Anul 1877 în cîntecul patriotic*, în „Muzica”, nr. 6, 1975, p. 19.

⁷⁵ VIOREL COSMA, *Noi date despre contribuția muzicii în momentul Unirii*, în „Muzica”, nr. 3, 1959, p. 26—29; idem, *Hora Unirii și adevărul ei compozitor*, în „Îndrumătorul cultural”, nr. 10 1973, p. 60.

Adăugînd versurilor alecsandrine, refrenul *Măi române, măi*, Gheorghe Ucenescu, dascălul din Șcheii Brașovului, fost elev al lui Anton Pann, compunea un „cîntec de școală”, pe care l-a transcris în note de psaltichie — păstrat în cunoscutul „Manuscris al lui Ucenescu”⁷⁶, temeinic studiat apoi de folcloristul Vasile D. Nicolescu⁷⁸.

Poate sub îndemnul lui Gheorghe Ucenescu, sau numai din cunoașterea activității acestuia, Oprea Brașoveanu⁷⁹, auzind în anul 1859 pe plaiurile Țării Birsei *Hora Unirii*, cîntată de popor, o transcrie intitulînd-o *Versul național în privința Principatelor*.

Interesant de relevant este că acest cîntec național *Hora Unirii*, notat de folclorist, cuprinde la sfîrșitul celor 8 strofe — încă patru versuri, rezultat al creației populare :

Cum joacă el și se-nvîrtește
Și pe dușmani mi-i gonește.
Vivat bravilor români
Vivat și fericiți ani⁸⁰.

Ioan Darius (1885—1931), ca pedagog brașovean, publicist și mai ales ca autor de manuale școlare, dă o mare circulație *Horei Unirii*, așezînd-o la loc de frunte în capitolul *Horelor* în fiecare dintre culegerile sale editate la Brașov.

În cărțile de școală tipărite în Transilvania la începutul secolului XX, *Hora Unirii* este mereu prezentă. Apare astfel în *Hora Unirii și alte cîntări înălțătoare* (Cluj 1919) în *Cîntări naționale* (Tîrgu Mureș, 1922) ca și în *Cîntări naționale pentru două voci egale publicate de Timotei Popovici* (Sibiu, 1922)⁸¹. La rîndu-le, compozitorii George Dima, Iacob Mureșianu, Nicolae Popovici, Iuliu Mureșianu, Timotei Popovici o prelucrează în atîtea variante pentru diferite tipuri de cor, de orchestră și fanfară.

Cu ocazia inaugurării districtului Năsăudului, ce cuprindea în perimetrul său teritoriul fostului Regiment 2 românesc (Regiment de grăniceri aprobat la 24 martie 1861), „funcționarii purtau la solemnități costum românesc, iar drapelul districtului era tricolorul național. La serbări se cînta *Hora Unirii*”⁸².

Și la Adunarea de la Blaj din 3—5 mai 1848, s-a cîntat *Deșteaptă-te române* și *Hora Unirii*⁸³.

⁷⁶ LAZAR OCTAVIAN COSMA, *Hronicul muzicii românești*, vol. III, București, 1975, p. 320; vezi și nota 1 de la aceeași pagină.

⁷⁷ GEORGE BREAZUL, *Pagini din istoria muzicii românești*, București, Edit. muzicală, 1966, p. 185.

⁷⁸ VASILE D. NICOLESCU, *Manuscrisul Ucenescu. Cânturi*, București, Editura muzicală, 1979.

⁷⁹ Oprea Dumitru-Brașoveanu, dascăl de strănă în Brașov, apoi în Șimon-Bran, culegător de cîntece patriotice și populare auzite în perioada anilor 1859—1861. Un caiet cu un asemenea repertoriu, notat în cirilică și păstrat în Biblioteca Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului, însumează contribuția sa în acest domeniu.

⁸⁰ EMIL MICU și MIRCEA BĂLTESCU, *Variante folclorice inedite*, în „Astra”, Brașov, nr. 9, 1967, p. 12; idem, *Un folclorist pasionat: Oprea Dumitrescu-Brașoveanu*, în „Drum nou”, Brașov, nr. 6952, 11 mai, 1967, p. 2.

⁸¹ M.M. ȘTEFĂNESCU, *op. cit.*, p. 257—259.

⁸² CAROL GÖLLNER, *op. cit.*, p. 178—179.

⁸³ *Ibidem*.

Hora, în zilele declarării independenței de stat a României, a însemnat prin ritmul și unitatea sa coregrafică o întreagă simțire românească față de evenimentele anului 1877. Pe cîmpul de vitejie, soldații și ofițerii lor, în sate, țărani, în orașe și tirguri funcționarii și meșteșugarii, puținii intelectuali au simțit sub talpa lor, vuietul de bucurie al unui popor viteaz și harnic.

Mai mulți cercetători o citează în întregul repertoriu de cîntece dedicat lui '77, la fel de actuală în acele momente, ca și *Sfînta zi de libertate* de Alexandru Flechtenmacher, *Arme, Arme*, *Arme* de Gavril Musicescu, *Marșul anului 1877* de Constantin Dimitrescu, *Pui de lei* de I. G. Brătianu⁸⁴.

Indemnurile bardului de la Mircești găsind înaripare în muzica lui Alexandru Flechtenmacher, au adus refrenul neîntrerupt al cîntecului românesc pînă la 1918⁸⁵.

La Cluj⁸⁶, apoi pe Cîmpia Libertății, în toate localitățile Transilvaniei, ziua de 1 decembrie 1918, a fost un cîntec și o „Horă a Unirii“. Societatea corală „Hilaria“ din Oradea interpretează în această zi, *Hora Unirii* în fața primăriei orașului; reuniunile corale din Sibiu și Brașov, din Rupea și Făgăraș etc. la fel. Ne subliniază istoria că „1 decembrie reprezintă în acest milenar proces un moment de cotitură al istoriei mișcării poporului român spre eliberare socială și națională, o piatră de hotar a istoriei contemporane a țării noastre. Unirea Transilvaniei cu România a însemnat o victorie strălucită a mișcării de eliberare națională a națiunii române, izbîndă obținută în primul rînd de masele populare, o contribuție remarcabilă aducînd clasa muncitoare și partidul său socialist“⁸⁶.

Forța patriotică a acestui cîntec românesc a cuprins apoi toate meleagurile patriei în 1959, la o sută de ani de la Unirea Principatelor Române; în 1967, pe *Cîmpia Libertății* din Blaj, cînd secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, ceilalți conducători de partid și de stat, în vizită de lucru pe aceste meleaguri, s-au prins într-o nesfîrșită *Horă a Unirii*, cîntată de un uriaș cor, acompaniat de fanfare, alături de cîntecele cu aceeași semnificație: *Trei culori* și *Marșul lui Iancu*⁸⁷.

Hora Dorobanților la Grivița. Interpretat în ziua de 30 ianuarie 1879, acest cîntec aparține lui Hermann Geifrig⁸⁸, organistul Bisericii Negre din Brașov și profesor de muzică în cîteva rînduri la Gimnaziul românesc din Șcheii Brașovului și dirijor al Reuniunii române de gimnastică și cîntări. Se pare că muzica a fost inspirată după versurile cu același titlu publicate în acea perioadă în culegerea Arion a brașoveanului Ioan Dariu. Să fie același cîntec *Hora Dorobanților* interpretat mult mai tîrziu de corul Școlii normale de fete din Cluj în 1930?⁸⁹ La I. St. Paulian întîlnim în 1902, *Marșul Dorobanților*, cor mixt pe versuri de I. Nenițescu.

⁸⁴ IANCU DUMITRESCU, *Muzica patriotică la 1877*, în „Luceafărul“, nr. 18, din 6 mai, 1967.

⁸⁵ *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 340.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 457.

⁸⁷ ȘTEFAN PETRARU, *Cîntecul înfrățirii*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Brașov, Brașov, 1972, p. 58.

⁸⁸ *Arhivele statului Brașov*, Fond: *Reuniunea de gimnastică și cîntări*, 1879/3.

⁸⁹ „Patria“, Cluj, nr. 117, 1 iunie 1930, p. 2.

Imnul armatei române. Același Scipione I. Bădescu, prietenul lui Mihai Eminescu⁹⁰, pe versurile căruia Gavriil Musicescu scrie un inspirat cîntec, *Trompetele răsună*, îl întîlnim ca autor și pentru versurile *Imnului armatei române*:

Bravi copii ai României, mindri v-ați întors,
V-ați întors cu steagul țării rupt... însă frumos.
Mai frumos de cum fusese, căci de vultur dus
Mîndrul dușmanului soare sub el a apus.

Publicat mai întîi în „Amicul familiei“ din 1 octombrie 1878, acest cîntec a avut o largă circulație; G. Bogdan-Duică ne spune următoarele: „Cîntecul acesta... nu s-a cîntat numai în București, ci și-n Ardeal. Îl cîntam toți copiii“⁹¹.

Odă ostașilor români. Publicată mai întîi în „Convorbiri literare“ din 1 ianuarie 1878, versurile alecsandrine se recită și cîntă de către elevii din Năsăud⁹², iar Corul român din Țiriac—Arad îi dă întîietate cu ocazia desfășurării programului său⁹³. Un alt cor bănățean, cel din Șemlac, interpretează în 23 mai 1882 și corul *Odă ostașilor români*⁹⁴.

Peneș Curcanul. După „Convorbiri literare“⁹⁵, cele 193 de versuri ale poeziei *Peneș Curcanul*, ajung imediat în coloanele ziarelor transilvănene.

Publicată în periodicele vremii, apoi ani de-a rîndul în manualele de școală, poezia *Peneș Curcanul* auzită la ora de curs, pe scenele timpului, în reuniuni cu grai patriotic, ne-a rămas în minte și la inimă ca și chipurile de pe pinzele lui Grigorescu dedicate eroilor de la Plevna.

În 1878, sodalii sibieni aplaudă poezia lui Vasile Alecsandri cu ocazia spectacolului organizat de către aceștia la 10 ani de activitate: membrii Societății de lectură a studenților din Brașov o ascultă alături de cîntecul: *Deșteaptă-te române* și *Vocea lui Iancu*, iar bănățenii o trec mai în toate programele anilor ce urmează evenimentului din 1877. Prin editura Ciurcu, această poezie se multiplică în 20 000 de ediții.

Copiii ostașilor din regimentele de grăniceri năsăudeni recită și cîntă în același timp, *Peneș Curcanul*, cu ocazia serbărilor dedicate victoriei românilor; îl cîntă elevii școlilor din Blaj sub bagheta lui Iacob Mureșianu ca și atîtea coruri de săteni instruite după Unirea din 1918 de către Augustin Bena. La 50 de ani de la revoluția din 1848, în Transilvania, adică în 1898, o cîntă două coruri școlare din Craiova⁹⁷.

Pui de lei. Ostaș al armatei române pe cîmpul de luptă din 1877, ofițerul dorobanț Ion Nenițescu⁹⁸ a adunat cîteva versuri pe care le-a răs-pîndit în gazetele vremii vitejia și eroismul românilor în lupta pentru

⁹⁰ ELISABETA DOLINESCU, *Compozitorul Constantin Dimitrescu*, București, 1977, p. 56.

⁹¹ Apud TEODOR VIRGOLICI, *op. cit.*, p. 251.

⁹² CAROL GÖLLNER, *op. cit.*, p. 181.

⁹³ VASILE MOCANU, *op. cit.*, p. 285.

⁹⁴ GRIGORE BĂRGĂUAN și TEODOR PASCU, *art. cit.*, p. 36.

⁹⁵ Vezi nota 58, p. 389—390.

⁹⁶ Vezi nota 82, p. 181.

⁹⁷ ALEXIE BUZERA, *Contribuția muzicienilor din Craiova la dezvoltarea didacticii și componisticii pentru școlari*, în *Din vatra școlii Doljului*, Craiova, 1973, p. 184—189.

⁹⁸ D.D. ȘOITU, *Un poet al neatîrnării: Ioan Nenițescu*, în „Delta“ (Supliment literar), Tulcea, 1977, p. 7.

cucerirea independenței naționale. Puse pe muzică de Ionel Brătianu, Gh. Scheletti, Titus Cerne, Iacob Mureșianu și mulți alții, poeziile lui I. Nenițescu au avut continuu o largă audiență în rîndurile maselor populare. Recitate sau cîntate, încă de la vîrsta fragedă, ele au contribuit activ la cultivarea patriotismului, a dragostei și respectului pentru jertfa înaintașilor :

Eroi au fost, eroi sînt încă,
Și or fi în neamul românesc.
Căci rupti sînt ca din tare stîncă.
Românii ori și unde cresc!

sînt versurile poetului, care, așa cum nota George Călinescu *au încîntat copilăria noastră*⁹⁹.

Ionel Brătianu (1825—1921) ca profesor de muzică în București, autor de cîntece și romane, destul de apreciate la vremea lor, compune în împrejurările legate de sărbătorirea a douăzeci și cinci de ani de la dobîndirea Independenței de stat, vibrantul cîntec, *Pui de lei*.

Cîntecul acesta cu o desfășurare avîntată, deosebit de accesibil, cu ritm echilibrat și bine așezat, a rămas de-a lungul timpului, o aleasă vibrație a sufletului românesc.

Puterea sa mobilizatoare a făcut ca din 1902, dată la care a fost compus acest cîntec, să fie inclus în atîtea manuale de muzică ale școlarilor, în culegeri de coruri.

Trecînd în repertoriul corurilor românești, cîntecul *Pui de lei* a avut o frecvență densă. Corurile mixte sau pe voci egale (femei sau bărbați) în concerte sau serbări tradiționale l-au interpretat mereu cu strălucire, cu dragoste pentru istoria patriei, pentru națiunea românească.

În Oltenia și Muntenia, Moldova și Banat, în întreaga Transilvanie corurile noastre conduse de înaintașii Ion Vidu, Ciprian Porumbescu, George Dima, D. G. Kiriac, Francisc Hubic, Iacob Mureșianu, de generațiile de învățători ai satului românesc l-au interpretat mereu cu multă simțire alături de *Răsunet de la Crișana*, *Pe-al nostru steag*, *Imnul eroilor*, *Mîndră zi a libertății*.

Reîntoarcerea victorioasă. În cel dintîi concert al său, Reuniunea română de muzică din Sibiu aduce în audiția admiratorilor prezenți la această inedită manifestare artistică, un repertoriu alcătuit din trei piese corale, dar mișcătoare ca simțire patriotică: *Dorul de călătorie* de A. Cohen, *Reîntoarcerea victorioasă* de E. Bianchi și *Hora Severinului* de L. Weist¹⁰⁰.

Cronicarul concertului prezentat la această dată subliniază în „Familia” că, „*Reîntoarcerea victorioasă* ne-a făcut să credem că sîntem în fața unui căpitan viteaz întors de la izbînzile victorioase”¹⁰¹:

Fiu iubit al țării care
Pe vrăjmași ai biruit,
Căpitan viteaz și mare
Între noi bine-ai venit!

⁹⁹ TEODOR VIRGOLICI, *op. cit.*, p. 109.

¹⁰⁰ „Telegraful român”, nr. 12, 30 ianuarie, 1879, p. 1.

¹⁰¹ „Familia”, nr. 10, 1879, p. 70—71.

Urmare interesului produs de această reuniune corală, de cîntecele sale interpretate cu ocazia convenirilor locale, cîntecul *Reîntoarcerea victorioasă* de E. Bianchi îl mai interpretează și brașovenii în 1879, cînd, cele trei reuniuni locale se întîlnesc într-un concert de binefacere dat în folosul „nenorocirii de la Seghedin”¹⁰².

Cu mulți ani mai tîrziu, în 1898, tot în Sibiu la Balul junilor, aceeași reuniune de cîntări interpretează două piese corale ale repertoriului său de bază: *Reîntoarcerea victorioasă* de E. Bianchi și *Hora Severinului* de L. Weist¹⁰³.

Românime mult cercată. Dascălul de cîntări bisericești de la seminarul teologico-pedagogic din Sibiu, Dimitrie Cunțan tatăl poetei Maria Cunțan, a răspîndit în preajma anului 1877 prin vocile elevilor săi, melodia *Românime mult cercată*, un frumos cîntec așezat pe versurile poetului sibian Zaharia Boiu, cîntărețul vitejiei românești de la '77 autorul primului abecedar român cu litere latine apărut în Transilvania și care numai în cinci ani de la apariție a ajuns la 14 ediții¹⁰⁴.

Apreciat de muzicienii timpului¹⁰⁵, păstrat în amintirile lui Ilarie Chendi, Dimitrie Cunțan a cîntat în toate împrejurările viața și izbinzile ei. În cadrul serilor literare desfășurate în casa sa, în finalul fiecărui asemenea moment, „bătrînul compozitor se așeza la pian și ne cînta, ca un mag însuflețit, o frumoasă melodie, la textul gazelului *Lupta vieții*”¹⁰⁶.

Românime mult cercată o interpretează, începînd cu 1877, mai mulți ani la rînd, corul *Societății de lectură „I. Popazu”* din Brașov¹⁰⁷ iar în 1885, corul din Orăștie¹⁰⁸, aflat în acea perioadă sub bagheta lui Ioan Braga.

Suflul mobilizator patriotic al acestui cîntec îl face să fie așezat mereu între lucrările semnate de Ciprian Porumbescu, Grigore Ventura, între poeziile lui Andrei Mureșianu, Dimitrie Bolintineanu, George Coșbuc.

Steaua României. Același compozitor german, Karl Frühling, dirijorul din primii ani de activitate ai Reuniunii române de muzică din Sibiu, cel care mai semnează și armonizarea cîntecelor *Hora Griviței*, *Hora de la Plevna* etc., îl întîlnim compunînd muzică și pentru versurile lui G. Sion, *Stema României*.

Publicată în *Românul* din 27 mai 1877, versurile lui G. Sion au mobilizat și înaripat multe condeie muzicale:

Sus române, a ta frunte!
Vocea țării a sunat!
Brațul tău meargă să-nfrunte
Iataganul încruntat!

¹⁰² *Ibidem*, nr. 26, 1879, p. 176.

¹⁰³ „Familia”, Oradea, nr. 2, 1898, p. 53.

¹⁰⁴ MIRCEA AVRAM, *Un cîntăreț sibian al vitejiei de la '77*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. 5, 1976, p. 20.

¹⁰⁵ V. de HELDEMBERG, *Demetrie Cunțan*, în „Telegraful român”, nr. 67, 21 iunie/4 iulie 1908, p. 275.

¹⁰⁶ DAN BUGEANU, *Ilarie Chendi — bibliotecar*, în *Probleme de bibliografie*, vol. III, București, p. 159—160.

¹⁰⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 93, 9/27 decembrie 1877, p. 4; nr. 96 din 3/15 decembrie 1878, p. 4.

¹⁰⁸ ION ILIESCU, *Corul de la Orăștie*, Comitetul de cultură și artă al județului Hunedoara, 1968, p. 91—92.

Este scris neatîrnare
Pe a Romîniei stea!
Veniți toți, cu mîc cu mare,
Vă-nchinați, romîni, la ea!

În fața acestor versuri se oprește și Ludwig Wiest, compunînd piesa vocală cu același titlu, publicată apoi în Editura Constantin Gebauer din București.

Tătarul. Pe versuri de Vasile Alecsandri, corul bărbătesc *Tătarul* cu muzica lui Ștefan Nosievici (1833—1869) a circulat cu intensitate în repertoriul corurilor din Transilvania dar și peste hotare, mai cu seamă în cercul Societății academice „România Jună” din Viena.

Corul din Chizătău îl execută între cele dintîi formații similare : în 1877 și apoi în 1892, cu prilejul excursiei sale în Transilvania, dată la care au avut loc și festivitățile de sărbătorire ale „Astrei”¹⁰⁹.

Deși, după spusele gazetelor vremii, „Cîntarea asta, ca să spun adevărat, mi-a displicut cînd am văzut-o în fruntea programului”¹¹⁰, același cronicar remarcă : „Potolirea admirabilă cu care executară plugarii din Chizătău cîntarea aceasta... și în urma precizunii și mai admirabile, armonia simplă și neforțată vibra acum în urechile noastre întîia dată, așa precum era ea pusă pe hîrtie”¹¹¹. *Tătarul* a mai fost interpretat și de corul liceului din Beiuș, cu ocazia comemorării lui Samuil Vulcan, patronul școlilor din acest oraș¹¹².

În cercul Societății academice „România Jună”, interpretarea acestui cor s-a înregistrat de mai multe ori. Dintr-un asemenea prilej ni s-a transmis : „*Măi Tătare* de Nosievici s-a executat cu mare însuflețire de corul societății. Am numai să amintesc, că această compoziție prea cunoscută romînilor a plăcut foarte tare străinilor. Dacă corul ar fi fost mai numeros, atunci efectul ar fi fost și mai strălucitor. Durere, că muzica vocală nu se cultivă cu mare interes în școlile din patrie”¹¹³.

Cu același titlu mai întîlnim o asemenea lucrare semnată de Alexandru Flechtenmacher și publicată ca piesă vocală în „Kalendar pentru poporul român”, Iași, 1845¹¹⁴.

Trecerea Dunării. Fiecare moment¹¹⁵, etapă, început și sfîrșit victorios de luptă în desfășurarea războiului din 1877 este adînc immortalizat în versuri și cîntece semnate adesea chiar de cei care croiau cu spada, cale spre redută. Versurile multor cîntece dedicate independenței noastre sînt semnate și de ofițerii sau ostașii, martori și în același timp luptători pentru neatîrnarea Romîniei. Generalul Alexandru Candiano-Popescu, colonelul Boteanu, maiorul Ioan Nenîtescu, căpitanul Grigore Bengescu, caporalul Stan Pîrjol iată doar cîteva nume de poeți militari ai independenței din 1877 și care în colaborare cu șefii muzicilor militare prezente și ele în luptă, dau viață unor emoționante cîntece patriotice.

¹⁰⁹ SEVER ȘEPETIAN, *Corul de la Chizătău*, București, 1957, p. 62.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 63.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² VASILE MOCANU, *op. cit.*, p. 284.

¹¹³ „Familia”, nr. 1, 1877, p. 22.

¹¹⁴ VIOREL COSMA, *Muzicienii romîni. Lexicon*, București, 1970, p. 203.

¹¹⁵ ȘTEFAN PETRARU, *Trecerea Dunării*, în „Cuvîntul nou”, Sfîntu Gheorghe, nr. 1743, 26 august, 1977, p. 2.

Nu numai în creația populară dar și în cea cultă, Dunărea este intens cîntată. Paza sau trecerea Dunării în momentele hotărîtoare ale biruinței noastre, a rămas pomenită cu duioșie bărbătească, în cîntecele vremii.

Din aceste momente solemne, ne-a rămas în buchetul de cîntece și marșuri ale independenței, *Trecerea Dunării*. Ne spune poetul A. Vlahuță că „Demult Dunărea nu mai văzuse fluturînd peste valurile ei steagurile acestei țări. Ea (Dunărea n.a.) tresărea la cîntecele soldaților ca o mamă duioasă la glasul celui mai ales și mai iubit copil al ei”¹¹⁶, iar un corespondent al ziarului „Daily News” remarca la rîndu-i că „Îndată ce steagul flutură deasupra teritoriului turcesc, muzica făcu să se audă imnul național și cele două regimente așezate pe malul românesc scoaseră urale răsunătoare”¹¹⁷.

Oștile stau față-n față
Avansează la război
Lupt-aproape să se-nceapă
Lupta crînceană de-apoi.

Intr-o astfel de împrejurare, colonelul George Boteanu scrie mobilizatoarele versuri sub titlul *Trecerea Dunării*, iar șeful muzicii regimentului 5 de linie din Galați, Johann Jalovitzki (1825—1888), scrie muzica marșului cu același titlu pentru voce și fanfară. Impresionat de accentul său mobilizator, ducele Nicolae al Rusiei îi cere capelmaistrului român acest marș, pentru muzicile militare rusești¹¹⁸.

Alături de *Paza Dunării* de Eduard Hübsch (1833—1894) aranjat și pentru cvartet vocal și interpretat în 1879 de *Corul vocal al plugarilor din Chizătău — Banat*¹¹⁹, în Transilvania, „... tîrziu, pe la 1920, se mai cînta de pildă *Trecerea Dunării*, versurile colonelului Boteanu și muzica scrisă de capelmaistrul regimentului 5 de linie, Johann Jalovitzki, cel care mai compusese și *Luarea Plevnei*...”¹²⁰.

Vivandiera. Sentimentele de adîncă vibrație ale transilvănenilor pentru cucerirea independenței naționale a României, s-au manifestat pe multiple planuri. Serbările și balurile românești, unele concerte și serate muzicale organizate de către Reuniunea femeilor române din Brașov, aveau ca punct final acest cîntec.

Aflîndu-se în fruntea Reuniunii române de gimnastică și cîntări din Brașov, George Dima susține pentru același scop, în seara zilei de 1 iunie 1877, un reușit concert într-o atmosferă de înalt patriotism. În program: *Vivandiera*, *Bălcescu murind*, *Hora Severinului*, *Balcanul și Carpatul*. Corurile prezentate, în parte armonizate de către compozitorul brașovean, „au stors din rîndul publicului aplauzele cele mai entuziaste”¹²¹.

Referindu-se la aceste manifestări, în Raportul Comitetului Reuniunii române de gimnastică și cîntări din Brașov pe anul 1877, se remarcă: „Comitetul, ținînd seama de împrejurările timpului, a aranjat o produc-

¹¹⁶ FLORIAN TUCA, *Podul de la Siliștioara-Măgura*, în „Magazin istoric”, nr. 10, 1976, p. 43.

¹¹⁷ DAN BERINDEI, *Epopeea anului 1877*, în „Secolul 20”, nr. 5, 1967, p. 8—10.

¹¹⁸ GR. M. POSLUȘNICU, *Istoria muzicii la români*, București, 1928, p. 559.

¹¹⁹ „Familia”, nr. 31, 1879, p. 212.

¹²⁰ MIRCEA M. ȘTEFĂNESCU, *Anul 1877 în cîntecul patriotic*, în „Muzica”, nr. 6, 1975, p. 19—20.

¹²¹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 44, 21/9 iunie 1877, p. 4.

țiune muzicală în favoarea ostașilor răniți în România în războiul contra Turciei... prin jertfele biruitoare ale membrilor reuniunii și ale altor oameni de inimă, s-a putut obține în favorul celor răniți suma de 240 fl., care s-a administrat prin președintele acestei Reuniuni la Crucea Roșie din București“¹²².

Cîntat la Brașov și la Sibiu, *Vivandiera*, acest „cîntecel militar“ scris de Alexandru Flechtenmacher pe versuri de Vasile Alecsandri, aducea în armonia cîntecelor românești o nouă vibrație umană față de învingătorii de la Plevna și Smîrdan :

Eu am legat frăție cu-ai patriei soldați
Și chiar în bătălie urmez pe ai mei frați.

George Dima găsind în acest cîntec adînci sentimente patriotice, îl armonizează mai întîi pentru cor mixt și apoi pentru cor bărbătesc, după care, melodia este mereu auzită în concertele corale românești. Întîlnit mereu în repertoriul corurilor noastre, „Gazeta Transilvaniei“ din ianuarie 1879, nota despre activitatea artistică a născădenilor : „Concertul aranjat de profesorul de muzică Iacob Mureșianu... a fost executat cu cea mai mare acuratețe de studenții gimnaziului din localitate. Bine executate de studenții din Năsăud au fost piesele : *Vivandiera*, *Bălcescu murind*, *Hora Severinului*“¹²³.

Între cele dintîi cîntece intrate în repertoriul reuniunilor noastre corale, *Vivandiera* a cunoscut prin armonizarea lui George Dima, un deplin succes, mărturie a idealurilor noastre pentru unire și independență națională.

CÎNTECUL PATRIOTIC ÎN CULEGERILE LITERAR-MUZICALE DIN TRANSILVANIA

După războiul de independență, prin Editura librăriei Ciurcu din Brașov, au circulat pe meleagurile noastre, semnificative pagini ale genului, mai ales poezia de vibrație populară în care se încununau tumultuos momentele de luptă ale poporului român pentru independență și unitate națională.

Prin Editura Ciurcu, își iau zborul din Brașov, mii de pagini de poezie și proză, versuri populare ce glorificau vitejia românilor de-a lungul veacurilor.

În culegeri ca *Legende, balade și poezii* de Sava-N. Șoimescu, *Cîntece populare pentru tineret*¹²⁴, precum și în culegerile personale ale editorului Ioan I. Ciurcu¹²⁵, ne întîlnim cu titluri ca: *Trecerea Dunării*, *Dorobanțul. Vin turcii*.

Numai poezia *Peneș Curcanul* de Vasile Alecsandri tipărită în „Biblioteca copiilor“, a fost difuzată, de exemplu, în 20.000 de exemplare¹²⁶, urmată apoi de *Movila lui Purcel*, *Ștefan și cornul*, *Sentinela română*, *Mircea cel Mare și solii*, *Preda Buzescu*.

¹²² Arhivele Statului Brașov, Fond: Reuniunea de gimnastică și cîntări, 1877/8.

¹²³ GHEORGHE MERIȘESCU, *Iacob Mureșianu*, 1966. p. 48.

¹²⁴ *Cîntece populare pentru tinerime*, Brașov, 1908.

¹²⁵ IOAN I. CIURCU, *Versuri alese*, Brașov. 1913.

¹²⁶ ION CIUREA, *Biblioteca copiilor editată de Ciurcu la Brașov*, în „Astra“, nr. 2. 1972, p. 14.

La răspîndirea unui repertoriu de cîntece patriotice în Transilvania ca și în întreaga țară, a contribuit în mod hotărît, pentru acea vreme, *Colecțiunea de cîntece sociale pentru studenții români compuse și dedicate junimei academice române de Ciprian Golombiowski-Porumbescu, candidat de profesor și elev la Conservatorul de muzică din Viena* (1880).

Nu numai prin circulația acestei colecții, dar mai ales prin studenții transilvăneni aflați la studii în Viena, și cu activitate în cercul României June, cîntecele lui Ciprian Porumbescu au împinzit țara.

Culegerea tînarului muzician apare de fapt, în imediata vecinătate a anilor independenței naționale. Iată aici, *Cîntecul gîntei latine* pe versurile poetului Vasile Alecsandri, *Imnul Unirii* (Pe-al nostru steag), *Inimă de român*, *Hora*. Folosind această sursă de difuzare a cîntecului patriotic, corurile din Transilvania preiau de acum și cîntă în mod statornic cîntecele independenței naționale, cîntecele lui Ciprian Porumbescu; editorii introduc în noile lor culegeri din versurile cîntecelor sale.

Ca redactor al prestigioasei reviste brașovene „Școala și familia”¹²⁷, apoi ca autor de manuale școlare, Ioan Darius a trudit atît de intens la răspîndirea cîntecului patriotic în școală.

Culegerile sale, pe care începe să le editeze din 1881, cu titluri ca *Arion* sau *Culegere de cînturi naționale spre întrebuintarea tinerimei*, *Carte de cîntece pentru tinerimea școlară*, *Carte de cîntece pentru toți și pentru toate ș-aranjate de Ioan Darius* au căpătat o largă răspîndire. Ediții întregi au fost mereu epuizate și în aceeași măsură solicitate de dăscălimii satelor.

Mai toate culegerile lui Ioan Darius, totalizează fiecare, în jurul a două sute de cîntece. Cele mai multe versuri patriotice se întîlnesc în capitolele: *Hore*, *Marșuri*, *Imnuri*, *Cîntece diverse*.

Sumarul acestor culegeri consemnează largă răspîndire a cîntecelor închinat independenței în toate satele Țării Birsei, în întreaga Transilvania. La o primă selecție, din Cartea de cîntece diverse (1900)¹²⁸, notăm următoarele titluri: *Deșteaptă-te române*, *Marșul anului 1848*, *Marșul călărașilor*, *Oștile stau față-n față*, *Marșul lui Iancu*, *Marșul lui Ștefan cel Mare*, *Marșul lui Mihai Viteazul*, *Marș ostășesc*, *La arme*, *La România*, *Calcă române plin de mîndrie*, *Cea din urmă noapte a lui Mihai*, *Marșul Griviței*, *Mama lui Ștefan cel Mare*, *Hai-deți frați cu arma-n mînă* etc.

Se vede însă că oficialitățile austro-ungare s-au sesizat la circulația acestui repertoriu încărcat de avînd patriotic. Referitor la această situație, Ioan Darius notează într-una din prefețele culegerilor sale: „*Timpul a adus cu sine că guvernul, din considerațiuni mai înalte, a oprit folosirea în școală, nu însă din public, a edițiunilor vechi sub titlul Arion. De aceea în edițiunea de față am luat numai acele cîntece din edițiunile vechi, care și în fața guvernului pot trece de cele mai nevinovate, ca așa cîntul în școală, în lipsă de texte, totuși pe calea aceasta să-și poate ajunge înaltul său scop indicat în prefața edițiunilor vechi*”¹²⁹.

¹²⁷ CORNELIA MATEESCU, *Prima revistă pedagogică brașoveană: Școala și familia*, în „*Drum nou*”, nr. 8088, 10 ianuarie 1971, p. 2.

¹²⁸ *Carte de cîntece diverse pentru toți și pentru toate adunate ș-aranjate de Ioan Darius*, Brașov, 1900.

¹²⁹ *Carte de cîntece pentru tinerimea școlară de ambele sexe și de toate gradele. Adunate și aranjate și iar în folosul ei date de Ioan Darius. Edițiune școlară cu totul nouă. Cu mai multe ilustrații*, Brașov, 1900 (citată din prefață).

Sub forma aceasta, versurile difuzate de Ioan Darius au circulat pe multe variante melodice iar o parte din compozitorii transilvăneni le-au folosit pentru noile lor creații corale.

Cîntecele adunate și publicate de Ioan Darius în broșurile sale, vin dintr-o largă circulație. Îndemnul lui Anton Pann se vede că l-a electrizat și pe dascălul brașovean, mai ales cînd adaugă sub titlul culegerilor sale, „*Adunate și aranjate și iar în folosul ei date*“.

Ioan Darius cunoștea prea puțină muzică „pentru a da fraților învățători o colecțiune și cu melodiile de lipsă, adevă puse pe note“, dar o pedagogie a predării cîntecului, hotărît că o stăpînea. Reiese acest lucru din îndrumările sale metodice rînduite în fiecare prefață a culegerilor sale.

Din însemnările lui Ioan Darius mai reținem și succesul unor culegeri de cîntece ale timpului, așa de pildă cele semnate de Isidor Vorobchievici, Ludowig Wiest, Ion Costescu, George Stephănescu din care de fapt, același Ioan Darius le selecționează și apoi le publică în culegerile sale.

În culegerea sa *Viorica, Colecțiune din cele mai alese cîntări pentru societate*, seria a II-a, apărută în tipografia Lehmann din Brașov, profesorul de muzică din Șcheii Brașovului, Nicolae Oancea (1881—1958) publică între cîntecele auzite în anii tinereții sale și *La moară la Dardanele*, melodie cu text, avînd un vădit conținut antiotoman și în același timp de independență a patriei :

La moară la Dardanele
Macină turcul șrapnele,
Tunuri și mitraliere
Să ne cosească cu ele ;
Cade unul, cade doi
Cade regimentul doi ;
Cade patru, cade cinci,
Plin e șanțu de voinici.
Sanitarii mi-i luau
Și medicii mi-i pansau.
Măi, frate, artilerist
Spune-mi ce ești tu trist ?
Și tu frate roșior
Unde ți-a fost dat să mori ?
Mi-a fost dat peste Carpați
Să-mi eliberez pe frați.

Întreaga suită de culegeri de cîntece, tipărite și difuzate în anii ce au urmat independenței din 1877, apoi caietele de cîntece manuscrise, și acestea cu mare circulație, au înregistrat la vremea respectivă, clocotul bucuriei față de biruința românească, angajarea poezilor și compozitorilor vremii, pe măsura sentimentelor de înălțare a națiunii române.

Înnodarea evenimentelor artistice și de creație pornite în iureșul războiului de independență a patriei, pot fi remarcate ca piloni ai artei și culturii noastre naționale, ca suflu înnoitor pentru deceniile ce au urmat, stîndard al patriotismului națiunii române.

DIE UNABHÄNGIGKEITSLIEDER IN SIEBENBÜRGEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

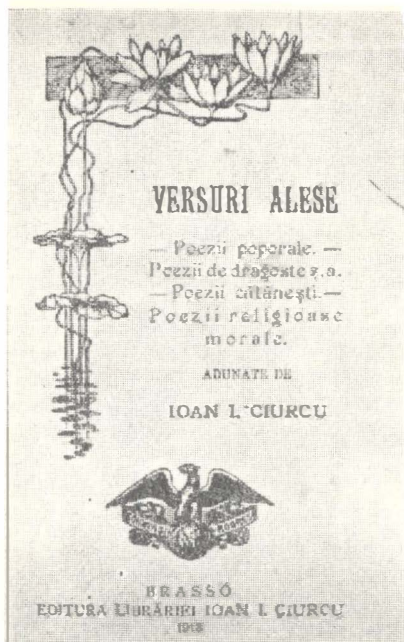
Auf dem Hintergrund einiger bedeutungsvoller historischer Ereignisse mit nachhaltigem Widerhall in dem rumänischen nationalen Bewußtsein sind unsere patriotischen Lieder entstanden, in denen die Idee der Einheit und Unabhängigkeit, der Prosperität und Freiheit des uralten Vaterlandes erscheint. Die seinerzeit von den zeitgenössischen Dichtern und Musikern geschaffenen patriotischen Lieder wurden zuerst mündlich, dann durch den Druck, vor allem durch die Veröffentlichung von Liedersammlungen verbreitet. Sie wurden insonderheit in Gruppen, in Chor- und Instrumentalvereinigungen in jenen historischen Momenten und Geschehnissen angestimmt, die einen Aufstieg im Kampf für soziale und nationale Befreiung des rumänischen Volkes bedeutet haben.

Bedeutungsvolle Ereignisse aus der Nationalgeschichte, hervorragende Momente im Kampf für die Vereinigung und soziale Befreiung haben im Denken und Fühlen der Volkssänger einen starken Widerhall gefunden. Der Aufstand von Horia, Cloşca und Crişan, die Revolution von 1848, die Vereinigung von 1859 mehrere von 1918, und die Heldengestalten, wie jene der Fürsten Ştefan cel Mare und Mihai Viteazul oder des Kämpfers Avram Iancu haben zahlreiche literarische und musikalische Schöpfungen angeregt.

Aus dieser großen Anzahl von Liedern möchten wir in vorliegender Studie jene Musikschöpfungen vorstellen, die sich in Siebenbürgen eines starken Umlaufes erfreut haben und durch ihre Musik und Verse alle Herzen der Nation im jahrhundertelangen Kampf für Vereinigung und Unabhängigkeit erfüllten. Die Zeitungen *Gazeta Transilvaniei*, *Telegraful român*, *Familia* usw. spielten eine grosse Rolle bei der Verbreitung dieser literarisch-musikalischen Schöpfungen.

Mit der Verbreitung der Lieder und der „Hora“ von Griviţa und Plewna sind auch die Namen unserer Komponisten wie Gabriel Musicescu, Alexandru Flechtenmacher, Ciprian Porumbescu, George Dima, Iacob Mureşianu, Timotei Popovici sowie die Namen einiger deutscher Komponisten Siebenbürgens verbunden.

Die große patriotische Begeisterung, die der Unabhängigkeitskrieg von 1877/78 auslöste, verlieh auch dem künstlerischen Schaffen einen besonders fruchtbaren Anstoß und Auftrieb.

Cintece adunate de Ioan I. Ciurcu.

Tezaur de cintece patriotice.

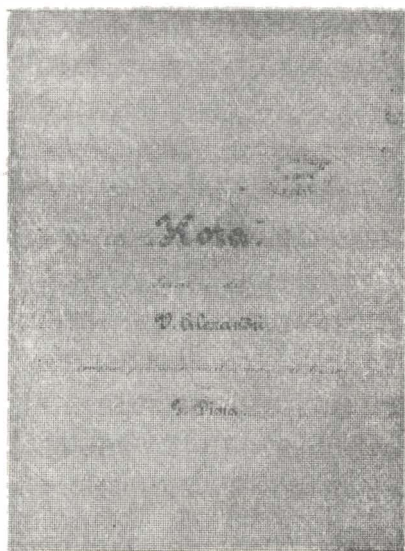
George Dima (1847—1925)
cîntărețul independenței și unității noastre
naționale.

Tiberiu Brediceanu (1877—1968)
 animatorul vieții muzicale din
 Transilvania.

Brașoveanul Geifrig Hermann
 autorul cîntecului
 „Hora dorobanților de la Grivița”.

**„Hora” — simbol al unirii și frăției
 românești.**

[illegible]

„Bălcescu murind“, unul din cîntecele independenței naționale.

DIN ACTIVITATEA SOCIETĂȚILOR ȘCOLARE DE LECTURĂ ROMÂNEȘTI BRAȘOVENE ÎN SEC. AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SEC. AL XX-LEA

SILVIA POPA

Românii transilvăneni au recurs în secolul al XIX-lea la diferite forme de organizare culturală, pe care le-au utilizat ca modalități de afirmare.

Ca urmare, au luat ființă asociații culturale ale negustorilor, meseriașilor, iar mai târziu societăți literare ale elevilor, conduse de profesori, toate având drept scop conservarea, cultivarea, propagarea limbii și literaturii române, ca unul din principalele mijloace de dezvoltare și afirmare pe planul culturii naționale¹.

Activitatea de răspândire a culturii în mod programat și organizat a început să se facă mai mult simțită odată cu apariția Casinei Române, o societate a neguțătorilor brașoveni.

Înființată în 1835, Casina română devine un loc de întâlnire al negustorilor „pentru cultură și petrecanie”, cum se spune în regulamentul de înființare². Aici se lecturează ziare românești, aduse de peste Carpați sau prin abonamentele pe care societatea le va contracta mai târziu. Firește nu lipsesc „Gazeta Transilvaniei” și „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, publicațiile brașovene pe care localnicii le citeau cu entuziasm și mândrie.

Chiar de la înființare, Casina avea o cameră specială rezervată pentru lectură, unde se citeau ziarele, iar din 1846 se pun bazele unei biblioteci propriu-zise, într-o formă rudimentară, bineînțeles. Există de acum un bibliotecar, cărți, restricții de împrumut, iar cu timpul se instituie chiar o comisie care se ocupă de procurarea materialelor.

Printre lucrările românești existente amintim: *Magnum etimologicum romaniae* de B. P. Hașdeu, Conferințele Ateneului, Criticile lui T. Maiorescu, Poeziile lui M. Eminescu ș.a.

Bibliotecar a fost un timp Andrei Bârseanu, care a întocmit și un regulament pentru ca „biblioteca să fie ușor folosită”³.

Peste ani, când Societatea Astra a pornit la înființarea unei biblioteci mari, Casina română a donat tot ce avea — cărți, ziare, reviste — pentru această primă bibliotecă publică brașoveană, de inițiativă românească⁴.

Lecturile care se făceau în cadrul Casinei n-aveau doar un caracter

¹ Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Edit. științifică, București, 1968, p. 288.

² Ion Colan, *Casina română din Brașov 1835—1935*, Brașov, 1935, p. 22.

³ *Ibidem*, p. 90—110.

⁴ *Ibidem*.

„literar“. Refugiații politici din 1848 se întâlneau des cu membrii societății brașovene și idealurile naționale erau pe primul plan al discuțiilor⁵.

Ridicarea și dezvoltarea unui popor însă nu se puteau realiza fără să existe o școală în care să se instruiască și să se educe tinăra generație.

În 1850 se pun bazele învățământului gimnazial românesc brașovean prin strădania unor fruntași ai orașului sprijiniți și de protopopul Ioan Popazu. Născut și crescut în Brașov, fiu al unor oameni simpli, acesta a luptat pentru a răspîndi printre concetățenii săi ideea înțelegerii necesității învățaturii, avînd convingerea că numai poporul care beneficiază de lumina ce o dă școala e în stare să-și creeze o stare mai bună materială și morală⁶.

Atrăși de reputația profesorilor și de limba curată și frumoasă românească în care se predă, la școlile brașovene veneau elevi din toate părțile, dornici de a se împărtăși din această învățatură.

În vacanțe, plecînd acasă, în diferite colțuri ale țării, școlarii duceau și răspîndeau cele învățate precum și cărți care circulau din mînă în mînă.

Odată cu dezvoltarea învățământului gimnazial românesc s-a ivit dorința de a se completa cunoștințele primite în clasă, de a extinde posibilitatea unor împliniri culturale, de formare a gustului estetic, de promovare, în special, a literaturii și artei românești, a muzicii prelucrate sau folclorice. În acest scop au luat ființă societățile de lectură ale elevilor brașoveni, care vor juca un rol important în răspîndirea culturii naționale, nu numai printre școlari ci și în rîndul unui public mai larg.

Prima dintre aceste societăți, întemeiată în 1862 și denumită Compania literară era alcătuită din cca 15 membri, elevi ai claselor superioare ale liceului din Brașov sub conducerea lui Iacob Mureșianu, redactor al „Gazetei Transilvaniei“ și director al gimnaziului romano-catolic în acea perioadă⁷.

Asupra scopurilor, năzuințelor sale, ne lămurește fragmentul următor din statutul Companiei: „Spre a ne face demni de numele ce-l purtăm, numele cel glorios de români și pătrunși de adevărul că, cultura limbii unui popor e faurul fericirii, stimei și gloriei lui, ne obligăm și noi subscrisii studioși ai gimnaziului superior de aici... a înființa o companie literară, a cărei scop unic este : a ne încorda din răspuțeri spre a face progrese cît mai mari și rezezi întru învățarea limbii române, parte prelucrînd teme, parte prin exerciții declamatorice, sau prin discursuri împrumutate din lectura continuă a literaturii române și reproduse în adunare, precum și prin încordarea de a propaga gustul limbii și ambițiunea de a vorbi între noi o limbă corectă și corespunzătoare geniului limbii române, iar cu deosebire a împintena ori și unde, la cultura și la lectura jurnalelor și produselor literare române și a nutri ambițiunea de a glorifica românul în toate suvenirile sale naționale“⁸.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *La moartea episcopului Ioan Popazu*, în „Gazeta Transilvaniei“, LII, nr. 29, 7/19 februarie, 1889, p. 1—2.

⁷ C. Diaconovici, *Enciclopedia română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român*, Tom. III, Sibiu, 1904, p. 350.

⁸ *Lectura și Brașovul în lumina materialismului și idealismului. Considerațiuni generale și speciale*, în: „Ritmuri“, Brașov, I, nr. 8—9, aprilie 1930, p. 3.

Acest statut se va traduce în fapt și de către societățile de lectură de mai târziu de la gimnaziu și școlile comerciale.

În anul școlar 1868/1869 se constituie Societatea de lectură „Ioan Popazu” a elevilor de la gimnaziul român cu scopul de a se completa activitatea din cadrul clasei printr-o acțiune culturală și în afara orelor⁹.

După ce în 1869/70 s-a înființat și școala comercială, elevii acesteia luau parte la activitatea Societății de lectură „I. Popazu”, iar mai târziu s-au constituit într-o societate proprie care n-a durat mult, sfârșind prin a fuziona din nou cu cea a gimnaziștilor¹⁰.

În această perioadă, cele două societăți funcționau uneori și paralel în ceea ce privește ședințele ordinare, dar cele festive erau ținute de regulă împreună.

Societățile de lectură erau conduse întotdeauna de către un profesor iar comitetul era format din elevi¹¹.

Primul conducător al Societății de lectură „I. Popazu” a fost profesorul Ioan Meșotă, iar în anul școlar următor 1869/70, în fruntea societății se afla profesorul Ștefan Iosif¹².

Această asociație a elevilor a deținut o bibliotecă proprie, fondată și îmbogățită treptat, separat de biblioteca școlii. Marea majoritate a lucrărilor erau românești, ale autorilor de peste Carpați. În anul școlar 1896/97 de pildă, biblioteca societății număra 1313 volume printre care se găseau: M. Eminescu, V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, P. Dulfu, Tr. Demetrescu, A. Donici, B. Șt. Delavrancea, M. Dragomirescu, Dobrogeanu Gherea, dr. Gaster, B. P. Hașdeu, N. Iorga, T. Maiorescu, I. Negruzzi, Al. Odobescu, V. A. Urechia, Al. Vlahuță, D. Zamfirescu ș.a.¹³.

Activitatea desfășurată în cadrul societății de lectură a elevilor a avut un caracter multilateral cuprinzând diverse aspecte din viața social-culturală a Transilvaniei și a vechii României.

Din cuvîntul de deschidere la ședința festivă din 5 martie 1872, președintele Societății de lectură „I. Popazu” din acel an, profesorul Ioan C. Tacitu, arată că această grupare „are scopul de a dezvolta în junime gustul de lectură, de activitate proprie, în scurt de a înmulți cunoștințele ei”¹⁴.

Sub forma unor ședințe periodice și a unor adunări festive, cu o participare largă de public, se declama din versurile unor poeți români: Eminescu, Coșbuc, Goga, se citea din opera lui Delavrancea, Vlahuță, Caragiale, se prezentau încercări de dramatizare după diferite scrieri ale

⁹ Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române greco-orientale din Brașov*, Brașov, 1902, p. 334.

¹⁰ *Anuarul școlii comerciale superioare greco-orientale române din Brașov pe anul XXXII al existenței sale. Anul școlar 1900—1901*, publicat de Arseniu Vlaicu, director, Brașov, 1901, p. 99—101, (în continuare: A.S.C.).

¹¹ Andrei Bârseanu, *op. cit.*

¹² *A zecea programă a gimnaziului mare public românesc de religieune ortodoxo-orientală și a școlilor medii și inferioare, anul școlar 1869/70*, de dr. I. C. Meșotă, Brașov, 1870, p. 23.

¹³ *Anuarul XXXIII al gimnaziului mare public român de religieune greco-orientală din Brașov, al școlii comerciale și reale și al școlilor centrale primare, pe anul școlar 1896/97*, publicat de Virgil Onițu, Brașov, 1897, (în continuare: A.G.R.).

¹⁴ *Societatea de lectură a studenților români din Brașov*, în: „Gazeta Transilvaniei”, XXXV, nr. 29, 20 martie (8 aprilie), 1872, p. 2.

autorilor români și universal, încercări literare proprii, ale elevilor, pe teme și genuri variate.

Un aspect important care se evidențiază în activitatea societăților de lectură este faptul că la adunări se citea de obicei din producțiile noi ale scriitorilor de peste Carpați, în așa fel încît elevii și publicul brașovean care asistau la ședințele festive reușeau să ia contact cu opera acestora nu mult după ce apărea publicată la București sau la Iași.

După anul 1870, în cadrul Societății de lectură „Ion Popazu” se dă o mare atenție literaturii populare prin prelucrări, prezentări sau chiar culegeri de folclor, iar biblioteca societății se îmbogățește cu materiale cuprinzînd: basme, tradiții, zicale, fragmente de cintece, colinde, ghicitori, strigături etc.

La ședințele festive care se transformă adeseori în serbări pentru public se prezintă opere literare inspirate din literatura populară ca de pildă: în 1880 — *Grui Singer* de V. Alecsandri și *Condamnarea strugurelui* de A. Pann ¹⁵, în 1888 — *Mihnea și baba* de D. Bolintineanu ¹⁶, în 1899 se joacă comedia *Piatra din casă* de V. Alecsandri ¹⁷.

Aspectul educativ, patriotic al literaturii era evidențiat prin declamațiuni din: I. Heliade Rădulescu, V. Alecsandri, Grigore Alexandrescu, D. Bolintineanu, C. Bolliac, A. Mureșianu, precum și prin reproducerea de texte din istoriile lui Petre Maior, Gh. Șincai, prin care se evidențiau idealurile naționale.

Pe lângă Societatea de lectură „Ion Popazu” a „studenților” de la gimnaziu, în Brașov a mai existat o astfel de grupare a elevilor de la Școala comercială superioară.

La 24 septembrie 1897 se inaugurează Societatea de lectură a elevilor școlii comerciale greco-orientale române din Brașov, iar directorul Arseniu Vlaicu arăta în discursurile deschiderii: „Prin întemeierea acestei societăți de lectură elevii școlii noastre sînt puși în poziția de a dovedi ei de ei și prin ei cum prin muncă voluntară, afară de cadrul programului școlar, pe teren literar și cultural știu să meargă pe picioarele lor proprii și să-și încerce și dezvolte talentele, aptitudinile lor în marele domeniu al artei și științelor” ¹⁸.

La înființare se prezintă și un regulament care definea: intențiile — „scopul societății este să îndemne tinerimea la muncă literară și artistică prin ocupațiune privată independentă, să-i dezvolte gustul de citit și să cultive spiritul de asociere”, modalitățile de organizare — un comitet cu șase membri (președinte profesor, vicepreședinte, secretar, bibliotecar, econom, aleși întotdeauna dintre elevi), fondul societății format din: taxele elevilor, alocații, donații, drepturile și îndatoririle membrilor, fixarea ședințelor ș.a. ¹⁹.

Cu toate că acest regulament prevedea ca punct separat despărțirea de Societatea de lectură „Ion Popazu”, în care activaseră pînă atunci elevii

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei”, XLIII, nr. 12, 10(12 februarie), 1880, p. 3.

¹⁶ *Serată literară și muzicală. Teatru*, în: „Gazeta Transilvaniei”, LI, nr. 3, 6 ianuarie, 1888, p. 3.

¹⁷ *Producțiunea brașovechenilor*, în: „Gazeta Transilvaniei”, LXII, nr. 197, 5(17 sept.), 1899, p. 4.

¹⁸ A.S.C., 1898, p. 94—95.

¹⁹ *Regulamentul Societății de lectură a elevilor școlii comerciale superioare greco-or. române din Brașov înființată în sept. 1897*, Brașov, 1897, p. 96.

școlii comerciale, programul de lucru era același cu al societății elevilor de la gimnaziu. Peste câțiva ani aceste societăți vor fuziona, începând să țină din nou ședințe în comun.

Pe primul loc al prezentărilor se afla cultura românească, promovându-se atît creația de peste Carpați cît și cea brașoveană, aria numelor și temelor lărgindu-se cu fiecare an.

În anul școlar 1898/99 societatea elevilor școlii comerciale era condusă de prof. A. Bârseanu iar ședințele publice se țineau împreună cu Societatea „I. Popazu“. La acestea se recită printre altele și poezia *La icoană* de Al. Vlahuță, se prezintă dramatizarea *Moartea lui Moțoc*²⁰, iar în anul 1899 se joacă piesa autorului brașovean Teohar Alexi intitulată *Vistavoiul Marcu*²¹.

În afara propagării operelor scriitorilor români și implicit prin aceasta a idealurilor de libertate națională, membrii Societății de lectură „Ion Popazu“ vor scoate și o revistă. Între anii 1880—1888 viitorul profesor al gimnaziului, Pompiliu Dan, pe atunci elev, este redactor al foii studențești intitulată „Expresul“ în care scrie articole politice, reportaje, în scopul educației naționale a tineretului școlar²².

Programul prezentat în cadrul acestor societăți s-a caracterizat printr-o mare diversitate de teme prin care se urmăreau atît evenimentele literare, sociale și politice din Transilvania, cît și cele de peste Carpați.

În 1879, cînd războiul pentru independență abia se sfîrșise, în cadrul unei ședințe publice elevii Societății de lectură „Ion Popazu“ prezintă recitarea poeziei *Peneș Curcanul* de V. Alecsandri și dizertația *Iubirea de patrie*. Ca o expresie cît mai clară a sentimentelor care-i animau, corul elevilor a dat glas cîntecului lui A. Mureșianu, *Deșteaptă-te române*, tocmai în zilele în care România își sărbătorea dobîndirea independenței naționale²³.

Cu prilejul răscoalei țărănilor din 1907, la ședința festivă din aprilie, s-au recitat poeziile lui O. Goga — *Clăcașii* și *Cîntece* și a fost prezentată lucrarea *Drama poporului român*; toate acestea sînt titluri semnificative pentru momentele de grea cumpănă prin care trecea țărănimea răscolată și întreaga țară²⁴.

Sfera de cuprindere a problemelor prezentate în cadrul societăților școlare de lectură a fost însă mai întinsă, urmărind să familiarizeze elevii, și prin ei un public mai larg, nu numai cu producțiunile literare ci și cu diferite aspecte de istorie, drept, economie, sociologie, știință, tehnică.

Încă din 1870 la o ședință a societății de la gimnaziu, elevul G. Baiulescu, viitor medic, prezintă o controversă pe tema *Depinde omul de soarta sa sau omul își face soarta?*, susținînd ideea că omul este cel care supune

²⁰ A.S.C., 1899, p. 56—58.

²¹ *Producțiunea tinerimei din Șchei*, în: „Gazeta Transilvaniei“, LXII, nr. 252, 14(28 noiembrie), 1899, p. 6.

²² Mircea Băltescu, *Figuri de elevi și profesori ai liceului care au contribuit la Unirea Transilvaniei cu România*, în: *Anuarul liceului nr. 1 din Brașov pe al 118-lea an școlar, 1967—1968*, Brașov, 1969, p. 114.

²³ *Societatea de lectură a elevilor de la gimnaziu*, în: „Gazeta Transilvaniei“, XLII, nr. 427, 7 mai (18 iunie), 1879, p. 4.

²⁴ A.G.R., 1908, p. 107—109.

²⁵ Andrei Bârseanu, *op. cit.*, p. 336.

natura, scoțind în evidență faptul că prin credință în soartă, în fatalitate se împiedică progresul²⁶.

Temele prezentate denotă o tendință dialectică, un studiu atent al evenimentelor istorice și sociale ale vremii, caracterul multilateral și progresist al spiritului societății literare a elevilor brașoveni.

Preocupările literare inițiale se extind și asupra observării altor laturi ale vieții printre care dezvoltarea economică a românilor de dincoace și de dincolo de Carpați a ocupat unul din locurile principale.

În anul școlar 1896—1897 la Societatea de lectură „Ion Popazu“ se prezenta lucrarea *Brașovul din punct de vedere comercial și industrial*²⁶, iar în 1897/98 la ședința publică comună a elevilor de la gimnaziu și a celor de la Școala comercială superioară se audia materialul *Din viața economică a poporului nostru*²⁷.

Interesul în studierea acestor probleme se extinde asupra unor variate aspecte ale dezvoltării economice. De pildă, în ședințele festive din 1900—1901 se prezintă tema *Cîteva din cauzele care au împiedicat dezvoltarea comerțului și industriei la poporul român*²⁸, articol apărut și în „Gazeta Transilvaniei“ din același an²⁹, iar în 1902—1903 lucrarea *Liberitatea individuală în viața economică, socială a popoarelor*³⁰.

Societățile școlare de lectură din Brașov desfășurau o bogată activitate de culturalizare care se extindea asupra unei pătri largi a orașenilor dar și a sătenilor datorită faptului că elevii plecau în vacanță în diferite colțuri ale Transilvaniei, unde își susțineau ședințele cu un numeros public răspinzind, de asemenea, cele învățate și auzite.

În afara aspectelor prezentate, prin societățile literare s-a pus un mare accent și pe promovarea muzicii românești, culte și populare.

În fiecare ședință festivă se audiau compoziții originale ale muzicienilor brașoveni, prelucrări de folclor sau muzică clasică. Corurile și instrumentiștii elevi, conduși de către un profesor, contribuiau nu numai la agrementarea atmosferei, dar și la cunoașterea creației muzicale autohtone și universale.

La 23 februarie 1897 în adunarea publică a Societății de lectură „Ion Popazu“ elevii au interpretat cîntecele populare: *Hora, Foaie verde, Fosta-i lele, Cucule*. Cu o lună mai târziu, în 7/9 martie 1897 la ședința festivă a celor două societăți au fost executate: *Marș festiv* de Iacob Mureșianu, *Dorul înstrăinatului* de Flechtenmacher, *Zîna munților, Vals* de Ivanovici³¹.

Dintre personalitățile brașovene, Gh. Dima a fost prezent în cadrul societății ca dirijor și compozitor, fiind audiate din creația lui diferite piese: prelucrări de folclor sau muzică cultă, ca de pildă, în 1901/1902 lucrările *Hai la horă* și *Zorile*.

În anii școlari 1907/1908, 1908/1909 Societatea de lectură „I. Popazu“ are ca președinte pe dr. Alexandru Bogdan³², iar profesorul Gh. Dima dirijează corul format din elevii școlii medii și comerciale care-i prezintă

²⁶ A.G.R., 1897.

²⁷ A.G.R., 1898, p. 115—120.

²⁸ A.Ș.C., 1901, p. 99—101.

²⁹ „Gazeta Transilvaniei“, LXIV, nr. 34, 15(28 aprilie), 1901, p. 5—6.

³⁰ A.G.R., 1903, p. 52—54.

³¹ A.G.R., 1898, p. 95.

³² A.G.R., 1907, p. 57—59.

piese ca: „Ostașii“, „Cîntec de vară“ (1908), corul de copii pe trei voci — *Cîntecul iezilor* și *Cîntecul melcilor* (1909)³³.

Și melodiile altor compozitori români sînt frecvent audiate în cadrul ședințelor publice, de pildă: în 1900/1. Ivanovici cu *Inimă română*, N. Popovici cu *Cîntec de seară*, în 1902/3, Flechtenmacher — Dima cu *Vivandiera*, D. G. Kiriac cu trei cîntece de stea³⁴, în 1903 cîntece din lucrările lui C. Porumbescu — *Imnul Unirii*, *Balada*, uvertură la opereta *Crai Nou*, Ion Vidu cu *Auzi valea*, *Vino lele*, *Moșul la drum*, în 1909/10³⁵.

În cadrul societății literare nu numai compozițiile și-au găsit locul ci au fost susținute chiar și disertații pe teme muzicale ca de pildă în 1898/1899, prelucrarea *Muzica românească*³⁶.

Dacă pînă în jurul anului 1906 în cadrul societății literare a elevilor se prezentau multe recitări, lecturări de presă, audiții muzicale din autori de peste Carpați și Brașov, după acest an se observă o orientare înspre expunerea unor materiale de sinteză pe diferite teme, înspre lucrări de creație literară originală a elevilor.

În acest sens, însăși organizarea internă diferă, astfel încît pînă în anul școlar 1906/7 în Societatea de lectură a elevilor de la Școala comercială exista o „comisiune literară“, prevăzută prin regulament, care avea „Chemarea să îngrijească de partea literară artistică a societății. Ea pregătește materialul destinat a fi citit și discutat în ședințele societății de tot felul... Ea formează forul de apelațiune în materie literară artistică“³⁷.

Mai tîrziu, în 1908/9 în cadrul Societății de lectură a elevilor de la gimnaziu funcționează o comisie bibliografică avînd scopul de a se documenta și selecționa materialele de sinteză elaborate³⁸.

La ședințele publice se citesc acum o serie de lucrări mai ample, de sinteză, axate fie pe studiarea operei unui scriitor, fie pe cea a tratării unei teme. unui motiv care se găsește în creația mai multor artiști. Ca exemplificare cităm materialele: *Din lumea comediilor lui V. Alecsandri* și *I. L. Caragiale*, *Eminescu în poeziile sale postume* (în 1902/3 de Horia Petrescu), *Anton Pann* în 1903/4, *Elemente populare în epoca lui Alexandri* (sic!), *Victor Vlad de la marina* (sic!), *Despre novelele lui Agirbiceanu*, *Mama în literatura noastră* — 1908/9, *Teatrul ca factor cultural* (Octav Pușcariu), prezentarea volumului lui M. Sadoveanu *Bordeenii*, în 1912/13³⁹.

În anul școlar 1911/12 este citită disertația „Țăranul român în nuvela română din ultimul deceniu“, iar în continuare se recită poezia lui G. Coșbuc *Nunta Zamferei*. Apoi la aceeași ediție festivă publicul audiază o lucrare despre revoluția de la 1848, cu privire la figura revoluționarului Eftimie Murgu⁴⁰.

Continuă lecturarea din opera scriitorilor: G. Coșbuc, *Moartea lui Fulger* — 1901/2, V. Alecsandri *Murad Pașa* — 1903/4, din poeziile lui Panait

³³ A.G.R., 1909, p. 112—114.

³⁴ A.G.R., 1903, p. 52—54.

³⁵ A.S.C., 1909/1910, p. 40—42.

³⁶ A.S.C., 1898/1899, p. 56—58.

³⁷ *Regulamentul Societății de lectură a elevilor școlii comerciale*, p. 101.

³⁸ A.G.R., 1908/1909, p. 112—114.

³⁹ A.G.R., 1912/1913, p. 107—109.

⁴⁰ A.G.R., 1912, p. 118—120.

Cerna, iar elevul Lucian Blaga din clasa a V-a recită și el poezia sa, intitulată *Naufragiaților* — 1910/11⁴¹.

În același an, 1910/11 din comisia literară a societății făceau parte și elevii Valeriu Bologa din clasa a VIII-a și Ioan Clopoțel din clasa a VII-a, care prezentau: primul — *Ce ar trebui să știm*, o lucrare de igienă (este vorba de viitorul medic), iar al doilea — *O mică colecțiune de poezii populare* și *O icoană a vieții țărânului român*⁴².

Iată deci cum multe din materialele lucrute în cadrul societății de lectură de către elevi scot în evidență, încă de pe atunci, pasiunea, interesele lor pentru anumite domenii de studiu ale vieții, prefigurându-le uneori viitoarea meserie, viitoarele preocupări stabile.

Literatura populară a ocupat întotdeauna un loc deosebit în preocupările societății de lectură prin susținerea unor sinteze, realizarea investigațiilor asupra obiceiurilor, tradițiilor, chipurilor frecvente din creația folclorică.

Aceste preocupări sînt prezente în multe dintre ședințele societății de lectură, amintind doar cîteva: *Frumuseșea basmului* în 1899/90, *Nomenclatura eroilor în basmele noastre populare*, Tr. Scorobet, în 1901/2, *Spiritul satiric-sarcastic și ironic-humoristic la poporul român* în 1903/4, *Cauzele și evenimentele care au contribuit la formarea baladelor și doinelor haiducești, Eroii baladelor populare și superstițiile poporului român, Poezii populare și însemnătatea poeziei populare* în 1903/4, *Elemente mitologice în poveștile românești, Valoarea poeziilor populare nescrise* în 1904/5. *Nunta la noi, Credințe populare, Haiducii și dezvoltarea baladelor poporului român, Feciorul român și cîntecul poporal* în 1907/8⁴³.

Interesul pentru folclor merge chiar mai departe, făcîndu-se încercări de a se culege material și în acest sens sînt prezentate: *Patru balade din colecțiunea folclorică, Obiceiuri de la sat, Prin Munții Apuseni — descrieri și obiceiuri*, în 1906/1907, *Un descîntec adunat de pe teren* în 1907/908.

Preocupările de lingvistică sînt și ele prezente, evidențiîndu-se printr-un studiu care ridică o problemă deosebit de importantă, actuală și acută pentru românii transilvăneni. Este vorba de lucrarea intitulată „La leagănul limbii noastre“, care, prin tema tratată, venea și ea în sprijinul ideii naționale.

Odată cu primii ani ai sec. XX în cadrul Societății de lectură s-a pus un accent tot mai mare pe creația proprie, originală a elevilor. Se citesc: poezii, proză, încercări de teatru. Amintim doar cîteva dintre aceste lucrări prezentate în ședința festivă din 1907—1908: sonetele *Mănăstirea de la Simbăta. Ceres*, ale elevului Ioan Sandu, nuvela *Suflet slab* a elevului Vasile Tampa, schița *Pe lună* și încercarea dramatică *Viața e un vis* ale elevului Valeriu Roșca.

Descrierile de călătorie, gen literar care ia o tot mai mare amploare, sînt și ele prezente: *De la Theba la mare*, în 1907, *Spre Hordău* în 1908, sau descrierile prezentate de elevul Aurel Mureșianu în 1906/907: *Despre farmecele Italiei, Coloseu, De la Roma la Neapole, Insula Capri*, precum și traduceri ale acestuia din *Carducci*⁴⁴.

⁴¹ A.G.R., 1910/1911, p. 132—134.

⁴² *Ibidem*, p. 133.

⁴³ A.G.R., 1907/1908, p. 107—109.

⁴⁴ A.G.R., 1907/1908, p. 107—109 și 1906/1907, p. 146—148.

Lărgindu-și tot mai mult sfera de preocupări, Societatea de lectură a gimnaziștilor și-a îmbogățit treptat și biblioteca proprie, fie pe bază de donații, fie chiar prin abonamente.

În 1907/8 de pildă, biblioteca a fost frecventată de 141 elevi care au consultat 586 volume⁴⁵. Se începuse deja oglindirea fondului existent în cataloage speciale pentru a ușura organizarea și depistarea lucrărilor căutate. Astfel în 1899/90 a existat un catalog tipărit al volumelor existente, în 155 exemplare, dintre care 110 au fost distribuite membrilor societății⁴⁶.

Se primeau reviste felurite, dintre care amintim: „Familia“, „Convorbiri literare“, „Luceafărul“, „Sămănătorul“, „Floarea darurilor“. Începînd cu 1907 vor intra regulat în bibliotecă „Analele Academiei Române“, acțiune care va continua cu periodicitate de acum înainte⁴⁷.

În anul următor biblioteca se îmbogățește cu noi volume din opera lui Eminescu, Gîrleanu ș.a., provenite din donațiile elevilor, ceea ce dovedește că tinerimea școlară cumpăra pentru propriile interese și gusturi carte românească de mare valoare literară.

În dezvoltarea acestui gust, la menținerea trează a interesului au contribuit în mod substanțial societățile de lectură care au promovat atît în rîndul elevilor cît și în rîndul unui public larg, prin ședințele festive, dragostea pentru cultură națională.

Societățile ardelenе în general, iar cele școlare în special, pentru că se adresau și formau generația tînă, au avut ca scop ridicarea neamului și au contribuit cu cunoștințele evidențiate la pregătirea actului înfăptuit la 1 decembrie 1918.

După unirea Transilvaniei cu România, în primul an școlar, 1918/1919, președinte al Societății de lectură „Ion Popazu“ devine profesorul progresist Ilie Cristea.

Dezvoltarea economică a țării continuă să rețină atenția și menționăm aici lucrarea *Ceva din caracteristica marii industrii moderne* audiată în același an, 1918.

Progresul tehnic, noile descoperiri și aplicații sînt prezentate în cadrul ședințelor festive publicului brașovean. Așa se întîmplă cu lucrarea *Aerodinamica* expusă în anul 1910/11⁴⁸, deci în același timp cu zborurile lui Aurel Vlaicu, sau materialul lui Traian Murgu intitulat *Mașinile de zburat* în 1919/20⁴⁹.

Materialul despre aerodinamică vine, în acest sens, ca o explicare și completare științifică a problemelor într-un moment în care acestea erau de o deosebită actualitate, cu atît mai mult cu cît în 1909 Aurel Vlaicu făcuse o reușită demonstrație chiar în curtea liceului românesc din Brașov, iar apoi în septembrie 1911 zburase la Brașov⁵⁰.

Marii scriitori români sînt în continuare prezenți în toate adunările Societății de lectură. În anul 1919 Societatea „Ioan Popazu“ inaugurează o serie de ședințe publice pentru aniversarea unor personalități ca: M. Kogălniceanu, B. Delavrancea. O parte dintre festivitățile cu prilejul sărbă-

⁴⁵ A.G.R., 1907/1908.

⁴⁶ A.G.R. pe anul jubiliar 1899/1900, p. 163—165.

⁴⁷ A.G.R., 1908.

⁴⁸ A.G.R., 1920, p. 38—39.

⁴⁹ Aurel Vlaicu (1882—1913), București, Edit. Academiei R.S.R., 1955. p. 6—7.

⁵⁰ A.G.R., 1919, p. 70—71.

toririi acestora s-au ținut și în cadrul „Universității populare” brașovene din anii respectivi⁵¹.

După Unire, sistemul de învățământ brașovean se dezvoltă. În urma înființării Liceului real „Dr. I. Meșotă”, în 1920/21 se pun bazele Societății de lectură a elevilor, intitulată *Vasile Alexandri* (sic), condusă de profesorul Victor Rath⁵².

De la început Societatea de lectură a elevilor de la Liceul real a desfășurat o activitate vie prin susținerea unor disertații, dări de seamă, declamațiuni, cîntări. În primul an s-au ținut 12 ședințe, dar societatea n-a dispus nici de fonduri nici de bibliotecă proprie. Peste un an numărul membrilor se ridică la 60. A luat ființă apoi în cadrul ei o secție „estetică” care se ocupa de împodobirea claselor cu obiecte de artă, tablouri. Încep să se cumpere cărți, reviste pentru o bibliotecă proprie, care în 1922/23 număra 103 volume, în 1923/24 — 202 volume, iar în 1924/25 — 325 volume⁵³.

Nu ne vom opri mai pe larg la această societate deoarece ea depășește perioada de care ne-am propus să ne ocupăm.

Societățile de lectură din școlile brașovene au avut la vremea lor, și mai ales la început, o importantă influență atît la formarea gustului estetic al intelectualității, negustorilor și meseriașilor români, cît și la răspîndirea literaturii și culturii în rîndul unui public larg.

Ședințele festive organizate periodic cu un program atît de variat, bibliotecile proprii, cărțile duse la sate o dată cu elevii în vacanță, au contribuit la dezvoltarea și evidențierea idealului social și național, oglindit în creațiile alese cu atîta grijă de către cei care le prezentau, avînd un mare ecou în masa ascultătorilor.

Caracterul de propagator al acestor forme este relevat chiar de unul din președinții Societății de lectură „Ion Popazu”, profesorul Nicolae Sulică, care ține în 1902 discursul intitulat *Rolul societăților de lectură ca factori sociali-educativi-culturali*⁵⁴.

Acest gen de ședințe festive care se transformau de fapt în serbări publice au fost organizate și în cadrul școlii inițiate de Reuniunea Femeilor Române, chiar dacă aici n-a existat o societate de lectură propriu-zisă⁵⁵.

Elevele se produceau în cadrul serbărilor școlare, urmînd apoi, pentru restul de public, programul prezentat de elevii liceului și școlii superioare comerciale care erau întruniți în ședințele de lectură⁵⁶.

Literatura națională are și aici întîietate. În 1886 elevele internatului jucau piesa *Cinel-Cinel* de V. Alecsandri iar în anii viitori piese traduse, localizate sau chiar compuse de profesoarele și sprijinitoarele școlii printre care: Maria Baiulescu, Maria Popescu-Bogdan ș.a.⁵⁷.

⁵¹ A.G.R., 1920.

⁵² *Anuarul II al Liceului real de stat „Dr. Ioan Meșotă” din Brașov, 1920/1921, publicat de Gh. Chelariu, director, Brașov, 1921.*

⁵³ *Anuarele Liceului „Dr. I. Meșotă” pe anii 1922 și 1924.*

⁵⁴ A.G.R., 1903.

⁵⁵ *Darea de seamă. Jubileul de 50 de ani al școlii 1886—1936. Reuniunea femeilor române, Brașov.*

⁵⁶ Maria Popescu-Bogdan, *Istoricul școlii Reuniunii Femeilor Române din Brașov, azi Liceul industrial „Maria M. Baiulescu”, în: „Țara Birsei”, IX, nr. 6, noiembrie-decembrie 1937, p. 538—545.*

⁵⁷ „Gazeta Transilvaniei”, XLIX, nr. 276, 10(22 decembrie) 1886, p. 2.

Profesorii de la liceu, care au predat la această școală (Șt. O. Iosif, Iosif Vasile Oroianu, Ioan Meșotă ș.a.) au contribuit și ei la alegerea materialelor, la desfășurarea serbărilor.

În organizarea acestor manifestări se colaborează îndeaproape cu Astra, inițiindu-se serbări, expoziții, în care se expuneau și lucrări de mină cu motive naționale.

Trecînd în revistă pe scurt activitatea din cadrul societăților de lectură școlare brașovene s-a putut observa contribuția acestora la lărgirea orizontului cultural al unui public destul de larg, pe lângă elevi, precum și via preocupare pentru problemele națiunii române.

QUELQUES ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DES SOCIÉTÉS SCOLAIRES ROUMAINES DE LECTURES DE BRAȘOV AU XIXe SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XXe

RÉSUMÉ

Le développement de l'enseignement dans les lycées à Brașov a posé, vers 1850, le problème de l'enrichissement des connaissances reçues pendant les classes, de l'enrichissement de la culture générale des élèves.

Les sociétés de lectures des élèves de Brașov ont pris naissance dans le but de diffuser la culture nationale par la promotion de la littérature, de la musique roumaine, d'un trésor national roumain, extrêmement riche — le folklore.

Les séances des sociétés se transformaient en des fêtes publiques ainsi que la diffusion de l'art roumain touchait non seulement les élèves mais aussi un public nombreux de Brașov et d'autres villes transylvaines.

La première société a été „Compania literară” en 1862 dirigée par Iacob Mureșianu, rédacteur en chef de „Gazeta Transylvaniei” et directeur du gymnase romano-catholique.

Pendant l'année scolaire 1868/69 se constitue la société de lecture „Ioan Popazu” des élèves du gymnase roumain et l'année suivante, les élèves de l'école commerciale nouvellement fondée, s'organisent eux-aussi dans une société de lecture.

Les deux sociétés ont fini par fusionner, l'activité se déroulant sous la forme des séances périodiques et des assemblées festives.

Le programme réalisé entièrement par les élèves, sous la direction des professeurs a eu un caractère complexe, comprenant de nombreux aspects de la vie socio-culturelle de la Transylvanie et de la vieille Roumanie.

La société de lecture des élèves de Brașov a été un foyer de culture nationale qui a repris les valeurs de l'art roumain peu de temps après leur parution à Bucarest, Iassy et ailleurs.

Le programme très riche, abordait aussi des problèmes à l'ordre du jour, la guerre pour l'indépendance de 1877, les soulèvements paysans de 1907, les succès aéronautiques de Vlaicu, ces sociétés de lecture ayant le rôle de diffusion des idées progressistes à côté de celui de foyer d'une culture nationale.

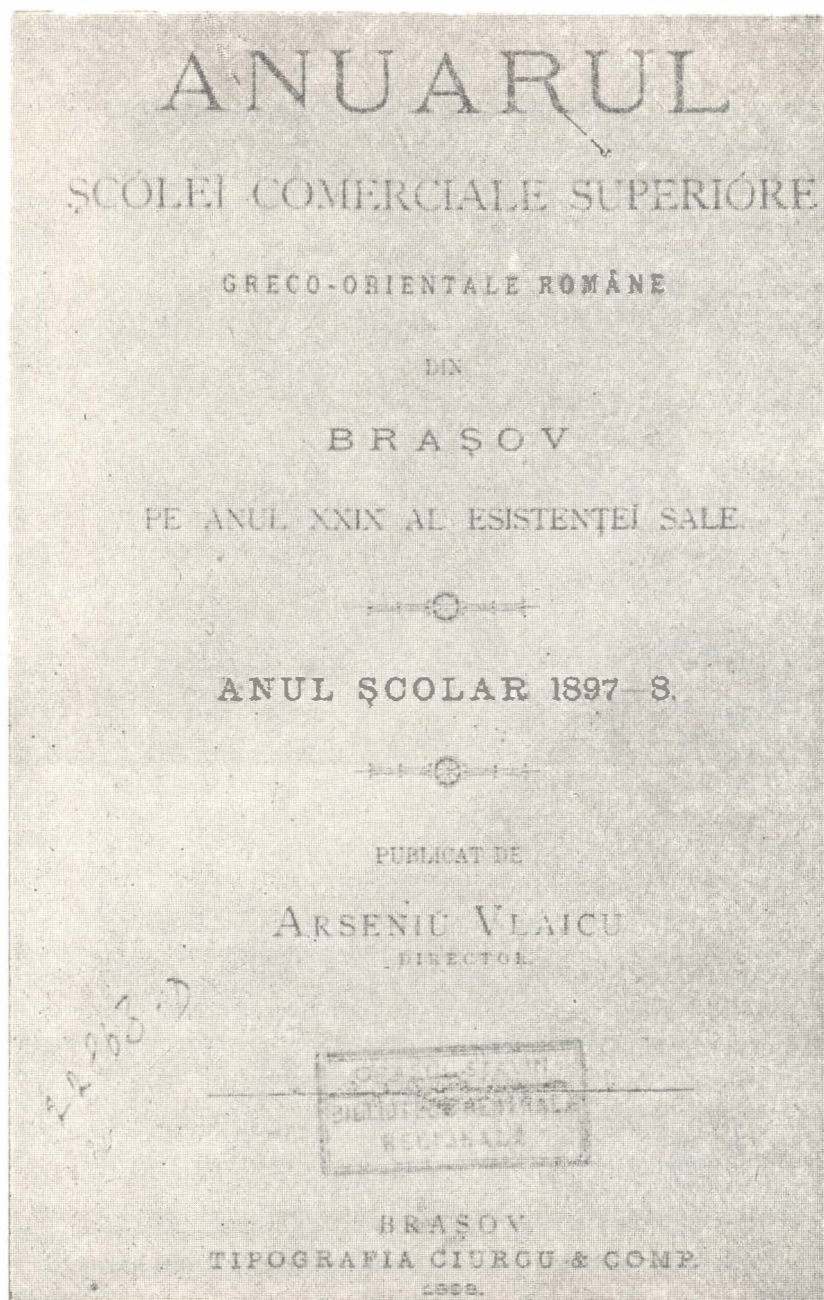

Andrei Bârseanu, profesor la liceul românesc din Brașov și autor al Istoriei școlilor centrale române greco-ortodoxe din Brașov.
(1858—1922)

conducerea profesorilor și învățătorilor lor. Un public numeros din toate treptele societății lua parte la această serbare școlară-națională și 'și petrecea, privind la frumoasele dansuri ale tinerilor, sau ascultând la cântecele lor și la vorbirile ținute de profesori și de unii dintre școlarii din clasele din urmă.

Pentru cultivarea reciprocă a școlarilor din clasele mai înalte și pentru deprindere la lucrare comună și independentă, în a. șc. 1868/9 se formă la gimnasiul nostru »*Societatea de lectură a elevilor*«, la care luau parte școlarii din clasele superioare, împreună cu cei din cl. IV gimnasială și care stă sub conducerea unuia dintre profesori. Membrii acestei societăți se adunau odată pe săptămână (de obicei Sâmbătă seară) în localul școlii, citeau diferite piese în versuri și în proză din autori mai buni români, declamau poezii alese și se deprindeau în tractarea de teme libere, pe care membrii le lucrau acasă și apoi le discutau împreună în ședințe. Pentru provederea societății cu lectură necesară, membrii ei începură a 'și forma o bibliotecă proprie, care se înmulți parte prin cărți dăruite,

Andrei Bârseanu, Istoria școlilor centrale române greco-ortodoxe din Brașov, Despre înființarea Societății de lectură a elevilor brașoveni.

Anuarul Școlii comerciale din Brașov pe anul 1897/1898,
despre societatea de lectură a elevilor acestei școli.

11. Societatea de lectură „Ioan Popasu” a studenților dela gimnaziu.

1. Organizarea și conducerea. Societatea a numărat în anul școlar 1907/8 174 membri, dintre cari 88 ordinari, iar 86 extraordinari. Societatea s'a constituit în ședința de constituire, deschisă în prezența Dlui Director, de către Dl președinte Dr. Al. Rogdan, în următorul mod :

Din cl. VII g. vicepreședinte : Iosif Vlad, din cl. VIII g. secretar I.: Ioan Vintilă, controlor cl. VIII g. Oprea Rodean, bibliotecar cl. VII g. Coriolan Burac.

Anuarul XLIV al Gimnaziului greco-ortodox român din Brașov, al școlii reale și al școlilor centrale primare pe anul școlar 1907/1908, capitolul dedicat Societății de lectură a elevilor de la gimnaziu.

UN MOMENT ISTORIC: PRIMIREA ARMATEI ROMÂNE LA BRAȘOV ÎN AUGUST 1916

HERBERT RABINOVICI

Se reunesc la această sesiune științifică brașoveană * evocări cu adinci semnificații și cu largi implicații pentru întreaga istorie modernă și contemporană a României. Este vorba de aniversările revoluției de la 1848, ale apariției „Gazetei de Transilvania” și în sfârșit a Marii Uniri de la 1918.

Orașul care găzduiește această sesiune este adînc ancorat în trecutul istoric.

Referindu-ne la cele trei momente amintite mai sus, se cuvine menționat că ele au avut un rol deosebit asupra destinului Țării Birsei, dar și asupra evoluției istorice a întregii țări ; aici, ca și în întreaga țară au răsunit îndemnul pașoptiste, s-au tipărit numerele patetice ale „Gazetei Transilvaniei”, publicație brașoveană, transilvăneană, românească. Aici, ca și în întreaga țară au răsunit puternic ecourile luptei tuturor românilor din străvechile teritorii românești ocupate de imperiile austro-ungar, țarist și otoman. De aici, ca și din întreaga Transilvanie au plecat împuterniciți de drept și de fapt pentru a vota la Alba Iulia unirea Transilvaniei cu România. Și toate aceste fapte sînt atestate, ele au existat ca fapte și despre ele avem mărturii, avem documente a căror cunoaștere și difuzare ne revin acum pentru cei ce vor veni.

Sensul evenimentelor celor mai de seamă din istoria României, aceste momente de cotitură, calitativ superioare își au obârșia într-un proces continuu de luptă pentru dreptate socială, unitate și independență națională, în care fiecare element în contextul manifestărilor concrete ce s-au desfășurat în timp, ne va permite să înțelegem la valoarea cuvenită, marile evenimente din istoria țării, care la 1918 s-au ridicat la cea mai înaltă cotă.

Am socotit util să evocăm la această sesiune modul în care a fost primită armata română la Brașov în august 1916 și cum s-a reflectat aceasta în coloanele „Gazetei Transilvaniei”. Socotim că această evocare va sublinia o dată în plus caracterul unanim al năzuințelor care s-au manifestat în Transilvania deopotrivă de-a lungul timpului pentru unirea cu țara. „Gazeta Transilvaniei” sensibilă la mișcările istoriei era o tribună de luptă, un mijloc de reflectare a dorinței neîntinate a populației românești din Transilvania pentru libertate și unitate națională ; acest organ de presă a fost în același timp un mentor al înfrățirii naționale, al apropierii dintre români și alte naționalități care au trăit și muncit pe aceste meleaguri.

* Comunicare susținută în cadrul Sesiunii Muzeului județean Brașov cu ocazia aniversării a 140 de ani de la apariția „Gazetei Transilvaniei” și 130 de ani de la Revoluția română de la 1848, 14 aprilie 1978.

Primul război mondial, expresie a manifestării contradicțiilor imperialiste, a grăbit și a adâncit criza internă a marilor monarhii multinaționale. Acest război — deși provocat de setea de cucerire a marilor puteri din cele două tabere adverse — a favorizat amplul și complexul proces al mișcării naționale burghezo-democratice finalizate prin constituirea de state naționale independente. Impetuoasa manifestare a luptei naționale era expresia convingerii națiunilor oprimate că progresul nu mai era posibil decât în cadrul statului propriu, suveran. Harta Europei în ajunul primului război mondial ilustra un statut politic și teritorial anacronic, illogic, statut care ignora legitimele drepturi ale națiunilor.

Declarația de război adresată de România Austro-Ungariei în august 1916, într-un moment în care sorții războiului nu erau hotărâți, urmată de angajarea sa militară cu toate forțele în scopul eliberării Transilvaniei, Bucovinei și Banatului, a constituit o acțiune cu caracter național ce s-a înscris în lupta generală, multiseclară a românilor pentru libertate și unitate națională.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că : „participarea țării noastre la război împotriva Puterilor Centrale, a coincis cu dorința arzătoare a maselor largi populare de a realiza unirea cu Transilvania, făurirea statului român unitar“¹. Intrarea României în război a avut așadar scopul de a elibera teritoriile române aflate sub dominația monarhiei austro-ungare și unirea lor cu țara.

România de atunci, poporul român, ar fi dorit sincer făurirea statului său unitar nu prin război, dar aceasta nu depindea de el. „În condițiile unei țări ca România, cu teritorii cotate de marile puteri vecine, singura posibilitate de a realiza idealul național în acele condiții istorice era folosirea conjuncturii internaționale de atunci... Oricum indiferent de calea aleasă sau impusă de împrejurări pentru făurirea statului național unitar, scopul urmărit de poporul român revenea progresului și democrației, răspundea năzuințelor lui de veacuri“².

Efortul României în războiul său just, contribuția adusă la înfringerea Puterilor Centrale și căderea monarhiei bicefale au impus marilor puteri ale Antantei, mai târziu la Conferința de pace de la Paris recunoașterea legitimității voinței unanime a națiunii române, materializată în constituirea patriei unice. Implicarea Austro-Ungariei în primul război, a antrenat de la bun început din iulie 1914 și Transilvania, fapt care a pus în fața românilor transilvăneni problema acuității luptei de eliberare națională și a dus la o reală recrudescență a manifestărilor directe ale acestora în lupta lor ce avea să culmineze prin unirea din 1918. Românii ardeleni, dintre care mulți brașoveni căzuți prizonieri în Rusia au militat încă din 1915 pentru înrolarea lor în armata română, pentru participarea lor la lupte în rindurile acesteia, împotriva Puterilor Centrale (fapt ce se va realiza ulterior).

Intrarea României în războiul pentru eliberarea Transilvaniei era cerută cu insistență, în vara anului 1916 de masele largi populare de pe ambele versante ale Carpaților. Federația Unionistă, Liga Culturală, au

¹ NICOLAE CEAUȘESCU, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, 1969, p. 713.

² ION POPESCU-PUȚURI, *Pentru o cauză dreaptă. Intrarea României în război în august 1916*, în „Anale de istorie“, nr. 6, 1977, p. 22—23.

desfășurat o largă campanie în acest sens, presa făcea de asemenea presiuni pentru a determina guvernul de a intra în război de partea Antantei. La 19 iunie 1916 ministrul Austro-Ungarei la București, Czernin, informa despre puternica ampoare a mișcării naționale românești arătând că : „zdrobirea monarhiei ia în mentalitatea română forme tot mai concrete“. Presiunile Antantei deveneau tot mai puternice. În aceste împrejurări s-a semnat la București 4/17 august 1916, Tratatul de alianță între România, Rusia, Anglia, Franța și Italia precum și convenția militară. Prin acest tratat Antanta se angaja să „garanteze integritatea teritorială a regatului României pe toată întinderea frontierelor sale“ și să recunoască României dreptul de a alipi Bucovina, Transilvania și Banatul.

La 15 august 1916 România a declarat război Austro-Ungariei. În lucrarea sa, *Manevra strategică*, generalul Alexandru Anastasiu, profesor la Academia militară, scria : „am început ofensiva noastră în Ardeal chiar în acea zi, prin împingerea cu entuziasmul general în toată țara, a trupelor de acoperire a mobilizării, peste Carpați“³. Autorul susmenționat mai relatează că principesa germană Blücher scria într-un ziar londonez în anul 1920, că : „atunci când Kaizerul a primit la Viena vestea despre declarația de război a României a devenit alb la față ca hîrtia și tremurînd, a spus : «de acum totul e pierdut și așa face bine să abdic»“.

În zilele fierbinți ale lui august 1916, cînd trupele române pătrundeau în Transilvania, prin cele 18 puncte, „Gazeta Transilvaniei“ insera în coloanele ei, unele din cele mai patetice, mai puternic patriotice articole pe care le-a publicat. Semnificativ este numărul festiv al ziarului din 24 august/6 septembrie, apărut în chenar tricolor, care relatează pe larg acest moment mult așteptat : „Marți dimineată se lățise cu iuțeala fulgerului știrea că armatele române respingînd cu un elan nemaipomenit armata austro-ungară din munți, trecătoare și valea Timișului, se apropie de Brașov. Grupuri de femei și bărbați se strînseseră în piață comentînd în fel și chip zvonurile.

... În cursul după-amiezei primarul orașului d. Fabricius a avut o consultare cu cîțiva consilieri comunali. În urma acestei consultări s-a prezentat o delegație la dl. medic Baiulescu, rugîndu-l să binevoiască să întîmpine împreună cu ei pe comandantul trupelor române la intrarea în oraș. D. dr. Baiulescu, conformîndu-se dorinței exprimate s-a prezentat pe jos către ora 3 jumătate (d.m.) însoțit de locțiitorul primarului și de un grup de mai mulți consilieri români, sași și maghiari la capătul orașului Brașov (răspîntia drumurilor spre Hărman și Dîrste) așteptînd sosirea armatei române. După cîteva minute de așteptare a sosit comandantul trupelor române — dl. colonel Darvari în fruntea unui grup de ofițeri și soldați români. După o scurtă vorbire rostită de dl. Fabricius, a luat cuvîntul dl. dr. G. Baiulescu spunînd cam următoarele : «În numele populațiunii române a vechiului și prea frumosului oraș Brașov vă zic : Bine ați venit ! Totodată sînt autorizat să vă binecuvîntez cu toată căldura în numele populațiunii săsești și maghiare care locuiește cu noi împreună în acest oraș. Prin graiul meu vă asigurăm cu toții fără deosebire de naționalitate și confesie, că vom da dovezi de cea mai perfectă loialitate și vom fi cît se poate de prevenitori față de brava armată română. Vă rugăm din

³ ALEXANDRU ANASTASIU, *Manevra strategică*, București, 1937, p. 190.

partea noastră domnule colonel să binevoiiți a lua populațiunea acestui oraș sub scutul și ocrotirea dvs.». A răspuns în cuvinte lapidare dl. colonel Darvari declarînd că orașul Brașov este cucerit pe vecie de trupele românești și a dat asigurări delegației că armata română va respecta viața și avutul cetățenilor patriei. Terminîndu-se cu acest act solemn, primele trupe românești aparținînd regimentului VI Mihai Viteazul și-au făcut intrarea triumfală în orașul Brașov fiind primite cu flori și cu aclamații însuflețite de către populația orașului fără deosebire de naționalitate⁴.

Desigur, toate acestea reflectă puternicele simțăminte ale populației Brașovului la sosirea trupelor române, emoția, bucuria de nedescris resimțită cu acest prilej și exprimată în „Gazeta Transilvaniei”.

Bine ați venit⁵, un titlu lapidar, dar cuprinsul aricolului este de-a dreptul emoționant. „Bine ați venit. Cu aceste cuvinte scurte dar de un adînc înțeles a salutat marțea trecută primul român al orașului Brașov pe mindrul colonel român și pe vitejii săi ofițeri și soldați care, într-un elan de nedescris care va rămîne pentru toate timpurile un miracol — au trecut în zbor stîncile și văile Carpaților, au înfrînt rezistența armatei austro-ungare și au cucerit Brașovul. Bine ați venit, strigăm noi cei de-un sînt și de-o lege... leilor Carpaților, care în cîteva ceasuri au răzbit pe o întindere de 400 km, Munții Carpați, crezuți de neînvins. Bine ați venit. Iar dacă nu v-am putut primi așa cum am fi dorit și dacă multora din noi, care v-am văzut intrînd triumfal în Țara Birsei ne-a secăt glasul și am stat uluiți și înmărmuriți, iertați-ne. Prea mare e minunea, care se desfășoară de cîteva zile în fața ochilor noștri sufletești, prea grandioasă și neînchipuită schimbarea a căror martori istorici ne-a fost dat să fim și prea crîncene au fost suferințele pe care le-am îndurat pînă în clipele Învierii... Stăm și azi încă uluiți, nu găsim cuvinte să dăm glas bucuriei înăbușite de suferințele seculare, ne ștergem din nou ochii plîși împăienjăiți, întrebîndu-ne : se poate ? S-a putut”.

Intr-un alt articol, intitulat „Visul”, „Gazeta Transilvaniei” arată : „Carpații care se ridicau ca un zid blestemat între fiii acestui neam, peste noapte s-a prefăcut în «șira vertebrală» a luptei pentru unitate națională”. Este interesant de subliniat finalul articolului : „e rîndul celor vii acum, ca dîndu-și mîna pe temelia cimentată cu sînge de acești eroi să înfăptuiască în întregime în toată splendoarea idealul național : visul României mari !”.

Ni se par concludente aceste cîteva extrase din „Gazeta Transilvaniei” care confirmă totala adeviziune la cauza generală a poporului român, reprezentînd întruchiparea celor mai înalte năzuințe de libertate și unitate care au străbătut ca un fir roșu întreaga istorie a României.

⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 175, 24 august/6 septembrie, 1916.

⁵ *Ibidem*.

EIN HISTORISCHES EREIGNIS: DER EMPFANG DER RUMÄNISCHEN ARMEE IN KRONSTADT IM AUGUST 1916

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im August 1916 trat Rumänien an Seite der Entente gegen die Mittelmächte in den Ersten Weltkrieg ein und das rumänische Heer überschritt die Karpaten, um Siebenbürgen von der österreichisch-ungarischen Herrschaft zu befreien. Am 24. August betraten rumänische Einheiten Kronstadt und wurden hier von der rumänischen Bevölkerung freudig begrüßt. Festausgabe mit der rumänischen Trikolore. Auf diese Ausgabe geht der Verfasser näher ein.

SIGILII DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN BRAȘOV

RADU ȘTEFĂNESCU

Alături de alte numeroase mărturii de valoare ale trecutului, în colecțiile Muzeului județean Brașov se află și un însemnat număr de sigilii, deosebit de importante ca material documentar în studierea vieții economice și sociale a orașului în secolele XVIII—XIX.

Întreaga subcolecție de tipare sigilare provine din vechea colecție a Muzeului Țării Bîrsei, constituită prin donații făcute succesiv de Julius Teutsch între anii 1908 și 1936 și apoi de urmașii acestuia¹.

Aceste piese nu au făcut pînă în prezent obiectul vreunui studiu publicat în literatură de specialitate, fiind ca atare inedite.

Am considerat necesară publicarea lor, deoarece în lucrările de sinteză mai recent apărute, avînd ca obiect emblematica sigilară, referirile la sigilografia transilvăneană sînt foarte sumare.

Din subcolecția de tipare sigilare, ce cuprinde circa o sută de piese, ne-am propus prezentarea într-o primă etapă² a unui număr de douăzeci și opt de sigilii aparținînd unor bresle și vecinătăți brașovene, precum și a unor sigilii private.

Sigiliile de breaslă, folosite conform uzanțelor medievale pentru a conferi autenticitate documentelor emise, reflectînd astfel o organizare sistematică precum și importantul rol economic deținut de bresle în viața orașului, conțin fără excepție ca element constitutiv principal, emblema, reprezentarea ei apărînd aproape identic și pe alte obiecte din patrimoniul acestei organizații economice, cum sînt steagul și lada.

În general, elementele componente ale emblemelor — semn distinctiv care confirma autoritatea, ca persoană juridică a breslei ce emitea documentul — sînt reprezentări de unelte sau produse ale organizației meșterilor din branșa respectivă.

Datorită acestui fapt ele sînt un important izvor de informație cu privire la evoluția uneltelor, a tehnicilor și metodelor de lucru în cadrul producției meșteșugărești medievale³.

¹ Julius Teutsch (1868—1936) pasionat colecționar de antichități, arheolog, custode al Muzeului Țării Bîrsei; cf. *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, 1937.

² Un număr de alte 20 de sigilii constituie obiectul unui alt studiu.

³ M. NISTOR, *Lăzile de breaslă din colecția Muzeului județean Brașov*, în *Cumidava*, IV, Brașov, 1970, p. 105.

Aceste simboluri gravate pe sigilii sînt însă deseori însoțite de diferite elemente heraldice⁴, prezente în general pe sigiliile nobiliare, cum ar fi scuturi, coroane, animale etc. Evident aceste reprezentări nu pot fi considerate blazoane — breslele neavînd dealtfel dreptul de blazon — ci doar ca o aluzie la situația aparte, privilegiată, a respectivelor organizații meșteșugărești în viața economică a orașelor⁵.

Semnificativ ni se pare și faptul că pe unele sigilii prezentate, data confecționării lor — care desigur nu întotdeauna era și data constituirii breslei — este gravată pe miner și nu în cîmpul amprentei sigilare. Faptul acesta ar putea denota fie o grijă deosebită pentru aspectul lor artistic — deși execuția sigiliilor de breaslă este remarcabilă, în general, doar pînă în secolul al XVIII-lea — fie, mai degrabă, că acele embleme cu aceleași elemente componente erau de mult cunoscute ca atare, ceea ce înseamnă în fond o persistență a unor aceleași tipuri de unelte, fiind astfel o dovadă a caracterului static al nivelului tehnic în cadrul producției de breaslă.

Sigiliile de vecinătate, utilizate de asemenea în scopul autentificării actelor emise, ilustrînd și ele organizarea sistematică a acestor asociații, furnizează informații asupra unor vechi denumiri de străzi și cartiere și uneori date referitoare la împărțirea administrativă a orașului.

În general ele au reprezentat în cîmpul central stema stilizată a orașului Brașov. Nu lipsesc însă nici reprezentările heraldice, ce apar desigur și datorită modei timpului, dar și din aceeași dorință — ca și în cazul breslelor — de a se marca astfel importanța acordată acestei organizații.

În categoria tiparelor sigilare private se disting două grupe : sigilii ale unor meșteri locali, din diferite branșe de activitate și sigilii ce au aparținut unor negustori brașoveni. Întrucît acestea din urmă nu prezintă particularități deosebite, nu vom insista asupra lor.

Sigiliile de meșter nu sînt interesante atît sub aspectul emblematicii sigilare, întrucît și aceste tipare au gravate în cîmpul amprentei unelte tipice pentru acea branșă de activitate — alături de acestea apărînd și reprezentări heraldice sub influența blazoanelor nobiliare — cît sub cel al însăși apariției și existenței lor, deoarece ele pun în evidență existența unei situații aparte, privilegiate în cadrul breslelor a meșterilor proprietari ai sigiliilor.

Luînd în considerare și legende gravate în cîmpul amprentei sigilare, ale căror texte pot și aduc contribuții și la îmbogățirea cunoștințelor de istorie a limbii și ortografiei, prin evidențierea unor tipuri deosebite de litere și a unor denumiri astăzi uitate sau ieșite doar din uzul curent, sigiliile se dovedesc astfel a fi mărturii valoroase ale trecutului istoric, un util material pentru cercetările de istorie economică, studiul evoluției uneltelor, grafiei și limbii fiind desigur evidentă și importanța lor iconografică și heraldică⁶.

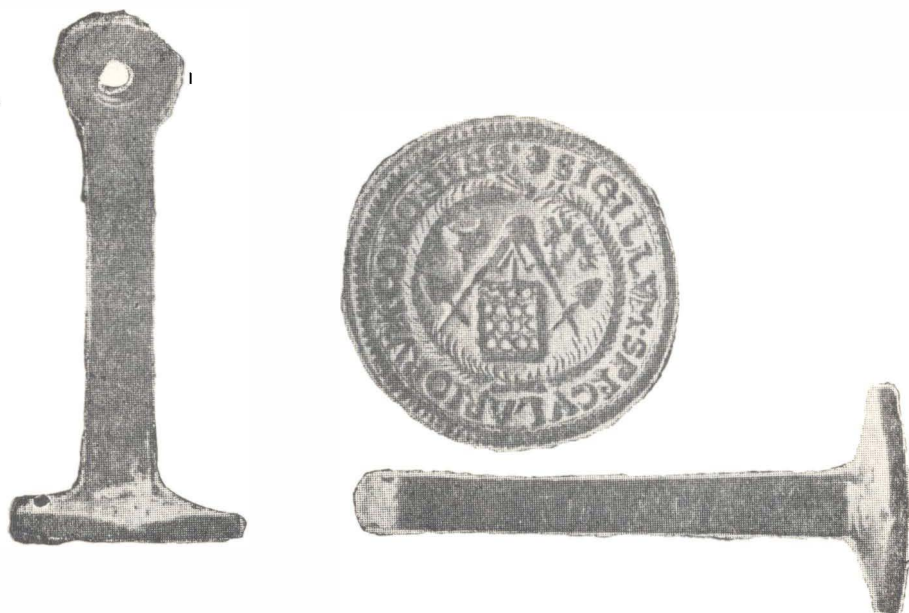
⁴ Pentru terminologia heraldică utilizată, vezi MARCEL STURDZA-SAUCEȘTI, *Heraldica — Tratat tehnic*, Edit. științifică, București, 1974.

⁵ M. NISTOR, *op. cit.*, p. 107; M. BUNTA, *Sigilii de breaslă în colecția Muzeului de istorie Cluj*, în *Acta Musei Napocensis*, III, Cluj, 1966 p. 302.

⁶ *Ibidem*.

I. Sigilii de breaslă

1. Sigiliul breslei *geamgiilor* (nr. inv. 3/S)

Este confecționat din bronz, de formă rotundă, cu un diametru de 2,5 cm, grosimea discului tiparului fiind de aproximativ 0,3 cm. Mînerul, făcînd corp comun cu tiparul sigilar, are secțiune pătrată și este terminat cu un inel de ațîrnare. Are înălțimea de 6,4 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda SIGILLVM·SPECVLARIORUM·CORONENS : (IS) este scrisă în limba latină cu majuscule și este înconjurată de un șnur circular marginal, cuvintele ei fiind despărțite prin puncte și o rozetă.

În cîmpul central se află emblema breslei (un compas deschis, cu două mistrii dispuse pe brațele acestuia și o fereastră dreptunghiulară cu grilaj format din cercuri alăturate, între brațe) încadrată de un motiv vegetal, ce o desparte de legendă.

Pe una din fațetele mînerului se află gravat anul confecționării sigiliului : X·AO·1702.

Stare de conservare bună.

2. Sigilul breslei *țesătorilor de in brașoveni* (nr. inv. 1/S).

Este confecționat din bronz, de formă rotundă, cu un diametru de 3,3 cm, grosimea discului tiparului fiind de aproximativ 0,3 cm.

Tiparul sigilar este atașat prin cositorire de un mîner din bronz turnat, în secțiune octogonală, terminat cu un buton inelar. La mijlocul mînerului se află o protuberanță inelară, ce împarte fațetele mînerului în două registre egale. Are înălțimea de 8,7 cm.

Amprenta sigilară este gravată pozitiv.

Legenda CRONSTAEDTER LEINVEBERZUNFT scrisă în limba germană, cu majuscule, este încadrată de două cercuri concentrice.

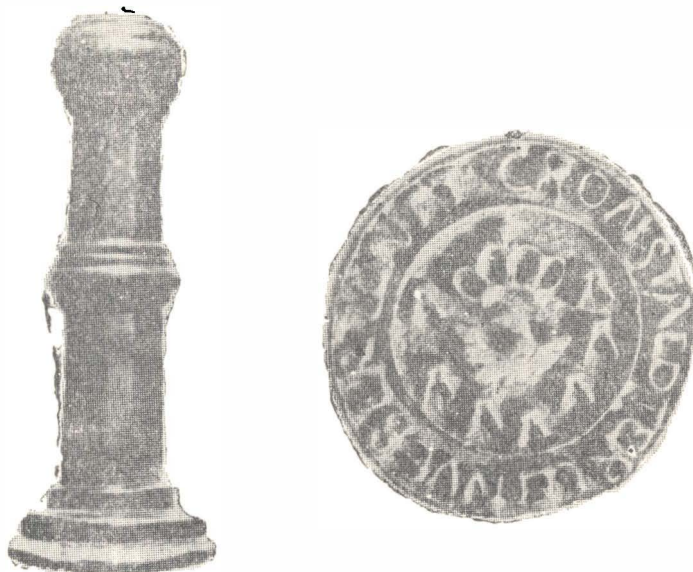
În cîmpul central, format de cercul interior, se află stema Marelui Principat al Transilvaniei (acvila înconjurată de cele șapte cetăți stilizate).

Anul confecționării sigiliului, 1733, se află gravat pe una din fațetele mînerului.

Starea de conservare mediocră ; lipsește litera R a primului cuvînt, iar elementele din cîmpul central sînt foarte tocite.

3. *Sigiliul breslei țesătorilor de în brașoveni* (nr. inv. 10/S).

Materialul, tehnica de confecționare, forma și amprenta acestui tipar sigilar, sînt identice cu cel descris anterior. Diferă înălțimea care este de 9,7 cm.

Anul confecționării lui, 1776, este gravat de asemenea pe una din fașetele mînerului. Stare de conservare bună.

4. *Sigiliul breslei olarilor din Brașov* (nr. inv. 4/S).

Este confecționat din bronz, de formă ovală, cu axa mare de 3 cm și cea mică de 2,5 cm. Mînerul, făcînd corp comun cu tiparul sigilar are secțiune octogonală,

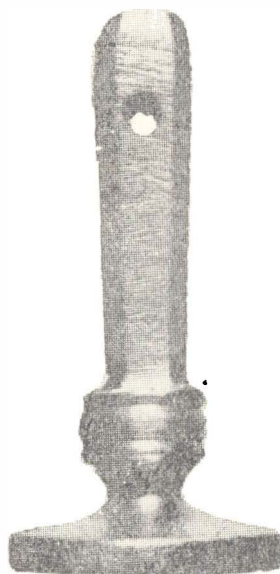
la partea lui terminală fiind perforat un orificiu pentru atârănare. Are înălțimea de 5,3 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda SIGIL : (LUS) DEN DEPNER ZUNFT IN KRONSTA : (DT) * este scris în limba germană, cu majuscule, cuvintele ei fiind despărțite prin puncte și o rozetă.

În câmpul central se află emblema breslei — un vas cu două torți — precum și inscripția RENO : (VATUS) 1816 reprezentînd anul refacerii sigiliului.

Stare de conservare bună.

5. Sigiliul breslei strungarilor (nr. inv. 2/S)

Este confecționat din bronz, de formă ovală, cu axa mare de 3,5 cm și cea mică de 3 cm. Mînerul, făcînd corp comun cu tiparul propriu-zis, are secțiune octogonală și este prevăzut la partea terminală cu un orificiu de ațîrnare. Are înălțimea de 6 cm.

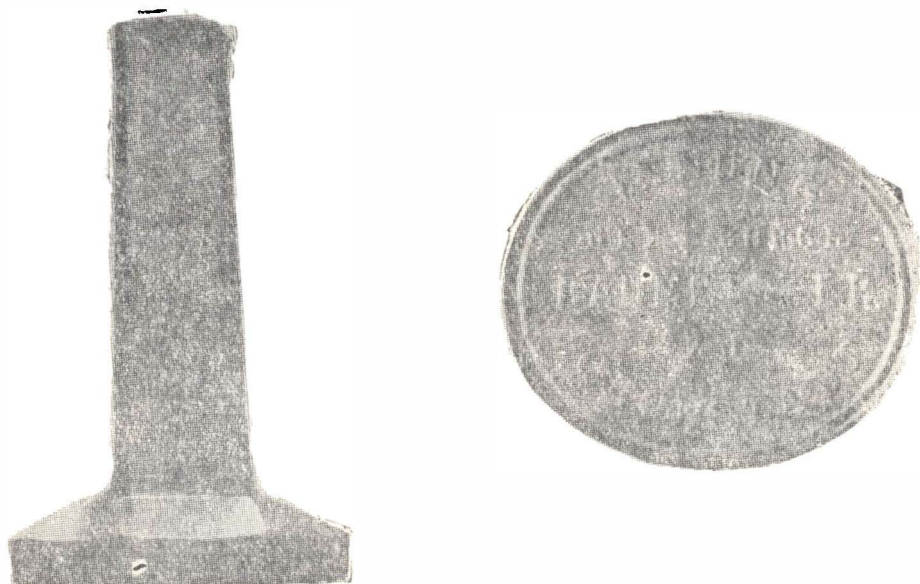
Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda KRONSTÄDTER·DRECHSLER·ZUNFT·SIEGEL·1827, este scrisă în limba germană cu caractere cursive și încadrată de un decor vegetal marginal, cuvintele ei fiind despărțite prin puncte.

În cîmpul central sus se află stema orașului Brașov susținută de doi lei agățați (rampants), întregul ansamblu sprijinindu-se pe simbolurile breslei.

Stare de conservare bună.

6. Sigiliul Untunii meșterilor constructori brașoveni (nr. inv. 40/S)

Este confecționat din fier, de formă ovală, cu axa mare de 3,3 cm și cea mică de 2,8 cm.

Mînerul în formă de trunchi de piramidă, face corp comun cu tiparul sigilar propriu-zis, avînd înălțimea de 5,7 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda INNUNG DER BÜRG(ER)L : {ICHEN} BAUMEISTER ZU CRONSTADT, pîlsată în cîmpul central, este scrisă în limba germană cu majuscule și este încadrată de un șanț marginal continuu.

Stare de conservare bună.

7. Sigiliul Asociației țesătorilor de lînă brașoveni (nr. inv. 13/S).

Este confecționat din bronz, de formă ovală, cu axa mare de 3,5 cm și cea mică de 3,2 cm.

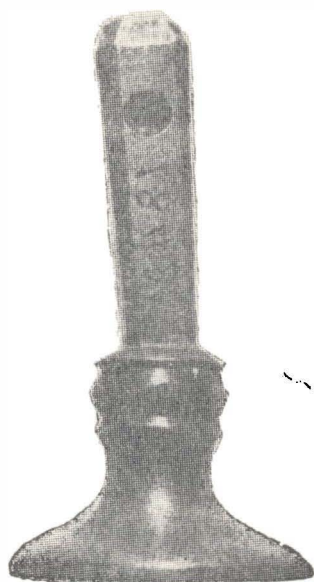
Mînerul, cu secțiune octogonală, face corp comun cu tiparul sigilar și are la partea terminală un orificiu pentru ațîrnare. Are înălțimea de 6,5 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

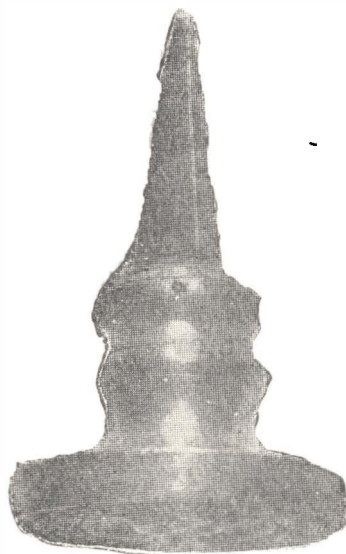
Legenda KRONSTAEDTER·WOLLENWEBER GESELLSCHAFT scrisă în limba germană, parțial cu majuscule (primele două cuvinte) parțial cu caractere cursive, are primele două cuvinte înscrise pe o eșarfă ce încadrează stema orașului Brașov

aflată în cîmpul central. În partea de jos a amprenteii sigilare un decor vegetal desparte stema de eșarfă și de cel de-al treilea cuvînt.

Pe una din fațetele mînerului se află gravat anul confecționării sigiliului, 1848. Stare de conservare bună.

8. Sigiliul Frăției funarilor sași brașoveni (nr. inv. 22/S).

Este confecționat din bronz, de formă rotundă cu diametrul de 3,6 cm, grosimea discului tiparului fiind de aproximativ 0,5 cm.

Partea terminală superioară a sigiliului, de formă piramidală este destinată fixării într-un mîner de lemn.

Amprenta sigilară este gravată pozitiv.

Legenda KRONSTÄDTER SÄCHS(ISCHE) SEILER BRUDERSCHAFT *, scrisă cu majuscule în limba germană este înscrisă între două cercuri concentrice. În câmpul format de cercul interior se află o vîrtelniță, simbol al acestei organizații.

Stare de conservare bună.

9. *Sigiliul Uniunii producătorilor de piepteni și perii* (nr. inv. 25/S)

Este confecționat din bronz, de formă rotundă, cu diametrul de 3,7 cm și grosimea discului tiparului de aproximativ 0,4 cm. Tiparul sigilar este fixat într-un mîner de lemn în formă de ciupercă. Are înălțimea de 11,8 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda VEREINIGTE KAMM = u(nd) BÜRSTENMACHER * INNUNG * 1866 *, scrisă în limba germană cu majuscule, este înscrisă într-un cerc marginal continuu.

În câmpul central format de legendă se află emblema uniunii.

Stare de conservare bună.

10. *Sigiliul Frăției cismarilor brașoveni* (nr. inv. 38/S).

Confecționat din bronz, de formă ovală, cu axa mare de 4 cm și cea mică de 1,9 este fixat într-un mîner de lemn în formă de pară și are o înălțime totală de 9,3 cm.

Amprenta sigilară este gravată pozitiv.

Legenda CSISMENMACHER * BRUDERSCHAFT * KRONSTADT este scrisă în limba germană cu majuscule, cuvintele fiind despărțite prin rozete.

Stare de conservare bună.

II. Sigilii de vecinătate

11. Sigiliul primei vecinătăți a străzii Castelului (nr. inv. 35/S).

Confectionat din bronz, de formă rotundă, cu diametrul de 3,3 cm și grosimea discului tiparului de aproximativ 0,4 cm este fixat într-un mîner de lemn în formă de ciupercă și are înălțimea totală de 10,2 cm.

Amprenta sigilară este gravată pozitiv.

Legenda *ERSTE BURGGÄSSER NACHBARSCHAFT* scrisă cu majuscule în limba germană este înscrisă între două cercuri concentrice.

În câmpul format de cercul exterior se află stema stilizată a orașului Brașov.
Stare de conservare bună.

12. Sigiliul celei de-a doua vecinătăți a străzii Castelului (nr. inv. 36/S).

Confectionat din bronz, de formă rotundă, cu diametrul de 3 cm și grosimea discului tiparului de aproximativ 0,6 cm este fixat într-un mîner de lemn în formă de ciupercă, având înălțimea totală de 10,2 cm.

Amprenta sigilară este gravată pozitiv.

Legenda *ZWEITEN BURGGÄSSER NACHBARSCHAFT* scrisă în limba germană cu majuscule este înscrisă între două cercuri concentrice. În câmpul format de cercul interior se află stema stilizată a orașului Brașov.

Stare de conservare bună.

13. Sigiliul vecinătății de jos a străzii Porții (nr. inv. 5/S).

Confecționat din bronz, în formă de scut, cu dimensiunile de 3,5×2×0,5 cm. A fost fixat prin cositorire de un mîner care nu s-a păstrat.

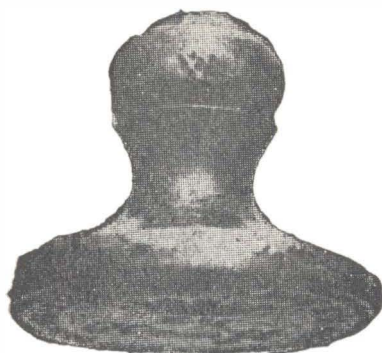
Amprenta sigilară este gravată pozitiv.

Legenda ÜNTERE PURZENGÄSSER NACHBARSCHAFT KRONSTADT, plasată marginal este scrisă cu majuscule în limba germană.

În cîmpul central se află stema orașului Brașov.

Stare de conservare bună.

14. Sigiliul celei de-a doua vecinătăți a străzii de Mijloc (nr. inv. 6/S).

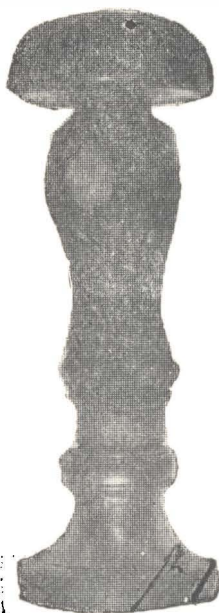

Este confecționat din bronz, oval, avînd axa mare de 2,8 cm și cea mică de 2,5 cm.

Tiparul sigilar făcea corp comun cu mînerul, din care nu se mai păstrează decît o protuberanță inelară. Are înălțimea de 2,2 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda *DIE ZW EITTE MITTELGASSE NACHBARSCHAFT* ZU KRONST
{ADT} scrisă în limba germană cu majuscule este încadrată de un șnur marginal. În cîmpul central se află o coroană reprezentînd probabil stema orașului Brașov. Stare de conservare mediocră; mînerul rupt.

15. Sigiliul vecinătății străzii Fintinii din cartierul Blumăna
(nr. inv. 39/S).

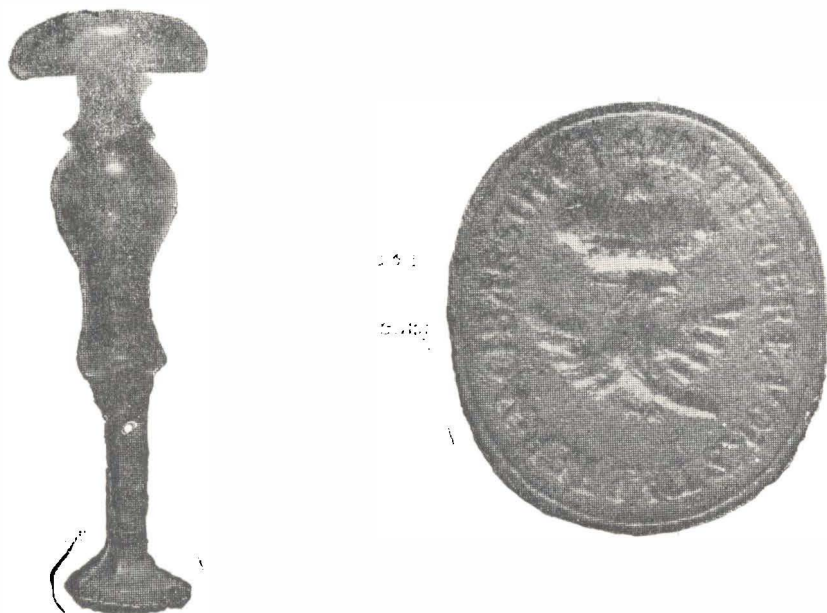
Confecționat din bronz, rotund, cu diametrul de 3,2 cm și grosimea discului tiparului de aproximativ 0,4 cm, este fixat într-un mîner din lemn în formă de ciupercă și are o înălțime de 9,8 cm.

Amprenta sigilară este gravată pozitiv.

Legenda *BOLONYA-KUT-UTZA-MAGHYAR-SZOMSEDTSAG* scrisă cu majuscule în limba maghiară, avînd cuvintele despărțite prin puncte, linii și rozete, este înscrisă între două cercuri concentrice.

În cîmpul format de cercul interior se află stema stilizată a crașului Brașov. Stare de conservare bună.

16. *Sigiliul celei de-a treia vecinătăți a Suburbiului de sus* (nr. inv. 37/S).

Este confecționat din fier, de formă ovală, cu axa mare de 2,6 cm și cea mică de 2,2 cm. Mînerul cu secțiune pătrată are perforat la partea terminală un orificiu de ațîrnare. Ulterior a fost fixat într-un mîner de lemn în formă de ciupercă. Are înălțimea de 12,5 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda *DRITE-OBERE-VORSTADTER-NACHBARSCHAFT* plasată marginal este scrisă cu majuscule în limba germană, cuvintele fiind despărțite prin puncte și o rozetă.

În cîmpul central o acvilă spre dreapta, cu aripile deschise și coroană deasupra. Stare de conservare bună.

17. *Sigiliul primei vecinătăți a Străzii laterale din Brașovul Vechi* (nr. inv. 31/S).

Confecționat din bronz, de formă ovală, cu axa mare de 2,7 cm și cea mică de 2,5 cm este fixat într-un mîner de lemn în formă de ciupercă. Are înălțimea de 8,5 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

Legenda · 1 st. ALTSTÄTER HINT(ER) GÄS(ER) NACHBARSCHAFT ·, în limba germană, scrisă cu caractere cursive și cu cuvintele despărțite prin puncte este încadrată de un șnur marginal.

În cimpul central un leu agățat (rampant) avînd deasupra o coroană.
Stare de conservare bună.

18. Sigiliul vecinătății străzii *Ecaterinei* (nr. inv. 32/S).

Confecționat din bronz, rotund, cu diametrul de 3,2 cm și grosimea discului tiparului de 0,5 cm, este fixat într-un mîner de lemn în formă de ciupercă. Are înălțimea de 10,8 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

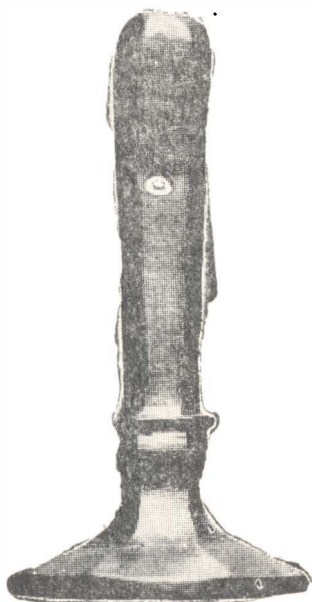
Legenda KATHARINENGASSE * NACHBARSC : (A)FT scrisă cu majuscule în limba germană este înscrisă între două cercuri concentrice.

În cîmpul central format de cercul interior se află cuvîntul IN SIEGEL și data confecționării sigiliului, 1858.

Stare de conservare bună.

III. Sigilii private

19. Sigiliu de meșter butnar (nr. inv. 12/S).

Este confecționat din bronz, de formă ovală cu axa mare de 2,5 cm și cea mică de 2,2 cm.

Mînerul, făcînd corp comun cu tiparul propriu-zis, are secțiune octogonală. La partea superioară a acestuia este perforat un orificiu pentru atrînare. Are înălțimea de 4,9 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

În cîmpul central, susținută de doi lei agățați (rampants), se află o emblemă de meșter butnar, avînd de o parte și cealaltă inițialele P T¹.

Stare de conservare bună.

20. Sigiliu de meșter butnar (nr. inv. 23/S).

Este confecționat din bronz, de formă ovală cu axa mare de 2,2 cm și cea mică de 2 cm.

Mînerul, făcînd corp comun cu tiparul sigilar propriu-zis, are secțiune octogonală și este prevăzut la partea superioară cu un orificiu pentru atrînare. Are înălțimea de 4,2 cm.

¹ Atribuim acest sigiliu meșterului butnar brașovean Petrus Tartler, menționat pe capacul de sertar al lăzii breslei butnarilor din 1799 ca staroste al acesteia; cf. M. NISTOR, *op. cit.*, lada nr. 2237.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

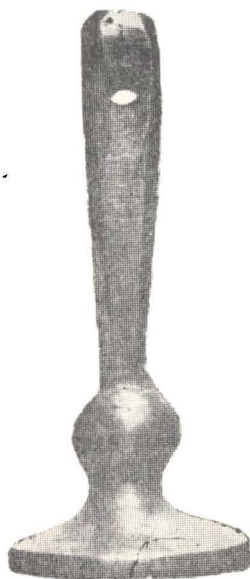
Decorul vegetal. plasat marginal, încadrează o embleună de meșter butnar, de o parte și cealaltă a acesteia aflându se inițialele F O⁸.

Amplasată frontal, o coroană domină întregul ansamblu.

Stare de conservare bună.

21. Sigiliu de meșter butnar (nr. inv. 20/S).

⁸ Sigiliul a aparținut după toate probabilitățile meșterului Friedrich Olescher; cf. și *Adressenbuch der königlichen freien Stadt Kronstadt, Brașov, 1851*, p. 26.

Este confecționat din bronz, de formă ovală cu axa mare de 2.3 cm și cea mică de 2 cm.

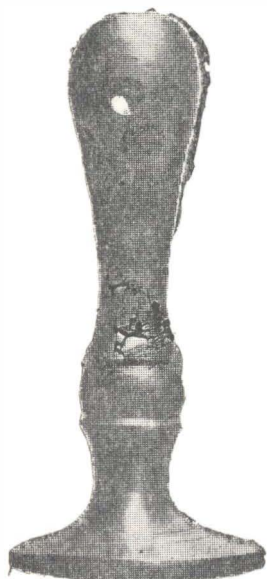
Mînerul, făcând corp comun cu tiparul sigilar propriu-zis, are secțiune octogonală și este prevăzut la partea superioară cu un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 4,1 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

În cîmpul central se află o emblemă de meșter butnar avînd de o parte și de cealaltă inițialele G J scrise cu majuscule cursive.

Stare de conservare bună.

22. Sigiliu de meșter tîmplar (nr. inv. 16/S).

Tiparul este confecționat din bronz, de formă ovală, cu axa mare de 2.4 cm și cea mică de 2 cm.

Mînerul fusiform, făcînd corp comun cu tiparul propriu-zis, are perforat la partea superioară un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 5.3 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

În cîmpul central sus un vultur din față, cu aripile deschise, ține în ghiare o emblemă de meșter tîmplar (un compas, un echer și o rindea) sub care este plasată monograma P R încadrată de un decor vegetal.

Stare de conservare bună.

23. Sigiliu de meșter pălărier (nr. inv. 33/S).

Este confecționat din bronz, de formă ovală cu axa mare de 2.3 cm și cea mică de 2 cm.

Mînerul făcînd corp comun cu tiparul propriu-zis, are secțiunea pătrată. La partea superioară este perforat un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 4.7 cm.

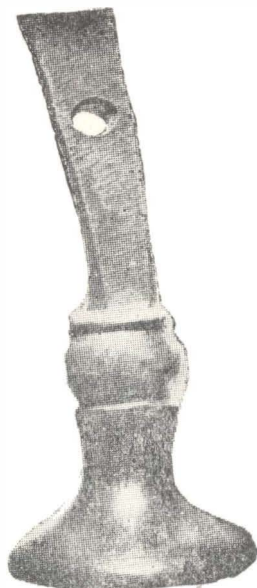
Amprenta sigilară este gravată negativ.

Un decor vegetal marginal încadrează o emblemă de meșter pălărier (un calapod de pălărie) deasupra căreia se află dispuse lateral stînga și dreapta inițialele meșterului D R⁹ scrise cu majuscule cursive.

O coroană, plasată frontal, domină întregul ansamblu.

Stare de conservare bună.

⁹ Sigiliul a aparținut lui Daniell Ridelly menționat la 1830 pe capacul lăzii breslei pălărierilor, între cei 22 de membri ai acesteia; lada se află în colecția Muzeului județean Brașov; cf. M. NISTOR *op. cit.*, p. 119, fig. 30.

24. Sigiliu de meșter cismar (nr. inv. 11/S).

Este confecționat din bronz, de formă ovală cu axa mare de 2,7 cm și cea mică de 2,3 cm.

Mînerul cu secțiune octogonală, făcînd corp comun cu tiparul sigilar propriu-zis, are perforat la partea superioară un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 3,5 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

În cîmpul central, doi lei agățați (rampants) față în față sint tenanți ai unei cisme, simbol al meșteșugului practicat de proprietarul sigiliului. Frontal este plasată o coroană, iar lateral, de o parte și de alta acesteia se află inițialele G S¹⁰ scrise cu majuscule cursive.

Stare de conservare bună.

25. *Sigiliul negustorului Vasile Frigătoru (nr. inv. 7/S).*

Este confecționat din fier, de formă ovală, cu axa mare de 2,4 cm și cea mică de 2 cm.

Minerul, cu secțiune octogonală, face corp comun cu tiparul sigilar propriu-zis și are perforat la partea superioară un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 5 cm. Amprenta sigilară este gravată negativ.

Într-un cartuș dreptunghiular plasat în cîmpul central se află înscrisă monograma XEΦ scrisă cu slove chirilice majuscule cursive. Deasupra cartușului două păsări față în față țin o cruce. În dreapta și stînga cartușului este înscris anul confecționării sigiliului 1836. Marginal, de jur împrejurul întregului ansamblu, este plasat numele Басибъ Фригатору¹¹ scris cu caractere chirilice.

26. *Sigiliul negustorului Stoian Michalovitz (nr. inv. 28/S).*

Este confecționat din bronz, de formă ovală cu axa mare de 2,7 cm și cea mică de 2,3 cm.

Minerul, făcînd corp comun cu tiparul sigilar propriu-zis, are secțiune octogonală. La partea superioară se află perforat un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 4,7 cm.

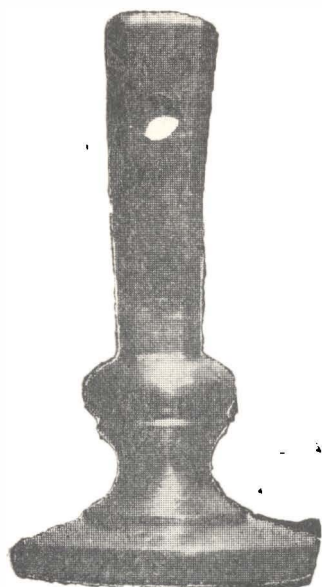
Amprenta sigilară este gravată negativ.

¹⁰ Sigiliul a aparținut meșterului cismar Gottlieb Schunn; cf. *Adressenbuch der königlichen freien Stadt Kronstadt, Brașov, 1845*.

¹¹ Sigiliul a aparținut lui Vasil Frigătoru, negustor român din Șcheii Brașovului; cf. *Adressenbuch* ..., 1851.

În cîmpul central numele proprietarului MICHALOVITZ¹² este înscris pe o eșarfă ținută în cioc de o pasăre, așezată din față, cu aripile deschise. Dedesubt se află un leu așezat din față.

Stare de conservare bună.

27. Sigiliul negustorului Johan Georg Barbenius (nr. inv. 8/S).

¹² Stojan Michalovitz, negustor, membru al Gremiului de comerț levantin; cf. *Adressenbuch*... 1851. p. 19.

Este confecționat din fier, de formă ovală cu axa mare de 2,7 cm și cea mică de 2,5 cm.

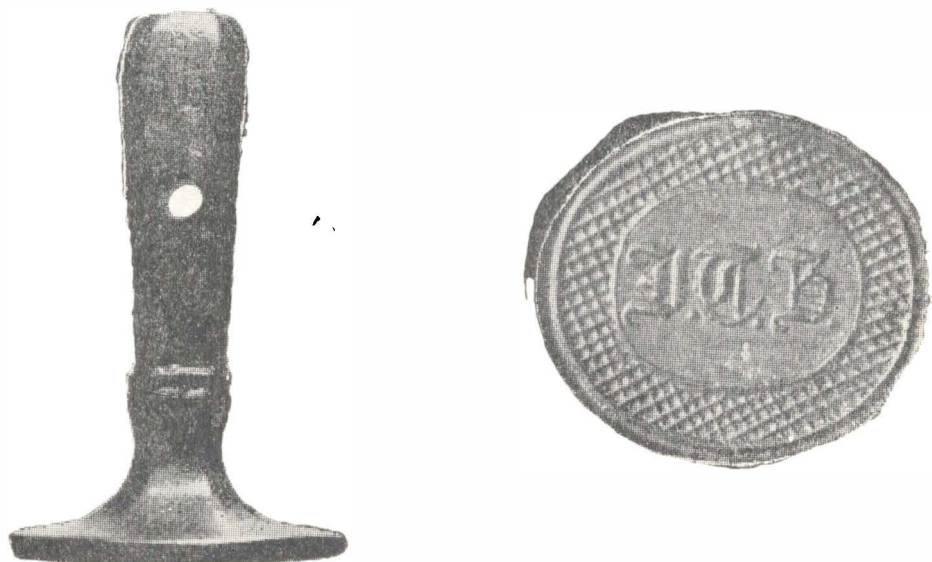
Minerul, cu secțiune hexagonală, are perforat la partea superioară un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 4,35 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

În cîmpul central se află numele proprietarului, JOHAN GEORG BARBENIUS ¹³, scris cu caractere cursive.

Stare de conservare bună.

28. *Sigiliul negustorului Johan Georg Barbenius (nr. inv. 9/S).*

Este confecționat din fier, de formă ovală cu axa mare de 2,1 cm și cea mică de 1,8 cm.

Minerul, cu secțiune hexagonală, făcînd corp comun cu tiparul sigilar propriu-zis, are perforat la partea superioară un orificiu pentru atîrnare. Are înălțimea de 3,6 cm.

Amprenta sigilară este gravată negativ.

O hașură marginală în romburi încadrează cîmpul central în care sînt plasate inițialele proprietarului sigiliului, J G B ¹⁴, scrise cu caractere gotice.

Stare de conservare bună.

¹³ Johann Georg Barbenius (1780—1853), negustor, orător între 1837—1851; cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (Kronstadt), VII. Band-Beiheft 1, Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der Städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*. Zusammengestellt von Fr. Stenner, Brașov, 1916.

¹⁴ Sigiliul a aparținut aceluiași J. G. Barbenius.

* Fotografiiile au fost executate de Gheorghe Corcodei, căruia îi mulțumim și pe această cale.

SIEGEL AUS DER SAMMLUNG DES MUSEUMS VON BRAȘOV

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser veröffentlicht 28 Siegel, die in der Sammlung des Museums von Brașov aufbewahrt werden.

Es handelt sich um drei Siegelarten, u.zw. um Zunft-, Nachbarschafts- und Privatsiegel, ein wertvolles Material für Forschungen auf dem Gebiet der ökonomischen Geschichte der Stadt Brașov während des XVIII. und XIX. Jahrhunderts.

1

TEZAUROL DE MONEDE FEUDALE DE LA PALOȘ — JUDEȚUL BRAȘOV*

MARIANA MARCU

Tezaurul de monede feudale de care ne vom ocupa în cele ce urmează, a fost descoperit la 5 mai 1970, în satul Paloș, comuna Cața, județul Brașov, în grădina lui Șoaită Nicolae (str. Principală nr. 19), care începuse acolo săparea fundațiilor pentru construcția unei case. Monedele au fost găsite la cca 0,50 m adâncime, într-un vas de lut pe care săpătorii l-au distrus iar conținutul l-au împărțit între ei. Datorită intervenției organelor de miliție din localitate care au aflat de această descoperire, au putut fi adunate 321 de monede care au fost predate Muzeului județean Brașov. Din această cauză nu putem ști dacă această cifră reprezintă și numărul inițial al pieselor, înainte de a fi împărțite între săpători.

Din păcate, majoritatea pieselor erau acoperite cu o crustă groasă de oxizi care au atacat metalul, mai ales în cazul a 23 de piese, în așa măsură încât ele au fost irecuperabile după restaurare. De asemenea, 4 piese, din cauza uzurii prin circulație sau a coroziunii metalului, nu permit citirea anilor în care au fost emise. Practic, în cele ce urmează vom avea în vedere un număr de 298 de monede, toate de argint.

Datorită necunoașterii numărului inițial de monede pe care îl va fi avut tezaurul și datorită faptului că 23 de piese au fost irecuperabile, iar 4 ilizibile, nu putem ști precis care a fost data celei mai vechi și a celei mai noi modene. În cazul pieselor rămase, cea mai veche rămâne cea din anul 1659, iar cea mai nouă, din anul 1775.

Monedele tezaurului de la Paloș se succed pe o perioadă de 116 ani; 165 dintre ele au fost bătute de împărați ai Imperiului Romano-German, 85 de către aceiași împărați pentru Ungaria și 6 pentru Transilvania; 42 de piese provin de la principii ai diferitelor state și orașe din Imperiul Romano-German¹. Tezaurul de la Paloș este deci alcătuit în exclusivitate din piese provenind din imperiul amintit. Lipsa monedelor locale transilvănene nu se constată doar în acest tezaur, ci și în altele, datînd din aceeași perioadă, ca cele de la Alba Iulia (tezaurul II)² și Geoagiu³, iar în tezau-

* Comunicare ținută la sesiunea științifică a Muzeului județean Brașov. 1971.

¹ cf. V. Miller zu Aichholz, A. Loehr, E. Holzmair, *Oesterreichische Münzprägungen 1519—1938*, vol. I—II, Viena, 1948; Arthur Engel, Raymond Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine*, vol. I, Paris, 1897.

² GH. ANGHEL, *Trei tezaururi monetare din sec. al XVII-lea descoperite la Alba Iulia*, *Apulum*, V, 1965, p. 383 și 391.

³ RODICA IRIMESCU-SOFRONI, *Tezaurul feudal din secolele XVII—XVIII de la Geoagiu, Sargetia*, V, 1968, p. 177.

Iulia, Graz, Praga, Hall, Kuttenberg, St. Veit, Salzburg, München, Olmütz, Baden, Mainz, Hessa, Nürnberg, Bayreuth, precum și în alte orașe din Boemia, Bavaria, Würtemberg, Brandenburg etc. Cele mai multe monede din tezaur provin din monetăriile de la Kremnica (Cehoslovacia), Viena (Austria), Wrocław (Polonia) și Brieg (Germania).

Un număr însemnat de monede au fost bătute pe teritoriul țării noastre la Baia Mare și Alba Iulia.

Principi ai statelor germane au bătut și ei monedă în monetăriile folosite de împărați (ca cele de la Brieg, Wrocław, Mainz). Dar sînt și monede care au fost bătute în orașele de reședință ale diferiților principii germani, ca cele din orașele Olmütz, Salzburg, Baden, Hessa, Bayreuth și în alte monetării din Bavaria, Würtemberg și Brandenburg, așa cum sînt monetării din care provin numai monede imperiale (Kremnica, Viena, Opole, Bratislava, Baia Mare, Alba Iulia, Gratz, Praga, Hall, Kuttenberg, St. Veit, München și Nürnberg).

Valoarea totală a tezaurului se ridică la suma de 3489 de creițari, care reprezintă în secolul al XVIII-lea 58,15 florini renani (un florin renan conținînd 60 de creițari).

Alcătuiind o listă a prețurilor în florini renani și creițari, din numeroasele mărfuri care se desfăceau de pildă la tirgurile orașului Făgăraș în anii 1758 și 1788, reiese că suma de 58 de florini în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea putea folosi la cumpărarea a 2—3 boi sau a 2 cai sau a 50 de miei sau a 50—60 ferdele de grâu sau a 14 care cu fin sau a 28—29 de perechi de cizme bărbătești etc.⁷, astfel că, ultimul proprietar al acestui tezaur putea fi socotit un gospodar înstărit.

Acestate sînt pe scurt principalele aspecte de ordin istoric, social, valoric și științific care se desprind din analiza și conținutul monedelor care ne-au parvenit din tezaurul de la Paloș. Descoperirea lui îmbogățește seria tezaurilor similare cunoscute, care reprezintă fiecare, realitățile istorice, economice, politice și sociale din perioada acumulării lor.

⁷ DAVID PRODAN, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș al 1770*, Cluj, 1948, p. 30, nota 43; ȘTEFAN METEȘ, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935, p. 66, 89—94; *Socotelile alodiale ale castelului și domeniului Bran în anul 1775*, *Arhivele Statului Brașov*, III, 35.

DER FEUDALE MÜNZSCHATZ VON PALOȘ — KREIS BRAȘOV

ZUSAMMENFASSUNG

Im vorliegenden Artikel gibt der Verfasser einen ersten Überblick über die Bedeutung des Münzschatzes von Paloș (Kreis Brașov). Die 321 Münzen wurden bei Bauarbeiten zufällig entdeckt. Ihre Untersuchung ergab, dass es sich um Münzen handelt, die im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation in den Jahren 1659 bis 1775 geprägt wurden. Eine Anzahl von Münzen wurde aber auch auf dem Gebiete unseres Landes, in Alba Iulia und Baia Mare, geprägt.

Der Gesamtwert des Schatzes beträgt 3489 Kreuzer, din im XVIII. Jahrhundert einen Wert von 58,15 Rh. Gulden hatten. Daraus geht hervor, dass der letzte Besitzer des Schatzes als ein wohlhabender Wirt angesehen werden kann.

SEXTIL PUȘCARIU, ROMANIST

ALEXANDRU NICULESCU

Spre deosebire de alți mari lingviști români care s-au bucurat, în timpul vieții și după moarte, de o egală prețuire, opera lui Sextil Pușcariu a cunoscut o soartă variabilă. Mai întâi admirată și elogiată, ea a adus autorului prestigiul de a fi ales, la 29 de ani, membru corespondent al Academiei Române, în 1906, membru titular activ, în 1914, la 37 ani, membru al Consiliului Internațional Permanent al Lingviștilor (CIPL), în 1936, la 59 de ani, membru al Academiei Saxone de Științe, în 1936, la 60 de ani, și în sfârșit, membru al Academiei Prusiene de Științe din Berlin (al doilea român după Dimitrie Cantemir), în 1939. În același timp unele din ideile lui Sextil Pușcariu erau contestate, la București, de lingviști din școala lui O. Densusianu și I. A. Candrea, iar mai târziu, opera sa a fost nu o dată trecută sub tăcere sau ignorată. În cursul primelor două decenii de la moartea marelui lingvist clujean, nu au apărut, după cite știm, decât trei lucrări despre viața și opera sa: D. Macrea, *Opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu. La 80 de ani de la nașterea lui*, în „Limba română“, V (1956), 6, p. 5—21; E. Petrovici, *Sextil Pușcariu și problemele de fonologie*, în „Limba română“ II; Rostirea, ed. Lia Pușcariu, București, 1959 și Iorgu Iordan, *Sextil Pușcariu*, Cursurile de vară ale Universității București, 1965. În ultimii ani însă, datorită inițiativei prof. G. Istrate de la Universitatea din Iași, o bună parte din cele mai însemnate lucrări ale lui Sextil Pușcariu au fost reeditate; volumele *Cercetări și studii*, București, 1974 și *Limba română*, I 2, București, 1976, sub îngrijirea lui Ilie Dan, cu amănunțite introduceri semnate de G. Istrate, readuc în actualitate și în uzul larg opera și ideile lui Sextil Pușcariu.

Trebuie menționată, aici, truda fidelă și de valoroasă calitate științifică a dr. Magdalena Vulpe, de la Institutul de etnologie și dialectologie din București, care în dubla calitate de lingvist și de urmașă a lui Sextil Pușcariu, a editat volumul de memorii *Călare pe două veacuri*, București, 1968 și a colaborat la editarea recentului *Brașovul de altă dată*, Cluj-Napoca, 1977 (ed. Șerban Polverejan, cuvint înainte de Ioan Colan). În sfârșit, Universitatea „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca a publicat, de curând, sub titlul, *100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu (1877—1948)*, comunicările simpozionului din 14 ianuarie 1977.

* **Abrevierile din text** trimit la următoarele volume ale lui Sextil Pușcariu: LR, I, II: *Limba română*, vol. I, București, 1940; LR I 2: ed. a doua, vol. I: ed. G. Istrate, Ilie Dan, București, 1976; LR II: ed. Lia Pușcariu, București, 1958; CS: *Cercetări și Studii*, ed. G. Istrate, Ilie Dan, București, 1974; EL: *Études de linguistique roumaine*, Cluj, București, 1937; DR: revista Dacoromania (Cluj).

În această perspectivă, au avut loc manifestări științifice și colocvii dedicate operei marelui lingvist inclus, în prezent, în seria de celebrări UNESCO. Toate acestea nu dovedesc decît că opera lui Sextil Pușcariu este încă actuală, încă necesară, avînd încă nevoie de o clară, completă și dreaptă judecată.

1. Sextil Pușcariu este singurul mare lingvist român care nu a fost generat de profesori români. Elev, la Leipzig, al lui Gustav Weigand, cu care își trece doctoratul¹, după doi ani de specializare la Paris (1899—1901), cu Gaston Paris și A. Thomas, el intră în contact cu W. Meyer-Lübke, sub îndrumarea căruia devine docent², începîndu-și cariera universitară. Trebuie subliniat faptul că acest tînăr român, fiu al unei familii de aprigi luptători pentru unitatea și independența poporului român³, ar fi putut să fie destinat a nu fi profesor în România. W. Meyer-Lübke însuși îi oferă o catedră la Freiburg (Elveția), pe care tînărul docent român o refuză pentru a nu fi obligat să facă o profesiune de credință diferită de a neamului său, iar, mai tîrziu, pe cînd era profesor la Cernăuți i se deschide posibilitatea de a trece la Universitatea din Viena, ceea ce, de asemenea refuză, pentru că nu i s-ar fi putut permite să-și țină cursurile în limba română. În aceste împrejurări, Sextil Pușcariu a avut șansa de a fi, după o perioadă cernăuțeană (profesor de limba și literatura română la Universitatea din Cernăuți, 1906—1918), primul rector al Universității „Daciei Superioare” din Cluj, după marele act al Unirii din 1918.

2. Formația științifică a determinat traiectoria și metoda activității învățatului clujean. Sextil Pușcariu s-a format la școala neogramaticilor și a istorismului, dar, treptat, și-a deschis perspectivele și asupra a ceea ce este funcțional în limbă. Iorgu Iordan îl considera un „eclectic”, un „neogramatic care nu a rămas surd la apelurile geografiei lingvistice, a lui Vossler și a lui Spitzer, a școalei fonologice de la Praga” (*op. cit.*, p. 2). E. Petrovici relevă faptul că „Sextil Pușcariu a manifestat, în tot timpul creației sale științifice, o receptivitate deosebită pentru ideile și metodele nou apărute în lingvistică” (*op. cit.*, p. 7). Într-adevăr, Sextil Pușcariu a fost primul lingvist român care și-a dat seama că generația lui trecea printr-o epocă de revizuire a concepțiilor fundamentale lingvistice. Într-un studiu din 1921, „despre legile fonologiei”, în care ținea seama de ideile lui H. Schuchardt, *Ueber die Lautgesetze*, de etnopsihologia lui H. Wundt (din *Die Sprache*), dar mai ales de Karl Vossler (*Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft, Sprache als Schöpfung und Entwicklung*), nu fără a menționa pe Matteo Bartoli (*Alle fonti del neolatino*), Sextil Pușcariu își „pierduse credința” în principiile lingvistice ale maeștrilor săi neogramatici și își dădea seama că a continua „credința în «legi fără excepție» este numai o simplă amăgire”. În realitate, Sextil Pușcariu era primul lingvist român care pune în circulație noile concepte metodologice în fonologie, elaborate, la Praga, de N. S. Troubetzkoy și R. Jakobson (*Dacoromania*, VI. 1929—1930, p. 221—243), primul care, în căutarea „specificului românesc”, încearcă a da o configurație sistemului fonetic și

¹ Cu teza *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, Leipzig, 1859.

² Lucrare de docență a fost: *Lateinisches ti und ki im Rumänischen, Italienischen und Sardischen*, Leipzig, 1904.

³ Cf. E. Micu — Șt. Petraru, *Familia Pușcariu: cărturari din tată în fiu*, în „Magazin istoric”, X (1976), nr. 10 (115), octombrie 1976, p. 39—42.

fonologic al limbii române (*Dacoromania*, VII, 1931—1933, p. 1—54), deschizând, astfel, o direcție nouă în cercetarea lingvistică românească. Chiar dacă promovarea tezelor fonologilor de la Praga se însoțește, la Sextil Pușcariu, de rezervele privind corelația dintre structură și evoluție, dintre „atomism” și „privirea de ansamblu” (*Limba română*, II, p. 281), lingvistul de la Cluj era mult mai deschis metodelor noi de cercetare a nivelului fonetic al limbii decât erau, la București și la Iași, O. Densușianu și Al. Philippide. Prudența acestora în fața metodelor moderne era compensată, în lingvistica românească a vremii, de receptivitatea „eclectică” a lingvistului clujean: „pentru fenomenul lingvistic nu există, de obicei, o singură ci mai multe posibilități de cercetare” (*Limba română*, I 2, p. 3). I se recunoaște lui Sextil Pușcariu obiectivitatea judecăților sale de valoare, tot astfel cum el însuși afirma „îngăduința față de părerile altora”, dat fiind că „țelul nostru final rămâne descoperirea adevărului” (*ibidem*).

Același interes arată Sextil Pușcariu pentru geografia lingvistică a lui J. Gilliéron și pentru dezvoltarea acesteia, pentru lingvistica spațială a lui Matteo Bartoli. Primele sale lucrări și primul său maestru, G. Weigand, deschiseseră discipolului gustul și drumurile către dialectologie. În *Jahresberichte des rumänischen Seminar* al lui G. Weigand, Sextil Pușcariu publică prima sa lucrare de dialectologie, *Der Dialekt des Oberen Olithales* (1898), care îl conduce către cercetarea dialectică și a graiurilor românești. Ideile lui J. Gilliéron și aplicarea lor la ansamblul domeniului romanic de către Matteo Bartoli îl atrag cu deosebire pe fostul elev al lui G. Weigand; după ce inițiasă lucrările *Atlasului Lingvistic Român* întocmit de Sever Pop și de E. Petrovici, Sextil Pușcariu este cel care a trecut la interpretarea hărților lingvistice în lumina istoriei limbii (ajutându-se și de lucrarea lui K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*). Lui Sextil Pușcariu i se datorește, bunăoară, ideea unei „fonematici spațiale”, complementară celei „istorice”, într-o metodă „pluridimensională” (*Limba română*, II, p. 283).

Pe lingă fonetică, Sextil Pușcariu a lucrat intens în domeniul lexicologiei. Prima sa mare lucrare, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element* (1905) constituie nu numai o verificare a abilității aplicării legilor fonetice ci și o primă examinare istorică a lexicului românesc în perspectivă romanică. Nimeni mai bine decât Sextil Pușcariu nu a știut să examineze cu mai mult profit lexicul românesc. În special pe baza lexicului a întreprins lingvistul clujean examinarea romanității românești⁴, a urmărit contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române (o serie de articole: *Limba română și graiul din Ardeal* — 1928, *Ardelenisme în limba noastră* — 1931 etc.) și o mare parte din lucrarea *Limba română* vol. I. În aceste condiții, atunci cînd, în 1906, la 29 ani, preia conducerea lucrărilor *Dicționarului Academiei* (în urma retragerii din comisia Academiei lui Alexandru Philippide care îl dirijase din 1898—1906, Pușcariu avea o pregătire lexicologică și lexicografică deosebită. Studiile de lexicologie o dovedesc: S. Pușcariu este autorul unei serii de articole *Din perspectiva Dicționarului*, în care a dorit să prelucraze observațiile sale generate de revizuirea materialului lexicografic:

⁴ V. ROMULUS TODORAN, *Sextil Pușcariu despre romanitatea limbii române și continuitatea poporului român*, în *100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu*. Cluj, 1977, p. 15 și urm.

„cit' ar fi de frumos, dacă, după terminarea unei mari lucrări lexicografice, ai mai avea vremea și energia tinerească de a putea prelucra, sistematiza, tot materialul de observațiuni acumulat pe fișe, în cursul anilor !“

3. O asemenea pregătire teoretică și practică a generat studiile de romanistică ale lui Sextil Pușcariu. Contactul său direct cu maestrul romanistici europeni, profesori sau colegi de generație, G. Weigand, W. Meyer-Lübke, Matteo Bartoli, Leo Spitzer, E. Gamillscheg a făcut ca numele lui Sextil Pușcariu să figureze la loc de cinste în romanistica internațională. Seria acelor „Cahiers Sextil Pușcariu“, apărute în Europa și în Statele Unite ale Americii, începînd din 1952, dovedește renumele marelui nostru romanist.

Studierea limbilor romanice a fost, pentru Sextil Pușcariu, un exercițiu în operația de înțelegere și de explicare a rosturilor limbii sale materne, româna. Această orientare metodologică își are istoria și justificarea ei. Încă din 1904, tînărul docent al lui W. Meyer-Lübke se îndreaptă către cercetarea „locului“ deosebit pe care îl are, în romanitate, limba română. Pînă atunci, problema fusese examinată, sumar, de romaniști precum G. I. Ascoli, *Sull'idioma fiulano e sulla sua affinità colla lingua valacca*, Udine, 1846 (cf. și *Arch. glott. it.*, I, p. 441 și urm.) și Fr. Diez, *Gramm. rom. Sprachen*, I, (s-ar mai putea adăuga și G. Savini, *La grammatica ed il lessico del dialetto Teramano*, Torino, 1881, p. 10 și urm.), dar mult mai aprofundat și nu întotdeauna obiectiv, de balcaniști precum B. Kopitar, *Wiener Jhrb. d. Literatur*, 46 (1829) și de slaviști ca Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumänischen (Denkschr. d. Wiener Akad., Phil. — hist. Kl., 1862)*. Este meritul lui Sextil Pușcariu de a fi fost cel dintîi lingvist român, care sub conducerea lui W. Meyer-Lübke, a încercat, în Viena austro-ungară, o definire a limbii române exclusiv prin latinitate. În *Lateinisches Ti und Ki im Rumänischen, Italienischen und Sardischen* (1904), Sextil Pușcariu afirmă că dezvoltarea latinei în regiunile romane din Orient s-a făcut mai simplu și mai liber decît în Occident, întrucît în Dacia, cultura latină se pierduse treptat: „im Osten, wo die Romanen schon Christen waren und wo die einst so blühende Kultur fast völlig schwand, konnte sich das Rumänische in seiner vollkommenen Schlichtheit entwickeln, unbehindert von einem Schriftlatein das man bald ganz vergass“^{4a} (p. 16). Latina din Dacia și soarta latinității danubiene este legată, astfel, de soarta culturii latine în aceste părți. Sextil Pușcariu este autorul, în lingvistica românească, al ideii „rusticizării latinei din Dacia“, a dispariției vieții orășenești după încetarea stăpînirii romane: „limba română de est nu s-a conservat decît întrucît era vorbită de elemente rustice și pastorale; aceasta explică locul deosebit pe care ea îl ocupă între limbile romanice“ (CS, p. 423). Intemeindu-se pe constatarea lui V. Pârvan, care arată că, după retragerea administrației romane, unele localități din Dacia și-au reluat numele străvechi (*Philippopolis* redevine *Pulpudeva* > *Plovdiv*, *Potaissa* dispăre în favoarea vechiului *Tur(i)dava* > *Turda*), Sextil Pușcariu consideră că aceasta este o dovadă a faptului că dacii romanizați s-au reunit cu dacii liberi, întorcîndu-se împreună la viața ante-romană. Iată de ce nu s-a păstrat, în română, nici un cuvînt

^{4a} „În răsărit, unde romanii erau deja creștini și unde cultura, odinioară aflată de înfloritoare, a dispărut aproape cu totul, româna s-a putut dezvolta în simplitatea ei desăvîrșită, nefiind împiedicată de latina scrisă curînd dată uitării“.

relativ la viața urbană (*villa, forum, platea, strata*), de ce terminologia creștină are, în română, un caracter rural (păstrându-se termenii primordialii creștini *Dumnezeu, biserică, cruce, inger* etc., fără să fie introduși cei culti : *canonicus, diaconus, elemosyna, episcopus, eremita* etc., dovezi ale unei organizații bisericești urbane) și, în sfârșit, iată de ce Sextil Pușcariu definește limba română, „în perioada dezvoltării ei de bază“, ca o limbă țărănească. Marele lingvist clujean atrage atenția asupra faptului că „limba păstorilor și a micilor țărani s-a eliberat de foarte timpuriu, prima dată în Dacia Traiană, apoi și în Peninsula Balcanică, de cătușele limbii latine“, ceea ce ar fi putut duce la constituirea mai timpurie a unei structuri lingvistice autonome: „prin rupturile și fisurile latinei clasice... tendințele latinei vulgare puteau năvăli nestingherit. Acesta este motivul pentru care latina putea să se transforme mai repede într-o limbă romanică la cursul inferior al Dunării și nu în țările de vest“ (CS, p. 464).

4. Sextil Pușcariu este, așadar, cercetătorul de seamă al romanității românești sub mai multe aspecte: geografic (o regiune periferică a Imperiului Roman), social (o limbă vorbită de țărani și de păstori, într-o omogenitate socială care a avut drept consecință unitatea structurilor ei lingvistice) și istoric („un popor capabil de existență independentă, care, din când în când, iese din umbra istoriei spre a da dovadă existenței sale“, CS, p. 466); Romania de est și de vest în perspectiva limbii ^{4b}, CS, p. 460—467.

Analiza romanității noastre este întreprinsă de învățatul clujean din alte unghiuri de perspectivă decât cele ale lui O. Densusianu sau Al. Philippide. Aceștia aveau în vedere datele lingvistice și datele istorice ale Daciei romane (inscripții, toponimie, comparația cu alte limbi romanice). Sextil Pușcariu examinează Dacia romană mai ales *după* retragerea autorității administrative și culturale romane, spre a dovedi conservarea și continuitatea latinității românești. El este romanistul perioadei post-romane, a limbii neolatine carpato-danubiene și, în acest sens, pune la contribuție datele sociologiei, spre a explica avaturile populației rustice care, „deși vorbea limba Romei, se întoarse la felul primitiv de trai al strămoșilor“ (LR, I 2, p. 343), dar și datele geografiei lingvistice, spre a releva zonele de intensă putere conservatoare a latinității (pe care o deduce din conservarea, în vestul teritoriului dacoromânesc a cuvintelor latine *pecorarius nix, juvenus, pedester, muria, cithera, alium*, CS, p. 466; cf. pt. aceasta vezi obiecțiile lui A. Rosetti, în BL XII, 1944, p. 106 și urm., care opune câteva contra-exemple; problema s-ar putea rezolva stabilindu-se o anumită ierarhie a cîmpurilor semantice).

Aceste cercetări își au o primă și însemnată cuprindere în discursul de recepție la Academie, intitulat *Locul limbii române între limbile romanice* (ales membru titular activ în 1914, Sextil Pușcariu nu și-a putut rosti discursul academic decât după întoarcerea sa de pe front, la 11 iunie 1920). Însăși sintagma *locul limbii române între limbile romanice*, reluată, mai târziu, de mai multe ori în studiile privind poziția deosebită a limbii române în romanitate, aparține lui Sextil Pușcariu.

Locul limbii române între limbile romanice (trad. fr. *La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, EL p. 3—54, constituie o

^{4b} Titlu corectat de noi; traducerea în ed. Ilie Dan, CS, p. 460. este greșită.

primă cercetare a lexicului românesc specific: cuvinte latinești păstrate în limba română, evoluții semantice specifice latinei românești (*anima*, *bucca*, *mergere*, *pons*, *bubalus* etc.), cuvinte latine absente numai în română (*amare*, *amicus*, *carus*, *certus* etc.). În „fonologie“ conservarea latinescului *u* (cu excepțiile *autumnus*, *muria*, *rubens*, *cufea*), a ocluzivelor surde intervocalice, evoluțiile lui *ct*, *cs* > *pt*, *ps*, *lat. gn* > *mn*, în „flexiune, derivațiune și sintaxă“, conservarea formelor vocativului masculin *e* și ale dativului feminin la declinările I, III, generalizarea secvenței *homo ille* în loc de *ille homo* sau a secvenței de viitor ind. *volo cantare*, absența perfectelor în *dedi*, a sufixului *-ittus*, constituie caracteristici ale latinei românești. Aceste afirmații care constituie un *primum movens* al multora dintre ideile lui Sextil Pușcariu, au primit, ulterior, unele completări sau modificări (precum, bunăoară, lista cuvintelor latinești păstrate exclusiv în română, modificată de A. Rosetti; vezi Istoria limbii române, București, 1968, p. 185) sau aceea a cuvintelor absente din română, dar conservate în toate limbile romanice („*pan roman* sau *roumain*“, după fericita expresie a lui I. Fischer⁵, au fost examinate de I. A. Candrea în *Elemente latine dispărute din lb. română* (Curs universitar, 1932) și de I. Fischer (loc. cit.) evoluțiile *lat. ct*, *cs*, *pt*, *ps*, au fost reexamine de A. Graur și A. Rosetti, *Bulletin linguistique*, III (1935), IV (1936), V (1937) etc., construcția *homo ille* în loc de *ille homo* a mai fost reluată de Sextil Pușcariu în 1937 (CS, p. 436 și urm.) pe baza studiului lui E. Gamillscheg *Zum romanischen Artikel und Possesiv-pronomen*, Berlin, 1936, dar și de A. Graur în *Romania*, LV (1929), LX (1934), *Bulletin linguistique*, V (1937). Secvența *volo cantare* ca trăsătură specifică românească a fost contestată de Iorgu Iordan, *Beiträge zur romanischen Philologie* I, (1961, p. 159—177), dar ele și-au păstrat pînă astăzi, în ansamblu, validitatea științifică, cuprinzând în germane, teze ulterior dezvoltate.

5. Lui Sextil Pușcariu i se datorește reluarea în termenii romanistici, a celebrei „teorii a circulației cuvintelor“ enunțate de B. P. Hașdeu. Excerptele sale din opere literare românești, la care se adaugă, mai tirziu (LR I 2, p. 182) excerpte de limbă franceză și rugăciunea *Tatăl nostru*, constituie încă o argumentare a latinității limbii române prin „răspîndirea și circulația cuvintelor“ latinești⁶. Sextil Pușcariu a formulat cel dintîi ideea „reromanizării“ limbii române prin împrumuturi latinești și romanice pătrunse după sec. al XVIII-lea (în urma „orientării brusce spre apus“ a culturii românești, ceea ce el considera o adevărată „renaștere ca popor romanic“): expusă, succint, în *Locul limbii române între limbile romanice*. Dar ea a fost pe larg dezvoltată în LR, I, p. 144 și urm.

6. Cea mai însemnată teză a lui Sextil Pușcariu privește în special limba română. Pornind de la clasică lucrare *Zur Rekonstruktion des Ur-rumänischen*, dedicat lui W. Meyer-Lübke, în volumul *Prinzipienfragen der rumänischen Sprachwissenschaft*, Halle, 1910, p. 17—75 (CS, p. 37—101), continuînd cu *Locul limbii române între limbile romanice* (CS, p. 147—148) și cu *Rumänisch und Romanisch* (CS, p. 353—354) pînă la detaliata expunere din LR, I, p. 108—109 (LR, I 2, p. 232 și urm.), Sextil Pușcariu afirmă cu claritate unitatea dialectelor nord- și sud-dunărene ale limbii române. „O simplă trecere în revista celor patru dialecte de bază

⁵ „Revue Roumaine de Linguistique“, IX (1964), p. 595—602.

⁶ Cf. R. Todoran, *op. cit.*, p. 28—29.

ne arată că toate caracteristicile care, față de celelalte limbi romanice, se dovedesc a fi *românești* există atât în dacoromână și istroromână, cât și în aromână și meglenită. Acest lucru denotă că ele au fost bine conturate deja în timpul limbii române primitive“, afirmă Sextil Pușcariu în 1910 (CS, p. 58). pentru ca, mai târziu, în 1933 (*Rumänisch und Romanisch*) să admită că cercetările mai recente „au dovedit că româna nu a fost chiar atât de unitară“, că „pe vremuri, putea să fi fost cu nuanțe dialectale“ (CS, p. 354). În LR, I, p. 110 (LR, I 2, p. 248) această din urmă idee se deslușește cu mai multă claritate; autorul afirmă categoric că „limba stră-românilor nu trebuie să ne-o închipuim unitară“ și enumeră câteva dintre inovațiile care începuseră în epoca străromână „fără ca să se generalizeze“: palatalizarea labialelor, transformarea (rr⁺) i i, „deziotacizarea“ formelor *auz*, *crez* devenite *aud*, *cred*, alternanța morfologică *a/ă* la substantive feminine de tipul: *cărți*, *părți*, desinența -*am* (lat. -*amus*), imperfectul fără desinența -*m* la persoana I singular, uzul infinitivului și al conjunctivului, etc. Asemenea diferențieri regionale ar constitui, după Sextil Pușcariu un indiciu că „limba română se vorbea pe un teritoriu întins“ (CS, p. 250) și că, în consecință, o „patrie primitivă“ a românilor, „supraviețuitorii acelor romani din sud-estul european care nu pieriseră în războaiele cu barbarii năvălitori și nu se deznaționalizaseră în masa popoarelor tinere așezate în aceste regiuni“ (CS, p. 251) trebuie căutată pe amândouă malurile Dunării și a afluenților ei, între Marea Adriatică și Marea Neagră. În acest fel Sextil Pușcariu definește limba română, în romanitate prin convergența tuturor dialectelor ei: „toate trăsăturile caracteristice ale limbii române, tot ceea ce deosebește limba română de limba latină pe de o parte și de celelalte limbi romanice pe de altă parte, se găsește în cîteșpatru dialecte“ (LR, I 2, p. 232).

7. Cercetările ulterioare au precizat și completat afirmațiile lui Sextil Pușcariu, dar nu au infirmat adevărul lor fundamental. D. Macrea a arătat că palatalizarea labialelor este un fenomen independent în fiecare dialect românesc. DR, IX (1936—1938), p. 92—160, iar A. Rosetti și școala lingvistică de la București a considerat formele *aud*, *cred* drept analogice și, implicit, târzii, tot astfel cum relativ târzie (sec. XVI) este și *repaleta-lizarea* (regională în dacoromână) *riu*, *riu* (inovație, nu conservare); alternanța *a/ă* nu are încă o rezolvare sigură. În ceea ce privește „patria primitivă a românilor și datarea constituirii limbii lor romanice“, opiniile s-au succedat în timp, completându-se unele pe altele: româna comună este considerată a-și fi constituit trăsăturile caracteristice între sec. VI-VII și sec. VIII-X, pe un teritoriu *v a s t* care cuprindea Dacia (în primul rînd, Banatul, Oltenia, Transilvania, apoi Muntenia și sudul Moldovei, precum și zona imediat nord- și sud-dunăreană), Scythia Minor (Dobrogea), Moesia, Pannonia, Iliria; A. Rosetti și școala lingvistică bucureșteană consideră că scindarea unității românești s-a făcut în două ramuri principale: dacoromâna (istroromâna fiind numai o ramură dacoromânească), aromâna (megleno-română fiind o ramură a ei); cf. A. Rosetti, *Istoria limbii române*, 1968, p. 381—384.

8. Dacă datorăm lui Sextil Pușcariu ideea unității românei primitive, i se recunoaște învățatului clujean și afirmarea pasionată a latinității limbii române, definirea individualității românești exclusiv prin latinitate. Trebuie arătat însă că, în această idee, Sextil Pușcariu a fost precedat de

I. A. Candrea⁷, care, ca și colegul său de la Cluj susținea că limba română era constituită înainte de venirea slavilor: „lorsque les Slaves font irruption dans les pays balkaniques c'est-à-dire vers le VIe—VIIe-siècle, la période latine peut être considérée terminée et la langue roumaine comme terminée et la langue roumaine comme formée”⁸. Aceeași idee apare și la Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, 1925; elementul slav a început să pătrundă în limba română între sec. al VIII-lea, când erau încheiate, în română, transformările fonetice caracteristice și sec. al X-lea, când strămoșii aromânilor se separaseră de celelalte comunități românești.

Sextil Pușcariu așează problema în cadrul larg al relațiilor sociale și lingvistice dintre populația daco-romană autohtonă și slavi. El vorbește despre „puterea de asimilare a poporului român” (LR, I 2, p. 341, 343). Fiind vorba de o limbă rustică, precum era daco-romana originilor, „populația romanică și-a păstrat limba strămoșească” (LR, I 2, p. 281) față de care slava era un „superstrat”. Romanistul adaugă însă, reluând ideea lui I. A. Candrea și Th. Capidan: „influența superstratului a fost la noi mai puțin viguroasă decât în Franța, căci ea a început într-o vreme când principalele legi de transformare a sunetelor erau încheiate în românește și când organizația limbii era fixată în trăsăturile ei principale” (LR, I 2, p. 281). Și aceasta dovedește unitatea și vitalitatea limbii române, unică și egal de rezistentă limbă romanică în toate regiunile locuite de români. Iată de ce recunoaștem în Sextil Pușcariu pe romanistul care, punând la contribuție rezultatele cercetărilor lui W. Mayer-Lübke, Matteo Bartoli, B. P. Hașdeu și Th. Capidan, cuprinzând deopotrivă ansamblul romanității, dar și romanitatea românească, nord- și sud-dunăreană, a făcut din studiul limbilor romanice un exercițiu și un mod de a înțelege evoluția și structura limbii române. Este o orientare pe care lingvistica romanică din România a avut-o, începând cu O. Densușianu, I. A. Candrea, Al. Lambrior, T. Papahagi, I. Șiadbei, orientare care a dus la marile sinteze ale istoriei limbii române ale lui O. Densușianu și Al. Rosetti, dar și la descrieri ample ale structurii gramaticale și stilistice românești în perspectivă romanică, precum a întreprins Iorgu Iordan. În această vastă acțiune de cercetare romanistică în interesul limbii române, Sextil Pușcariu a avut un rol de o deosebită însemnătate metodologică. Nu în zadar *Limba română*, vol. I și II, este opera sa fundamentală, încoronarea cuprinzătoare a tuturor strădaniilor sale.

9. Sextil Pușcariu se distinge, în lingvistica românească, prin orizontul deschis al cercetărilor. Spre deosebire de alți lingviști închiși în cercul specialității, autorul *Limbii române* a știut să privească obiectul studiilor sale dintr-un unghi larg, dincolo de frontierele severe ale specialității stricte. Pe lângă apelul permanent la rezultatele altor discipline, Sextil Pușcariu înțelegea „să dezvolte dragostea de știință în toate păturile sociale”. În acest sens a creat *Muzeul limbii române* care, pe lângă „stringerea și prelucrarea științifică a materialului lexicografic al limbii din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români”, avea și sarcina de „a deștepta în teresul obștesc pentru studiul și cultivarea limbii români”, DR I (1920-21), p. 3. Sextil Pușcariu a crezut, pe urmele marilor săi înaintași din Școala

⁷ *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris, 1902.

⁸ apud Florica Dimitrescu, I. A. Candrea, *lingvist și filolog*, București, 1974, p. 23—24.

Ardeleană, în „datoria (pe care o avea) de împlinit, cea de popularizare a științei“ (ibidem, p. 2). În jurul *Muzeului* se grupează colaboratorii și elevii săi V. Bogrea, Th. Capidan, N. Drăganu, C. Diculescu, C. Lacea, G. Giuglea, T. A. Naum, Al. Procopovici, Sever Pop, E. Petrovici, St. Pașca, St. Bezdechi, D. Macrea, R. Todoran, L. Onu și alături de ei, G. D. Serra, Yves Auger, H. Jacquier, Kristof György, Bitay Árpád, romaniști și specialiști în limba română care au constituit „școala de la Cluj“. Lor le dedică Sextil Pușcariu volumul al doilea din *Limba română*: „Am închinat acest volum elevilor mei. Toată viața m-am străduit ca lor să le dau ceea ce am putut face mai bun și ceea ce puteam să-i învăț mai mult. Acum, cind nu mai sint în stare să mă țin la curent cu cărțile ce apar și să mă împropătez cu ele, cel mai cuminte lucru ce-l pot face e să-mi iau rămas bun de la cercetările ce m-au pasionat atît de mult în viață. Astfel am mîngîierea că elevii mai vor putea profita de ceea ce le mai pot da: o pildă că, chiar renunțînd, omul poate fi încă folositor“ (LR, II, p. 420).

10. În opera lui Sextil Pușcariu apar, aprofundat sau sumar, idei și sugestii care, știut sau neștiut, constituie originea unora dintre ideile lingvisticii românești și romanice de mai târziu. Nu este nevoie să mai menționăm, aici, lucrările inspirate de Sextil Pușcariu însuși, precum cercetările statistice asupra lexicului (latin și non-latin, mai ales slav) al limbii române, cercetările de dialectologie (mai ales transilvăneană), cercetările de bilingvism româno-maghiar și româno-german sau cercetările asupra romanității sud-dunărene, pe care le-au continuat lingviștii clujeni, elevi ai maestrului. Pe lângă acestea, apar însă în opera lui Sextil Pușcariu, și intuiții pe care le putem considera astăzi dezvoltate în cercetări demonstrative. Acesta este, bunăoară, cazul considerării limbii române în termenii opoziției dintre limbi „gramaticalizate“ și „puțin normalizate“: „în amănunte, limba română este puțin normalizată, dar, în tendințele ei generale, ea este însă pretutindeni aceeași“ (LR, I 2, p. 369). Se poate recunoaște în asemenea termeni ideea pe care Alf Lombard a promovat-o la Congresul de studii romanice din Florența (1956), privind faptul că româna este *la lingua letteraria romanza meno fissata* (*Atti dell'VIII Congresso di studi romanzi*), p. 283—286. În același mod, Sextil Pușcariu, cel care a enunțat ideea re-romanizării, a aplicat, la română, un concept utilizat în lingvistica romanică, îndeosebi pentru spaniolă și franceză, precum și a vorbit înțîia oară, în termeni lingvistici, de reîncadrarea românei „în spiritualitatea romanică“ în urma „îndepărtării“ de „cultura ce ne venea din Bizanț“ (LR, I 2, p. 415). Sextil Pușcariu a sugerat astfel ideea unei duble romanități românești: una, originară și continuă, a limbii conservate printr-o *language loyalty* de secole, cealaltă, începînd din secolul al XVIII-lea, printr-un act de aderență, târziu, la cultura Occidentului romanic, un act de *culture loyalty*². Sextil Pușcariu considera astfel neologismul latin și romanic românesc „o problemă lingvistică și culturală“ (LR, I 2, p. 375).

11. Opera lui Sextil Pușcariu a introdus în lingvistica românească concepte ale teoriilor lui W. Meyer-Lübke (mai ales în definirea, comparativă, a latinei care a stat la baza limbii române), tot astfel cum a pus în circulație largă ideile lui Matteo Bartoli, privind poziția izolată și periferică a României. În cercetarea dialectică, Sextil Pușcariu a introdus raționa-

⁹ cf. Al. Niculescu, *Romanitate de limbă, romanitate de cultură*, în *Individuallitatea limbii române între limbile romanice*, 2, București, 1978, p. 11—27.

mentele lui Jules Gilliëron, dar în versiunea riguroasă a lui K. Jaberg sau J. Jud, iar în examinarea istorică a limbii române s-a folosit de cercetările lui C. Patsch și F. Altheim. Este interesant de urmărit modul în care a știut Sextil Pușcariu să utilizeze rezultatele cercetărilor românești: în istorie, a valorifica rezultatele la care ajunsese arheologia prin Vasile Pîrvan, tot astfel, cum, în sociologie geografică și folclorică, îi urmează pe S. Mehedinți și R. Vuia. Putem menționa, aici, frecvența consultare a unor mai tineri cercetători, lingviști și istorici. Respectul față de părerile și rezultatele lor a făcut ca Sextil Pușcariu să utilizeze lucrările lui O. Densușianu, I. A. Candrea, C. Daicoviciu, C. C. Giurescu, I. Siadbei precum și pe cele ale lui Iorgu Iordan, A. Rosetti, Al. Graur. În opera lui Sextil Pușcariu sint încorporate, bineînțeles, rezultatele la care ajunseseră elevii și colaboratorii săi apropiați, Th. Capidan, N. Drăgan, E. Petrovici, G. Giuglea, D. Macrea. Un loc aparte ocupă E. Gamillscheg, pe care Sextil Pușcariu îl apreciază atât ca romanist și ca dialectolog.

12. În acest vast ansamblu de cercetări trebuie așezate lucrările lui Sextil Pușcariu, cel care a știut să le cuprindă și să le valorifice. Sextil Pușcariu a fost un șef de școală lingvistică, un „maestru” care a deschis o direcție sui-generis în romanistica secolului nostru.

Iată de ce, astăzi, după 100 de ani de la nașterea autorului, opera lui Sextil Pușcariu se dovedește vie, actuală și mai ales necesară. Reeditățile din ultimii ani, circulația largă a operelor sale în România și în străinătate, confirmarea ideilor și a intuițiilor sale dovedesc că istoria a putut face lumină, peste ani restabilind adevărurile permanente ale științei și ale ființei lui Sextil Pușcariu.

SEXTIL PUȘCARIU (1877—1948) ALS ROMANIST

(ZUSAMMENFASSUNG)

In dem der Verfasser die Hochschultätigkeit des grossen rumänischen Sprachforschers Sextil Pușcariu darstellt, bemüht er sich die markante Persönlichkeit des Wissenschaftlers zu würdigen, seinen Betrag zur Verbeitung der neuen methodologischen Konzepte auf dem Gebiete der Phonologie zu untersuchen, wobei hervorgehoben wird, dass er als erster versucht hat, dem phonetischen und phonologischen System der rumänischer Sprache eine neue Konfiguration zu geben.

Er zeigt ein besonders Interesse für die linguistische Geographie, für die Lexikologie und romanistische Studien und leistet einen wertvollen Beitrag zur Erforschung der rumänischen Sprache und ihrer Standortbestimmung innerhalb der romanischen Sprachen.

SEXTIL PUȘCARIU DESPRE BRAN ȘI BRĂNENI

MAGDALENA VULPE

Activitatea lui Sextil Pușcariu, remarca, nu de mult, profesorul Alexandru Niculescu, „a acoperit toate provinciile românești, identificându-se, într-un anume fel, cu însăși istoria frământată, dintre două veacuri, a țării noastre“.

Parcurgându-i manuscrisele memoriilor, însemnările de jurnal și scrisorile, mi-am putut da seama că acestei activități cuprinzătoare i s-a asociat o dragoste la fel de cuprinzătoare pentru toate locurile unde bate o inimă românească. Exclusivismul provincial l-a indignat întotdeauna, patriotismul local îngust i-a stîrnit zîmbetul ironic.

Și totuși, și Sextil Pușcariu a fost legat sufletește cu deosebire de cîteva locuri, de care, la rîndul său, și-a legat numele. În Brașov, orașul cu o cultură românească de veche tradiție, cărturarul patriot recunoștea tiparul nobil care i-a modelat, încă din adolescență, convingerile, atitudinile, aspirațiile. La Cernăuți și mai ales la Cluj, profesorul, omul de știință, organizatorul și îndrumătorul cultural și-a dat, întreagă, măsura capacității sale de muncă, marile osteneli și marile satisfacții aici le-a trăit — cea mai mare din acestea fiind contribuția directă la Unirea tuturor românilor. Iar Bucureștilor, orașul trepidant și exuberant, ardeleanul ponderat le purta o dragoste statornică, dragostea pentru capitala țării întregite.

Mai greu de definit printr-o formulă lapidară sînt firele prin care Sextil Pușcariu era legat de Bran. Ele s-au tors fără încetare, în tot cursul vieții sale, s-au împletit și s-au răsucit tot mai strîns; retezindu-l pe cel din urmă, Moartea l-a legat, în mod simbolic parcă, de rădăcina brăneană.

Căci la Bran, înainte de toate, erau rădăcinile. Spre ele se îndreptau — și se îndreaptă și azi — de mai bine de o sută de ani, și de 5 generații, toți Pușcăreștii așezați prin alte părți:

„Iată-mă de șase săptămîni la Bran“, nota Pușcariu în jurnal la 12 august 1921. „Un paradis. Căsuța mea zidită în 1909, pustiiată de război, e refăcută. Copiii se simt atît de bine aici, eu însumi mă uit la Bran ca un îndrăgostit la mireasa lui. De cîte ori urc pe un deal sau mă plimb pe cîmp, simt intensiv toată frumusețea acestui colț încîntător, iar odihna și liniștea desăvîrșită de aici n-o mai poți gusta nicăieri.

Anul ăsta l-am adus și pe tata cu automobilul la Bran. Nu mai fusese de șase ani și cum acum a bătrîn și nu mai suportă zdruncinatul trăsुरii, el își luase nădejdea de a mai revedea Branul. Ce fericit era acum cînd s-a văzut iarăși aici! N-avea astîmpăr. De cîteva ori a făcut ocolul grădinii, fiecare copac îl interesa, se minuna de brazi ce mari au crescut, îmi

spunea care pomi trebuie tăiați și înlocuiți — cu un cuvânt toată dragostea mare pe care noi Pușcăreștii o avem pentru Branul nostru se revărsa din privirile și vorbele lui“.

Mișcare instinctivă în tinerețe, aplecarea spre rădăcini devine preocupare conștientă abia la vârsta amurgului. Începînd din 1933, Sextil Pușcariu întreprinde un studiu genealogic amănunțit, cu interesante implicații istorice și sociologice. Setea de cunoaștere a savantului și obișnuința lui de a lucra metodic se îmbină, aici, cu participarea afectivă directă. Pentru a realiza prima parte a volumului *Spița unui neam din Ardeal* (acum, în pregătire la editura Dacia), urmașul preoților din Sohodol a răscolit registre bisericești prăfuite și a cutreierat dealurile brăne, pentru a culege, de la bătrînii din neam, date și amintiri despre *toți* descendenții Pușcăreștilor — chiar dacă ei se numeau Enescu, Țeposu, Reit, Voinescu, Tișcă, Girliceanu, Băncilă. . .

„Ca un îndrăgostit la mireasa lui“ se gîdea Sextil Pușcariu la Bran și din depărtare. Descriindu-i soției sale, într-o scrisoare, drumul cu trenul pînă la Geneva, cu traversarea Alpilor, călătorul încheia: „Ai să rizi de mine, știu, dar zău îți mărturisesc că nici una (din priveliști) nu mi s-a părut atît de frumoasă ca Branul“.

Frumusețea peisajului brănean era, pentru acest mare iubitor al naturii, un izvor nesecat de încîntare. Excursiile pe munte, mai ales cele pe Bucegi — cum spunea și scria el cu consecvență — i-au inspirat multe pagini lirice, din care spicuiesc cîteva:

Bran, 14 august 1927

Am fost iar pe Buceci. Am luat-o pe Șimonul cu otava verde, în răcoarea dimineții, cînd cei 6 km pe care trebuie să-i faci prin sat nu-i simți. Treci ușor pe lîngă biserica veche, în stil brîncovenesc, și lași în urmă biserica nouă ca să ajungi la «pieptul» cu care începe Plaiul lu Lom. Urcușul, repede la început, devine mai dulce prin pădurea de fag, odinioară a Brașovului, acum de cînd a început domnia românească, a Tohănenilor noi. Încă un piept, care se lungește după o întorsătură repede la dreapta, acolo unde drumurile se despart și ai fi ispitit s-o iei pe poteca dreaptă pe care dai în Moeciul de Sus. Bradul ia locul fagului și mușchii albi, nimicitori de vlagă, se întind ca niște bărbi nepieptănate pe cetina în parte uscată. Cite-o poienită verde cu brădușcani tineri și deși îți iese ca o surpriză plăcută în cale. Deodată, la stînga ți se deschide vederea asupra muntelui stîncos, iar căldarea sălbatică a Gaurei îți spune cît de aproape ești de acum de vîrf. Mai încolo ți se deschide, după o promenadă frumoasă pe plaiul umbros, din nou aceeași priveliște, mai amplă de astă dată: în fund de tot vezi stîncă și noua căsuță de la Omu. Ajuns la Guțanu ești de-acum la poalele masivului de stînci care îți par de mătase cenușie întretăiată de «briurile» și, mai sus, de «colările» verzi, pe care ochiul vinătorului descopere unde-i capra neagră. Zidurile dărîmate ale fostei vame ungurești îți aduc aminte de vremile cînd trebuia să te prezinți «finanțului» cu hirtia scoasă în Bran de la «pretură» și — cînd aveai cai — vizată de veterinar. N-au mai rămas decît cîteva pietre din fostul «Hotel Guțan» al veselului Babeș, care-ți dădea cite-o sticlă de bere ce se scurgea în spume nerăbdătoare de-ndată ce scoteai dopul.

De-acum poteca trece, în formă de arc mare, pe lângă niște vâlcele reci, urcînd spre Strungă. Un ceas și jumătate o urmezi, avînd la stînga pășunile de iarbă verde din care cresc deodată stîncile bătrîne, ca un zid uriaș, iar la dreapta panta verde ce se afundă în pădurile de brad. După întîiul urcuș mai mare te oprești să răsufli pe un podiș frumos, cu vederea largă spre ruinele din Guțanu dedesubtul tău și spre Branul ce l-ai lăsat jos în vale. Piatra lui Crai se înalță albastră, ca un zid crenelat, în zare, iar sub ea, pe podișul ce se continuă de la Măgura, vezi risipite casele celor trei sate brănene Măgura, Peștera (sau Coacăza) și Șirnea, cu bisericuțele lor albe.

Dar pleci înainte spre șaua scobită a Strungii, care se mărește cu cît te apropii de ea. La dreapta în vale lași stîna care-și revarsă oile de-a dreapta și de-a stînga drumului pe care urci. Lătrînd furios îți dau tircoale cîni flocoși și zdraveni, negri în cerul gurii de răi ce sînt. «Nea la oi!». O sută-două de pași înainte de a ajunge în Strungă, te oprești la șipotul cu apă rece ca gheața și te odihnești la adăpostul unor stînci, căci vîntul tăios ce bate totdeauna te silește să cauți adăpost. Deasupra ta plutesc în cercuri largi, cu aripile întinse, doi vulturi. Și nu știi unde să privești, spre cenușul «seninărilor» majestuase de care te-ai apropiat atît de mult sau spre verdele saturat al ierbii, spre verdele închis al pădurilor de brazi de sub tine sau spre albastrul în care se îmbracă Piatra lu Crai⁴.

A doua zi, excursia continuă:

„E un drum nou pentru mine, pe care de mult voiam să-l fac, pe la Bucșa. Dudele, Lacul Sint-Ilie pînă la Fundata. Mulți kilometri străbătuți de-a lungul creștelor, urcînd uneori și coborînd alteori ca să urci iarăși, de cîte ori dai de o șa, bucurîndu-te de priveliștea nouă, veșnic alta, ce ți se deschide privirii. Minunate plaiuri, în aerul subțire și înviorător, pe verdele ierbii, uneori printre jnepenii încolăciți ca niște șerpi gigantiți, pe drumul spălat de apă de pe care sar, la fiecare pas sute de «cosași» cu burta galbenă. Excursionistii sînt puțini pe drumul acesta minunat, cu multele-i izvoare, cu stîne ascunse la poalele pădurilor și cu vederea largă asupra munților atît de frumos fiindcă sînt verzi și ondulați.

În șaua de la Sint-Ilie, cea mai frumoasă vedere pe care am avut-o de pe Buceci vreodată. Vezi pe de o parte munții pînă departe, cu Omu la hotarul vederii, și vezi pe partea cealaltă Piatra lu Crai, cu Păpușa și Munții Făgărașului, iar în vale ridicăturile împădurite, din care ies fantasticile stînci ale Dîmbovicioarei. De n-ar fi drumul lung ce-l mai ai de făcut, te-ai opri și ai gusta, cu tovarăși de drum care știu tăcea, priveliștea unică.

Dar drumul ce-ți rămîne de făcut e lung. Încă un munte de înconjurat și apoi începe coborișul din ce în ce mai repede prin pădurea întretută de fermecătoare poieni, pînă ce, după trei ceasuri, te-ai apropiat de piramidele Fundatei. Întîiele case ce te întîmpină sînt înșelătoare, căci drumul printre garduri coboară ca să urce iară și înconjură pentru ca abia după două ceasuri să dai în șoseaua ce leagă Branul cu Cîmpulungul.

Ca-notdeauna cînd faci drumul de la «Cruce» la Bran, ești fermecat de frumusețea acestei trecătoare unice în felul ei, care nu scade în farmec, chiar dacă cobori de pe Buceci. Numai drumul de la serpentina din urmă, prin Moeci, pînă acasă, se lungește tare, mai ales dacă ai 40 de kilometri în picioare și s-a făcut la 9 și apoi la 10 seara, cînd, în sfîrșit, treci

ultimul urcuș din «Gura Soacrei», pe care-l simți, cu toate că nu durează mai mult de 2 minute».

Preferința pentru liniile domoale, „prietenoase“, ale Bucegilor brăneni mi se pare revelatoare pentru firea lui Pușcariu. Iată altă însemnare, tot din vara lui 1927:

„Minunată a fost excursia pe la Prăpăstii, prin satul Măgura și pe coama Măgurilor, cu vederea îndoită, spre Giuvala și Țara Birsei. Este în satul Măgura un loc, unde nu te mai saturei privind la Buceci și numai cu greu te hotărășeti să-ți întorci privirile și spre Piatra Craiului, care e atât de aproape și atât de sălbatecă».

Plimbările pe dealurile brănene îi aduc aceleași bucurii:

Bran, 25 septembrie 1930

Frumoase, binefăcătoare zile de toamnă! După hărmălaia din iulie și august — căci la noi e locul de întâlnire a neamului întreg și masa noastră e întinsă în fiecare zi — zilele de odihnă și de liniște, petrecute numai cu Leonora. Măgura se îmbracă în haina-i de aramă, vântul suflă mai puțin, cerul e fără nor și soarele cald, de te-ai putea scălda. Plimbări frumoase după prânz, mai ales la Sohodol, unde ne primește Victor în sihăstria lui simpatcă, ca să stăm o jumătate de ceas de vorbă pe banca dinaintea casei, cu ochii pierduți în zarea îndepărtată a Țării Birsei. Iar la întoarcere, neîntrecutele apusuri de soare, cu schimbul repede de lumină deasupra Bucegilor și cu aureola în flăcări după zidul sever al Pietrei Craiului. Păcat că trebuie să grăbim pasul, căci ne apucă întunericul pe drum, care acum se lasă de pe la 7. Dar acasă ne așteaptă căsuța noastră simpatcă, cu caldele ei lămpi de petrol, cu flori, multe flori pe toate mesele. Acum sînt flori de grădină, căci cele de cîmp, pe care le aduc eu vara — știind fiecare floare unde și cînd o găsești — s-au trecut de mult.

Bran, 2 septembrie 1926

Cu toată vremea friguroasă și cu toate ploile multe și dese, am făcut plimbări și excursii frumoase: cu cît îmbătrînesc, cu atît Branul îmi pare mai minunat și cu atît îmi place mai mult să urc dealurile lui. Din virful fiecăruia se desfășură altă vedere desfătată, cu livezile verzi pe care casele, micuțe, pitite între pomi, patrate, le întrerup, variind dar nu și stricînd peisajul. Țăranul în portu-i pitoresc se profilează zvelt, iar grupele de vaci ce pasc și talăngile lor sau clopotul unei biserici ce cheamă de vecernie dau, în liniștea sării, cînd culorile pe munți se schimbă din cinci în cinci minute, un deosebit farmec întregului. Doar hămăitul răgușit al cînilor — tovarăș vechi al omului din munți — și rinjitul lor ameintător strică atmosfera poetică a acestor plimbări, amintindu-ți că în dosul aparenței de pace patriarhală se desfășură o luptă grea de existență, cu viață trudită și rîvnitori la averea altuia.

Așa greu cum o duce, muncit, sărac, trăind din puțin, țăranul român are totuși calități pe care nu le găsești la alte popoare. E, înainte de toate, omenia cea mare, e apoi ospitalitatea sa, bucuria de a-ți da din urda și jîntița ce-o face la stîină, din pinea ce o coace în cuptor, din prunele ce cresc pe pomii curții pe lîngă care treci. E firea lui glumeată, plăcîndu-i vorba de spirit, găsind imediat răspunsul prin care se înalță, plin de umor,

peste greutățile vieții. E gravitatea nobilă ce o găsești în fețele bărbaților cînd, duminică, îmbrăcați sărbătorește, se adună la biserică“.

Și, imediat, urmează exemplificarea:

„Pe drum ne ajunge o femeie purtînd un brădușcan legat cu cren-gile împreunate — mărul —, pe care-l duce pomană pe mormîntul unei vecine care s-a prăpădit născînd doi gemeni. «Bietul om plîngea ca un copil: Ce mă fac eu cu ăștia doi ce au rămas? Și atunci eu i-am dat țîță la unul și o vecină dă țîță la celălalt și acum e parastas de 6 săptămîni». Pe drum se oprește la o răspîntie și stă de vorbă cu un bărbat tînăr. Ne ajunge mai nainte. «M-am oprit la un fin. Nu puteam trece pe lingă el fără să-i spun o vorbă, că s-ar fi supărat. Mi-a mai spus el cum a umblat la lucru în pădure, i-am mai spus eu de-ale noastre. . .».

„Țăranul român“, termen generic, nu este, prin urmare, o noțiune abstractă pentru Pușcariu, ci îi evocă, de cele mai multe ori, pe brănean. Pe acest brănean, „domnul Sextil“ — cum îi spunea încă lumea pe aici în copilăria mea — îl cunoștea, îl respecta și-l iubea — fără să-l idealizeze însă. În timp ce lingvistul îi observa vorbirea („În satul Bran, unde urmăresc de o jumătate de veac graiul local. . .“ avea să noteze el în ultima sa lucrare de specialitate), cunoscătorul de oameni îl cîntărea, cumpănindu-i calitățile și slăbiciunile. Spiritul critic al omului de știință nu putea trece cu vederea unele apucături, mai mult rentabile decît lăudabile; dar inima caldă a celui ce însuși se considera un optimist incurabil găsea îndreptățiri și scuze, iar pana memorialistului schița, cu vervă și umor, portrete pline de mișcare:

„Zilele trecute am asistat la o scenă care mi s-a părut deosebit de caracteristică pentru viața încă atît de aproape de natură a brăneilor mei.

Am doi vecini care mi-s dragi. Cu grădina mea se-nvecinează frumoasa ogradă a unui neam îndepărtat de al meu, căruia îi zice Pușcășel. Pe cînd erau mai puțin înstăriți, o fată a lui Pușcășel, frumoasă, harnică și deosebit de răsărită, s-a măritat cu fiul primarului bogat Miron Tătoiu. De atunci i-a rămas numele de Mironica.

Peste scurt timp a izbucnit războiul. Miron tînărul a plecat în țară, bătrînul a murit, încît Mironica trebui să-și vadă singură de moșie. Și și-a lucrat-o ca un bărbat, voinică, harnică, «abătătoare» — cum se zice prin Bran —, de dimineața pînă seara. Așa a scos-o în vremurile grele cît era singură și așa adus-o și mai încolo, cînd bărbatu-său nu s-a mai întors, ci a dispărut în Moldova refugiaților, fără să știe nimeni exact dacă s-a prăpădit de tifos sau de altă poveste.

Anul trecut Mironica s-a măritat din nou, cu un Șerbănuță din Tohanul Nou, un flăcău mai tînăr decît ea, negru ca un țigan, mic și îndesat și harnic lucru mare; dar lumea o numește tot Mironica.

Ceva mai încolo e Reitucă. El e de vîrsta mea și îl știu de cînd cum-părase bucata de pămînt de lingă podul Predealului — atunci puțin valo-roasă, azi o moșioară de preț — și și-a plătit-o încet, muncind cu nevas-tă-sa zi și noapte. Băiat frumos și neobosit, el nu știa ce e odihna, pînă ce s-a înstăpînit pe locul lui. Reitucă ăsta are multe defecte! Îi place să trăiască haiducește, hrănindu-și vitele pe locurile altora, mai prin-zind cite un cap de vită rătăcită și tăind copaci din pădure străină. Îl știu toți cum e, dar la toți le e frică să intre în poară cu el, căci are pumnul țepăn și noaptea nu îi e teamă de întunerice. Dar așa cum e, e foarte simpatic și se

potrivește în Branul voinicilor cu poftă haiducești. De năzdrăvăniile lui vorbește deschis, ca un filosof ce știe că forța și curajul sînt și ele un capital ce trebuie să dea dobîndă și că cel ne n-a moștenit de la părinți are dreptul să-și agonisească singur.

Cei doi vecini trăiesc rău.

Cît timp Mironica era fără bărbat la casă, se apăra și ea cum știa de vecinătatea lui Reitucă: se mai scula și ea la miez de noapte și-și mîna vaca să pască pe moșia lui Reitucă, stînd «vătășică» lingă ea și dez-dăunîndu-se astfel. Acum lucrurile s-au schimbat și cei doi vecini mai mult se pîndesc decît să cuteze să-și facă rău.

Deunăzi s-a împlinit anul de cînd Șerbănuță, într-o ceartă, pălmuieste pe o cumnată a lui Reitucă, și tocmai în ziua cînd aceasta «l-a rămas» la judecată, s-a nimerit ca băiatul lui Reitucă, venind cu carul cu boi încărcat cu lemne din pădure, înaintea casei mele să i se rupă jugul. Băiatul lui Reitucă a sărit gardul: «Vecine, iacă mi s-a rupt jugul la boi, n-ai putea să mi-l împrumuți pe al dumitale?». Șerbănuță însă băuse de necaz că a pierdut judecata și, cum îl vede, îl cheamă în casă și aici, împreună cu Mironica, îl snopește în bătai. Lupta s-a continuat în grădină, unde Șerbănuță l-a trîntit pe adversarul său și l-a călcat în picioare.

Noi tocmai fusesem la o excursie și cînd sosim acasă îl vîd lingă fîntîna mea pe băiatul lui Reitucă, care se refugiase la mine, aplecat pe gard și gemînd greu.

Reitucă aflate, se vede, de cele întîmplate. Cu pașii mari, cu umărul drept mai nainte, cu capul sus și cu brațele balansînd în aer, trecu prin grădina mea, își luă feciorul și amîndoi săriră gardul la Mironica. După el cei doi ținci, unul de 13 altul de 10 ani, ca doi pui de urși, cu pași mărunți și repezi, gata să sară și ei, dacă ar fi nevoie, după Reitucă, iar în urmă, sărînd gardul dintr-o săltătură și strigînd în urma bărbatu-său, nevasta lui Reitucă. Pe de o parte îi era teamă de o bătaie care ar putea costa viață de om — așa s-a prăpădit la circiumă, injunghiat, un cumnat al lui Reitucă — căutînd să-și domolească bărbatul, pe de altă parte, rănită în ambiția ei de mamă a unui fiu frumos și voinic, scăpînd vorbe ațîțătoare. Cele două sute de pași pînă a ajuns Reitucă la casa Mironichii, în urma lui cu țincii și cu nevasta, alături cu fiul ce prinsese puteri din nou, mi se părea că vîd vremurile străbune cînd brațul era stăpînul minții și singele clocotînd cerea judecată imediată. Eu însumi stăteam aproape inlemnit, neavînd vreme decît să îndemn pe nevasta lui Reitucă să-și domolească bărbatul.

A trimufat însă mentalitatea modernă. Bătaia care era să fie cu moarte de om nu s-a dat. Un schimb de vorbe între bărbați, cu priviri pline de ură, o ceartă ascuțită între femei și totul s-a sfîrșit — deocamdată — cu «visum repertum» de la doctor și cu proces-verbal iscălit de jandarmi“.

Tot în 1920, Pușcariu însemna în jurnal:

„Am făcut o plimbare pe Măgura cea cu privescătoarea desfătăta și cu covoarele-i de flori multicolore. La umbra unor gingași mestecăni m-am oprit din urcuș și am intrat în vorbă cu un țaran care-și ascutea coasa.

«Tocmai pe podul ăla unde e casa mea mergeau tranșeele. Cînd au intrat românii, picau gloanțele ca muștele pe casa noastră. Noi am plecat, lăsînd totul, și ne-am ascuns în pădure, unde am stat după o stîncă de la

2 după amiază, pînă la 2 după miezul nopții. A doua zi, cînd m-am coborît să văd, ungurii plecaseră, luîndu-mi 6 capete de vite, porcii, găinile și brînza. De alte lucruri nu s-au atins.

În casa noastră erau românii. Generalul tocmai vorbea cu ofițerul de pionieri ca să aducă lemne din Regat să zidească podul pe care ungurii îl aruncaseră în aer și ofițerul zicea că în două săptămîni va fi gata. Eu trăgeam cu urechea și, apropiindu-mă binișor, m-am dat în vorbă.

— Vă trebuie pod de lux sau pod zdravăn, domnule general.

— Ba pod ca să trecem pe el cu carele și tunurile.

— Atunci mă prind eu că-l fac în patru zile, căci sintem la poalele pădurii și de ce să aducem lemnele din alte părți?

— Dar cine ești tu?

— Eu sînt primarul din Moeciu, așa și așa.

— Apoi să-mi faci podul, să vedem!

Și m-am vorbit cu vărul nevestii-mii, învățătorul Pușcașu, care s-a dus în Satu-Nou, să aducă cărași, am trimis la toți oamenii pe care îi știam bărdași în sat să vie a doua zi, iar eu m-am dus cu 40 de oameni în pădure de am tăiat niște trunchi zdraveni. Pînă i-am tăiat au și venit vreo 30 de telegi din Tohan, care i-au adus la vale, unde ne așteptau bărdașii și pînă a doua zi seara podul era gata. Atunci m-am dus la generalul, care își avea cvartirul în vila Arhimandritului, și i-am lăsat vorbă prin teologul lui Vlad Enescu că podul-i gata. Generalul n-a vrut să creadă, dar a dat poruncă șoferului să gate mașina și m-a pus pe mine lingă șofer. Ca la zece pași de pod ne-am oprit, căci se temea că n-are să țină podul automobilul, și s-a coborît la apă să vadă podul pe dedesubt. Cînd a văzut ce trunchi groși îl țin, mi-a spus să mă așez lingă el în cupeu și am trecut podul: 'L-ai făcut mai bine ca un ofițer de pionieri' și mi-a zis să scriu îndată ce-mi dicta. Era o scrisoare de recunoștință. 'Poi, eu poduri de lux nu știu să fac, dar dacă e de ținut greutatea, asta ține!'

Cînd au venit ungurii înapoi, tot eu i-am condus pe români peste munți. Mi-am luat nevasta și copiii și ce puteam duce pe doi cai. Lingă Tîrgoviște, într-un sat, am stat noi refugiați cîteva săptămîni, pînă au spart nemții frontul. Atunci am luat-o spre Moldova, dar la Mizil ne-au prins nemții și ne-au trimis înapoi».

Înrolat, condamnat la moarte pentru „trădare“, grațiat și trimis în linia întâi, inimosul brănean a trecut prin multe.

„Așa am stat 17 luni încheiate la front, unde era focul mai mare — am fost și la Verdun — și a dat Dumnezeu de nu mi s-a întîmplat nimic, nici măcar la unghie n-am fost rănit. Odată, din 2500 ciți era în foc, ne-am întors numai 250; între ei și Ion Surdu...»

Așa a încheiat primarul din Moeciu povestirea — pe care am însemnat-o îndată ce am ajuns acasă, cu acel amestec de cuvinte literare și expresii locale țărănești din graiul brăneșilor trecuți prin școli.

„Și povestea asta se potrivea de minune în atmosfera curată a muntelui, unde el cu toată familia muncea din greu ca să strîngă finul pentru vîtișoarele lui — un fîn, numai flori!“

SEXTIL PUȘCARIU ÜBER DAS BRANER GEBIET UND DESSEN BEWOHNER

(ZUSAMMENFASSUNG)

Aus der Familie Pușcariu stammend, macht die Verfasserin in ihrer Mitteilung Aufzeichnungen von Sextil Pușcariu über das Braner Gebiet und dessen Bewohner zugänglich. Es handelt sich dabei hauptsächlich um Tagebuchaufzeichnungen und Briefe des namhaften Sprachforschers Sextil Pușcariu (1877—1948).

Kronstadt bedeutete für Pușcariu die Stadt mit einer alten, traditionellen rumänischen Kultur. Mit der Stadt verbanden ihn viele angenehme Erinnerungen von denen ihm eine besondere Genugtuung der direkte Beitrag zur Vereinigung von 1918 bedeutete.

Mit Bran verbanden den Linguisten hingegen familiäre Beziehungen. Hier lebten seit mehr als 100 Jahren fünf Generationen seiner Familie. In dieser Abgeschlossenheit suchte er oft Erholung, fühlte sich mit dem Bran-Gebiet aber auch seelisch auf das engste verbunden.

CRONICA ACTIVITĂȚII DE CERCETARE ȘI VALORIFICARE A PATRIMONIULUI CULTURAL MUZEAL AL SECȚIEI DE ISTORIE PE ANUL 1978

Prezenta cronică își propune a evidenția principalele activități desfășurate de colectivul secției de istorie, de la Muzeul județean Brașov, de-a lungul anului 1978.

I. CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ

a) Cercetare arheologică

IOAN POP — Cercetări arheologice de suprafață în raza localităților Racoș și Rupea.

— Săpături arheologice la castrul roman de la Feldioara—Făgăraș (în colaborare).

MARIANA MARCU — Săpături arheologice la Măgurele—Brașov

RADU ȘTEFĂNESCU, FLOREA COSTEA — Cercetare arheologică de suprafață în raza localităților Ghimbav și Rupea.

b) Cercetare de arhivă

LUANA POPA — Corespondența cărturarului Teofil Frincu cu dr. Aurel Mureșianu (1878—1903).

— Reuniunea Femeilor Române din Brașov (1850—1918).

LUANA POPA, MARGARETA SPĂNU — Legăturile lui Nicolae și Horia Petrescu cu familia Mureșenilor.

MĂRIUCA RADU — Asociațiunea pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români meseriași din Brașov (1869—1918).

— Tradiții ale școlii de pomărit din Șcheii Brașovului.

MARGARETA SPĂNU — Legăturile lui Mihail și Vasile Kogălniceanu cu Brașovul.

— Despărțământul ASTRA-Brașov între anii 1926 și 1936.

II. VALORIFICAREA PATRIMONIULUI CULTURAL MUZEAL

a) Lucrări științifice apărute în anul 1978

TITUS N. HAȘDEU — Independența de stat a României, rezultat al voinței ferme de libertate și neatîrnare a poporului român (în colaborare), în CUMIDAVA IX.

- MINERVA NISTOR — Braşovul în izvoare cartografice şi iconografice, în CUMIDAVA IX, Braşov.
 — Relief cu Diana, în CUMIDAVA IX, Braşov.
- MARGARETA SPÂNU — Poziţia „Gazetei Transilvaniei“ faţă de problema ţărănească şi răscoala din 1907, în CUMIDAVA IX, Braşov.
- MIRCEA GHERMAN — Istoricul conservatorului ASTRA-Braşov, în CUMIDAVA IX, Braşov.
- MĂRIUCA RADU — Contribuţia Societăţilor culturale braşovene la dezvoltarea vieţii spirituale şi a conştiinţei naţionale a românilor (1850—1880), în CRISIA, VIII, Oradea, 1978 (în colaborare).
- LUANA POPA, MIRCEA GHERMAN — Legăturile cărturarilor orădeni Dumitru Sfura şi Iosif Vulcan cu Mureşenii, în CRISIA, VIII, Oradea, 1978.

b) Lucrări ştiinţifice elaborate

- MARIANA MARCU — Tezaurul de monede feudale de la Paloş, judeţul Braşov.
- MINERVA NISTOR — Brîncovenii şi Braşovul.
- MARGARETA SPÂNU — Legăturile lui Mihail şi Vasile Kogălniceanu cu Braşovul.
- MĂRIUCA RADU — Asociaţiunea pentru sprijinirea învăţăcelilor şi sodalilor meseriaşi români din Braşov — susţinătoare a învăţămîntului profesional din Braşov.
- LUANA POPA — Documentele referitoare la legăturile familiei Mureşenilor cu familia Brătianu.
- DORINA NEGULICI — Familia Radu Tempea în cultura naţională.
- RADU ŞTEFĂNESCU — Sigilii din colecţia Muzeului judeţean Braşov.
- MIRCEA GHERMAN — Corespondenţa lui Timotei Cipariu păstrată în arhiva Mureşenilor.
- MARIANNE SIEGMUND — Catalogul cărţii vechi apărute pe teritoriul ţării noastre şi păstrate în bibliotecile judeţului Braşov, partea I (în colaborare).
- TITUS N. HAŞDEU, LUANA POPA, MARGARETA SPÂNU — Capitolele referitoare la istoria feudală, modernă şi monumentele istorice braşovene din Monografia judeţului Braşov (în colaborare).

c) Participări la sesiuni ştiinţifice

- IOAN POP — Sesiunea anuală de rapoarte de săpături arheologice organizată de Institutul de arheologie Bucureşti, februarie 1978: Raportul de săpături al şantierului castrului roman de la Feldioara—Făgăraş.
- Sesiunea anuală a muzeelor din judeţul Braşov, 15—16 decembrie 1978, Braşov: Cetăţuia dacică de la Teliu: Noi descoperiri arheologice în castrul roman de la Feldioara—Făgăraş (în colaborare).

MARIANA MARCU — Sesiunea anuală de rapoarte de săpături arheologice organizate de Instiutul de arheologie București, februarie 1978: Cercetări arheologice de la Șercaia, Ticușul Vechi și Vad — județul Brașov.

- Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului județan Dimbovița, 5—6 mai 1978, Tirgoviște: Populația românească în secolul al XV-lea, în lumina cercetărilor arheologice de pe ambele versante ale Carpaților meridionali.
- Sesiunea științifică a Muzeului județean Maramureș, 13—14 octombrie 1978, Baia Mare: locuințe pre și proto istorice din peșterile Transilvaniei.
- Sesiunea anuală a muzeelor din județul Brașov, 15—16 decembrie 1978, Brașov: Locuințele populației autohtone în sec. IV e.n., în spațiul carpato-dunăreano-pontic.
- Sesiunea științifică a Muzeului județului Argeș, 19—20 mai, 1978, Pitești: Perioada bronzului incipient conform cercetărilor arheologice de pe ambele versante ale Carpaților meridionali.
- Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului național de istorie și arheologie Constanța, octombrie 1978: Unitate și diversitate în cultura materială a populației autohtone din sec. IV e.n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic.

MINERVA NISTOR — Sesiunea Muzeului de istorie a municipiului București, 22—23 mai 1978: Integrarea monumentelor brașovene în contextul urbanisticii moderne.

- Sesiunea anuală a muzeelor din județul Brașov, 15—16 decembrie 1978: Contribuții privind legăturile domnitorului Constantin Brîncoveanu cu Brașovul; Umaniști transilvăneni din sec. XVI—XVIII despre originea latină a limbii și poporului român.

RADU ȘTEFĂNESCU — Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului județean Dimbovița, 5—6 mai 1978, Tirgoviște: Un proiect al contelui Steinville; în colaborare cu M. Gherman. Un inventar de documente de la Constantin Brîncoveanu.

- Sesiunea anuală a muzeelor din județul Brașov, 15—16 decembrie 1978: Documente inedite ale breslei dulgherilor brașoveni.

LUANA POPA — Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului județean Dimbovița, 5—6 mai 1978, Tirgoviște: Măsuri luate de autoritățile habsburgice împotriva revoluționarilor români (1851—1857).

- Sesiunea științifică a Muzeului județean Brașov, organizată cu ocazia aniversării a 130 de ani de la Revoluția română de la 1848, 14 aprilie 1978: Un moment din activitatea revoluționară a Tarsiței Tell la Brașov în anul 1851.
- Sesiunea științifică a Muzeului județean Argeș, 19—20 mai 1978, Pitești: Documente referitoare la legăturile familiei Mureșenilor cu familia Brătianu.

- Sesiunea științifică a Muzeului județean Maramureș, 13—14 octombrie 1978, Baia Mare: Dr. Vasile Lucaciu în documentele din arhiva Mureșenilor.
- Sesiunea anuală a muzeelor din județul Brașov, 15—16 decembrie 1978: Documente noi privind viața și activitatea lui Nicolae și Horia Petra Petrescu (în colaborare cu M. Spănu); Evenimentele anului 1917 în documentele misiunii franceze la Iași (în colaborare cu T. Hașdeu).

MARIUCA RADU — Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului județean Dimbovița, 5—6 mai 1978, Tîrgoviște: Legăturile Asociațiunii învățătorilor și socalilor români din Brașov cu România.

- Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului Golești, 25—26 octombrie 1978, Golești; Tradiții ale Școlii de pomărit din Șcheii Brașovului.
- Sesiunea științifică a muzeelor din județul Brașov, 15—16 decembrie 1978: Asociațiunea pentru sprijinirea învățăcelilor și socalilor români din Brașov, susținătoare a învățămîntului profesional Brașovean.

MIRCEA GHERMAN — Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului județean Dimbovița, 5—6 mai 1978, Tîrgoviște: Contribuții la cunoașterea activității lui C. D. Rosenthal; Un inventar de documente de la Constantin Brîncoveanu (în colaborare).

- Sesiunea științifică a Muzeului județean Brașov, organizată cu ocazia aniversării a 130 de ani de la Revoluția română de la 1848, 14 aprilie 1978: Momente decisive din existența „Gazetei Transilvaniei“.
- Sesiunea științifică a Muzeului județean Argeș, 19—20 mai 1978, Pitești: Din activitatea post-revoluționară a unor patrioți munteni la Brașov.
- Sesiunea științifică a Muzeului județean Maramureș, 13—14 octombrie 1978, Baia Mare: Considerații privind stăpînirea română în Maramureș, sec. XIV.
- Sesiunea anuală a muzeelor din județul Brașov, 15—16 decembrie 1978: Aspecte ale luptelor politice din Transilvania în corespondența dr. Ioan Rațiu cu Mureșenii; Din amintirile unor participanți la adunarea de la Alba Iulia.

MARGARETA SPĂNU — Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului județean Dimbovița, 5—6 mai 1978, Tîrgoviște: Vasile Kogălniceanu, apărător al cauzei țărănimii.

- Sesiunea științifică a Muzeului județean Brașov, organizată cu ocazia aniversării a 130 de ani de la Revoluția română de la 1848, 14 aprilie 1978: Colaborarea lui Mihail și Vasile Kogălniceanu la tribuna „Gazetei Transilvaniei“.
- Sesiunea științifică a Muzeului județean Argeș, 19—20 mai 1978, Pitești; Aspecte ale răscoalei de la 1907 în județul Argeș reflectate în „Gazeta Transilvaniei“.

- Sesiunea științifică a muzeelor din județul Brașov, 15—16 decembrie 1978, Brașov: Documente noi privind viața și activitatea lui Nicolae și Horia Petra Petrescu (în colaborare).

d) Expoziții

- Proiectul tematicii noului Muzeu de istorie al județului Brașov. Autorii tematicii: Titus N. Hașdeu, Ioan Pop, Mariana Marcu, Florea Costea, Minerva Nistor, Radu Ștefănescu, Luana Popa, Mircea Gherman, Măriuca Radu, Margareta Spănu.
- Continuitatea populației autohtone în județul Brașov. Autorii tematicii: Ioan Pop, Florea Costea, Mariana Marcu. Instituții colaboratoare: Muzeul Țării Făgărașului. Vernisaj: Făgăraș.
- 25 de ani în slujba artei interpretative românești. Autorul tematicii: Radu Ștefănescu. Instituții colaboratoare: Teatrul muzical Gheorghe Dima. 15 octombrie 1978.
- Revoluția română de la 1848 în medalii, plachete și monede române și străine. Autorii tematicii: Luana Popa, Mircea Gherman. Instituții colaboratoare: Secțiunea numismatică Brașov. Vernisaj: 15 iulie 1978.
- Colaborare la expoziția „Lauri'78” — Măriuca Radu.

În cursul anului 1978, colectivul de specialiști de la Muzeul de istorie din Brașov, a susținut în municipiu și județ : 138 conferințe și 42 simpozioane. De asemenea, au fost publicate în presa locală 18 articole referitoare la evenimentele aniversative și aspecte ale istoriei orașului.

LUANA POPA
MĂRIUCA RADU

Resp. de carte: MĂRIUCA RADU
Tehnoredactarea: IOAN BENȚIA

Dat la cules: 15.III.1980. Bun de tipar: 15.VII.1980.
Apărut 1980. Hîrtie scris tr. tip. \S 67 gr./mp.
Format 16/70×100. Coli tipar 32.

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică
Brașov
Comanda nr. 1196